ACTA MVSEI CARANSEBESIENSIS

TIBISCVM

Serie nouă

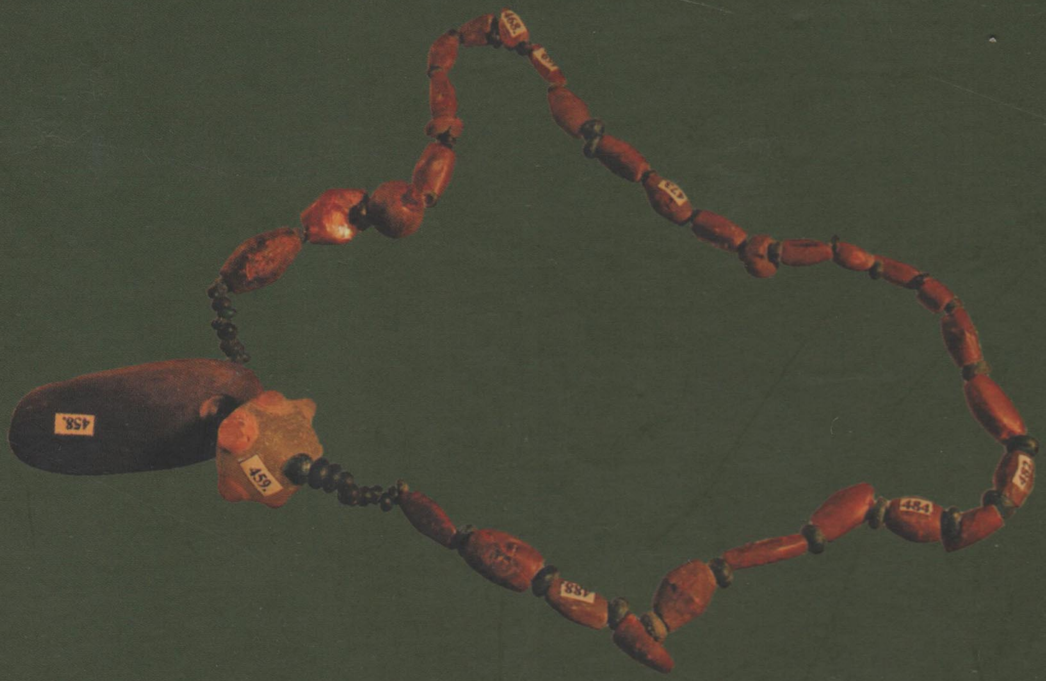

CARANSEBEȘ 8/2018

ACTA MVSEI CARANSEBESIENSIS

TIBISCVM

Serie nouă

CARANSEBEȘ 8/2018

https://biblioteca-digitala.ro

CONSILIUL JUDEȚEAN CARAȘ-SEVERIN

MUZEUL JUDEȚEAN DE ETNOGRAFIE ȘI AL REGIMENTULUI DE GRANIȚĂ
CARANSEBEȘ

ACTA MVSEI CARANSEBESIENSIS

TIBISCVM

Serie nouă

ARHEOLOGIE – ISTORIE – ETNOGRAFIE
8 / 2018

Studii și Comunicări de Etnografie – Istorie
I, 1975
II, 1977
III, 1979
IV, 1982

Studii și Comunicări de Istorie
I (V), 1979

TIBISCUM (Studii și Comunicări de Etnografie – Istorie)
VI, 1986
VII, 1988
VIII, 1993
X, 2000
XI, 2003
XII, 2005
TIBISCUM (Studii și Comunicări de Etnomuzicologie)
XIII, 2007 (Volum omagial)

TIBISCUM
1/2011, Serie Nouă
2/2012, Serie Nouă
3/2013, Serie Nouă
4/2014, Serie Nouă
5/2015, Serie Nouă
6/2016, Serie Nouă
7/2017, Serie Nouă
8/2018, Serie Nouă

https://biblioteca-digitala.ro

CONSILIUL JUDEȚEAN CARAȘ-SEVERIN
MUZEUL JUDEȚEAN DE ETNOGRAFIE ȘI AL REGIMENTULUI DE GRANIȚĂ CARANSEBEȘ
ACTA MVSEI CARANSEBESIENSIS

TIBISCVM

Serie nouă

ARHEOLOGIE – ISTORIE – ETNOGRAFIE

8 / 2018

CARANSEBEȘ 2018
EDITURA MEGA
Cluj-Napoca

https://biblioteca-digitala.ro

Colegiul științific:

P.S. Lucian – Episcopul Caransebeșului
Prof. univ. dr Gheorghe Lazarovici
Prof. univ. dr. Rudolf Gräf – Director al Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu, Academia Română
Prof. univ. dr. Sabin Adrian Luca – Director General al Muzeului Național Brukenthal, Sibiu
Prof. univ. dr. Karl Zeno Pinter – Universitatea „Lucian Blaga" Sibiu
Conf. univ. dr. Adrian Magina – Muzeul Banatului Montan Reșița
cercetător științific gradul II dr. Ioan David – Directorul Institutului de Studii Banatice "Titu Maiorescu", Academia Română Filiala Timișoara
Cercetător științific gradul I dr. Ioan Hațegan – Academia Română – Filiala Timișoara
Prof. univ. dr. Ioan Marian Țiplic – Universitatea „Lucian Blaga" Sibiu
Dr. Doru Sinaci – Director al Bibliotecii „A. D. Xenopol" Arad
Lect. univ. dr. Simona Regep – Universitatea de Vest Timișoara

Colegiul de redacție:

dr. Dacian Rancu – redactor responsabil
dr. Adrian Ardeț – membru
Bogdana Negrei – secretar de redacție
Dimitrie Pavel Negrei – membru
Carmen Maria Neumann – membru
Ana Șoșoi – membru
Florina Civig – membru
Iulian Leonti – membru
Nicoleta Matei – membru
Natalia Boncia – membru
Cornelia Vlaicu – membru

Tibiscum, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș:
Studii și Comunicări de Etnografie – Istorie, 1975–1982
Studii și Comunicări de Istorie, 1979
TIBISCUM (Studii și Comunicări de Etnografie – Istorie), 1984–2005
TIBISCUM (Studii și Comunicări de Etnomuzicologie), 2007

Orice corespondență se va adresa
Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță,
Piața I. Drăgălina nr. 2,
RO–325400 Caransebeș
Tel/fax: 00 40 255 512193
Tel: 00 40 255 514173
e-mail: mjergcaransebes@yahoo.com
http://www.muzeul-caransebes.ro/

Please send any mail to:
Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță
(Caransebes County Museum of Ethnography and Border Regiment),
Piața I. Drăgălina nr. 2, RO–235400 Caransebeș
e-mail: mjergcaransebes@yahoo.com
http://www.muzeul-caransebes.ro/

Richten Sie bitte jedwelche Korrependenz an die Adresse:
Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță
(Grafschaft Museum für Völkerkunde und dem Grenze Regiment),
Piața I. Drăgălina nr. 2,
RO–235400 Caransebeș
e-mail: mjergcaransebes@yahoo.com
http://www.muzeul-caransebes.ro/

Tutta la corrispondenza sarà affrontata:
Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță
(Contea Museo Etnografico e del Reggimento di confine),
Piața I. Drăgălina nr. 2,
RO–235400 Caransebeș
Tel/fax: 00 40 255 512193
Tel: 00 40 255 514173
e-mail: mjergcaransebes@yahoo.com
http://www.muzeul-caransebes.ro/

Foto coperta 1: Piesă din colecția Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș.
Foto Dimitrie Pavel Negrei.

ISSN 1453–505

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.
Die Verantwortung liegt allein am materiellen Inhalt Autoren.
Responsibility lies solely on material content authors.
La responsabilità ricade esclusivamente su autori di contenuti materiali.

editura MEGA

Editura Mega | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CUPRINS – INHALT – CONTENTS – CONTENUTO

GHEORGHE LAZAROVICI, CORNELIA MAGDA LAZAROVICI
Sunt orașe și târguri în neolitic? Partea I – din PPN până în neolticul târziu 7

ALEKSANDRA JANKOWSKA, JACEK RAKOCZY
The origin of Greeks from the Dniester Estuary 59

ADRIAN ARDEȚ, IULIAN LEONTI, LAVINIA GRUMEZA, DIMITRIE NEGREI, SILVIU ARDEȚ
Rezultatele cercetărilor arheologice preventive din anul 2015 de la Băile Herculane 69

FRANCIS TASSAUX
En route pour Jérusalem avec l'Anonyme de Bordeaux 91

MATEUSZ ŻMUDZIŃSKI
The Mediterranean Sea as a link in the flow of ideas 111

ANA CRISTINA HAMAT
Tăcere, vorbesc romanii! Bijuteriile în literatura latină a secolelor II–III AD 117

IOANA MĂRINCEAN
Climatic oscillations at the lower Danubein literary sources (1st century B.C. – 7th century A.D.) 125

SLAVOLJUB GACOVIĆ
Influențele politice și culturale ale Valahiei asupra Despotatului de la Vidin în Evul Mediu 129

ADRIAN MAGINA
Universitas Valachorum: Privilegii și comunitate în Banatul medieval 143

COSTIN FENEȘAN
Din nou despre Nicolae Stoica de Hațeg ca numismat și prețuitor al antichității romane 151

DRAGOȘ-IONUȚ ECATERINESCU
Contribuții la studierea evenimentelor din anul 1821 în județul Vâlcea 163

MIHAI VIȘAN
Trei secole de metalurgie la Bocșa 181

CRISTINA ANIȘOARA ZAINEA
Valorificarea folclorului cărășan prin cartea tipărită, 1850–1948. Preocupări pentru folclorul Banatului Montan 197

LAURENȚIU-ȘTEFAN SZEMKOVICS
Distincție onorifică decernată Episcopului Miron Cristea (1918) 205

https://biblioteca-digitala.ro

ANA ŞOŞOI
Viaţa şi activitatea primului patriarh al României – Miron Cristea ... 211

CRISTIAN RUDOLF, VASILE MIRCEA ZABERCA
Asociaţii şi grupări ale germanilor din Banatul Montan 1918–1940 ... 219

RADU PĂIUŞAN, DANIEL FLOCA
Aspecte ale vieţii politice din Banat între anii 1938–1940 ... 241

EUSEBIU NARAI
Aplicarea Convenţiei de Armistitţiu în judeţul Severin (1944–1947) ... 253

ION GHEORGHE CHIRAN
File din istoria preocupărilor de valorificare a potenţialului turistic-cultural în Oraviţa şi în Ţara Caraşului, 1850–1948 ... 269

GHEORGHE POPOVICI
O călătorie de poveste pe drumurile romane din Banat ... 273

SANDA SAFTA, RODICA NIŢU
Aspecte privind conservarea colecţiei de fote din patrimoniului Muzeului Municipal Câmpulung ... 293

FLORINA CIVIG
Contribuţii la cunoşterea obiceiurilor de înmormântare de pe Valea Timişului ... 309

CARMEN NEUMANN
Dumitru Jompan, *Marga etnografică, ocupaţii secundare (anexe),* Editura ALTIP Alba-Iulia 2018 ... 317

Abrevieri bibliografice ... 319

https://biblioteca-digitala.ro

SUNT ORAŞE ŞI TÂRGURI ÎN NEOLITIC? PARTEA I – DIN PPN PÂNĂ ÎN NEOLTICUL TÂRZIU[1]

Gheorghe LAZAROVICI,
Universitatea Lucian Blaga Sibiu

Cornelia Magda LAZAROVICI
Institutul de Arheologie Iași

Abstract: *In this study we have resumed the problem of Neolithic settlements with a complex architecture (defense systems with ditches, palisades, towers, bastions; residential buildings; cult constructions; social constructions) which support the idea of a proto-urban organization since the PPN. We have analyzed current definitions of cities and fairs, which mainly reflect situations from classical antiquity and the Middle Ages But they cannot be applied to prehistoric realities, which, according to interdisciplinary research, offer another perspective. We also believe that religion has also played an important part in these sites, some of them being real centers of worship.*
Keywords*: foritfications, defensive ditches, palisades, fairs, proto-urban, bastions, temples, sanctuaries, conclaves*

Începem studiul nostru cu câteva definiţii din Dexonline. **ORÁȘ,** orașe, s. n. 1. Formă complexă de așezare umană, având multiple dotări edilitare, de obicei cu funcție administrativă, industrială, comercială, politică și culturală.

Așezare omenească importantă, cu populație numeroasă, cu întreprinderi și instituții, care constituie un centru industrial, comercial, cultural, politic și administrativ.

Oráș (ung. város, de unde și bg. sîrb. varoš, oraş; turc. varoš, suburbie, alb. varróš, ngr. varósi). Asociațiunea unui mare număr de case și curți aliniate pe laturile străzilor.

Târg n. 1. odinioară oraș: sate și târguri.

Din definiţiile de mai sus a fost uitată o funcţie importantă, cea religioasă. O socotim importantă, deoarece în Preistorie și în special în Neoliticul preceramic PPN, chiar la începuturile apariţiei primelor „orașe" existau temple și sanctuare monumentale[2], iar viaţa religioasă juca un rol important în această perioadă.

Metropolă. Oraş de reşedinţă a unei mitropolii. Pentru Preistorie templele și sanctuarele joacă un rol mai important decât economicul. În PPN (Nevali Çori, Gőbekli Tepe ş.a.) şi în primele staţiuni ale Neoliticului ceramic judecând după arhitectura acestora avem de a face cu orașe (Çatal Hüyük și Hacilar: centrul puterii îl joacă religia (temple, coloane, tronuri, statui, altare), comunitățile fiind implicate și în alte activități precum vânătoarea, meșteșugurile (piatră, marmură, silex), olăritul ş.a. Ele servesc mai multor comunităţi, fiind centre cultice.

[1] Partea a II-a cuprinde Epoca Cuprului.
[2] Schmidt 1995; 2000; Hauptmann, Schmidt 2000; Schmidt K. WEB;*** *Vor 12.000 Jahren in Anatolia.*

https://biblioteca-digitala.ro

În literatura românească au fost diferite opinii pro- și contra termenului de proto-orașe. Nu este cazul să le analizăm, nu este obiectivul nostru. Dar, dorim să dăm câteva exemple: Dan Monah, bun cunoscător al civilizaţiei Cucuteni scria un articol intitulat *O stafie bântuie prin Europa proto – orașele neolitice*, în ArhMold, XXVII, 2004, p. 261–264[3]. Cu toate acestea, cu un an înainte publicase monografia *Poduri – Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpaţii Moldovei*, Piatra Neamţ, 2003. Or, cum se știe Troia a fost oraș cu fortificaţii, temple, sanctuare, cu o stratigrafie impresionantă de-a lungul vremurilor. După stratigrafie și arhitectura monumentală ar fi o posibilă „asemănare" Poduri – Troia.

Primele orașe cultice

Cercetările recente și descoperirile extraordinare din staţiunile PPN din Orientul Apropiat, din acea *Semilună roditoare* sau *triunghiul de aur*[4], dintre munţii Taurus și Zagros, începând după 10.000 BC când acolo era un climat optim, nu sunt cu nimic mai prejos decât multe din orășelele medievale.

Dacă D. Monah se îndoia de Jerihon sau Çatal Hüyük că ar fi orașe, după condiţiile impuse de el în analiza sa[5], aici erau numeroase monumente religioase impresionante, dar și construcţii cu o arhitectură cu elemente gigantice în PPN (Gőbekli Tepe, Nevali Çori, Çayaönü, Halan Çemi, Cafer Höyücek, Jarmo, Mutezbet, Abu Hureira, 'Ain Malaha, Nahal Oren, Vadi Natuf, Jerihon, Beidha[6]).

În multe din aceste staţiuni avem sanctuare cu bănci, coloane (2, 4, 13, 13+2), vetre, statui și idoli de piatră, vase de piatră, coloane cu figuri în basorelief, unele coloane ajung la 3 m înălţime și altele:

- Jerihon (oșasul pomenit în Biblie) Müller-Karpe 1968, Kat. 66, Taf. 105/20[7];
- Göbekli Tépe, Löwenpfeilergebäude Est, Anlage B[8];
- Nevali Çori, sanctuar 2 Clădirea 13 are 3 faze[9];
- Çayönü[10];
- Ain Ghazal sanctuare, Yamukian[11];
- și altele (Cafer H., Akarçay, Mezraa Teleilat, Quermez Dere[12]);
- Sanctuare cu coloane în formă de T: Göbekli Tépe II, *Löwenpfeilergebäude Est*; III, *Anlage B*, Nevali Çori, sanctuar 2 Clădirea 13 are 3 faze și altele[13].

În acest moment acestea par a fi genul de oraș-stat cu un teritoriu aparţinător, legat de vânătoare după unele reprezentări de pe coloane, dar și cu numeroase alte reprezentări și simboluri legate de cultul șarpelui și multe altele.

În perioada PPNB, dar mai ales în Neoliticul cu ceramică sunt adevărate orașe cu împrejmuiri, cu mai multe sanctuare în interior; unele sunt sanctuare comunitare, altele casnice, încât viaţa cotidiană se împletea strâns cu religia. Cel mai bun exemplu îl avem de la Çatal Hüyük (fig. 2), unde s-au făcut ample cercetări și care continuă cu noi descoperiri.

---

3 Autorul se limitează la critica așezărilor gigant tripoliene din Ucraina, considerate ca protourbane.

4 *** *Vor 12.000 Jahren in Anatolia*: Hauptmann, Őzdoğan M., p. 27.

5 Monah 2004, p. 264: viaţa colectivă presupunea: locuire durabilă, fortificaţii, artizani, militari, preoţi ș.a.

6 Kovács 2016, p. 45.

7 Jerichon: Eliade 1981, p. 46; Kovács 2016, p. 48–49.

8 Schmidt 2007, p. 74–75, 84–85, kat. 2; Kovács 2016, p. 49–50.

9 Hauptmann 1993; 2007, p. 86; Hauptmann, Schmidt 2007; Özdoğan A. 2007, p. 58, 61; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2006, p. 29, fig. I.17; Kovács 2016.

10 Özdoğan M. 2007; Hole 2002, p. 200; Kovács 2016, p. 51–53.

11 Rollefson 1998; Shaw, Jameson 1999, p. 322; Kovács 2016, p. 56–57.

12 Kovács 2016, p. 46–48.

13 Özdoğan A. 2007, p. 58; Hauptmann 1993; 1999; 2007, p. 86: Hauptmann, Schmidt 2007, p. 79; Schmidt 2007, p. 85, kat. 4, 27; Özdoğan A. 2007, p. 61; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2006, p. 29, fig. I.17.

https://biblioteca-digitala.ro

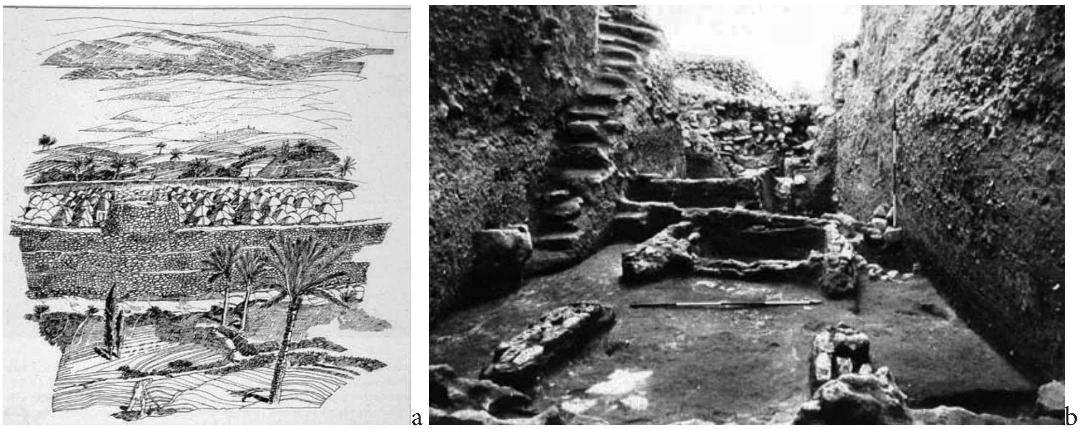

Fig. 1. Jerihon, peretele cu turn şi construcţii de piatră (b), dar şi cu colibe rotunde acoperite cu piei (a):a, *apud* Religious Studies *passim*; b, *apud* Müller-Karpe 1968.

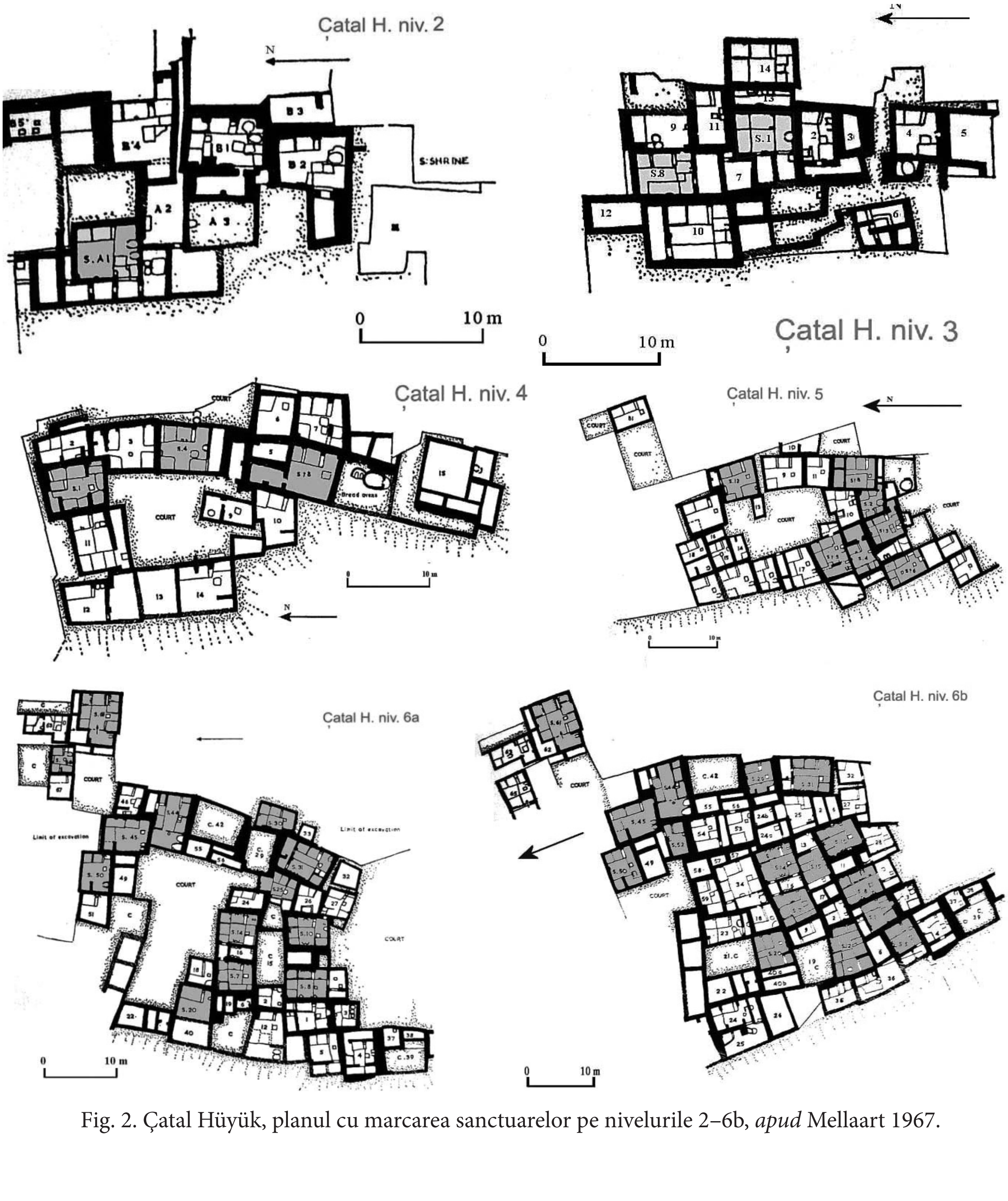

Fig. 2. Çatal Hüyük, planul cu marcarea sanctuarelor pe nivelurile 2–6b, *apud* Mellaart 1967.

https://biblioteca-digitala.ro

Din aceste motive definiţiile prea stricte nu sunt în concordanţă cu realităţile arheologice, care se schimbă pe măsura avansării cercetărilor, metodelor de investigare şi de interpretare. Prospectările magnetometrice şi marile săpături de salvare de la noi schimbă şi ele percepţia despre epocile preistorice. Având ivzoare mai puţine la îndemână, preistoricienii sunt mai sensibili la noutăţi şi modernizarea cercetărilor, comparativ cu arheologii clasicişti.

In PPN A şi PPN B ahitectura şi viaţa spirituală ating apogeul (fig. 2). La Çatal Hüyük dinamismul arhitecturii oferă noi posibilităţi de înţelegere a evoluţiei arhitecturii neolitice şi evident a celei din Epoca Cuprului cu mari perioade climaterice favorabile.

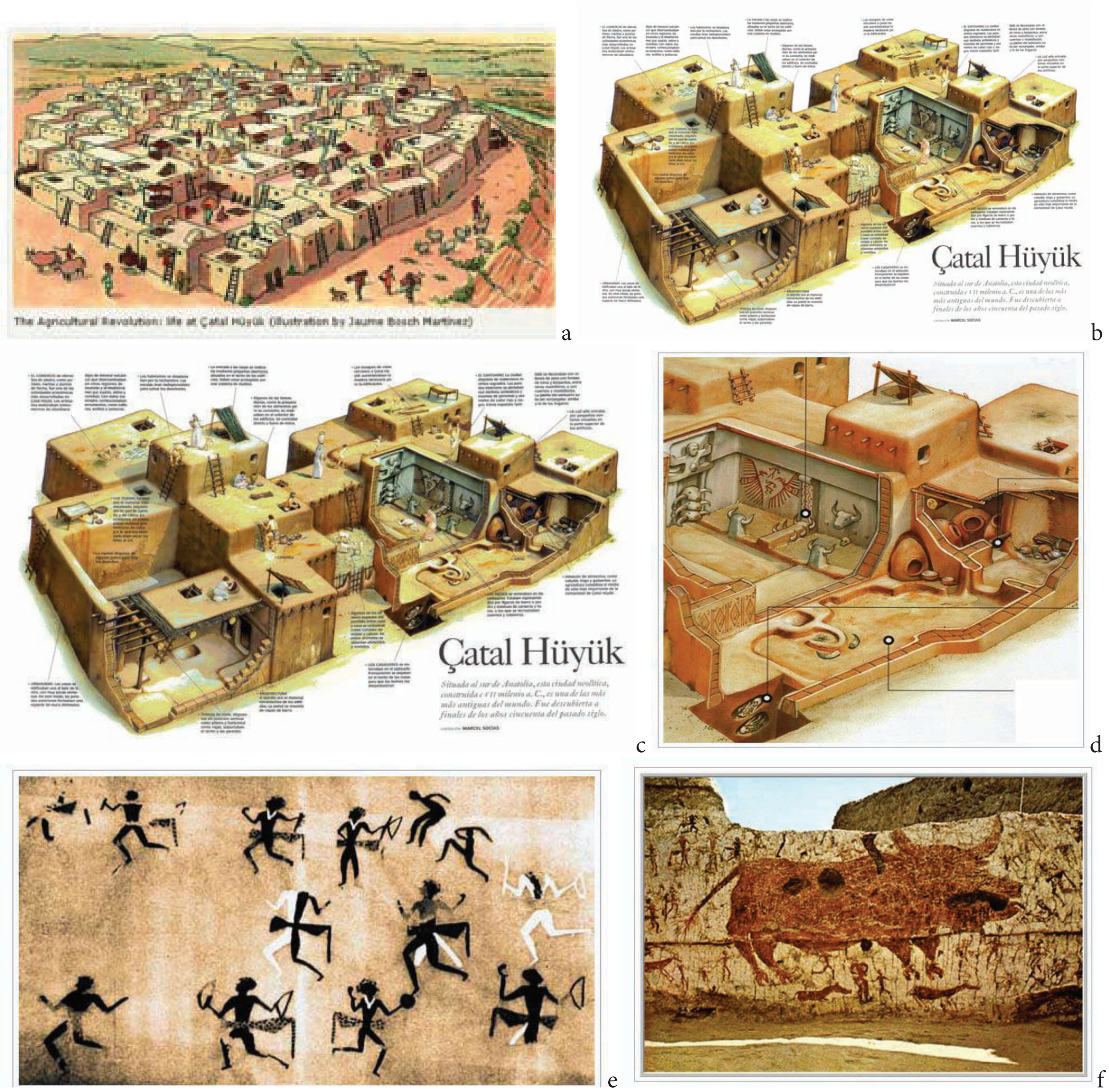

Fig. 3. Çatal Hüyük, reconstituiri, fresce, mod de viaţă, ocupaţii
(apud http://www.catalhoyuk.com/news/wall_paintings_2011.html).

Frescele de la Çatal Hüyük (fig. 3e-f) ne oferă numeroase informaţii despre costumul, armele vânătorilor (arcul, tolba, bumerangul ş.a.), dar şi despre calendarele anuale, legate de comportamentul animalelor, reptilelor şi altele. Din reconstituiri avem dovada locuinţelor cu etaj (fig. 3a-d), modul de viaţă şi apărare.

https://biblioteca-digitala.ro

Cercetările de la Hacilar[14] sunt de asemenea deosebit de importante, deoarece avem modele de orașe neolitice fortificate, aranjamente interioare, spații pentru animale și activități (fig. 4a-b).

Nu dorim să insistăm prea mult cu privire la Anatolia, deși exemplele de la Nevali Çori (fig. 4a), cu cele patru temple și numeroase construcții de piatră, cu coloanele monumentale cu decoruri incredibile făcute cu unelte de silex, obsidian și piatră ne arată măreția acelor civilizații. Fără a mai coborî spre sud în Câmpia Medopotamiei, unde înfloresc orașe și civilizații superioare, dar și în alte părți ale Orientului Apropiat (Hacilar fig. 4b-c), dacă ar fi să le pomenim doar pe unele fără a insista (Hassuna, fig. 5b)[15] cu privire la acea *semilună roditoare* sau *triunghiul de aur* (centru nord și nordul Mesopotemiei, estul Levantului).

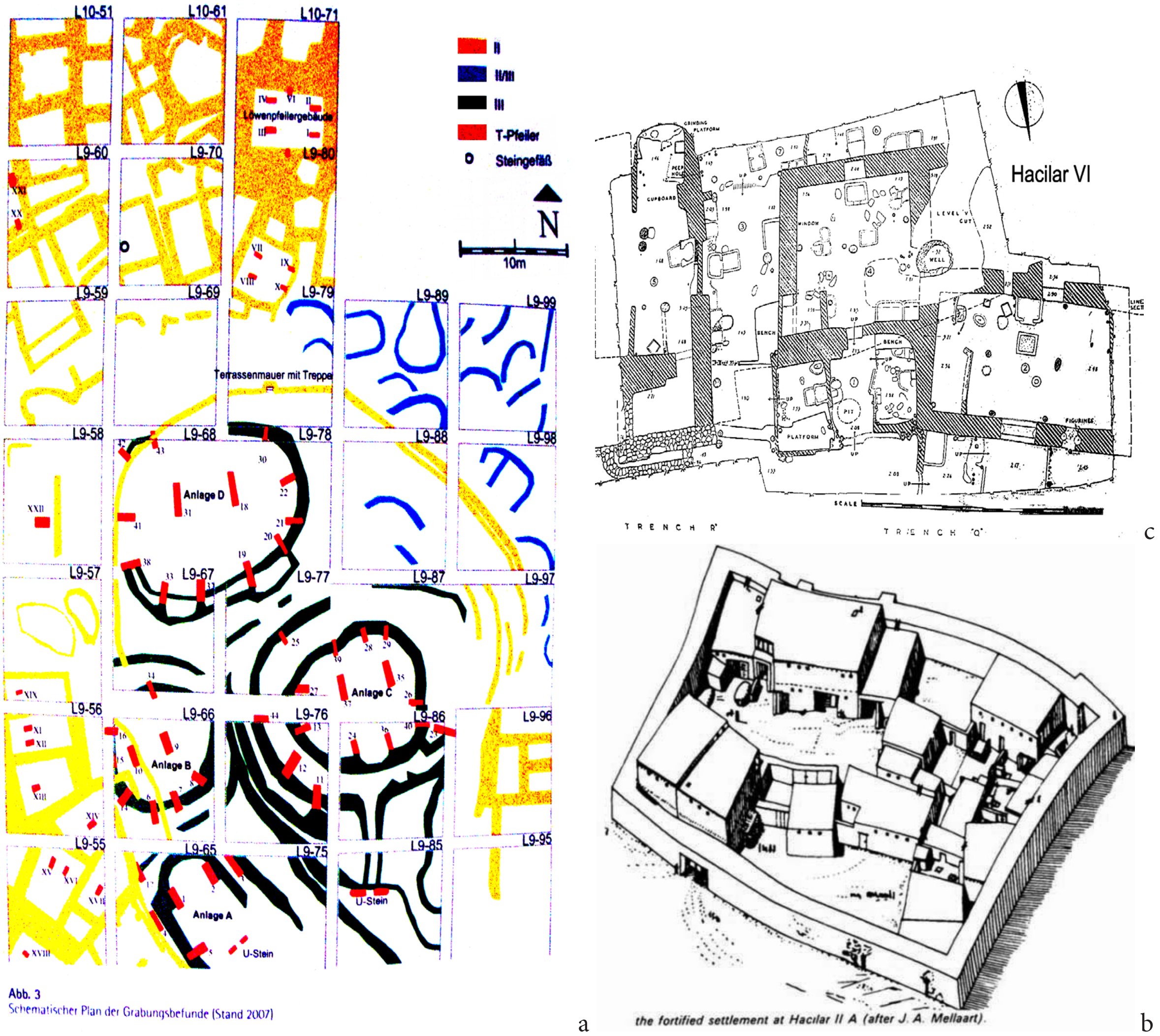

Fig. 4. Nevali Çori (*apud* Schmidt 2011, fig. 2); b, Hacilar II, 5200–5000 BC; c, Hacilar VI, circa 5400 BC (*apud* Mellaart 1975).

O caracteristică a primelor sanctuare este prezența unor masive coloane în formă de T, uneori frumos decorate (fig. 5c-f). Asemenea coloane mai apar la Serefen Tepe, Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Hamzan Tepe, Çayönü – Clădirea Terrazzo, Göbekli Tépe Löwenpfeilergebaude Est (fig. 5a)[16].

[14] Mellaart 1962; 1975.

[15] Mellaart 1962; 1963; 1964; 1965; 1966; 1967; 1975; *** *Vor 12.000 Jahren in Anatolia*, s.v., Çatal Hüyük și bibl.

[16] Özdoğan A. 2007, p. 59; Schmidt 2007, p. 84–85.

https://biblioteca-digitala.ro

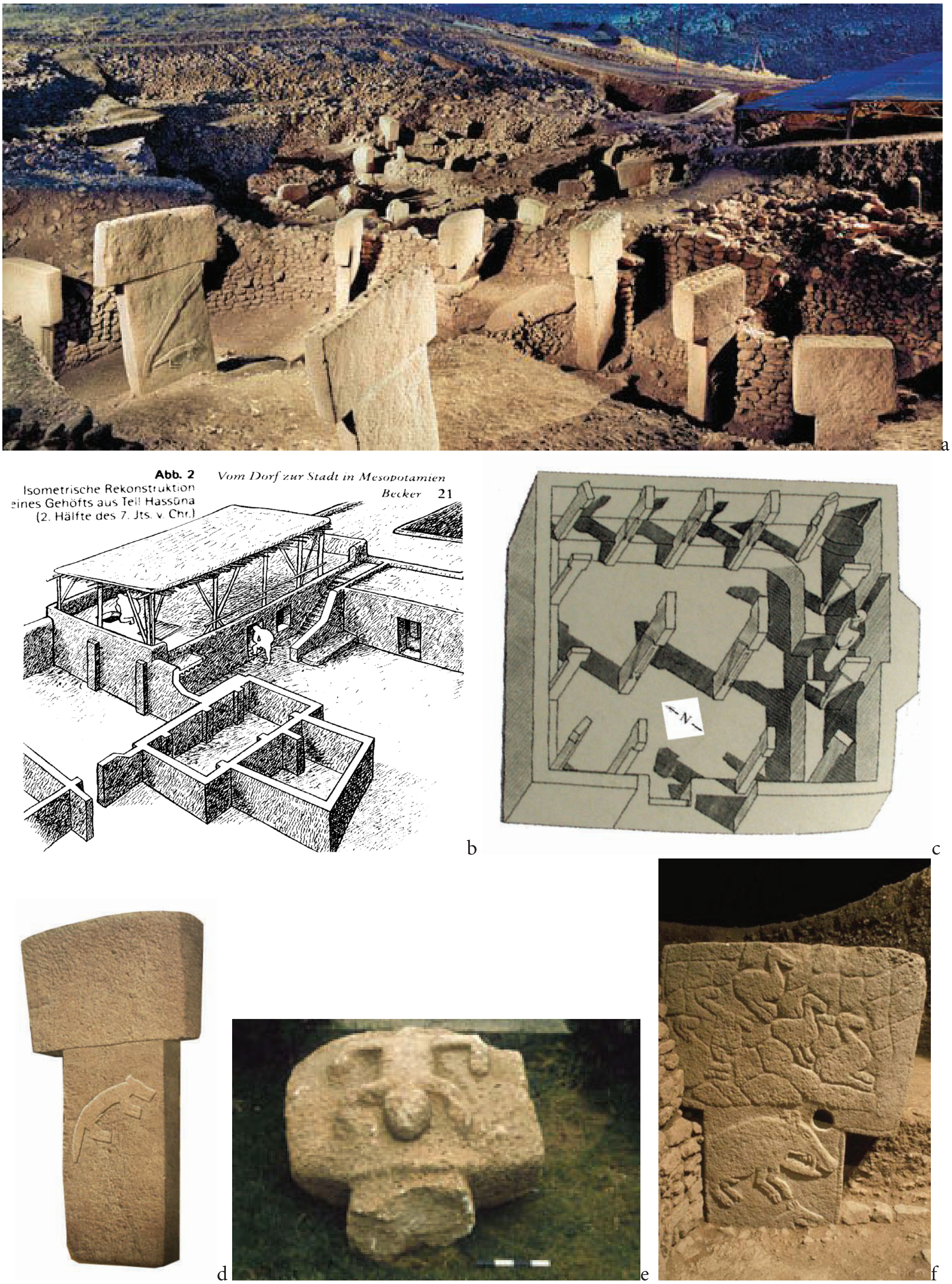

Fig. 5: a, d-f, Göbekli Tépe: a, Löwenpfeilergebäude Est, *apud* Schmidt 2000; b, tell Hassuna, *apud* Becker 2009, fig. 21; c, Nevali Çori, *apud* *** Vor 12.000 Jahren in Anatolia.

Schimbarea climatului în sud, retragerea gheţarilor spre nord după ultima perioadă rece de cca. 200 de ani între 6.300–6.100 BC (fig. 7a) determină comunităţile din unele zone ale

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6: a-b, d, Nevali Çori, *apud* Hauptmann 1993; c, Göbekli Tepe, *apud* Vor 12.000 Jahren in Anatolia.

Anatoliei să se deplaseze spre Balcani, unde după 6.100 BC începe un climat propice dezvoltării comunităților umane. În Thessalia în cultura Protosesklo, dar mai ales după ea, în cultura Sesklo, la Sesklo și la Dimini avem o arhitectură în piatră, nu atât de monumentală ca în Anatolia, dar și aici sunt adevărate orașe construite pe dealuri naturale, unde aveau piatră din belșug. Și aici s-au construit adevărate fortificaţii de piatră, cu clădiri de piatră, cu bastioane la porţi sau colţuri, cu spaţii între sistemele de apărare pentru animale, cu pieţe, cu unele clădiri cu etaj, cu acele construcţii mari megaron[17], care se presupune că erau sanctuare. Acum începe dezvoltarea și rolul tellurilor în arhitectură[18].

Cei drept la acestea se ajunge din vremea culturii Sesklo la Dimini (fig. 7c). Cele mai multe construcţii sunt din zid sec cu pietre (fig. 7b)[19].

[17] *La Dimini* https://www.britannica.com/technology/megaron: Kovács 2016, p. 16.

[18] Rosenstock 2006.

[19] *** *Neolithic Greece* 1973, fig. 1–5.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7: a, Mediu în Holocen cu perioada rece „Ereignis”, *apud* Daim, Neubaurer 2005, Abb. 5b; b, fortificația de la Sesklo (apud Theocharis 1973), c, Dimini (reconstrucții WEB).

Regiunea carpato-dunăreană

După 6.100 BC comunitățile neolitice stabilite în Grecia, mai ales în zona Thessaliei, în vecinătățile munților Olimp, începând din Neoliticul *Frühkeramik* sau *Monocrom* vor evolua în Thessalia, Macedonia greacă și de aici se îndreaptă spre nord pe Valea Vardarului prin Republica Macedonia, dar și prin Valea Strumei, spre regiunea carpato-dunăreană.

Spre finele Neoliticului timpuriu încep să apară primele fortificații neolitice cu șanț și uneori palisadă. De orașe încă nu se poate vorbi. Odată cu sosirea purtătorilor culturii Vinča, atât comunitățile Starčevo-Criș, cât și cele vinčiene vor începe a se fortifica.

Noi am numit această perioadă Chalcoliticul balcano-anatolian, deoarece acum apar primele obiecte de cupru, deși mărunte, dar schimbări au loc și în comportamentul comunităților[20]. Se dezvoltă o nouă arhitectură, locuințele sunt durabile, așezările încep să fie fortificate, apar unele centre zonale în vecinătatea cărora sunt o serie de așezări secundare, altele sezoniere, care gravitează în jurul acelor centre fortificate.

[20] Lazarovici Gh., Nica 1991; Lazarovici Gh. 1993.

https://biblioteca-digitala.ro

Cultura Vinča (fig. 8–10)

Vinča – Belo Brdo

Cea mai celebră stațiune, Vinča – *Belo Brdo*, cu o stratigrafie de peste 10 m grosime avea un șanț de apărare săpat de Vasić (fig. 8)[21]. Săpături de mare amploare se desfășoară și în prezent aici, cu metode moderne de prelucrarea și interpretarea materialelor începute de către Nikola Tasić și Bogdan Jovanović, preluate și dezvoltate de către Nenad Tasić[22]. Arhitectura din fazele Vinča A3 în Vinča D are o evoluție proto-urbană.

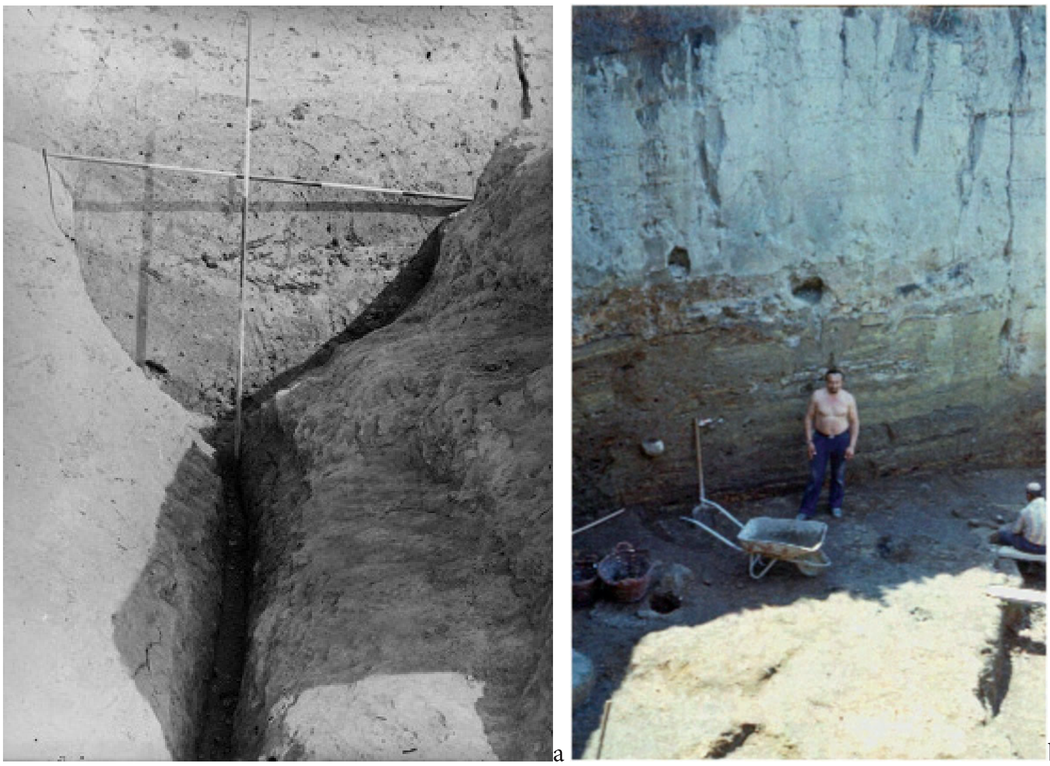

a b

Fig. 8. Vinča-Belo Brdo: a, foto M. M. Vasić; b, stratigrafia de la Vinča, foto Lazarovici Gh.

Tot acolo a fost realizat și este în curs de extindere un mare parc arheologic.

Viitoarele monografii vor arăta cel mai bine o evoluție protourbană cu o arhitectură deosebită, cu cea mai groasă stratigrafie din regiunea carpato-dunăreană. Pentru analize și studiu a fost creată o bază de date relațională care permite cercetătorului identificarea contexelor arheologice asociate cu informații și detalii (fig. 9) privind conținut, descrieri, imagini, reconstituiri și multe alte detalii[23]. O monografie ar fi necesară.

Din plan se poate observa dispunerea locuințelor cu arhitectură complexă, pe străzi.

Două rânduri de pari pe același plan de construcție sugerează posibilitatea de a fi locuințe cu etaj, dar și unele refaceri pe același plan (fig.10a). Publicațiile viitoare vor oferi detalii.

Dinamica arhitecturală de la Vinča, dar și din alte zone din sudul Europei centrale (cultura Banatului, Cultura Zau) sunt determinate și de schimbările climaterice.

[21] Vasić 1932a-c.

[22] Tasić *et alii* 2015 și bibliografia.

[23] Tasić, Jevremović, WEB *ArheoPackPro*!

https://biblioteca-digitala.ro

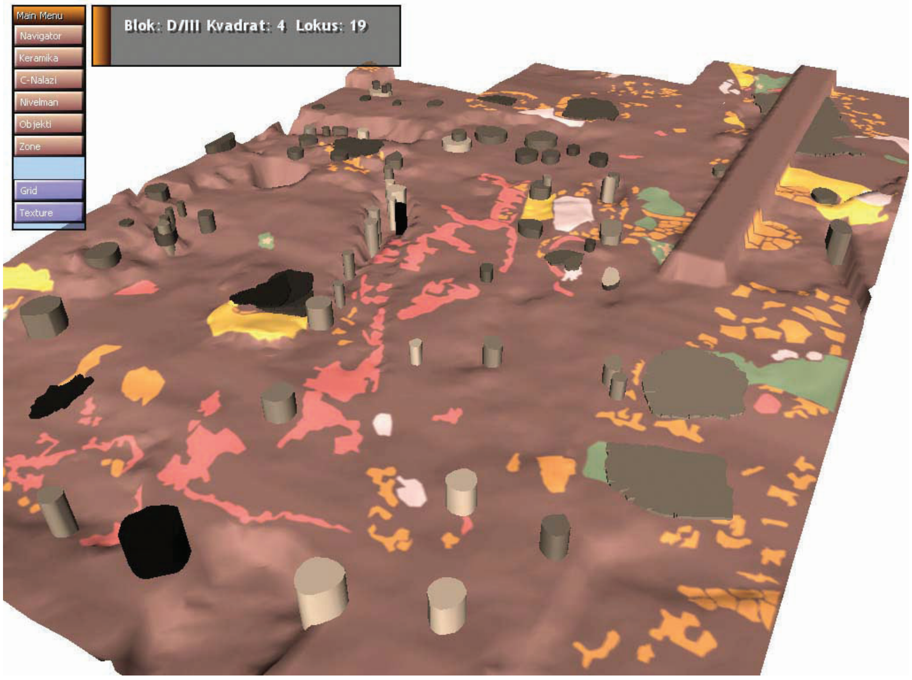

Fig. 9. Sistemul bazelor de date şi informaţii despre cercetările de la Vinča-Belo Brdo, *apud* Tasić, Jevremović, ArheoPackPro!

Coroborând datele de cronologie, arhitecturale şi schimbările climatice observăm că la Parţa trecerea de la bordeie la construcţiile masive cu lemne din nivelurile 7c (fig. 13 a-b) corespunde unei perioade reci. De asemenea, construirea *blocurilor* de locuinţe cu câte patru locuinţe grupate, cu podele suspendate şi la parter, în unele cazuri cu pereţi de lut doar la etaj sau de la nivelul podelelor suspendate, corespund unei a doua perioade reci, dar şi cu ploi abundente, ploi care poate au afectat Câmpia Banatului.

https://biblioteca-digitala.ro

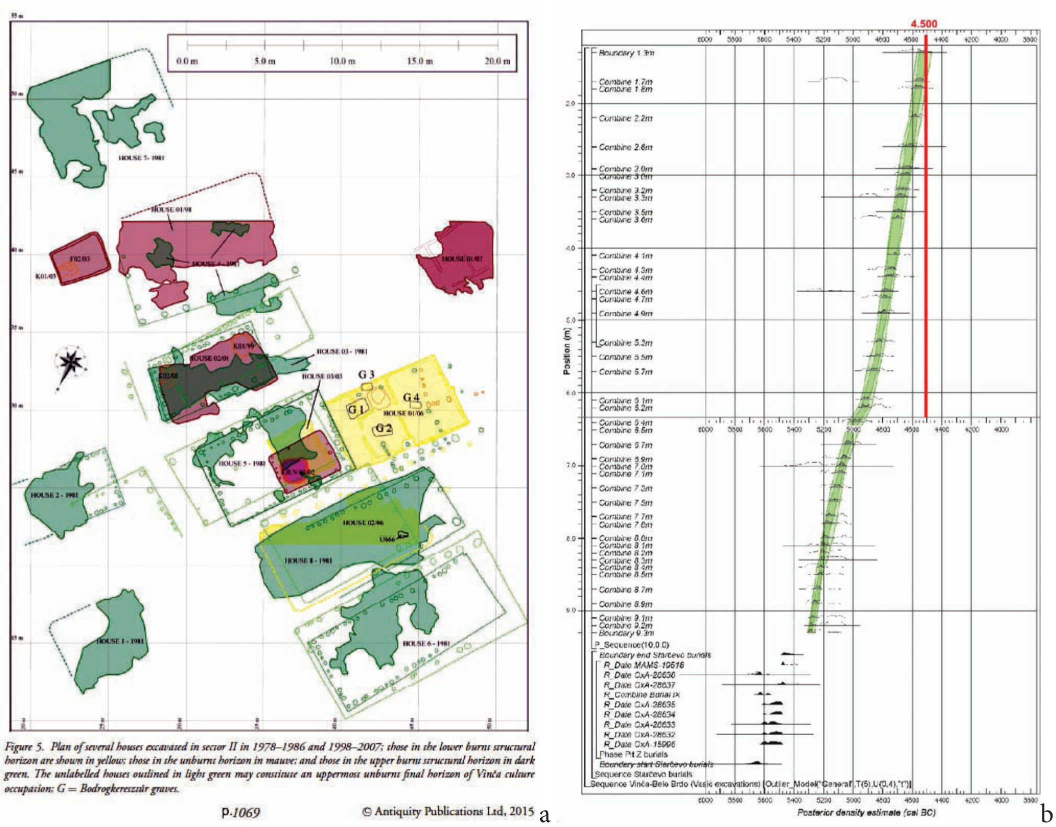

Fig. 10. Vinča-Belo Brdo: a, plan cu complexele cercetate 1978–1986 (Tasić Nikola, Jovanović B.) și Nenad Tasić 1998–2007; b, cronologia absolută (*apud* Tasić *et alii* 2015, fig. 44–45); roșu, Vinča târzie.

Datele de cronologie absolută corelate precizate de către Nenad Tasić[24], arată că și stațiunea de la Vinča își încetează evoluția pe la 4500 BC, vreme la care și în alte zone (Ungaria de est, Banat, Transilvania) civilizațiile Neoliticului târziu își încetează evoluția.

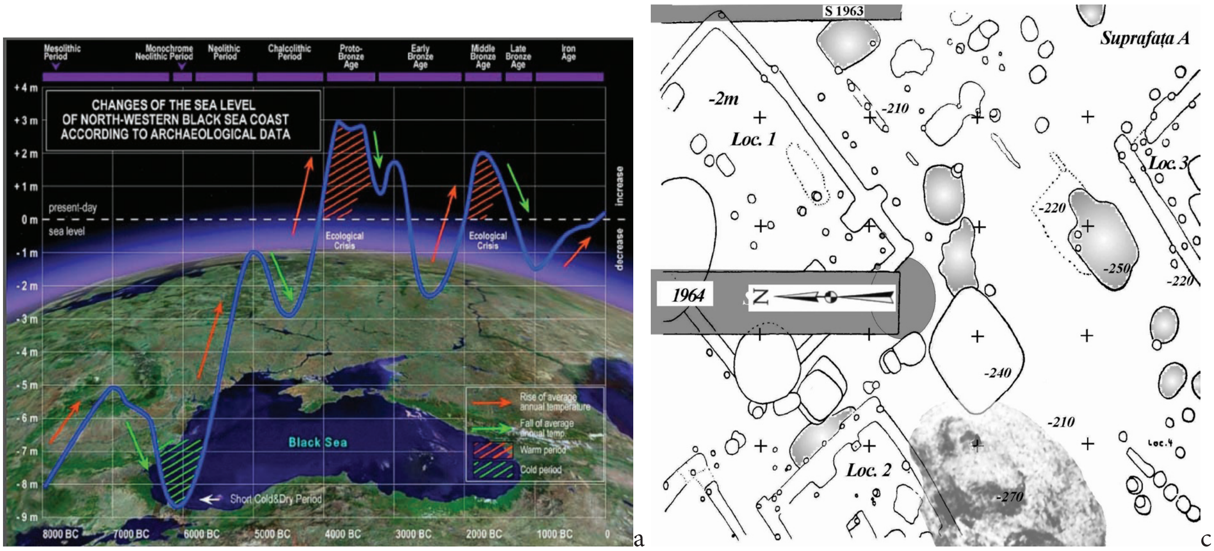

Fig. 11: a, evoluția climatului, *apud* Todorova, passim; b, evoluția culturii Banatului, conform dateleor C14; c-d, Zorlențu Mare, Locuința 1, niv. 7, atelierul ceramic; b-d, *apud* Lazarovici Gh.

24 Tasić *et alii* 2015, p. 44–45, tabel corelat după fig. 16–17.

https://biblioteca-digitala.ro

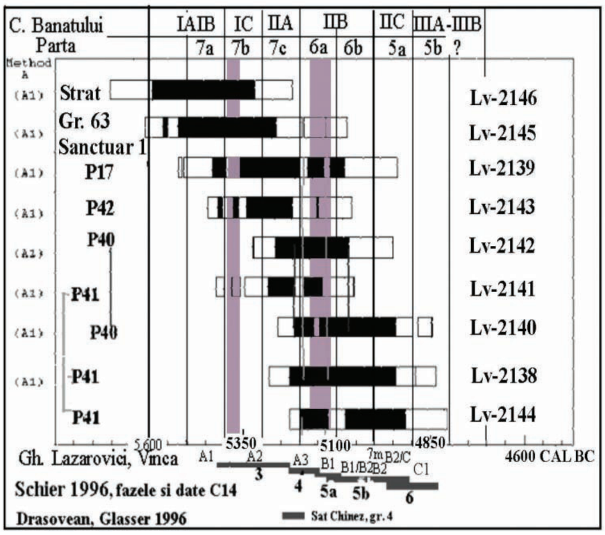

b

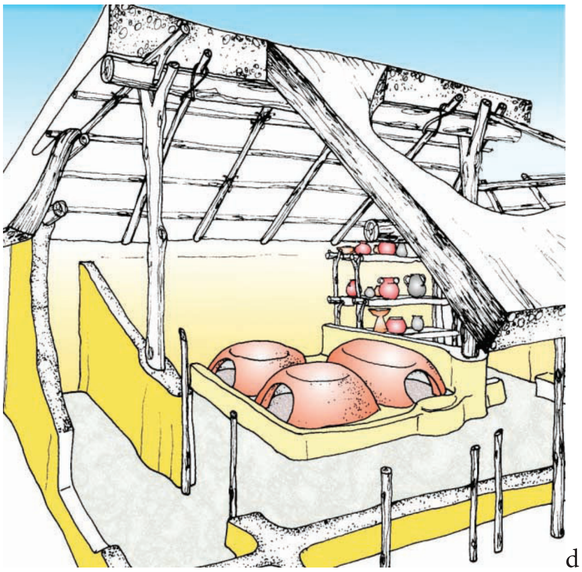
d

Zorlenţu Mare

Un asemenea centru avem la Zorlenţu Mare. Nefiind prospectări, iar cercetările fiind grupate doar în zona centrală[25], nu au putut fi depistate sisteme de fortificare. Depunerile de peste 2 m arată că este posibil un asemenea sistem de apărare.

De asemenea la Zorlenţu Mare apar ateliere de olărie cu meşteri specializaţi, cu cuptoare (fig. 11c-d), ca și o arhitectură mai deosebită (locuinţe cu podeaua suspendată)[26]. Cercetările de aici au dus și la descoperirea unei plastici deosebit de bogate[27].

În jurul Zorlenţului gravitează o serie de așezări sezoniere (5–6 puncte în jurul așezării principale), secundare la Ohaba Mâtnic, Ruginosu, Copăcele, cu legături pe drumurile de creastă[28].

O situţie similară se petrece la Balta Sărată (două situri), în jurul căreia gravitează mai multe aşezări pe teritoriul orașului Caransebeş și în vecinătate (Jupa, Păltiniş, Zăgujeni ș.a.[29]).

Din păcate lipsa unor prospectări magnetometrice, nu au permis identificarea sistemelor de fortificare și nici detalii privind densitatea de locuire pe întreaga suprafaţă a sitului de peste 7 ha. Acest gen de locuiri gravitează spre o locuire protourbană, dar nu sunt argumente pentru a o și demonstra.

Tărtăria

Dintre așezările vinčiene din Transilvania aceasta a fost cea mai intens cercetată staţiune. Ea a fost celebră la început mai mult prin descoperirirea tăbliţelor de către N. Vlassa[30]. Săpături ample (fig. 12b) au fost efectuate de către Sabin Adrian Luca, care a publicat o monografie[31].

Mari suprafeţe sunt încă în curs de cercetare (fig. 12b), din aceste motive nu este cazul să ne hazardăm cu presupuneri pe ceea ce s-a cercetat până acum. Stratigrafia care ajunge la 2 m și chiar 3–4 m pe alocuri (fig. 12a), arată intensitatea de locuire. Ca şi în alte părţi arhitectura cea mai dezoltată este la nivel Vinča A3-B1, când are loc o evoluţie spre o locuire protourbană

[25] Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003, fig. 41, 48; Lazarovici Gh. 1991b; Lichter 1993, kat. 120, p. 145–146, pl. 71; Kovács 2016, p. 18.
[26] Lazarovici C-M., Lazarovici Gh. 2006, p. 185–186.
[27] Lazarovici Gh. 1979, pl. 20–23, s.v. Zorlenţ
[28] Lazarovici Gh. 1979, p. 27, 61, 206, 209–210.
[29] Lazarovici Gh. 1979, p. 185 și urm., repertoriu nr. 2–3. 15, 27, 45, 46, 61, 74, 96–97, 102, 104.
[30] Vlassa 1962; 1963; 1965; 1970; 1971; 1972; 1974.
[31] Luca 2016, vezi și bibliografia sa anterioară.

https://biblioteca-digitala.ro

(locuințe cu etaj și pivnițe fig. 12c-d, sisteme de fortificare, morminte în vecinătate ș.a.). O locuință similară cu etaj, podea la parter și pivniță avem la Parța în blocul de locuințe P41-P43[32], dar și la Turdaș[33] (fig.12d). Grosimea foarte mare a unor depuneri (fig. 12a) indică cu siguranță complexe cu etaj, ca la Parța în „*blocurile de locuințe*”.

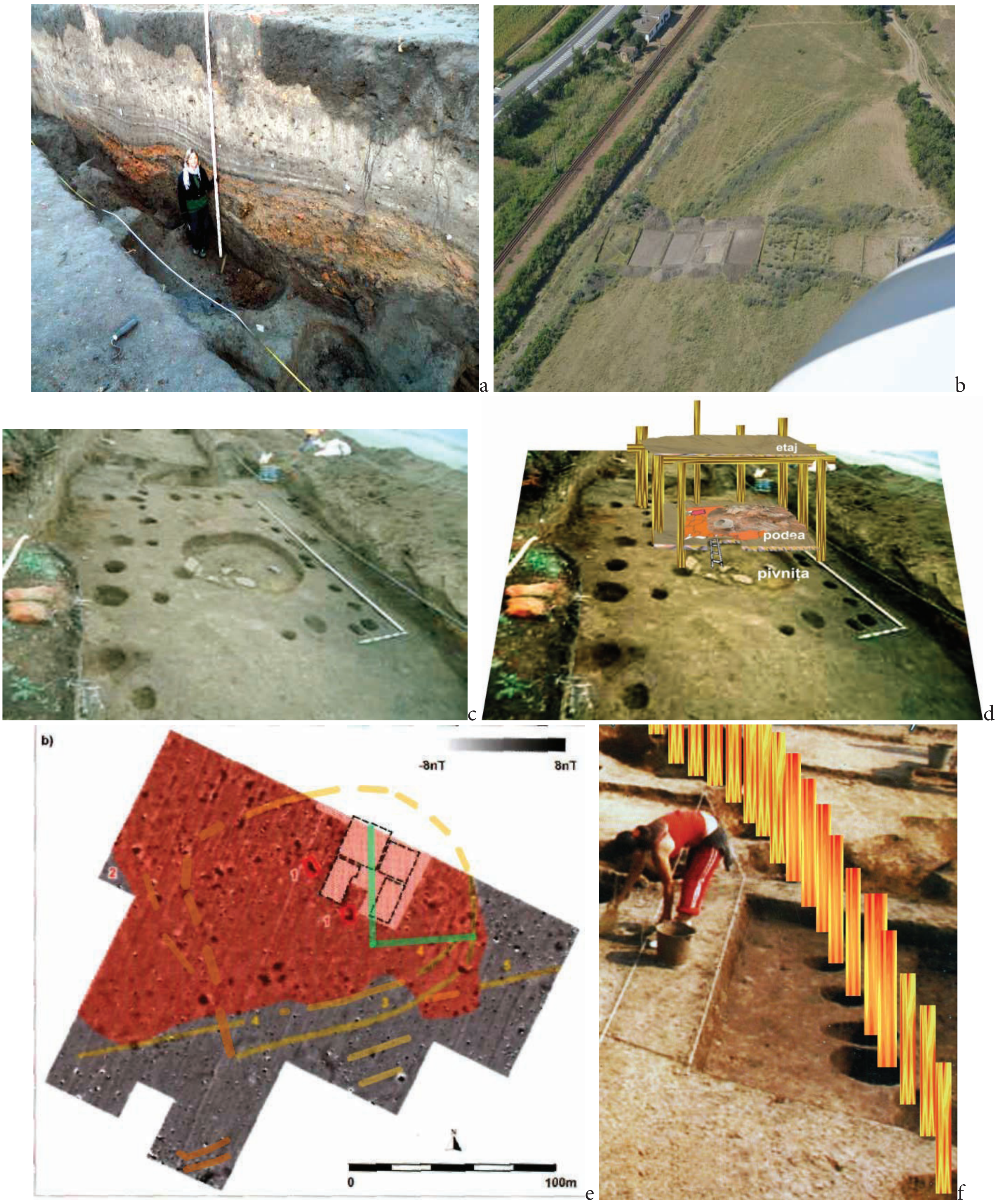

Fig. 12: Tărtăria: a, stratigrafia; b, săpătura sistematică; c, săpătura de salvare L4 (*apud* Luca 2016); d, reconstituire Gh. Lazarovici; e-f, Miercurea Sibiului:e, *apud* Mischka 2012; e, f, prelucrări Lazarovici Gh.

---

[32] Lazarovici Gh. *et alii* 2001, p. 126–143; Lazarovici Gh., Lazarovici C-M. 2003, fig. 52–65, 67.

[33] Luca 2016.

https://biblioteca-digitala.ro

Miercurea Sibiului (fig. 12e-f)

La nivel Vinča este o palisadă (fig. 12f) care traversează în diagonală suprafaţa cercetată. Credem că împrejmuia marile locuinţe. Prospecătrile magnetometrice au sesizat şi alte sisteme de apărare (fig. 12e). Un sondaj a confirmat prezenţa şanţului şi a unei porţi, dar lucrările s-au oprit din păcate în acest stadiu.

Cultura Banatului

În Câmpia Banatului investigaţiile arheologice au fost mai intense şi oferă numeroase exemple de organizare protourbană. Cercetările pe suprafeţe mari, prospectările magnetometrice, perieghezele din zonă ne-au permis sesizarea faptului că la Parţa avem o evoluţie spre o locuire protourbană.

În vecinătatea staţiunii de la Parţa, de la 500 m la 12–15 km, gravitează peste 12 staţiuni secundare sau sezoniere[34]. Stratigrafia de peste 2 m are şapte niveluri mari de locuire (fig. 13–14).

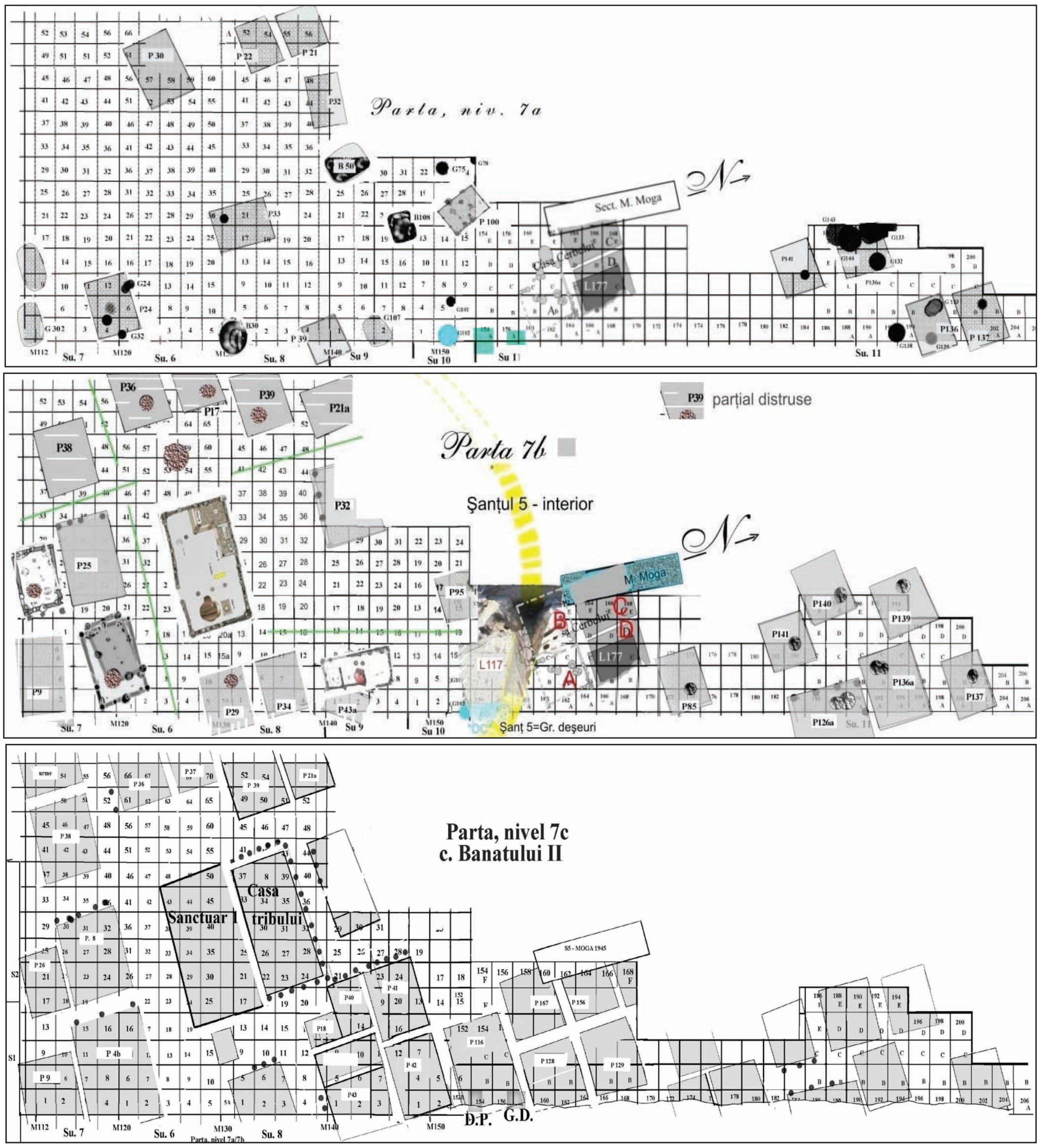

Fig. 13. Planul staţiunii Parţa cu complexele în nivelurile 7 (*apud* Lazarovici Gh *et alii* 2001).

[34] Periegheze Fr. Resch, Andrei Agotha, Karol Germann, Adrian Fora, Gh. Lazarovici, Fl. Draşovean şi alţi membri ai colectivului de cercetare au semnalat acele locuiri: Lazarovici Gh., Lazarovici C-M. 2003, fig. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

De la un nivel la altul are loc o dinamică deosebită a construirii locuinţelor (fig. 13) ajungându-se la *blocuri* de locuinţe cu etaj (fig. 14), cu o dezvoltare pe verticală determinată de sistemul de fortificare care pe partea de nord avea peste 30 m lărgime de sisteme de şanţuri şi palisade (fig. 15) formate din trei şanţuri şi patru palisade şi un sistem cu şanţ şi palisade (fig. 15a), care înconjura zona centrală cu temple şi sanctuare.

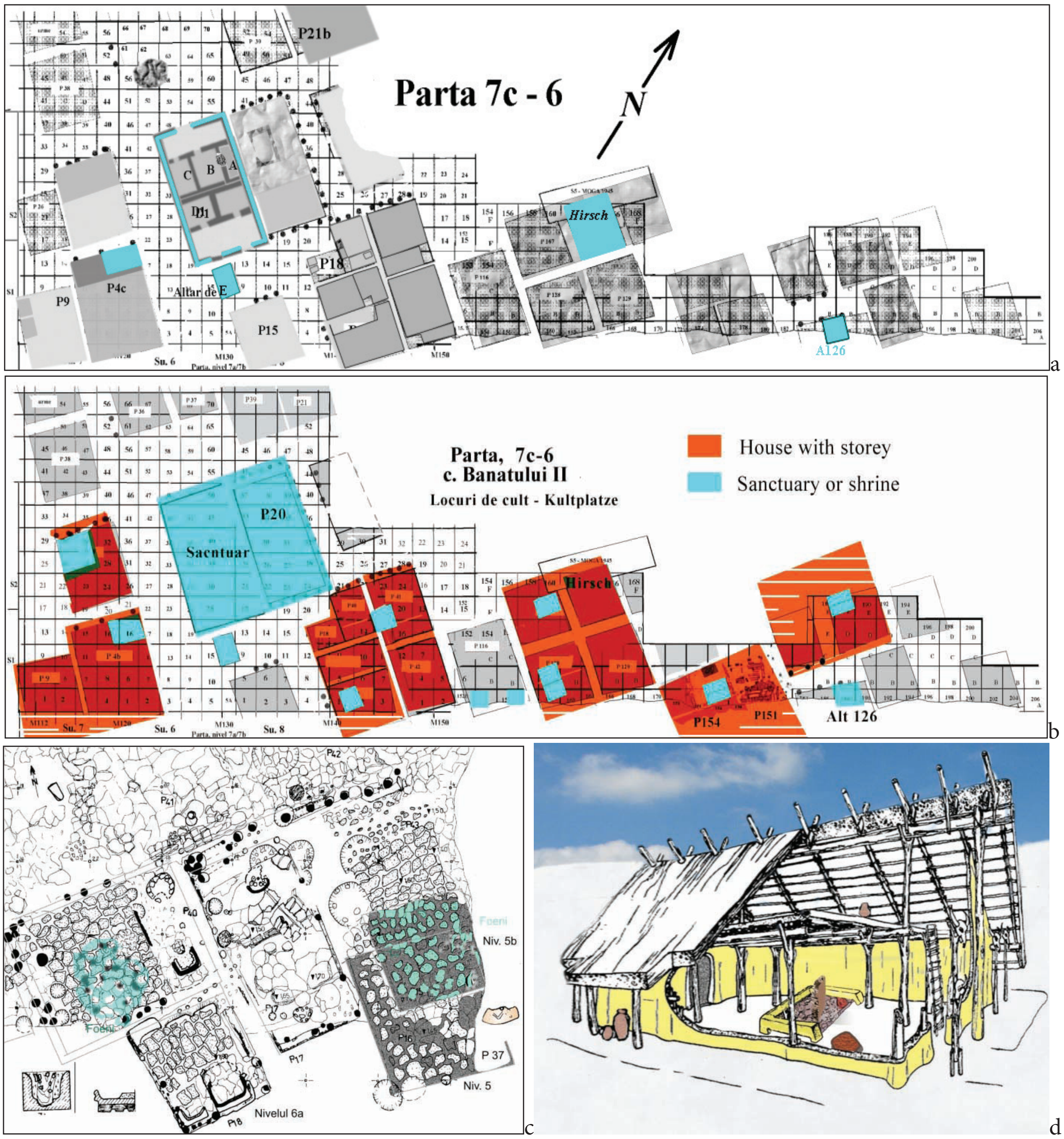

Fig. 14. Parţa: a-b, niveluri de locuinţe şi construcţii de cult; c, blocuri de locuinţe; d, Casa tribului.

Au fost cercetate mai multe construcţii de cult (temple în centru cu statui monumentale de lut, fig. 17a-b), o casă cu rol social (fig. 14d)[35], sanctuare comunitare sau casnice (în vecinătatea

[35] Este vorba de Casa Tribului, ce era lângă sanctuar, dar nu avea elemente gospodăreşti (casete de cereale, vase de provizii), unelte. La etaj a fost un altar şi mai multe bile de praştie, care după greutate erau pentru război nu pentru vânătoare.

https://biblioteca-digitala.ro

sanctuarului și în diferite puncte ale stațiunii [36], patru *blocuri* de locuițe cu încăperi cu etaj (fig. 14b, 18a). Se observă aranjarea locuințelor pe străzi cu acces spre zona porților (fig. 14b). S-au găsit numeroase cuptoare, în care se ardeau bile de praștie în situații de „război/luptă", dar care puteau servi și la arderea ceramicii. Marile cantități de ceramică din unele locuințe marchează ateliere[37].

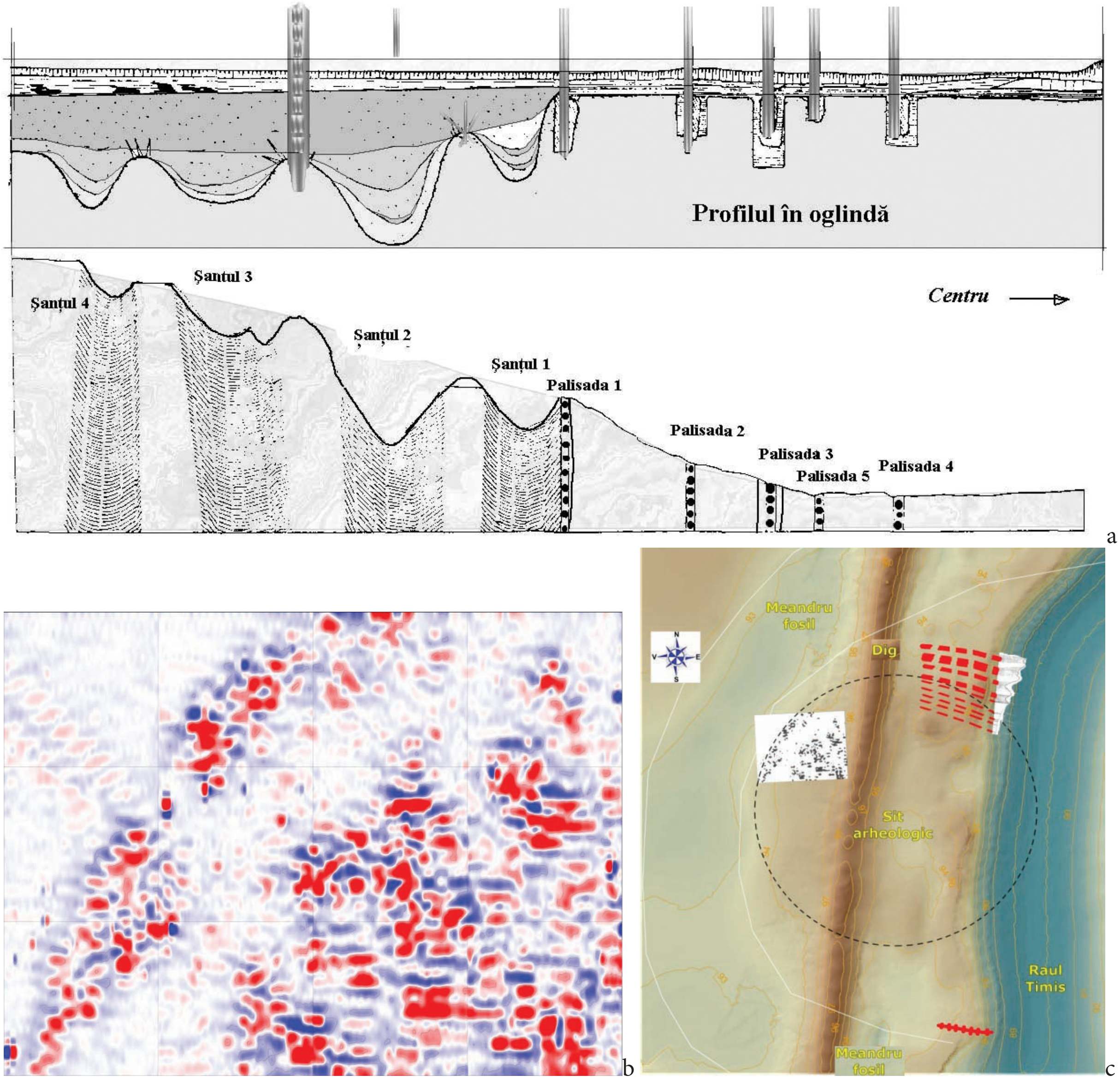

Fig. 15. Parța: a, sistemul de șanțuri și palisade; b, prospectările magnetometrice (Liviu Măruia, Dorel Micle); c, ridicarea topografică a sitului cu sistemele de apărare.

Sanctuarul 1 (fig. 16) avea spre răsărit un altar de ars cereale și depuneri într-o groapă a spicelor arse. În centru era o mică coloană de lut nears. În fața intrării era Altarul A cu loc pentru depunerea de ofrande (marcaj 2), o vatră portabilă pentru arderea ofrandelor (carne și altele, marcaj 3), un soclu (marcaj 4) pentru idol bust cu craniu de taur (marcaj 6, piesa fig. 12c sau una similară) și un postament pentru depunerea cenușei arse (marcaj 7).

[36] În centru sunt legate de sanctuare și preotesele care îngrijesc sanctuarele; în alte zone sunt sanctuare comunitare ale diferitelor preotese.

[37] În vecinătatea Sanctuarului și Casei Tribului într-un complex au fost peste 20 de lăzi cu ceramică (cca. 12–15 kg o ladă).

https://biblioteca-digitala.ro

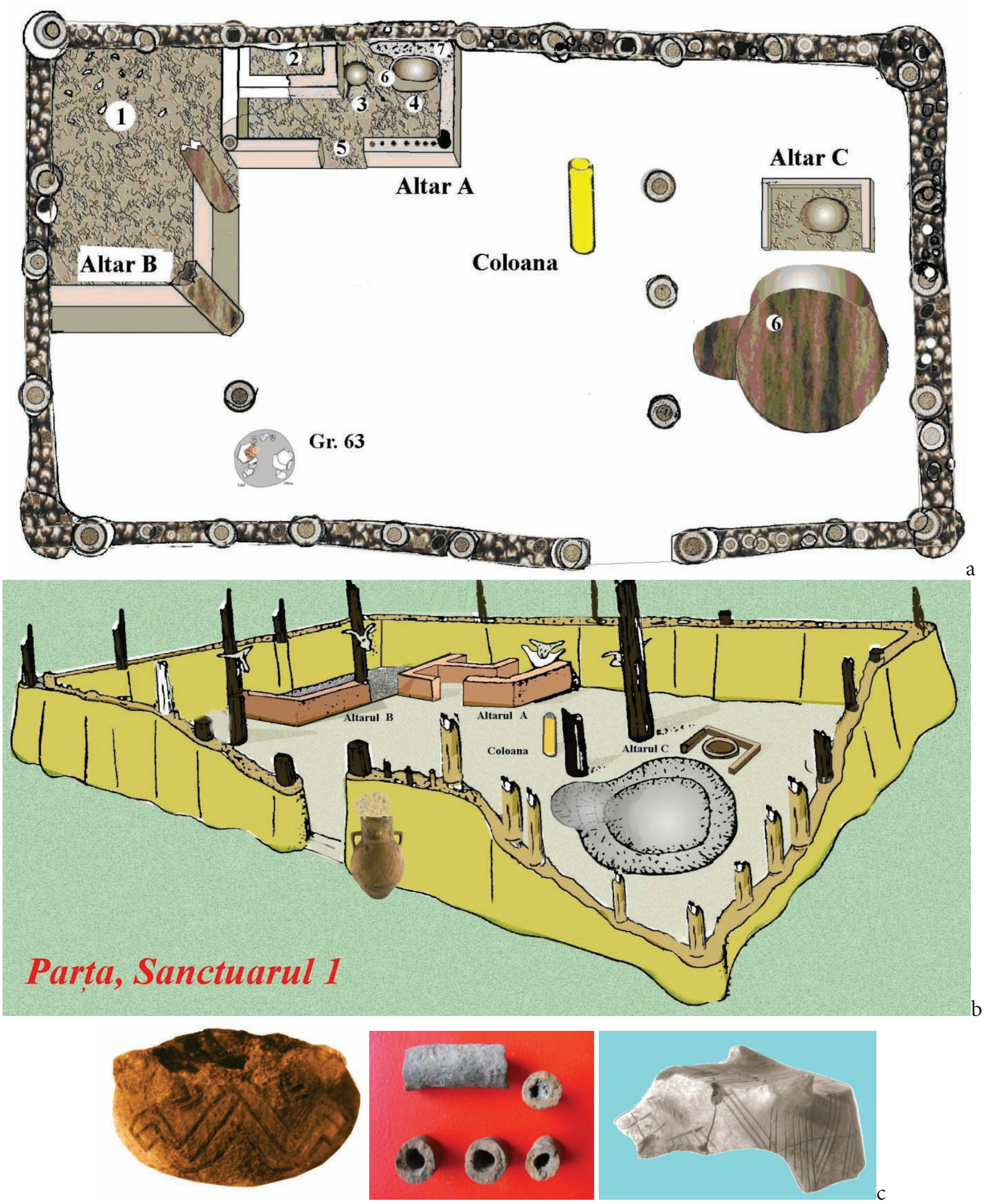

Fig. 16. Parța, Sanctuarul 1: a, nivel 7, planul; b, reconstituirea; c, câteva piese ▼.

Cercetările de la Sanctuarul 1 au permis studierea a ceea ce se petrece într-un sanctuar în timpul funcționării și la abandonare. Lângă intrarea aflată în partea de sud a fost descoperit un vas mare de provizii cu față marcată de simboluri, litera ***M***, decor specific și pentru vase din cultura Szakálhát[38]. Foarte probabil în vasul de provizii cu ***M*** erau depuse spice cum se petrece și în Sanctuarul/Templul 2 pe masa-altar C. O vatră cu o gardină în jur ce formau un mic altar, serveau la arderea rituală periodică a unor paie (s-au găsit straturi succesive de cenușă și cărbune, situație ce se repeta în Sanctuarul 1 și 2 pe altarul A, fig. 16b, 17.8). În altarul B erau sacrificate

[38] Goldmann, Szenasky 2003.

https://biblioteca-digitala.ro

animale (oi, poate miei); podeaua era alcătuită din mai multe straturi de pietriș și nisip, pe care s-au găsit așchii mari de silex (fără urme de uzură). La abandonare sau la ridicarea Sanctuarului 2 o serie de vase, unele de la amfore cu față umană pictate, au fost sparte și depuse în groapă pe straturi, alături de fragmente de vase și fusaiole nearse, precum și un obiect de lut oval, mare cu găuri. Este vorba de ritualuri de fundare și de abandonare, cum de altfel au fost descoperite și în alte situri și culturi[39].

Sanctuarul 2. Acesta a fost bine conservat, ceea ce a permis strămutarea lui în Muzeul Banatului. Spaţiul fiind restrâns spaţiile goale (dintre intrarea-statuie, statuie-altarele D, altarele A-C peretele de vest) au fost reduse la maximum. Statuia monumentată (1,70 × 1,30 m) o reprezintă pe Marea Mamă și partenerul Taur (marcaj m1). Alături de aceasta erau vetre portabile pe care se ardeau produse (nr. 2, 13), o casetă și un vas de cereale (nr. 4, 6 vas), o cupă pentru sânge (nr. 3), vase cu ofrande (nr. 5, 7, 9, 14), orificiul cu Soare și Luna, râșnița (nr. 9), războiul de ţesut cu șapte greutăţi (nr. 10), ca și orificiul pentru trecerea luminii (nr. 15).

La un *bloc* de locuințe (marcat ca *blocul Lunii*: fig. 17a), din cele 4–5 încăperi (erau și tinde) patru aveau podea suspendată și trei câte un etaj. Gospodărirea spaţiului și dezvoltarea pe verticală erau determinate de sistemul de fortificaţii, ce avea în unele locuri patru șanţuri și patru palisade ce se întindeau pe o suprafață de 30 m, cu rost de a feri la incendiere în caz de lupte intertribale. Alte locuințe aveau cel puţin două încăperi, iar în total peste 15 erau cu podele suspendate. Toate acestea ne arată un nivel înalt de arhitectură, un început de urbanism.

Evoluţia urbanismului, dar și marile schimbări naturale au afectat comunităţile neolitice. Henrieta Todorova a precizat evoluţia nivelului Mării Negre determinate de schimbările climatice din Europa centrală și parte din cea de est. Observăm o scădere a nivelului mării cu peste 2 m după 5000 BC, vreme la care își încep evoluţia civilizaţiile Neoliticului târziu: aceste schimbări se observă și la Parţa în nivelul 6 (fig. 18c).

Prezenţa unor ateliere de ceramică sau de perforarea și prelucrarea silexului sau uneltelor din piatră, numărul mare de idoli, altărașe de cult, sanctuarele comunitare (situaţii de la Zorlenţ și Baltă Sărată) lasă impresia unor staţiuni cu teritoriu de asociere. De altfel în nordul Banatului sunt o serie de diferenţieri culturale, definite uneori ca grupuri, dar pot fi unele centre locale în jurul cărora gravitează unele staţiuni și care au evoluţii comune în stilurile ceramicii, manierile de decorare, tipurile de idoli și altele. Astfel este situaţia de la Bucovăţ cu lucruri comune cu Parţa, dar și cu unele diferenţe în stilurile de decorare sau tehnicile de fabricarea ceramicii. O situaţie similară este la Sânandrei, unde sunt diferenţe în decorul ceramicii faţă de Parţa, dar mai ales Bucovăţ. Spre vest și nord sunt situaţii similare date fiind culturile învecinate, Vinča la sud și vest, cultura Szakálhát la nord-vest.

Schimbările climatice au afectat arhitectura nivelului 5a de la Parţa, vreme în care sunt locuinţe de mici dimensiuni dispuse pe două rânduri în zona cercetată de NE (fig. 18d). Acestea sunt determinate foarte probabil de distrugerile provocate de către purtătorii fazei Vinča C, care se așează în Tellul II. În unele din locuinţele culturii Banatului din etapa 5a sunt și materiale Vinča C. În Tellul II, în orizonturile superioare și la suprafaţă sunt numeroase materiale pictate ale grupului Foeni. La Foeni[40], Gomolava (fig. 19), Zau nivelul III (de la Gomolava la Zau sunt cca. 400 km)[41], la Parţa în Tellul II, apar locuinţele cu gropi lungi[42], uneori in trepte, ca cele de la Turdaș din nivelurile II și III (fig. 27b, f-g).

[39] Lazarovici C.-M. 2009; Lazarovici Gh. 2009b.
[40] Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003, p. 282, fig. 47.
[41] Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003, p. 457, fig. 46–47, p. 469, fig. 87.
[42] Drașovean, Ciobotaru 2001; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003, p. 382.

https://biblioteca-digitala.ro

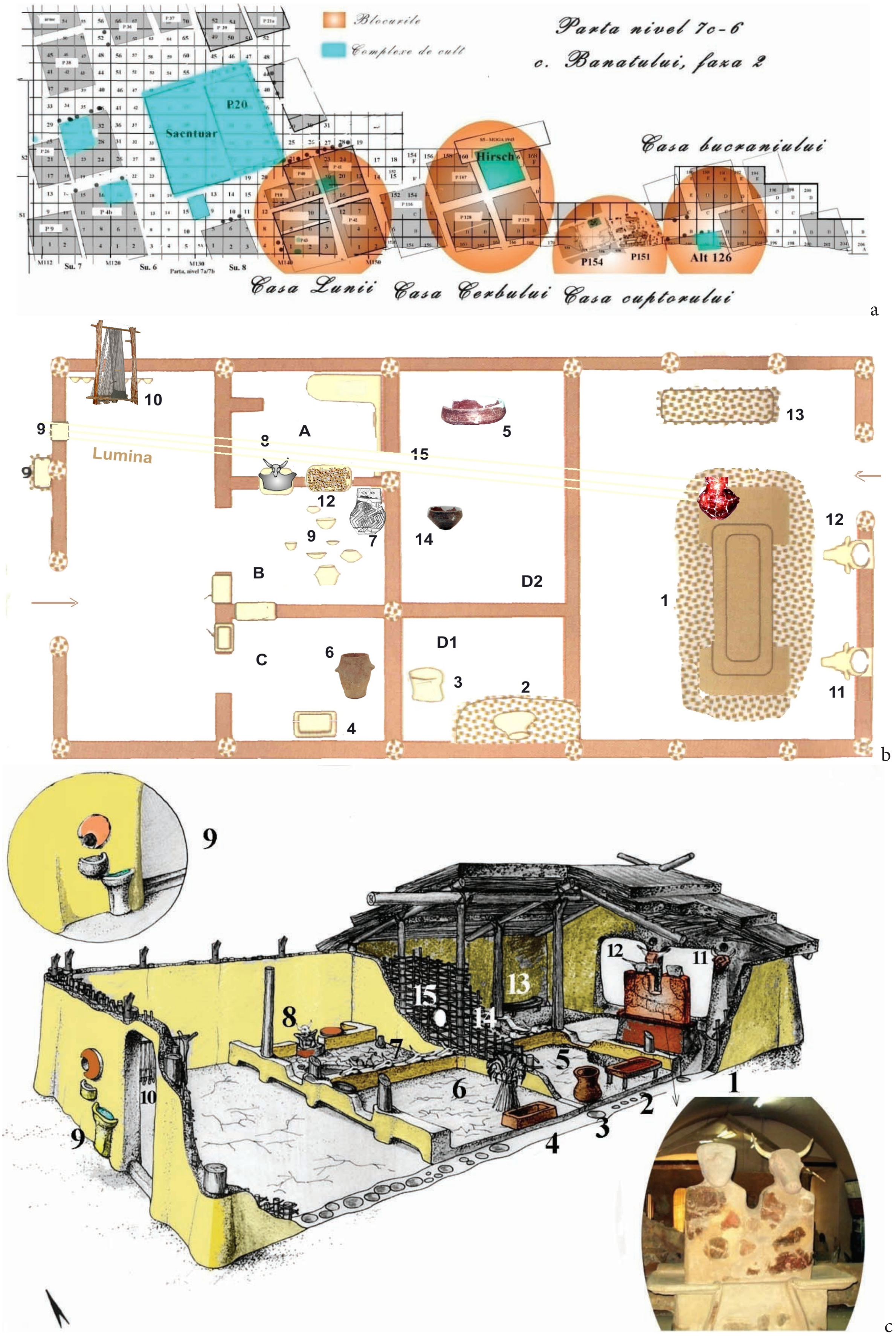

Fig. 17. Parţa: a,"Blocurile" de locuinţe; b-c, niv. 7c–6, Sanctuarul 2, plan şi reconstituire.

https://biblioteca-digitala.ro

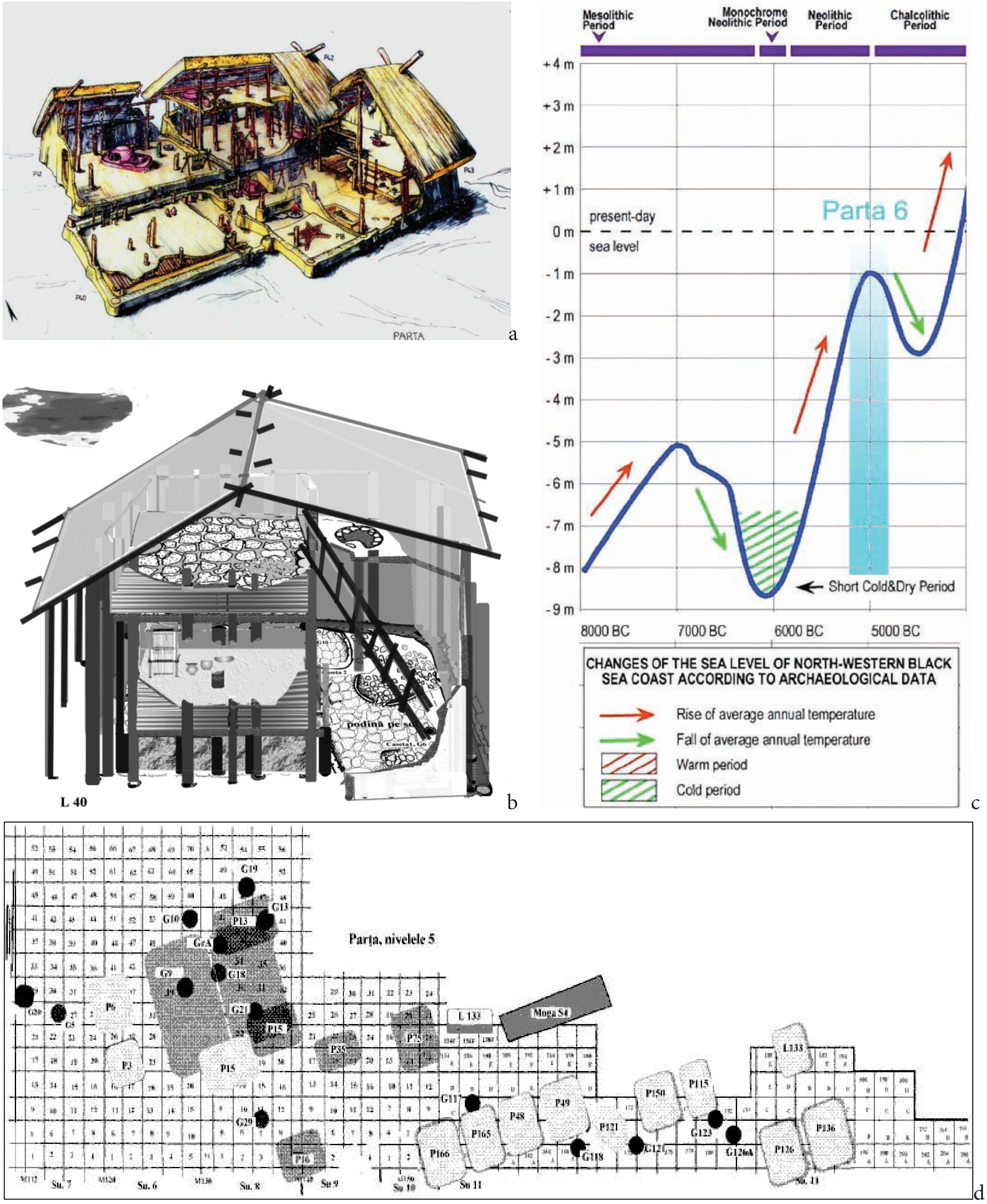

Fig. 18: a, c, Parţa, locuinţe cu etaj; b, perioade de climat optim legate de creşterea nivelului Mării Negre, *apud* Todorova, *passim*; d, Parţa nivel 5a.

https://biblioteca-digitala.ro

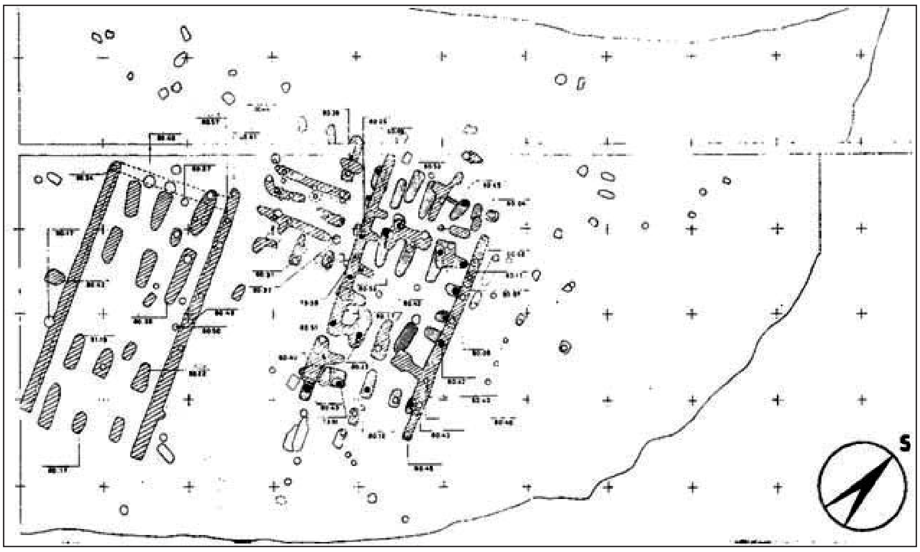

Fig. 19. Gomolava (*apud* Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003, fig. 46, *apud* Brukner).

Uivar (fig. 20–22)

În cadrul cercetărilor germano-române în proiectul de la Uivar au avut loc cercetări complexe cu rezultate deosebite: prospectări; analize de toate felurile (pedologice, palinologice, antracologice, pe ceramică ș.a.); studii complexe; săpături pe mari suprafețe; sondaje de verificare

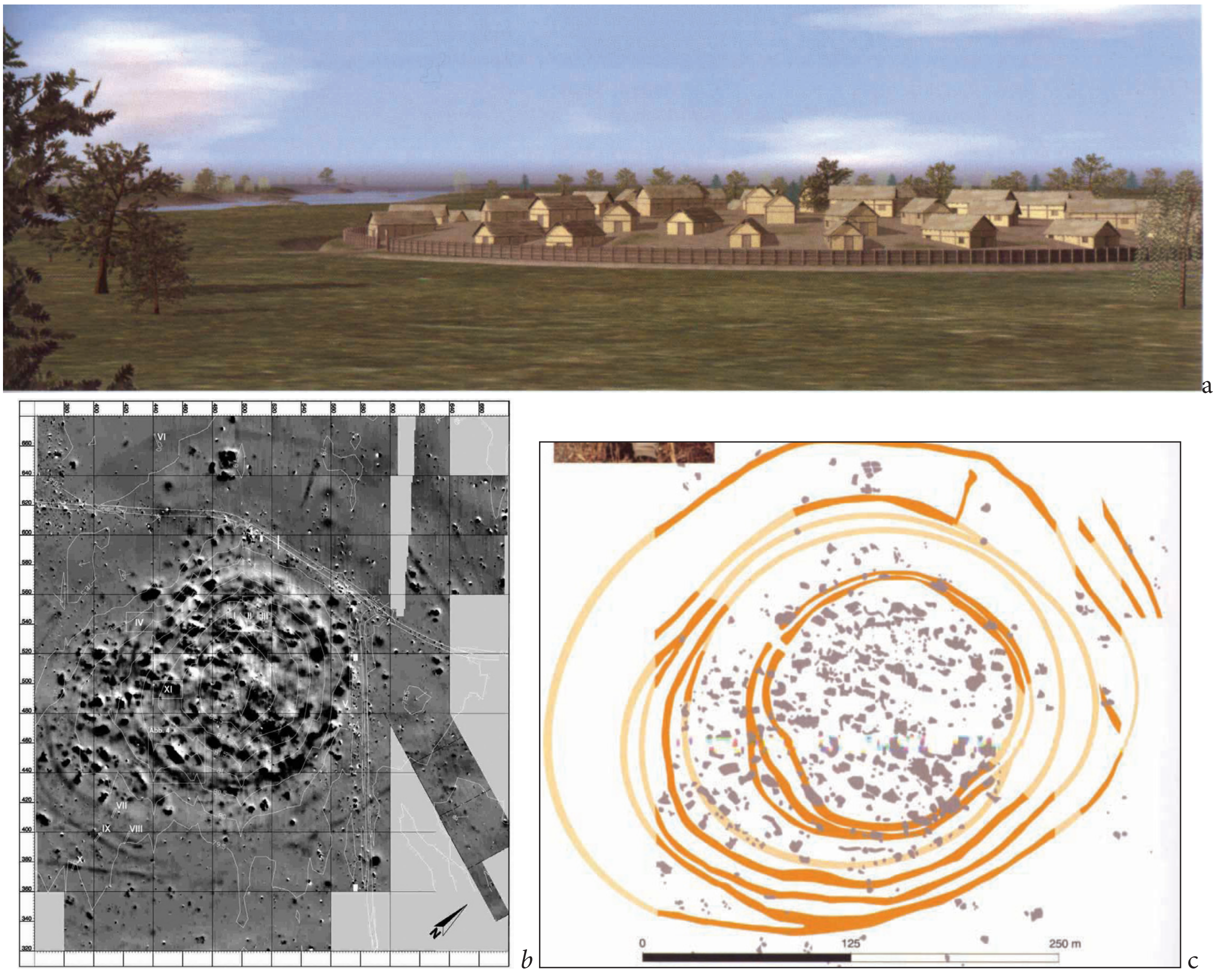

Fig. 20. Uivar: a, reconstituirea locuirilor; b, prospectările magnetometrice și ridicări topo (H. Becker); c, sistemele de fortificații și urmele de complexe și anomalii magnetometrice (a, *apud* Schier 2006; b-c, *apud* Schier *et alii* 2004.

https://biblioteca-digitala.ro

în diferite puncte al întinsului spaţiu, pentru înţelegerea evoluţiei şi dezvoltării sitului; reconstituiri; prelucrarea şi înregistrarea materialului arheologic în baze de date şi informaţii. La Uivar este o movilă naturală pe care s-au aşezat comunităţile neolitice (fig. 16a). Sunt mai multe straturi de cultură cu locuiri din vremea culturii Banatului faza II – Vinča C, Tiszapolgár şi altele.

Din prospectări se poate observa o acropolă (fig. 20b-c) împrejmuită de două, pe alocuri trei şanţuri de apărare, unele având la marginea din interior palisade. Locuinţele din vecinătatea palisadelor şi şanţurilor sunt organizate circular, pentru ca locuitorii în caz de nevoie să fie lângă sistemele de fortificare. Spre vest a fost cercetată şi reconstituită o poartă monumentală (fig. 21a). Unele şanţuri sunt refăcute, iar în faţa porţilor sunt şicane care să împiedice un atac direct asupra porţii (fig. 21b).

Spaţiul fortificat este mai larg, fie pentru protejare, fie ca în caz de lupte să poată adăposti/refugia membrii unor locuiri învecinate, sezoniere sau secundare. De asemenea, sunt locuri ocrotite pentru animale, furaje etc.

Locuinţele au o arhitectură superioară, similară celor de la Parţa, dar şi din alte locuri din această vreme (Zorlenţ, Vinča, Herpaly, Polgár ş.a.). Incendierea unor complexe timpurii aparţinând culturii Banatului II, ca şi la Parţa nivelul 6 este determinată de „şocul" Vinča C. Comunităţile vinčiene dezvoltă în continuare staţiunea. Credem că şi sistemul de fortificaţie este refăcut şi locuirea continuă în vreme ce la Parţa s-au strămutat în Tellul II. La Zorlenţ se petrece acelaşi lucru, are loc abandonarea staţiunii principale şi apar locuiri mici disparate. La fel este la Balta Sărată. La Parţa comunităţile Foeni sunt în Tellul II peste locuirea Vinča C şi sporadic apar construcţii peste dărâmăturile nivelului 6.

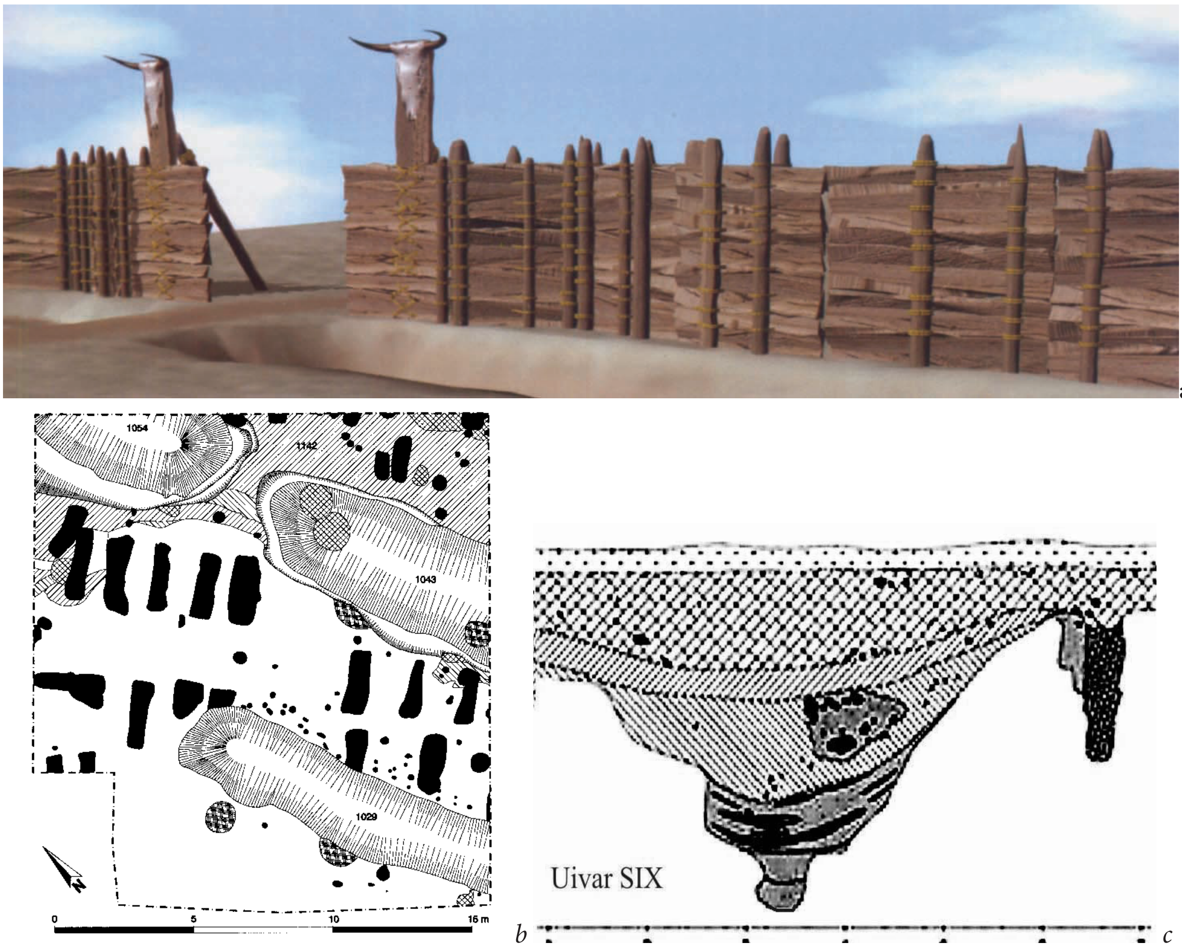

Fig. 21. Uivar: a-c, detalii şi reconstituiri privind sistemele de fortificare *apud* Schier *et alii* 2004.

https://biblioteca-digitala.ro

Reconstituirile de la Uivar sunt corecte şi profesioniste. ***Avem unele observaţii la reconstituirea podelei de la fig. 22a.*** Gh. Lazarovici a fost de faţă la prepararea şi întoarcerea podelei. Din reconstituire ar rezulta că structura de bârne ar fi fost pusă direct pe pământ. Din experienţa nostră podeaua a fost suspendată, ceea ce a permis ca arderea să fie oxidantă, puternică, cu mult oxigen. Acoperirea ei cu cele două straturi de lut nu ar fi permis să se producă o ardere atât de oxidantă pe întreaga suprafaţă. Aceeaşi situaţie este la complexul 191.

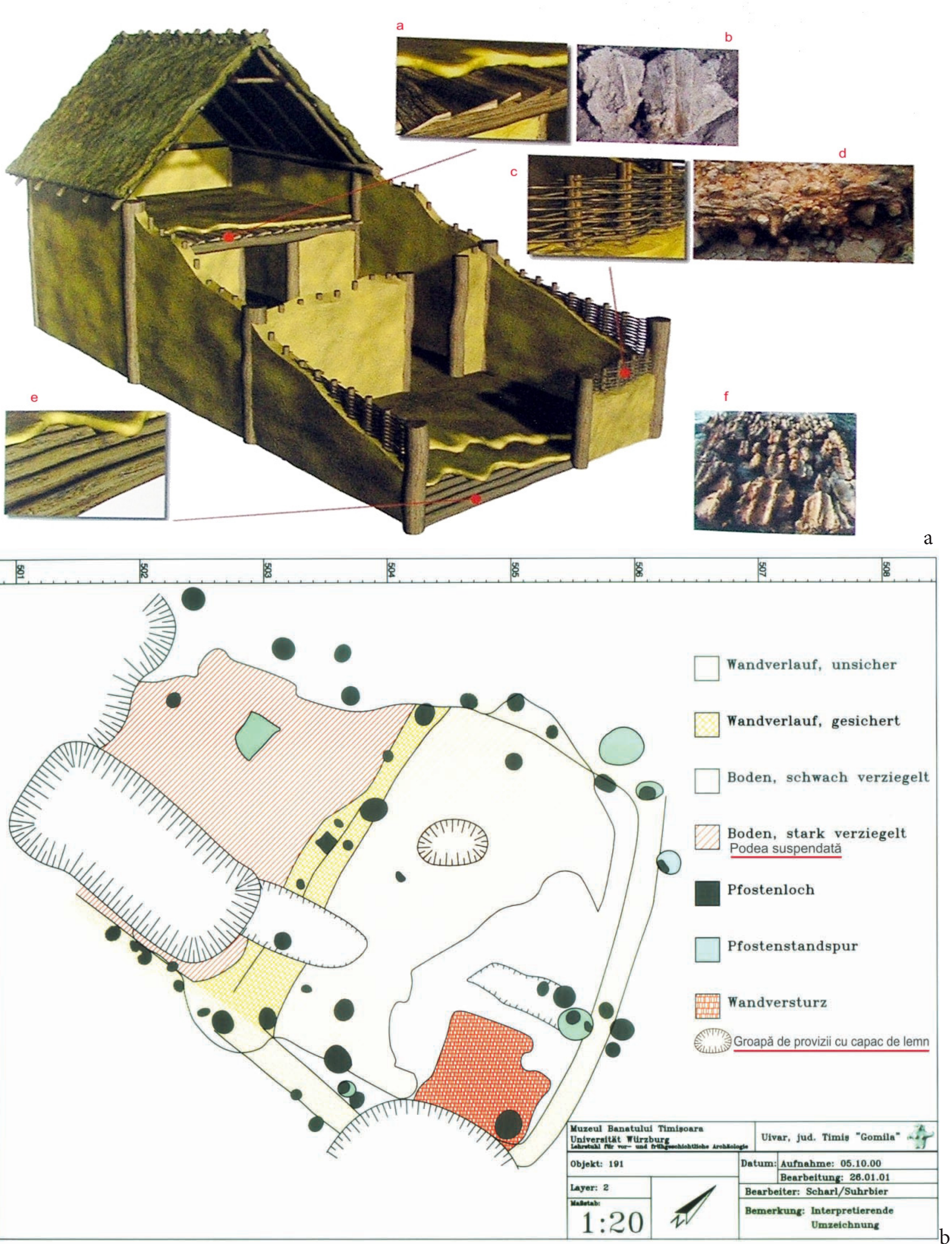

Fig. 22. Uivar: a, locuinţa. 373; b, complexul 191; a-b, *apud* Schier *et alii* 2004.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu permisiunea prof. Wolfram Schier, Gh. Lazarovici a finalizat studiul podelelelor la cele două încăperi de la complexul 191. La încăperea de NE podeaua a fost bine netezită. Pe ea erau prinse fragmente de cărbune mărunte și cenușă de la acoperiş. Gh. Lazarovici a studiat și golit gropile de pe latura de NE a peretelui. În centrul încăperii era o groapă acoperită cu un capac de lemn ale cărui resturi se păstrau. Încăperea de NV avea podeaua suspendată și a permis o ardere puternică (*stark verziegelt*). Podelele care au structură de lemn și sunt montate direct pe pământ nu pot fi demontate și nici nu rămân urme de pari, deoarece arderea fără oxigen e slabă, lemnele se carbonizează, din lemn rămâne mangan, ceea ce nu a fost cazul acolo.

Cultura Zau

Civlizaţie a Neoliticului dezvoltat, cultura Zau are cea mai mare staţiune chiar în centrul oraşului Cluj-Napoca. Ea este chiar mai întinsă decât fortificaţiile oraşului medieval. Dar, aflată sub oraş, staţiunea nu a putut fi studiată. Au fost efectuate doar sondaje de descărcare de sarcină istorică și atunci cu mare greutate, edilii fiind grăbiţi să-şi ridice propriile construcţii. Stratigrafia staţiunii în zona centrală are peste 3,5 m de straturi de locuire în centru[43], iar la pariferie de cca.0,8–1,2 m[44]. Întinderea ei este între 30 și 60/70 ha după ivirile de ceramică la construcţiile edilitare. Nu a fost studiat nici un complex în întregime, doar prin gropile de fundaţii ale clădirilor recente, în pivniţele medievale sau moderne, sub construcţiile oraşului roman Napoca. O notă proastă pentru edilii clujeni!

Zau de Câmpie (fig. 23a)

A doua staţiune ca întindere și depuneri stratigrafice (în grosime de peste 3 m) a fost cea de la Zau de Câmpie având peste 7 ha[45] sau poate chiar mai mult, cu staţiuni salelit sau anexe (cimitir, roiri). Din micile sondaje sau suprafeţe cercetate (cea mai mare avea 80 m^2) s-a constatat o arhitectură deosebită, cu construcţii de mari dimensiuni, cu o palisadă interioară dublă, puternică[46], cu ateliere de confecţionat ceramica (mai ales cea pictată). Staţiunea este distrusă de comunităţi Turdaș și apoi Foeni, care se aşează peste locuirea centrală, având aceeași arhitectură a locuinţelor specifică Neoliticului mijlociu și târziu, respectiv Vinča C și Turdaş[47].

Iclod (fig. 23b–24)

A fost cea mai bine cercetată dintre staţiunile culturii Zau. Atribuită iniţial unui grup cultural numit Iclod[48], asociat apoi descoperirilor de la Cluj, Cheile Turzii și altele, pe măsură ce cercetările au evoluat (CCTLNI sau CCTLNIS Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Iclod-Suplac[49]), după studiul și publicarea primelor sinteze despre Zau[50], a primit și el numele de cultura Zau. Reamintim că la Zau de Câmpie erau toate fazele de evoluţie, din Neoliticul dezvoltat până la începutul Epocii Cuprului. După cele 11 date C14, încadrarea cronologică a grupului Iclod este între 4900–4450 BC[51].

43 Vlassa 1970; 1970a; Vlassa, Daicoviciu 1974; Lazarovici Gh. 1977a; 1977b; 1987; 2009a; Maxim 1999, s.v. Cluj.
44 Lazarovici Gh. *et alii* 1984.
45 Lazarovici Gh., Alicu 1997; Maxim 1999, s.v. Zau; Colesniuc 2014.
46 Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2006, p. 431–436, fig. IIIe. 2731, 3; Lazarovici Gh. 2013, fig. 30a-c.
47 Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003, p. 478, fig. 118–119.
48 Lazarovici Gh. 1983; 1991a; Lazarovici Gh. *et alii* 1995; Lazarovici Gh., Kalmar 1982; 1986; 1986–1987; 1987; 1989; 1989–1993; 1990; Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim 1993, ş.a.
49 Lazarovici Gh., Alicu 1997; Lazarovici Gh. 2000; 2009a; Lazarovici Gh., Maxim 2014.
50 Lazarovici Gh. 2014; Colesniuc 2014.
51 Diaconescu *et alii* 2013.

https://biblioteca-digitala.ro

Situl a beneficiat de primele prospectări magnetometrice din România, mai mult experimentale, datorate unor speciliști pasionați de la Cluj-Napoca[52]. Ulterior, cu aparatură mult mai performantă, au urmat prospecţiunile profesioniste ale colegilor de la Kiel, conduși de Carsten Mischka[53], care au continuat astfel de cercetări și în alte zone din ţară, în special în Moldova, dar și în Transilvania mai nou. Rezultatele obținute de Carsten Mischka sunt cu adevărat revelatoare.

Arhitectura locuinţelor nu a oferit prea multe date, dar și cercetările arheologice au fost cu secţiuni, nu pe suprafeţe, din care motiv și datele despre locuinţe au fost modeste.

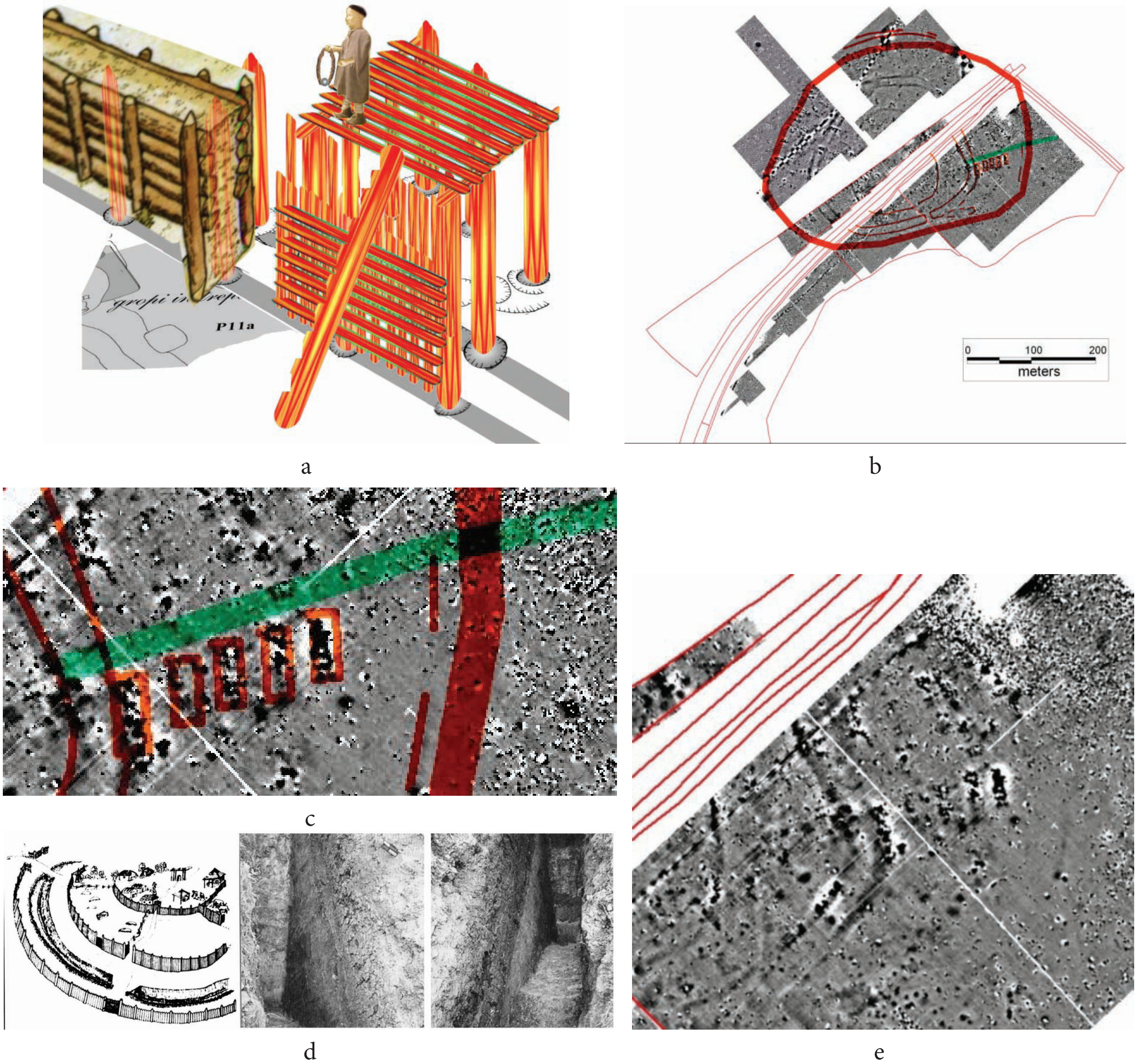

Fig. 23. Iclod, prospecţiuni magnetometrice (Carsten Mischka) și reconstituiri (Gh. Lazarovici).

Sistemele de fortificaţie, mai ales după propspectările făcute de Carsten Mischka (fig. 23) și numeroasele secţiuni ale noastre și colegilor pe sistemele de fortificare au demonstrat o evoluţie spre un târg, în jurul căruia gravitau[54] mai multe staţiuni secundare sau sezoniere (Livada, două puncte; Fundătura, fig. 24d; Gherla ș.a.)[55].

52 Dărăban *et alii* 1988; Morariu *et alii* 1996; 2001.

53 Mischka *et alii* 2010–2011; Mischka 2012, p. 153–166.

54 Lazarovici Gh. 1983; 1991a; Lazarovici Gh. *et alii* 1995; Lazarovici Gh., Kalmar 1982; 1986; 1986–1987; 1987; 1989; 1989–1993; 1990; Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim 1993, ș.a.

55 Lazarovici Gh. *et alii* 1989–1993; 1996.

https://biblioteca-digitala.ro

Locuirea începe cu o așezare gen *rondel* cu două faze (fig. 24b, marcaj F1, F2): ulterior se extinde cu o fortificație puternică cu șanț dublu (fig. 24b marcaj F3), iar la final, un mare șanț înconjoară o suprafață de aproape 7 hectare (fig. 23d, foto 20, marcaje 4a, 4b). În ultima fază de fortificare locuințele sunt așezate circular de-a lungul sistemelor de apărare (fig. 24b, mov). Înspre răsărit, la poarta de est mai multe locuințe au fost aliniate de-a lungul unui drum, iar unele case păreau în afara sistemului de apărare, deși în altă parte (spre NE) mai existau unele palisade.

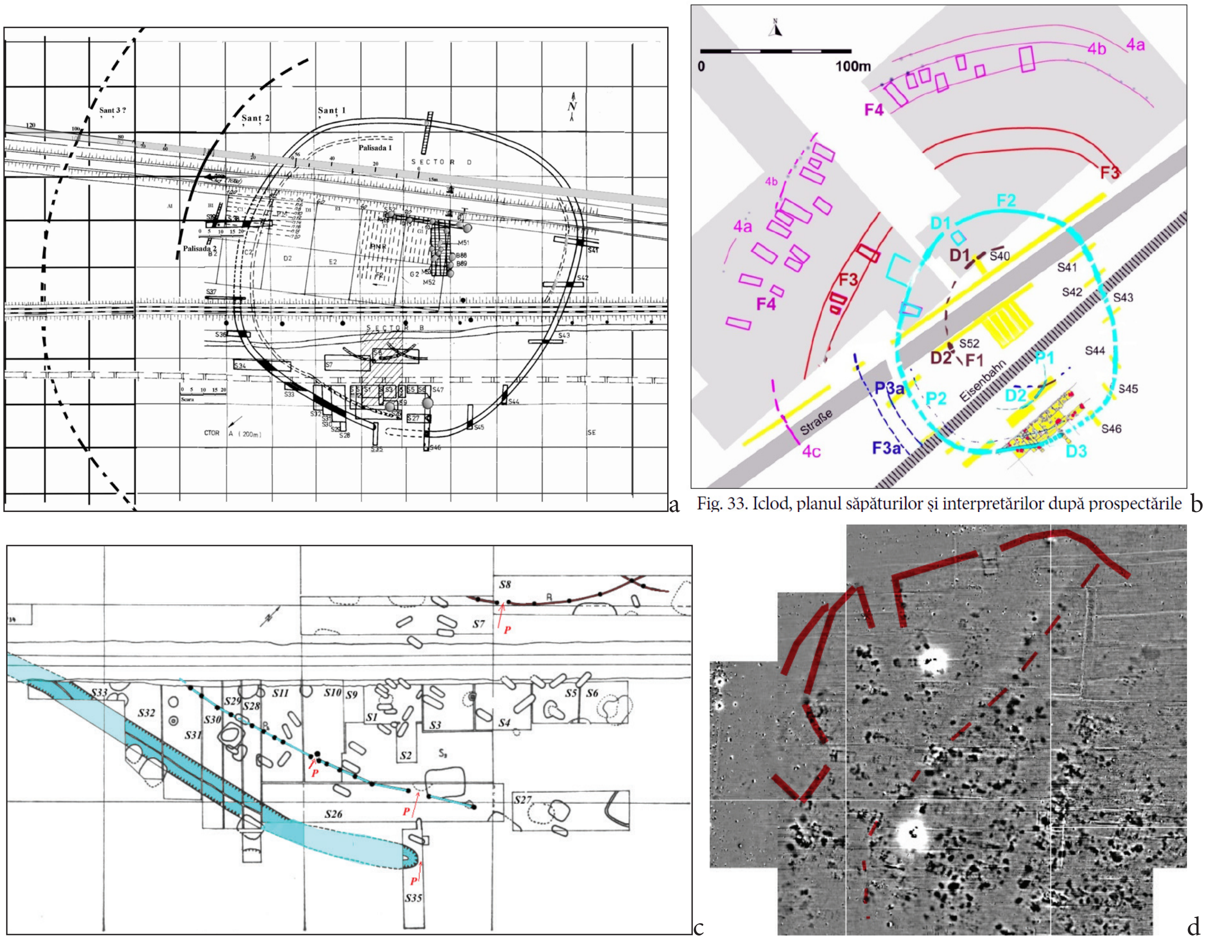

Fig. 24: a, c, Iclod, cercetări Gh. Lazarovici *et alii*; b, Iclod, prospectări și săpături; d, Fundătura, prospectări C. Mischka.

Turdaș

Stațiunea de la Turdaș a beneficiat alături de cea de la Tărtăria, de mari săpături de salvare, coordonate de către Sabin Adrian Luca. Prospectările lui Carsten Mischka au semnalat unele palisade la sud (fig. 25a), confirmate de prospectările colegilor de la Timișoara (fig. 26a) și de săpături (fig. 26b, 27c-d).

Complexele arheologice erau organizate cu latura lungă perpendicular pe palisade și șanțuri (fig. 25a). Un rând de palisade înconjoară partea de nord, fiind acoperite de niveluri cu materiale Precucuteni I-Petrești, cu mici complexe (fig. 26c). Locuințele din fazele Turdaș II și III sunt de mari dimensiuni, cu gropi alungite, uneori în trepte, pentru 2–3 stâlpi (unii de la podea, etaj sau structură, după caz, fig. 27e-g).

https://biblioteca-digitala.ro

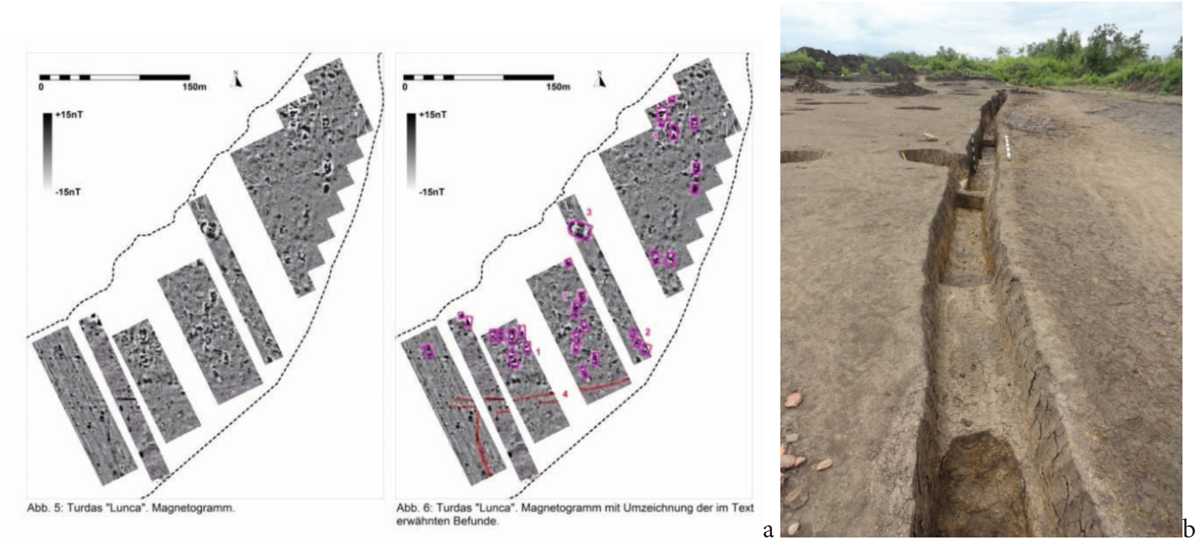

Fig. 25. Turdaș, prospectări margetometrice: a, Carsten Mischka; b, palisadă în est (*apud* Luca 2012).

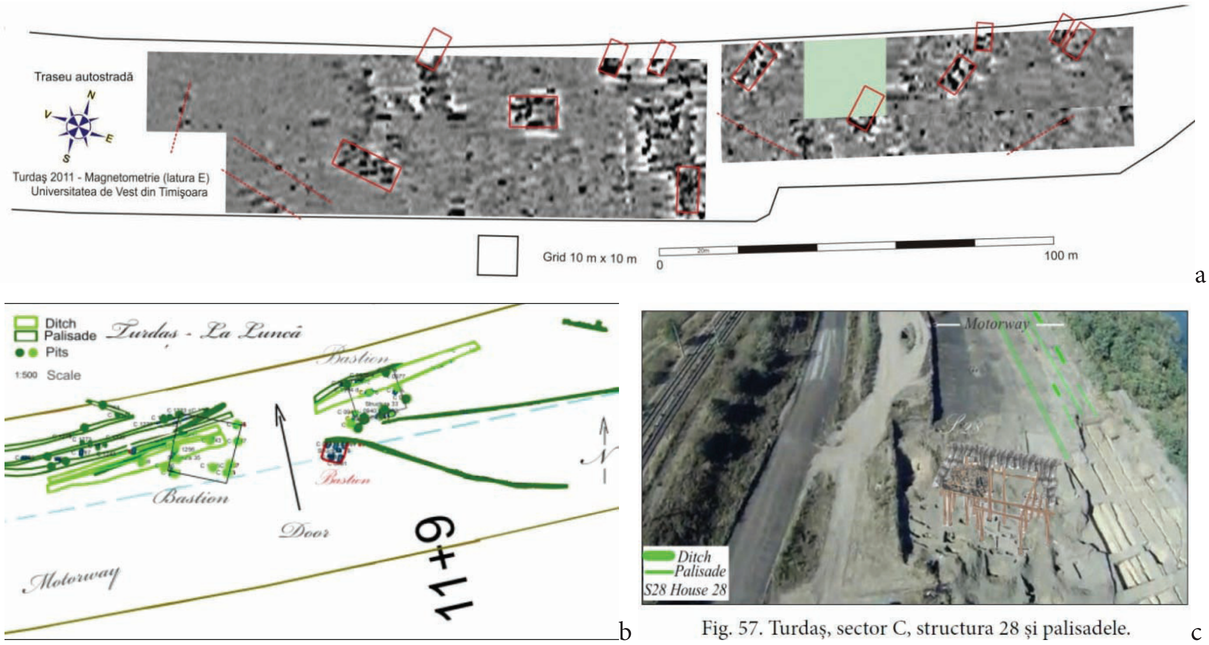

Fig. 26. Turdaș: a, prospectări Dorel Micle, Andrei Stavilă; b-c, palisadele de nord (*apud* Luca 2012).

În zona de vest, din cauza unor eroziuni și a unor colmatări de peste 0,80-0,90 m, nu a fost despistat un sistem complex de șanțuri și palisade. Săpăturile de salvare le-au pus însă în evidență (fig. 25b una din cele patru palisade) și s-au cercetat alte sisteme de apărare complexe cu șanțuri, palisade, bastioane de curtină sau de porți, unele evidente fiind reconstituite (fig. 27c-d), altele aflându-se în curs de analiză.

În prima fază de locuire au fost câteva bordeie din care B6 (= C486 peste care a fost o locuință Turdaș III) cu marfă Vinča B2/C și Turdaș timpuriu, dar în fazele II și III au fost sisteme de palisade, șanturi, locuințe cu etaj (fig. 27b, Str. 38) și locuințe cu podea suspendată. Locuințele sunt organizate pe străzi sau în funcție de sistemele de apărare. Cantitatea de ceramică este uriașă (câteva sute de mii de fragmente), zeci de vase întregibile, cuptoare de ars ceramică (fig. 27h), urme de metalurgie.

https://biblioteca-digitala.ro

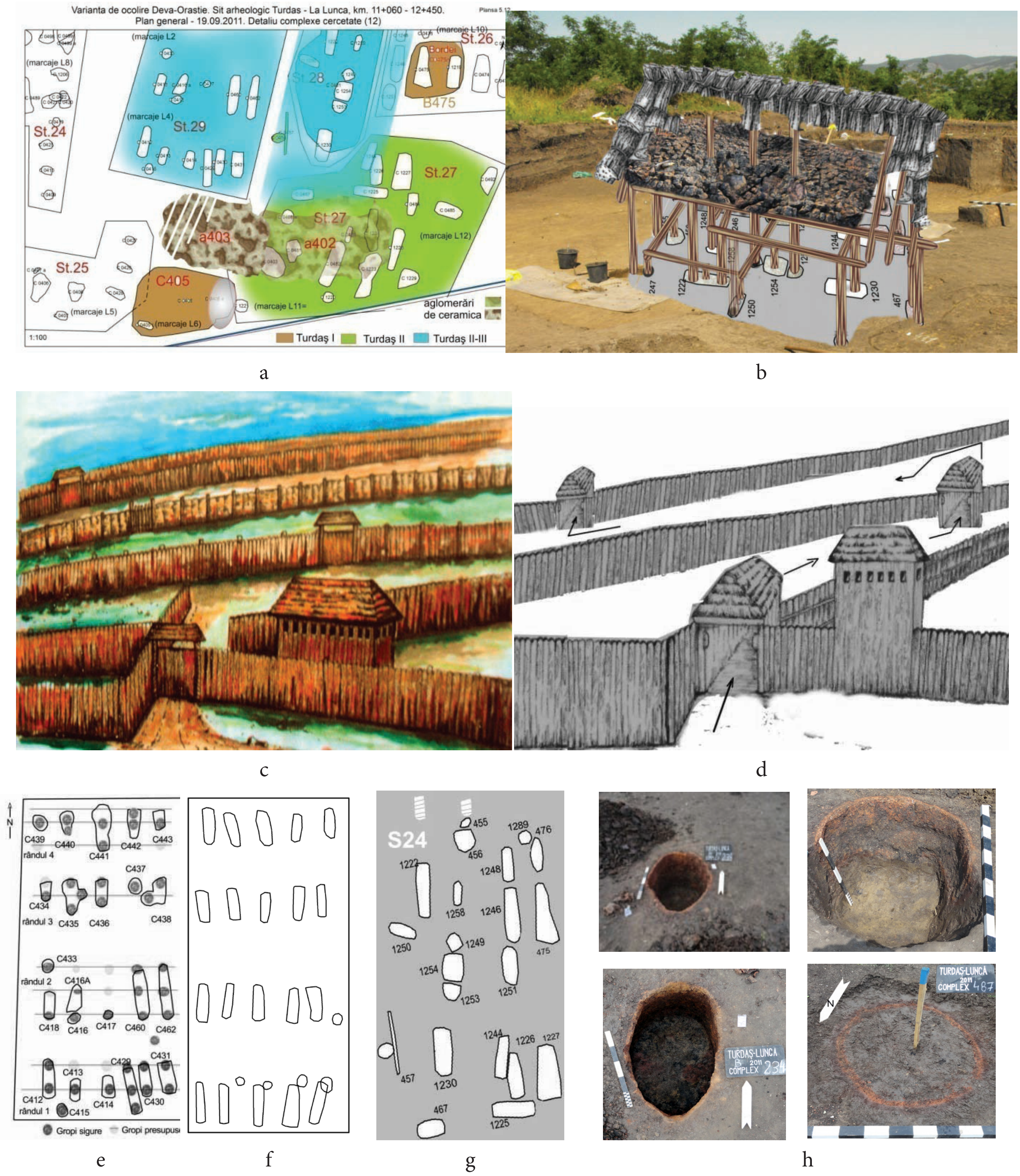

Fig. 27. Turdaş, zona C: a-b, locuinţa cu etaj (Str. 28 plan, reconstituire); palisade şi bastioane: c, la sud; d, la est; e-g, Structura 28 şi planuri de locuinţe similare; h, cuptoare de ceramică (233, 486, 234, 487); *apud* Luca 2012.

Pe bună dreptate Sabin Adrian Luca îl asemuia cu un oraş[56]. Evoluţia locuirii Turdaş a fost pe alocuri stopată sau schimbată prin sosirea în zonă a grupului Foeni (4550 BC), care a dat naştere culturii Petreşti. Acelaşi lucru s-a petrecut la Zau de Câmpie, dar şi în sud în alte culturi. Dinamismul de locuire la Turdaş este impresionant. Cantitatea de lemn necesară pentru construirea locuinţelor, palisadelor este uriaşă. De altfel, tăierea pădurii în zona de sud a avut mai apoi urmări: torentele de apă au acoperit cu viituri zona de est, mai apoi a fost mlaştină. Zona

[56] Luca 2012.

https://biblioteca-digitala.ro

de sud a fost erodată de un pârâiaș care s-a mutat apoi spre vest între zona B și C. În afara unor palisade din zona de sud au fost descoperite numeroase gropi alungite cu marginile arse, în care credem că au fost arse vasele.

Datele C14 pentru Neoliticul târziu și începutul Epocii Cuprului

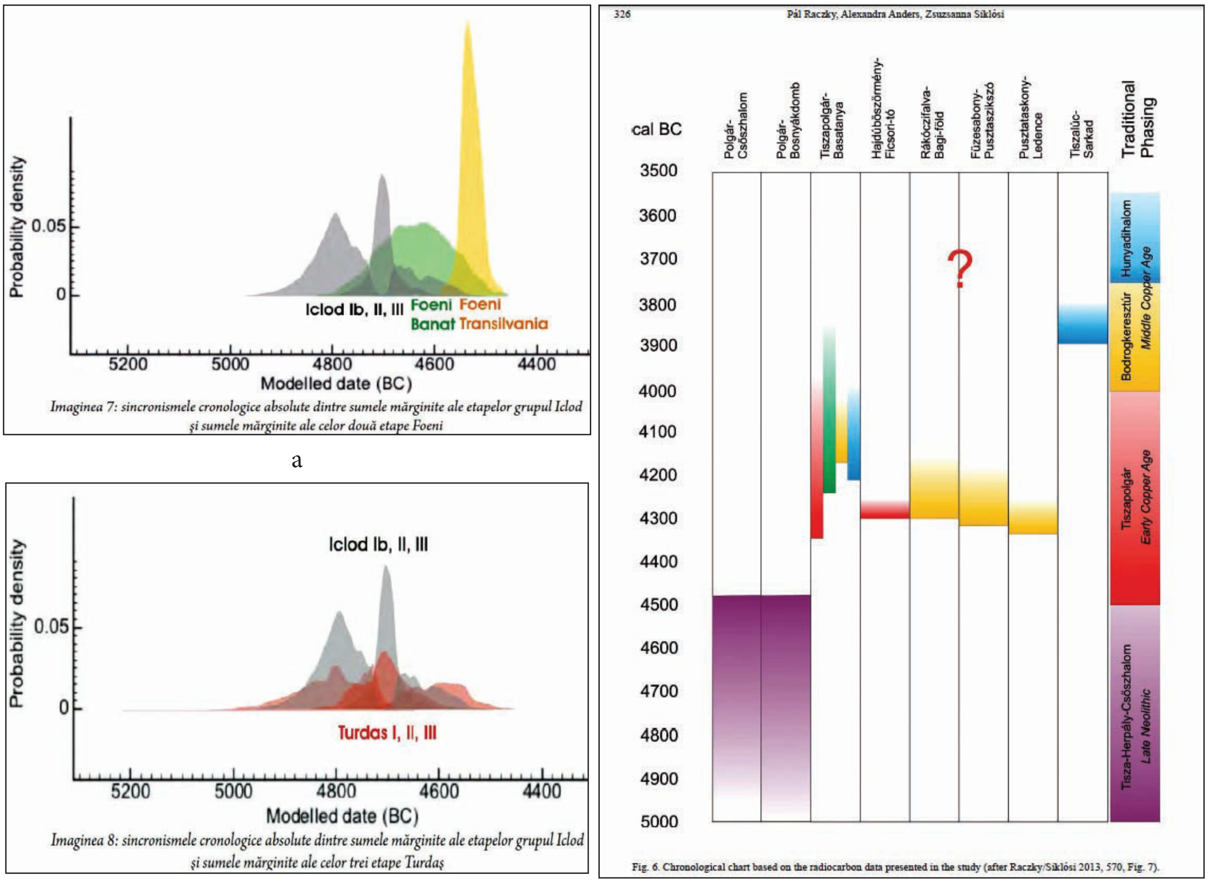

c

Fig. 28. Date C14 pentru Iclod, Turdaș și Foeni (*apud* Diaconescu *et alii* 2013 (a-b), Raczky *et alii* 2014 (c).

Din datele C14 observăm că în ambele zone (Banat-Transilvania și NE Ungariei) în jur de 4500 BC civilizațiile neolitice târzii își încetează evoluția. Ele coincid cu perioada de maximă dezvoltare a aspectului Foeni din Transilvania și încheierea evoluției acestuia în Banat. La fel în Serbia, cultura Vinča își incheie evoluția pe la 5000 BC (fig. 10b), mai de timpuriu decât micile stațiuni de tip *rondel* din Transilvania (Iclod IB începe după 5000, fig. 28a-b; Turdaș I), iar cele mari încetează pe la 4500 BC (fig. 28a-b), ca și Neoliticul târziu din Ungaria (fig. 28c). Este o perioadă de hiatus în datele C14 la Gomolava, perioadă cunoscută ca *humusul eneolitic*.

***

În Ungaria stațiunile Neoliticului târziu aparțin mai multor grupe Tisa (Tisa, Tisa-Herpály, Tisa-Pólgar), toate încep cu mici stațiuni în formă de *rondel* ca la Iclod. La Turdaș nu știm care a fost prima incintă, care ar fi înconjurat bordeiele timpurii. Cel mai timpuriu din cele văzute de noi este bordeiul 3 = C405, peste care este o locuință de suprafață L3, din vremea etapelor Tudaș II sau III; materialele *in situ* erau puține, iar cele de la marginea complexului erau amestecate cu altele[57].

[57] La Turdaș în zona C, unde am cercetat unele complexe, am constatat că permanent în locuințe era făcută ordine (din locuință și gropi au rezultat doar câteva sute de fragmente ceramice), iar vasele sparte erau depozitate între

https://biblioteca-digitala.ro

Herpály (fig. 29)

În tellul de la Herpály, cercetat de către N. Kalicz și Pál Raczky cu echipele lor[58], se remarcă o suprafață în care au fost descoperite locuințe de mari dimensiuni, unele cu etaj, cu piese monumentale de arhitectură și artă, cu cuptoare de calitate, cu vetre, dar și altare pentru adus jertfe, cu un număr foarte mare de vase (peste 80). Demn de remarcat este arhitectura din cele șase niveluri de locuire (niv. 5–10)[59]. Prospectările margetometrice și sondajele au aratat existența unor șanțuri de apărare[60]. Acolo sunt importuri Petrești.

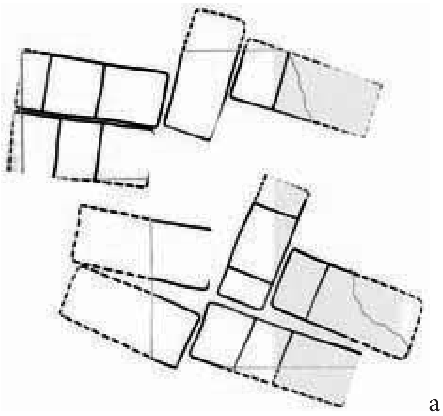
a

b

Fig. 29. Herpály, cultura Tisa – Herpály, niv. 7–8, planul suprafețelor cercetate și reconstituirea unuia dintre ele (L11), *apud* Kalicz, Raczki 1987, p. 110.

Gorzsa (fig. 30)

O altă cercetare sistematică, făcută de către Ferencz Horváth și echipele sale[61] este la Gorzsa și în zonă, unde au fost cercetate sisteme de fortificare (șanțuri și palisade), o arhitectură deosebită cu *blocuri* de locuințe, unele cu etaj sau podea suspendată, sanctuare comunitare și casnice (idoli pe tronuri, altare monumentale) cu sute de vase întregi și întregibile, cu numeroase alte obiecte (idoli, unelte, arme).

Complexele de locuit sunt cu totul aparte. Adesea în interiorul *blocului* de locuințe sunt coridoare care permit accesul la mai multe încăperi din care unele au podeaua suspendată, iar în unele situații au și podul amenajat. Cuptoarele sunt cilindrice și au calota trapezoidală (fig. 30). Uneori sunt și vetre simple. Locuința 10 avea și tindă la intrare.

Toate aceste elemente le regăsim altfel organizate la Parța și uneori în cultura Vinča, de unde avem foarte puține reconstituiri[62].

Aceste caracteristici confirmă comunități dinamice, cu o evoluție protourbană a arhitecturii.

---

marile locuințe, adevărate aglomerări de materiale aruncate fără nici o ordine. Situații similare am constatat la Scânteia în zona L14 în cadrul cercetărilor din 2016–2017; în zona locuinței L14 erau 2800 fragmente, cu cele din margine 3250, iar în zone de resturi menajere cca. 4000 înregistrate plus altele neprelucrate, peste 2000 la o apreciere generală. La Gura Baciului cca 5000 de fragmente proveneau din complexe și altele 11.000 din afara lor sau au fost găsite deasupra locuințelor abandonate, ca resturi menajere. Avem și alte date statistice de la Ruginoasa și Iclod, unde în șanțurile de apărare abandonate erau mai multe cioburi decât în locuințe.

[58] Korek, Pattay 1956; Kalicz 1982; Kalicz, Raczky 1987; Kalicz *et alii* 2010; Raczky 1988; 1990; 1991; 1992; 1992a; 1994; 1995; 1995a; 2002 ș.a.

[59] Kalicz *et alii* 2011, p. 14 și urm.

[60] Kalicz *et alii* 2011, p. 12.

[61] Horváth 1982; 1987; 1989; 1991; 1992; 2000; Horváth, Paluch 2005 ș.a.

[62] Jovanović 1991.

https://biblioteca-digitala.ro

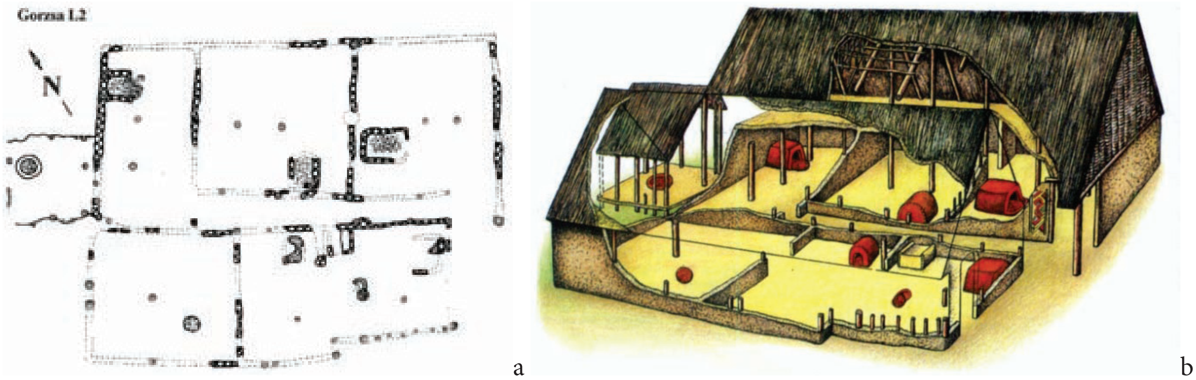

a b

Fig. 30. Gorzsa, L2, niv.10, *apud* Horváth 1987, p. 38.

Polgár-Csőshalom

Prospectările magnetometrice și săpăturile de salvare de la Polgár-Csőshalom, dar și în zonă, făcute de Pál Raczky cu echipele și colaboratorii săi[63] au confirmat existența unei acropole și a

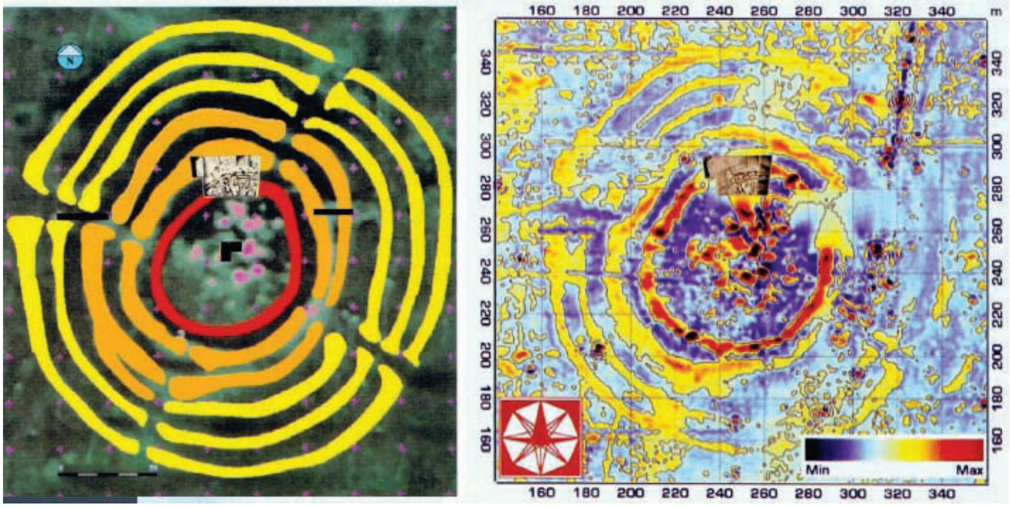

a-b

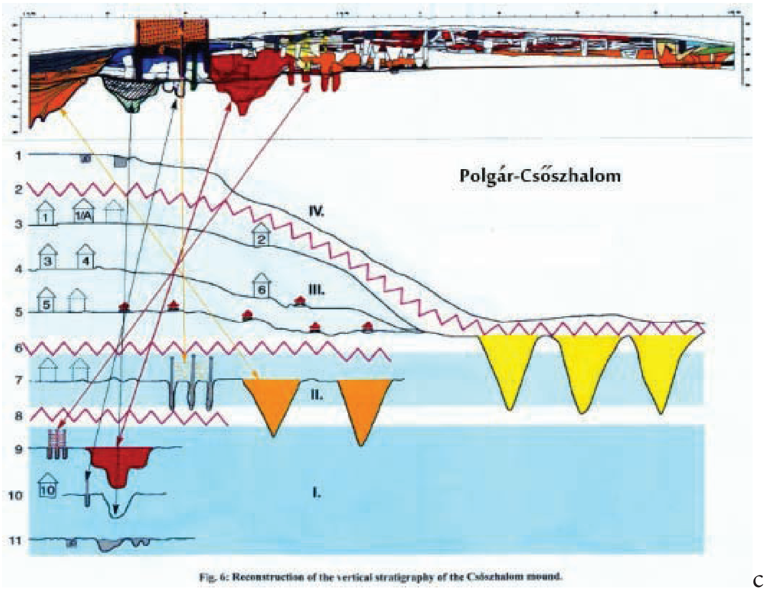

c

Fig. 31. Polgár-Csőszhalom: a-b, prospectările și reconstituirea celor șase sisteme de apărare; c, stratigrafia, *apud* Raczky *et alii* 2007, fig. 2, 6 ș.a.

---

[63] Raczky 2002; Raczky, Anders 2009; Raczky *et alii* 2002; 2007; 2014; 2015.

https://biblioteca-digitala.ro

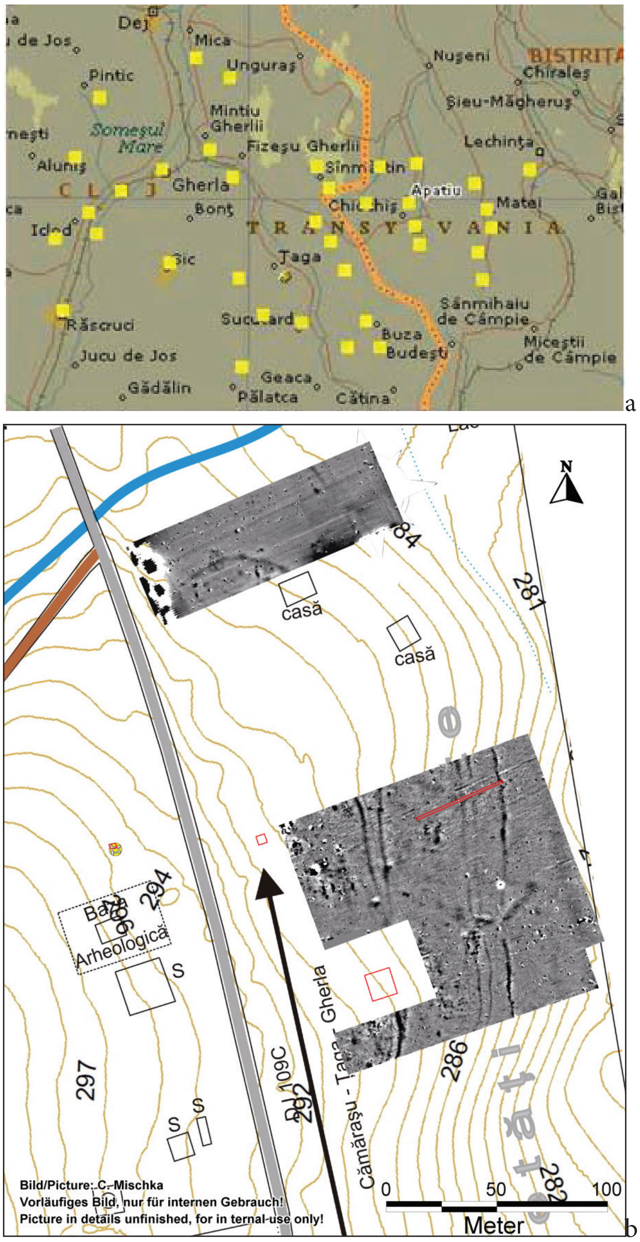

Fig. 32: a, Staţiuni Zau târzii în Câmpia înaltă a Transilvaniei; b, Ţaga, prospectările magnetometrice (Mischka) din partea de E a sitului.

unei întinse aşezări în vecinătate. În cadrul acropolei au fost semnalate patru etape mari de evoluţie cu 11 niveluri, din care trei perioade de hiatus (nr. 2, 6, 8). Fiecare din ele are unul sau trei şanţuri mari şi de la 1 la 3 palisade (fig. 27, niv. 9 şi 7 umplute cu pământ). Observăm că fortificaţia este mai mică, ca şi la Iclod, iar în etapele următoare este tot de tip *rondel*. Dar, spre deosebire de Iclod, aici rămâne o acropolă, iar în paralel este o întinsă aşezare în exterior.

Mai multe sisteme de fortificare din jurul acropolei, locuinţele cu arhitectură deosebită, unele cu etaj, ca la Herpály, ne arată că şi în Ungaria are loc o evoluţie a arhitecturii spre urbanism. Datările C14 sunt între 5050 şi cca. 4500 BC[64], contemporane cu Iclod IB-III (fig. 28).

În jurul staţiunii gravitează alte două aşezări din Neoliticul târziu (Polgár – *Cibohat*, – *Kigyós-domb*)[65]. Mişcarea Vinča C şi Foeni întrerup evoluţia urbană aducând tehnologii şi interes pentru prelucrarea cuprului şi apoi a aurului. În sud în Vinča D şi Sălcuţa – Gumelniţa, ca şi în grupele din sud (Kodžadermen-Karanovo VI) au loc evoluţii arhitectonice şi edilitare similare. În multe locuri apar acropolele, iar în jurul lor evoluează situri de mare amploare. Că s-a format o elită ne-o dovedesc descoperirile cu mormintele de aur din zona Varna.

Ţaga

Staţiunea de la Ţaga aparţine Neoliticului târziu, dar ultimul său nivel face trecerea spre civilizaţiile Epocii Cuprului determinate de sinteza Iclod-Petreşti. Staţiunea este importantă pentru cercetările arheologice din Câmpia Transilvaniei (fig. 30a), unde sunt semnalate în repertoriile arheologice mai multe staţiuni aparţinând culturii Zau.

Cu toate acestea atribuirile culturale sunt nesigure, deoarece cel mai adesea sunt declarate locuiri neolitice pe baza unor fragmente ceramice din pastă roşie, gălbuie, brună cu forme simple (boluri, oale, vase de provizii), topoare din piatră şi unelte cioplite.

Pe baza acestor descrieri ele pot să aparţină culturii Zau din diferite faze, mai ales că materialele sunt din descoperiri fortuite, rareori sunt menţionate urme de pictură, dar nu sunt descrise sau publicate. Ţaga se află în centrul acestei zone, Iclodul la limita de vest, dar de acolo încep alte grupuri culturale înrudite cu Iclod (Suplac, Pericei ş.a.).

[64] Raczky *et alii* 2014, fig. 10.
[65] Raczky *et alii* 2014, fig. 3, nr. 35, 37.

https://biblioteca-digitala.ro

Prospectările magnetometrice din partea de sud a stațiunii (limitate din cauza sondelor de gaz) asociate cu sondaje, săpături sistematice în suprafață, au permis interpretarea unor date legate de sistemele de apărare. Au fost observate bastioane sau turnuri poartă și curtină, palisade simple, palisade duble, palisade cu drum de rond. Unele au fost vetificate prin săpături.

Analizând și alte prospecări am observat situații similare la Iclod, Fundătura, Zau.

Pe latura de nord

Au fost sesizate și sondate șanțurile 1–3 (fig. 33a, c-e). Șanțurile 2–3 au fost refăcute, dar erau mai mici. Șanțul 1 era mai adânc, avea o fază de refacere (pe traseu era o conductă de gaz). Șanțul urca spre nord.

Fig. 33. Țaga: a, laturile de N și V, traseele șanțurilor; b, punctele cu fortificații; c, șanțul mare – N.

https://biblioteca-digitala.ro

Latura de est

Pe latura de E sunt două porţi una spre vest, alta spre sud. Aceasta din urmă a fost cercetată. În acea zonă erau și cele mai mari anomalii magnetometrice, determinate de conducte și guri de gaz. Şanţul 4 închidea o incintă mai mică, dar mai largă pe direcţia NS. În interior la cca. 6–7 m avea o palisadă dublă. În zona centrală au fost găsiţi stâlpi de susţinere a unui drum de rond pe palisadă (fig. 34b).

Fig. 34. Ţaga, prospectarea lui Carsten Mischka: a, traseu cu poarta şantului 4 (cu turn de poartă); b, şantul 1; c, palisada cu drum de rond a şanţului 4 zona centru-est; d, palisada şi traseul la centru-sud.

Şanţurile 2–3 dublează cel mai adesea şantul 1. Un asemenea şanţ mai mare şi evident în prospectări a fost semnalat la Iclod (fig. 23a-b, e); şi acolo în unele locuri apărea palisada dublă.

Palisada dublă cu drum de rond a fost semnalată în trei situaţii, două pe latura de est (fig. 35a) şi una pe cea de sud (fig. 37c). Cea mai impresionantă descoperire la Ţaga este un bastion de poartă (vezi anomaliile la prospectare, fig. 36a, nr. 7a), cu fundaţii din piatră pentru grupuri de sâlpi (fig. 36c, e). La baza unui mănunchi de stâpli erau secţiuni de trovanţi (fig. 36c, 36e), provenind din apropiere, de la NV de sit (fig. 36b, 36d).

https://biblioteca-digitala.ro

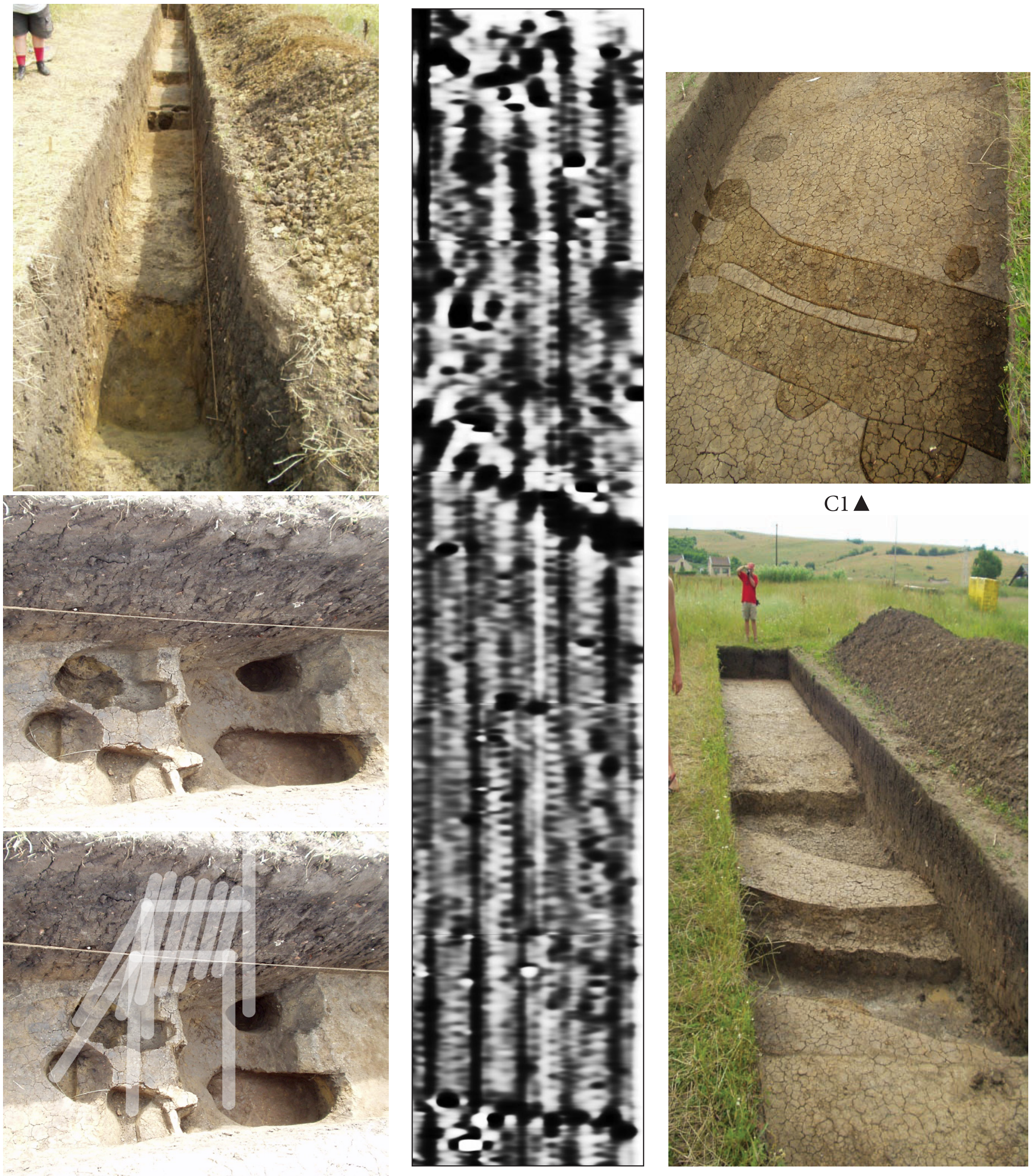

◄a b▲ c► C2

Fig. 35. Țaga: a, centru, șanțurile și palisada cu drum de rond; b, prospectarea cu săpăturile de verificare: C1, Palisada dublă, C2, Șanțurile 2–3.

Pe latura de vest terenul a fost nivelat pentru a se face câteva bazine de răcire și păstrare a gazului. Cu acel prilej în două locuri s-a cercetat un șanț mai mare (șanțul 1) alături de alte două (șanțurile 2 și 3, fig. 37a-b). Șanțurile au fost refăcute de trei ori, iar în unele situații fundul șanțului s-a mutat (fig. 37b).

Mai târziu în acea zonă s-a construit o casă pentru pompe cu care prilej am găsit pe o palisadă șase găuri de pari și am reconstituit un foișor de curtină (fig. 37d).

Săpăturile de salvare determinate de construcțiile legate de instalațiile de gaz de la stația din vecinătate au permis obținerea unor date privind traseul fortificațiilor. Prospectările cu sondaje au permis verificarea informațiilor.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 36. Ţaga, Bastionul de poartă.

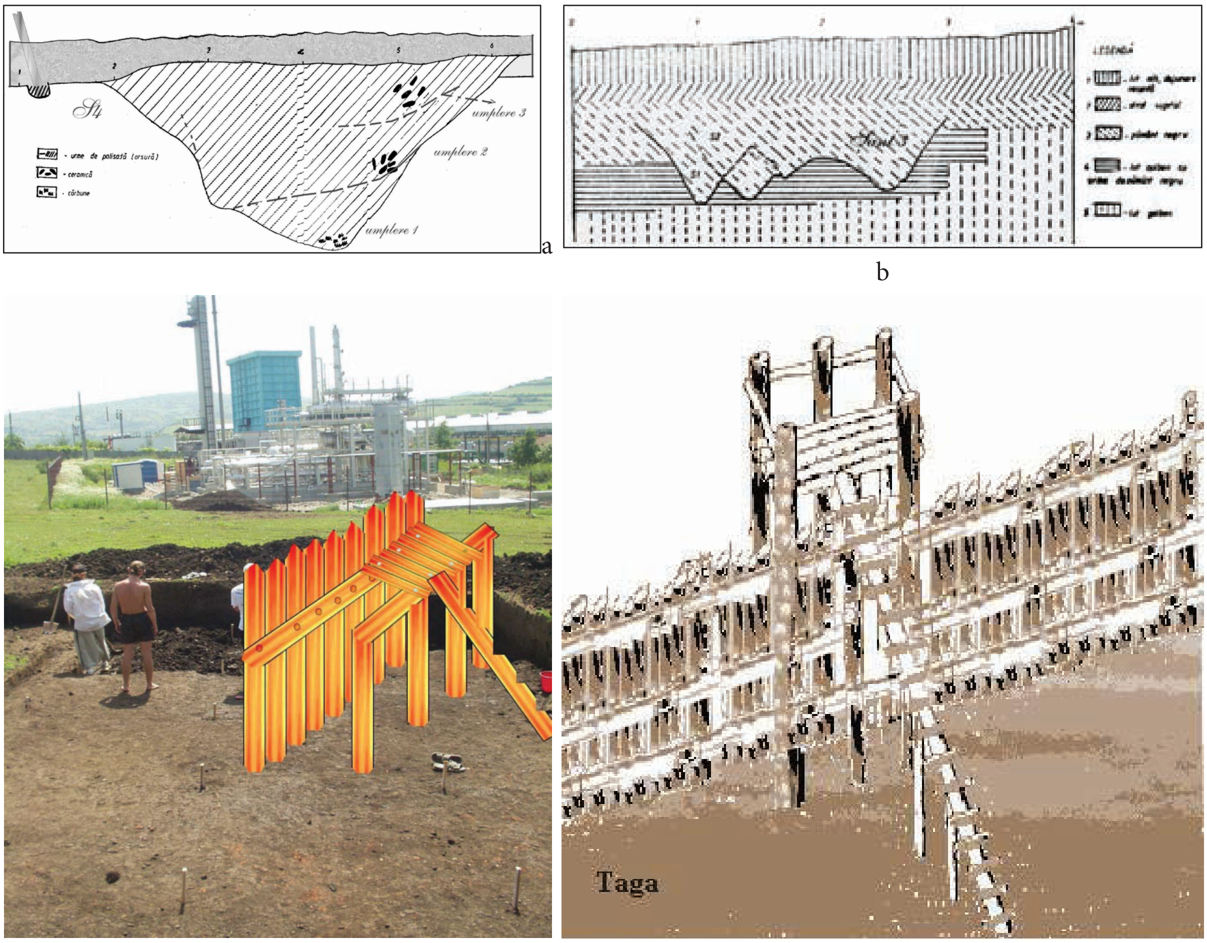

a b c d

Fig. 37. Ţaga, latura de vest: a-b, şanţurile; c, palisada de la şanţul 4; d, palisada cu foişor (reconstituire).

Pentru Ţaga avem o serie de prospectări, dar nu avem nici un indiciu clar despre prima fortificaţie. Sunt unele palisade care taie unele complexe mai târzii, altele nu au putut fi datate. Nu avem date C14 pentru Ţaga, raportările sunt doar de stratigrafie comparată cu Iclod şi Zau de Câmpie. În cele mai timpurii complexe avem ceramică incizată similară cu Iclod IB (cum apare în Cimitirul A, dar şi în unele locuinţe din Iclod II).

În Ţaga III avem importuri Petreşti şi o sinteză Iclod-Petreşti sau unele complexe cu materiale Precucuteni I, ca de altfel şi la Iclod şi Fundătura. Dar pentru Precucuteni din Transilvania nu avem date C14, materiale de acest tip sunt doar în relaţii stratigrafice nesigure cu cele Turdaş II-III, cu Iclod II-III, cu sinteza Iclod-Petreşti la Fundătura, şi la Ţaga.

Locuinţele

În suprafeţele cercetate am găsit locuiri începând cu bordeie (G28), locuinţe cu pereţii ridicaţi pe şanţuri în care s-au montat parii (fig. 38, P26), din chirpici şi pari (fig. 38, P46), cu paturi în interior (fig. 38, P45), cu structura bine păstrată ce a fost reconstituită cu ajutorul dr. Ioan Cojocaru mai întâi grafic (fig. 39b), apoi efectiv, folosind gropile de la structuri[66] (fig. 39b, 39c jos).

[66] La săparea unor noi gropi pentru reconstrucţie au fost găsite şi alte gropi de stâlp, neobservate în timpul cercetărilor.

https://biblioteca-digitala.ro

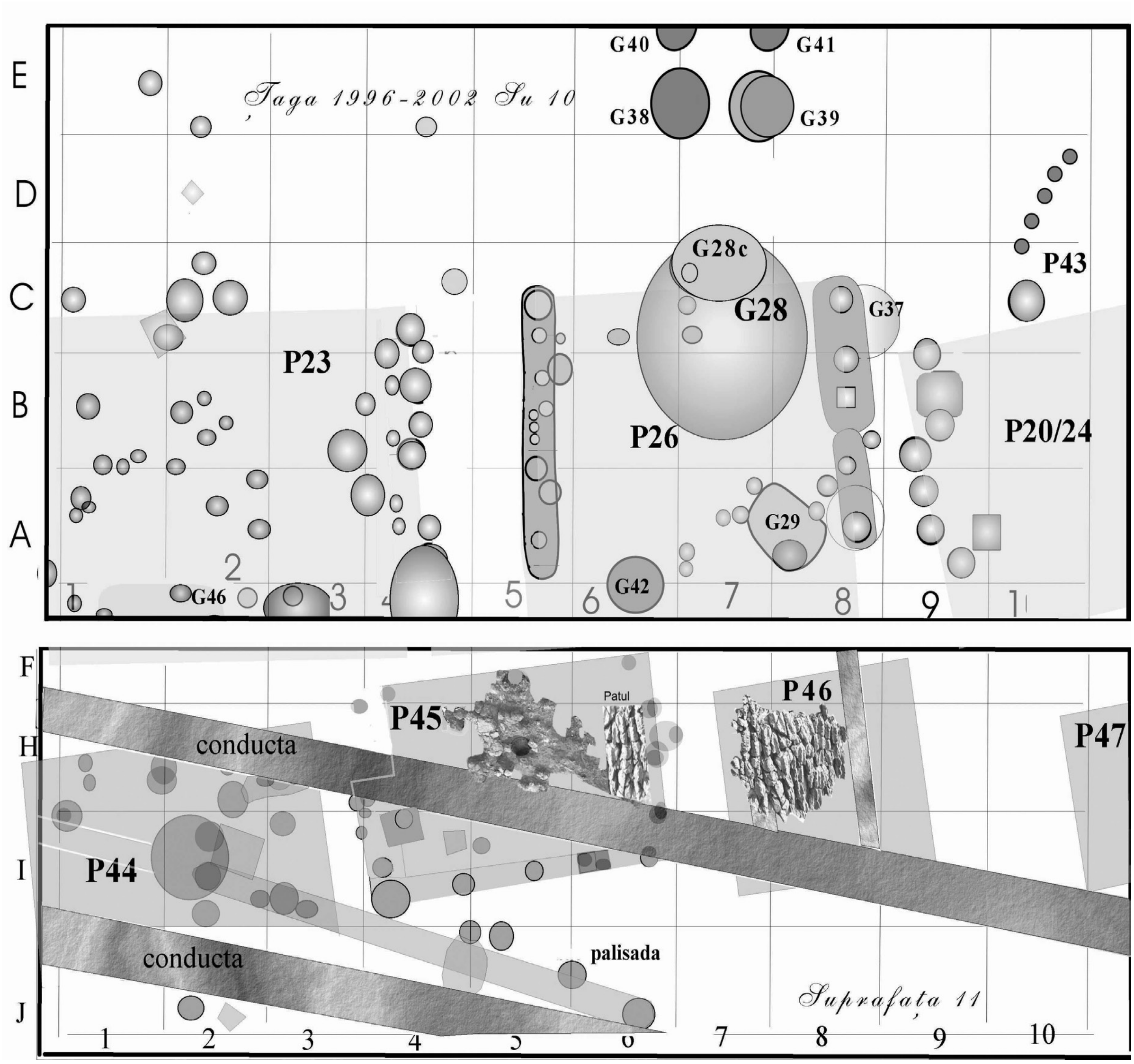

Fig. 38. Taga, planul celor două suprafeţe cercetate, Su 10 şi Su 11.

Din prospectări rezultă prezenţa unor locuinţe de mari dimensiuni similare celor de la Iclod, Fundătura şi Turdaş, cele de la Ţaga fiind din faza târzie, din vremea sintezei Iclod-Petreşti. Locuinţele cu gropi lunguieţe, mari, uneori în trepte, apar în nivelul Ţaga II. În nivelul Ţaga III eforturile comunităţii se leagă de sistemele de fortificare. Ele reflectă aceeaşi situaţie ca la Turdaş, comunităţile de aici fiind marcate de mai multe migraţii sudice definite de Gh. Lazarovici „şocul Vinča C", format din trei migraţii succesive: Turdaş, Vinča C, Foeni (vezi şi fig. 28). După distrugerea sistemului de fortificaţii, la Ţaga se constată prezenţa unor colibe în afara sistemului de apărare, cu ceramică de proastă calitate, marcând un proces de retardare. De altfel asemenea procese s-au observat şi la Parţa, Zorlenţu Mare şi Iclod, unde am făcut analize statistice pe materialele arheologice.

S-au cercetat mai multe complexe, în una din campanii în zona locuinţei L15 au fost înregistrate în bazele de date dintr-un total de 10.220 fragmente un număr de 2474 fragmente (26%). Pe categorii predomină specia semifină 67%, urmată de cea grosieră 20% şi fină 13% (fig. 40). Aceasta arată o preocupare pentru funcţionalitate a comunităţii, luxul fiind pe plan secundar. Marea cantitate de ceramică reflectă dinamismul comunităţii.

https://biblioteca-digitala.ro

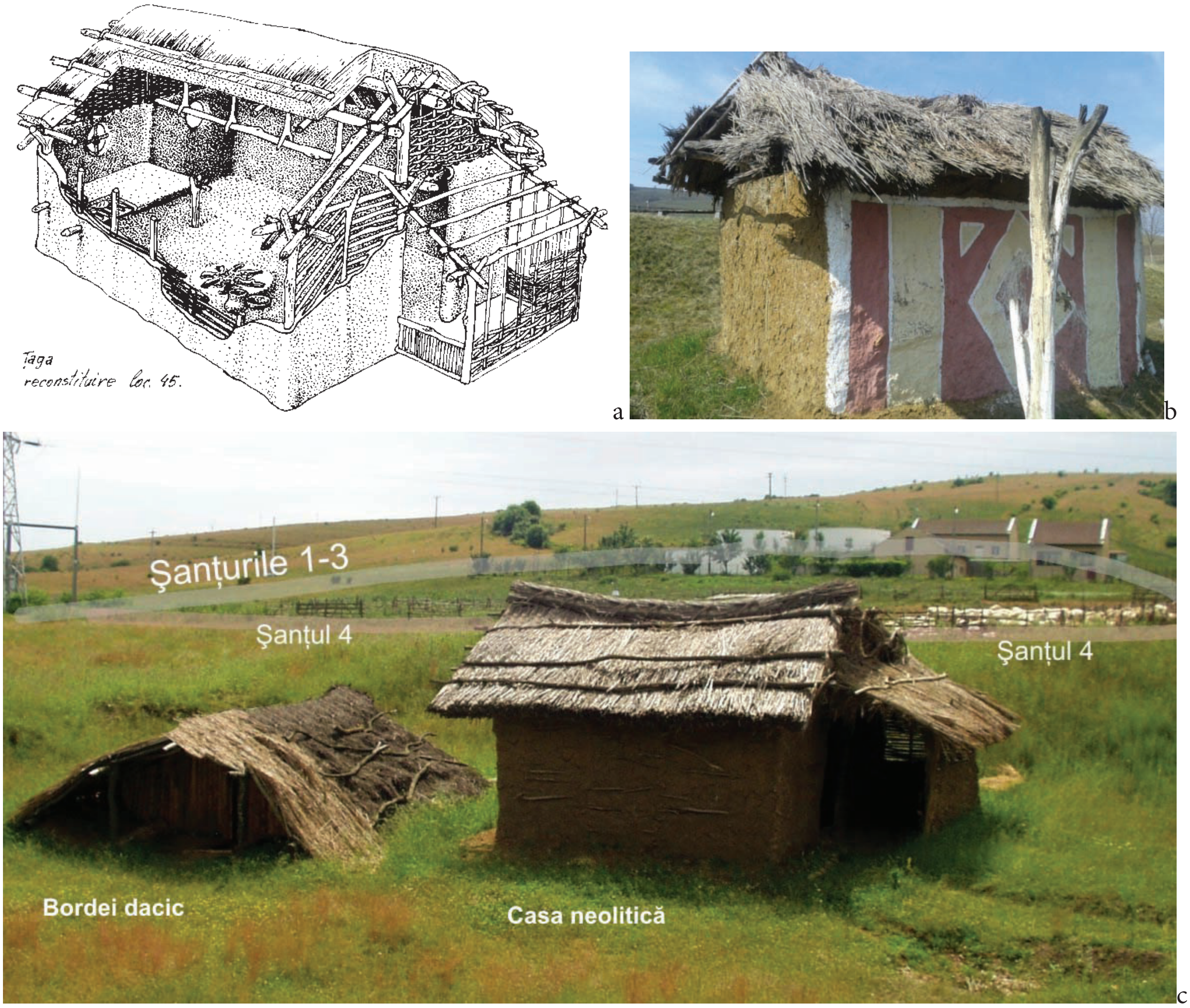

Fig. 39. Reconstituiri în parcul arheologic Ţaga; casa neolitică şi bordeiul dacic (sub Şanţul 4).

Fig. 40. Ţaga, ceramică.	**Fină**	**Grosieră**	**Semifină**	**Suma**	**Procent**
Suma	1335	2025	6860	10220	
Strat	803	1330	4569	6702	65.571
L15a	227	146	903	1276	12.484
P16	91	52	402	545	5.332
zL15	57	72	362	491	4.804
L15b	38	314	115	467	4.569
SANT	69	35	345	450	4.403
L15	45	58	137	240	2.348
L2	5	18	24	47	0.46
Procent	13.061	19.812	67.117		100
Total L15, 2474 fragmente ceramice, 26%					

Concluzii

Definiţiile referitoare la aşezările urbane (din DEX sau ale arheologilor) au fost date după accepţiunea actuală despre oraşe. Din cunoştiinţele noastre oamenii de-a lungul timpului s-au organizat după cum le era mai bine, iar comunitatea era condusă de elite, iar astfel de elite au fost întotdeauna, încă din Paleolitic.

https://biblioteca-digitala.ro

Se consideră că la baza modului de viață neolitic au stat elemente din Epipaleolitic, ilustrate în mod elocvent de construcții precum Turnul și zidul monumental de la Jerihon (mileniul 13–11 BC). Zidul era menit să-i apere pe locuitori de furtunile de nisip, dar în același timp servea și la observarea și apărarea de eventualii dușmani. Desigur au trecut două milenii, două milenii și jumătate de evoluție până la Gőbekli Tepe și Nevali Çori în PPNB[67] și alte două milenii până la ***Orașul din epoca de piatră*** – Çatal Hűyűk, cum l-a numit J. Mellaart (1967[68]). În aceste perioade din *Semiluna Roditoare*, în zona lacurilor de sare din Capadochia, în Levant, în nordul Mesopotamiei a avut loc procesul de neolitizare cu elemente urbane: cartiere rezidenţiale, construcţii monumentale, construcţii de cult, plastică monumentală, ateliere, diferenţe sociale, structuri ierarhizate, obiecte de prestigiu din obsidian, silex, cunoștiințe pirotehnice la prelucrarea podoabelor de cupru, schimburi comerciale (Anatolia, Levant Cipru), dacă ar fi să amintim doar unele din inovaţii, deși ele sunt mult mai numeroase. Acestea stau la baza revoluţiei neolitice[69], care după cum se poate observa a durat milenii, beneficiind de un climat optim între cca. 8200–6200 BC.

În regiunea carpato-dunăreană în acele vremuri erau perioade reci, mai ales în vremea climatului optim de acolo. Incheierea climatului optim din zonele amintite anterior coincide cu ultima perioadă rece din zonele noastre (6200–6000 BC).

a

b

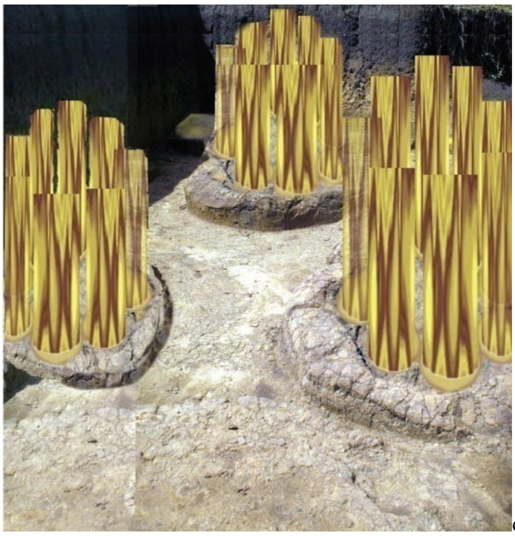
c

Fig. 41. Ţaga. Bastionul de Est: a, *in situ*; b-c, reconstituire.

Acolo începe Chalcoliticul Anatolian[70], iar noi precizam noi migraţii definite sub numele de Chalcoliticul Balcano-Anatolian (pe scurt CBA[71]). În această vreme, în regiunile noastre apar

67 Hauptmann, Őzdoğan M. 2007, p. 29.
68 Mellaart 1967, *apud* Hauptmann, Őzdoğan M. 2007, p. 29.
69 Hauptmann, Őzdoğan M. 2007, p. 28–30.
70 Hauptmann, Őzdoğan M. 2007, p. 28.
71 Lazarovici Gh., Nica 1991; Lazarovici Gh. 1993; Lazarovici Gh., Székely 1990–1994, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

primele fortificaţii și odată cu acestea o organizare care evoluează spre urbanism. Credem că este vorba de răspândirea unor cunoștiinţe tehnologice manifestate în arhitectură, artă, unelte în unele centre, dar dublată și de intensificarea schimbului.

Aceste fortificaţii necesită să fie apărate, ceea ce duce la o organizare socială. Porţile, turnurile, foișoarele de curtină trebuie asigurate cu pază în timpul zilei și nopţii pentru securitatea comunităţii, altfel doar fortificarea nu este suficientă. La Parţa într-o piaţetă din faţa sanctuarelor a fost o mare vatră care servea ca în timpul nopţii să se menţină un foc de veghe pentru cazuri de primejdie. Odată cu ridicarea unor fortificaţii apare și ideea de fast, de a impresiona dușmanul. De exemplu la Ţaga se ridică un adevărat bastion din lemn cu mănunchiuri de copaci aliniate în șiruri pe marginea porţii, iar deasupra urma Turnul porţii.

Ridicarea unor temple/sanctuare presupune o organizare religioasă determinată de ritualuri: la Balta Sărată (în Vinča B, L18) am săpat o construcţie care aparţinea unui sanctuar al preotesei cu sarcini legate de râșnit, cultul apei și ploii[72]; la Parţa am găsit temple, sanctuare casnice și comunitare, la fel în cultura Cucuteni, Gumelniţa și altele[73].

Prospectările magnetometrice, din ce în ce mai numeroase, cu rezultate din cele mai spectaculoase arată că în mai toate staţiunile unde s-au făcut prospectări au apărut sisteme de fortificare.

Fig. 42. Cerkvine: a, prospectările magnetice, cu marcarea sanctuarului (roșu); b-c, complex de cult *in situ* cu personaje mascate purtând topoare și măciuci (*apud* Crnobrnija *et alii* 2009).

La Crkvine, în Neolitiul târziu, Vinča C-D (sub 50 km de situl Vinča-*Belo Brdo*), este un sanctuar comunitar amplasat în vecinătatea sistemului de fortificare de la vestul sitului (fig. 47a,

[72] La ridicarea construcţiei se pun 7 râșniţe sub podea, la abandonare alte preotese pun 6 râșniţe cu faţa în jos peste râșniţa din casă: Lazarovici Gh., Petrescu 2001; Lazarovici Gh. *et alii* 2003; Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2006, p. 168–174, fig. IIIa 54–58; Lazarovici Gh. 2009b.

[73] Dumitrescu 1970, p. 5–24; 1974, p. 170–171, 474; Enea 2008; Berciu 1956, p. 506–511; Aldea 1974, p. 40–47, fig. 1–4; Paul 1992, p. 107–108; Monah 1997, p. 34, n. 49; 2001, p. 181; Lazarovici C.-M. *et alii* 2009, p. 110, fig. 3b; Mateș 2010, p. 214–215, fig. 206, p. 242–243; Lazarovici C.-M. 2004; ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro

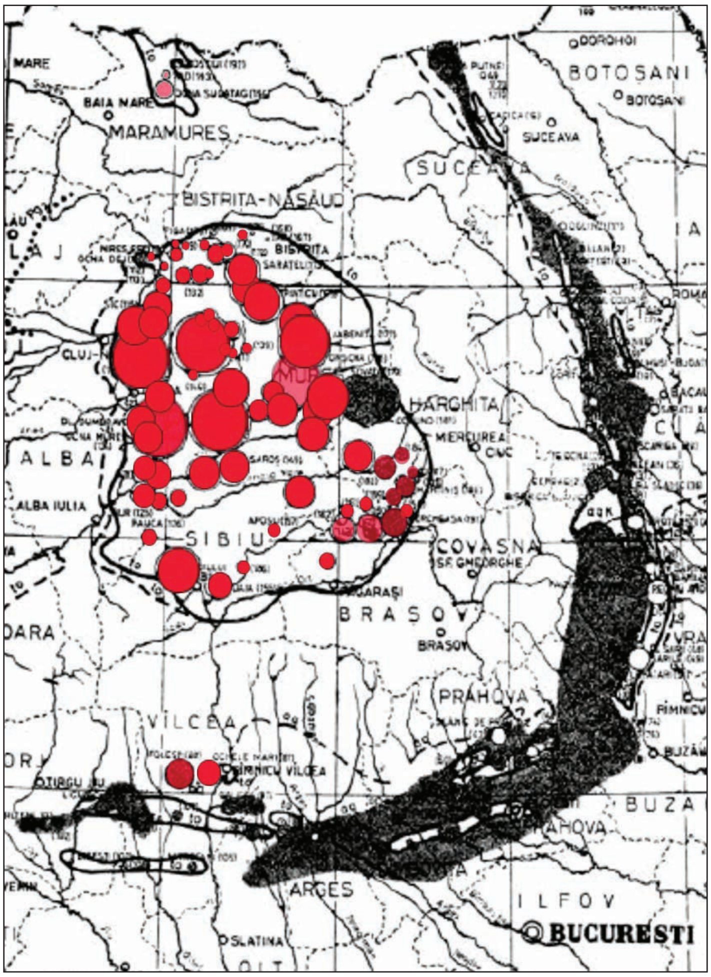

Fig. 43. Surse de sare din Transilvania.

marcaj roşu). Pe un cuptor dintr-o construcţie s-au descoperit personaje cu embleme militare: arme (toate tipurile de topoare de aramă), sceptre, buzdugane[74]. Personajele care le poartă au figuri mascate (cu cioc de pasăre, vultur?), fac parte de aceeaşi confrerie sau mai de grabă confraternitate. Ei sunt grupaţi în jurul unor şefi/comandanţi, legaţi de apărarea fortificaţiei sau alte funcţii. Numărul iniţial exact al acestor figurine nu se cunoaşte deoarece zona a fost afectată de o groapă de mormânt mai târzie. Este una dintre importantele descoperiri referitoare la confrerii, conclavuri.

În numeroase situaţii locuinţele sunt grupate pe străzi sau în jurul unor piaţete, cu mai multe sisteme de fortificare. În lucrarea de faţă am prezentat doar câteva, ele sunt mult mai numeroase, iar interpretările noastre sunt la începuturi.

În aşezările neolitice de la noi au fost descoperite şi ateliere de cele mai multe ori specializate în producerea diferitor bunuri:

- ceramică, Cârcea[75];
- topoare perforate, Lipova, Rupea 7[76];
- unelte de silex, Muşat-Orlea, Cândeşti[77];
- meşteşugăreşti[78].

Acestea produc obiecte, bunuri şi pentru alte aşezări din vecinătate, secundare, sezoniere, care gravitează în jurul staţiunii respective, precizate de noi adesea mai sus.

Schimburile comerciale, pe tot parcursul Neoliticului în reginea carpato-dunăreană au fost din marile staţiuni ce aveau în preajmă zone cu surse de materie primă. Este vorba în primul rând de obsidianul din nordul Ungariei şi SE Slovaciei ce ajunge în Transilvania, Banat prin intermediul culturii Bükk, dar şi mai de timpuriu[79], foarte probabil în schimbul sării care în

---

74 Crnobrnija 2011; 2014.

75 Nica 1977, p. 30, fig. 14; Lazarovici Gh. 1990, p. 94, fig. 1–2; Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2006, p. 114, fig. II.66a; Lazarovici Gh. *et alii* 2018; Lazarovici C.-M. *et alii* 2018.

76 Luca 1987.

77 Nicolaescu-Plopşor 1960; Bobi 1978.

78 Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2007, 114, 127.

79 Nandris 1975; Lazarovici Gh. 1979, pl. XI.C; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2015a; 2015b; Thorpe *et alii* 1984; Sălăgean *et alii* 1988; Biagi *et alii* 1995; Cârciumaru *et alii* 2000–2001; Constantinescu *et alii* 2002; Constantinescu 2008; Simon *et alii* 2003 ş.a.

https://biblioteca-digitala.ro

Transilvania abundă (izvoare, lacuri). Sarea a jucat un rol important în neolitizarea Olteniei, Transilvaniei, iar mai apoi a Moldovei și Crișanei[80].

Răspunsul nostru la întrebarea din titlul studiului de față este DA. Este o evoluţie spre târg, târg și teritoriu, oraș, oraș și teritoriu. Dar aproape de fiecare dată mediul, migraţiile au stopat aceste procese atât în Anatolia, cât și în sudul Europei.

Reanalizăm definiţia pentru oraş, deși în accepțiunea noastră evoluția siturilor analizate este mai mult ***protourbană***:

1. **Formă complexă de așezare umană**

Urmărind descrierile din cuprinsul studiului nostru prin exemplele pe care le-am dat, cele din Anatolia dovedesc existenţa unor așezări complexe. În Grecia în vremea culturii Sesklo, dar mai ales la nivelul culturii Dimini planurile dovedesc complexitatea așezării. În regiunile din sud din Macedonia și Tracia tellurile dovedesc existenţa unor așezări complexe, deși cercetate exhaustiv sunt doar în Bulgaria (asupra lor revenim în partea doua[81]). În cultura Vinča și civilizaţiile Neoliticului Dezvoltat (culturile Banatului, Zau, Dudeşti, Vinča, Vădastra, Szakálhát ş.a.), prin analizarea descoperirilor de la Vinča-*Belo Brdo* (cu cea mai celebră stratigrafie și arhitectură), ca și Parţa, Zau, Iclod, Turdaş, Gorzsa, Herpály, Polgár ș.a. am dovedit formele complexe de așezări umane.

2. **Având multiple dotări edilitare**

Am insistat la fiecare perioadă asupra unor multiple dotări edilitare, arhitectură monumentală, construcţii impunătoare (turnul de la Jerihon), construcţiile de piatră din *Semiluna roditoare* și Levant nu necesită comentarii. De interes public sunt megaronul, casa tribului, piaţetele, sanctuarele comunitare[82].

3. **Funcție administrativă**

Aceste definiţii sunt vagi, în preistorie, în perioada homerică avem numeroase dovezi cum se rezolvau treburile comunităţii prin organizare socială, adunările colective, dezbateri în pieţe, nevoile comunităţii apa, teritoriul, regulile impuse, cutumele impuse de psihologia comunităţilor umane prin tradiţie și adaptarea la nevoile sociale ale comunităţii în dezvoltarea sa. Dacă urmărim izvoarele sumeriene vedem cum se organizau comunitățile umane încă de la acea vreme[83].

4. **Industrială**

Dacă ne gândim la eforturile de cioplire a uriașelor coloane cu figuri în basorelief, cu semne și simboluri din PPN, la uriașele cantităţi de pietre, lemne pentru fortificaţii, bastioane, palisade rezultă în mod clar că s-au dezvoltat specializări, au avut loc diviziuni ale muncii pentru nevoile colective; atelierele, cantităţile uriașe de ceramică, dacă ne gândim doar la Turdaş, Gorzsa, Polgár ș.a. cum am pomenit mai sus sugerează prezenţa unor meşteri specializaţi; dacă privim planul prospectărilor de la Stubline-Crkvine, ca să dăm un singur exemplu, el ilustrează nevoia de asigurare a necesităţilor (hrană, aprovizionare, ceramică, unelte, terenuri agricole ș.a.).

---

80 *** *Sarea 2006*; *** *Sarea 2008*; Cavruc, Harding 2008; Monah 2008; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2018 și bibl. Veche; 2018a.

81 În studiu nu am insistat mai mult pentru problemele de arhitectură, deoarece acestui subiect i-au fost dedicate mai multe lucrări: Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003; Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2006. Într-un studiu viitor (Partea a II-a a celui de față) vom reveni asupra problematicii locuirilor protourbane ale Epocii Cuprului.

82 Kovács 2016, p. 60–61.

83 Krammer 1962: primul parlament, primele reduceri de impozite, prima sentinţă a unui tribunal, prima şcoală, farmacopee, almanah al plugarului, perdele de protecţie ş.a. din cele scrise..., dar câte au rămas nescrise; Hole 2002.

https://biblioteca-digitala.ro

5. **Comercială, negustoresc**

Nu avem dovezi prea multe, dar sunt descoperiri care indică prezenţa acestora: în unele staţiuni am văzut numeroase vase de purtat pe spate (pentru transportul lichidelor la distanţă în special saramura, slatina[84] nesesare oamenilor și animalelor, păstrării și conservării produselor) sau amenajări pentru pregătirea sării/apei sărate pentru comercializarea ei; silexul, obsidianul, cuprul mai târziu, adesea definite de arheologi ca importuri, pot fi și rezultatul unor căsătorii exagame, pe care în curând le vom cunoaște sensurile mai largi prin rezultatele analizelor ADN.

6. **Politică**

În ceea ce privește Neoliticul luăm sensul de atitudine și activitate (a unei persoane, a unui grup social etc.) în domeniul treburilor interne și externe. Un exmplu edificator este cel legat de ridicarea sistemelor de fortificaţii, ce implică o muncă de durată, cu mai multe etape și chiar prezenţa unei elite.

7. **Cultură, învăţătură** (vezi la Sumer)

Capodoperele artistice, nenumărate în Neolitic, apar încă din PPN. Să nu uităm spendida ceramică pictată din cultura Cucuteni, dar cu nimic mai prejos decât ceramica pictată din culturile Starčevo-Criş, Vinča, Zau, Turdaş, Dudești și grupele Szakálhát, grupele culturii Tisa (Herpály, Tisa, Polgár-Csöszhalom) ș.a., realizată de artiști anonimi, ce au creat adevărate capodopere artistice. Dar fără meşteri, ucenici și școli de meserii nu se putea ca spiralele pictate cucuteniane să înconjoare vasul și să se încadreze într-un tot artistic. Nu trebuie să uităm nici semnele, simbolurile, „scrierile religioase" care premerg scrisul din primele regate și imperii.

8. **Religioasă** adăugăm noi (este definită doar pentru metropolă). Asupra religiei am insistat și insistăm dezvelind culturi cu tradiţii străvechi, de la sanctuarele pictate din arta franco-cantabrică, la arta rupestră încărcată de semne, simboluri religioase, prin care se transmit nuclee de mituri și legende și nu mai puţin la *Scrierea Danubiană*. Această temă principală și diferite aspecte ale ei au fost dezbătute de noi în cadrul seminariilor și simpozioanelor de etno-religie[85].

Bibliografie

ActaMN. Acta Mvsei Napocensis, Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.

ActaMP. Acta Musei Porolisensis, Muzeul de Istorie Zalău.

ArhMold. Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie Iași.

BAM. Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, Institutul de Arheologie Iași, eds. V. Spinei, V. Mihailescu Bîrliba.

BMN. Bibliotheca Mvsei Napocensis, Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.

*** *Between Earth and Heaven 2016.* C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), *Between Earth and Heaven. Symbols and Signs*, *Papers presented at the international Symposium „From Symbols to Signs, Signs, Symbols, Rituals in Sanctuaries, 11–13 Semtember 2015*, *In memory of Henrieta Todorova,* Etnoreligion Series, II, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2016.

CCAR. *Cronica cercetărilor arheologice din România*, CIMEC, București.

*** *Fifty Years of Tărtăria 2014.* J. Marler (ed.), *Fiflty Years of Tărtăria Excavations. Festschrift in honor of Gheorghe Lazarovici on the occasion of his 73rd Birthday. Papers presented at the international Symposium 50 Years of Tărtăria Excavations, Coronini-Pescari, Romania, 1–5 September 2011*, Institute of Archaeomythology, Sebastopol, Ed. Lidana, Suceava, 2014.

*** *From Symbols to Signs 2015*. C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), *From Symbols to Sings.*

[84] Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2012.

[85] Nikolova 2003; *** *Sings of Civilitation 2004*; Merlini 2005; 2009; *** *The Danube Script* 2008; 2009; Lazarovici Gh. *et alii* 2011; *** *Fifty Years of Tărtăria 2014*; *** *From Symbols to Signs 2015*; *** *Between Earth and Heaven 2016*; *** *Symbols and Signs 2017; *** The Image of Divinity 2018;* Kováacs 2016 ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro

Papers presented at the international symposium From Symbols to signs, Suceava, Romania, 2–5 september 2014. In Memory of Klaus Schmidt, Etnoreligion Series, I, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2015.

MCA. Materiale și cercetări arheologice, București.

*** *Morgenrot der Kulturen 2003.* E. Jerem, P. Raczky (eds.), *Morgenrot der Kulturen: Frühe Etappen der Menschheitsgeschichtche in Mittel-und Südosteuropa. Feschrift für Nándor Kalicz zum 75 Geburtstag,* Arheolingua, Budapest, 2003.

*** *Neolithic Greece 1973. Neolithic Greece*, Ed. National Bank of Greece, Athena, 1973.

*** *Sarea 2006.* V. Cavruc, A. Chiricescu, Sarea, Timpul şi Omul, Ed. Angustia, Sfântu Gheorghe, 2006.

*** *Sarea 2008.* Gh. Dumitroaia, D. Monah, D. Garvăn (eds.), *Sarea de la prezent la trecut*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XX, Ed. Constantin Matasă, Piatra Neamţ, 2008.

*** *Sings of Civilitation 2004.* A. Starović (ed.), *Znaci civilizacije – Katalog izlozhbe/Signs of civilization – exhibition catalogue*, Institute of Archaeomythology & Serbian Academy of Sciences and Arts Branch in Novi Sad, Novi Sad, 2004.

*** *Symbols and Signs 2017.* C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), *Symbols and Signs as a Communication System. Papers presented at the international symposium From Symbols to Signs. Signs, Symbols, Rituals in sanctuaries", Suceava, Romania, 9–11 September 2016. In memory of Gheorghe Dumitroaia,* Etnoreligion Series, II, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2017.

*** *The Danube Script 2008.* J. Marler (ed.), *The Danube Script. Neo-Eneolthic Writing in Southeastern Europe, Exhibition catalogue*, Brukenthal National Museum, Institute of Archaeomythology, Sebastopol, California, 2008.

*** *The Danube Script 2009.* Z. Maxim, j. Marler, V. Crişan (eds), *The Danube Script in the Light of the Turdaş and Tărtăria discoveries*, *Exhibition catalogue*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2009.

*** *The Image of Divinity 2018.* S. A. Luca, A. Tudorie (eds.), *The Image of Divinity in the Neolithic and Eneolithic. Ways of Communication, Sibiu, Romania, 26th–28th October 2017*, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2018.

*** *Vor 12.000 Jahren in Anatolia.* C. Lichter (red.), *Vor 12.000 Jahren in Anatolia. Die ältesten Monumente der Menchenheit,* Ed. Badisches Landesmuseum Karlsruhe. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag GmbH, Stuttgart, 2007.

*** *The Late Neolithic of the Tisza Region.* L. Tálas (general ed.), *The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent excavations and their findings: Hódmezővásá-Gorzsa, Szgvár-Tűzköves, Öcsöd-Kováshalom, Véstő-Mágor, Berettyóúfalu-Herpály,* Budapest-Szolnok 1986.

***

Aldea Al. 1974. *„Altarul" magico-ritual descoperit în așezarea neolitică de la Ghirbom (com. Berghin, jud. Alba)*, în *Apulum*, 12, p. 40–44.

Becker J. 2009. *Vom Dorf zur Stadt in Mesopotamien Grundzüge der kulturellen Entwicklung vom 7 . bis 4. Jahrtausend v. Ch.,* în K. Schmidt (ed.), *Erste Tempel – frühe Siedlungen: 12000 Jahre Kunst und Kultur; Ausgrabungen und Forschungen zwischen Donau und Euphrat*, ArchaeoNova, e.V., Oldenburg, p. 19–46.

Berciu D. 1956. *Cercetări şi descoperiri arheologice în Regiunea Bucureşti*, în *MCA,* II, p. 493–560.

Biagi *et alii* 1995. P. Biagi, B. Gratuze, S. Bouceta, *New Data on the Archaeological obsidians from the Banat and Transylvania (Romania)*, în *Quadermo*, 12, p. 129–148.

Bobi V. 1978. *Un atelier de prelucrare a silexului şi pietrei aparţinînd culturii Boian, descoperit la Cîndești – Vrancea*, in *Studii și comunicări*, I, Focșani, p. 7–18.

Cavruc V., Harding A. F. 2008. *Noi cercetări arheologice privind exploatarea sării în nord-estul Transilvaniei. Raport preliminar/New Archaeological Researches concerning Saltworking in north-eastern Transylvania. The Preliminary Report*, în *** *Sarea 2008*, p. 149–178.

Cârciumaru *et alii* 2000–2001. M. Cârciumaru, D. Popovici, M. Cosac, R. Dincă, *Spectrographic analysis of neo- eneolithic obsidian samples and several considerations about the obsidian supply sources*,

https://biblioteca-digitala.ro

în *Annales d'Université «Valahia» Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire*, Tome II-III, p. 116–126.

Colesniuc S. M. 2014. *Cultura Zau*. Ed. ExPonto, Constanţa.

Constantinescu B. 2008. *Analizele nucleare ale unor obsidiane din Transilvania*, în *Arheometrie*, 3, Cluj-Napoca, Ed. Mega, p. 129–132.

Constantinescu *et alii* 2002. B. Constantinescu, R. Bugoi, G. Sziki, *Obsidian provenance studies of Transylvania's Neolithic tools using PIXE, micro- PIXE and XRF*, în *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research* B 189 (2002) 373–377; www. elsevier. com/locate/nimb

Crnobrnja A. N. 2011. *Arrangement of Vinča culture figurines: a study of social structure and organization*, în *Documenta Praehistorica*, XXXVIII, p. 131–147.

Crnobrnja A. N. 2014. *The (E)neolithic Settlement Crkvine at Stubline, Serbia*, în W. Schier and Fl. Draşovean (eds.), *The Neolithic and Eneolithic Southeast Europe. New Approaches to Dating and Cultural Dynamics in the 6th to 4th Millenium BC*, Prähistorische Archäeologie in Südosteuropa, Band 28, p. 173–186.

Crnobrnija *et alii* 2009. A. Crnobrnja, Z. Simić, M. Janković, *Late Vinča culture settlement at Crkvine in Stubline,* în *Starinar*, LXX, p. 9–25.

Daim F., Neubauer W. 2005. *Zeitreise Heldenberg Geheimnisvolle Kreisgräbesn*, Katalog zur Niederösterreichischen Landesaustellung. Horn-Wien: Berger.

Dărăban *et alii* 1988. L. Dărăban, I. Chereji, C, Bratu, V. V. Morariu, *Gamma Ray backscattering and proton magnetometer prospection in Archaeology. A comparative evaluation of the methods*, în *Archaeometry in Romania*, l, p. 59–72.

Diaconescu *et alii* 2013. D. Diaconescu, Gh. Lazarovici, S. Tincu, *Consideraţii privind poziţia cronologică absolută a cimitirelor preistorice de la Iclod*, în *ActaMP*, XXXV, p. 47–63.

Draşovean Fl., Ciobotaru D. L. 2001. *Parţa, Tell II*, în *CCAR. Campania 2000,* CIMEC 2001, indice Parţa.

Dumitrescu Vl. 1970. Édifice destiné au culte découvert dans la couche Boian – Spanţov, în *Dacia,* N.S., XIV, 1, p. 5–24.

Dumitrescu Vl. 1974. *Arta preistorică în România,* Ed. Meridiane, Bucureşti.

Eliade M. 1981. *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

Enea S. 2008. *Simboluri eneolitice ale puterii. Despre topoarele de aramă cu braţele „în cruce" din România,* în *Revista Arheologică,* S.N., IV, 2, p. 5–32.

Goldmann Gy., Szenasky J. 2003. *Neue Angaben zum neolithischen Bauopfer in Südostungarn*, în *** *Morgenrot der Kulturen 2003*, p. 183–192.

Hauptmann H.1993. *Ein Kultgebäude in Nevali Çori,* în M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae and M. Mellink (eds.), *Between the rivers and over the mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica, Alba Palmieri dedicata*. Rome, Università „La Sapienza", p. 37–69.

Hauptmann H. 1999. *Frühneolithische Steingebäde in Südwestasien*, în K. W. Beinhauer, G. Cooney, C. E. Guksch, S. Kus (eds.), *Studien zur Megalithik. Forschungstand und etnoarchäologische Perspektiven.* Beiträge zur Ur-und Frühgeschichte Mitteleuropas, 21, p. 227–238.

Hauptmann H.2007. *Nevali Çori,* în *** *Vor 12 000 Jahren in Anatolien,* p. 86–93.

Hauptmann H., Őzdoğan M. 2007. *Die Neolithische Revolution in Anatolien,* în *** *Vor 12.000 Jahren in Anatolia,* p. 26–36.

Hauptmann H., Schmidt K. 2000. *Frühe Tempel-frühe Götter?,* în *Deutsches Archäologisches Institut, Archäologische Entdeckungen. Die Forschungen des Deutschen Archäologischen Instituts im 20. Jahrhundert*, Zaberns Bildbände zur Archäologie (2000), S. 258–266.

Hauptmann H., Schmidt Kl. 2007. *Anatolien vor 12 000 Jahren*, în *** *Vor 12.000 Jahren in Anatolia,* p. 67–73.

Hole F. 2002. *Function and Hierarchy in Neolithic Settlements*, în I. Kuit (eds.), *Life in Neolithic Farming Communities. Social organisations, Identity, and Differentiations,* Kluwer Academic Publishiers, p. 191–209.

Horváth F. 1982. *A Gorzsai halom késöneolit rérege*, în *Archaeologiai Értesitö*, 109, p. 201–222.

Horváth F. 1987. *Hódmezövásarhely-Gorzsa*, în *The Late Neolithic of the Tisza Region,* p. 31–46.

https://biblioteca-digitala.ro

Horváth F. 1989. *A Survey on the Devepolment of Neolithic Settlement Pattern and House Types in the Tisza Region*, în *Neolithic of Southeastern Europe and Its Near Eastern Connections*, Varia Archaeologica Hungarica, II, Budapest, p. 85–102.
Horváth F. 1991. *Vinča Culture and its Connection with the south-east Hungarian Neolithic, comparaison of traditional 14C chronology*, în *Banatica*, 11, p. 259–273.
Horváth F. 1992. *Ujkokori sirok nyomai Hodmezövasarhely-Kökenydombes Gorzsan*, Szeged.
Horváth F. 2000. *Gorzsa and Gradeshnitsa: Southeast in the Maros and Tisza Valley,* în S. Hiller, V. Nikolov (eds.), *Internationale Symposium Tell Karanovo 1947–1997. Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa, Osterreichisch-Bulgarische Ausgrabungen und Forschungen in Karanoovo*, Bd. III, Phoibos Verlag, Wien, p. 359–373.
Horváth F., Paluch T. 2005. *Hétkőznapok vénuszai*, Hődmezővásárhely.
Jovanović B. 1991. *Die Kultplatze und Arhitektur in der Vinča-kultur*, în *Banatica*, 11, p. 119–124.
Kalicz N. 1982. *Ausgrabungen in Berettyóújfalu-Herpály und Szentpererszeg-Kortvelyes*, în *Mitt.Arch. Instit.Ungarischen Akad.Wiss,* 10–11, 1980–1981, p. 211–214, 411–422.
Kalicz N., Ráczky P. 1987. *Berettyóújfalu – Herpály*, în *The Late Neolithic of the Tisza Region,* p. 105–126.
Kalicz *et alii* 2010. N. Kalicz, P. Raczky, Al. Anders, K. Kovács, *Amit az úkâjkőkori falu fetárásáról Berettyóújfalu – Herpály,* Ed. Pytheas Kiadó és Nyomda, Budapest.
Kalicz *et alii* 2011. N. Kalicz, P. Raczky, Al. Anders, K. Kovács, *Preserved by Ancestral Fires, Pictures of an excavation*, Pithes Printing House, Budapest.
Korek J., Pattay P. 1956. *The Settlement at Herpály – Halom from the Late Neolithic and the Copper Age*, în *Folia Archaeologica*, VIII, p. 23–42.
Kovács A. 2016. *Temple, sanctuare, altare în Neoliticul și Epoca Cuprului din sud-estul Europei. Temples, Sanctuaries, Altars, in Neolithic and Copper Age from south-east Eurpe,* Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava.
Krammer S. N. 1962. *Istoria începe la Summer,* București.
Lazarovici C.-M. 2004. *Sanctuarele Precucuteni-Cucuteni,* în *ArhMold*, XXV/2002, p. 47–67.
Lazarovici C.-M. 2006. *Semne și simboluri în cultura Cucuteni*, în N. Ursulescu și C.-M. Lazarovici (eds.), *Cucuteni 120. Valori universale. Lucrările simpozionului național, 30 septembrie 2004*, Ed. Sedcom Libris, Iași, p. 57–90.
Lazarovici C.-M. 2009. *Ritualuri de fundare, ritualuri de abandonare din cultura Cucuteni*", în G. Bodi (ed.), *In Medias res Praehistoriae. Miscelanea in honorem annos LXV peragentis professoris Dan Monah oblata,* Ed. Univ. „Al. I. Cuza", Iași, p. 223–238.
Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2006. *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului în România, I. Neoliticul,* BAM IV, Ed. Trinitas, Iași.
Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2007. *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România. II. Epoca Cuprului,* BAM VI, Ed. Trinitas, Iași.
Lazarovici C.-M. *et alii* 2009. C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Ţurcanu, *Cucuteni. A Great Civilization of the Prehistoric World*, **general editor** L. Stratulat, Ed. Palatul Culturii, Iași.
Lazarovici C.-M. *et alii* 2018. C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Gridan, O. Gridan, *Despre topoarele perforate de la Rupea (Județul Brașov),* în S. Colesniuc (coord.), *Marea Unire de la Marea Neagră, Volum omagial dedicat Marii Uniri a românilor și împlinirii a 140 de ani de la Unirea Dobrogei cu România,* Ed. Celebris, Constanța, p. 45–54.
Lazarovici Gh. 1977a. *Periodizarea culturii Vinča în Romania*, în *Banatica*, 4, p. 19–44.
Lazarovici Gh. 1977b. *Inventarul a două morminte neolitice de la Cluj – Napoca*, în *ActaMN*, 14, p. 7–35.
Lazarovici Gh. 1979. *Neoliticul Banatului*, BMN III, Cluj-Napoca.
Lazarovici Gh. 1983. Şantierul arheologic Iclod (1977–1981), în *MCA*, 15, p. 50 – 61.
Lazarovici Gh. 1987. *Prospecțiuni și cercetări arheologice de salvare pe teritoriul municipiului și județului Cluj*, în *ActaMN*, XXII – XXIII, p. 723–752.
Lazarovici Gh. 1990. *Über das neo-bis äneolithisch Befestigungen aus Rumänien*, în *JahrMittDeutsch Vorgeschichte,* 73, S. 93–117.

https://biblioteca-digitala.ro

Lazarovici Gh.1991a. *Grupul şi staţiunea Iclod. Die Gruppe und Station Iclod*, *Micromonografie*, Cluj-Napoca.

Lazarovici Gh.1991b. *Săpăturile neolitice de la Zorlenţu Mare,* Reşiţa, p. 1–17.

Lazarovici Gh. 1993. *Aşezarea neolitică de la Zăuan II. Migraţiune şi difuziune. Chalcoliticul balcano-anatolian. Propuneri pentru un sistem de analiză procesuală*, în *ActaMP*, 17, p. 11–47.

Lazarovici Gh. 2000. *The main Problems of the cultural Complex CCTLNI*, în *Analele Banatului*, VII-VIII, p. 35–52.

Lazarovici Gh. 2009a. *The Zau Culture*, in Fl. Draşovean, D. L. Ciobotaru and M. Maddison (ed.), *Ten years after: The Neolithic of south-east of Balkans, as uncovered by the last decade of Research. Proceedings of the Conference held at the Museum of Banat on November 9th – 10th, 2007*, Ed. Marineasa, Timişoara, p. 179–218.

Lazarovici Gh. 2009b: *Ritualuri de fundare/întemeiere şi abandonare în neolitic,* in G. Bodi (ed.), *In media res praehistoria. Miscellanea in honorem anos LXV per agentis profesoris Dan Monah oblata,* Honoraria VII, Ed. Univ. Al. I. Cuza Iaşi, Iaşi, p. 245–293.

Lazarovici Gh. 2013. *Despre sistemele de fortificăţii neolitice din Transilvania şi Banat (Partea I-a. Fortificaţiile neolitice),* în *Studii şi Comunicări Satu Mare*, XXIX.1, p. 55–110.

Lazarovici Gh. 2014. *Cronologia absolută, relativă şi evoluţia culturii Zau, Studiu introductiv*, în S. M. Colesniuc, *Cultura Zau*, Ed. ExPonto, Constanţa, p. 14–33.

Lazarovici Gh., Alicu A. 1997. *Rezultatele măsurătorilor arheomagnetice din staţiunea neolitică de la Zau de Câmpie*, comunicare la Simpozionul de arheometrie, Iclod 1977.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1982. *Discuţii pe marginea legăturilor cronologice şi culturale dintre grupul Iclod şi cultura Tisa*, în *ActaMN*, 18, p. 221–245.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1986. *Şantierul arheologic Iclod (1983–1984)*, în *Apulum*, 23, p. 25–41.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1986–1987. *Tipuri de locuinţe din aşezarea neolitică de la Parţa*, în *Sargetia*, XX, 1986–1987, p. 18–34.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1987. *Şantierul arheologic Iclod. Campania din 1985*, în *Apulum*, 24, p. 9–39.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1989. *Şantierul arheologic Iclod. Campania din 1987*, în *Apulum*, 26, p. 55–68.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1989–1993. *Şantierul arheologic Iclod. Campania 1989*, în *ActaMN*, 26–30, I. 2, p. 337–363.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1990. *Şantierul arheologic Iclod. (Campania 1987)*, în *Apulum*, 26, 1989 (1990), p. 55–68.

Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim Z. 1993. *Săpăturile arheologice de la Iclod (Campania 1988),* în *Apulum*, XXVII – XXX, p. 23–57.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003. *The Neo-Eneolithic architecture in Banat, Transylvania and Moldovia*, în D. V. Grammenos (ed.), *Recent Research in the Prehistory of the Balkanns*, Thessaloniki, p. 370–486.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2012. *Vase pentru transportul sau păstrarea slatinii din cultura Starčevo-Criş?,* în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, p. 256–300.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2015a. *Chronological and cultural correlations between Neolithic and Copper Age civilizations of Central and North Transylvania and East Alföld area,* în C. Virag (ed.), *Neolithic cultural phenomena in the Upper Tisza Basin, International Conference, 10–12 July 2014*, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, p. 7–28.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M 2015. 2015b. Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M., *Proiectul obsidian şi silex*, in Gh. Lazarovici, A. Ardeţ (eds.), *Ţara Gugulanilor. Studii de etnoarheologie, etnografie şi etnoistorie*, Vol. I, Ed. Mega, Cluj-Napoca, p. 61–62.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2018. *Sarea şi etapele neolitizării în Europa de SE*, in S. Forţiu (ed.), *Arheovest VI. In memoriam Marian Gumă. Interdisciplinaritate în Arheologie*, vol. I., Ed. JATEPress Kiado, Szeged, p. 41–94.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2018a. *The role of salt sources in Transylvania in the process of neolithization of Central and Southern Europe*, în *Studia Antiqua et Archaeologica, XXIV*/2, 2018, Ed. Universităţii Al. I. Cuza, Iaşi, p. 147–192.

https://biblioteca-digitala.ro

Lazarovici Gh., Maxim Z. 2014. *Unele elemente ale fortificaţiilor neolitice din vremea culturii Zau. Some Elements of the Neolithic Fortifications During Zau Culture Period*, în G. Fazecaş (coord.), *Studii de arheologie. Studia in honorem Doina Ignat*, Ed. Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea, p. 113–123.

Lazarovici Gh., Nica M. 1991. *Chalcoliticul Balcano-Antolian*, în *Cultura Vinča în România*, Timişoara, p. 5–17.

Lazarovici Gh., Petrescu S. 2001. *Săpături arheologice la Balta Sărată*, în *CCAR. Campania 2000,* CIMEC, Bucureşti, p. 48–49.

Lazarovici Gh., Székely Z. 1990–1994. *Sfârşitul neoliticului timpuriu în sud-estul Transilvaniei*, în *Cumidava*, 15–19, 1990–1994, p. 5–21.

Lazarovici Gh. *et alii* 1984. Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, R. Ardevan, *Aşezarea neolitică de la Cluj-Piaţa Ştefan cel Mare*, în *Marisia*, XIII – XIV, p. 15 – 22.

Lazarovici Gh. *et alii* 1989–1993. Gh. Lazarovici, Z. Maxim, R. Pintea, *Cercetări arheologice la Livada,* în *ActaMN,* 26–30/2, 1989–1993, p. 317 – 331.

Lazarovici Gh. *et alii* 1995. Gh. Lazarovici, Z. Maxim, M. Meşter, C. Lazo, *Şantierul arheologic Iclod. Campania din 1994*, în *ActaMN*, 32, I, p. 507 – 535.

Lazarovici Gh. *et alii* 1996. Gh. Lazarovici, Z. Maxim, M. Meşter, A. Bulbuc, S. Radu, V. Crişan, Ş*antierul arheologic Fundătura-Poderei*, în *ActaMN*, 33.1, p. 301–321.

Lazarovici Gh. *et alii* 2001. Gh. Lazarovici, Fl. Draşovean, Z. Maxim*, Parţa. Monografie arheologică*, Vol. 1.1 vol. 1.2, BHAB 12, Ed. „Waldpress", Timişoara.

Lazarovici Gh. *et alii* 2003. Gh. Lazarovici, S. M. Petrescu, D. Negrei, S. Ion, D. Gurgu, *Balta Sărată 1999–2003. I. Arhitectura*, în *Tibiscum*, XI, p. 143–198.

Lazarovici Gh. *et alii* 2009. Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, Z. Maxim, *The Chronological and Cultural Place of the Vinča and Turdaş Cultures in Context of European Civilization,* în *** *The Danube Script 2009*, p. 93–108.

Lazarovici Gh. *et alii* 2011. Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici**,** M. Merlini, *Tărtăria and the sacred tablets,* Ed. Mega, Cluj-Napoca.

Lazarovici Gh. *et alii* 2018. Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, S. Gridan, O. Gridan, H. Pirău, C. Aparaschivei, M. Oancă, C. Florian, C. Roman, *Cercetări arheologice la Rupea. Campania din 2018*, în *Acta Terrae Fogarasiensis*, VIII, Făgăraş, p. 21–37.

Lichter Cl. 1993. *Untersuchungen zu den Bauten des südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums,* Internationale Archäologie, Band 18, München.

Lichter Cl. 2014. *'Temples' in the Neolithic and Copper Age in Southeast Europe,* **în** *Documenta Praehistorica*, 41, p. 119–136.

Luca S. A. 1987. *Un atelier de perforat topoare la Lipova – Hodaie*, în *Ziridava*, XV – XVI, p. 25 – 28.

Luca S. A. 2012. S. A. Luca (coord.), *Cercetările arheologice preventive de la Turdaș-Luncă (jud. Hunedoara). Campania 2011*, Bibliotheca Brukenthal 59, Ed. Muzeului Naţional Brukenthal, Sibiu.

Luca S. A. 2016. *Tărtăria Rediviva***,** Biblliotheca Brukenthal LXXI, Ed. Muzeului Naţional Brukenthal, Ed. Altip, Alba Iulia.

Mateş A. 2010**.** *Temple, sanctuare, altare în europa în neolitic şi Epoca cuprului*, DissDoc., Universitatea Lucian Blaga, Sibiu.

Maxim Z. 1999. *Neo – eneoliticul din Transilvania,* BMN XIX, Cluj-Napoca.

Mellaart J. 1962. *Excavations at Çatal Hüyük, first preliminary report, 1961,* în *Anatolian Studies*, 12, p. 41 – 65.

Mellaart J. 1963. *Excavations at Çatal Hüyük, second preliminary report, 1962,* în *Anatolian Studies*, 13, p. 43–103.

Mellaart J. 1964. *Excavations at Çatal Hüyük, third preliminary report, 1963*, în *Anatolian Studies*, 14, p. 39–119.

Mellaart J. 1965. *Earliest Civilizations of the Near East.*

Mellaart J. 1966. *Excavations at Çatal Hüyük, fourth preliminary report, 1965*, în *Anatolian Studies*, 16, p. 15–191.

Mellaart J. 1967. Çatal Hüyük. A Neolithic town in Anatolia, Thames and Hudson, London.

https://biblioteca-digitala.ro

Mellaart J. 1975. *The Neolithic of the Near East,* Thames and Hudson, London.
Merlini M. 2005. *La scrittura è nata in Europa?,* Avverbi, Roma.
Merlini M. 2009. *An Inquiry into the Danube Script*, Bibliotheca Brukenthal XXXIII, Sibiu.
Mischka C. 2012. *Late Neolithic multiphased settlements in central and southern Transylvania: a geophisical survey and the excavations*, în R. Hofmann, F. Moety, J. Müller (eds.), *Tells: Social and Enviromental Space*, Bonn, p. 153–166.
Mischka C. *et alii* 2010–2011. C. Mischka, Z. Maxim, C.-M. Lazarovici, *Geophysical prospecting vs. excavations at the Neolithic sites Ţaga and Iclod*, în *ActaMN,* 47–48, 2010–2011/ I, p. 9–25.
Monah D. 1997. *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni – Tripolie*, Bibliotheca Memoriae Anthiquitatis III, Piatra Neamţ.
Monah D. 2001. *Organizarea socială, religia și arta în epoca neo-eneolitică*, în *Istoria românilor*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei Române, p. 169–189.
Monah D. 2004. *O stafie bântuie prin Europa proto – orașele neolitice*, în *ArhMold*, XXVII, p. 261 – 264.
Monah D. 2008. *Arheologia preistorică a sării in România. Scurt istoric/ L ,archeologie Prehistorique du sel en Roumanie. Bref Historique*, în *** *Sarea 2008*, p. 13 – 40.
Morariu *et alii* 1996. V. V. Morariu, D. Chiş, S. Morariu, *Prospectări magnetice în aşezarea neolitică de la Parţa*, în *ActaMN*, 33/1, p. 549–564.
Morariu *et alii* 2001. V. V. Morariu, D. Chiş, S. Morariu, *Cap. 3. Prospectările*, în Lazarovici Gh. *et alii* 2001, p. 42 – 52.
Nandris J. 1975. *A Re-consideration of the South-East European Sorces of archaeological obsidian*, în *Bulletin*, Institut of Archaeology, London,12, p. 71–94.
Nica M. 1977. *Cuptoare de olărie din epoca neolitică descoperite în Oltenia*, în *Drobeta*, p. 18–30.
Nicolaescu-Plopşor C. S. 1960. *Un atelier neolitic pentru confecţionarea vârfurilor de săgeată, Grindul lui Iancu Mușat-Orlea*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, 11, 2, p. 367 – 372.
Nikolova 2003. L. Nikolova (ed.), *Early Symbolic System for Communication in Southeast Europe,* BAR IS 1139, Oxford, vol. I, II.
Özdoğan M. 2007. *Mezraa-Teleilat*, în*** *Vor 12 000 Jahren in Anatolien,* p. 100–104.
Özdoğan A. 2007. Çayőnü, în *** *Vor 12 000 Jahren in Anatolien,* p. 58–66.
Paul I. 1992. *Cultura Petrești,* Ed. Museion, Bucureşti.
Raczky P. 1988. *A Tisza – vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum, rézkor idoszakában – Ujabb kutatási eredmények és problémák*, Budapest-Szolnok.
Raczky P. 1990. voci în *Alttag und Religion, Jungsteinzeit in ost-Ungarn*, Frakfurt am Main.
Raczky P. 1991. *Les agriculteurs de la Grande Pleine Hongroise (4000 – 3500 av. J. – C.),* Dijon.
Raczky P. 1992. *The Neolithic of the Great Hungarian Plain and the Vinča complex*, în *Balcanica*, XXIII, p. 147 – 165.
Raczky P. 1992a. *The Tisza Culture of the Great Hungarian Plain*, în *Studia Praehistorica*, 11 – 12, 1992, p. 162 – 176.
Raczky P. 1994. *Polgár – Csőshalom. A Late Neolithic settlement in the Upper Tisza Region and its cultural connections (Preliminary report),* în *Jósa Andreas Múzeum Évkönyve,* Nyiregháza, XXXVI, p. 231–312.
Raczky P. 1995. *Neolithic Settlement Paterns in the Tisza Region of Hungary*, în Al. Aspes (ed.), *Settlements Patterns between the Alps and the Black Sea 5th to 2nd Millenium B. C. Atti del Simposio internazionale, Modelli Insediativi tra Alpi e Mar Nero dal 5º al 2º millennio A.C. Verona Lazise 1992,* Memorie del Museo Civico di Storia Naturale di Verona (II –a serie), Sezione Scienze dell'uomo – no. 4, p. 77–86.
Raczky P. 1995a. *New data on the Absolute chronology of the Copper Age in the Carpathian Basin*, în T. Kovács (ed.), *Neuere daten zur Siedlungsgeschichte und chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, p. 51–60.
Raczky P. 2002. *Evidence of contacts betwen the Lengyel and Tisza – Herpály cultures at the Late Neolithic site of Polgár – Csoshalom*, în *Budapesti Régiségei*, XXXVI, p. 79–92.

https://biblioteca-digitala.ro

Raczky P., Anders Al. 2009. *Régészeti kutatások egy késő neolitikus településen – Polgár – Bosnyákdom, Előzetes jelentés*, în *Archaeologiai Értesítő*, 134, p. 5–21.

Raczky *et alii* 2002. P. Raczky, W. Meier-Arendt, Al. Anders, Z. Hajdú, E. Nagz, K. Kurucz, L. Domborócyki, K. Sebok P. Sümegi, E. Magyari, Ys. Szantó, S. Gyulás, E. Bácsay, K. Biró, Ch. Schwartz, *Polgár – Csőshalom (1999–2000*): *summary of the Hungarian-German excavations on a Neolithic settlement in Eastern Hungary*, în R. Aslan *et al.* (eds) *Mauerschau: Festschrift für Manfred Korfmann*, Remshalden-Grunbach: Greiner, p. 833–860.

Raczky P. *et alii* 2007. P. Raczky, Domborócyki, Haidú Zs., *The site of Polgár-Csőshalom and its cultural and chronological connections with the Lengyel culture*, în J. Kozłowski, P. Raczky (eds.), *The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe,* Krakow, p. 49–70.

Raczky *et alii* 2014. P. Raczky, Al. Anders, Z. Siklósi, *Trajectories of Continuity and Change between the Late Neolithic and the Copper Age in Eastern Hungary*, în W. Schier and Fl. Drașovean (eds.), *The Neolithic and Eneolithic Southeast Europe. New Approaches to Dating and Cultural Dynamics in the 6th to 4th Millenium BC*, Prähistorische Archäeologie in Südosteuropa, Band 28, p. 319–346.

Raczky *et alii* 2015. P. Raczky, Al. Anders, K. Sebők, P. Csipán, Z. Tóth, *The Times of Polgár-Csőshalom. Chronologies of Human Activities in a Late Neolithic Settlement in Northeastern Hungary*, în S. Hansen, P. Raczky, A. Anders, A. Reingruber (eds.), *Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea,* Bonn, p. 21–55.

Rollefson G. O. 1998. *Ain Ghazal (Jordan) Ritual and Ceremony III*, în *Paleorient,* 24, 1, p. 43–58.

Rosenstock E. 2006. *Early Neolithic tell settlements of South-East Europe Ain Ghazal (Jordan) Ritual and Ceremony III, in their natural setting: A study in distributions and arhitecture*, în I. Gatsov, H. Schwarzenberg (eds.), *Aegean – Marmara – Black Sea: the Present State of Research on the Early Neolithic, Proceedings of the Session held at the EAA 8th. Anual Meeting at Thessaloniki, 28th September 2002*, Beier & Beran Langenweissbach 2006, Schriften des Zentrum für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzenmeerraumes, p. 114–125.

Sălăgean *et alii* 1988. M. Sălăgean, A. Pantelica, L. Daraban, T. Fiat, *Provenance Studies of Obsidian from the Neolithic Settlement of Partza in South-Western Romania*, în *** *First Romanian Conference on the Aplication of Physics Methods in Archaeology, Cluj-Napoca, 5–6 November 1988.*

Schier W. 2006. *Tell-ul neolitic de la Uivar (jud. Timiş) şi contextul său cultural istoric,* conferinţă susţinută cu ocazia decernării titlului academic de Doctor honoris causa, Universitatea de Vest, Timişoara 2006.

Schier W. *et alii* 2004. W. Schier, Fl. Draşovean, H. Becker, E. Fischer, M. Rösch, A. Kadereit, S. Scharl, S. Suhrbier, B. Sponholz, A. Tillmann, *Vorbersicht über die rumänisch-deutschen Prospektion und Ausgrabungen in der befestigten Tellsiedlung von Uivar, jud. Timiş, Rumänien (1998 –2002),* în *Prähistorische Zeitschrift,* 79, 2, p. 145–230.

Schmidt K. 1995. *Investigations in the Upper Mesopotamian Early Neolithic Göbelki Tepe and Gürcütepe*, în *Neo – Lithics*, H. 2, p. 9–10.

Schmidt K. 2000. *Zuerst kam der Tempel, dann die Stadt. Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995–1999*, in *Istanbuler Mitteilungen*, 50, p. 5–40.

Schmidt K. 2007. *Göbekli Tepe,* p. 74–77, *Gürcütepe*, p. 94–96, *Die Steinkreise und die reliefs des Göbekli Tepe,* p. 83–85, in *** *Vor 12 000 Jahren in Anatolien.*

Schmidt K. 2011. *Göbekli Tepe*, în M. Özdogan, N. Basgelen and P. Kuniholm (eds.), *The Neolithic in Turkey 1: The Euphrates Basin*. Arkeoloji ve Sanat. Istanbul, p. 41–83.

Schmidt K. WEB. *Göbekli Tepe Ein frühneolithisches Bergheiligtum im südosttürkischen Taurusvorland.*

Shaw I., Jameson R.1999. *Dictionary of Archaeology,* Blackwell Publishers Ltd, Oxford.

Simon *et alii* 2003. V. Simon, C. Ionescu & L. Daraban, *Spectroscopic investigations of some obsidian archaeological artifacts*, în C. Ionescu & V. Hoeck (eds.), *Studia Univ. Babeș-Bolyai*, *Sp. Issue 2003, VIth Internat. Symp. Mineralogy, Cluj-Napoca 2003*, p. 104–107.

Tasić N., Jevremović V. WEB: ArheoPackPro! Programski Sistem za unos obradu i interpretaciju digitalne arheološke Documentacje, www.academia.edu/36227451/ArheoPackPro

https://biblioteca-digitala.ro

Tasić *et alii* 2015. N. Tasić, M. Marić, Ch. Bronk Ramsey, B. Krommer, A. Barclay, Al. Bayliss, N. Beavan, B. Gaydarska, A. Whittle, *Vinča-Belo Brdo, Serbia: The times of a tell*, în *Germania*, 93, 1–2, p. 1–75.
Theoharis D. R. 1973: voci în *** *Neolithic Greece*, Athens, 1973.
Thorpe *et alii* 1984. O. W Thorpe, S. E. Waren, J. Nandris, *The Distribution and Provenance of Archaeological Obsidian in Central and Eastern Europe*, in *IAS*, 11, p. 183 – 212.
Vasić M. M. 1932a-c. *Praistorijska Vinča.* Beograd: I = 1932a, II = 1932b, III = 1932c, IV = 1936.
Vlassa N. 1962. *Probleme ale cronologiei neoliticului Transilvaniei în lumina stratigrafiei aşezării de la Tărtăria*, în *StudiaUBB*, SH, 2, p. 23 – 30.
Vlassa N. 1963. *Chronology of the Neolithic in Transylvania in the Light of the Tărtăria Settlement's Stratigraphy*, în *Dacia,* N.S., VII, p. 485 – 494.
Vlassa N. 1965. *Quelques problèmes de chronologie du Néolithique de la Transylvanie à la lumière de la stratigpraphie de l'établisment de Tărtăria*, în *Atti UISPP*, vol. II, Roma, p. 267–269.
Vlassa N. 1970. *Aşezarea neolitică de la Cluj*, în *ActaMN*, VII, p. 3 – 39.
Vlassa N. 1970a. *Kulturelle Beziehungen des Neolithikums Siebenbürgens zum Vorderen Orient*, în *ActaMN*, VII, p. 3 – 39.
Vlassa N. 1971. *Contribuţii la problema racordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat (Partea I-a),* în *Apulum*, IX, p. 21–61.
Vlassa N. 1972. *Zona balcano-asiatică şi Transilvania. Răspuns unei note polemice*, în *ActaMN*, IX, p. 367–373.
Vlassa N. 1974. *Neue Beitrage zur Frage orientalischer Einflüsse im Neolithikum Siebenbürgens*, în *Prähistorische Zeitschrift,* 42, 2, p. 181 – 192
Vlassa N., Daicoviciu H. 1974. voci in *Istoria Clujului,* Cluj, p. 7–19.

***

WEB Dimini https: //www.britannica.com/technology/megaron
WEB www.britannica.com/technology/megaron
WEB http: //scholarcommons. usf. edu/cgi/viewcontent. cgi?article = 1209&context = geologia
WEB http://www. prehistory. it/ftp/parta_archaeological_excavations01. Htm

https://biblioteca-digitala.ro

THE ORIGIN OF GREEKS FROM THE DNIESTER ESTUARY

Aleksandra JANKOWSKA, Jacek RAKOCZY
Nicolaus Copernicus University in Toruń (NCU)

Abstract: The aim of this article is the interpretation of child burials discovered during archaeological excavations conducted by the Nicolaus Copernicus University (Toruń, Poland) in the village of Roksolany, Ukraine (Nikonion). The remains of children had been placed inside Greek storage vessels deposited within the settlement's borders. The authors touch upon the cultural provenance of such burials within the context of Greek presence on the North-western shores of the Black Sea. The contacts of indigenous societies living in the Black Sea coastal region with the Greeks during the colonization period are an important issue. Considering the above the state of research on the North-western coast of the Black Sea needs a reinterpretation.
Keywords: Greek, Roksolany site – Ukraine, child burial, Black Sea coastal region

The mechanisms behind Greek settlements on the shores of the Black Sea were a complex matter. A considerable amount of influence can be attributed to the actions of the Kingdoms of Lydia and Persia. At the interface between the interests of Greek Poleis and the near-eastern monarchies there emerged processes that impacted the movement of Greeks to the Black Sea region. The settlers could have hailed from different regions, which could have been dependent on the geopolitical situation as well as the internal politics of certain societies, but also the stasis, the exclusion or simply the search for wealth[1]. This article is an attempt to show that process on the mouth of the Dniester river (Fig. 1).

The archaeological site in Roksolany (Ukraine), which is presented here, is of a complex nature.The current state of research of the site doesn't allow for the stating of an unambiguous claim weather the settlement in Roksolany is the ancient Nikonion. This identification was proposed by P.O. Karyshkovskiy which he based on the texts of ancient authors and the state of research at the specific point in time[2]. Until now no inscriptions that could prove that identification. No epigraphic sources have been registered on the site which might point to the settlement in Roksolany being the polis of Nikonion[3]. When looking at the archaeological material one can clearly distinguish three phases concerning the use of the settlement in Roksolany/Nikonion, as well as the adjacent territory on the eastern side. The first settlement phase (the second half of the 6th century BC)[4] is confirmed by the remains of the dugouts, possibly half-dugouts[5] and contemporary infant burials in amphorae (Fig. 2.). The second phase (the 4th century till the

[1] For example on terminology, socio-political role of *stasis*, different strategies and models of colonisation with critique: Malkin 2016; 2017; about strongly interesting interrelations between material culture and identity, in the colonial context:Antonaccio 2005; in general:Tsetskhladze 2006; Scheidel 2003; Morris 2005; Osborne 1998.

[2] Карышковский 1966, p. 149–162.

[3] The term "*polis*"is used by Ps. Skylax (68) in urban sense.

[4] Секерська, Буйських 2018,p. 37.

[5] Mielczarek 2016, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro

first half of the 3rd century BC) can be distinguished on the basis of the remains of houses made of stone and clay, as well as the contemporary cemetery which consisted of thirty complexes of graves in the eastern territory, beyond the settlement. The third phase (the 1st century BC till the end of the third century AD[6]) is constituted by the remains in the place of the necropolis from the second phase, the cemetery from the period when the Roman garrison stationed in the ancient town of Tyras. The town located on the opposite bank of the Dniester was occupied by the Romans between the second and the third century AD and probably governed by Lower Moesia. The cemetery during the third phase was used by the local population that possessed both Greek and barbarian cultural characteristics.

The condition of studies on the cultural situation in the territory where the site is located in Roksolany village reflects the variety of researchers' opinions concerning the Greek settlement on the northern coasts of the Black Sea. The previous interpretation of posed problem is determined by the linear development of the Greek settlement on the site in Roksolany which is stipulated in literature, as well as the idea of the continuous development of this settlement-which took place between the 6th century BC and the 3rd century BC.

Within this notion, the researchers made various attempts to interpret the archaeological material, particularly the remains of architecture, graves, ceramics and coins. There is a view in literature which associates the burials in the territory of the settlement with the Roman periodand the local barbarised population[7].These burials, however, had been located within the necropolis outside of the settlement in Roksolany and have been dated to the beginning of our era[8]. This fact made the authors analyze the residential settlement and burials within the settlement in Roksolany/Nikonion. The key issue was to determine the cultural origin of burials, their chronology as the earliest stage of Greek presence in Roksolany/Nikonion.

The beginning of the first phase of settlement in Roksolany site can be dated approximately from 550/540 to 520 BC. The phase finished at the end of the 6th century BC, at the latest in the first decade of the 5th century BC. People lived in dugouts and half-dugouts[9]. This tendency was confirmed by Ochotnikov's research[10]. Half-dugouts or dugouts are also known from the following sites: Nadlimanskoye, Mayaki, Zatoka, Roksolany, etc.[11]. Moreover, they confirm the early presence of Greek residential constructions on the coast of the Dniester Estuary.

The settlement in Roksolany during the first phase does not have defensive walls or other stone constructions. Despite this fact, there is a visible division into a residential area and "burial area" in which *enchytrismoi* were found[12]. Around the dugouts there were traces of burrows left

6 Sekerskaya 2001, p. 68; Бруяко, Дзиговский, Секерская 2008, p. 181.

7 Sekerskaya N. P. 2001, p. 89.

8 Бруяко, Дзиговский, Секерская 2008, p. 180–181.

9 Mielczarek 2016, p. 83–92.

10 Okhotnikov 2001, p. 94.

11 *Ibidem*; dugouts and half-dugouts were typical form of the oldest Greek dwelling houses in the northern Pontus Euxinus region; they are known from Istros: Alexandrescu 1990, p. 56–60; Berezan: Kryzhitskii 1982, p. 20; Tsetskhladze 2004, p. 230; Olbia: Kryzhitskii 1982, p. 11–12; Tsetskhladze 2004, p. 230–236; Bosporan cities: Butjagin 1997; Solov'ev and Butyagin 1998; Butyagin 2001; Tolstikov 1992, 59–62; Tsetskhladze 2004, p. 236–240.

12 For example, at the site of Oropos in Attica, the small funerary vessels were found at the bottom of pits, with a diameter around 0.90 m, at depth varied from 0.95 to 1.30 m. What is interesting they belong to the early Archaic period horizon and were found within the limits of the settlement (Vlachou, 2007, p. 220–226). Also at Eretria neonates, infants and children *enchytrismoi* of the same period were scattered in the vicinity of the dwellings close to the shore and in the north part of the settlement (Andreiomenou 1981,p. 209–211;p. 216–220;Mazarakis Ainian 1987, fig. 1, 4, 6, 12 with text) Funerary vases were placed at the bottom of shallow pits, with no particular orientation and mostly without offerings (Vlachou 2007, p. 227; Andreiomenou 1981, p. 210, p. 213).

https://biblioteca-digitala.ro

in which probably amphorae had been kept. The settlement consisted of approximately 20 half-dugouts and dugouts[13]. A population of about 100 people could live there owing to their size of 11 up to 40 square meters[14]. Traces of numerous burrows which did not contain any inventory, could prove to be and be treated as places where the first settlers dug transport amphorae into the ground in order to use them as places for storing, for example, grain or water. The amphorae, which were very common on Greek sites and treated as disposable containers, could have been used for a longer period of time in situations when there was a shortage of containers for food. They were taken by the inhabitants who moved from this settlement to a safer place. The analysis of planigraphy concerning dugout and half-dugout residential objects and ceramic vessels indicates that the settlement was abandoned after the first phase of its use.

The "burial area" itself, is located approximately 30–50 meters east of the settlement but on the same hill and can be dated approximately from 550/540 to 500/480 BC (the burials were excavated in 2007; amphorae used for *enchytrismoi* originated from Klazomenai and Chios). Interestingly, the burials contained no sepulchral equipment[15]. There were found six infant burials which were partly damaged by a further exploitation of this area (in the 4th century BC caused by a construction of houses and in the modern times by the growing of vines, as well as the operation of kolkhoz). However, the burials are not the first burials which were discovered on the site. M.S.Sinitsyn[16], a Russian researcher, mentions than in 1957 during the preparatory work, for the purpose of growing vines in the south-eastern part of the site, agricultural workers came across the remains of several burials. The graves were severely damaged by ploughing which reached a depth of 80 centimeters. As a result, human bones, fragments of amphorae and black glazed ceramics, flat stones of irregular shape were thrown up on the surface.

The presented here infant burials are the only graves that were preserved and documented on the site (Fig. 3). These are burials in amphorae, called "*enchytrismos*"[17]. Ancient writers[18] noted the symbolism inherent in pot burials, the pot taking the role of the uterus. Such burials using domestic and trade pots for the interment of non-adults were found – depending on the age – at specifically reserved zones within the cemetery, for example the burials of such type were identified in Orgame where they had been located within a separate sector of the archaic necropolis[19]or scattered sometimes among adult burials[20].

[13] Mielczarek 2016, p. 84.

[14] *Ibidem*.

[15] The same situation was observed on many sites, for example: Panskoye (Stolba, Rogov 2012, p. 37); Olbia (Petersen 2010, p. 59, p. 60) and in general see Vlachou 2012, p. 383.

[16] Sinitsyn 1966,p. 44–45.

[17] In general, about *enchytrismoi* in the Archaic period see Kurtz, Boardman 1971, p. 71–72.

[18] On eschatological and symbolic aspects: Dasen 2002,p. 167–186; Dasen, Ducate-Paarmann 2006, p. 239–261; Radev 2000, p. 44–45.

[19] Lungu 2004, p. 85–97; 2010, p. 265–286; Mănucu-Adameşteanu 2003, p. 350–352.

[20] As in many other Greek necropoleis of the Archaic period in the Back Sea region infants and especially neonates were commonly inhumed in transport amphorae, see: Kastanajan 1959, p. 285–286 and Carter 1998, p. 108 with references; for example: Panticapaion – Kastanajan 1959, p. 280, p. 285–286; Theodosia – Petersen 2010,p. 254–255; Phanagoria – Treister, Vinogradov 1993, p. 557558; Orgame, Istros – Lungu 2004, 2007, 2010; Berezan – Treister, Vinogradov 1993, p. 539; Vinogradov 1994, pp. 21–23; Kryzhytskyy, Krapivina, Lejpunskaja, Nazarov, 2003, p. 468; Petersen 2010, p. 115–116. In Olbia *enchytrismoi* burials were reported for the Archaic, Classical and Roman periods, but were virtually absent in Hellenistic period (Papanova 2005, p. 226–228; 2006, p. 188).The opposite was observed in Nymphaion where child *enchytrismoi* were not attested until Hellenistic period and then were very rare (Petersen 2010, p. 199–250, p. 276). Sorokina noted that in the Tuzla cemetery child *enchytrismoi* were not found (Sorokina 1957, p. 50–51). For Apollonia Pontica there are detailed information about burial practices but dated from the second half of the 5th century BC. Child *enchitrismoi* are attested there and gained in popularity in 4th century BC (Baralis, Papnayotova, Bogdanova,

https://biblioteca-digitala.ro

The *enchytrismoi* burials were at the depth of 0.5 m in a cultural layer under humus. In burials 1, 2, 5, 6 the used amphorae were of group type VI or V from Klazomenai dated to the second half of the 6th century; burials 3 and 4 were put in amphorae from Chios from an early period of the 6th century BC till the end of the 6th – the beginning of the 5th century BC[21]. In this way infants were buried (infans I – neonate). Because of the poor condition of the remaining bones, it is impossible to determine the cause of death[22]. There are fragments of a skull, as well as some long bones left. Skeletons were placed in transport amphorae in burrows without stones around the grave. Under amphorae 1, 2, 3, 4 there was found intentional filling made of tiny pebbles[23] and river gravel from the Dniester (Fig. 4–5). The burials are aligned south-north although their individual orientation, except burial 1, is NW-NE. In the Graeco – Roman world mortality was highest in childhood, especially in infancy, the first week of an infant's life being decisive for its survival. Aristotle even points to this as a major reason that a newborn was not given a name before it become a week old and had better chances of survival[24]. Differing sanitary, social and economic circumstances mast have played extremely important role here. Although it is difficult to infer social structures based on the presence of infant and child burials, the separation of infants and children from the rest of the dead is rather significant for the functioning of the communities[25]. As a matter of fact, in Greek societies of archaic and classical era, no special interest was invested in infants and small children until the 4th century BC, when iconographic and textual references seem to have held a particular implication in burial customs[26].

Russian researchers, N.P. Sorokina and N.I. Sudarev analyzed infant burials from the cemeteries of European and Asian Bosphorus[27]. As a result two ritual traditions of infant burials are distinguished for the north Black Sea region. According to the first one, the infant burials practically show no difference compared to the adult population. This tradition is characterized by small number of burials without goods. Its fullest representation is found in the necropolises of Apollonia, Tomis, Istros and Olbia. According to the second one, burials are done in vessels and as a rule, contain no goods. However, the situation is of more complex nature. M. Damyanov has quite recently suggested that the northwestern part of the Black Sea region should be seen as a some kind of community with shared burial customs in the first phase[28]. According to her opinion in Berezan, Orgame and Istros primary cremation was common and predominant burial rite of the first settlers. One should noticed that child inhumations in the form of *enchytrismos* were also a significant feature at exactly these localities. Contrary to N.P. Sorokina's and N.I. Sudarev's opinion, there is attested evidence for cremations, both on Berezan and Olbia, though the bulk of burials are inhumations. On both sites the presence of *enchytrismoi* in amphoras was observed[29].

Gyuzelev, Nadev, Gospodinov 2016) Nevertheless, one should noticed that child *enchytrismoi* were observed on the majority of the Black Sea sitesas well as in the great part of the Mediterranean world.

21 Based on Monachov 2003,p. 148–149, tab. 101, 4–5.

22 About the possible causes of infants death see: Bourbou, Themelis 2010, p. 113–114; Bourbou 2001, p. 187–193.

23 Vlachouconsiders such practise as common: Vlachou 2012, p. 383.

24 Aristotle HA 587b.

25 Vlachou 2012, p. 382.

26 *Ibidem*; burials of infants and children are often seen as a reflection of the dominant role of family: Binford 1971, p. 7, p. 13–16; about change in the differential burial of the children within the area of the family's life space with the examples from Athens (mostly) but also from other parts of Greece: Sourvinou-Inwood 1983, p. 44–45; 1995,p. 442–443; also Golden 2004, p. 145–157.

27 Sorokina, Sudarev 2000, p. 193–200.

28 Damyanov 2005, p. 77–78; Petersen 2010,p. 115–116.

29 Treister, Vinogradov 1993, p. 539; Vinogradov 1994, p. 21–23; Kryzhytskyy, Krapivina, Lejpunskaja, Nazarov, 2003, p. 468; Petersen 2010,p. 115–116, for Olbia pp. 41–120. In Solovyov 1999, p. 80 there is an information

https://biblioteca-digitala.ro

The *enchytrismoi* were also found in Orgame as well as in Istros[30]. A rather significant number of burials in vessels found in the necropolises of various Pontus centres, which are considered Miletus apoikias on the one hand and the fact that this rite has not been observed in Miletus, on the other hand, encouraged us and allow us to come back to the question about citizens of other, island and costal poleis, participating in colonization. Can we trace the identity of the first Greek settlers?

In the literary there is a view that Nikonion was colonised by Miletus[31]. However, in the Dniester region, Greeks were to established three cities: Nikonion, Tyras and Ophioussa. The latter has an interesting and important meaning. The origin of the name is clearly Ionian but not attested in Miletus or in its territory. Ophioussa is identified with Tyras or rather as absorbed by the Tyras and is mentioned by Ps. Skylax[32], by Strabo[33] (as *polis*) and by Pliny[34]. It has been also tentatively located on an island at the mouth of the Dniester[35]. Interestingly one of the Cycladic islands, modern Tinos bore that name in antiquity[36].The word "Ophioussa" appears also in the context of the Greek, Phoecaean settlement in the 8th/7th century BC on the Iberian Peninsula near Lisbon[37].

The first settlers from Tinos (the Cyclades archipelago) or other island could have arrived at Dniester Estuary bringing Ophioussa there which was later brought to the southern bank of the estuary as Tyras. The same tradition of burying the dead, which contain s*enchytrismoi*,was observed in this area, on the Cycladic Islands (Andros and Tinos, Paros, Naxos)[38], on the Aegean islands, including Crete[39], Astypalaia[40] and Rhodes[41] in the Dodecanese, especially dated from 8th to 5th century BC.

There is a possibility that some of inhabitants of the islands and coasts of Asia Minor could have been defeated at stasis (civil war), which was very common characteristic of the mid-sixth-century BC or as a result of the hostile, constant Persian influence and pressure. For that reason, they set out to find a new place to live on the coast of the Black Sea. We are neither able to reconstruct the exact way the settlers travelled from the Cyclades archipelago to the territory around the Dniester Estuary, nor determine how long it lasted. However, we may assume that they could not settle in the already existing Greek towns on the south coasts of the Black Sea, in Colchis, or Bosphorus. It is possible that only a small number of those who had set off from the home island got tothe Dniester Estuary. The remains of the dugout settlement from the second half of the 6th century BC in the territory around the estuary, including the settlement in Roksolany and the

that *enchytrismoi* burials on Berezan necropolis amounted to 7%. According to Petersen, in Olbia *enchytrismoi* amaunted 16% of all burials (Petersen 2010, p. 63).

30 Mănucu-Adameşteanu 2003; Lungu 2004, 2007, 2010. *Enchytrismoi* were also found in the hinterland of Orgame and Istros, (Teleaga, Zirra 2003, p. 19–30).

31 For example: Sekerskaya 2001, p. 68 (with reference to previous article); Hansen, Nielsen, 2004, p. 936.

32 Ps. Skylax, 68.

33 Strabo, 7.3.16.

34 Pliny HN 4.12 (26).82

35 Hansen, Nielsen 2004, p. 941.

36 Aristotle F595 (Rose), *apud* Pliny HN 4.66.

37 Roller 2006, p. 11.

38 For example Kaklamani 2017 with references.

39 For example Pomadère 2010.

40 This an exceptional and extraordinary cemetery, not easy to compare. A large area on the slope of the hill of Kylindra was reserved for the burials of the newborn and children up to the age of three years old. More than 2754 burials have been excavated there, all *enchtrismoi*. The rite is dated there from the Geometric period through the Roman times. The funerary vases were disposed on several layer, mostly without any offerings; Vlachou, 2012, p. 384; Michalaki-Kolia 2010, p. 161–205; Clement, Hillson, Michalaki-Kolia 2010, p. 17–21.

41 For example: D'Acunto 2017, p. 447.

https://biblioteca-digitala.ro

burial area containing infant burials in amphorae which was discovered there, let us think that the first Greek settlers at the Dniester Estuary were maybe the inhabitants of Tinos, or possibly other islands and Asia Minor. Similarities to the burials are found in the Aegean Islands as well as in the centers established by the inhabitants of the Aegean Islandson the western coast of the Mediterranean Sea[42]. In literature, the authors wrongly regard Miletus[43] as the metropolis of the first Greek settlers on the Dniester Estuary and not a single case of that kind of infant burials has yet been observed in Miletus.

The first phase of the settlement ended up in its abandonment. The phase lasted almost throughout the entire 5th century BC. It is possible that the inhabitants moved to a safer place.

Houses appeared again in Roksolany in the 4th century BC. At the same time Roksolany necropolis started to be used. It is located near the today's Rokosolany village. The cemetery stopped to be used at the beginning of the 3rd century BC but *enchytrismos* rite is only attested in the archaic period connected with the first settlement phase. Another remark should be added. The matter is much complex than it seems at first. A. Mazarakis Ainian noticed, that in some sites like Volos, Halos in Thessaly, Eretria, Athens there are "reserved" children's burial areas or even cemeteries in the periphery of the inhabited territory[44]. This could possibly be considered in the case of Roksolany in the first, archaic phase of settlement but of course on much smaller, modest scale.

The problem of identification of the oldest archaeological sources lies, among others, in the lack of statistical data dealing with the percentages of Greek pottery compared to the local products as well as the structure and provenience of Greek pottery itself on this particular site. Until the half of the 5th century when Persians were forced to give access to the Black Sea to the Delian League there couldn't have been Scythian influences. The issue of provenance of Greek settlers on the northern coasts of the Black Sea, especially in the regions near the mouth of the Dniester river, should be considered having in mind the chronological and cultural frames that determining that entire region. The states in the region such as Lydia and later Persia had significant influence – political and economic – on the settlement process. This pertains to the areas they haven't held control over, but that had nevertheless been located within their spheres of influence. The entirety of settlement processes must consider the interactions between the settlers and the local populace. There are no examples of Greek settlements located in previously unpopulated areas. One can presume that the local populace, its contacts and knowledge of the environments and its natural resources was invaluable to the Greeks and could have been the deciding factor in the establishing of settlements.

Bibliography:

Alexadrescu 1990 = Alexandrescu P., Histria in archaischen Zeit. [in:] P. Alexandrescu, W. Schuller (eds.), *Histria. Eine Griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste. Konstanz*, [Xenia. Konstanzer althistorische Vorträge und Forschungen 25], 1990, pp. 47–101.

Andreiomenou 1981 = Andreiomenou A.K., 'Αψιδωτά οικοδομήματα και κεραμεική του 8ου και 7ου αι. π.Χ. εν Ερέτρια', in *Grecia, Italia e Sicilia nell'VIII e VII secolo a. C.*, Atti del Convegno internazionale, Atene 15–20 ottobre 1979, vol. I, ASAtene 59, n.s. 43,1981, pp. 187–236.

[42] In general, from the early stages of the colonial settlement *enchytrismoi* were the prevailing rite of disposal of children in the western Mediterranean and in Sicily: for example: Ridgway 1992, p. 51; Shepherd 2006, p. 312.

[43] Hansen, Nielsen 2004, p. 935–936.

[44] Mazarakis Ainian 2006–2007, p. 367.

https://biblioteca-digitala.ro

Antonaccio 2005 = Antonaccio C.M., Excavating Colonization, [in:] Hurst H., Owen S., (eds), *Ancient Colonization: Analogy, Similarity and Difference,* Duckworth, 2005, pp. 97–113.

Baralis, Papnayotova, Bogdanova, Gyuzelev, Nadev, Gospodinov 2016 = Baralis A., Papnayotova K., Bogdanova T., Gyuzelev M., Nadev D., Gospodinov K., *Alpollonia Pontica (Sozopol, Bulgaria): the results of the Franco-Bulgarian archaeological mission*, [in:] M. Manoledakis, The Black Sea in the Light of New Archaeological Data and Theoretical Approaches, Proceedings of the 2nd International Workshop on the Black Sea in Antiquity Held in Thessaloniki 18–20 September 2015, Oxford, 2016, pp. 153–179.

Binford 1971 = Binford L.R., Mortuary Practices: their Study and their Potential, Memoirs of the Society for American Archaeology No. 25, *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices*, 1971, pp. 6–29.

Bourbou 2001 = Bourbou C., *Infant Mortality: The Complexity of it All!* Eulimene, vol. II, 2001, pp. 187–203.

Bourbou, Themelis 2010 = Bourbou C., Themelis P., Child Burials at Ancient Messene, [in:] L*'Enfant et la mort dans l'Antiquité I. Nouvelles recherches dans les nécropoles grecques. Le signalement des tombes d'enfants.* Actes de la table ronde internationale, École française d'Athènes, 29–30 mai 2008, Athènes, Paris: De Boccard, 2010, pp. 111–128

Butyagin 1997 = Butjagin A.M., Archaic dug-outs at Nymphaion, *Archeologia* 48, 1997,pp. 61–70.

Butyagin 2001 = Butyagin A.M., Zemlyanochnoe stroitel'stvo na arkhaicheskom Bospore (genesis i razvitie). [in:] *Bosporskii Phenomen:kolonizatsiya regiona phormirovanie polisov obrazovanie gosudarstva I.* Sankt-Peterburg, 2001, pp. 36–41.

Butyagin, Solov'ev 1998 = Butyagin A.M., Solov'ev S.L., Zemlyanki na khore Nimpheya. „*Rossiiskaya Arkheologiya*" 2, 1998,pp. 138–148.

Бруяко, Дзиговский, Секерская2008 = БруякоИ. В., ДзиговскийА. Н., СекерскаяН. М.: *Никонийримскойэпохи*, Одесса, 2008

Carter 1998 = Carter J.C., *The Chora of the Metaponto, The Necropoleis*, Vols. 1–2, Austin, 1998.

Clement, Hillson, Michalaki-Kolia 2010 = Clement A., Hillson S., Michalaki-Kolia M., *The ancient cemeteries of Astypalaia,* Greece, Archaeology International 12, 2010, pp. 17–21.

D'Acunto 2017 = D'Acunto M. The Protogeometric and Geometric Necropolis of Ialysos (Rhodes): Burial Customs, Commerce and Society, [in:] Mazarakis Ainian A., Alexandridou A., Charalambidou X., *Regional Stories towards a new perception of the early Greek world. Acts of an International Symposium in honour of Professor Jan Bouzek*, Volos 18–21 June 2015, Volos, 2017, pp. 437–486.

Damyanov 2005 = Damyanov, M., N*ecropoleis and Ionian colonisation in the Black Sea, Ancient West and East 4.1, 2005,* pp. 7797.

Dasen 2002 = Dasen V., 2002, *Métamorphoses de l'uterus, d'Hippocrate à Ambroise Paré*, Gesnerus 59, 2002, pp 167–186.

Dasen, Ducaté-Paarmann 2006 = Dasen V., Ducaté-Paarmann S., Hysteria and Metaphors of the uterus, in: *Images and Gender. Contribution to the hermeneutics of Reading Ancient Art (Orbis Biblicus et Orientalis 220)*, ed. S. Schroer, Fribourg/Göttingen, 2006, pp. 239–261.

Golden 2001 = Golden M., Mortality, Mourning and Mothers [in:] Dasen V. (ed.) *Naissance et petite enfance dans l'Antiquité: actes du colloque de Fribourg*, 28 novembre – 1er décembre 2001, Fribourg, 2004, pp. 145–157.

Hansen, Nielsen 2004 = Hansen M. H., Nielsen T. H. *An inventory of archaic and classical poleis,* Oxford-New York, 2004.

Kahil 1985 = Kahil L., Cultes, habitats et colonisation', in *Érétrie. Cité de la Grèce antique, Histoire et Archéologie. Les Dossiers 94*, 1985, pp. 32–35.

Kaklamani 2017 = Kaklamani O., Early Iron Age Cyclades through the funerary evidence, [in:] Mazarakis Ainian A., Alexandridou A., Charalambidou X., *Regional Stories towards a new perception of the early Greek world. Acts of an International Symposium in honour of Professor Jan Bouzek*, Volos 18–21 June 2015, Volos, 2017, pp. 197–230.

https://biblioteca-digitala.ro

Карышковский1966 = КарышковскийП. О., *Квопросуод ревнемназвании Роксоланскогогоро* дища // Материалыпоархеологии Северного Причерноморья. – Одесса, 1966. — Вып. 5. pp. 149–162.
Kastanajan 1959 = Kastanajan E.G., Gruntovye nekropoli Bosporskich gorodov V-IV vv. do n.e. i mestnye ich osobennosti, MatIsslA 69, 1959, pp. 257–295.
Kryzhitskii 1982 = Kryzhitskii S.D, *Zhilye'doma antichnykh gorodov Severnogo Prichernomor'ya*, Kiev, 1982.
Kryzhytskyy, Krapivina, Lejpunskaja, Nazarov 2003 = Kryzhytskyy, S.D., Krapivina V.V., Lejpunskaja N.A., Nazarov V.V., Olbia – Berezan, [in:] Grammenos D.V., Petropoulos E.K. (eds), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Vols. 1–2, Thessaloniki, 2003, pp. 389505.
Kurtz, Boardman 1971 = Kurtz D.C., Boardman J., *Greek Burial Customs*, London, 1971.
Lungu 2004 = Lungu V., Vessel Structures-Social Structures in the Orgame Necropolis, [in:] *Peuples, États et Nations dans le sud-est de l'Europe. IXe Congress international des études du sud-est européen,* 30 août – 4 septembre 2004. Contributions roumaines, Bucarest, 2004, pp.85–97.
Lungu 2007 = Lungu V., Necropoles Greques du Pont Gauche: Istros, Orgamé, Tomis, Kallatis, [in:] Grammenos D.V., Petropoulos E.K. (eds), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea – 2, British Archaeological Reports Series*, 1679, Oxford, 2007, pp. 337382.
Lungu 2010 = Lungu V., *Les tombes d'enfants dans les colonies grecques de l'Ouest du Pont-Euxin*, [in:] Guimier-Sorbets A.-M., Morizot Y., (eds.), *L'Enfant et la mort dans l'Antiquité I: Nouvelles recherches dans les nécropoles grecques. Le signalement des tombes d'enfants*, Paris, 2010,pp. 265–286.
Malkin 2016 = Malkin I., Greek colonization: The Right to Return" [in:] Donnellan L., Nizzo V., Burgers G.-J. (eds.), *Conceptualizing early Colonisation.* Rome; Brussels; Academia Belgica., 2016, pp. 27–50.
Malkin 2017 = Malkin I., Hybridity and Mixture, [in:] *Ibridazione e integrazione in Magna Grecia. Atti del LIV Convegno Internazionale di Studi sulla Magna Grecia*. Istituto per la Storia e l'Archeologia della Magna Grecia, Taranto, 2017, pp. 11–22.
Mănucu – Adameşteanu 2003 = Mănucu – Adameşteanu M., Orgame, [in:] Grammenos D.V., Petropoulos E.K. (eds), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Vols. 1–2, Thessaloniki, 2003, pp. 341–388.
Michalaki – Kolia 2010 = Michalaki – Kolia M., Un ensemble exceptionnel d'enchytrismes de nouveau-nés, de fœtus et de nourrissons découvert dans l'ile d'Astypalée en Grèce: Cimetière de bébés ou sanctuaire? [in:] Guimier-Sorbets A.-M., Morizot Y., (eds.), *L'Enfant et la mort dans l'Antiquité I: Nouvelles recherches dans les nécropoles grecques. Le signalement des tombes d'enfants,* Paris, 2010, pp. 161–206.
Mielczarek 2016 = Mielczarek M., *Fasciculi Archaeologie Historicae*, 29, pp. 83–92, 2016.
Mazarakis Ainian 1987 = Mazarakis Ainian A., Geometric Eretria, *AntK* 30, 1987, pp. 3–24.
Mazarakis Ainian 2006–2007 = Mazarakis Ainian A., Buried among the living in Early Iron Age Greece: some thoughts, [in:] Sepolti Tra I Vivi, *Bried Among the Living, Scienze Dell'Antichità, Storia Archeologia Antropologia*, 14/1, 2006–2007, pp. 365–398.
Monachov 2003 = Monachov S.J., *Grečeskie amfory v Pričernomor'e. Tipologja amfor veduščich centrov-eksporterov tovarov v keramičeskoj tare,* Moskva, 2003.
Morris 2005 = Morris I., Archaeology, standards of living, and Greek economic history, [in:] Manning J., Morris I., (eds), *The Ancient Economy: Evidence and Models*, Stanford, 2005, pp. 91–126.
Okhotnikov 2001 = Okhotnikov S. B., Settlements in the lower reaches of the Dniester (6th–3rd centuries BC) [in:] G.R. Tsetskhladze (ed.), *North Pontic Archaeology. Recent Discoveries and Studies*, Leiden, Boston, Köln, 2001, pp. 91–115.
Osborne 1998 = Osborne R., *Early Greek colonization? The nature of Greek settlement in the West,* [in:] Fisher N.R.E., Wees H., van (eds),1998, pp. 251–69.
Papnayotova 2007 = Papnayotova K., Burial and post-burial rites in the necropoleis of the Greek colonies on the Bulgarian Black Sea littoral, [in:] Grammenos D.V., Petropoulos E.K. (eds), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea – 2, British Archaeological Reports Series*, 1679, Oxford, 2007, pp. 85–126.
Papanova 2005 = Papanova V.A., Amfory v pominal'nom i pogrebal'nom obrjadach nekropolja Ol'vii,

https://biblioteca-digitala.ro

[in:] V. Cojocaru (ed.) *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*, Iaşi, 2005, pp. 221–235.

Papanova 2006 = Papanova V.A., *Uročišče Sto mogil (nekropol' Ol'vii Pontijskoj)*, Kyiv, 2006.

Petersen 2010 = Petersen J.H., Cultural Interactions and Social Strategies on the Pontic Shores, Burial Customs in the Northern Black Sea Area, c. 550–270 BC, (Black Sea Studies 12), Aarhus, 2010.

Pomadère 2010 = Pomadère M., La différenciation funéraire des enfants en Crète centrale au premier Âge du Fer: L'indicide d'une nouvelle structuration sociale?, [in:] Guimier-Sorbets A-M., Morizot Y., (eds), *L'enfant et la mort dans l'Antiquité I: nouvelles recherches dans les nécropoles grecques; le signalement des tombes d'enfants*, Paris, 2010, pp. 97–108.

Radev 2000 = Radev R., *Grobove-pitosi ot teritorijata na Bălgarija VI-II v. pr. Ch.*, ArcheologijaSof 1–2, 2000, pp. 40–49.

Ridgway 1992 = Ridgway D., The First Western Greeks, Cambridge,1992.

Roller 2006 = Roller D.W., *Throug the Pillars of Herakles: Greco-Roman Exploration of Atlantic*, New York and London, 2006.

Scheidel 2003 = Scheidel W., *The Greek demographic expansion: models and comparisons*, JHS, vol. 123, 2003, pp. 120–140.

Sekerskaya 2001 = Sekerskaya N.M. Nikonion, [in:]G.R. Tsetskhladze (ed.), *North Pontic Archaeology. Recent Discoveries and Studies,* Leiden, Boston, Köln, 2001, pp. 67–90.

Секерська, Буйських 2018 = Секерська Н.М., Буйських А.В. Про час заснування Ніконія (за матеріалами східногрецької кераміки), Археологія, 1, 2018, 37–44.

Shepherd 2006 = Shepherd G., Dead but not buried? Child disposal in the Greek West, [in:] Herring E., Lemos I., Schiavo F. Lo, Vagnetti L., Whitehouse R., Wilkins J., (eds), *Across Frontiers: Etruscans, Greeks, Phoenicians, Cypriots. Papers in Honour of David Ridgway and Francesca R. Serra Ridgway,* London, 2006, pp. 311325.

Sinitsyn 1966 = Sinitsyn M. S. *Raskopki gorodishcha vozle s. Roksolany belaevskogo rajona odesskoj oblasti v 1957–1961* gg, MASP, 5, 1966.

Solovyov 1999 = Solovyov, S.L., *Ancient Berezan. The Architecture, History and Culture of the First Greek Colony in the Northern Black Sea* (Colloquia Pontica, 4), Aarhus, 1999.

Sorokina 1957 = Sorokina, N.P., *Tuzlinskij nekropol'*, Moscow, 1957.

Sorokina, Sudarev 2000 = Sorokina N.P, Sudarev N.I., Detske pogrebrenia severnogo prichernomoria VI-III vv. do n.e. Stratum plus, 3, 2000, pp. 193–200.

Sourvinou-Inwood 1983 = Sourvinou-Inwood C., A Trauma in Flux: Death in the 8th Century and After [in:] R. Hägg (ed.) *The Greek Renaissance of the Eight Century B.C.: Tradition and Innovation*, 1983, pp. 33–48.

Sourvinou-Inwood 1995 = Sourvinou-Inwood C., *Reading Greek Death*, Oxford, 1995.

Stolba, Rogov 2012 = Stolba V.F., Rogov E., Panskoye I, *The Necropolis,* Volume 2, Aarhus, 2012.

Teleaga, Zirra 2003 = Teleaga E., Zirra V., *Die Nekropole des 6.1. Jhs. v. Chr. von Istria Bent bei Histria. Archäologische Untersuchungen zur Bevölkerung in der westlichen Schwarzmeerregion* (Internationale Archäologie, 83), Rahden, 2003.

Tolstikov 1992 = Tolstikov V.P., *Pantikapei – stolitsa Bospora*. [in:] V.D. Kuznetsov, A.A. Maslennikov, G.A. Koshelenko (eds.), *Ocherki arkheologii i istorii Bospora*. Moskva, 1992, pp. 45–99.

Treister, Vinogradov 1993 = Treister M.J., Vinogradov Y.G, A*rchaeology on the northern coast of the Black Sea*, AJA 97.3, 1993, pp. 521563.

Tsetskhladze 2004 = Tsetskhladze G.R., *On the earliest Greek colonial architecture in the Pontus.* [in:] C.J. Tumplin (ed.), *Pontus and the Outside World. Studies in Black Sea History, Historiography and Archaeology* (Colloquia Pontica 9.), Leiden-Boston, 2004, pp. 225–278.

Tsetskhladze 2006 = Tsetskhladze G.R., *Greek Colonization: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, vol. 1, Leiden-Boston, 2006.

Vinogradov 1994 = Vinogradov, Y.G., *A maiden's golden burial from Berezan, the island of Achilles,* Expedition 36, 23, 1994, pp. 1828.

Vlachou 2007 = Vlachou V., Oropos: the Infant and Child Inhumations from the Settlement (late 8th

https://biblioteca-digitala.ro

– early 7th Centuries B.C.), [in:] Mazarakis Ainian A. (ed.), *Oropos and Euboea in the Early Iron Age*, 2007, pp. 213–240.

Vlachou 2012 = Vlachou V., Addendum to vol. VI, Death and burial, Death and Burial in Greek World [in:] Hermary A., Jaeger B. (eds), T*hesaurus cultus et rituum antiquorum: (ThesCRA) / VIII, Private space and public space. Polarities in religious life. Religious interrelations between the classical world and neighbouring civilizations and Addendum to vol. VI*, Death and burial. Supplementum Animals and plants, 2012, pp. 363–384.

https://biblioteca-digitala.ro

REZULTATELE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE PREVENTIVE DIN ANUL 2015 DE LA BĂILE HERCULANE

In Memoriam Silviu Ardeţ

Adrian ARDEŢ
Cercetător ştiinţific, Muzeul Judeţean de Etnografie
şi al Regimentului de Graniţă Caransebeş

Iulian LEONTI
Muzeograf, Muzeul Judeţean de Etnografie şi al
Regimentului de Graniţă Caransebeş

Lavinia GRUMEZA
Cercetător ştiinţific, Institutul de Arheologie Iaşi

Dimitrie NEGREI
Arheolog, Muzeul Judeţean de Etnografie şi al
Regimentului de Graniţă Caransebeş

Silviu ARDEŢ

Abstract: This paper briefly presents the results of the archaeological rescue excavations from Băile Herculane conducted in 2015. During the excavation four architectural features were found, probably basins (*piscinae*), dated in the Roman period (2nd–3rd centuries AD). These features were made from chalk (connected with mortar) or local / native rock and in some cases were isolated in the interior with plaster. The findings are very important because it proves the use of thermal spring waters in the area, since the Roman times. In addition, early medieval and modern anthropic features have been found in the same area of excavation.
Keywords: Băile Herculane, Roman period, basins, ceramics, coins

În cadrul unor lucrări de edilitare întreprinse în oraşul Băile Herculane[1], pe o porţiune din strada Cerna (Pl. I)[2], s-a impus efectuarea cercetării arheologice, ca urmare a descoperirii unor structuri rectangulare cu materiale arheologice caracteristice epocii romane[3]. Fragmentul de spaţiu stradal se află pe malul stâng (estic) al râului Cerna, și este încadrat în zona[4] înscrisă, atât

---

1 Lucrări efectuate S. C. Hidroconstrucţia S.A. în cadrul proiectul de *Reabilitarea și extinderea conductelor de aducţiune, reţelelor de distribuţie și reţelelor de canalizare din Caransebeş și Băile Herculane*, finanţat de S.C. Aqua Caraş; Proiect de cercetare arheologică preventivă înregistrată cu nr. 86/27.04. 2015 şi 194/28.07.2015.

2 La cercetările arheologice preventive de la Băile Herculane au mai participat Imola Boda şi Caius Săcărin.

3 Un scurt raport asupra rezultatelor cercetării arheologice a apărut în CCA 2016 – campania 2015 (Ardeţ/Grumeza/Negrei 2016, p. 122–123).

4 Spaţiul urbanistic cuprins între Hotel Cerna, Parcul Central şi Hotel Roman.

https://biblioteca-digitala.ro

în Repertoriul Arheologic Național, cât și în Lista Monumentelor Istorice, la pozițiile 50932.01, respectiv CS – I – s – B – 10771[5]. Săpătura arheologică preventivă s-a realizat pe latura vestică a străzii (zona afectată de proiectul edilitar), *vis-à-vis* de Hotel Traian, fost Hotel Carol (Pl. II).

Băile – publice sau private – erau foarte importante în lumea romană, prin urmare și în provincia Dacia. Pentru Dacia romană[6], cercetările arheologice au pus în valoare băile și complexele termale din Apulum[7], Colonia Dacica Sarmizegetusa[8], Potaissa[9], Apulum (Municipium Septimium)[10], Drobeta[11], Sucidava[12] sau Romula[13]. O situaţie aparte o constituie situaţia castrelor auxiliare unde s-au făcut cercetări în aproape toate fortificaţiile, cele mai cunoscute fiind la: Slăveni[14], Bumbești-Jiu[15], Cătunele[16], Stolniceni, Arutela[17], Copăceni[18], Drajna de Sus[19], Mălăiești[20], Târgșor[21], Pietroasele[22], Rădăcinești[23], Săpata de Jos[24], Rucăr[25], Mehadia[26], Tibiscum[27], Micia[28], Boița[29], Brețcu[30], Inlăceni[31], Călugăreni[32], Ilișua[33], Buciumi[34], Romita[35], Bologa[36], Zăvoi[37] sau Cioroiu Nou[38].

O situaţie aparte o constituie băile termale în aer liber, cele mai cunoscute fiind: Pompei[39], Chianciano Terme[40], Hierapolis (Pamukkale)[41] sau Germisara.

---

5 http://ran.cimec.ro/sel.asp?cod-sit-ran–50932.01
6 Țentea 2017.
7 Cserni 1890; Cserni 1891; Cserni 1892; Cserni 1894; Schäfer 2014, p. 264–450.
8 Kuun/Torma/Téglás 1902, p. 62–63.
9 Bărbulescu *et alii* 1997, p. 14; Bărbulescu 2004.
10 Ciobanu 2004, p. 333–337; Ciobanu *et alii* 1997, p. 293–338; Ciobanu/Rodean 1997.
11 Davidescu 1964, p. 12–13; Tudor 1976, p. 315–320.
12 Tudor 1976, p. 323.
13 Tudor 1976, p. 321–323.
14 Popilian 1971, p. 627–640; Tudor 1976, p. 324–325.
15 Bujor 1973, p. 107–115; Tudor 1976, p. 315–316.
16 Tocilescu 1900, p. 132; Tudor/Davidescu 1976, p. 62–80; Tudor 1976, p. 361, fig. 96 (2).
17 Tudor *et alii* 1969–1970, p. 8–44; Tudor 1976, p. 313–314.
18 Tudor 1976, 316, p. 324.
19 Bărcăcilă 1943, p. 106–110; Zahariade 1995, p. 211–213; Zahariade/Dvorski 1997; Zahariade/ *et alii* 2015, p. 48–49.
20 *Țentea et alii* 2013, p. 117–118; Țentea *et alii* 2014, p. 126–127; Țentea *et alii* 2015, p. 102–103; Țentea *et alii* 2016, p. 84–85.
21 Măgureanu *et alii* 2017, p. 103–117; Tzony/Diaconu 1979, p. 263–264.
22 Tzony 1980, p. 348–351; Mărgineanu-Cârstoiu 2015, p. 91–120.
23 Poenaru-Bordea/Vlădescu, Primele 1972, p. 477–486; Tudor 1976, p. 361.
24 Cristescu 1935–1936, p. 435–447; Tudor 1976, p. 323.
25 Tudor 1955, p. 87–97.
26 Macrea/Gudea/Moțu 1993; Gudea 1975, p. 107–124.
27 Benea/Bona 1994.
28 Marinescu *et alii* 1979, p. 105–127; Marinescu/Sion/Andrițoiu 1986, p. 53–58.
29 Lupu 1960, p. 411–422; Lupu 2002, p. 71–106.
30 Gudea 1980, p. 255–365; Macrea *et alii* 1951, p. 288–292.
31 Gudea 1979, p. 168–170; Visy 2001, p. 107–115.
32 Protase 1965, p. 209–214; Man *et alii* 2014, p. 37–38.
33 Torma 1864, p. 22–28; Protase/Gaiu/Marinescu 1997, p. 27–110; Găzdac/Gaiu/Marchiș 2011.
34 Chirilă *et alii* 1972; Gudea 1997; Marcu 2009, p. 51–52.
35 Matei/Bajusz 1997; Franzen/Matei/Marcu 2007, p. 161–177.
36 Chirilă/Gudea 1973, p. 115–123; Gudea 1997.
37 Ardeț/Negrei/Grumeza 2015, p. 235–260.
38 Bondoc 2011, p. 107–116.
39 Nielsen 1990; Fagan 1999; Eschebach/Mielsch 1979.
40 Mecchia/Soren 2010.
41 Mighetto/Galvagno 2008, p. 469–495.

https://biblioteca-digitala.ro

Datorită factorilor geografici[42], zona Băilor Herculane este propice habitatului uman, dovadă în acest sens fiind și numărul considerabil de situri arheologice descoperite, cele mai vechi urme antropice datând încă din perioada Paleoliticului, continuând pe parcursul tuturor epocilor istorice.

Chiar dacă dispunem de informații referitoare la un număr relativ mare de puncte cu descoperiri antice și preistorice[43], săpături arheologice au fost realizate sporadic. Cercetări arheologice mai ample și relevante din punct de vedere istoric au fost întreprinse în a doua jumătate a veacului trecut și au avut ca scop dezvelirea locuirilor preistorice din Peștera Hoților sau Gaura Tâlharilor. Au fost descoperite artefacte databile din Paleolitic și până în Evul Mediu, însă cele mai consistente depuneri antropice din întreaga fereastră stratigrafică aparțin Epocii Cuprului, îndeosebi culturii Coțofeni[44]. Datorită caracteristicilor carstice ale reliefului din Valea Cernei, în zona stațiunii balneo-climaterice există numeroase peșteri sau grote, care au făcut obiectul unor cercetări arheologice, mai mult de suprafață. Dintre acestea amintim cele de la Peștera Oilor, Peștera Piatra Bănițiii, Peștera lui Iorgovan, Peștera cu Aburi, Peștera Gaura lui Cărăfil.

Pe considerentul că izvoarele termale[45] (peste 10) se întind pe o lungime de peste 4 kilometri, se presupune că așezarea romană s-a dezvoltat pe toată această suprafață, pe o parte și pe cealaltă a râului Cerna, îndeosebi pe malul stâng al acestuia[46].

Cu excepția apeductului roman din apropierea Hotelului Roman (str. Romană, nr. 1), informații cu privire la așezarea romană provin din surse indirecte, precum cele cartografice sau din materiale epigrafice, sculpturale și numismatice descoperite în secolele XVIII-XIX și păstrate prin relatările bibliografice ale vremii sau în diferite muzee. Astfel, prin intermediul lui Pascal Caryophilus se cunoaște faptul că la începutul secolului al XVIII-lea, multe dintre ruinele romane, încă erau păstrate. Într-o lucrare tipărită în 1743, acesta descrie mai multe inscripții, unele dintre ele fiind dedicate lui Hercules. Monumentele epigrafice respective au fost descoperite cu ocazia lucrărilor efectuate pentru amenajarea spațiului și a construirii unor cazărmi militare[47].

O lucrare interesantă îi aparține lui Francesco Griselini care în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea consemnează descoperirea multor artefacte romane, printre care inscripții și monede (*...mai ales de la Traian, Hadrian, de la Antonini până la Marcus Aurelius Philippus, Herennius Hetruscus și Moesius Decius...o monedă bătută în timpul celui de-al cincilea consulat al lui Traian. Pe revers se vede chipul lui Hercule, cu pielea de leu aruncată peste umăr, cu o măciucă în mână și inscripția: HERCULI CONSERVATORI*[48]), toate acestea fiind găsite în timp ce s-au săpat fundațiile pentru noile clădiri. De asemenea, pe lângă o discuție asupra monumentelor votive prezentate anterior de Caryophilus, acesta menționează și faptul că multe dintre

---

42 Relieful zonei este caracteristic unei depresiuni intramontane create de-un râu de dimensiuni medii prin adâncirea în roci, în general dure – diverse roci metamorfice, formațiuni calcaroase, granite (Săndulache *et alii* 2017, p. 21). Aflat într-un climat cu influențe submediteraneene, orașul Băile Herculane este binecunoscut pentru izvoarele de ape minerale geo-termale, cu diferite compoziții chimice, și cu posibilități de tratament pentru diverse afecțiuni.

43 Luca 2005, p. 27–30; Luca 2006, p. 28–31.

44 Roman 1976, p. 7, 59, 79, 112 (Pl. 7).

45 Asupra denumirii orașului antic s-au avansat unele ipoteze dintre care amintim *Ad Mediam, Aque Herculis* (Tudor 1968, p. 24; Benea/Lalescu 1997–1998, p. 267; Benea 2016, p. 232).

46 Benea/Lalescu 1997–1998, p. 267.

47 Mai pe larg despre conținutul lucrării lui P. Caryophilus (*De Thermis Herculanis nuper in dacia detectis Paschalis Caryophili Disseratatio Epistolari, Editio III, post Vindobonensem, an. MDCCXXXVII, secundis curis aucta, et amendata, Trajecti ad Rhenum, 1743*) vezi Benea/Lalescu 1997–1998, p. 268–269 cu notele aferente.

48 Apud Griselini 1984, p. 212.

https://biblioteca-digitala.ro

inscripții au fost folosite la pavarea noilor băi sau distruse/pierdute[49]. Citându-l pe Caryophilus, Griselini vorbește despre descoperirea, în anul 1736, a unui număr de șapte statui înfățișându-l pe Hercules, toate transportate la Viena, una dintre acestea având o înălțime *...de peste două picioare* și este *...sculptată în cea mai frumoasă marmură albă.* Din descrierea sa, *...zeul ține în brațe, cu mâna stângă, pe băiatul Hilas, iar în dreapta măciuca, pe care o sprijină de capul porcului din Erimanthea; înaintea picioarelor e culcat un câine de vânătoare, sculptat cu multă iscusință*[50]. Totodată, specifică faptul că în jurul anului 1755, a fost descoperit un sarcofag cu chipul lui Hercules pe fiecare latură, însă atât acesta cât și alte antichități au fost pierdute în Dunăre, undeva lângă Pesta, ca urmare a scufundării vasului care le transporta la Viena[51].

Despre existența artefactelor romane la Băile Herculane scrie și Nicolae Stoica de Hațeg, care prin lucrarea sa de la începutul secolului al XIX-lea, Cronica Banatului[52], expune o serie de informații cu privire la descoperiri monumentale sau numismatice. Astfel, aflăm că *...multe vechi, mari fundamente cu inscripții deszgropându-se am văzut; toate plațăle, șesurile înlontru și afară, cum la cea mare bae, pre unde-s acuma ceăste nove lăcașe, la a lui Hercules, la baia ce-au fost albă și neagră, la stîmpărătoarea varului de-acuma, plin de fundamente, și Baia s-au chiemat, iară preste apa Cernii, aci, de ceăia parte, șesu tot, cu Baia Franșți, ce le zicem puceoase, Puteoli s-au chiemat. Supt Baia Pucioasă, jos lângă Cerna, altă bae cu case au fost. De-aci mai încoaci, sus pre coasta dealului, unde-s acum morminții baelor, să zice „La Comorâște´´, de unde mai multe pietri inscripții s-au dezgropat și < în anii > 1765 la Baia Mare s-au adus. Acolo „La Comorâște´´, romanii beseărica lui Hercules, Esculap cu Highia, cu case preoțești, cu mănăstiri sfinte au avut, cu morminții lor.* iar în *An 1802, eu piatra mare, inscripția cu Mercuriu și Vinerea, ce era la Baia Pucioasă lepădată, cu cociia mea la Fîntîna Mare aducând-o, masă me-am făcut-o, pe careă vro zeăce ani prînzuri, gustări și cine am ținut. Apoi comandirier gheneralu baron Duca la Baia Mare, la ceăle 12 cabinete mici au zidit-o*[53]. În aceeași lucrare se specifică faptul că între anii 1806 și 1812, odată cu săparea fundațiilor bisericii ortodoxe s-au descoperit *...pietri, rîjnițe de-a măcina, feăluri de cărămizi, lună pline și jumătăți și bani romanesci, urle de-a duce apa, ...opt vîni mari de fîntîni, cu mari fundamente de case, cu fîntîni subt case...*, iar *...de pe banii vechi se veăde că nu numai că Caligula, Antoninii aurelii încoacea, carii au lucrat baele, ce și de-ai conzulilor Romii vechi*[54]. De altfel, în aceeași cronică, N. Stoica de Hațeg confirmă relatările anteriorilor săi, P. Caryophilus, respectiv F. Griselini precum că, în timpul lucrărilor edilitare întreprinse de A. Hamilton au fost descoperite ruine și inscripții romane[55].

Având în vedere cele expuse mai sus, este clar că începând cu secolul al XVIII-lea, de pe teritoriul orașului Băile Herculane au provenit inscripții[56], monumente, monede[57], elemente folosite la construcții (cărămizi[58], olane, pile de hypocaust), vase din ceramică, toate din epoca romană.

---

49 Griselini 1984, p. 205–212.
50 Griselini 1984, p. 213.
51 Griselini 1984, p. 213.
52 Stoica de Hațeg 1981.
53 Stoica de Hațeg 1981, p. 82.
54 Stoica de Hațeg 1981, p. 83.
55 Stoica de Hațeg 1981, p. 173.
56 Au fost descoperite 18 inscripții (altare votive sau funerare) dintre care 12 sunt dedicate zeului Hercules (IDR III/1, p. 77–98; Bărbulescu 1977, p. 176).
57 Cf. Tudor 1968, p. 24, sunt menționate două tezaure din anii 230 și 267 d. Chr. Unul dintre aceste tezaure era format din circa 900 de antoninieni, care cronologic cuprind o paletă largă de monede de la împărații Titus și până la Trebonianus Gallus (Benea 2016, p. 93).
58 Material tegular cu ștampila a patru legiuni – *Legio IV Flavia, Legio V Macedonica, Legio VII Claudia, Legio XIII Gemina?* (IDR III/1, p. 98) cu mențiunea că acestea puteau să provină din așezarea romană din apropiere, de la Mehadia (cf. Tudor 1968, p. 26).

https://biblioteca-digitala.ro

Multe dintre aceste artefacte au luat drumul Vienei, când Hamilton le-a trimis pentru a folosi ca ornamente în sala de așteptare a fostei biblioteci a curții imperiale[59]. De acolo, unele s-au răspândit în diferitele muzee ale fostului Imperiu Habsburgic, iar la Băile Herculane au rămas doar câteva inscripții și sculpturi, expuse cândva în fostul muzeu din oraș.

Pe baza unui plan păstrat la *Arhivele Naţionale ale jud. Caraş-Severin* (Pl. III), datat în 1774[60], s-a încercat reconstituirea unei părți din planul orașului antic[61]. În harta respectivă sunt cuprinse edificii și ruine care cel mai probabil erau vizibile la suprafață, în momentul când a fost realizată. Documentul cartografic este însoțit de o legendă detaliată în limba germană și posibil ca acesta să reprezinte o copie a planului așezării de la Băile Herculane în anul 1774[62]. Conform legendei amintite apar menționate ziduri romane dispuse într-o formă circulară care închid un spațiu de cca. 46 m sau 47 de m diametru[63]. Cu oarecare rezerve, structura a fost interpretată ca fiind de natură religioasă (sanctuar sau templu)[64] sau chiar amfiteatru[65]. Pe același plan, pe malul drept a Cernei, a fost identificată o altă construcție care pe baza descrierii din legendă (*Alte Römische Rudera denen Bädern*) a fost interpretată ca un complex termal[66] iar în actuala Piață Hercules, pe malul drept al râului Cerna, unde este complexul Apollo, apare următoarea referință pe hartă (*T. Late Römische Rudera also die Statuen der Hercules gefunden worden, nebst derfelben Postamemtern mit latinischer inscription*).[67] Se consideră că ar fi vorba de izvoare termale special amenajate și folosite în scop terapeutic de romani. Alte conducte și canalizări romane au mai fost identificate pe harta respectivă.

Prin urmare, după cum am menționat mai sus, singurele date pe care le aveam, se refereau indirect la așezarea romană din Băile Herculane și sunt reprezentate prin descoperiri din secolul al XVIII-lea, hărți sau cronici ale vremii. Cunoaștem, totuși, că descoperirile romane sunt concentrate în zona cuprinsă între hotel Cerna, parcul Central și hotel Roman.

Rezultatele săpăturii arheologice

Ca urmare a cercetării arheologice preventive din anul 2015 am identificat patru structuri arhitectonice, posibil bazine (*piscinae*) realizate din stâncă locală și izolate pe interior cu tencuială[68]. Complexele au fost cercetate doar pe latura vestică, ca urmare a introducerii țevilor de canalizare din cadrul proiectului edilitar *Reabilitarea și extinderea conductelor de aducțiune, rețelelor de distribuție și rețelelor de canalizare din Caransebeș și Băile Herculane*. La nord de aceste construcții romane a fost descoperit un complex arheologic cu materiale ceramice medievale. Săpătura arheologică s-a efectuat pe o lungime de 55 m și pe lățimea de 3 m (Pl. IV). Pe lângă complexele romane s-au surprins și amenajări stradale, intruziuni și alte lucrări edilitare (canale) din epoca modernă, realizate de austieci.

---

59 Tudor 1968, p. 25–26.

60 Benea/Lalescu 1997–1998, p. 291, PL. 1; Bozu/Micli 2005, p. 138, Pl. 1.1/2; *Plan von denen Bäden zu Mehadia, unweith Orsova Erklärung der Buchstaaben*, Arhivele Statului Caransebeș, fond 116, Colecția planuri, nr. inv. 222, cota 215/1774, donație Gh. Tolvay (cf. Bozu/Micli 2005, p. 123, nota 2).

61 Benea/Lalescu 1997–1998, p. 271–281; Bozu/Micli 2005, p. 123–129;

62 Benea/Lalescu 1997–1998, p. 271.

63 Benea/Lalescu 1997–1998, p. 271–272; Bozu/Micli 2005, p. 125.

64 Benea/Lalescu 1997–1998, p. 272.

65 Bozu/Micli 2005, p. 124.

66 Benea/Lalescu 1997–1998, p. 273; Bozu/Micli 2005, p. 125.

67 Bozu/Micli 2005, p. 127.

68 Sporadic, s-au păstrat și câteva fragmente pictate cu roșu.

https://biblioteca-digitala.ro

'Bazinul 1' (Pl. V-VIII)

Are o lungime de 12.60 m, lățime maximă de 1.50 m (până la nivelul drumului actual) și o adâncime maximă de 1.90 m. Zidul vestic are o lățime de 78–80 cm, iar celelalte doar 34 cm. Bazinul este orientat nord-sud, realizat din stâncă locală, tăiată rectangular și triunghiular. Podeaua este realizată din mortar cu nisip. În interior, întregul complex arhitectonic este tencuit. Se observă faptul că podeaua acoperă zidul nordic, ceea ce ne indică posibilitatea ca accesul în bazin să se fi făcut de pe acea podea. O bucată de mortar compact a mai fost surprinsă și pe zidul vestic (Pl. IX).

În proporție de 80–90 % podeaua a fost distrusă de lucrările de amenajare ale drumului din secolele XVIII-XIX. Probabil în aceeași perioadă întreg bazinul a fost umplut cu stânci masive, în scopul consolidării drumului. În epoca modernă, austriecii au realizat numeroase lucrări de infrastructură și de terasare care au ridicat nivelul de călcare al orașului.[69]

Inventarul arheologic este reprezentat de fragmente ceramice de factură romană, două monede de bronz, din epoca modernă, două monede romane, o cărămidă cu ștampilă DEL (*COHORS III DELMATARUM*[70]). La secționarea podelei (între zidul nordic și profilul intermediar din cadrul secțiunii) am identificat fragmente de sticlă, ceramică și un ac de păr, toate romane. Zidurile au avut șanț de fundație, fapt bine observabil atât la zidul nordic, cât și la cel sudic.

'Bazinul 2' (Pl. X-XI)

Este orientat nord-sud, are o lungime de 5.20 m și o lățime de 3 m (până la nivelul drumului). Fundul este realizat din pietriș și mortar compact, având o grosime între 4–13 cm, fiind distrus, pe latura sudică, de un canal deversor orientat est-vest. Zidul perimetral nordic este realizat din pietre de râu și roci locale prinse cu mortar, fiind acoperit de o altă podea, păstrată superficial în anumite locuri. Dimensiunile zidului sunt 3 m lungime și 60 – 22 cm lățime (în zoana distrusă se îngustează).

În profilul vestic al secțiunii s-a surprins pe o lățime maximă de 36 cm zidul perimetral care închide bazinul. Acesta era realizat în aceeși tehnică ca zidul precedent, însă a fost distrus de instalarea țevii de canalizare contemporană.

'Bazinul 3' (Pl. XII)

S-a păstrat pe o lungime de 8.60 m și o lățime de 3 m, fiind profund afectat de lucrările de infrastructură și canalizări moderne. Zidul nordic este format din stâncă și calcar prinse cu mortar, iar pentru amenajarea laturii sudice s-a folosit stânca nativă, fiind ulterior tencuită. Probabil de la acest bazin s-a început construirea întregului sistem termal, în această zonă existând amenajări naturale (stânci native) pe care s-a construit și încorporat bazinul.

Aceleași structuri native au fost folosite și pentru fundul complexului arhitectonic, completat cu mortar. Această podea și latura sudică a bazinului, în mare parte naturale, au fost distruse în zona sudică de un canal modern.

'Bazinul 4' (Pl. XIII-XV)

Era orientat nord-sud și a fost surprins pe o lungime de 4.30 m (pe interior). Lățimea zidului nordic era de 60 cm, zidul sudic pare să fie distrus, iar zidul vestic este acoperit de un strat consistent de dărâmătură. Pe zidul nordic al bazinului a fost găsit un cămin ridicat din cărămizi austriece, care a distrus podeaua în zona nordică.

---

[69] Pentru stratigrafia internă a bazinului, vezi Anexa.

[70] IDR III/1, 99–100.

https://biblioteca-digitala.ro

Acest bazin a funcționat probabil într-o perioadă anterioară bazinelor 1–3, fiind ulterior dezafectat (în perioada romană) și primind o altă funcționalitate. Tehnica de construcție este diferită de restul bazinelor: *opus quadratum* (blocuri fasonate de calcar prinse cu mortar). Complexul arheologic nu a putut fi cercetat în totalitate, deoarece cea mai mare parte a acestuia intră sub drumul actual.

În extremitatea nordică a secțiunii au apărut două complexe, notate cu C1 și C2, ce tăiau un strat de culoare brună în care a fost descoperit material tegular roman.

Complexul arheologic, notat cu C1, s-a conturat la sud de C2, și cel mai probabil a fost o vatră împrejmuită cu pietre și cărămizi, unele dintre ele de factură romană, refolosite. S-a conturat la 0,70 m adâncime, însă gardina acesteia a fost distrusă în proporție de 50%. Partea inferioară a complexului a avut un strat compact de arsură, de culoare neagră, cu un diametru ce varia de la 0,65 până la 0,70 m.

C2 reprezintă o groapă care s-a conturat la 0,70 m față de actualul nivel de călcare, iar în partea estică a fost tăiat de șanțul unei țevi moderne. A avut 0,70 m diametru, 0,35 m adâncime și o umplutură dintr-un pământ de culoare neagră și consistență lutos-nisipoasă, cu fragmente de ceramică, chirpici, calcar, piatră, ceramică și cărbune în compoziție.

Prin urmare, în extremitatea nordică a suprafeței cercetate, podeaua care suprapunea bazinele, formată din pietriș și nisip a fost distrusă de un complex ulterior, probabil un bordei prevăzut cu o vatră (C1-C2). La realizarea acelei vetre a fost utilizată inclusiv cărămidă romană refolosită și piatră. Pe baza ceramicii din interiorul complexului putem datat această locuire în perioada secolelor IX-XI[71] (Pl. XVII).

Altarele votive găsite la Băile Herculane sunt o mărturie a strălucirii așezării în perioada romană, în cele aproape două veacuri de stăpânire romană (anii 106–275 p. Chr). Așezarea a fost un important centru balnear, climateric și de recreație al provincialilor Daciei romane, mai ales al aristocrației militare și civile-financiare. Astfel, datorită acestor complexe termale, Băile Herculane a fost o stațiune importantă pentru lumea antică, judecând și după inscripțiile ridicate pentru Hercule, Diana sau Nimfele protectoare. Se remarcă mai ales monumentele ridicate de elita provincială. Probabil faima stațiunii balneare depășea granițele provinciei Dacia.

Apa din numeroasele și puternicele izvoare termale sulfuroase era colectată în bazine anume construite în tehnici de proprii romanilor, cu *opus signinum* și/sau tencuială izolantă (Pl. XVIII). Asemenea *piscinae* sunt cunoscute și în alte stațiuni termale romane, la Aix en Province (*Aquae Sextiae*), la *Hierapolis* (în Asia Mică) sau la *Aquae Flavianae,* în Algeria. În jurul acestor bazine (probabil neacoperite) erau construite portice și alte anexe destinate recreării sau vindecării.

Din cadrul complexelor romane documentate la Băile Herculane (în special de pe fundul 'Bazinului 1' și de sub podele) a rezultat un bogat material ceramic, osteologic, material special (un ac de păr, opaițe, o monedă emisă în timpul lui Commodus) (Pl. XIX-XX), cărămizi și *tegulae* romane (Pl. XXII), una cu ștampila trupei *Cohors III Delmatarum* (Pl. XXI). Castrul *cohortei III Delmatarum* se afla la 3 km nord de localitatea actuală Mehadia, deci la 13 km de Băile Herculane. În secolul al XVIII-lea când s-au descoperit ruinele romane, Băile Herculane nu existau ca unitate administrativă, ci aveau numele de Băile Mehadia, de aici și confuziile/denumirile ulterioare de *Ad Mediam* pentru Băile Herculane[72].

---

[71] Pentru analogii vezi Țeicu/Lazarovici 1996, p. 11–76.

[72] IDR III/1, 76.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie:

Ardeţ 1996 A. Ardeţ, The Ancient Spa Ad Mediam, Băile Herculane, în *Balnearia*, 4/2, 1996, p. 3.

Ardeţ/Negrei/Grumeza 2015 A. Ardeţ, D. P. Negrei, Lavinia Grumeza, Considerazioni preliminari sulla ricerca archeologica da Zăvoi – Cimitirul Ortodox, (Contea Caraş-Severin, România) negli anni 2009–2013, *Tibiscum Serie Nouă* 5, 2015, p. 235–260.

Ardeţ/Grumeza/Negrei 2016 A. Ardeţ, Lavinia Grumeza, Dimitrie Negrei, Cercetările arheologice din campania 2015 de la Băile Herculane, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, Campania 2015, Bucureşti 2016, p. 122–123.

Bărbulescu 1977 M. Bărbulescu, *Cultul lui Hercules în Dacia romană (I)*, *ActaMN*14, 1977, p. 183–198.

Bărbulescu *et alli 1997* M. Bărbulescu, Ana Cătinaş, Claudia Luca, A. Husar, P. Husarik, M. Grec, Cornelia Bărbulescu, The Baths of the Legionary Fortress of Potaissa, *Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies, Zalău*, 1997, p. 14;

Bărbulescu 2004 Cornelia Bărbulescu, *Arhitectura militară şi tehnica de construcţie la romani: castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca 2004.

Bărcăcilă 1943 Al. Bărcăcilă, Raport asupra cercetărilor de la Drajna de Sus, Prahova, *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice* din 1942, Bucureşti, 1943, p. 106–110.

Benea/Bona 1994 Doina Benea, P. Bona, *Tibiscum*, Bucureşti, 1994.

Benea/Lalescu 1997–1998 D. Benea, I. Lalescu, Contribuții la istoria așezării Ad Mediam (Băile Herculane), în *Sargetia*, XXVII/1, 1997–1998, 267–302.

Bondoc 2011 D. Bondoc, *Cioroiu Nou*. 100 de descoperiri / One hundred archaeological discoveries, Craiova, 2010; D. Bondoc, Toilet and cosmetic objects discovered inside the baths of Legio VII Claudia of Cioroiu Nou, *Tibiscum, Serie Nouă*, 1, 2011, p. 107–116.

Bujor 1973 Ex. Bujor, Aşezarea romană de la Bumbeşti-Jiu, Jud. Dolj, *Materiale şi Cercetări Arheologice* 10, 1973, p. 107–115.

Bozu/Mivli 2005 O. Bozu, V. Micli, Edificii publice și amenajări thermale romane pe un plan al stațiunii Băile Herculane din 1774, *Patrimonium Banaticum*, IV, 2005, 123–142.

Ciobanu 2004 R. Ciobanu, *Les petits thermes d'Apulum*. Typologie et décor, Plafonds et voûtes à l'époqueantique (L. Borhy ed.) Budapest, 2004, p. 333–337.

Ciobanu *et alli 1997* R. Ciobanu, M. Drîmbărean, N. Rodean, A. Gligor, Raport privind Cercetările arheologice de salvare din Dealul Furcilor şi str. Arhim. Iuliu Hossu (Brânduşei) Alba-Iulia, campaniile 1996–1999 (2), *Apulum* 37, 1, 1997, p. 293–338.

Ciobanu/Rodean 1997 R. Ciobanu, N. Rodean, Raport preliminar privind cercetările, arheologice de salvare din Dealul Furcilor – Alba Iulia; Campania 1995 (1), *Apulum* 34, 1997.

Chirilă *et alli* 1972 E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, Castrul roman de la Buciumi, Cluj, 1972.

Chirilă/Gudea 1973 E. Chirilă, N. Gudea, Şantierul arheologic Bologa (jud. Cluj), *Materiale* 10, 1973, p. 115–123.

Christescu 1935–1936 V. Christescu, Le "castellum" romain de Săpata-de-Jos, *Dacia* 5–6, 1935–1936, p. 435–447.

Cserni 1890 A. Cserni, *Apulumi maradványok, Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet tizenharmadik évkönyve*, vol. III-VI, 1890.

Cserni 1891 A. Cserni, *Apulumi maradványok, Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet tizenharmadik évkönyve*, vol. III-VI, 1891.

Cserni 1892 A. Cserni, *Apulumi maradványok, Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet tizenharmadik évkönyve*, vol. III-VI, 1892.

Cserni 1894 A. Cserni, *Apulumi maradványok, Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet tizenharmadik évkönyve*, vol. III-VI, 1894.

Davidescu 1964 M. Davidescu, *Monumente istorice din Oltenia*, Bucureşti 1964, p. 12–13.

Eschebach/Mielsch 1979 H. Eschebach, H. Mielsch, *Die Stabianer Thermen in Pompeji*. Berlin 1979.

Fagan 1999 Garret G. Fagan, *Bathing in Public in the Roman World*, Michigan 1999

https://biblioteca-digitala.ro

Franzen/Matei/Marcu 2007 P. Franzen, Al. V. Matei, F. Marcu, The Roman fort at Romita (Dacia). Results of the geophysical survey, *Acta Musei Napocensis* 41–42/I, 2007, p. 161–177.

Găzdac/Gaiu/Marchiş 2011 C. Găzdac, C. Gaiu, Elena Marchiş, *Arcobadara* (Ilişua), Cluj-Napoca, 2011.

Griselini 1984 Francesco Griselini Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei, (Prefață, traducere și note de Costin Feneșan), Timișoara, 1984.

Gudea 1975 N. Gudea, Săpăturile arheologice efectuate de M. Macrea şi M. Moga la baia castrului roman de la Mehadia (judeţul Caraş-Severin), *Tibiscus* 4, 1975, p. 107–124.

Gudea 1979 N. Gudea, Castrul roman de la Inlănceni, *Acta Musei Porolissensis* 3, 1979, p. 149–273.

Gudea 1979 N. Gudea, *Das Römergrenzkastell von Buciumi/Castrul roman de la Buciumi*, Zalău, 1997.

Gudea 1980 N. Gudea, Castrul roman de la Breţcu, *Acta Musei Porolissensis* 4, 1980, p. 255–365.

Gudea 1997 N. Gudea, *Das Römergrenzkastell von Bologa-Resculum / Castrul roman de la Bologa-Resculum*, Zalău, 1997.

IDR III/1 1977 *Inscripţiile Daciei Romane*, vol. III/1, Bucureşti, 1977.

Kuun/Torma/Téglás 1902 G. Kuun, K. Torma, G. Téglás, *Hunyadvármegye története*, Budapest 1902, p. 62–63.

Luca 2004 S. A. Luca, Repertoriul arheologic al judeţului Caraş-Severin, în *Bibliotheca Septemcastrensis,* 6, Editura *Economică*, Sibiu – Bucureşti, 2004.

Luca 2017 S. A. Luca, *Descoperiri arheologice din Banatul românesc – repertoriu*, în *Bibliotheca Septemcastrensis,* 18, Editura *Altip*, Sibiu, 2006.

Lupu 1960 N. Lupu, Săpăturile de la Boiţa, *Materiale și Cercetări Arheologice* 7, 1960, p. 411–422.

Lupu 2002 N. Lupu, Staţiunea romană de la Boiţa (jud. Sibiu), *Acta Terrae Septecastrensis* 1, 2002, p. 71–106.

Macrea *et alli 1951* M. Macrea, L. Buzdugan, G. Ferenczi, K., Horedt, I., Popescu, I. I, Russu, Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de şantierul arheologic Sf. Gheorghe – Breţcu, *Studii şi Cercetări de Istorie Veche* 2/1, 1951, p. 285–311.

Macrea/Gudea/Moţu 1993 M. Macrea. N. Gudea. I. Moţu, *Praetorium. Castrul şi aşezarea romană de la Mehadia*, Bucureşti 1993.

Man *et alli* 2014 Nicoleta Man, Sz. Pánczél, D. Cioată, Coralia Crişan, Călugăreni, jud. Mureş Punct: Vicusul castrului roman de la Călugăreni, *Cronica cercetărilor arheologice din România*, Campania 2013, Bucureşti, 2014, p. 37–38.

Marcu 2009 F. Marcu, *Organizarea internă a castrelor din Dacia*, Cluj-Napoca 2009, p. 51–52.

Matei/Bajusz 1997 Al. V. Matei, I. Bajusz, *Das Römergrenzkastell von Romita-Certiae / Castrul roman de la Romita-Certiae*, Zalău 1997.

Marinescu *et alli* 1979 Lucia Marinescu, Anişoara Sion, L. Petculescu, I. Andritoiu, Valeria Edith, I. Rusu, Maria Brăileanu, Șantierul Arheologic Micia (Com. Vețel, Jud. Hunedoara), *Cercetări Arheologice* 3, 1979, p. 105–127.

Marinescu/Sion/Andrițoiu 1986 Lucia Marinescu, Anişoara Sion, I. Andrițoiu, Raport asupra campaniei de săpături arheologice din anul 1983 de la Micia (com. Vețel, Jud. Hunedoare) sector therme, *Cercetări Arheologice* 8, 1986, p. 53–58.

Măgureanu *et alli 2017* A. Măgureanu, B. Ciupercă, C. Constantin, A. Anton, The Roman Baths in Târgşoru Vechi, *Caiete ARA*, 8, 2017, p. 103–117.

Mărgineanu-Cârstoiu 2015 Monica Mărgineanu-Cârstoiu, Un balneum à Pietroasele, *Caiete ARA* – Asociaţia Arhitectură. Restaurare. Arheologie 6, 2015, p. 91–120.

Mecchia/Soren 2010 Paola Mecchia, D. Soren, An Ancient Roman Spa at Mezzomiglio, Chianciano Terme, Tuscany, Volume II, Material Culture and Reconstructions 2002–2010⁄Antiche Terme Romane a Mezzomiglio, Chianciano Terme, Toscana, Volume II, Cultura materiale e Ricostruzioni 2002–2010, in *BAR* I.S. 2171, Oxford, Archeopress, 2010.

Mighetto/Galvagno 2008 P. Mighetto, F. Galvagno, Le Terme-Chiesa e la sfida della conservazione dei segni dell'attività sismica: i primi interventi di messa in sicurezza e di consolidamento del complesso monumentale, in *Hierapolis di Frigiale*, Attività delle campagne di scavo e restauro 2004–2006, (a cura di Francesco D'Andria, Maria, Piera Caggia, Tommasso, Ismaelli), 2008, p. 469–495.

https://biblioteca-digitala.ro

Milleker 1899 B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei* a *honfoglalás előtti időkből*, Temesvár, II, 1899.
Nielsen 1990 Inge Nielsen, *Thermae Et Balnea*: The Architecture and Cultural History of Roman Public Baths, 1990
Nicolăescu-Plopşor/Comşa 1957 C. Nicolăescu-Plopşor, E. Comşa, Microlitele de la Băile Herculane, în *SCIV* 8 (1957) 1–4, p. 17–26.
Pescaru/Pescaru/Ferentz/Rădeanu 2000 Adriana Pescaru, E. Pescaru, I. V. Ferencz, Virginia Rădean, *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*. Campania 1999, Bucureşti, 2000, p. 37–38, nr. 55.
Petrescu 2000 S. M. Petrescu*, Locuirea umană a peşterilor din Banat până în epoca romană*, în *BHAB* 27, Timişoara, 2000.
Poenaru-Bordea/Vlădescu 1972 Gh. Poenaru-Bordea, Cr. M. Vlădescu*,* Primele săpături arheologice în fortificația romană de la Rădăcineşti*, Studii şi Cercetări de Istorie Veche 23,* 1972, p. 477–486.
Popilian 1971 Gh. Popilian, Thermele de la Slăveni, *Apulum* 9, 1971, p. 627–40.
Protase 1965 D. Protase, Castrul roman de la Călugăreni, *Acta Musei Napocensis* 2, 1965, p. 209–214.
Protase/Gaiu/Marinescu 1997a D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman de la Ilişua (jud. Bistriţa-Năsăud)*, Bistriţa 1997.
Protase/Gaiu/Marinescu 1997b D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, Castrul roman *şi aşezarea civilă de la Ilişua (jud. Bistriţa-Năsăud), Revista Bistriţei* 10–11, 1997, p. 27–110.
Roman 1976 Petre I. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976
Săndulache *et alii* 2017 Iulian Săndulache, Florina Grecu, Cătălina Săndulache, Anișoara Irimescu, Cerna River Terraces between Băile Herculane and Orșova, în *Analele Universității București*, Geografie, 2017, p. 17–38.
Schäfer 2014 F. Schäfer, *Praetoria. Paläste zum Wohnen und Verwalten in Köln und anderen römischen Provinzhaupstädten*, Köln 2014, p. 264–450.
Stoica de Haţeg 1981 Nicolae Stoica de Haţeg, *Cronica Banatului*, Timișoara, 1981.
Tocilescu 1900 Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches arhéologique en Roumanie*, Bucureşti 1900, p. 132.
Torma 1864 K. Torma, Az Alsó-Ilosvai Római állótábor s műemlékei, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve* – 3. kötet, 1. füzet 1864, p. 22–28.
Tudor 1955 D. Tudor, Considerații asupra unor cercetări arheologice făcute pe limes transalutanus, *Studii si cercetări de Istorie Veche* 1–2, 1955, p. 87–97.
Tudor 1968 D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, București, 1968.
Tudor 1976 a D. Tudor, *Arheologia Romană*, București, 1976.
Tudor 1976 b D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. 4., Bucureşti 1976, p. 315–320.
Tudor/Davidescu 1976 D. Tudor, M. Davidescu, Săpăturile arheologice din castrul roman de la Cătunele, jud. Dolj. *Drobeta* 2, 1976, p. 62–80.
Tudor/Poenaru-Bordea/Vlădescu 1969–1970 D. Tudor, Gh. Poenaru-Bordea, Cr. M. Vlădescu, Arutela I-II. Rezultatele primelor două campanii arheologice (1967–1968) în castrul roman din poiana Bivolari (oraşul Călimăneşti), *Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară* 2–3, 1969–1970, p. 8–44.
Tzony 1980 Magda Tzony, Termele de la Pietroasele, *Materiale şi Cercetări Arheologice*, 14, 1980, p. 348–351.
Tzony/Diaconu 1979 Magda Tzony, Gh. Diaconu, Raport asupra cercetărilor arheologice de la Tîrgşoru Vechi, *Materiale* 13, 1979, p. 263–264.
Ţeicu/Lazarovici 1996 D. Ţeicu, Gh. Lazarovici, *Din arheologie unui sat medieval din Clisura Dunării*, Ed. Banatica, 1996.
Ţentea 2010 O. Ţentea, Balnea în Dacia – câteva comentarii, In memoriam Alexandri V. Matei. Local and regional cultural identities in European context, Cluj-Napoca, 2010, p. 455–458.
Ţentea/Burkhardt 2017 Ovidiu Ţentea, Britta Burkhardt, The Baths on the Frontiers of Roman Dacia / Băile de pe frontierele Daciei romane, în *ROMAN FRONTIERS IN ROMANIA / FRONTIERELE ROMANE DIN ROMÂNIA*, Bucureşti, 2017.
Țentea et alii 2013 O. Țentea, Al. Rațiu, A. Frânculeasa, Bianca Preda, Raluca Bătrânoiu, C. Coatu, N.

https://biblioteca-digitala.ro

Szeredai, Imola Boda, Sfârleanca, com. Dumbrăveşti, jud. Prahova [castrul Mălăieşti], *Cronica Cercetărilor Arheologice*, campania 2012, Bucureşti, 2013, p. 117–118;

Ţentea et alli 2014 O. Țentea, Al. Rațiu, A. Frînculeasa, Bianca Preda, A. Cîmpeanu, N. Szeredai, T. Nica, Sfârleanca, com. Dumbrăveşti, jud. Prahova [castrul şi băile romane de la Mălăieşti], *Cronica Cercetărilor Arheologice*, campania 2013, Bucureşti, 2014, p. 126–127.

Ţentea et alli 2015 O. Țentea, Al. Rațiu, A. Cîmpeanu, Bianca Preda, N. Szeredai, Sfârleanca, com. Dumbrăveşti, jud. Prahova [castrul *şi băile romane de la Mălăieşti], Cronica Cercetărilor Arheologice*, campania 2014, Bucureşti, 2015, p. 102–103.

Ţentea et alli 2016 O. Țentea, Al. Rațiu, A. Cîmpeanu, Sfârleanca, com. Dumbrăveşti, jud. Prahova [castrul şi băile romane de la Mălăieşti], *Cronica Cercetărilor Arheologice*, campania 2015, Bucureşti, 2016, p. 84–85.

Visy 2001 Zs. Visy, *Régészeti kutatások Dacia superior keleti határán*, (szerk. Körösfői, Zs.) Kutatások a NagyKüküllő felső folyása mentén, 2001, p. 107–115.

Zahariade/ Dvorski 1997 M. Zahariade, T. Dvorski, *The Lower Moesian Army in Northern Walachia (A.D. 101–118)*. An Epigraphical and Historical Study on The Brick and Tile Stamps Found in The Drajna de Sus Roman Fort, Bucureşti 1997.

Zahariade *et alli 2015* M. Zahariade, Marinela Peneş, T. Dvorski; L. M. Mureşean; Ioana Creţulescu; Fl. Topoleanu, Drajna de Sus, com. Drajna, jud. Prahova Punct: Castru roman, *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, Campania 2014, Bucureşti, 2015, p. 48–49.

http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript = baile-herculane-oras-baile-herculane-caras-severin-situl-arheologic-din-epoca-romana-de-la-baile-herculane-zona-cazino-parc-central-cod-sit-ran–50932.01http://ran.cimec.ro/sel.asp?cod-sit-ran–50932.01

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. I. Băile Herculane. Localizarea zonei supusă cercetării arheologice.

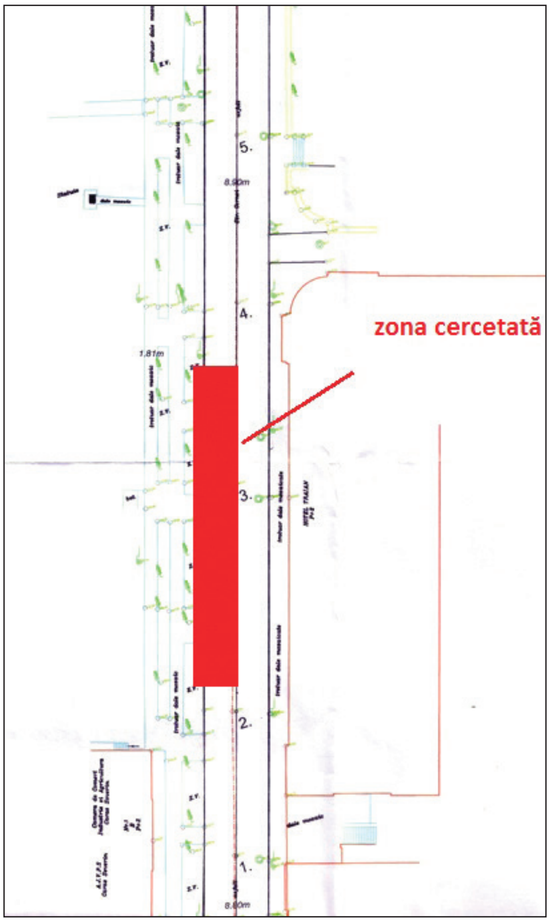

Pl. II. Băile Herculane. Localizarea zonei supusă cercetării arheologice.

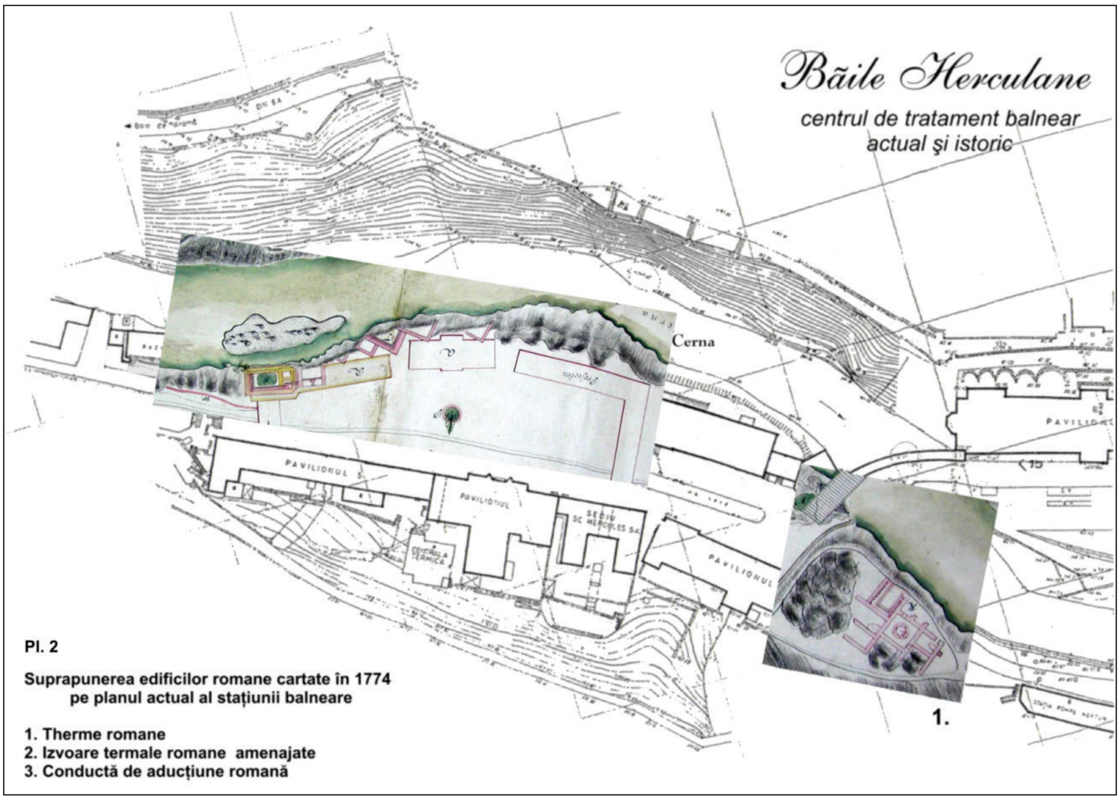

Pl. III. Băile Herculane. Arhivele Naţionale ale jud. Caraş Severin – 1774 (Bozu/Micli 2004).

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. IV. Băile Herculane. Dispunerea complexelor.

Pl. V. Băile Herculane. 'Bazinul'1.

Pl. VI Băile Herculane. 'Bazinul'1 (cu podeaua aferentă).

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. VII. Băile Herculane. 'Bazinul'1 (cu podeaua aferentă și urma unei coloane din lemn).

Pl. VIII. Băile Herculane. 'Bazinul'1 (detaliu zid cu tencuială).

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. IX. Băile Herculane. Tencuială din bazin.

Pl. X. Băile Herculane. 'Bazinul' 2.

Pl. XI. Băile Herculane. 'Bazinul' 2.

https://biblioteca-digitala.ro

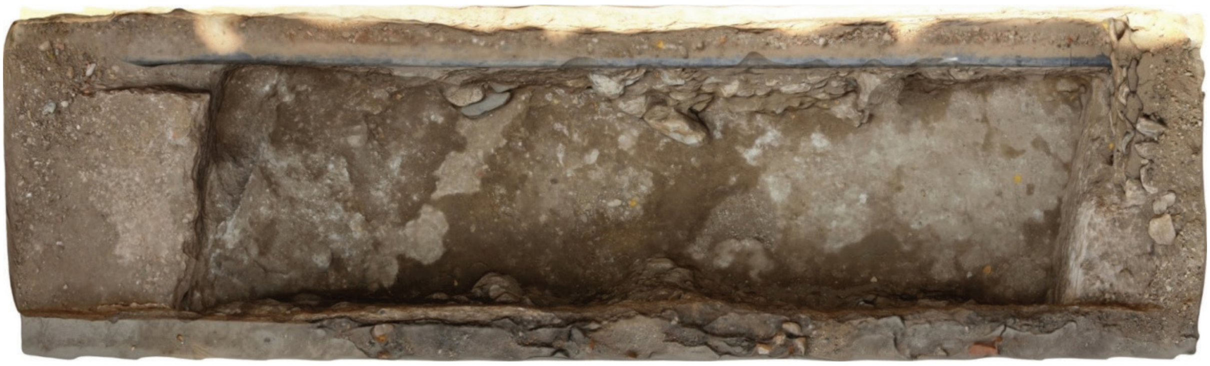

Pl. XII. Băile Herculane. 'Bazinul' 3.

Pl. XIII. Băile Herculane. Fotogrametrie, profilele 'bazinelor' 3, respectiv 4.

Pl. XIV. Băile Herculane. 'Bazinul' 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. XV. Băile Herculane. 'Bazinul' 4 (detaliu).

Pl. XV. Băile Herculane. 'Bazinul'4 (detaliu cu construcția
modernă care a distrus parțial podeaua).

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. XVI. Băile Herculane. Complex arheologic datat în secolele IX-XI.

Pl. XVII. Băile Herculane. Ceramică medievală timpurie de secolele IX-XI.

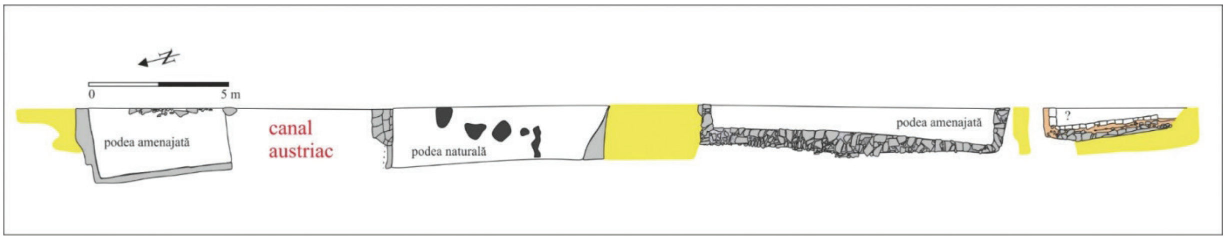

Pl. XVIII. Băile Herculane. Dispunerea bazinelor.

https://biblioteca-digitala.ro

Pl. XIX. Băile Herculane. Monedă romană (emisă în timpul împăratului Commodus).

Pl. XX. Băile Herculane. Ceramică romană uzuală și de lux (terra sigilatta).

Pl. XXI. Băile Herculane. Tegula ștampilată *(DE)*.

Pl. XXII. Băile Herculane. Cărămidă romană cu reprezentarea unui vexillum.

Pl. XXIII. Băile Herculane. Cărămidă romană semicirculară.

https://biblioteca-digitala.ro

Descrierea stratigrafiei sitului:

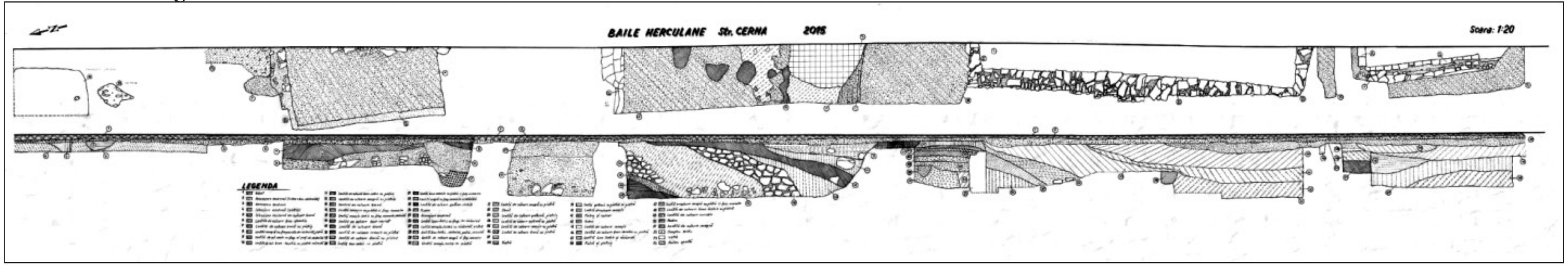

1. Asfalt
2. Amenajare modernă (beton + fragmente de cărămidă).
3. Amenajare modernă.
4. Intruziune modernă (pietriș).
5. Intruziune modernă de culoare modernă.
6. Lentilă de culoare brun închis.
7. Lentilă de culoare brună cu pietriș.
8. Lentilă de culoare neagră cu fragmente de cărămidă și piatră.
9. Lentilă de culoare roșie cu fragmente și praf de cărămidă.
10. Lentilă de culoare brun deschis cu piatră măruntă.
11. Lentilă de culoare brun închis cu pietriș.
12. Lentilă de culoare neagră cu pietriș.
13. Lentilă de culoare brună de consistență nisipoasă.
14. Lentilă de culoare cenușie cu piatră și fragmente ceramice.
15. Lentilă de culoare cenușiu închis cu fragmente ceramice și cărămidă.
16. Lentilă de culoare brun-roșcat.
17. Lentilă de culoare brună.
18. Lentilă de culoare cenușie cu piatră.
19. Lentilă de culoare brună cu piatră.
20. Lentilă de culoare brun închis cu piatră.
21. Lentilă de culoare brun-cenușiu cu piatră și fragmente ceramice.
22. Lentilă de culoare neagră cu fragmente ceramice și cărămidă.
23. Lentilă de culoare galben închis.
24. Podea.
25. Amenajare modernă.
26. Lentilă de culoare brun închis cu fragmente de cărămidă.
27. Lentilă de culoare cenușiu închis cu cărămidă și piatră.
28. Lentilă de culoare brun închis cu cărămidă și piatră.
29. Lentilă de culoare neagră cu fragmente ceramice.
30. Lentilă de culoare cenușiu închis și piatră.
31. Lentilă de culoare neagră cu piatră și consistență nisipoasă.
32. Steril.
33. Lentilă de culoare galbenă cu pietriș și de consitență nisipoasă.
34. Lentilă de culoare galbenă cu piatră.
35. Lentilă de culoare cenușie cu piatră.
36. Lentilă de culoare brună cu piatră și consistență nisipoasă.
37. Lentilă de culoare cenușie cu piatră.
38. Piatră.
39. Lentilă de culoare galbenă cu pietriș și piatră.
40. Lentilă de culoare cenușie.
41. Pietriș și calcar.
42. Podea.
43. Lentilă de culoare cenușie.
44. Lentilă de culoare brun deschis cu piatră.
45. Lentilă de culoare brun închis cu cărămidă.
46. Piatră și pietriș.
47. Lentilă de culoare neagră cu piatră și fragmente ceramice.
48. Lentilă de culoare brun închis cu piatră.
49. Lentilă de culoare cenușie.
50. Podea.
51. Lentilă de culoare neagră.
52. Complex Dridu (umplutură de culoare neagră, cu consitență nisipoasă, cu fragmente ceramice, pietriș și piatră.
53. Vatră.
54. Podea spartă.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

EN ROUTE POUR JÉRUSALEM AVEC L'ANONYME DE BORDEAUX

Francis TASSAUX
Meunier et le bordelais

Mots clés: Jérusalem, l'Anonyme de Bordeaux le Pèlerin de Bordeaux, Tabula Peutingeriana

Un texte hors du commun à la fortune singulière

L'*Itinéraire de Bordeaux à Jérusalem* est un texte hors du commun parce qu'il relate un voyage d'un**e** longueur exceptionnelle d'un bout à l'autre de l'Empire, par voie de terre, et parce que ce voyage a pour but la visite de la Terre sainte et de Jérusalem, en 333; c'esten effet le premier récit d'un pèlerinage chrétien. Il faut attendreune vingtaine d'années plus tard,pour que l'on ait un nouveau témoignage sur ces visites en Terre sainte[1]. On peut donc parler de bouleversement culturel[2];désormais, Jérusalem devient un but, quel que soit l'endroit où on se trouve. A ce propos, il est remarquable quedans la *Tabula Peutingeriana* la ville sainte soit encore désignée comme *Helia Capitolina, antea dicta Herusalem* et qu'elle y soit représentée par une simple vignette de *civitas*, alors que Constantinople, inaugurée le 11 mai 330, y figure[3].

Il s'agit d'un texte hybride qui comporte un itinéraire routier du modèle de l'*Itinerarium Antonini*, rédigé en deux parties, enchâssant un récit de voyage en Palestine.

Ce texte très intrigant a connu une grande fortune depuis sa première édition imprimée en 1588 et avec un regain d'intérêt au XIXe s. Ainsi, il est à l'origine directe du voyage de Chateaubriand en Palestine en 1806, l'*Itinéraire de Paris à Jérusalem et de Jérusalem à Paris*, publié en 1811 et maintes fois réédité avec, en appendice, le texte de l'*Itinerarium Burdigalense*[4].Luimême, à son tour, a contribué, pour une bonne part, au développement du voyage d'Orient qui fascina les artistes et les écrivains, de Delacroix à Flaubert.

Les rééditions de l'*Itinerarium Burdigalense* au cours du XIXe s. sont pour la plupart motivé espar l'exaltation du premier pèlerinage chrétien à Jérusalem et l'incitation à poursuivre et développer son exemple, avec, en sus, des motivations politiques mettant en avant la protection des Lieux saints par la France. C'est le cas de l'ouvrage du frère Meunier[5].Comme l'écrit Dom Rabory,

---

1 Lettre d'Athanase vers 350 "*aux vierges qui étaient allées prier à Jérusalem et en étaient revenues*", cf. Maraval 2002 p. 43–47.

2 Elsner 2000, p. 181. Maraval 1985, p. 12: Constantin est le premier à avoir utilisé l'expression de « Lieux saints ».

3 Sur la date de la *Table*, Arnaud 1988, p. 312: sous le règne de Julien. La ville de Jérusalem est absente de l'*Itinéraired'Antonin*, lequel pourrait se placer sous le règne de Constance II (Arnaud 1993, p. 43; Bost 1998, p. 228–229). A remarquer qu'Egérie emploie une fois le nom d'*Aelia*: "*in Helia, id est Ierusolimam*" (Egérie, 9.7). D'un autre côté, le Mont des Oliviers, *Mons Oliveti*, figure en bonne place sur la *Table*, avec une importance démesurée (Weber 1976, p. 28).

4 Présenté parmi les "pièces justificatives" du récit de voyage de Chateaubriand, reprenant l'édition de Wesseling de 1735 (consulté sur le site *Gallica* de la Bibliothèque nationale de France).

5 Meunier 1890.

https://biblioteca-digitala.ro

bénédictin de Saint-Martin-de-Ligugé, dans sa préface, "Le pèlerin [Meunier] s'était proposé, en se rendant à pied au tombeau du divin Sauveur, de satisfaire sa piété d'abord et d'être utile ensuite. Dans son long et laborieux pèlerinage, il a pris pour guide un itinéraire décrit par un chrétien des premiers siècles de l'Église". Le texte traduit du latin est accompagné d'un commentaire historique plein de ferveur militante. L'année suivante, un "groupe de pèlerins bordelais" publie lui aussi une traduction de l'*Itinéraire*[6]. Témoin de l'actualité de l'*Itinerarium Burdigalense*, une réédition de cet ouvrage vient d'être effectuée en 2017 par une maison d'édition bordelaise, Les dossiers d'Aquitaine[7].

Au-delà de son caractère édifiant, l'*Itinerarium Burdigalense* est pour les historiens une source majeure à la fois pour l'histoire du christianisme et pour la connaissance du réseau routier romain. Il a suscité un bon nombre de commentaires, surtout depuis trente ans, témoignant des multiples centres d'intérêt qu'il contient, avec une focalisation sur les débuts du pèlerinage chrétien en Terre sainte et la connaissance qu'on pouvait avoir de la Palestine dans l'Antiquité tardive, mais aussi sur l'identité de l'Anonyme[8].

Dans les lignes qui suivent, je m'appuierai sur l'édition d'O. Cuntz publiée en 1929, rééditée en 1990[9] et sa traduction par P. Maraval[10] en utilisant la division du texte due à P. Wesseling[11]. Je m'attacherai ici aux aspects suivants: présenter le contexte dans lequel il est né (contexte bordelais et contexte de la première génération de chrétiens postérieure à l'édit de Constantin), montrer, après bien d'autres, en quoi le texte est fondamental pour la connaissance du réseau routier et de la manière de voyager, reprendre l'interrogation sur la personnalité de l'Anonyme été essayer d'en dresser un portrait-robot; terminer en relatant une expérience vécue du pèlerin-voyageur en septembre 2017 entre Aquilée et *Emona*. Les aspects apologétiques et eschatologiques du texte ne seront donc pas abordés ici.

I – Le contexte

1.1 – Burdigala, le point de départ[12]

Bordeaux est à cette époque une des villes les plus actives et les plus importantes des Gaules. C'est d'abord un centre politique et administratif: dans le courant du Haut-Empire, elle était devenue la capitale de la province d'Aquitaine[13]. Avec le nouveau découpage administratif mis en œuvre par Dioclétien, elle est à la tête de l'*Aquitania Secunda*, au sein du diocèse de Viennoise. Peu après le pèlerinage de l'Anonyme de Bordeaux, elle est promue capitale du diocèse d'*Aquitania*, en prenant la place de Vienne comme siège du vicaire du préfet du prétoire[14].

---

6 AAVV 1891, à partir de l'édition latine de Tobler 1877.

7 *Itinéraire en Terre sainte du Pèlerin de Bordeaux* 2017, introduction de D. Audrerie, p. 7. Elle a été commanditée par l'ordre équestre du Saint-Sépulcre, avec préface de Monseigneur Fouad Twal, Patriarche latin émérite de Jérusalem, à l'occasion de la réunion de cet ordre à Bordeaux.Le 30 septembre 2017, au cours d'une cérémonie, Alain Juppé, maire de Bordeaux, a été décoré de la plaque Or du mérite de l'Ordre.

8 Jullian 1890, p. 203–205; Grenier 1934, p. 141–145;Chevallier 1972, p. 33–34, Hunt 1982, Maraval 1985, Chevallier 1986, p. 393–394, Douglass 1996, Calzolari 1997, Weingarten 1999, Fugmann 1999, p. 14–15, Corsi 2000, p. 61–63, Elsner 2000, Salway 2001, p. 33–39, *Id*. 2007, p. 205–209, Coulon 2007, p. 21–22.

9 Cuntz 1929 et Cuntz/Wirth 1990.

10 Maraval 1985 réédité en 2002.

11 Wesseling 1735, 535–617.

12 Etienne 1962, Guyon *et al.* 1996, Bost 2002, Barraud/Caillabet-Duloum 2010, Maurin/Navarro Caballero 2010 (= *ILA Bordeaux*).

13 La date est discutée. Etienne 1962, p. 116–118 (depuis les Flaviens); Haensch 1997, 135–138 (dès la création de la province d'Aquitaine); Maurin*et al.* 2015, p. 77 (depuis 17 p. C.).

14 Maurin/Navarro Caballero 2010, p. 45–46.

https://biblioteca-digitala.ro

C'est aussi un centre économique majeur; déjà prospère à l'époque augustéenne, c'est alors le port le plus important de la façade atlantique, qui profite de ses relations privilégiées avec la Bretagne et les bouches du Rhin. Enfin, *Burdigala* constitue, en ce début du IVe s., un grand centre intellectuel et culturel, dont témoigne l'oncle d'Ausone, Aemilius Magnus Arborius, rhéteur à l'auditorium et précepteur du jeune César Constance à Constantinople de 324 à 330[15], ou encore, la renommée à Rome des rhéteurs bordelais Nazarius et Attius Patera[16].

1.2 – Le témoignage direct d'un chrétien, vingt ans après l' "Édit de Milan"

Dans ce premiers tiers du IVe s., à Bordeaux, mis à part la mention de l'évêque Orientalis au concile d'Arles (314)[17], nous n'avons aucun témoignage du christianisme ni épigraphique, ni archéologique, ni littéraire avant celui du Pèlerin; en somme, notre Anonyme est le deuxième chrétien bordelais connu, si l'on peut dire, après Orientalis[18].

Rien à voir avec la profusion d'informations dans la deuxième moitié du siècle, grâce, d'une part, à Ausone et à ses amis et, d'autre part, à la recherche archéologique récente[19]. Les vestiges de la première cathédrale, au nord de Saint-André, sont datés de la deuxième moitié du IVe s. au plus tôt, et il en est de même pour la basilique Saint-Seurin, récemment réétudiée[20].

On doit rappeler à ce propos le contexte politico-religieux dans lequel le Pèlerin est parti, en remontant au concile de Nicée en 325; à cette occasion, l'Empereur Constantin rencontre Macaire, l'évêque de Jérusalem et, dès ce moment-là, il a dû à se préoccuper des Lieux saints, de leur préservation et de leur embellissement. Macaire, rentré chez lui à l'été 325, entreprend des fouilles sur le Golgotha, financées par l'Empereur, et retrouve le tombeau du Christ (Eusèbe, *Vie de Constantin*, 3. 25–27). Constantin, dans une lettre adressée à Macaire qu'il a chargé de construire une basilique à cet emplacement, insiste sur le caractère somptueux que devra revêtir l'édifice (Eusèbe, *Vie de Constantin*, 3. 30); cette construction est suivie rapidement par deux autres églises. Comme le souligne P. Maraval, le symbole de Nicée et la construction des basiliques sont remarquablement liés: Incarnation à Bethléem, Passion et Résurrection sur le Golgotha, Ascension au Mont des Oliviers[21].

Au début de l'année suivante, Constantin entreprend son voyage de Nicomédie à Rome en s'arrêtant en mars à Constantinople[22]; en avril, il est à Aquilée d'où il promulgue une série de lois morales avant d'entrer à Rome le 18 juillet et célébrer ses *Vicennalia* le 25 du même mois[23]. C'est au cours de ces quelques mois qu'advient la mort de son fils Crispus en Istrie[24], puis celle de

15 Etienne 1962, p. 339–342.

16 Étienne 1962, p. 38–40 et l'excellente carte p. 39 sur le rayonnement de Bordeaux; cf. aussi Étienne 1986, p. 37–43. On peut ajouter à cette liste les trois médecins appartenant à la famille d'Ausone.

17 Sur la liste des participants: Munier 1963, Gaudemet 1977.

18 Même si tout le monde n'est pas d'accord sur l'origine bordelaise de l'auteur (par exemple Calzolari 2000, p. 134) parce que son itinéraire de retour s'arrête à Milan.

19 En revanche, l'épigraphie bordelaise est quasiment muette pour cette époque, puisque l'on ne recense qu'une inscription, datée de la fin du IVe s. (*ILABordeaux*, 48). Par ailleurs, la double épitaphe *CIL*, XIII, 722 = *ILABordeaux*, 107, longtemps considérée comme la plus ancienne inscription chrétienne de la Gaule, a été retirée du corpus chrétien (datée du IIIes., elle comporte en fait des formules qui ne sont pas l'apanage du christianisme: cf. L. Maurin dans *ILA Bordeaux*, p. 306). On laissera de côté un graffiti du début du Ve s. sur une céramique paléochrétienne (*ILA Bordeaux*, 398) où il est question de sodomiser par trois fois celui qui le lira.

20 Cartron*et al*. 2009; Michel 2017.

21 Maraval 1985, p. 67–68.

22 Piganiol 1972, p. 37–38.

23 Piganiol 1972, p. 39–40; Maraval 2011, p. 169–172.

24 En Istrie, à côté de *Pola:* Amm. Marcell. 14.11.20; vraisemblablement dans l'île de Brioni: Tassaux 1998, p. 97.

https://biblioteca-digitala.ro

Fausta à Rome (Zonaras 13.1.5)[25]; un fils empoisonné et une épouse ébouillantée: deux drames qui viennent assombrir l'année 326et qui ont pu frapper la conscience de l'empereur et de sa mère Hélène dans une proportion qu'il est impossible d'évaluer et sur lesquels on s'interroge depuis l'Antiquité[26].

Qu'il y ait un rapport ou non avec ces deux crimes, Hélène quitte Rome pour la Terre sainte la même année et suit, entre autres, la construction de ces monuments religieux. Il apparait en tout cas clairement dans la chronologie que la décision de construire les basiliques avait été prise avant les drames de 326. Ce voyage est interprété à la fois comme une mission d'inspection sur les Églises d'Orient et comme un véritable pèlerinage[27]. Elle meurt peu de temps après, vers 330[28].

Trois ans plus tard, le Pèlerin de Bordeaux entreprend son périple. Arrivé en Terre sainte, il peut témoigner de l'ampleur de l'œuvre d'Hélène, financée par son fils[29], à savoir les quatre basiliques du Mont des Oliviers, du Golgotha, de Bethléem et de Térébinthe (le Chêne de Mambré, près d'Hébron)[30].Il est probable que la nouvelle de la découverte du tombeau du Christ, qui dut avoir un formidable retentissement dans le monde chrétien, soit à l'origine directe du projet de l'Anonyme de se rendre en Terre sainte.[31].

II – Le voyage du Pèlerin

L'*Itinerarium Burdigalensis* est organisé en trois parties de taille inégale appartenant à deux genres distincts: la première et la dernière relèvent du pur itinéraire routier[32],alors que la partie centrale est une description de la Terre sainte, dans la tradition de la littérature de voyage. Je m'attacherai ici à mieux cerner la manière de voyager du Pèlerin (**Fig. 1**).

2.1 – Quels objectifs?

Le but du voyage est clair: visiter les Lieux saints; celui de son ouvrage est multiple. Il s'agit en effet de raconter sa visite en Terre sainte et sur des lieux majeurs de l'Ancien et du Nouveau

---

25 Voir Maraval 2011, 176–178, qui développe longuement les hypothèses autour de ces deux morts.

26 Comme le note P. Maraval 2010, p. 95, les auteurs chrétiens sont muets ou discrets sur ces événements à l'exception de Philostorgue (*Vie de Constantin du Codex Angelicus* 22); les auteurs païens, en revanche, insistent sur la volonté de Constantin de se laver de ces crimes (Zosime, *Histoire Nouvelle*, 2.29.2–4; Julien, *Les Césars*, 38). Pour Piganiol 1972, p. 40, "ce pèlerinage ressemble à une expiation".

27 Eusèbe, *VC*, 3.42. Elle n'est pas la seule femme, proche de Constantin, à être allée en Palestine dans ces mêmes années: Eutropia, belle-mère de l'Empereur, convertie au christianisme, informa ce dernier de la situation choquante autour du puits sacré d'Abraham à Mambré en 327 (Eusèbe, *VC*, 3.52; Maraval 2011, 288).

28 Piganiol 1932, p. 138, Piétri 1999, p. 960–961 et Maraval 2011, p. 199 retiennent la date de 330.

29 Selon Eusèbe, *VC*, 3. 47.3, l'Empereur avait mis à sa disposition les trésors impériaux pour qu'elle "en usât selon son choix" dans la construction du Martyrium.

30 Sur le tombeau du Christ au Golgotha: "c'est à cet endroit même que par l'ordre de l'Empereur fut construite une basilique, temple impérial d'une admirable beauté" (*ItBurd* 594) – l'Anastasis n'est pas encore construite en 333; sur le Mont des Oliviers: "une basilique y fut élevée par l'ordre de Constantin" (*ItBurd* 595.6) – basilique d'Eléona, aujourd'hui disparue; à Bethléem: "une basilique y fut élevée par l'ordre de Constantin (*ItBurd* 598.7); à Thérebinthe (Mambré): "là fut élevée par l'ordre de Constantin une basilique d'une merveilleuse beauté" (*ItBurd* 599.6).

31 D'un autre côté, la question de la découverte de la vraie Croix reste ouverte; il est remarquable que l'Anonyme ne fasse nulle mention de la relique la plus précieuse du christianisme,pas plus qu'Eusèbe dans son récit de la découverte du tombeau du Christ. Cependant, pour « la grande majorité des historiens » aujourd'hui, Eusèbe ne mentionnerait pas la découverte pour des raisons théologiques et politiques alors que Constantin, dans une lettre citée par ce dernier, parle du « gage de foi de la Passion » (Eusèbe, VC, 3. 25–27): Luce Pietri in Winkelmann*et al.* 2013, p. 391, note 3; cf. aussi Maraval 2011, p. 286 et note 22, p. 373.

32 Dans l'édition de Cuntz 1929, le voyage aller couvre 12 pages, le retour, 6 pages et le séjour en Terre sainte, 18 pages, comme le fait remarquer Elsner 2000, p. 183.

https://biblioteca-digitala.ro

Testament, de donner l'envie à d'autres chrétiens de suivre son exemple et de fournir, comme un guide, les détails pratiques pour se rendre sur place. On peut donc y voir un ouvrage de prosélytisme, comme bien d'autres qui suivront, et d'abord celui d'Egérie une cinquantaine d'années plus tard, en 381–384[33].

D'un autre côté, on est dans la continuité d'une littérature de voyage, genre littéraire gréco-romain qui a déjà plusieurs siècles derrière lui et dans lequel il s'agit de raconter son expérience et la faire partager au plus grand nombre, en se mettant soi-même en valeur. Pour une partie de l'ouvrage, le mot "littérature "peut paraître exagéré, puisque le texte se résume à l'énumération, colonne après colonne, de centaines de *mutationes* et de *mansions* avec des distances qui les séparent; il vaudrait mieux parler ici d'ouvrage technique. C'est une imitation dans sa première et troisième partie de *l'Itinerarium Antonini* ou d'un document du même type.

On peut toutefois s'arrêter sur la première phrase, de toute beauté, qui suit le titre détaillé de l'ouvrage: *Civitas Burdigala, ubi est fluvius Garonna, per quem facit mare Oceanum accessa et recessa per leugas plus minus centum (549. 7–9) / la ville de Bordeaux où se trouve le fleuve de la Garonne, par lequel la mer océane y accède et en repart sur plus ou moins cent lieues*, auquel répond un demi-siècle plus tard, celui d'Ausone: *Son fleuve qui bouillonne imite le reflux des mers… Lorsque l'Océan, père des eaux, l'emplit du reflux de ses ondes, on voit la mer tout entière qui s'avance avec ses flottes* (Ausone, *Ordre des villes célèbres*, *Burdigala*, 14). Ces deux lignes du Pèlerin, totalement inutiles pour le récit du voyage qu'il entreprend et contrastant avec les douze pages qui suivent, reflètent la fierté d'un Bordelais face à la majesté du fleuve dans sa rencontre avec l'Océan.

2.2 – L'originalité de l'Itinerarium Burdigalense par rapport à la Tabula Peutingeriana et à l'Itinerarium Antonini[34]

Comme tout voyageur à cette époque, le Pèlerin avait en effet à sa disposition au moins deux types de documents, l'un sous la forme d'une carte, comme la *Tabula Peutingeriana*, l'autre sous la forme d'une liste, du type *Itinerarium Antonini*. Depuis longtemps, on a noté l'évidente parenté avec ce dernier document. Pour son compte-rendu de voyage aller et retour (partie 1 et 3), il ne s'agit pas d'un livre destiné à la lecture, mais d'un guide que l'on consulte, un *viamichelin* antique, en quelque sorte.

L'originalité de notre Itinéraire par rapport aux deux autres est de livrer un plus grand nombre de relais routiers sous le nom de *mutationes*. La chose n'a rien d'étonnant: les deux autres documents routiers ont pour vocation de donner l'ensemble des routes du monde romain; ce qui peut se faire à l'échelle d'une route peut l'être difficilement à l'échelle de l'Empire. Il a dû donc avoir accès à d'autres types de documents (itinéraires régionaux?) pour préparer son voyage.

L'autre originalité est de spécifier la nature des endroits où le pèlerin s'arrête, soit pour dormir, soit pour changer de chevaux; ce souci de précision, à la fois administrative et fonctionnelle, est remarquable. Ainsi, dès les premiers jours, après la mention d'une série de *mutationes* et de *civitate s*'entre *Burdigala* et *Tolosa*, on rencontre successivement la *mansio Elusione*, le *vicus Hebromago* et le *castellum Carcassone* (551. 5,7 et 9).D'une manière générale, la *mutatio* peut être traduite par relai de poste et se rapporte à un bâtiment précis tandis que le terme *mansio* désigne d'abord une agglomération secondaire[35]. C'est aussi le cas chez le Pèlerin quand il est employé au singulier avant un toponyme; quand il est au pluriel dans un des récapitulatifs qui

---

[33] Maraval 1982 (sur la date: p. 27–39); en dernier lieu Delage éd. 2018.

[34] Il n'est pas question ici de suivre de bout en bout le Pèlerin, mais d'observer quelques tronçons de son parcours en Gaule et en Italie.

[35] CrogiezPétrequin 2009, p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro

viennent après un long tronçon de route[36], il a le sens d'étape, là on l'on dort après une journée de voyage, et englobe donc indifféremment les *civitates* (capitales de cité) et tous les habitats groupés – y compris les *vici* et les *castella*.

2.3 – Le choix de l'itinéraire

L'option maritime a été écartée au départ, contrairement, selon toute vraisemblance, à celui d'Hélène, quia dû partir par bateau soit d'Ostie, soit d'Ancône, car on n'imagine pas une dame âgée de près de 80 printemps entreprendre par la route un tel voyage. Le trajet intégralement terrestre a donc été préféré à l'aller, alors que le Bordelais aurait pu lui-même embarquer soit à Narbonne, comme le fit Postumianus[37], soit à Aquilée, traditionnellement bien reliée à Alexandrie. En revanche, sur le chemin du retour, il a pris la mer à Aulon (Albanie) pour traverser l'Adriatique jusqu'à Otrante, en Italie (609.4–5). Auparavant, son récit passe directement de Césarée à Constantinople, ce qui a laissé supposer qu'il aurait effectué le trajet par la voie maritime[38]: en fait, comme il suit le modèle des Itinéraires, en prenant la même route en sens inverse, il n'a pas eu besoin de répéter ces étapes, déjà citées à l'aller; de plus, il n'est pas question de *trans mare* au départ de Césarée. Par ailleurs, il est possible qu'il ait rédigé son itinéraire avant son départ, pour préparer au mieux son voyage[39], et qu'il l'ai confirmé soit après chaque étape, soit à son arrivée en Terre sainte et /ou après son retour à Bordeaux.

En se fondant sur la documentation qu'il avait à sa disposition – *itineraria picta* et *adnotata*–, le Pèlerin a effectué une série de choix. Par exemple, dès le départ, plutôt que de suivre la vallée de la Garonne jusqu'à Agen, comme le propose la *Table*, voire de continuer le long du fleuve jusqu'à Toulouse, il a pris une route plus méridionale à travers les collines avec des pentes plus fortes; pourquoi diable avoir choisi une route plus longue (270 km au lieu de 244 km, par la vallée) et plus pentue[40]? De même, dans les Balkans, il préfère la vallée de la Drave à celle de la Save, pourtant un peu plus courte, que suit la cour impériale dans son voyage de 326 venant d'Orient en direction d'Aquilée[41]. Au retour, l'Anonyme choisit de traverser le sud des Balkans par la *via Egnatia*[42] avant de franchir l'Adriatique et de prendre la *via Traiana*[43] et la *via Appia* puis la *Flaminia* et l'*Emilia* et de retrouver Milan. Ajoutons que ce voyage advient à un moment où le pouvoir impérial est à son apogée, qu'il contrôle la totalité des régions traversées et qu'il veille pleinement à l'entretien du réseau routier; l'argument de l'insécurité ou du mauvais état de la route ne peut donc être guère invoqué dans les choix de l'Anonyme.

Dans le détail, il est difficile d'effectuer une comparaison avec les deux autres Routiers pour l'Aquitaine, en raison d'un problème de sources. En effet, ni l'*Itinerarium Antonini*, ni la *Tabula Peutingeriana* ne rendent compte de la totalité des axes majeurs dans cette région; les aberrations qu'ils livrent peuvent être dues aussi bien aux compilateurs antiques qu'aux copistes médiévaux. Ainsi, la *Table* part bien en direction de Toulouse jusqu'à Agen par la Garonne, mais elle quitte

---

36 Par exemple: « *fit a BurdigalaArelateusquemilia CCCLXXII, mutationes XXX, mansiones XI* » (553.1–2).

37 Sulpice Sévère, *Dialogue*, 1.22; Postumianus est d'abord passé par un port africain, puis par Carthage, et est resté bloqué le long des Syrtes, faute de vent, avant de rejoindre Alexandrie cf. Maraval 1985, p. 171.

38 Hypothèse de Maraval 2002, p. 12.

39 Calzolari 2000, p. 132.Pour ma collègue Sara Zanni, c'est même une évidence; qu'elle soit remerciée ici pour ses observations.

40 Pour Jullian 1890, p. 205: "l'ancienne route n'existait plus ou était hors d'usage", explication reprise par Grenier 1934, p. 142 et Chevallier 1972, p. 33–34.

41 Ramskold 2013, p. 412–414 et carte fig. 2. Cependant, nous ne le suivons pas dans toutes ses propositions chronologiques.

42 Fasolo 2003.

43 Sur l'Itinéraire, dans les Pouilles: Gelsomino 1966.

https://biblioteca-digitala.ro

la vallée pour descendre vers le sud jusqu'a Lectoure puis rejoint Toulouse. L'*Itinéraire d'Antonin* ne mentionne aucune route joignant Bordeaux et Toulouse. Il donne seulement deux grands axes nord-sud: Bordeaux – Espagne par le Somport et *Avaricum* (Bourges) – *LugdunumConvenarum*, qui passe par Agen, ainsi qu'un tronçon de voie,*Aquae* (Dax) – *Beneharnum* – *Lugdunum* – *Tolosa*. Le grand axe *Tolosa-Narbo* est ainsi omis!Le Pèlerin, quant à lui, suit la vallée de la Garonne jusqu'à*Ad Stomatas* (La Prade) ou jusqu'à *Sirione* (le *Serione* de la *Tabula?* ou un site plus à l'est sur le Ciron?) puis pique sur *Cossio* (Bazas) et prend une route à travers les collines jusqu'à Toulouse (549.10 – 551.2) en passant par Eauze et Auch[44]. Si l'on prend ensuite le trajet de Toulouse à Carcassonne[45] et Narbonne (551.2 – 552.2), on voit que le Pèlerin arrive en deux journées à Bram (avec une nuit à *Mansio Elusione*) alors que la *Table* indique sur ce parcours deux *mansiones*, *Bad (egia)*[46]et *Fines*, soit trois journées; le trajet de Bram à Carcassonne se fait ensuite en une seule journée dans les deux itinéraires.

A partir de Narbonne, l'*Itinéraire de Bordeaux* suit désormais le même trajet que l'Itinéraire d'Antonina travers l'Italie[47], les Balkans et l'Anatolie, à part deux exceptions mises en lumière par la carte hors-texte d'O. Cuntz: le tronçon de Tarse à *Alexandria* (579.1 – 580.2–8) et celui de *Clodiana* à Aulon en Epire (608.4–10) sur le chemin du retour. Enfin, la différence majeure entre les deux itinéraires, outre les questions de distances, est le rythme des étapes, plus longues chez le Pèlerin, ce qui explique que,dans un certain nombre de cas, certaines *mansiones* de l'*Itinéraire d'Antonin* n'ont plus que la fonction de simples relais, comme à *Ambrussum* (396.6) / *mutatio Ambrosi* (552.7) en Narbonnaise ou *Fluvio Frigido* (128.7) /*mutatio Castra* (560.2) en Italie nord-orientale.

2.4 – Le rythme du voyage

L'énumération jour après jour des relais et des étapes est pour nous un témoignage extraordinaire. En outre, pour chaque grande section, l'auteur récapitule régulièrement le nombre de relais et d'étapes et la distance totale parcourue, non sans un certain nombre d'erreurs dans ces récapitulations[48].Cependant, l'on a constaté depuis longtemps que l'Itinéraire de Bordeaux était de loin le plus fiable et le plus précis des trois itinéraires. D'autres erreurs, en petit nombre, ont pu être constatées, qu'elles soient dues à l'auteur ou aux copistes, par exemple l'invention d'une *mutatio FluviusFrigidus* après Milan, doublon de la station de *Castra*/ Ajdovščina en Slovénie, ou encore quelques omissions comme celle, évidente, d'une étape entre Aquilée et *Emona* (Ljubljana), la distance accomplie en un seul jour n'étant pas vraisemblable.

Au cours de son voyage aller, prenons le segment de Bordeaux à Constantinople: celui-ci comporte 112 étapes, soit 112 jours en théorie; c'est une durée minimum, car visiblement le voyageur s'est s'abstenu de faire figurer les jours de repos. Il parcourt donc 2221 milles soit 3287 km en un peu moins de quatre mois, autrement dit 29,34 km par jour en moyenne. Sachant qu'il se trouve à Constantinople le 30 mai 333, cela signifie qu'il a quitté Bordeaux en plein hiver dans le courant de février (si l'on fait abstraction des jours de repos que l'on ne peut pas connaître). Cependant, les premières étapes sont d'une longueur exceptionnelle: 62 km de

---

44 Le tracé entre Auch et *Besino* a été récemment étudié par F. Colleoni (Colleoni 2010).

45 Tracé entre Toulouse et Carcassonne récemment étudié par M. Passelac (Passelac 2016) avec stations et sites de bords de route.

46 Sur la petite agglomération de *Bad (egia)* / Baziège, Passelac 2014, p. 254–256.

47 Voir l'analyse détaillée de toute la partie italienne, aller et retour, par Calzolari 2000, p. 147–143, confrontée à l'Itinéraire d'Antonin et à la Table de Peutinger, suivi par celle des stations routières du même espace, p. 153–166.

48 Ces erreurs peuvent provenir du Pèlerin lui-même mais aussi de la tradition manuscrite, le danger de se tromper étant plus grand quand il s'agit de recopier des chiffres (Maraval 2002, p. 16, note 1). Le même problème se pose pour l'Itinéraire d'Antonin et la Table, d'une manière beaucoup plus importante.

https://biblioteca-digitala.ro

Bordeaux à Bazas, 64 km de Bazas à Eauze; bref, au départ, il mène un rythme d'enfer pour rejoindre les Lieux saints, confirmé par la fréquence des *mutationes* sur ces sections de routes (3 relais pour joindre Bordeaux à Bazas, autant pour aller de Bazas à Eauze, puis un seul entre Eauze et Auch, à *Vanesia*, mais 4 pour joindre Auch à Toulouse). Ensuite, de Constantinople à Césarée, il faut 59 étapes, soit au total, de Bordeaux à la Palestine, 166 jours ou grosso modo 5 mois et demi. Sachant qu'il repasse à Constantinople le 25 ou 26 décembre 333 et que le trajet Césarée-Constantinople aller et retour représente une durée minimum de 4 mois, cela signifie qu'il est arrivé au plus tôt le 30 juillet en Palestine et qu'il en est reparti au plus tard le 26 octobre. Il a donc séjourné au maximum un peu moins de trois mois en Terre sainte, au milieu de l'été et au début de l'automne[49]. Il rejoint Milan[50]en135 jours avant de retrouver Bordeaux, sans doute, dans le courant du mois de mai 334, soit un total de 168 jours depuis la Nouvelle Rome. Son voyage au total a donc duré une quinzaine de mois au minimum[51].

2.5 – À pied, à cheval ou en voiture: quel moyen de locomotion?

A pied, la distance de 30 km par jour est tout à fait tenable, cependant, la mention des *mutationes*, d'une part, et, de l'autre, la longueur de certaines étapes, nettement supérieure à cette moyenne, indiquent que le chemin a été fait à cheval ou en voiture attelée[52]. On imagine donc soit un cavalier endurci avec son escorte, qui vit de longs mois, jour après jour, sur son cheval, soit plus vraisemblablement quelqu'un qui se fait transporter en voiture, avec tout son bagage et son plus fidèle serviteur et cocher ou bien avec deux accompagnateurs[53]. L. Lemcke[54] pense à un char à bœufs, qui expliquerait les courtes distances entre *mutationes*, hypothèse peu réaliste quand on sait la lenteur de ce type de traction[55].

La comparaison avec l'Itinéraire d'Egérie n'est pas d'un grand secours, puisqu'on n'y trouve que deux allusions: l'ascension du mont *Nebo* se fait à dos d'âne, sauf dans la partie la plus escarpée (Egérie 11.4); celle du Mont Sinai se fait à pied, car elle est « absolument impossible à faire à dos de monture – *quia prorsus nec in sella ascendipoterat* » (Egérie 3.2) et dans ce cas précis, elle doit faire allusion à des chameaux, cités également lors de la route de Pharan à Clysma (6.2). Cela n'empêche pas qu'en Terre sainte, elle ait pu circuler également à dos de cheval ou en voiture, mais elle n'y fait aucune allusion. Par ailleurs, comme il nous manque le début et la fin de son voyage, nous ne savons pas quel a été son moyen de transport pour venir d'Occident: il n'est

49 Il va de Césarée à Jérusalem en quatre étapes et reviens en trois; entre les deux, il visite une dizaine de sites sans préciser dans quels lieux il marque une étape. Notons qu'il dû affronter une chaleur accablante au début de son séjour; son intérêt pour les fontaines n'est peut-être pas seulement biblique.

50 L'Itinéraire s'arrête à Milan, ce qui a fait penser à certains auteurs que là s'achevait son voyage (Maraval 2002, p. 11); mais là encore, dans la logique d'un Itinéraire, on peut considérer que le pèlerin n'estime pas utile d'énumérer les relais et les étapes qui sont les mêmes qu'à l'aller.

51 Chiffre auquel aboutit également Calzolari 2000, p. 135 et note 51, dans laquelle il rappelle les estimations des historiens précédents.

52 Sans entrer dans le détail de ce type de voiture et d'une caractérisation précise, je renvoie à une iconographie relativement abondante, dans laquelle il est coutume de reconnaître le *carpentum*ou la*cisaria,*berline ou cabriolet: cf. Pisani Sartorio 1988, Molin 2002, Raepsaet 2009. Le voyage en litière est plutôt le mode de voyage des grandes dames, qu'elle soit portée par des serviteurs (*lectica*) ou par deux mulets entre des brancards (*basterna*), cf. les cas de Paula et de Mélanie l'Ancienne (qui la refuse), cités par Maraval 1985, p. 170.

53 À noter l'emploi du pluriel quand il repasse à Constantinople (571.67): "*Nous* avons voyagé … et *nous* sommes revenus". C. Jullian optait carrément pour un groupe de pèlerins (Jullian 1892, p. 204), mais si l'on est assuré qu'il n'était pas seul, ses accompagnateurs, pour des raisons de coût et d'efficacité, pouvaient difficilement équivaloir aux suites de ces grandes dames circulant en Terre sainte dans la deuxième moitié du IVe s.

54 Lemcke 2016, p. 38–39.

55 De 1,5 à 3 km/h, voire 9 km/jour dans des terrains difficiles; le char à bœuf était plutôt adapté aux transports de pondéreux.

https://biblioteca-digitala.ro

pas exclu qu'elle ait fait une partie du trajet en bateau; son lieu de départ est vraisemblablement la Galice plutôt que le sud de la Gaule[56].

2.6 – Un témoignage sur l'organisation du cursus publicus? la question du rapport public/privé

Le Bordelais doit donc pouvoir compter deux à trois fois par jour sur des chevaux frais qui l'attendent dans des *mutationes*. La question essentielle est de savoir s'il a pu bénéficier du système du *cursus publicus*. Il est frappant de voir que bon nombre de travaux sur le fonctionnement de cette institution, développée justement à partir de Dioclétien et Constantin, s'appuient sur l'*Itinerarium Burdigalense* pour décrire le système des relais[57], mais le rapport entre le pèlerin et le *cursus* est loin d'être évident. Soit l'utilisation de structures publiques à titre privé est autorisée par l'administration, dans la mesure de la disponibilité des infrastructures et des animaux[58] et à condition de payer ces services, soit le voyageur a reçu un ordre de mission, en dehors du service direct de l'administration, autorisation qui peut en effet être délivrée à des militaires ou des clercs[59]. Ainsi, la permission d'utiliser le *cursus* est donnée à un certain nombre d'évêques pour se rendre à Jérusalem afin d'assister à la dédicace solennelle de la basilique du Saint-Sépulcre (*Martyrium*) en 335[60]: de même, elle est accordée à Grégoire de Nysse (*Epist*. 2.13) pour résoudre une situation conflictuelle à Jérusalem. En revanche, on ne saurait abuser de cette autorisation: si Mélanie la Jeune partant pour Constantinople jouit aussi de ce privilège, le curiale de Tripoli chargé du *cursus* dans cette ville ne consent à fournir des montures à des membres de sa suite que contre 3 *aurei;* on peut le comprendre, vu que c'est sur lui que repose cette lourde charge[61]. Enfin, on a le cas d'un païen déclaré, l'Athénien Nicagoras, prêtre d'*Eleusis*, qui remercie l'empereur de lui avoir donné la possibilité de faire un voyage d'études en Egypte en compagnie d'autres philosophes néoplatoniciens en 326[62].

On pourrait ajoute rune troisième hypothèse: à titre exceptionnel, unepersonne de qualité, pour ce but précis du pèlerinage à Jérusalem, aurait reçu une telle autorisation, par faveur d'un très haut personnage, vraisemblablement d'un haut fonctionnaire de la cour impériale[63].Une mesure politique en quelque sorte, de la part de ce dernier, à un moment où la Terre sainte et Jérusalem ont été mis à l'honneur par le dernier voyage et la dernière action de la mère de l'Empereur, quelques années auparavant. On peut aussi rappeler ici les relations remarquables de l'aristocratie bordelaise avec le pouvoir central, avec quelqu'un comme Aemilius Magnus Arborius, précepteur d'un nouveau César (Constantin II?) et mort à Constantinople vers 330[64]: Ausone en 367 n'est pas devenu précepteur du jeune Gratien par hasard; le choix impérial est le fruit de la renommée de ce professeur, tout autant que d'une longue fréquentation des Bordelais à la Cour, inaugurée au temps du règne de Constantin, dès les années Vingt.

---

[56] Maraval 1982, p. 19–21.

[57] Par exemple Douglass 1996, Lemcke 2016; d'autres, comme Hunt 1982, Corsi 2000, refusent ce point de vue.

[58] Avec, dans ce cas, le caractère très aléatoire de trouver les chevaux libres au bon moment, en sachant qu'une station du *cursus* doit garder un minimum de chevaux en réserve: Di Paola 1999, p. 47; Mitchell 2014.

[59] Sur les conditions d'octroi des permis de circulation (*evectiones*): Di Paola 1999, p. 60–61, Kolb 2000, p. 71–122, Lemcke 2016, p. 74–105.

[60] Eusèbe, *VC*, 4.43.2, cf. Maraval 1985, p. 67.

[61] Gerontius, *Vita sanctaMelaniaeIunioris* 52. Sur ce *munus* sous Constantin, Di Paola 1999, p. 41 et 44.

[62] Graindor 1926, p. 209–214; Maraval 2011, p. 201.

[63] Sinon, l'octroi de cette *evectio* relève de vicaires ou préfets de toutes les juridictions traversées, à commencer par le vicaire de Viennoise ou le préfet du prétoire de Trêves.

[64] Etienne 1962, p. 340–341; ID. 1986, p. 8–10.

https://biblioteca-digitala.ro

Le voyage du Pèlerin pose de toute façon le problème du statut des établissements routiers et du rapport entre public et privé, problème insoluble, faute d'une documentation adéquate. Il fallait bien que les marchands, parmi bien d'autres voyageurs non officiels, puissent circuler; dans le cas d'établissements hôteliers multiples dans la même agglomération, comme à *Ambrussum* et dans les diverses "*Trestabernae*" des Routiers, un seul avait-t-il le "label" du *cursus?* Ou bien tous pouvaient être mis à contribution, ou réquisitionnés en cas d'urgence? N'oublions pas non plus que l'Anonyme, s'il s'agit d'un membre de l'aristocratie municipale, a pu devoir gérer une station routière dans le cadre d'un *munus;* dans ce cas, il connaîtrait parfaitement les rouages de cette administration.

Enfin, on retiendra que toute l'organisation de son voyage repose sur un réseau de *mutationes* et de *mansiones* étique nulle part il n'est question ici d'une hospitalité qui lui aurait été offerte soit par ses pairs en tant qu'aristocrate, soit par ses frères en tant que chrétien, contrairement aux déplacements d'Egérie cinquante ans plus tard, ou encore de Rutilius Namatianusen 417 (*De reditusuo)*[65]. Il est également possible ou même probable qu'il ait bénéficié ici et là d'une telle hospitalité, mais qu'il ait choisi de ne pas la mentionner, car son but est présenter un modèle d'itinéraire, de carte écrite, à l'usage de tout chrétien qui voudrait aller en Terre sainte par la route.

III – Ce que nous apprend l'*Itinerarium burdigalense*sur son auteur

On commencera par écarter deux hypothèses émises à son sujet, celle d'un judéo-chrétien et celle d'une femme. Dans la description de la Terre sainte, de nombreux sites de l'Ancien Testament ont été cités alors que ceux du Nouveau Testament sont très minoritaires; par ailleurs, un certain nombre de ces sites bibliques ne seront plus jamais mentionnés par les pèlerins suivants: ces deux observations indiqueraient que l'auteur pourrait être un Juif converti au christianisme[66]. En réalité, en 333, les sitesdu Nouveau Testament et plus encore les églises répertoriées alors en Terre sainte sont en nombre très faible, comme le montre par exemple l'*Onomasticon* d'Eusèbe de Césarée[67]. Pour L. Douglass, l'auteur de l'Itinéraire serait une femme, à l'instar d'Egérie[68]; elle s'appuie sur plusieurs centres d'intérêt en Terre sainte qui seraient révélateurs d'une sensibilité féminine, avec une attention particulière à la fertilité et aux jeunes enfants[69].S. Weingarten a fait justice de cette hypothèse[70].

La chose la plus évidente est que l'Anonyme, tout comme Egérie, est un personnage jouissant d'une certaine fortune et appartenant vraisemblablement aux milieux aristocratiques, mais sans doute pas au même rang que la Bienheureuse, laquelle est objet de la plus grande considération de la part des évêques, des prêtres et des fonctionnaires impériaux lors de son séjour[71].

En poursuivant la comparaison avec Egérie, et au regard des grandes plumes de son époque, on peut difficilement reconnaitre à l'Anonymedes talents d'écrivain, témoin la platitude de ses descriptions marquées par la pauvreté et les répétitions, comme dans ses allusions aux quatre basiliques constantiniennes. Son texte est dépourvu de tout émotion, ferveur ou signe de sensibilité religieuse, contrairement au témoignage d'Egérie, mais ce peut-être aussi le fait d'un être

---

65 Vessereau/Préchac 2003³.
66 Donner 1979, p. 41–42.
67 Cf. la prudence de Maraval 1985, p. 12 sur cette hypothèse.
68 Douglass 1996.
69 Par exemple, mention de la fontaine de Syna où toute femme qui s'y baigne tombe enceinte (586.1–2).
70 Weingarten 1999.
71 Maraval 1982, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro

sobre, pudique, réservé, peu enclin aux démonstrations comme pourrait l'être un fonctionnaire ou un militaire.

Allons un peu plus loin: en mettant à part tout ce qui concerne la Terre sainte proprement dite, ses centres d'intérêt, qui apparaissent furtivement et épisodiquement pendant son voyage à l'évocation d'un site, peuvent-il nous éclairer sur sa personnalité et sur son appartenance sociale? (**Fig. 2**)Il est intéressant de noter qu'il n'émet aucune remarque d'ordre historique avant d'atteindre le Danube. C'est seulement à partir de là que l'on trouve cinq remarques dignes pour lui d'être notées, avant son arrivée en Terre sainte: à *Viminacium ubi Diocletianus occidit Carinum* (564.9) / *où Dioclétien tua Carin;* en Bithynie, la *mansio Libissa, ibipositus est rex Annibalianus, qui fuit Afrororum* (572. 1–5) / *ici repose Annibalianus, roi des Africains*[72]; en Cappadoce, la *mansio Andavilis, ibi est villa Pammati, undeveniunte qui curules* (577.6) /*là est le domaine de Pampatus, d'où viennent les chevaux curules;* c'est ici d'ailleurs le seul soupçon d'indice d'une possible rencontre avec quelque autre aristocrate, mais nécessairement brève puisque on est dans une *mutatio*[73]. Aussitôt après, vient la *civitas Thyana inde fuit Apollonius magus* (578.1) / *d'où fut Apollonius le Mage*[74], et enfin, en Cilicie, la *civitas Tarsoinde fuit apostolus Paulus* (579.4)/*d'où fut l'apôtre Paul*. Dans le voyage du retour, on relève seulement trois allusions, mais rien n'apparaît avant *Philippes, ubi Paulus et Sileas in carcere fuerunt* (604.1)/ *Paul et Sileas y furent emprisonnés*; le jour suivant, il passe à la *mutatio Peripidisibipositus est Euripidispoeta* (604.7)/ *où repose le poète Euripide* et un jour plus tard, la *civitas Polli* (Pella), *unde fuit Alexander Magnus* (606.1) / *patrie d'Alexandre le Grand*. Au-delà, et une fois franchie l'Adriatique, aucun lieu d'Italie n'a droit à une annotation, pas même Rome! Mais peut-être est-ce pour lui un lieu déjà familier, comme tout le reste de la péninsule?

Par ailleurs, aucun indice ne permet de déceler l'attitude d'un courtisan: alors que Dioclétien, grand persécuteur des chrétiens, est nommé, rien n'est dit sur *Naissus*, la ville natale de Constantin, nisur Constantinople, nouvelle Rome fondée par celui-ci. Le fait de mentionner Hannibal, Euripide, les chevaux de courses ou Apollonios de Tyaneest l'indice d'une culture historique et littéraire de n'importe quel homme bien né, qu'il figure parmi les *principales* de l'aristocratie municipale ou qu'il soit sénateur[75]. Le contraste est en tout cas frappant avec Egérie, un demi-siècle plus tard, dont la culture est purement chrétienne.

Outre ces deux allusions sur la vie de Paul, nous avons vu que le récit détaillé de son séjour en Terre sainte montrait une connaissance précise de certains passages de l'Ancien et du Nouveau Testament et donc la marque d'une solide culture religieuse. Au total, on pourrait deviner à travers ce texte le zèle d'un néophyte, qui, dans l'enthousiasme, a conçu un projet totalement novateur et a voulu servir de modèle en fournissant tousles détails pratiques pour qu'on puisse suivre son chemin.

Aristocrate, nécessairement possesseur d'une solide fortune, mais peut-être aussi fonctionnaire, comme on le pense généralement. On est en effet frappé par la précision typique d'un

---

72 À noter la confusion entre Hannibal et le nom du neveu de Constantin, Hannibalianus, dont le père, Dalmatius, est justement consul en cette année 333 (571.6). Au début de la décennie précédente, le père et ses fils étaient installés à Toulouse; Hannibalianus y fut élève d'Exuperius (Ausone, *Commemoratio professorum Burdigalensium*, 17).

73 Ou Palmatius, qui est avec celui d'Hermogenes le lieu le plus réputé pour l'élevage de chevaux de course destinés aux hippodromes de Constantinople: Mitchell 2014, p. 258.

74 La vie de ce néopythagoricien de l'époque de Domitien, écrite de manière romancée par Philostrate, lui avait donné un renouveau de notoriété au IIIe s. cf. la traduction et le commentaire de P. Grimal 1958, p. 1025–1338.

75 Douglass 1996 a tendance à rabaisser son niveau culturel alors qu'Elsner 2000 et Bowman 2001 en font l'éloge. A propos du rang social, notons qu'Ausone, membre de l'ordre sénatorial, a également été *duumvir* de *Burdigala* (*Ordre des villes célèbres*, *Burdigala*,2–3).

https://biblioteca-digitala.ro

homme de l'administration, l'intérêt pour les relais et les étapes et leurs statuts respectifs, les distances entre eux, l'emploi des lieues puis des milles (que l'on retrouve, il est vrai, dans les deux autres itinéraires) et enfin les passages de frontières d'une province à l'autre, mentionnés à partir de son entrée dans le *Noricum*, puis systématiquement par la suite[76]. (**Fig. 3**).

Ces mentions, qui ne concernent que les diocèses d'*Illyricum* et d'Orient[77], autant que les annotations évoquées *supra* qui ne commencent que sur le Danube, peuvent par ailleurs fournir un autre indice intéressant sur l'auteur, comme si les Gaules et l'Italie étaient pour lui des domaines géographiquement bien connus.

IV – En route avec le pèlerin: espace vécu, espace perçu, espace reconstitué

4.1 – La confrontation entre texte et archéologie routière

Le premier élément du paysage routier tel qu'a pu le connaître le Pèlerin, et le plus récurrent, est la ville remparée que l'on perçoit parfois de très loin dans l'horizon: ces murs qui montent jusqu'au ciel, comme l'a chanté Ausone à propos de Bordeaux[78],sont caractéristiques désormais de toutes les villes que connaissent les voyageurs et c'est ainsi d'ailleurs qu'elles sont symbolisées sur la Table de Peutinger, en tant que capitales de cité: généralement sous la forme d'une porte encadrée de deux tours avec un certain nombre de variantes et, pour les plus grandes comme *Aquileia*, la ville entière et son rempart, dans une vue cavalière[79]; on remarque par ailleurs dans la *Notitia Dignitatum* que *Castra* (Ajdovščina), initialement une *mansio* et agglomération secondaire, est également représentée sous cette dernière forme, car elle jouit désormais du statut de ville fortifiée[80]. L'enceinte est une nouveauté qui remonte à la fin du IIIe s. pour la plupart villes traversées[81], les exceptions étant les cités de Narbonnaise et certaines cités d'Italie du Nord qui possèdent ce privilège dès le Haut-Empire comme Toulouse, voire dès la fin de l'époque républicaine, comme Aquilée. L'autre caractéristique des villes est la présence des nécropoles hors du *pomerium*, mais ceci est propre à toute cité dès sa création.

Sur le trajet, un des moments forts est le franchissement des cours d'eau, qui s'effectue généralement par un ouvrage d'art, dans le cas de ces axes majeurs que le Pèlerin a emprunté: quelques uns que notre homme a connus ont subsisté comme à *Ambrussum* sur la Vidourle, petit cours méditerranéen encaissé et aux crues impétueuses. La question se pose pour le passage de l'Isonzo, à la Mainizza, dénommé justement *Pons Aesontii* par les deux autres Itinéraires: le pont, détruite 238 parles habitants d'Aquilée menacés par Maximin le Thrace (Hérodien, 8.4), avait vraisemblablement été reconstruit[82]. A *Poetovio* (Ptuj), le pont est mentionné explicitement par le Pèlerin: *civitas Poetovione, transis pontem, intras PannoniamInferiorem* (561. 4–6)[83]. Cela n'exclut pas des franchissements par gué ou par bac, mais on n'en trouve pas trace dans le texte.

Certaines des *mutationes* et des *mansiones*, lieux de relais pour les chevaux ou gîtes d'étape, sont aussi archéologiquement connues, telle la *mutatio Vanesia* (550.7) près du franchissement

76 À noter une erreur: après *HorreumMargi* (Čuprija), il mentionne la frontière entre la Mésie et l'Asie, alors qu'il s'agit de la Dacie (565.7).

77 À l'exception des *fines* entre Apulie et Campanie (610.8) en Italie, sur le chemin du retour.

78 "Le carré de tes murailles élève si haut ses tours altières que leur sommet entre dans les nuages", *Classement des villes célèbres*, v. 310–314.

79 Lévi 1967.

80 Svolšajk*et al*. 2013, p. 16; Kos 2015, p. 25, fig. 66–67.

81 Maurin 1992 pour les villes entre Garonne et Loire.

82 Magnani/Banchig/ Ventura 2005. Outre le cas de l'Isonzo, la question du franchissement des cours d'eau entre Aquilée et le pont de la Mainizza est abordée par Sara Zanni 2018.

83 Le pont est archéologiquement et épigraphiquement connu: Gaspari 2001, Šašel Kos 2014, p. 149–150.

https://biblioteca-digitala.ro

de la Baïse, fouillée par Fabien Colleoni[84]; l'édificese présente comme un ensemble de 37,5 m sur 32 m, avec un bâtiment de façade qui ouvre sur une cour charretière, suivie d'une seconde cour, ainsi qu'un corps de logis sur le côté occidental et un ensemble thermal à l'est. Cette fouille a pu démontrer par ailleurs qu'une *mutatio* n'était pas toujours synonyme d'agglomération, mais pouvait se rapporter à un bâtiment complètement isolé.

Au franchissement des Alpes orientales, *Ad Pirum*, visiblement une *mutatio* pour le Pèlerin, constitue une petite agglomération fortifiée; les multiples fouilles qui y ont été pratiquées depuis plus d'un siècle n'ont toutefois pas permis d'identifier le relai parmi les quatre bâtiments en bord de route[85].

Sur la *via Egnatia*, lors du trajet du retour, la *mutatio Ad Quintum* (608.3),ordinairement identifiée au site de Bradashesh (Albanie)[86] et fouillée en 1968[87], est, elle, beaucoup mieux conservée dans sa partie thermale; il s'agit d'un important complexe balnéaire pourvu d'un nymphée, l'ensemble étant alimenté par des sources; l'on peut encore aujourd'hui circule rentre ses murs en élévation et fouler au pied le pavement où le Pèlerin nous a précédé, il ya 1700 ans à peine. Toutefois, notre connaissance s'arrête là, car aucune installation hôtelière à proprement parler n'y a été découverte jusqu'ici[88].

Le rapport entre stations routières et agglomérations secondaires mérite une attention particulière. Contrairement à certaines *mutationes*, les *mansiones* données par les trois Itinéraires, quand elles ont pu être archéologiquement reconnues, apparaissent comme des agglomérations secondaires de taille très variable; ainsi, la *mansio Elusio* (Montferrand), entre Toulouse et Bram, est une petite agglomération de 2,5 ha au minimum, qui comportait probablement au moins trois structures d'accueil en bord de route[89].

On rencontre également le cas de double désignation d'une station selon les sources comme *Castra/Fluvius Frigidus* (Ajdovščina)[90]: *Castra* dans ce cas semble être le toponyme le plus récent, né au moment où l'agglomération est ceinte de remparts qui enferment une superficie de 2,6 ha, mais, pour le Pèlerin, le site n'a qu'une fonction de *mutatio*.

4.2 – Espace vécu, espace perçu: 130 kmavec le Pèlerin

En septembre 2017, l'archéologue italienne Sara Zanni a organisé dans le cadre d'une bourse post doc Marie Skłodowska Curie un parcours à pied d'*Aquileia* à *Singidunum* (Belgrade)[91] par la vallée de la Save (et non par celle de la Drave, empruntée par le Pèlerin). D'Aquilée à *Emona* (Ljubljana), le trajet est commun aux trois Itinéraires.

Il était impossible de suivre intégralement le tracé présumé ou assuré de la voie, car bien souvent, il se trouvait sous une voie ferrée ouassou l'autoroute, les ingénieurs romains ayant choisi l'assiette la plus favorable et la moins pentue, imités en cela par leurs collègues des XIXe et XXe s. Néanmoins, Sara Zannia cherché à respecter le rythme autour de 30 km par jour, veillant à ce que chaque étape corresponde grosso modo à une station routière antique.

---

84 Colleoni 2010, p. 60–62;*Id.* 2016, 71–90; *id.*2018, p. 42–45.

85 Kos, 2015, p. 73–88: le site qui a conservé son nom en slovène et en italien Hrušica/Piro) a été occupé à l'époque médiévale et moderne avec la même fonction routière et abrite, encore aujourd'hui, une auberge où l'on peut apprécier les produits du terroir.

86 Que nous avonspu visiter en avril 2018 grâce à l'obligeance de LuanPerzhita, directeur de l'Institut d'archéologie de Tirana.

87 Ceka/Papajani, 1972, p. 29-57. De Matteis 2011, p. 137.

88 Mais le périmètre autour n'a pas été exploré et il est déjà en partie couvert de constructions récentes.

89 Passelac 2016, p. 262–265.

90 Bosio 1991, p. 201–202; VedaldiIasbez 1994, p. 445–446; Svoljšak*et al.* 2013, p. 9–20; Kos 2015, p. 37.

91 *RecRoad*, projet européen Marie Skłodowska Curie n° 660763.

https://biblioteca-digitala.ro

J'ai eu la chance de participer à cette expérience la première semaine, en parcourant avec la petite équipe internationale de marcheurs 130 km en 4 jours, ce que notre Bordelais dit avoir fait en une seule journée en changeant trois fois de chevaux. Or, même en voiture, ce parcours apparaît peu vraisemblable, compte tenu des Alpes à franchir: "*inde surgunt Apes Iuliae*" (560.4), comme il le dit lui-même dans une des rares remarques sur le paysage. Visiblement, il manque une *mansio* dans son parcours, sinon deux: Aquilée-*Castra* compte 54 km. Gageons qu'il s'est arrêté à *Castra* avant de franchir la montagne; les marcheurs, quant à eux, ont mis 10 heures pour aller d'Ajdovščina à *Longaticum* (Logatec), déjeuner à *Ad Pirum* compris.

Au-delà de cet aspect, l'apport d'une telle expérience pour des historiens et des archéologues est de pénétrer dans l'univers mental du voyageur antique, s'imprégnant de la lenteur des déplacements (ce qu'on parcourt en une journée à pied, prend moins d'une demi-heure en voiture aujourd'hui). Comprendre la difficulté du franchissement d'un cours d'eau ou l'affrontement d'une pente un peu raide, lire dans l'horizon l'endroit où l'on devra le lendemain passer la montagne, là réside l'intérêt majeur de ces journées. Cette double perception de l'espace et du temps a été fondamentale.

Conclusion

Ainsi la connaissance approfondie des textes reste bien aléatoire si elle n'est pas confrontée aux réalités du terrain. On peut voir néanmoins que le Pèlerin est généralement précis et rigoureux; on lui pardonnera quelques erreurs, surtout s'il a rédigé après coup son itinéraire, à partir de ses notes de voyage et de ses souvenirs, et non chaque soir à l'étape. Il n'est pas sûr que sa personnalité soit rendue plus claire au terme de ces quelques pages, mais être à la fois un Anonyme et le plus illustre Bordelais de la première moitié du IVes., ce n'est pas si facile, surtout, quand, pour la seconde moitié, la place est prise par Ausone.

Bibliographie

AAVV (éd.) 1891 = AAVV (éd.), *Arculfe, précédé de l'Itinéraire en Terre Sainte du Pèlerin de Bordeaux*, Bordeaux, 1891.

Arnaud 1988 = Pascal Arnaud, L'origine, la date de rédaction et la diffusion de l'archétype de la Table de Peutinger, *BSAF*, 1988, 302–321

Arnaud 1993 = Pascal Arnaud, L'itinéraire d'Antonin: un témoin de la littérature itinéraire du Bas-Empire, *Geographia antiqua*, 2 (1993), 35–50.

Barraud/Maurin 1996 = Dany Barraud et Louis Maurin, Bordeaux au Bas-Empire. De la ville païenne à la ville chrétienne (IIIe-VIe siècles), *Aquitania*, 14 (1996), p. 35–53.

Barraud/Caillabet-Duloum 2010 = D. Barraud et G. Caillabet-Duloum, *Burdigala*. Bilan de deux siècles de recherches et découvertes récentes à Bordeaux, in R. González Villaescusa et J. Ruíz de Arbulo (éd.), SimulacraRomae II: *Rome, les capitales de province* (capita prouinciarum) *et la création d'un espace commun européen. Une approche archéologique, Actes du colloque tenu à Reims les 19, 20 et 21 novembre 2008*, Reims, 2010, p. 239–271.

Bosio 1991 = L. Bosio, *Le strade romane della*Venetia*e dell'*Histria, Padova, 1991.

Bost 1998 = J.-P. Bost, Les routes d'Aquitaine dans les Itinéraires antiques, in P. Arnaud et P. Counillon, *Geographica Historica*, Editions Ausonius, Etudes 2, Bordeaux, 1998, p. 224–238.

Bost 2002 = J.-P. Bost, Bordeaux, ville cosmopolite sous le Haut-Empire romain, *Rev. Hist. de Bordeaux et du département de la Gironde*, 3esér., 1 (2002), p. 9–26.

Bowman 2001 = G.W. Bowman, A Textual Landscape: the Mapping of a Holy Land in the Fourth-Century

https://biblioteca-digitala.ro

Itinerarium of the Bordeaux Pilgrim, in P. Starkey and J. Starkey (eds.), *Unfolding the Orient: Travellers in Egypt and the Near East*, Durham Middle East Monographs, Reading, 2001, p. 7–40.

Calzolari 1997 = M. Calzolari, Ricerche sui itinerari romani. L'*ItinerariumBurdigalense*, in *Studi in onore di NereoAlfieri*, Accademia delle Scienze di Ferrara, Suppl. al vol. LXXIV degliAtti, Ferrara, 1997, p. 125–189.

Cartronet al. 2009 = I. Cartron, D. Barraud, P. Henriet, A. Michel (éd.), Autour de Saint-Seurin: Lieu, mémoire et pouvoir, Des premiers temps chrétiens à la fin du Moyen Age, Actes du colloque de Bordeaux (12–14 octobre 2006), Ausonius éditions, Bordeaux, 2009.

Ceka/Papajani 1972 = N. Ceka et L. Papajani, Le nymphée et les thermes de la station *ad Quintum*, *Monumentet*, 4, 1972, p. 29–59.

Chateaubriand 1811 = F.-R. de Chateaubriand, *Itinéraire de Paris à Jérusalem*, Paris, 1811.

Chevallier 1972 = R. Chevallier, *Les voies romaines*, Paris, 1972.

Chevallier 1988 = R. Chevallier, Voyages et déplacements dans l'Empire romain, Paris,

Colleoni 2010 = F. Colleoni, D'*AugustaAuscorum* à *Besino:* recherches sur une section de la voie antique *Burdigala-Tolosa*, in P. Moret et C. Rico (éd.), Ab Aquitania in Hispaniam, *Mélanges d'histoire et d'archéologie offerts à Pierre Sillières*, Toulouse, 2010 (= *Pallas* 82), 59–76.

Colleoni 2016 = F. Colleoni, *Vanesia* (Saint-Jean-de-Poutge). Une *mutatio* aquitaine de l'*Itinéraire de Bordeaux à Jérusalem*, in Colleoni, éd. 2016, p. 71–90.

Colleoni, éd. 2016 = F. Colleoni (éd.), Stations routières en Gaule romaine. Architecture, équipements et fonctions, *Gallia*, 73.1 (2016), 1–318.

Colleoni 2018 = F. Colleoni, Les stations routières, in C. Petit-Aupert éd., *Habiter en Aquitaine dans l'Antiquité de la Tène finale à l'Antiquité tardive*, catalogue d'exposition, Bordeaux, p. 42–47.

Corsi 2000 = C. Corsi, *Le strutture di serviziodel* cursus publicus*in Italia. Ricerchetopografiche e evidenzearcheologiche*, BAR IS 875, Oxford, 2000.

Coulon 2013 = G. Coulon, Les voies romaines en Gaule, Paris, 2013.

Crogiez-Pétrequin 2009 = S. Crogiez-Pétrequin, Le terme *mansio* dans le Code Théodosien. Une approche de définition, in S. Crogiez-Pétrequin et P. Jaillette (éd.), *Le Code Théodosien. Diversité des approches et nouvelles perspectives*, Col. EFR 412, Rome, p. 89–104.

Cuntz, éd. 1929 = O. Cuntz (éd.), *ItinerariaAntoniniAugusti et Burdigalense*, Leipzig, 1929 (*ItinerariaRomana*, 1)

Cuntz/Wirth, éd. 1990 = O. Cuntz et G. Wirth (éd.), ItinerariaRomana: Vol. I. ItinerariaAntoniniAugusti et Burdigalense, Stuttgart, 1990.

Delage, éd. 2018 = P.-G. Delage (éd.), *Egérie, une femme au pays des Pères*, Petites Journées de Patristique, La Rochelle, 2018.

De Matteis 2011 = M. De Matteis, Stazione di sosta (*mutationes*) lungo la via Egnatia, in G. Sega (ed.), Il viaggio adriatico. Atti del Convegno Internazionale (Tirana, Scutari, 1–3 giugno 2010), Tirana, 2011p. 129–148.

Di Paola 1999 = L. Di Paola, *Viaggi, trasporti e istituzioni, Studisul*cursuspublicus, Messina, 1999.

Donner 1979 = H. Donner, PilgerfahrtinsHeiligeLand. Die ältestenBerichtechristlicherPalästinapilger (4.–7. Hahrundert), Stuttgart, 1979.

Douglass 1996 = L. Douglass, A New Look at the *Itinerarium Burdigalense*, *Journal of Early Christian Studies*, 4.3 (1995), p. 313–333.

Elsner 2000 = J. Elsner, The *Itinerarium burdigalense:* Politics and salvation in the geography of Constantine's empire, *JRS*, 90 (2000), p. 181–195.

Étienne 1962 = R. Étienne, *Bordeaux antique*, Bordeaux, 1962.

Étienne 1986 = R. Étienne, *Ausone ou les ambitions d'un notable aquitain,* Bordeaux, 1986.

Fasolo 2003 = M. Fasolo, *La*viaEgnatia, 1, *Da Apollonia e Dyrrachium ad HerakleiaLynkestidos*, Rome, 2003.

Fugmann 1999 = J. Fugmann, *Itinerarium*,ReallexikonfürAntikeund Cristentum,19 (1999), p. 1–31.

Gaspari 2001 = A. Gaspari, *Raziskave rimskega mostu na Ptuju, in M. Vomer Gojkovič et N. Kolar (eds.), Ptuj v rimskem cesarstvu. Mitraizem in njegova doba / Ptuj im Römischen Reich. Mithraskult und*

https://biblioteca-digitala.ro

seine Zeit / Ptuj in the Roman Empire. Mithraism and its Era, Archaeologia Poetovionensis 2, Ptuj, 2001, p. 51–60.

Gaudemet, éd. 1977 = J. Gaudemet (éd.), *Conciles gaulois du IVe siècle*, Sources chrétiennes n° 241, Paris, 1977.

Gelsomino 1966 = P. Gelsomino, L'*ItinerariumBurdigalense* e la Puglia, *VeteraChristianorum*, 3 (1966), p. 166–208.

Graindor 1926 = P. Graindor, Constantin et le dados que Nicagoras, *Byzantion*, 3 (1926), p. 209–214.

Grenier 1934 = A. Grenier, *Manuel d'archéologie gallo-romaine, Tome 2, L'archéologie du sol. Les routes*, Paris, 1934

Grimal 1958 = P. Grimal, *Romans grecs et latins*, textes présentés, traduits et annotés par Pierre Grimal, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 1958.

Guyon *et al.* 1996 = J. Guyon, B. Boissavit-Camus, V. Souilhac, Le paysage urbain de l'Antiquité tardive (IVe-VIe s.) d'après les textes et l'archéologie, *Aquitania*, 14 (1996), p. 9–18.

Haensch 1997 = R. Haensch, Capita provinciarum. *StatthaltersitzeundProvinzialverwaltung in der römischenKaiserzeit*, Mainz, 1997.

Hunt 1982 = E. D. Hunt, *Holy land Pilgrimage in the late Roman Empire AD 312–460*, Oxford, 1982.

Jullian 1890 = C. Jullian, *Inscriptions romaines de Bordeaux II*, Bordeaux, 1890.

Kolb 2000 = A. Kolb, *Transport und NachrichtentransferimRömischen Reich*, Berlin, 2000.

Kos 2015 = P. Kos, Ad Pirum *(Hrušica) in*ClaustraAlpiumIuliarum, Vestnik 26, Ljubljana, 2015.

Lemcke 2016 = L. Lemcke, *Imperial Transportation and Communication from the Third to the Late Fourth Century.The golden age of*cursuspublicus, Latomus 353, Bruxelles, 2016.

Levi/Levi 1967 = Levi A. et M., *ItinerariaPicta, contributoallo studio della Tabula Peutingeriana, Rome,* 1967.

Magnani *et al.* 2005 = S. Magnani, P. Banchig, P. Ventura, Il ponte romano alla Mainizza e la via *Aquileia-Emona*, *AN*, 74 (2005), cc. 82–136.

Maraval, éd. 1982 = *P. Maraval (éd.), Égérie, Journal de Voyage – Itinéraire*, Sources Chrétiennes 296, Paris, 1982.

Maraval 1985 = *P. Maraval, Lieux saints et pèlerinages d'Orient: histoire et géographie des origines à la conquête arabe*, Paris, 1985.

Maraval, éd. 1996 = *P. Maraval (éd.), Récits des premiers pèlerins chrétiens au Proche Orient (IVe-VIIe siècle)*, Editions du Cerf, Paris, 1996, réédité en 2002.

Maraval 2011 = *P. Maraval, Constantin le Grand: empereur romain, empereur chrétien, 306–337*, Paris, 2011.

Maurin 1992 = L. Maurin, Remparts et cités des trois provinces du Sud-Ouest de la Gaule au Bas-Empire (dernier quart du IIIe siècle – début du Ve siècle), in *Villes et agglomérations urbaines antiques du Sud-Ouest de la Gaule, 2e colloque Aquitania (Bordeaux 1990)*, Suppl. Aquitania 6, Bordeaux, 1992, p. 365–389.

Maurin/Navarro Petit 2010 = L. Maurin et M. Navarro Petit M., *Inscriptions latines d'Aquitaine (ILA). Bordeaux*, Bordeaux 2010.

Maurin*et al.* 2015 = L. Maurin, A. Bouet, E. Hiriart, G. Landreau, C. Sireix, D. Tardy, Saintes/*Mediolanum*, cité des Santons et Bordeaux/*Burdigala*, cité des Bituriges Vivisques: destins croisés,in: M. Reddé, W. Van Andringa (éd.), *La naissance des capitales de cités en Gaule Chevelue*, *Gallia* 72.1, Paris, p. 53–77.

Meunier 1890 = J.-M. Meunier, *De Bordeaux à Jérusalem par les voies romaines* (itinerariumaBurdigala-Hierusalemusque) *333–37 – 1887–89*; précédé d'une préface de Dom Rabory, Avignon, 1890.

Michel, éd. 2017 = A. Michel (éd.), *Saint-Seurin de Bordeaux. Un site, une basilique, une histoire*, Ausonius éditions, In Situ 1, Bordeaux, 2017.

Mitchell 2014 = S. Mitchell, Horse-Breeding for the *Cursus Publicus* in the later Roman Empire, in A. Kolb (éd.), *InfrastrukturundHerrschaftsorgannisationim Imperium Romanum: HerrschaftsstrukturenundHerrschaftspraxis III. Akten der Tagung in Zürich*, *19.–20.10.2012*, 2014, p. 247–281. Molin 1995 = M. Molin, L'attelage à brancards dans l'Italie romaine: un autre Rubicon, in G. Raepsaet et

https://biblioteca-digitala.ro

C. Rommelaere (éd.), *Brancards et transport attelé entre Seine et Rhin de l'Antiquité au Moyen Âge. Actes du colloque, Bruxelles et Treignes, 1er et 2 octobre 1993*, Treignes, 1995, p. 67–73.

Molin 2002 = M. Molin, Les transports routiersdans l'Occident romain, in H. Lavagne (dir.), *L'Europe et la Gaule romaine. Voies commerciales, moyens de transport. Catalogue de l'exposition, Paris, Grande arche de la Défense*, *5 décembre 2002–21 février 2003*, Paris, 2002, p. 29–36.

Munier, éd. 1963 = Ch. Munier (éd.), Concilia Galliae, 314–506, 1, Corpus ChristianorumSeries Latina 148, Turnhout, 1963.

Passelac 2016 = M. Passelac, La voie d'Aquitaine entre *Tolosa* (Toulouse, Haute-Garonne) et *Carcaso* (Carcassonne, Aude): stations et sites de bord de route, in: Colleoni, éd. 2016, p. 253–273.

Piétri 1999 = Ch. Piétri, *Prosopographie chrétienne du Bas-Empire – Tome 2, Prosopographie de l'Italie chrétienne (313–604)*, Vol. 1, A-K, Paris, 1999.

Piganiol 1932 = A. Piganiol, *L'empereur Constantin*, Paris, 1932.

Piganiol 1972[2] = A. Piganiol, *L'Empire chrétien (325–395)*, Paris, 1972[2].

Pisani Sartorio 1988 = G. Pisani Sartorio, *Mezzi di trasporto e traffico*, Roma, 1988.

Raepsaet 2009 = G. Raepsaet, Land Transport, Part 2: Riding, Harnesses, and Vehicles, in J. P. Oleson (éd.), *Handbook of Engineering and Technology in the Classical World*, Oxford, 2009, p. 580–605.

Ramskold 2013 = L. Ramskold, Constantine's Vicennalia and the death of Crispus,*Niš and Byzantium*,11 (2013), p. 409–456.

Salway2001 = B. Salway, Travel, Itineraria and Tabellaria, in C. Adams – R. Laurence (éd.)*Travel and Geography in the Roman Empire*, London, 2001, p. 22–66.

Salway 2007 = B. Salway, The Perception of Space in Roman Itineraries, in M. Rathmann (éd.), *Wahrneh-mungundErfassunggeographischerRaüme in der Antike*, Mainz, 2007, p. 181–209.

Šašel Kos 2014 = M. Šašel Kos, *Poetovio*before the MarcomannicWars:from Legionary Camp to *ColoniaUlpia*,in I. Piso et R. Varga (éd.), *Trajan und seine Städte, Colloquium Cluj-Napoca, 29. September – 2.Oktober 2013,* Cluj-Napoca,2014, p. 139–165.

Svoljšak*et al.* 2013 = D. Svoljšak, B. ŽbonaTrkman, N. Osmuk and B. Brezigar, *FluvioFrigido, Castra, Flovius, Ajdovščina*, Nova Gorica, 2013.

Tassaux 1998 = F. Tassaux, "Apports récents de l'épigraphie à l'histoire économique et sociale de l'île de Brioni (Croatie)", in G. Paci éd.,*Epigraphie de l'Adriatique, IXe Rencontre franco-italienne sur l'épigraphie du monde romain (Macerata, 10–11 nov. 1995)*, Rome, 1998, p. 77–99.

Tobler/Molinier 1877 = T. Tobler et A. Molinier,Itinera et descriptionesTerraeSanctae, Genève, 1877 (comprend l'édition latine de l'*itinerariumBurdigalense*).

VedaldiIasbez 1994 = V. VedaldiIasbez, *La* Venetia*orientale e l'*Histria. *Le fontiletterariegreche e latine fino allacadutadell'Impero Romano d'Occidente*, Roma, 1994.

Vessereau/Préchac 2003[3] = J. Vessereau et F. Préchac, édition et traduction de *RutiliusNamatianus. Sur son retour*, Paris, 2003[3].

Weingarten 1999 = S. Weingarten, Was the Pilgrim from Bordeaux a Woman? A reply to Laurie Dou-glass, *Journal of Early Christian Studies*, 7–2 (1999), p. 291–297.

Wesseling 1735 = P. Wesseling, VeteraRomanorumItineraria, Amsterdam, 1735.

Winkelmann et al. 2013 = F. Winkelmann, Ch.Pietri, L. Pietri, M-J. Rondeau, Eusèbe de Césarée, *Vie de Constantin* (338), Texte critique, introduction, notes et traduction, Cerf, Sources Chrétiennes n° 559, Paris 2013.

Zanni 2018 = S. Zanni, D'Aquilée (Italie) à *Singidunum* (Belgrade): la route et le fleuve, *ACME*, 61.2, sous presse.

https://biblioteca-digitala.ro

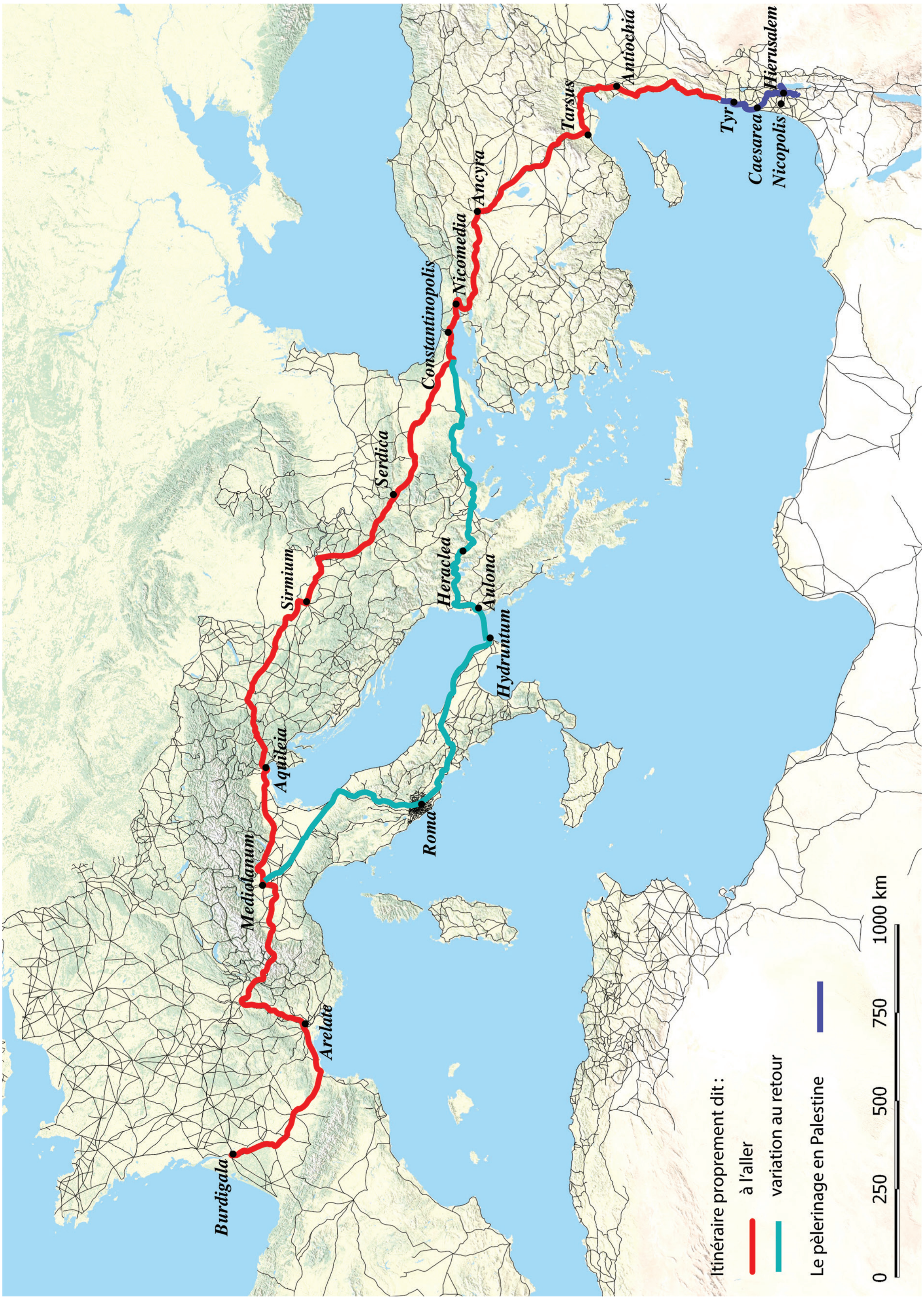

Fig. 1. L'organisation générale de l'œuvre. Carte de Yolande Marion et Sara Zanni sur fond ESRI.

https://biblioteca-digitala.ro

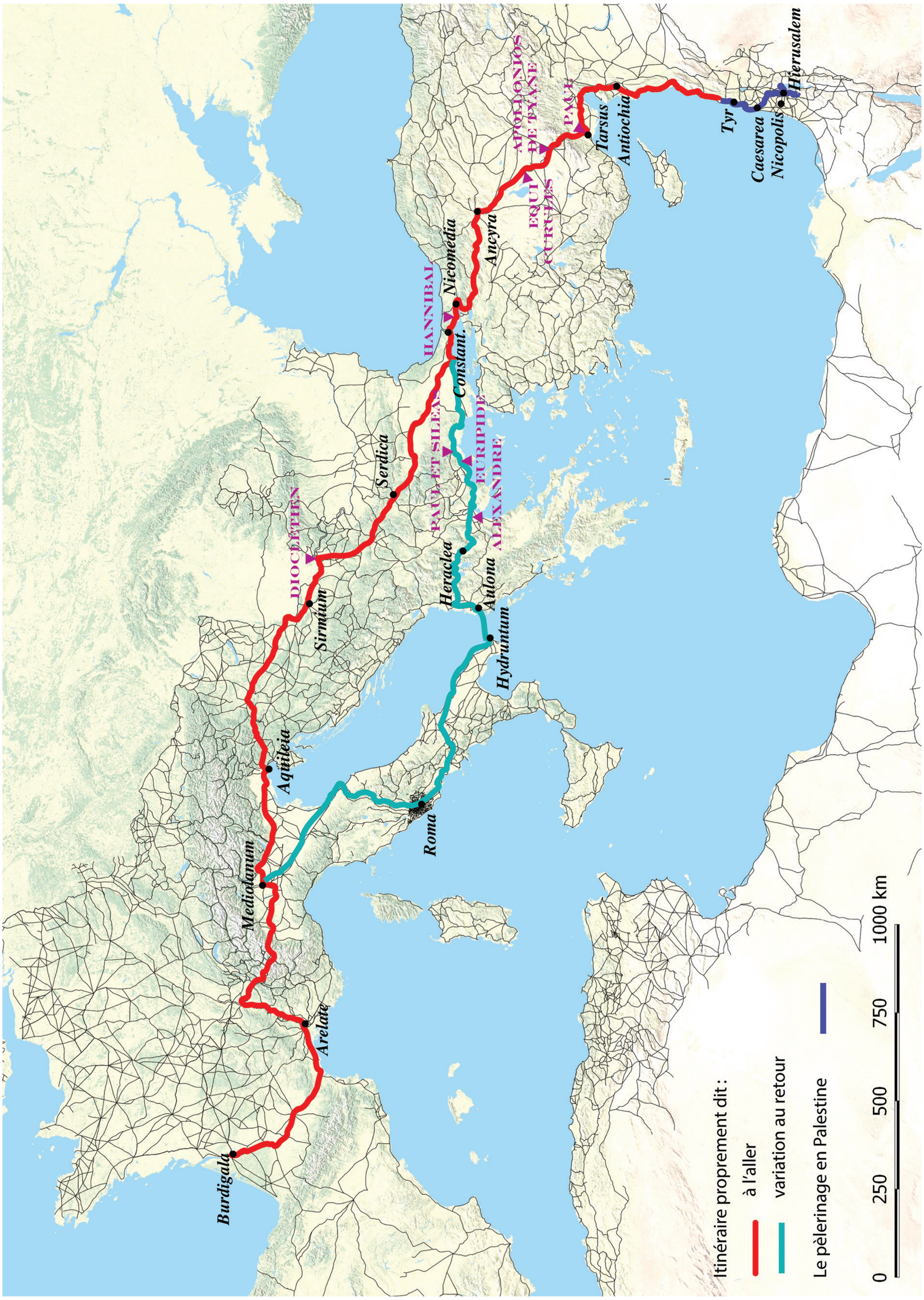

Fig. 2. Les centres d'intérêt du Pèlerin. Carte de Yolande Marion et Sara Zannisur fond ESRI.

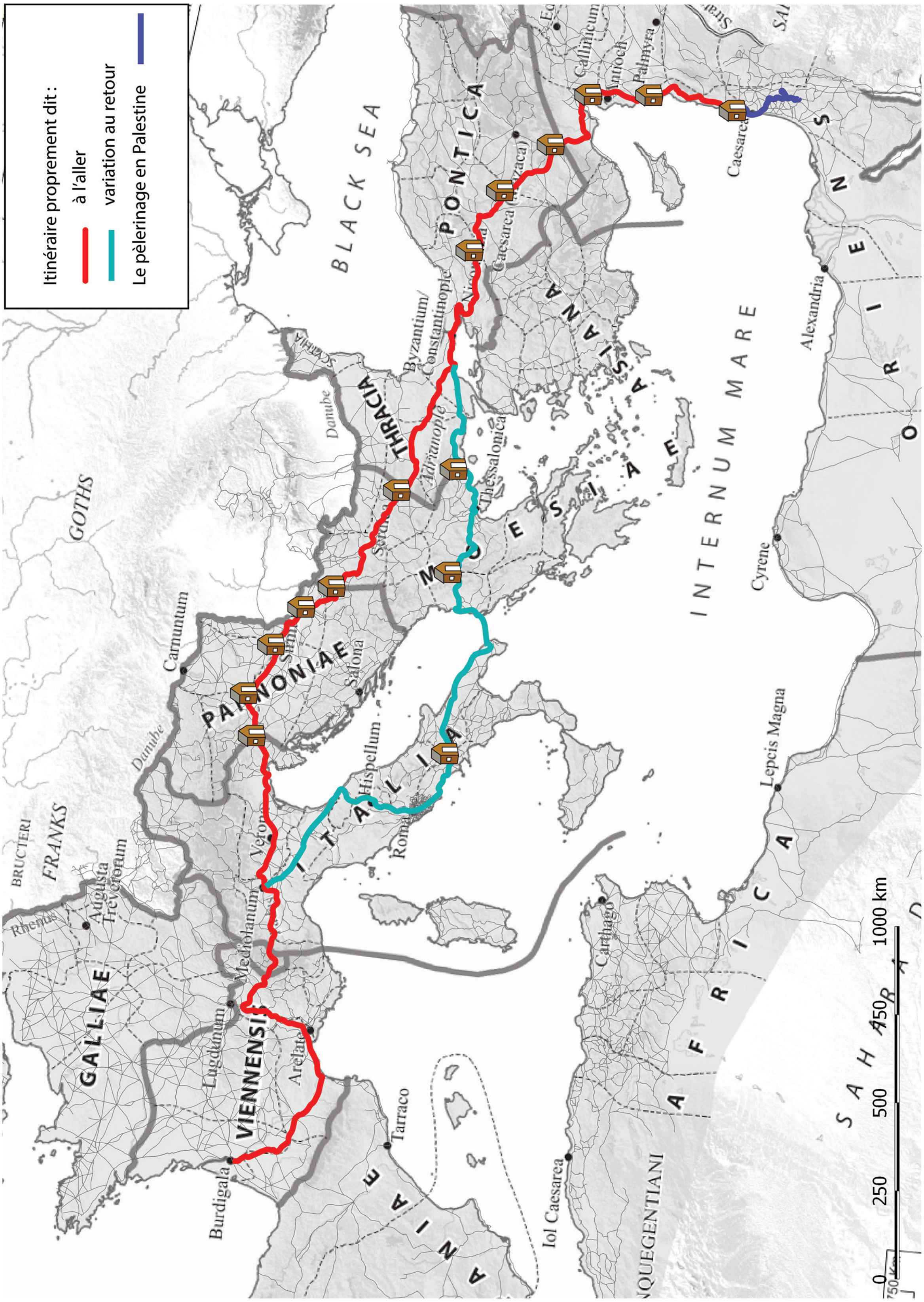

Fig 3. Un goût pour les frontières et les précisions administratives. Carte de Yolande Marion et Sara Zanni

https://biblioteca-digitala.ro

THE MEDITERRANEAN SEA AS A LINK IN THE FLOW OF IDEAS

Mateusz ŻMUDZIŃSKI
Instytut Archeologii
Uniwersytet Wrocławski

Abstract: The author noted that in a number of ancient cultures around the Mediterranean you can meet surprisingly similar elements. Archaeological monuments (forms of architecture, paintings, works of art, handicrafts, etc.) show the transfer of ideas from the Middle East and Egypt to Greece. Greece passed on its intellectual achievements to Etruscans and Rome. The discussed intellectual achievements concern among others, the way of life, forms of worship, science, philosophy, a number of technologies.
Keywords: ancient world, Mediterranea Sea, Middle East, Egypt, Greece. Etruscans, Rome, ideas

In ancient times, a number of exceptionally original cultures were formed around the Mediterranean Sea. States and cities were created, and palaces, temples, harbours and markets were built there. The kings and their families living in the palaces, as well as their families, wanted to live comfortably and that is why they brought various luxurious goods for their needs. On this occasion, they employed selected artists and craftsmen who came to their countries and possessed unparalleled qualifications. The scale of the phenomenon can be illustrated by the case described in the Bible, when apostles after receiving the "gift of languages" go to public places and teach there in an extremely wide range of languages[1]. Those converted to Christianity were to take the new religion to their countries. Marriages with women from other cultural backgrounds, such as the Hittites with Egyptians, sometimes entailed the arrival of entire courts, and with them the service. Occasionally whole peoples were also resettled, as exemplified by the presence of the Israelites in Egypt Pharaohs, and centuries later the deportation of their descendants to Mesopotamia. Emigration and temporary displacement of people was accompanied by the transfer of knowledge, skills, beliefs, customs, artistic tastes. There were priests working at the temples, who linked their cult activities to observations of the world and scientific works. By contacting priests of other religions, they could exchange not only customs, but also specific knowledge. The great Greek colonization, as well as the somewhat forgotten Phoenician colonization, resulted in the creation of settlements around the Mediterranean Sea in the Bronze Age, inhabited by peoples other than those found in the interior of the continent. People who moved there contacted the natives, traded with them and, at the same time, took over their customs. The Mediterranean Sea connected the Phoenicians with the Egyptians, the Greeks with the peoples of the Middle East, or later the Romans with the inhabitants of North Africa and Asia. Armies also moved. An example can be athenian soldiers sent to Egypt to fight Persian invaders[2]. There for several years about. 460 BC, tens of thousands of Athenian

[1] Dzieje Apostolskie 2, 1–14.
[2] Wallace 1936, p. 252.

https://biblioteca-digitala.ro

soldiers fought on the Egyptian side. Those who returned later brought with them not only war booty, but also their impressions, observations, achievements in the field of acquired knowledge. Despite the passage of thousands of years, the preservation of the ruins of old buildings or fragments of objects, we can see that people of antiquity by contacting each other not only exchanged goods, but also a wide range of intellectual achievements. In the following article the author intends to show selected examples of transplanting ideas to other cultural circles around the Mediterranean Sea.

Information about the still prehistoric, half legendary contacts of Greeks with other peoples can be seen in mythology and in Homer's works. The brave men set out on a journey into the unknown, hoping for material improvement and social advancement. The mythical Argonauts, who in the Bronze Age were supposed to get on a boat and try to find happiness far from home, are examples of such gold prospectors. Undoubtedly, there were many similar hikers, as well as their travel routes. This probably caused that in literature we meet almost fantastic routes, which they were supposed to travel to a distant destination[3]. The golden fleece was a ram's skin, which is still lined up in streams in Georgia, and then the particles of gold are shaken out of it. Travelling for gold was accompanied by meetings with other peoples. No less colourful adventures and meetings were to be experienced by the literary Odysseus. Travellers returning home could tell for years what they had seen, experienced and learned. Probably in this way a whole range of skills and behavioural patterns were transferred to distant areas. In the classical period, young Greeks travelled to distant cities for both education and sporting events. Today, we can try to indicate in which fields it is possible to show the journey of ideas in the light of archaeological sources. There are not enough written sources for these epochs. What is worse, the texts concern selective phenomena and are burdened with the risk of deliberate falsification in order to elevate some events or figures, and to diminish others. A significant part of intercultural contacts, meetings of people from different civilization circles took place near seaports. Important port cities include Ugarit from the Bronze Age, Milet from the time of ancient Greece and hellenistic Alexandria. These meetings could start with trade and later lead to the exchange of ideas, knowledge and various practical skills. The transfer of philosophical ideas entailed the transfer of various technologies and skills, such as the production of metals or glass melting, the production of medicines or pharmaceutical and medical qualifications. In similar circumstances, in the 8th century B.C.[4], writing skills and professional terminology were passed on in many fields, or later techniques of aqueduct construction, irrigation of fields, or many seemingly small techniques related to agriculture and breeding, including animal domestication. With the Greek and Phoenician colonisation, civilisational achievements such as marine navigation, mathematical calculations, beer, wine and olive oil production spread. Settlement took place along the shores of the Mediterranean and entered the continents only to a small extent[5]. The ideas and technologies transferred along with the settlers were watched by the indigenous people in port towns and passed on, probably often without the participation of newcomers. We do not know the old music today, but it is no coincidence that the same musical instruments were used by a number of consecutive peoples. For example, harps or flutes were used by Sumerians, later by the Israelites, as evidenced by the psalms of King David. Their images can also be found on Greek vase paintings. It is known that the Greeks borrowed its name from the peoples of the East together with the harp around the 5th century B.C[6]. The name of the harp was borrowed from

3 Żmudziński 1999, p. 19–24.
4 Braun 2008, p. 24.
5 Braun 2008, p. 4–6.
6 Braun 2008, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro

the peoples of the East. It is possible that Egyptian musicians played for the inhabitants of Minoan palaces in Crete[7]. Spices were imported from the Middle East to ancient Greece[8]. It is possible that some recipes and medical recipes went with them. Thanks to the reading of texts from a number of positions in Mesopotamia, it was found that medical knowledge about herbal medicine and treatment methods from the time of Sumer to Assyria and Babylon was transferred to each other[9]. As we know, the Greeks also contacted the peoples from the Near East. To this day there are not usually preserved objects made of organic materials, but we have at our disposal the ruins of ancient buildings, sculptures, reliefs and ceramics. On the basis of such categories of monuments we can try to illustrate the transfer of various ideas around the Mediterranean Sea. People were inspired by what they encountered in other cultures and civilization circles. It concerned the way of understanding the world, depicting images, imagining gods, or planning buildings and cities. The fact that in the desert Egypt life is connected with the presence of water is obvious. Every year a flood was observed, followed by the fall of the waters of the Nile. On the shallows there were birds looking for food. During the construction of the pyramids, Heliopolitan cosmology explained the emergence of the world from chaos, the original substance of which was water[10]. Everything in the world developed from it. In the first transitional period in Heliopolis it was recognized that life emerged from the chaos in the form of hill[11]. Probably it was an area of land that emerged from the falling waters of the river. The question arises, where did Greek thinkers like Hezjod[12] and Tales could find the idea that life had originated from water[13]? The author is convinced that the inspiration for these and many other philosophical theories came to Greece from Egypt. We meet borrowings of the idea of e.g. a well-organized city in urban planning. It is no coincidence that Etruscan cities were often founded on the model of Greek cities with a regular plan. An example is Marzabotto, to some extent comparable to the Greek Milet. An instrument borrowed from the Greeks, the Etruscans, a measuring instrument – a collection, helped to delineate a chessboard grid of streets. Its name *groma* is a Greek word. In Hittish architecture you can find columns in the shape of a statue depicting a man. Later, similar columns were created, such as the Kariatides in Erechteion, at Athensin Ionian order[14]. The Ionic Order was invented in the Middle East. It seems likely that the Greek architects borrowed both the Ionic order and columns in the shape of human figures from the peoples of the Middle East[15]. Before the Greeks such columns were also known to the Egyptians. The known to us Ionic column was invented in the Middle East near Smyrna[16]. There, its original form is referred to as the volute capital, and then the Eolian capital[17]. The proto-Dorc columns can be found in the times of the Pharaohs in Egypt, including the temple of Queen Hatshepsut in Deir el-Bahari[18]. Temples created before the Greeks differed significantly from Egyptian temples, but as we notice an important element of both their construction and decoration were borrowed from other columns. Over time they will be taken over by Etruscan

7 Comp.: Steel 2013, p. 461–464
8 Braun 2016, p. 26.
9 Scurlock 2005, 302–315.
10 Černy 1952, p. 42.
11 Černy 1952, p. 43.
12 Hesiod, Theogonia book 5, 20018, p. 233–269.
13 Tatarkiewicz 1946, p. 22.
14 Boardman 1999, p. 153
15 Comp.: Śliwa 1997, 81, drawing 58.
16 Özyar, Lebrun 2016, p. 67–85.
17 Boardman1999, 80.
18 Compare: Schlögl 2009, drawing 21.

https://biblioteca-digitala.ro

architects to decorate some tombs. Another element of the Egyptian architecture are false doors. The oldest reliefs and paintings depicting them are known from the tombs of the Old Kingdom. It was believed that the soul of the deceased could come to the gives and relatives visiting the grave. Similar images can be found in Etruscan tombs as e.g. in the so-called Augur's Tomb in Tarkwinia. Another element of Etruscan painting, which was borrowed from Egyptians, is the way of distinguishing between the sexes by means of colour[19]. Women had light complexion, but men had dark complexion. The image that was transferred from Egypt to Europe is sphinx. In Egypt the largest guarded the royal necropolis near the pyramids. For the Greeks sphinx is a dangerous creature of the female sex[20]. Its image appears on the paintings on the Greek vases. In Egypt, in front of temples from the period of the New Kingdom, we meet avenues of sphinxes, and on the Delos – the avenue of the lions. They are shown on the Egyptian fashion[21]. Lions „will travel" to the graves of Greek warriors[22], and later the Romans, also in Roman Dacia. There were so many borrowings from the Middle East and Egypt that in art history thandbooks is distinguished the oriental period[23]. This is visible in vase painting, sculpture and relief. An example is the Greek sculpture of the Lady of Auxerre, showing a woman looking like an Egyptian lady[24]. Greeks and Persians used to meet each other not only at battlefields, that is visible in art too[25]. Birds with human heads were painted in Egyptian tombs. These were images of the soul. It was called "Ka"[26]. Similar paintings can be found in Greek art[27]. Interestingly, oriental motifs in vase painting were apparently disseminated by both Greeks and Phoenicians. On Phoenician vessels from present-day Spain we can see images of fantastic animals[28]. These are horses with birds' heads and wings. It is easy to notice that not only fashion, the way of showing man in art, but also the way of understanding the world and the beyond were transferred. In the Etruscan tomb called Francoiş Tomb in Vulci is painted, among other things, a terrifying vision of the hereafter. The carrier to them is Charon. It has a blue skin colour, which looks like decomposing corpses[29]. Earlier, similarly, in Lesche of Knidian in Delphi, the demon of the death Eurynomos was shown[30]. Another example of contact between cultures can be the statue of Zeus Olympics made by Fidias[31]. It was made, like Athena Parthenos, using chryselphantine technique[32]. One of the raw materials was a softened ivory. It was imported and processing techniques were invented in Egypt or the in the Middle East[33]. After transporting the statue to Constantinople, it was a decoration of a private collection. His appearance influenced the Byzantine images of God. Another wandering of idea is visible in the form of shining the sacral images with tinsels. One of such statues comes from the origins of Egyptian statehood of Tell el-Farha in the Nile Delta[34]. Centuries later the ancient Greeks used to tinplate their wooden statues. These *ksoanons* were

19 Compare: Dobrowolski 1979, p. 116–117.
20 Compare: Papuci-Władyka 2001, p. 92.
21 Papuci-Władyka 2001, p. 136.
22 Boardman 1999, p. 99, drawing. 86.
23 Papuci-Władyka 2001, p. 90–101.
24 Papuci-Władyka 2001, p. 81.
25 Kawami 1986, p. 259–287.
26 Breasted 1936, p. 54.
27 Papuci-Władyka 2001, p. 151–15; Boardman 1999, p. 97.
28 Pachon Romero et alii 2008, p. 115–159.
29 Dobrowolski 1979, p. 194–196, ryc. 52, 57.
30 Bernhard, 1991, p. 471–472.
31 Bernhard, 1991, p. 344—345.
32 Boardman 1999, p. 150.
33 Boardman 1999, p. 51–54.
34 Schlögl 2009, p. 65, drawing. 7; Ciałowicz 2012, 203–204.

https://biblioteca-digitala.ro

not works of art, but images of gods that were worshipped and prayed to. The most famous was the statue of Diana Ephesus[35]. Many ancient Greek traditions passed to Byzantium. One of them is decorating icons with silver "gowns". Another phenomenon connected with the migration of ideas was religious syncretism. The Greek pantheon of deities was almost transferred to the world of the Romans. Faith in the Middle Eastern Cybele, Egyptian Isida or Iranian Mithra was also transferred to the Roman Empire. The Greeks also adopted elements of foreign beliefs. Copies of the statue of Artemis of Ephesus show that she had many breasts and her appearance was modelled on the art of the Middle East. Her cult resembled the orgiastic elements of the Mesopotamia cult of Ishtar[36]. Similarly interesting Greek god was Asklepios. It was invented in Alexandria. He was supposed to have the appearance of Zeus and the qualities of the Egyptian deity. In a similar way, various scientific achievements were transferred, such as medical knowledge, mathematical knowledge, or skills related to navigation or various technologies. The knowledge of Mesopotamia's scientists about astronomy is now found in the texts of the Bible[37]. The transfer of ideas was also connected with aesthetic tastes. On the eastern shores of the Mediterranean for several centuries there was a fashion for colourful mosaics in the Greek style. Clay *megarianvases*invented in Greece were later imitated in Italy and then in the Roman provinces. This is how *terra sigillata* pottery was born. Patterns and stamps for its production were often imitated in subsequent studios. Similar phenomena can be observed in the production of olive lamps. Patterns that were liked were imitated. Lamps that look like Italian lamps (*Firmlampen*) were produced hundreds of years later in various Roman provinces.

To sum up, we can say that in the ancient world not only various types of goods were transferred on a noticeable scale, but also, of which we are not always aware of the ideas. They concerned many aspects of life, including art, religion, knowledge.

Bibliography

Akerman 1838–1842 = John Akerman, Remarks on the coins of Ephesus, struck during the Domination of the Romans, *The numismatic Chronicle*, vol. 4, p. 37–119, 1838–1842.

Braun 2008 = Tomas Felix Rudolf Gerhard Braun, *The Greeks in The Near East*; in: John Boardman, *The Cambridge Ancient History*, III, part 3,, *The Expansion of the Greek World. Eight to six Centuries B.C.*, p. 2–31,Cambridge, Cambridge University Press 2008.

Bernhard 1991 = Bernhard Maria Ludwika, *Sztuka grecka V wieku p. n.e.*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1991.

Breasted 1936 = James Henry Breasted, *Geschichte Aegyptens*, Innsbruck, George Allen & Unwin Ltd 1936.

Ciałowicz 2012 = Krzysztof M. Ciałowicz, *Early Egyptian obiejects of art*. /in:/ Marek Chłodnicki, Krzysztof M. Ciałowicz, Agnieszka. Mączyńska, *Tell el-Farha I, Excavations 1998–2011*, Poznań, Totem, p. 201–243, 2012.

Cooley Jeffrey L. 2013 = Cooley Jeffrey L., *Poetic Astronomy in the Ancient Near East. The Reflexes of Science in Ancient Mesopotamian, Ugaritic and Israelite Narrative*., Winona Lake, Eisenbrauns, 2013.

Černy 1952 = Jaroslav Černy; *Ancient Egyptian Religion*, London, New York, Melbourne, Cape Town, Hutchingson's University Library1952 .

Dobrowolski 1979 = Witold Dobrowolski, *Malarstwo etruskie*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy 1979.

---

35 Akerman 1838–1842, p. 79–80.

36 Akerman, 1838–1842, p. 79–80.

37 Cooley 2013, p. 288–327.

https://biblioteca-digitala.ro

Dzieje Apostolskie 1973 = *Ewangelie i Dzieje Apostolskie*. Wstęp, Nowy komentarz z Wulgaty przez Ks. Eugeniusza Dąbrowskiego, Poznań, Warszawa, Lublin, Księgarnia Świętego Wojciecha 1973.

Hesiod, Theogonia 2018 = *Hesiod, Homeric Hymns. Epicycle. Homerica*, ed. Gleen W. Most, Harvard, Loeb Classical Library 2018.

Kawami 1986 = Trudy S. Kawami, *Greek Art. and Persian Taste: Some Animal Sculptures from Persepolis,* American Journal of Archaeology, 99, 3,, p. 259–267, 1986.

Özyar, Lebrun 2016 = Özyar Asli, Lebrun René,*The Cultic Word and its Representation. Early Iron Age in Anatolia, Early eleven century – 334–333 BC*. p 67–85, /in:/ Marc Waelkens (ed). Anatolia – Home of Eternity, Tielt 2016.

Pachon Romero et alii = Pachon Romero Juan Antonio, Aníbal González, El conjuncto orientalizante de Cerro Alcalá (Torres Jaén). *Cuestiones de cronología, contexto e interpretatión*, Archivo de Prehistorie Levantina vol. XXV, Valencia, p. 115–159, 2008.

Papuci-Władyka 2001 = Ewdoksia Papuci-Władyka, *Sztuka starożytnej Grecji*, Kraków, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.

Schlögl 2009 = Hermann A.Schlögl, *Starożytny Egipt. Historia i kultura od czasów najdawniejszych do Kleopatry*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2009.

Scurlock 2005 = JoAnn Scurlock, *Ancient Mesopotamian Medicine*, p. 302–315 /in:/ Daniel C., A Snell, *Companion to the Ancient Near East*, Blackwell Publishing 2005.

Steel 2007, LuiseSteel, *Egypt and Mediterranean World*, /in:/ Toby Wilkinson, The Egyptian World, p. 459–475, New York, Routledge, Taylor & Francis Group 2007.

Śliwa 1997 = Śliwa Joachim, *Sztuka i archeologia starożytnego Wschodu*, Warszawa, Kraków, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997.

Tatarkiewicz 1946 = Tatarkiewicz Władysław, *Historia Filozofii*. vol.1, *Filozofia starożytna i średniowieczna*, wyd. III, Kraków, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik" i Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1946.

Wallace 1936 = William Wallace, *The Egyptian Expedition and Chronology of the Decade 46–450 B.C.*, /w:/ Transactions and Proceedings of the Philologicasl Association, 67, p. 252–260.1936.

Żmudziński 1999 = Mateusz Żmudziński, *Konnten dzie Argonauten vom Schwarzen Meer zur Adria durch die Donau Fahren?*, Eos LXXXVI, p. 19–24, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro

TĂCERE, VORBESC ROMANII! BIJUTERIILE ÎN LITERATURA LATINĂ A SECOLELOR II–III AD.

Ana Cristina HAMAT

Abstract: The present paper continues the article published in 2016, signaling the presence of jewelry in the Latin literature from the IInd–IIIrd centuries of life for the Empire. From 2016 I was drawing attention to the role played by jewelry in the daily life in antiquity, reflected by literary or legal sources. The beginning of the second century brought many political, economic and social changes for the Empire, especially for jewelry. The relaxation of the society conventions, begun during the first century continued, reaching important changes regarding how they were wear and so the functionality of the jewelry. Authors like Appian, Florus, Artemidorus, Dio Cassius, Herodianus, Aulus Gellius, Tertullian, Clement from Alexandria and others wrote about this subject and about the influence of them regarding the women's life.
Keywords: *Roman Empire, jewelry, latin literature, IInd–IIIrd centuries AD.*

Articolul de față continuă un demers început în 2016, odată cu apariția unui studiu despre semnalarea bijuteriilor de către literatura latină a primului secol de viață al Imperiului[1]. Atrăgeam atunci atenția asupra rolului jucat de bijuterii în viața cotidiană în antichitate, reflectat de către izvoarele literare sau juridice.

Începutul secolului al doilea a adus pentru Imperiu numeroase schimbări politice, economice și sociale. Schimbarea a început de la vârf, împăraţi precum Traian sau Hadrian au înţeles necesitatea acesteia pentru supraviețuirea statului. Relaxarea convențiilor societății, începută chiar pe parcursul primului secol, a continuat, ajungându-se la modificări importante în ceea ce privește portul și funcționalitatea bijuteriilor.

Cunoscut al împăratului Hadrian, Publius Annius Florus, publică *Epitome de T. Livio Bellorum omnium annorum DCC Libri duo*, sprijinind prin intermediul scrierii sale propaganda imperială. Deși se dorea o istorie patriotică care să reia drumul Romei de la întemeiere la domnia primului împărat, lucrarea nu a reușit decât să fie o palidă replică a mai vechii *Ab urbe condita*. Parcurgerea istoriei romane, oferă însă prilejul autorului de a pomeni bijuteriile, mai ales parcursul inelului[2], preluat în viziunea acestuia de la etrusci, înscriindu-se în linia generală a literaturii latine care promovează ideea că rădăcinile luxului se află dincolo de moralitatea Republici, fie în lumea greacă fie în cea etruscă, explicație perpetuată și preluată probabil din opera lui Ovidius sauchiar Plinius[3].

La mare căutare se afla acum și cartea lui Artemidoros. Ea trata un domeniu elocvent pentru mentalitatea omului antic și anume visele. Autorul este de părere că elementele visului sunt hotărâtoare sau mai bine spus profetice pentru cel care visează. De asemenea, tributar mentalității

1 Hamat 2016, p. 821.
2 Florus, *Epitome*, 1.1.5.
3 Ovidiu, *ArsAmatoria*, 3.

https://biblioteca-digitala.ro

unei societăți împărțite pe clase sociale, încă foarte strictă, Artemidoros este de părere că este importantă condiția celui care visează pentru a decodifica mesajul visului. Dintre podoabe, primele pe care le-a tratat au fost coroanele. Coroana de aur anunța lucruri rele sclavilor, săracilor sau bolnavilor – aurul fiind comparat chiar cu moartea pentru acestea. Pentru cei bogați însă, acest vis aducea cu sine prevestiri bune[4].Visele care conțin ca și element definitoriu inelele, sunt decodificate în funcție de natura materialului. Astfel inelele de fier sau inelele de aur cu pietre scumpe atrăgeau după sine o acțiune benefică pentru cel care le visa, în timp ce cele de aur fără pietre prevestesc o acțiune fără câștig. Inele masive sunt semn bun, iar cele goale pe dinăuntru prezic uneltiri și înșelăciuni. Inelele de ambră galbenă și de fildeș nu sunt de folos decât pentru femei. De altfel ambra este un material folosit cu precădere pentru bijuteriile feminine datorită calităților materialului[5]. Importanța materialului pentru omul antic, precum și prețul ridicat au făcut din ambră un lux în Imperiul Roman, obiectele lucrate din acest material având o funcție apotropaică atât pentru cei vii cât și pentru cei morții. Obiectele de ambră depuse în mormânt reflectând de fapt și credința că ele reprezintă lacrimi veșnice pentru cel decedat[6].

Salbele sau lănțișoarele, cerceii sau orice podoabă feminină care se pune la gât sunt aducătoare de bine pentru femei și puteau prezice apropierea unei căsătorii, copii sau bogăție. Pentru bărbați ele prevesteau opusul, adică înșelăciuni, afaceri proaste și uneltiri. Pierderea sau spargerea unei podoabe aflate la gât în vis,prevestește răul care va urma în viața purtătorului. Dacă bărbatul visează că pierdeun inel de pe deget, atunci acest fapt este un semn de pierdere a unor oameni dragi și a prosperității în afaceri, chiar a pierderii vederii[7].

Dintre toate tipurile de podoabe doar câteva se puteau purta și de către bărbați, fără a stârni indignare în rândul societății[8]. Printre acestea, cea mai uzitată este inelul. Portul inelului de aur la ofițerii este atestat de către Appian. Autorul relatează faptul că în timpul războaielor punice, tribunii erau deosebiți de soldații simpli în mulțimea de morțiprin faptul că acestea purtau inel de aur spre deosebire de cei din urmă care aveau doar un inel de fier[9].Acest drept a fost extins la soldați în timpul lui Septimius Severus[10].De asemenea, într-un pasaj din Digeste, este menționat faptul că printre alții și femeile au dreptul să poarte inel de aur ca și marker social[11].

Ca o reminiscență a scrierilor acide ale lui Plinius și Seneca[12] și în același timp cu admirație pentru antichitate, Claudius Aemilianus în a sa *Varia Historia* relatează despre femeile din vechime care purtau cercei lungi și aveau fibule din aur și argint pentru aranjarea veșmintelor[13].

Tot în secolul al doilea trăiește și creează Aulus Gellius, opera sa *Noctes Aticae*, este importantă din punctul de vedere al informațiilor diferite pe care le aduce spre știința cititorului. În mulțimea de lucruri pomenite de către autor, se află și informații despre inelele purtate de către preoți. Aflăm că *flamen dialis* nu putea purta decât un inel deschis, în felul acesta comunicarea lui cu zeii nu era întreruptă[14]. Prin urmare inelele cu capete deschise ar putea să conțină și o simbolistică religioasă pe lângă calitățile estetice, vizibile. El relatează și despre obiceiul romanilor de a purta inelul pe al patrulea deget de la mâna stânga, obicei preluat de la greci, în general

4 Artemidoros, *Cununi și coroane*, 1, 15, 77.
5 Plinius, *Naturalis Historia*, 37.11.
6 Causay 2012, p. 48.
7 Artemidoros, Îmbrăcăminte și podoabe, 2, 2,5.
8 Împodobitul excesiv era blamat oarecum de către societate, mai ales în ceea ce privește bărbații.
9 Appianus, *De bellis punicis*, 104.
10 Herodianus, *Imperatorum Romanorum*, 3, 8, 5; Aurelius Vopiscus, *Vita Aureliani*, 7.
11 Ulpian, *Digeste*, 40. 10.4.
12 Plinius, *Naturalis Historia*, 33.40; Seneca, *De beneficiis*, 7,9,4.
13 Claudius Aelianus,*Varia Historia,* I, I, 18.
14 Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, 1X, 15, 6.

https://biblioteca-digitala.ro

văzut ca unul dintre efectele cuceririlor romane, ca de altfel multe altele în domeniul bijuteriilor și al luxului[15]. Motivul pentru această particularitate îl reprezintă credința romanilor despre faptul că de la acest deget un nerv pleacă direct spre inimă și prin urmare el trebuie onorat și scos în evidență[16].

Opera lui Dio Cassius este mai mult decât utilă pentru bogăția de informații pe care o conține. Născut în secolul al II-lea, autorul își trăiește primi anii ai tinereții în lumina crepusculară a dinastiei Antoninilor. Omul de mai târziu, va fi profund marcat de acest asfințit și de urmările lui pentru Imperiu, iar judecățile de valoare ale tânărului senator surprind veridic esența vremurilor în care a trăit. Martor al începutului sfârșitului, Dio Cassius încearcă să găsească o soluție pentru timpurile în care trăiește. Ultimul secol de existență al Republicii, descris atât de plastic de autor, surprinde prin remarcile sarcastice la adresa luxului deja înstăpânit la Roma, dar și a ipocriziei societății romane[17]. Autorul pomenește despre sfaturile, traduse mai târziu în legi, ale lui Augustus. Acestea se refereau în mare la îmbrăcăminte și bijuterii, iar autorul remarcă că aceste percepte morale nu se potrivesc deloc cu realitatea[18]. Amintește și el că portul inelului era rezervat în timpul Republicii doar pentru senatori și cavaleri. Pe de altă parte știm tot de la el despre prerogativa împăraților de a acorda dreptul de a purta inelul de aur – *ius annuliaurei* sau *ius annulorum*, de către diferite persoane între care chiar și liberți, un exemplu celebru fiind cel al lui Augustus[19].

Sigiliul imperial este amintit în folosință pentru împărații Augustus,Vespasian și Hadrian[20], dar și pentru Pompei[21] înaintea lor.

Deși bijuteriile sunt pomenite relativ puțin în imensitatea de informații a lucrării, ele reușesc să creionează tendința a puterii de a controla societatea în toate compartimentele ei și de a le impune ca și marker vizual pentru toți locuitorii Imperiului.

În opera lui, Tertullian, un adversar declarat al bijuteriilor – considerând că ele sunt marca unei societăți decadente și iubitoare de idoli, regăsim și anumite sfaturi de bun simț pentru primii creștini. El admite folosirea bijuteriilor în virtutea *vel divitiarum, vel natalium, vel retro dignitatum ratio*, prin urmare este conștient de faptul că schimbările bruște în imagine pot da de gol pe posesoare și pe familia acesteia în ceea ce privește schimbarea religiei[22]. Prin urmare, într-o anumită măsură, bijuteriile sunt tolerate de către primii creștini, în virtutea prezervării*ornamenta uxoria*.

Ornamenta uxoria face parte din tradițiile romane care atingeau atât sfera personală a individului cât și relația acestuia cu societatea și modul în care acesta era perceput de către societate. Conform *ornamenta uxoria*, soția este imaginea familiei sale și a locului pe care aceasta îl ocupă în societate. Prin urmare unele femei de condiție bună ar fi putut păstra aceste tradiții și conform lor ar fi putut păstra o parte din bijuterii ca o dovadă a statutului pe care îl ocupau în societate – acesta fiind și un mod de a-și proteja familia în epoca persecuțiilor. Lipsa bijuteriilor ar fi putut stârni bănuieli, astfel că au fost păstrate sau cumpărate bijuterii care să respecte în același timp și condițiile noii religii a posesoarei[23].

---

15 Ovidiu, *Ars Amatoria*, 3.
16 Aulus Gellius, *Noctes Atticae, X, 10, 1–2.*
17 Dio Cassius, *Istoria Romană,* 39, 37.
18 Dio Cassius, *Istoria Romană*, 54, 16.
19 Dio Cassius, *Istoria Romană*, 48, 45 și 53.30.
20 Dio Cassius, *Istoria Romană*, 51.3 și 66. 2; Spartian, *Vita Hadriani*, 26.7.
21 Dio Cassius, *Istoria Romană*, 42, 18.
22 Tertullian, *De cultu feminarum*, 2, 9: 4
23 Kunst 2005; Hamat 2016a.

https://biblioteca-digitala.ro

Și Clement din Alexandria accepta folosirea acestora, dar în anumite condiții. Mentalitatea primilor creştini este prin urmare, mult tributară mentalității păgâne, pentru acestea bijuteriile sunt reprezentantele decadenței societății în care trăiau. Pe de altă parte și pentru ei imaginea în fața societății contează, implicit faptul că trebuiau să se integreze în aceasta prin portul bijuteriilor. Acesta îi putea salva uneori de la moarte, bijuteriile puteau masca uneori adevărata religie a purtătorului. Astfel, perceptele religioase destinate neamurilor au fost repede adaptate în așa fel încât diferențierea față de păgânism era în primul rând una morală-spirituală și nu neapărat una fizică. Adaptarea perceptelor Sf. Pavel la realitățile romane s-a petrecut probabil odată cu răspândirea creștinismului, posibil chiar cu secolul al II-lea. Această schimbare de situație față de primul secol este atestată și în opera lui Clement din Alexandria, care în lucrarea sa *Pedagogul* acceptă folosirea inelelor ca și sigilii și probabil ca simboluri de recunoaștere, recomandând chiar anumite imagini pentru a fi folosite[24], informație care consfințește o stare de fapt. Pe de o parte creștinismul fiind religie ilicită – creștinii erau nevoiți să se ascundă, iar pe de altă parte este atestată conviețuirea cu păgânismul în sensul cel puțin al unei minime influențări reciproce[25].

Secolul al III-lea aduce cu el, neliniștea internă și insecuritatea granițelor. Într-o societate care deja se clătina din temelii, opera lui Herodian face puțină lumină. Aflăm de la el că soldaţii devin foarte importanţi pentru asigurarea supravieţuirii Imperiului și prin urmare vor primi dreptul de a purta inele de aur[26]. Acordarea mai multor drepturi pentru soldaţi nu a făcut însă decât să întârzie inevitabilul.

Informaţii interesante despre preţurile metalelor preţioase le regăsim și în edictul lui Diocleţian cu preţuri maximale. *Edictum De Pretiis Rerum Venalium* a fost publicat în 301 şi oferă câteva informații despre raportul de preturi dintre materiile prime. Pe lângă acestea sunt fixate acum și salariile lucrătorilor, într-o încercare de reformă economică. Pentru o imagine cât mai bună asupra nivelului de trai avem următoarele prețuri, conform edictului:

mâncare..222
articole din piei și piele..87
cherestea și produse din lemn..................................94
textile și haine......... 385
produse din răchită și ierburi...................................32
produse cosmetice..53
metale preţioase..17
diverse..31
salarii generale..76
salariu lucrător calificat..13
lână..6[27].

Acest pasaj este elocvent pentru situația în care se afla Imperiul. În vremurile grele, lucrurile de preț-așa cum sunt bijuteriile și produsele de lux, pierd din prețul inițial, la mai mare căutare fiind mâncarea.

Deși a încercat să-l înfrâneze, până la urmă legislația romană a trebuit să se recunoască învinsă în fata luxului cu care era obișnuită societatea. Prin urmare, dacă în primul secol al Imperiului

---

24 *Pecetea de pe inelele voastre să fie un porumbel sau un pește sau o corabie împinsă de vânt favorabil sau o liră muzicală[...] sau o ancoră nautică[...] dacă inelul are gravat un pescar, să ne aducă aminte de apostol și de copiii sieși din apă* (Clement din Alexandria, *Pedagogul*, III, 59.2).

25 Hamat 2016a, p. 55–56.

26 Herodian, *ImperatorumRomanorum*, 3.8.5.

27 Michell 1947, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

luxul bijuteriilor a ajuns să fie privit ca un drept pe care Roma și-l câștigase luptând în atâtea războaie, în cele două secole care au urmat luxul devine o constantă a societății, blamată sau luată ca atare. Astfel, cu toată subiectivitatea ei, literatura romană oferă o imagine duală setată în mentalul colectiv în ceea ce privește bijuteria. Pe de o parte, ea este exponenta decadenței, imaginea femeilor romane încărcate de bijuterii prețioase este imaginea femeilor care se împopoțonează cu astfel de artificii și trădează căminul conjugal. Vremurile în care Roma nu era încă stăpâna lumii reprezintă idealul autorilor romani care văd în bogăția Imperiului, decăderea unui popor care odinioară era curat sufletește.Statutul femeii, vremurile și mentalitățile se schimbă și prin urmare și modul cum sunt privite bijuteriile. Exasperarea sau cel puțin tonul autoritar al autorilor prezentați mai sus vine de la neputința de a surprinde vremurile în schimbare.

Bibliografie

Appianus,

Appianus, *De bellispunicis,* în Lacus Curtius, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/ Roman/Texts/Appian/home.html.

Artemidoros,

Artemidoros*, Carte de tălmăcire a viselor*, trad. Mariana Băluţă Skultety, Iași 2001.

Aulus Gellius, *NoctesAtticae*

Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, în Lacus Curtius, http://penelope.uchicago.edu/Thayer /E/Roman/Texts/Gellius/home.html.

Aurelius Vopiscus

Aurelius Vopiscus, *Vita Aureliani,* în Historia Augusta, http://www.thelatinlibrary.com/sha.html

Causay 2012

Causay F., *Ancient carved amber in the J. P. Getty Museum*, Los Angeles 2012.

Claudius Aelianus

Claudius Aelianus, *Varia Historia,* New York 1997.

Clement din Alexandria

Clement din Alexandria, *Pedagogul*, în Clement Alexandrinul. Scrieri, trad. D. Fecioru, Bucureşti 1982.

Dio Cassius

Dio Cassius, *IstoriaRomană*, vol. I–II, trad. A. Piatkowski, Bucureşti 1973.

Florus

Florus, *Epitome*, în Lacus Curtius, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Florus / Epitome/home.html.

Hamat 2016

Hamat A. C., *Tăcere, vorbesc romanii! Bijuteriile în literatura latină din primul secol al Imperiului*, în Arheovest IV/2, 2016, p. 807–821.

Hamat 2016a

Hamat A. C., *Despre bijuterii, modă și creștinism în Dacia. Pietrele gravate asociate cu religia creștină*, în BHAUT, XV, 2016, p. 51–105.

Herodianus

Herodianus, *Imperatorum Romanorum*, în Tertullian org.,http://www.tertullian.org/fathers /herodian_06_book6.htm.

Kunst 2005

Christiane Kunst, *Ornamenta Uxoria. Badges of rank or jewellery of roman wives*, în The Medieval History Journal, 8, 1, p. 127–142.

https://biblioteca-digitala.ro

Michell 1947

Michell H., *The Edict of Diocletian: A Study of Price Fixing in the Roman Empire*, în T.C.J.E.P.S, 13, 1, p. 1–12.

Ovidiu, *ArsAmatoria*,

PubliusOvidiusNaso, *ArsAmatoria*, În: *Heroide. Amoruri. ArtaIubirii,RemediileIubirii. Cosmetice*, traducere Maria Valeria Petrescu, București 1977.

Plinius, *NaturalisHistoria*,

Plinius, *NaturalisHistoria*, trad. Ioana Costa şi Tudor Dinu, vol VI, Iaşi 2004.

Seneca, *De beneficiis*,

Lucius Annaeus Seneca, *De Beneficiis*, în The Latin Library,http://www.thelatinlibrary.com/sen.html

Tertullian, *De cultufeminarum*

Tertullian, *De cultufeminarum*, în Ante – Nicene Fathers, 4, ed. P. Schaff, Grand Rapids 1885.

Ulpian, *Digeste*,

Ulpian, *Digestae*, în The Roman Law Library.https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/.

https://biblioteca-digitala.ro

1

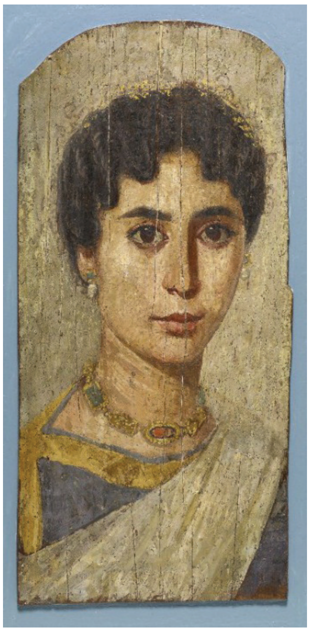
2

3

4

Fig. 1. Portret funerar descoperit la Fayum (cca.120–150), aflat în prezent la Liebieghaus, Frankfurt am Main, *apud* https://commons.wikimedia.org/wiki/Fayum_mummy_ portraits#/media/File:Mummy_portrait_of_a_woman,_AD_120150,_Roman_Egypt,_wax_encaustic_painting_on_sycamore_ wood,_Liebieghaus,_Frankfurt_am_Main_ (23365366636).jpg; Fig. 2. Portret funerar descoperit la Fayum (cca.160–170), aflat în prezent la British Museum, *apud* https://commons.wikimedia.org/wiki/Fayum_mummy_portraits#/media/File:Fayum_portrait_BM_EA_65346.jpg; Fig. 3 Portret funerar descoperit la Fayum (sec. IV), aflat în prezent în colecție particulară, *apud*https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Fayum_mummy_portraits_in_the_private_collections#/media/File:Fayum_mummy_portrait,_male_ (mid_4th_century),_Sotheby's.jpg; Fig. 4 Portret funerar descoperit la Fayum (cca. 160–180), aflat în prezent în colecția British Museum, *apud* https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Fayum_mummy_portraits_in_the_British_Museum#/media/File:Fayum_mummy_portrait_ (160–180_AD)_ _British_museum,_EA74710.jpg.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CLIMATIC OSCILLATIONS AT THE LOWER DANUBEIN LITERARY SOURCES (1ST CENTURY B.C. – 7TH CENTURY A.D.)

Ioana Mărincean
Turda History Museum

Abstract: The climatic information is divided into fragments, as the ancient historians were not consistent in their pieces of writing. However, not all the sources belong to nostalgic poets, full of regrets for the the grand Roman life, such as Ovidius. As to the region that we are dealing with as well as to the period of time referred to, there are no internal sources; therefore, we rely only on what travellers mentioned and on what they eventually described.
These pieces of writing are part of the *credible* sources that are not based on figures of speech or on hyperboles when it comes to describing this region. However, we have to question whether they really were here, whether they make confusions, or whether the sources they use are viable, which is due to the fact that some people inspire themselves from the works of the classics. The first historical data regarding the climate on the Western part of the Black Sea belong to the 7th and 6th centuries B.C., when the exchanges between the Greek and the Scythian were initiated. The Greek merchants describe in detail the climate of the new Greek colonies on the shores of the Black Sea. Out of these descriptions we find out that the Scythian's winters were unusually rough. All this information is reflected in the works of Herodot, Hippocrates, Aristotle, Erathostenes, Ovidius, Lucretius, Evagrius, Procopius, Seneca, Plinius etc.
Keywords: climatic oscilations, Lower Danube, 1st century B.C. – 7th century A.D.)

For restoring the climate of old times many methods can be used, but personally I will focus on studying the ancient sources from Ist B.C. – VIth A.D. centuries. Those sources which refer to climatic variability from Lower Danube are important. To verify and interpret the sources we must have in view not just the information as it is, but the context in which it is offered. Many literary sources, which may be subjective, are used for restoring the climate that is why the context is so relevant. Sources that are bringing into discussion the north Lower Danube climate, to create a big picture of climatic oscillations of this area.

We have to bring into discussion the very first source that refers to the Danube. So Herodot tells us that: *The Ister, the biggest from all rivers, always flows whith the same capacity, in the summer as in the winter*[1]. He's saying also that: *the snow which falls in winter in big quantity, melts in the summer and the water which results from this process flows down from everywhere in Ister. This snow (melted), together with the rich and abundant rains, from the summer, are making it grow*[2].

The bibliography tells us that the spill of water in the Danube Delta depends on the character of the river's afluents to the Danube. The capacity of these rivers depends on the quantity of

[1] Iliescu/Popescu/Ștefan, 1967, p. 48.
[2] Iliescu/Popescu/Ștefan, 1967,p. 31 – 33.

https://biblioteca-digitala.ro

precipitations in the area of their hidrographical basin, but also on the air temperature. At the Sulina post the maximum level of the Danube appears in the mounth of April and especially in May.

Talking about the excessive cold and frozen rivers and lakes, Vergilius appears to exaggerate: *Semper hiems, semper spirantes frigora Cauri* [3]. Through his insight, the author wants to intensify his words using the word *sepmer* twice *(always)*. First, he states that here is a continuous winter, then he feels the need to offer veridicity to his words. Vergilius will point out through another phrase: *Tum sol pallentis haut umquam discutit umbra* [4]. He still feels that the picture is not clear so he brings another element ment to provoke our imagination and feelings, because reading these lines feels like you live that grey mood, that climate cheeling you up. All this picture is highlighted by another one, the beauty of Itally (climate and landscape) with the grey picture from northern Lower Danube. We find these two lines in a comparison: *At non, qua Scythiae gentes*[5].

In some places, because of the excessive cold the Danube freezes so much as the ice can sustain carts whith *iron wheels* and even the wine is freezing. From our personal acknoledgement, we know that it takes extremly lower temperatures for the river to freeze that much.

Next, we are trying to identify if what Ovidius wrote has connections with the reality or it is an exaggeration for getting mercy. Even in the theme of his poems is winter, we also find reference to other seasons: *Et mihi sentiur nix verno sole soluta,/ quaeque lacu durae non fodiuntur aquae;/ nec mare concrescit glacie, nec ut ante, per Histrum/ stridula Sauromates plaustra bubulcus agit*[6]. Therefore, even his soul is confused, when he sees the spring season, he gets a sweet feeling when thinking that he can hope to meet bargainers who come in this area, with whom he can talk in latin or in greek, delecting himself whith news from another world, a civilised one.

Ovidius also speaks about the frequent wars that are taking place as a consequence of the frozen waters of Danube. It is important to mention that we can not offer precise data but only approximate the temperature. We are comparing the information from the literary sources with the way of the weather manifestation today. He says that *dum tamen aura tepe, medio defendimur Histro ille suis liquidus bella repellit aquis.*[7] We meet again the topos of the alternance of seasons, and the Danube seems to appear defrosted by the warm winds that came in help for northern danubiens because it keeps the danger away.

Following the special bibliography we found that the earlier frosts were recorded usually on the Black Sea coastline and in the Danube Delta, at the beginning of October. But if we follow the minimum temperatures per month, we can see that most of these were registered in January, lower temperatures can be maintained even until May[8]. Then we wonder if there is a difference between the first century A.D. and XXIth century when during six months are registered temperatures under ten degrees (from October to April).

Referring to the source of the Danube, Seneca is the first who mentions their region. He helps us to determine the fact that the winters were not so cruel as Ovidius described them at

[3] Iliescu/Popescu/Ștefan, 1967, p. 200 – 203: *There is always winter. The Caures always blow which bring the cold weather.*

[4] Iliescu/Popescu/Ștefan, 1967, p. 201: *The Sun never can spread the pale shadows.*

[5] Iliescu/Popescu/Ștefan, 1967, p. 201: *It's not the same where the Schitic population lives.*

[6] Iliescu/Popescu/Ștefan, 1967, p. 288 – 289: *I don't feel another pleasure but the snow which melts under the spring sun and the water which is no longer pulled off frozen from lake. The sea is not freezing anymore and the sarmatic bantengs no longer drag over the Ister the carts which creak.*

[7] Iliescu/Popescu/Ștefan, 1967, p. 282 – 283: *as a warm wind is blowing, the Ister which separates us is defending us from the barbarians.*

[8] Brînză, 2005, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro

the beginning of our era. This land knows a spring whose sun can melt the snow. The fact that he mentions that the quantity of the Danube decreases during the summer, leads to a season arid and weak in precipitations-afflicted during the half of the first century B.C.. If we think that Danube is influenced mostly by the character of its afluents, we can conclude that we are talking about an arid climat in that period.

Through comparison, an arid period which can influence the Danube debit, begins in April and it can be seen till October. The maximum intensity of the drought is touched in the summer months: June, July and August.

One of the Martialus epigrams, reminds us of the theme of the frost Danube which is hit by horse hoofs, bathing in getique snow. This means that the river was frozen in the winter of the year 92/93 A.D. Therefore, if during the half of first century A.D. the climate was warmer, at the end of this century it was cold again.

At Plinius the Young we meet again the theme of the frozen Danube above which the Romans fight with the barbarians: *cum Danubius ripas gelu iungit duratusque glacie ingentia tergo bella transportat, cum ferae gentes non telis magis quam suo caelo, suo sidere armantur*[9].

Thus we find out another detail about the climate of these people. When they are obliged to fight during the winter season they have an advantage because they are used to cold. Also in this passage is attested a hard winter at the end of the first century A.D.

Pausanias is another author who talks about winter rivers. Although he presents the things according to written sources and not necessarily beacause he had seen that facts. He says that *Ister, Rhyn, Hypanis, Boristene and other rivers with frozen waters, in my opinion they can be called, winter rivers. They are going through land covered by snow most of the time, and the air there is extremely cold*[10].

As well as Pausanias, Claudius Aelianus offers us just the information but we can not date the period which he refers to. He is trying to explain the phenomenon which determines that the ice layer of the Danube is so big. In the bibliography we find out that in the cold period of the year, the siberian anticyclone and the mediterranean influences are meeningful. The first one influences the north-eastern continental winds, which are very dry and warm in the summer season and very cold in the winter one. These winds are popularly called Icy-north winds. The mediterranean influence is cleared by south-western wind intensities, a warm and wet wind which brings warm air and large rainfalls[11].

Pseudo-Caesarios left us a short route of the Danube, telling us which lands it is crossing, but he also names the way the Danube was called in different lands (Fison, Ister, Danubius, Dunavis). Ioannes Lydos is another author whose subject is the name of Danube. He is explaining these changes of name relying on appearing of excessive humidity and on the rainfall god named by thracians *Danubius.*

At the beginning of the seventh century, Isidor from Sevilla developed a vast activity of compiling and populising the science. He sees the difference between the frozen river which was carrying wars and the river who is influencing the climate, which also influences the people, but also their behaviour and occupations. The fragment that refers to the Danube is not long but it is the most comprehensive as copared to the ones identified until now in ancient literature: *„Danubius Germaniae fluvius vocari fertur a nivium copia quibus magis augetur. Iste est qui in Europa, plus omnibus habet famam. Idem et Ister, quia dum per innumeras vadit gentes, mutat*

---

9 Iliescu/Popescu/Ştefan, 1967, p. 480 – 481: *when the Danube bends together its refugee through the frost and, after that it consolidates its ice cover, it takes back its huge armies.*

10 Iliescu/Popescu/Ştefan, 1967, p. 621.

11 Mihăilescu, 2004, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

et nomen et maiores sibi ambiendo colligit vires. Oritur a Germanicis iugis, et occidentalibus partibus barbarorum, pergens contra Orientem: sexaginta in se fluvios recipit: septem ostiis in Ponto influit;"[12].

Once again our attention goes to the fact that the Danube name is received because of its many snows which had fallen and which had led many times to frost. He also tells us that the Danube changes the name on its way. Scientifically, we found that the Danube receives sixty rivers and it flows into the Pont through seven spill-offs.

The historiography of this problem[13] offers little explanation for all the phenomena that we met in ancient sources. The atmospheric circulation in Europe and on our land is determined by the activity of four important baric centers. They are the azoric anticyclone, the euro-asian anticyclone, the icelandic cyclone and the mediterranean cyclones. Because of these ones on the northern Lower Danube land are reaching different masses of air (artic, polar, tropical), leading to important weather changes as a result of their activity.

In the end we can say that there is a literary topos which appear frequently when the Danube is frozen, the fights that are taking place because of the unfavourable climate. All of these are favourised by the fact that they could easily cross the Danube when it was frozen.

Therefore, we are not talking about extreme phenomena but about a meteorological variability of the climate. We never meet two identical winters.

Bibliography

Iliescu/Popescu/Ștefan, 1964 = Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu şi Gheorghe Ştefan (editori), *Izvoare privind Istoria României,* vol. I: *De la Hesiod la itinerarul lui Antoninus*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964.

Brînză, 2005 = Dumitru Brînză, *Influenţa condiţiilor meteo – climatice şi a poluării mediului marin asupra navigaţiei, manevrei navei şi ecosistemelor din zona litoralului românesc al Mării Negre,* Editura Ex Ponto, Constanţa, 2005.

Mărincean, 2018 = Ioana Mărincean, *Despre cunoștințele geografice în antichitate. Studiu de caz: Strabon,* in *Collegium Mediense VIII,* Editura Sfântul Ierarh Nicolae, Mediaş, 2018.

Mihăescu/Lăzărescu/Tanașoca/Teoteoi, 1970 = Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae – Șerban Tanașoca, Tudor Teoteoi, *Izvoarele istoriei României,* vol. II, București, 1970.

Mihăilescu, 2004 = Constantin Mihăilescu, *Climate change and hazards prediction*, Lincorn S.R.L., Chișinău, 2004.

[12] Mihăescu/Lăzărescu/Tanașoca/Teoteoi, 1970, p. 574 – 575: *The Danube (Danubius) river of Germany is said to be named from the abundance of snow (nix, gen. nivis) by which it is much swelled. This is more famous than all the other rivers of Europe. It is also called the Ister, because, as it wanders through innumerable peoples, it changes its name and gathers more force as it travels. It arises in the mountains of Germania and the western regions belonging to the barbarians. It proceeds toward the east, and receives sixty tributaries. It flows into the Black Sea through seven mouths.*

[13] Mărincean, 2018.

https://biblioteca-digitala.ro

INFLUENȚELE POLITICE ȘI CULTURALE ALE VALAHIEI ASUPRA DESPOTATULUI DE LA VIDIN ÎN EVUL MEDIU

Slavoljub GACOVIĆ
Biblioteca centrală „Svetozar Marković“ Zaječar,
Republica Serbia

Abstract: In the first part of the paper I outline the boundaries of Vidin Despotate according to the report of a Dominican priest from 1308. Then I talk about the conquest of that Despotate at the time of Despot Ioan Stratsimir by the Hungarian army of Louis I of Hungary in 1365 and its liberation in 1369 with the help of the Vlach Duke Vlad (Vladislav Vlajku 1368–1372), which marked the beginning of the political and cultural influences of the medieval Wallachia (Țara Românească) on the territory of Vidin Despotate.

In the second part of the paper I talk about the erection of churches and monasteries (the cathedral church of Lapusnja, Krepicevac, Lozica and others) by the Vlach Duke Radu I the Black (1377–1385) in the area of Vidin Despotate (more precisely, the area of Crna Reka which today extends in the territory of Boljevac municipality, and the cities of Zajecar and Bor) for the needs of domicile Vlachs/Daco-Romanians and the newly arrived Vlachs/Aromanians (Psoderci Vlach katun, Zarvince Vlach katun, Sremljane Vlach katun and others) from Kosovo after the Battle of Marica (1371) and the Battle of Kosovo (1389). I also mention the restoration of the a fore mentioned churches by Radu IV the Great (Cel Mare 1495–1508), who is still referred to among the people of the Timok Region as Radu-Bey.

In the third part of the paper, I state, based on written sources (Pčinjski pomenik and others), that the church of the monastery of Lapusnja was the cathedral church of the bishops of the so-called Vlach Diocese, which in 1020 was granted to the Vlachs from the territory of Bulgarian theme within Byzantium with headquarters in Vreanota (today Vranje), which after the arrival of the Turks moved to Prilep and Florina where it was mentioned in 1366, and then because of the Turks had to move to Vidin Despotate when large masses of Aromanians also settled.

Keywords: Vlachs / Daco-Romanians, Vlachs / Aromanians, Radu I the Black, Radu IV the Great, Ioan Sratsimir, Crna Reka, Lapusnja, Vlach Diocese.

La sfârșitul secolului al XIII-lea – începutul secolului al XIV-lea despotatul Vidinului apărea în ochii contemporanilor drept un ţarat autonom. Dovezi referitoare la aceasta găsim în raportul unui monah dominican din 1308: „Bulgaria este prin ea însăși un imperiu mare. Capitala acestui imperiu e Vidin, oraș mare. Oricum, toţi împăraţii acestui imperiu se numesc Șișmani. Ţara e foarte întinsă, bogată și frumoasă; este scăldată de zece râuri navigabile, acoperită de înălţimi pitorești și păduri și e bogată în pâine, carne, pește, argint și aur și orice marfă, cu preponderenţă ceară și ţesături; dealtfel, în această ţară se află o mulţime de mine de argint și toate râurile cară aur amestecat cu nisipul lor, iar din ele, la porunca împăraţilor, se scoate aur. Prin centrul acestui imperiu trece fluviul Dunărea."[1]

[1] *Descriptio Europae Orientalis:* Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia, anno MCCCVIII exariata, ed. O. Gorka, Cracoviae, 1916, 37–38.

https://biblioteca-digitala.ro

Granița de vest a țării lui Mihail Șișman, care a preluat tronul tatălui său înainte de anul 1308, ajungea până la vest de Orșova, cuprindea teritoriul dintre Timoc și Morava, incluzând teritoriul Svrligului.[2] În Țaratul Vidinului[3] lui Ioan Straţimir au existat în anii 60–70 ai secolului al XIV-lea circa 600.000 de locuitori între care: bulgari, români și sârbi. Se întindea pe teritoriul de mai târziu al pașalâcului de la Vidin și pe cel al regiunii Timoc. Regiunea Branicevo-Kucevo a fost, ca și mai înainte, pe timpul Șișmanilor, în afara Țaratului Vidinului. La nord Golubaț, Kucevo și Maidanpek aparţineau sârbilor, iar Kladovo (orașul nou) aparţinea bulgarilor. La sud bulgarii au condus Svrlig, Sokoliţa și Temska, iar lângă Deligrad și Aleksinaţ granița cu Bulgaria o constituia râul Morava. La est țaratul se întindea peste regiunile Oriahova și Vrața până la Țaratul Târnovo[4].

Teritoriul Țaratului Vidin a fost atacat de Ungaria în primăvara anului 1365 prin armata condusă de către însuși regele Laioș (Luis Ludvic) I de Anjou (1342–1382) în dreptul Vidinului[5]. La fel ca și înaintașii lui, s-a autointitulat *rex Bulgariae*[6] și a cerut de la Ioan Straţimir să se recunoască drept vasal al coroanei ungare.[7] Refuzul categoric primit de la domnitorul Vidinului este motivul atacului ungurilor. Ludovic I de Anjou a adunat armata pe parcursul lunii aprilie, astfel că la 1 mai a început invazia, pe 30 mai se afla la porţile Vidinului, iar pe 2 iunie conducea deja capitala[8]. Ioan Straţimir împreună cu familia sa a fost întemnițat în fortăreaţa Humnik (astăzi Bosilievo din Croația).[9] În scurt timp ungurii au cucerit întreg teritoriul deci automat și pe cel al Văii Timocului,[10] teritoriu care a fost transformat în provincie ungurească. Pentru început a fost dată spre administrare banului Bratislav Benediktus Himfiu, iar apoi domnitorului Dioniusu Lackfiu, care a avut titlul de voievod al Transilvaniei, administrator al Vidinului și conducător al Timișoarei și Solnocului.[11]

---

[2] Д. Н. Цухлев, *История на град Видин*, 125. În Evanghelia de la Svrlig citim: "pe timpul țarului Ivailo și a episcopului de Niș, Nicodim".

[3] Titlul de "țar" pentru Ioan Sraţimir e însemnat numai în colecţia de la Vidin a redacţiei sârbești din 1360. Л. В. Горина, Походът на граф Амедей *VI* Савојски против България през 1366–67, Исторически преглед, 6 (1970), 71–78; E. Turdeanu, *La littérature bulgare*, 38–39. se afirmă următoarele: *Ivan Straţimir și micul său regat a fost eliberat de sub unguri numai prin ajutorul dat de Vladislav-Vlaicu în 1396 deoarece este însurat cu prinţesa româncă Ana* și de aceea se află sub influența politică românească; C. L. Dumitrescu, *Le Vodvode donateur de la fresque de Saint-Nicolao Domnesc /Argeș/ et le probléme de sa domination sur Vidin au XIVe siècle*, Revue des études Sud-est européennes, 3 (1979), 541–558. Aici este formulată ipoteza privind stăpânirea română la Vidin în anii 70 ai secolului al XIVlea. Influenţa politică a românilor în secolul al XIV-lea a fost puternică. Aceasta reiese din multitudinea de mănăstiri construite. Știm de altfel că în mediul mediu influenţa politică era obținută prin intermediul bisericii. Este puternică și influenţa cukturală a Serbiei așa cum reiese din documentele scrise, însemnările lapidare privind mănăstirile și bisericile ca și însemnările privind freștile din mănăstirile din Valea Timocului.

[4] П. Никовъ, Истори на Видинското княжество до 1323. година, София, 1922, 52; К. Иречекъ, Българския царь Срацимиръ, Периодично списание, 1 (1882), 31; I. Ruvarac, Letopis Matice Srpske, 229 (1905), 1–3; А. Иширковъ, Западните краища на българските земи, София, 1915, LI-LII.

[5] И. Божилов, Фамилията на Асеневци, I, N° 40, 201–206.

[6] В. Гюзелев, Из историята на България през 1358–1365 г., Исторически преглед, 1 (1975), 102–110; V. Gjuzelev, *La guerre bulgaro-hongroise au printemps de 1365 et des documents nouveaux sur la domination hongroise du Royaume de Vidin (1365–1369)*, Byz. Bulg., 6 (1980), 153–160 (= V. Gjuzelev, *La guerre bulgaro-hongroise*); P. Rokai, *Prilog istoriji Bugarske banovine*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 13–1 (1970), 81–86; R. Radić, *Jovan V Paleolog (1332–1391)*, Beograd, 1993, 306–317 (= R. Radić, *Jovan V Paleolog*); Хр. Димитров, Българо-унгарски отношения през Средновековието, София, 1998, 235–239 (= Хр. Димитров, Българо-унгарски отношения).

[7] V. Gjuzelev, *La guerre bulgaro-hongroise*, 155.

[8] *Ibidem,* 157, ca și documentul N° 1.

[9] К. Иречек, *История на българите*, София 1978, 373, пар. 32; Й. Иванов, Български старини из Македония, София, 1970[2], 276, N° 142.

[10] V. Gjuzelev, *La guerre bulgaro-hongroise*, 157, 159.

[11] *Ibidem,* 158, 160.

https://biblioteca-digitala.ro

Ungurii nu au fost mulţumiţi cu distrugerea conducerii bulgăreşti şi instalarea propriei administraţii la conducerea teritoriilor ocupate, ci au trecut într-un mod cât se poate de serios la catolicizarea ortodocșilor. Atacul asupra ortodocșilor a lovit și în credincioșii din Valea Timocului. În misiunea lor între eretici, ungurii au fost ajutaţi din plin de monahi franciscani, care au botezat în rit catolic peste 200.000 de ortodocși, cifră destul de mare, însumând o treime din populaţia acestei regiuni.[12] Dacă ni se pare o cifră enormă, trebuie făcută observaţia că nu au fost botezaţi numai oameni din popor ci chiar și Ioan Straţimir cu familia.[13] Atmosfera conducerii ungare se regăsește într-un înscris al fraţilor Dragan și Raiko de la Apostolom (în prezent mănăstirea Sf. Pavel): „A scris această carte păcătosul și slab cugetătorul Dragan împreună cu fratele Raiko în zilele când ungurii domneau la Vidin și poporul era asuprit".[14]

Ţarul bulgar Ioan (Ivan, Iovan) Aleksandar nu a putut să se împotrivească singur ungurilor. Încă de la sfârșitul anului 1365 basileusul roman Ioan V Paleologul cu fiii Manoil și Mihail și cu Gheorghe Manikaitom au plecat spre Buda[15], unde a ajuns în februarie 1366. Timp de șase luni au durat trativele cu regele Laioș I și cu papa pentru care a călătorit la Roma[16]. Spre sfârșitul verii, lăsându-l pe fiul Manoil la Buda, Ioan V Paleologul a călătorit spre ţara sa prin Timoc și a ajuns la Vidin unde trebuia, trecând peste teritoriile bulgărești, să ajungă la Constantinopol.

Dar Ioan Aleksandar, cu complicitatea cumnatului său, Andronic IV Paleologul nu i-a permis basileusului să-și continue călătoria.[17] La plecarea din Buda a lui Ioan V Paleologul, din Veneţia spre Constantinopol a plecat și contele Amadeus VI de Savoia, așa-numitul „conte verde",[18] pentru a lupta împotriva turcilor. În septembrie 1366, Amadeus de Savoia a eliberat Galipolie care era de 20 de ani sub stăpânire turcească. În acest timp la Constantinopol sosise vestea retenţiei împotriva voinţei acestuia a lui Ioan V Paleologul la Vidin, iar Ana de Savoia hotărăște ca vărul ei Amadeus VI de Savoia să atace cu armata teritoriul bulgăresc.[19] Amadeus a cucerit orașele din drum său până la 25 octombrie când la Varna a fost învins[20] și a început negocierile cu despotul Dobrogei, Dobrotiţa și cu ţarul bulgar Ioan Aleksandar.[21] După încheierea negocierilor, Ioan V Paleologul și-a continuat călătoria la Kaliakra unde a rămas până în ianuarie 1367 la negocierile cu despotul Dobrotiță[22] iar pe 20 ianuarie îl regăsim la Nesebar, unde s-a întâlnit cu vărul Amadeusom VI și de aici, după negocierile comune, a ajuns la Constantinopole.[23]

Conform înţelegerilor făcute, împăratul bizantin a cerut orașele bulgărești de la Nesebar spre sud, în primul rând Varna, iar pentru aceasta trebuia să plătească voievodului român Vlad

---

12 I. Dujčev, *Il francescanesimo in Bulgaria nei secoli XIII e XIV*, Medioevo 1, 413–420; V. Gjuzelev, *La guerre bulgaro-hongroise*, 158; Хр. Димитров, Българо-унгарски отношения, 236.

13 J. Meyendorff, *Projet de Concile Oecuménique en 1376*. Un dialogue inédit entre Jean Cantacuzéne et çe légat Paul, DOP, 14 (1960), p. 173: και γαρ δ της Ουγγρίας ρηξ αδεως τουτο ποιει έξ ου ανεβάπτισε μεν πολλους, μετα τωνάλλων δε και τον βασιέως βουλγάρων του ημετέρου βαπτισματος ("Regele Ungariei botează din nou mulţimea și alături de alţii și pe fiul ţarului bulgar Aleksandar, cerând botezul nostru pentru necredincioși.").

14 К. Иречек, История на българите, София, 1978, 373 (= К. Иречек, История на българите).

15 Хр. Димитров, Българо-унгарски отношения, 235–236; Ф. Рачки, История на България, (Traducere: R. Božilov și I. Božilov) София, 1999, 203.

16 R. Radić, *Jovan V Paleologul*, 305–309.

17 R. Radić, *Ibidem,* 309–312.

18 R. Radić, *Ibidem,* 313–314.

19 R. Radić, *Ibidem,* 314, пар. 37 i 38.

20 Л. В. Горина, Походът на граф Амедеј *VI* Савојски против България през 1366–67, ИПр., 6 (1970), 71–78 (= Л. В. Горина, Походът на граф Амедеј).

21 В. Гюзелев, Политическа история на Добружанското княжество (средата на *XIV* – началото на *XV* век.), u: В. Гюзелев, Очерци върху историята на българския Североизток и Черноморието (края на *XII* – началото на *XV* век), София, 1995, 55 (= В. Гюзелев, Политическа история).

22 В. Гюзелев, Политическа история, 57.

23 R. Radić, *Jovan V Paleologul*, 320; В. Гюзелев, Политическа история, 57.

https://biblioteca-digitala.ro

(Vladislav, Vlaicu, 1368–1372) 180.000 de florini ca recompensă acestuia fiincă a eliberat cu armata sa Vidinul de unguri și l-a predat țarului Ioan Aleksandar. Despre toate acestea ne informează banul Vidinului Peter Himfi într-o scrisoare de înștiințare adresată reginei Elisabeta.[24] Pe parcursul lunilor august și septembrie 1368, în urma acțiunilor eficiente întreprinse de către domnitorul român Vlad și de către Dobrotiță, regele ungur a fost obligat să-l elibereze pe Ioan Strațimir și să–i asigure întoarcerea la Vidin, dar retragerea ungurilor a avut loc de-abia anul următor. Primii s-au răsculat locuitorii Vidinului și și-au vărsat furia asupra monahilor franciscani, iar apoi asupra conducătorilor unguri și cu ajutorul lor voievodul Țării Românești Vlad a cucerit Vidinul, pe care după șase luni l-au recucerit ungurii, dar puterea lor a scăzut simțitor. Prima înlăturare a ungurilor nu a dat rezultate definitive pentru că s-a ajuns la tratative la care de partea țarului bulgar au participat voievodul țării românești, Vlad și despotul Dobrogei, Dobrotiță. Într-o scrisoare adresată banului Bulgariei, magistrul Peter Himfiu, datată 29 august 1369, regele Laioș (Luis Ludving) I de Anjou scrie: „Prietenul meu devotat! Am primit scrisoarea ta și enunțul ei... îmi place să îl am în fața ochilor, iar de seriozitatea lui sunt răspunzător pentru că pe fiul țarului Bodinio l-am predat ca garanție voievozilor Vlaicu și Dobrotiță și am promis că înapoiez țara acestora, la fel cum același țar trimite ca ostateci cele două fete ale sale.[25] Cel mai probabil e că Ioan Strațimir s-a înapoiat la Vidin tocmai în toamna anului 1369. În această alianță durabilă dintre despotul Dobrotiță al Dobrogei care conducea teritoriul propriu independent, voievodul Vlaicu din Țara Românească și țarul bulgar Ioan Aleksandar împotiva Ungariei, a mai existat încă ceva pe lângă beneficiile materiale pe care le obținea fiecare dintre părți. Țarul bulgar spera la alipirea sectorului Vidinului la țaratul său, voievodul Țării Românești întărirea propriilor poziții în regiunea Vidinului datorită populației românești de acolo prin intermediul ginerelui Ioan Strațimir, iar despotul Dobrogei, Dobrotiță, în al cărui stat erau de asemenea, multe localități românești își dorea independența completă față de stăpânirea bulgară.

Pe timpul lui Ioan Strațimir, în Valea Timocului, voievodul Țării Românești Radu I Negru (1377 – cca 1385) a construit o mănăstire care a fost întreținută de domnitorii țărilor românești până în vremea lui Radu IV cel Mare (1495–1508) cel mai probabil pentru nevoile locuitorilor români. Dobrogea, după cum știm, s-a alipit Țării Românești în anul 1391, pe timpul voievodului român Mircea cel Bătrân (1386–1418) care avea titlul de „Domnitor de Darstor și despot al țării lui Dobrotița“.[26] În perioada de la 1404 la 1406 Mircea s-a autointitulat: „*Eu cel intru Hristos Dumnezeu binecredinciosul și bine cinstitorul și de Hristos iubitorul și singurul stăpânitor Io Mircea, mare voievod și domn, cu mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu stăpânind și domnind toată Țara Ungrovalahiei și părțile de peste munți (parte din Ardeal), încă și spre părțile tătărești, și Almașului și Făgărașului herțeg, și Banatului de Severin domn, și pe amândouă părțile peste toată Podunavia (Dunarea) până la Marea cea mare și cetății Darstorului stăpânitor*“.[27]

Emilian Turdeanu a ajuns la niște concluzii interesante când cercetează dependența politică și culturală a zonei Vidinului de țările vecine. Într-un mod categoric Turdeanu afirmă că: „Influența politică de la Vidin a fost românească, iar cea culturală, sârbească“.[28] Acest lucru este confirmat de multitudinea construcțiilor sacrale din Valea Timocului ridicate la sfârșitul secolului al XIV-lea cu sprijinul financiar al domnitorilor români, bulgari, bizantini, sârbi. Fiecare

---

24 В. Гюзелев, Политическа история, 57.

25 L. Thallóczy, *Nagy Lajos és a bulgar bánság*, Századok 1900, VII Füzet, pag. 607, Nº VI: „Fidelis noster! Literas vestras recepimus et earum seriem... amus intuitu, ad quarum continentiam respondemus, quod nos imperatorum de Bodinio sub fideiussione Layk (Blajky) voyvode et Dobrotich liberum commisimus et suam terram eidem reddere assumpsimus, ita tamen, quod duas filias suas idem imperator nobis in obsides huc transmittet“.

26 В. Гюзелев, Политическа история, 82; И. Божилов – В. Гюзелев, История, I, 627, 664–665.

27 *Istorija rumunskog naroda*, uredio Akad. Andrej Ocetea, Novi Sad, Matica srpska, 1979, 125.

28 E. Turdeanu, *La littérature bulgare*, 41.

https://biblioteca-digitala.ro

dintre aceste locaţii sau în imediata apropiere a acestora întâlnim, atât cât au putut rezista scurgerii timpului sau mâinii omului, însemnări, freşti, pietre funerare şi alte artefacte, sculpturi, ca şi manuscrise scrise în sârbă. Mărturie despre acestea stă, spre exemplu înscrisul de pe piatra funerară, fostul prag al unei clădiri sacrale bizantine din 125[5?] din mănăstirea Suvodol (Nikita íromonah... öùÿg); mai multe înscrisuri lapidare din mănăstirea Lapuşnia din secolele XVI-XVII (criptograma[29] din 1577): +nâonùl2g®:v0k®0n®0öloulöv°ms®caûkcvçovû2pz¶2ni¶l®mk®° ab¶lt, a cărei descifrată este: vâ leto 2z®:i0p®06®0dohodi°ms®ca apriçlia 2pz¶2n®il®mb®°ab¶lt, (criptograma diaconului Oreste din secolul al XVI-lea): + kvñû scnñùã övëpl6ã ª cûiû6vçrn, a cărei descifrată este: + pisa ñrestã diëkonë ñt ravanic6 și (criptograma popei Martir din 1692): + nã o6ùl 0 ñ6öÿlùvñh únl 0 vn® 0 ñãùvl~ã ñvç pûÿ6nã ° klkâ ÿû~ùocjû, a cărei descifrată este: + vã l6to 0 s6dmotisu úno 0 ib¶ 0 sâtiomâ siç kamenã popâ martirja,[30] ca și numele donatorului, voievodul român Ioan IV Radu pe fresca din Lapuşnia din anul 1510 (‰+ izvol6Šni6mâ ñca i posp6{6ni6mâ s(á)na i sâvr{6ni6mâ s(v6)tago d(ou)ha i si s(v6)ti ° ‰hramâ sv6tago arhi6rarŠha i ~ôd(o)tâvorca nikoli. sâzida ga i`6 vâ h(ri)s(ta) b(o) ga bl(agov6rni) ° i h(ri)stolä‰biváiŠ g(osp)d(i)nâ ‰›ñannâ raŠdôlâ vo°6voda 0 i g(ospo) d(i)nâ vâs6i zemli ougrovlahiskoi 0 i v6liki 0 parkalabâ `ôpanâ g6rgi‰naŠ pri igômónô ›órmonahô gólasiä 0 vâ lït(o) 0 z® 0 û 0 ° i poi(sa) s6 pri igôm6nô ›6rm‰onaŠhô û6ñ‰doŠrô 0 trôdomâ i podvihom(â) raba b(o)`iega kneza ° bogoë i gospo`dó ógo maró i ~ód(â) ihâ vâ lït(o) 0 z® û›® 0 krôgâ s(â)lncô 0 û›® 0 lôni 0 i¶ 0 inâd(i)ktñn(â) 0 gi¶ ° ópahto 0 v® 0 t6m6lä 0 a® 0 m(ï)s(ó)ca ‰ñkŠtobr›a 0 ks¶ 0 d®nâ.); mănăstiri în Cameniţa de Sus și de Jos cu inscripţii pe freștile din secolul al XIV-lea (Mihailâ despo(tâ) vâ H(rist)a B(og)a vïrenâ s(i)nâ Mihaila c(a)rï; (Í)lena despotica ...ú... dâúi...)[31]; mănăstirea Vratna cu înscrisul pe frescă: ([arban vojvoda od Sturza iz Bukure{ta“)[32]; mănăstirea Crepicevaţ cu inscripţii pe frești; mănăstirea Mănăstiriţa (Radôlbegã),[33] Loziţa, Bukovo, Sv. Petru și Pavel din Grlișta (vâ ‰imeŠ ñtca i s(in)a i sv(e)tago d(ô)ha v dni c(a)r(a) sracimira prestavi se rabâ b(o`)i geñrâgi a zov(o)mâ hr(â)bâ m(ïse)câ iäla :kz d(ân)â da bratë i ñ(t)ci proste(te) i blagoslo‰veŠte i pomenete raba bo`ië hr‰âbaŠ a vasâ b(og)â.), ca și inscripţiile lapidare din secolul al XIII-lea din Kojelia (+v(â) lïto: öùmz ‰c(a)Šrstv‰ouäúemou...Š) și altele. Dintre manuscrise trebuie amintite cunoscuta Evanghelie de la Svrlig din secolul al XIII-lea (Vâ ime ñ‰tâŠcais‰â›Šnais‰veŠtagod‰ouŠha0azârabâb‰oŠ`iKostandinâ¢ât‰âŠcâ0azovomâ voisilâ gramatikâ0 napisahâ knigâ› sií0 prezviterä geñrgiä0 a zovomâ popu radoslavou0 vâ gradï svrâlizâï0 vâ d‰aŠni c‰aŠrï ivaila0 i pri íp‰iŠs‰koŠpï ni{evâscïmâ nikodimï0 v lït‰oŠ a®0ù¶p¶09¶0 indik‰âtaŠ0 9¶0 ígi stoëhou grâci podâ gradomâ trânovomâ0), Evanghelia lui Marinko, Colecţia Vidin, Carta ţarului Straţimir, etc.

Un an și jumătate după întoarcerea la domnie peste Vidin și Valea Timocului a lui Ioan Straţimir, mai exact la 17 februarie 1371, a murit ţarul bulgar Ioan Aleksandar[34] (care e și anul bătăliei de la Mariţa),[35] iar cetatea de la Târnovo a fost ocupată de Ioan Șișman, fratele mai mic al lui Ioan Straţimir. Din 1371 statul de la Vidin se îndepărtează tot mai mult de Târnovo, pentru a se transforma într-unul dintre cele trei state bulgărești, așa cum mai târziu scria soldatul

[29] D. Kostić, *Tajno pisanje u južnoslovenskim ćirilovskim spomenicima*, Glas SKA XCII, drugi razred, 54 (1913), 1-62.

[30] B. Knežević, *Natpisi na kemenu iz Lapušnje*, Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske, 9, Novi Sad, 1973, 245-252.

[31] M. Ćorović-Ljubinković – R. Ljubinković, *Crkva u Donjoj Kamenici*, Starinar, Nova serija, knj. I (1950), 54, 55.

[32] *Spomenica Timočke eparhije*, 33-34.

[33] M. Đ. Milićević, *Kneževina Srbija*, II, 113.

[34] И. Божилов – В. Гюзелев, История, I, 627, 647.

[35] G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, 502.

https://biblioteca-digitala.ro

bavarez Hans Şiltberger care a avut norocul să supravieţuiască bătăliei de la Nicopole din 1396: „Acum trebuie să se însemne ţările dintre Dunăre şi mare în care am fost. Am fost în trei regiuni care se intitulează toate Bulgaria (*Pulgrey*). Prima dintre ele se întinde acolo unde Dunărea trece peste Porţile de Fier, cu capitala la Vidin (*Pudein*). Cea de-a doua este peste drum de Ţara Românească cu capitala la Târnovo (*Ternau*). A treia este unde se varsă Dunărea în mare, cu capitala la Caliacra (*Kallakrea*)".[36]

Depărtarea Vidinului de Târnovo duce și la răcirea relaţiilor dintre mitropolia Vidinului şi patriarhia Târnovo.[37] Pentru aceasta, la începutul lui 1371 mitropolitul Vidinului a rugat sinodul de la Constantinopol să îl dea spre administrare Triadiţonului (Sofia), ceea ce sinodul a și făcut printr-o hotărâre.[38] Acesta este primul indiciu că la începutul anilor 70 din secolul al XIV-lea mitropolia Vidinului a întrerupt în sfârșit legătura cu arhiepiscopia Târnovo, iar hotărârea saborului de consacrare a monahului Casian pe tronul mitropoliei de la Vidin din iulie 1381[39] confirmă dependenţa administrativă de patriarhia Constantinopolului pe timpul patriarhului Nil (1379–1388), care scrie: „În acele zile a fost creată mitropolia Vidinului".[40] Unii istorici datează dependenţa administrativă a mitropoliei de la Vidin prin hotărârea din iulie 1381 a numirii lui Casian fără a înţelege însă că documentul amintit este rezultatul final al relaţiilor anterioare, a celor din 1371.[41] Despre dependenţa administrativă a mitropoliei de la Vidin de patriarhia de la Constantinopol se amintește și într-un Regulament (῎Εκθεσις νέα) pentru întocmirea scrisorilor, adresate persoanelor care locuiesc în România sau Bizanţ și în afara acestora, întocmit în 1368. În regulament se amintește și textul în care se dau indicaţia: „Cum scriu mitropolitul și patriarhul conducătorilor (τὸν αὐθέντην) Vidinului și basileusului (βασιλέα) Camţimira (Straţimira); cuviosului și iubitorului de Hristos cel care orânduiește totul și domnul (αὐθέντα) Vidinului și întregii Bulgarii (πάσης βουλγαρίας), stăpân în numele Domnului (αὐθέντα) și fiul modestiei și supunerii noastre".[42]

Răcirea relaţiilor dintre patriarhiile Vidinului și Târnovei ţine între 1371 și 1381 și se desfășoară concomitent cu organizarea noii mitropolii din Banatul Severinului de către voievodul român Vlad (Vlaico) în urma victoriei împotriva lui Ludovic.

Sub o asemenea constelaţie, pe timpul domniei voievodului Radu I (1377 – aprox. 1385) în Ţara Românească, începe pe lângă influenţa politică exercitată de Ţara Românească și cea culturală asupra depotatului Vidinului.

În același timp, adică pe la sfârșitul secolului al XIV-lea, pentru necesităţile atât ale vlahilor/românilor autohtoni, cât și cele ale vlahilor/românilor strămutaţi de la sud, primul care a

[36] H. Schiltbergers, *Reisebuch nach der Nürnberger Handschrift*, Herausgegeben von Dr. Valentin Langmantel, Tübingen, 1885, 64; traducerea bulgărească: *Немски и австриски пътеписи за Балканите (XV-XVI)*, София, 1979, 126.

[37] Unii cercetători bulgari, de la M. Drinov la P. Petrov, susţin că Ioan Straţimir s-a rupt de patriarhia Trnovo încă din 1371 cu ocazia morţii tatălui său, ţarul Ioan Aleksandar. Motiv pentru aceasta au desigur într-un act nedatat (*Vindob. hist. 47*) aflat între actele patriarhului Filoftei din timpul celui de-al doilea mandat al său ca patriarh. (1364–1376). De altfel, G. Balasčev a reușit să dovedească faptul că acel document e din timpul patriarhului Casinia, adică din anul e 1381. Vezi mai detaliat în: Ал. Кузев, Кой *е владял град София през 70-те години на XIV век?*, Сердика, Средец, София, 1976, 155–156; И. Божилов – В. Гюзелев, История, I, 651.

[38] F. Miclošich, J. Muller, *Acta et diplomata graeca medii aevi*, Vindobonensis, 1860, t. I, N° 296, 551–552; *Les Regestes des actes du patriarcat de Constantinople*, f. 6. Les Regestes de 1376 a 1410. Par. J. Darrouzes, Paris, 1979, 511–512, N° 2607 (= *Les Regestes*). După părerea lui Ž. Daruzesa mitropolit a fost Danail, dar documentul nu îl indică pe acesta. Mult mai important este că întocmitorul cererii este prezentat ca episcopul Vidinului.

[39] *Les Regestes*, f. 6, 38–39, N° 2718; Е. Голубинский, Краткий очерк, 97–98.

[40] Б. Николова, Устройство, 215, пар. 61.

[41] А. Кузев, Кой е *владял* град София през 70-те години на *XIV* век?, Сердика – Средец – София, 1976, 155–156; И. Божилов – В. Гюзелев, История, I, 651.

[42] И. Божилов – В. Гюзелев, История, I, 648–649.

https://biblioteca-digitala.ro

construit mănăstiri şi biserici pe Valea Râului Negru de pe teritoriul despotovinei Vidinului a fost Radu I cel Negru (1377 – aprox. 1385) fiindcă înainte de acesta nu au existat condiţii. Prin tradiţie, lucru confirmat de altfel și de izvoarele istorice, se cunosc șapte sau chiar nouă mănăstiri și biserici construite de către Radu-beg. Această nevoie de obiecte de cult demonstrează migraţia masivă de vlahi/aromâni la sfârșitul secolului al XIVl-ea în despotovina Vidinului. A devenit necesară înființarea unei episcopii independente române cu sediul la Lapușnia din cadrul mitropoliei Vidinului, asemănătoare celei care a fost la Vratna, iar apoi la Prilep şi Hlerin.

Viaţa politică în Balcani în ultimul sfert al veacului al XIVl-ea a fost focalizată pe o singură problemă: cum să se evite pericolul turcesc iminent. Cel mai posibil este că Straţimir, care în Istoria lui Neşri este amintit sub numele de Saradj, a fost obligat să accepte locul de vasal faţă de Murat I încă din 1386 când turcii au ocupat Nişul. Această concluzie rezultă din faptul că Straţimir a participat în invaziile sultanului din 1387, 1388 şi 1389. În mod general este acceptată părerea că, în urma invaziei pașei Ali din 1388 asupra Ţaratul Târnovo şi Dobrogei, Ioan Straţimir a fost forţat să accepte vasalitatea faţă de turci și să găzduiască o garnizonă turcească la Vidin.[43] Există și părerea că de-abia după bătălia de la Kosovo din 1389, Firuz-beg a instalat la Vidin și în restul orașelor din regiunea Vidinului echipaje turcești.[44] Anii următori supravieţuirea cnezatului de la Vidin a fost legată de evenimente straşnice. Prin sosirea otomanilor au încetat legăturile politice cu Ţara Românească, dar nu și influenţa culturală a acesteia.

În câteva cuvinte ne vom axa pe câteva biserici mănăstirești în noua situaţie creată. Acestea au fost ctitorite, iar apoi extinse de către domnitorii medievali ai Ţării Româneşti şi la episcopia cea nouă a mănăstirii Lapușnia. În Memoriile episcopiile Timocului, pe lângă multe obiecte de cult din vechime, este amintită biserica Loziţa, cu hramul Sfântului Gabriel, iar despre anul ctitoririi ei, M. Ţvetinceanin, conform inscripţiei de la ctitorirea mănăstirii Lapușnia, spune că este construită în secolul al XV-lea și începutul celui de-al XVI-lea, în timpul când este şi cele de la Lapușnia, din Mirovștiţa, Krepicevo, Lukovo, Padina; Ilino și biserica Bunavestire din Krivi Vir. În continuare se arată că „Loziţa ... a fost ctitorită de acel Radul-beg care a construit și celelalte biserici vechi din regiune".[45] Biserica Loziţa este printre cele patru mănăstiri, alături de Lukovo, Vrelo şi Lapuşnia care sunt amintite în primul recensământ al sangeacului Vidinului din 1454/55. Conform acesteia Loziţa și Lapușnia, şi Krepicevaţ nu sunt ctitorite pe timpul lui Radu IV cel Mare, în secolele XV-XVI, ci mult mai înainte, la sfârșitul seculului al XIV-lea. În recesământul din 1454/55 la rubrica mănăstiri au fost înscrise *Biserica Lozicea* şi *Biserica Lopuzna*.[46] Unele părţi ale recensământului din 1466, 1478/81 în care ar fi trebuit să regăsim amintită mănăstirea Loziţa s-au pierdut sau nu s-au găsit încă, dar, în recensământul din 1483 avem înscrisuri despre taxele de la Loziţa.[47] Tocmai în recensămintele din 1560 şi 1586 se amintește din nou de mănăstirea Loziţa (Lozniče) ca hasă a sultanului pe teritoriul Crna Reka.[48]

---

[43] П. Никовъ, *Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци*, Известия на историческото дружество въ София, VII-VIII (1928), 97–98 (= П. Никовъ, *Турското завладяване на България*).

[44] П. Никовъ, *Турското завладяване на България*, 97–98. Părerea lui P. Nikov formulată pe baza Leunclavius-a din "*Annales Sultanor. Othom*., Venetiis 1729, 249.

[45] *Ibidem,* 123.

[46] Д. Боянич-Лукач, Видин, 82–83, timar 147. Mănăstirile Lozica şi Lapușnia au fost introduse în recensământ imediat după satul Lokve, înainte de satul Podgrađa.

[47] D. Bojanić-Lukač, *Zaječar i Crna Reka u vreme turske vladavine* (XV-XVIII vek), Glasnik Etnografskog muzeja 42 (1978) (= D. Bojanić, *Zaječar*), 41.

[48] Д. Боянич-Лукач, Видин, 107; D. Bojanić, *Zaječar*, 65.

https://biblioteca-digitala.ro

Mănăstirea închinată Adormirii Maicii Domnului este cunoscută în popor sub numele de Crepicevaţ şi se află în satul Iablaniţa la nord-vest de Bolievaţ. Tradiţia populară leagă construirea mănăstirii de legenda întemeierii mănăstirilor Loziţa, Lapuşnia etc pe care le-a ctitorit Radu-beg.

În documentele celui mai vechi recensământ turcesc din 1454/55 nu este trecută, probabil fiindcă a fost părăsită sau ruinată pe timpul distrugerilor turceşti din perioada cuceririi despotovinei Vidinului de la sfârşitul secolului al XIV-lea. Construirea mănăstirii poate fi în legătură cu Radu I din perioada de dinainte de năvala turcească, deoarece el este amintit şi înainte de venirea la domnie a lui Radu IV cel Mare pe timpul domniei căruia mănăstirea a fost doar renovată şi pictate freştile care provin din secolele XV-XVI.[49]

Dovada că mănăstirea Crepicevaţ a existat şi înainte de Radu cel Mare o găsim în fragmentele recensămintelor descoperite la departamentul de orientalistică de la Biblioteca naţională „Chiril şi Metodie" din Sofia,[50] care se întregesc cu fragmentele recensământului din 1466 şi care sunt păstrate în Arhiva guvernului republicii Turcia de la Istambul (Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Moliyeden müdevver defterleri N° 18).[51]

În fragmentele din Sofia care au fost întocmite în 1466 este trecută mănăstirea Maica Precistă din mica regiune de pe valea Râului Negru, Ghelvia. Din timarul Isin făcea parte şi satul Gornia Iablaniţa, Iablaniţa de astăzi, pe teritoriul căreia se află mănăstirea Crepicevaţ.[52]

Aceasta reprezintă prima însemnare privind mănăstirea în care, alături de alte freşti, este păstrată şi cea cu portretul ctitorului Gheorghe al cărui nume este traducerea sârbă a numelui Ghergin,[53] marele pârcălab şi jupan al Ţării Româneşti, a soţiei acestuia, Mara şi fiului Manole. Mănăstirea Crepicevaţ e una dintre rarele care a păstrat până astăzi memoria primordială a donatorilor care au refăcut hramul ridicat de domnitorul Ugrovlahiei voievod Radu I cel Negru (aprox. 1377 – aprox. 1385).

Cea mai importantă dintre mănăstirile care conform legendei sunt înfiinţate de Radu[54] este biserica mănăstirii Lapuşnia care se crede că avea şi metocuri fiindcă în „Memoriile Eparhiei Timocului" găsim că „pe drumul Bolievaţ – Lucovo, pe râul Miroci, există o bisericuţă care se numeşte Sfântul Mir... Se socoteşte că această biserică ... a fost metoca bisericii Lapuşnia".[55]

Fără a lua în considerare întemeietorii ei şi, de asemenea şi renovatorii, Radu cel Mare, domnul Ţării Româneşti şi pârcălabul Gheorghina, care sunt amintiţi în însemnările privind ctitorirea, biserica Sfântului Arhiereu şi făcător de minuni Nicolae, aşa-zisă Lăpuşnia, a fost renovată de către voievodul Ioan Radu, domnul Ungrovalahiei şi marele pârcălab şi jupan Gherghina în 1501 sub iegumania ieromonahului Ghelasia şi trecută în recensământ în timpul ieromonahului Teodor, prin osteneala cnezului Bogoie, a soţiei acestuia, Mara şi a copiiilor lor, în 1510.[56]

---

[49] J. Kovačević, *Srednjovekovna nošnja balkanskih Slovena*, Posebna izdanja SAN, CCXV, Istorijski institut, 4, Beograd, 1953, 77, sl. 42. Trebuie subliniat aici că pălăria purtată de Zora în Crepicevaţ aproape identică cu cea a fetei jupanului Braian din hramul Bela Crkva Karanska din anii 30 ai secolului XIV.

[50] Извори за българската история, XIII, Турски извори за българската история, серија XV-XVI, II, БАН, Институт за история, Ед. Н. Тодоров и Б. Ненков, София, 1966, 105–159.

[51] D. Bojanić, *Fragmenti zbirnog popisa vidinskog sandžaka iz 1466. godine*, Fragmenti jednog zbirnog i jednog opširnog popisa vidinskog samdžaka iz druge polovine XV veka, Istorijski institut, Poseban otisak iz Micellanea 2, Beograd, 1973, 5–77.

[52] B. Knežević, *Delovi zbirnog popisa Vidinskog sandžaka iz 466. godine*, Istorijski institut, Građa, 28, Mešovita građa (Miscellanea), 15 (1986), 11–12.

[53] Branka Knežević în lucrarea sa îşi spune părerea că ar fi de fapt două personalităţi, Vezi: B. Knežević, *Ktitori Lapu*šnje, Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske, 7, Novi Sad, 1971, 40, nap. 9 (= B. Knežević, *Ktitori Lapu*šnje).

[54] M. Đ. Milićević, *Kneževina Srbija*, II, 882.

[55] *Ibidem*, 113.

[56] B. Knežević, *Ktitori Lapu*šnje, 39.

https://biblioteca-digitala.ro

Domnitorul Radu denumit cel Mare (1495–1508), a moștenit tronul de la tatăl său, Vlad călugărul (1482–1495) şi, folosindu-se de slăbiciunea Imperiului Otoman a reuşit să unifice ţara și a acordat o atenţie deosebită culturii și vieţii bisericeşti[57]. Despre soţia lui Radu IV cel Mare, Cătălina, istoricul N. Iorga a scris despre posibilitatea de a fi provenit dintr-o ţară iugoslavă, numai că presupunerea nu are o bază documentată sau sigură nici până astăzi.[58]

Marele pârcălab jupanul Gherghina apare în ţinutul nostru în postura de ctitor sigur pentru Lapuşnia și probabil pentru Crepicevaţ. Gherghina a fost, spus pe scurt, unchiul lui Radu IV cel Mare, adică fratele doamnei Rada (după numele monahal Simonida), mama lui Radu.[59] Drumul prin viaţă al lui Gherghina s-a desfăşurat sub stăpânirea a opt domnitori români, începând cu Vlad Ţepeş și încheindu-se în primele zile ale lui Mihnea cel Rău, iar de atunci i se pierde orice urmă.[60]

Despre cneazul Bogoie și familia acestuia nu avem date sigure, doar presupunerea formulată de Dušanka Bojanić-Lukač, pe baza recensămintelor turceşti, unde se spune că Bogoie trebuie căutat între domnitorii români, conducători locali în zona Crna Reka.[61] Pe timpul turcilor, vlahii s-au bucurat într-o anumită măsură de conducere autonomă și de o politică protectivă privind taxele care au funcţionat în conformitate cu *legea vlahă* adoptată pentru vlahii din zonele Smederevo, Branicevo și Vidin.[62] Și numai faptul că Bogoie a preluat pictarea freștilor bisericii mari de la Lapuşnia, „care, după tradişie, a fost biserica catedralei pentru întreaga regiune şi unde stătea episcopul",[63] arată că aceasta dispunea de resurse importante. Fiindcă ce altceva i-ar fi făcut pe domnitorul Radu IV cel Mare, jupanul Gherghina și cneazul Bogoie să ridice o biserică nouă în interiorul zidurilor mănăstirii, ale căror rămăşiţe o înconjoară și astăzi, ca ruine[64] dacă nu vlahii balcanici medievali care sunt legaţi tradiţional de regiunea Serbiei sud-estice, pe teritoriul Timoc – Osogovo – Šara.[65] Înainte de aceasta, sigur a existat o biserică veche încă din cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea, adică înainte de sosirea turcilor (1396), care, așa cum se știe, nu au permis construirea de obiecte noi, ci doar repararea sau extinderea bisericilor și mănăstirilor existente. Așadar, mănăstirea Lapuşnia se găsește în recensămintele turcești chiar înainte de inscripţia ctitorului, deci fără îndoială că a existat dinainte de Radu IV care a construit biserica, adică acesta doar a continuat tradiţia începută încă de pe timpul voievodului Radu I cel Negru.[66]

Printre altele, pomenirea primului igumen Ghelasie al mănăstirii Lapuşnia în primul recensământ din 1454/55 duce la concluzia că a existat sigur şi a funcţionat și înainte de construirea noii biserici din 1501.[67]

În recensământul vilaietului Rumelian din 1531/35, mănăstirea cu numele de Lapuşnia nu apare, însă în același document, în Crna Reka, în afară de Crepicevaţ apare și mănăstirea

---

57 *Ibidem,* 39.

58 N. Jorga, *Art et littérature des Roumains*, Paris, 1929, 25.

59 P. P. Panaitescu – D. Mioc, *Documenta Romaniae historica, B. Ţara Românescâ*, vol. I (1247–1500), ed. Ac.Rep. Soc.Rom., Bukureşti, 1966, 548 (registar) (= P. P. Panaitescu – D. Mioc, *Documenta Romaniae historica*).

60 N. Jorga, *Istorija Rumuna i njihove civilizacije,* preveo V. Margan, Vršac, 1935, 334 (= N. Jorga, *Istorija Rumuna*).

61 D. Bojanić-Lukač, *Zaječar*, 36–37.

62 D. Bojanić, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za Smederevsku, Kruševačku i Vidinsku oblast,* Beograd, 1974, 11–96 (= D. Bojanić, *Turski zakoni*).

63 *Spomenica Timočke eparhije*, 124–125.

64 U rumunskim izvorima nema nikakvih vesti o manastiru Lapušnji, odnosno do danas nisu još nigde objavljene.

65 P. Ivić, *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd, 1986, 23–30 (= P. Ivić, *Srpski narod*).

66 *Istorija rumunskog naroda*, uredio Akad. Andrej Ocetea, Matica Srpska, Novi Sad, 1979, 114 (= *Istorija rumunskog naroda*).

67 B. Knežević, *Ktitori Lapu*šnje, 46

https://biblioteca-digitala.ro

Radulinac,[68] ceea ce duce cu gândul la Radu-beg, care poate fi numai Radu I cel Negru (aprox. 1377 – aprox. 1385). În recensământul sangeacului de la Vidin din 1560 și 1586, mănăstirea Lapușnia este înregistrată în sectorul Crnoreci ca parte a proprietăţii sultanului.[69]

Pe lângă cazurile când domnitorii vlahi/români şi (sau doar) boierii apar drept ctitori ai mănăstirilor la sud de Dunăre, mult mai dese sunt cunoscute cazurile când sunt amintiţi ca donatori sau contribuitori ai mănăstirilor,[70] așa că între izvoarele care se referă la asta sunt pomenicul mănăstirii Sf. Prohor Pcinischi de la Vranie[71] unde în secolul al XI-lea era centrul episcopiei vlahe. Numele proprii, pe lângă cele geografice, cuprinse aici sunt mărturie despre faptul că mănăstirea era un centru religios cu influenţă şi avea o mulţime de credincioși – pe timpul renovării din 1489, dar probabil și înainte, dar și după aceasta – printre domnitorii din Ţara Românească dar și printre apropiaţii acestora de la Curte, cât și printre cnezii vlahi din Serbia de Răsărit.[72] Este evident că pe lista 31a a acestui document, după spusele lui S. Novakovića,[73] în mod deosebit, cu litere obișnuite, de culoare roșie este lista voievozilor vlahi care sună astfel: Pomeni, gospodi, blago~âstiva Çñanna Vlada voevodÔ i gospo`dô ego Mariä, iar dupa acea: Pomeni, gospodi, blago~âstiva go gospodara Çñana Radoula voevodÔ i gospo`dÔ ego KatalenÔ.

Între numele sfinţilor pe lista 32 se află Gergina, care este de fapt, numele pârcălabului ctitor al mănăstirilor Lapuşnia şi Crepicevaţ, iar numele Bogo¤ó pe lista 30 e de fapt cneazul Bogoie conducătorul vlahilor din Vidin, regiunea Timoc, care apare în biserica Lapușnia. Apoi în pomelnicul de la Pčinjska pe listele 32 și 49 stă scris: Staiko Logofetâ.[74] Documentul se referă cu siguranţă la marele logofăt care este amintit într-o mulţime de liste şi carte dăruite de Vlad călugărul și Radu IV cel Mare, în perioada 1482-1500. Stajko a fost însurat cu fata lui Vlad călugărul, deci cu sora lui Radul IV cel Mare, *Caplea*, așa că, fără nicio îndoială Kapl¤a de pe lista 32 a pomelnicului de la Pčinjska se referă la soţia logofătului Stajko.[75] Pe aceeași listă, 32, se găsește și numele Mihnea, care îl desemneză pe Mihnea cel Rău, vărul lui Radu IV cel Mare. Pe listele 37 și 41 se află și numele Dan~oulâ, iar pe lista 55 e scris diferit: Dan~¤olâ. Este vorba despre binecunoscutul boier Danciu (*Danciul* „*Craiovescul*"), ctitorul mănăstirii Bistriţa din Ţara Românească. Danciu era mare stolnic (1482-1488) și mare comis (1489-1500) în Sfatul ţării pe timpul domnitorilor Vlad Călugărul și Radul IV cel Mare[76].

Nu poate fi întâmplător faptul că acești doi domnitori înrudiţi îndeaproape cu aproape toţi reprezentanţii înalţi ai Curţii și cu cnezii vlahi din Serbia de Răsărit sunt trecuţi în pomelnicul de la mănăstirea Prohor Pcinischi din Vranie, unde în secolul al XI-lea se afla centrul episcopiei vlahe, subordonată episcopiei de la Ohrid. Când se regăsesc ca donatori și contribuabili pentru mănăstirile din sudul Dunării, domnitorii Ţării Românești sunt trecuţi separat pentru fiecare dar. Spre exemplu, Radu VII, care este amintit în 1604 ca donator pentru Mileševa, apoi Matei Basarab în 1633 cu o donaţie de 10.000 aspri. Aceeași sumă este înscrisă pentru Radu Leon în

[68] *Ibidem,* 64.

[69] Д. Боянич-Лукач, Видин, 107; D. Bojanić, *Zaječar*, 65.

[70] B. Knežević, *Ktitori Lapušnje*, 49.

[71] S. Novaković, *Pšinjski pomenik*, Spomenik SKA, XXIX, Beograd, 1895, 3–10 (= S. Novaković, *Pšinjski pomenik*). Stanoje Novaković a numerotat listele la rând – în total 89. Scrisul de mână provine din a doua jumătate a secolului al XVlea.

[72] B. Knežević, *Ktitori Lapu*šnje, Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske, 7 (1971) (= B. Knežević, *Ktitori Lapu*šnje), 50.

[73] S. Novaković, *Pšinjski pomenik,* 8.

[74] *Ibidem*, 17.

[75] *Ibidem*, 16.

[76] B. Knežević, *Ktitori Lapušnje*, 51, nap. 45.

https://biblioteca-digitala.ro

1663, Gheorge Duca III în 1675 și Șerban Cantacuzino Basarab în 1680, iar voievodul moldovean Vasile Lupu a dăruit mănăstirii 13.000 aspri în 1643.[77]

Pe lângă aceste izvoare, există încă alte două documente care evidenţiază viaţa mănăstirilor la sud de Dunăre. Primul este hrisovul lui Ştefan Prvovenceani (1196–1227) prin care toţi vlahii din regatul acestuia aparţin de juridsticţia arhiepiscopului sârb din Žiča. De fapt, aici este vorba – după părerea lui Petar Skok[78] – despre vlahii care până de curând fuseseră subordonaţi Romaniei/Bizantiei. Chiar în această perioadă se aminteşte în cataloagele arhiepiscopiei de la Ohrid de vladicatul vlah din Vranie (ὁ ρεανότης), care, împreună cu Morava de jos, a fost alipit de către Ștefan Nemanja (1170–1196) statului sârb în 1185. Episcopiatul vlah nu mai este amintit nicăieri după aceea, ceea ce nu înseamnă că nu a mai existat, fiindcă apare în 1335 la Prilep sau Hlerin în Grecia. Se pare că stăpânirea bizantină era mai prielnică, deoarece imediat după ocupaţia sârbă, dispare din nou din izvoare până în anul 1366.[79]

* * *

Credem că este necesar să facem o legătură între aceste fapte. Înainte de toate, voievozii ungrovalahi de la biserica mănăstirii Lapuşnia de pe înscrisul de ctitorire, apar ca donatori şi contribuabili şi în pomelnicul mănăstirii Sfântu Prohor Pcinschi din Vranie, ca și episcopul vlah care are catedra întâi la Vranie, apoi la Prilep sau Hlerin. Și atunci, am putea accepta faptul că biserica mănăstirii Lapuşnia, care, după tradiţie, „a fost catedrala întregii regiuni şi locaţia episcopală",[80] a fost, după părerea noastră, centrul episcopiei vlahe care este formată la începutul secolului al XI-lea pentru toţi vlahii din tema Bulgaria, şi care, sub atacurile turcilor a trebuit să își mute sediul din Prilep sau Hlerin în despotovina Vidinului lui Ioan Straţimir după 1371 urmând migraţia vlahilor spre nord, iar mitropolia Vidinului după modelul episcopiei Severinului, a ajuns sub conducerea patriarhiei de la Constantinopol.[81]

Imaginile de pe freştile privind ctitorii Lapușnie, mănăstire care a apărut ca urmare a evenimentelor politice și culturale de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, după migraţiile începute încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea în cnezatul Valahiei și în sangeacul Vidinului sub turci pe teritoriul căruia se afla și mănăstirea Lapuşnia, aparţinând mitropoliei Vidinului și patriarhiei Constantinopolului, are caracteristici distinctive.

Printre altele, să amintim că fresca lui Radu IV cel Mare reprezintă portretul post mortem realizat din respect faţă de ctitorul bisericii Sfântul Nicolae.[82] Biserica este construită sau poate

---

77 S. Anuiki, *Sveti Sava u poveljama rumunskih vojvoda*, Sveti Sava, Spomenica povodom osamstogodišnjice rođenja 1175–1975, Beograd, 1977, 362.

78 P. Skok, *Iz rumunske literature o balkanskim Vlasima,* Glasnik Skopskog naučnog društva, II, 1–2, 308 (= P. Skok, *Iz rumunske literature*).

79 И. Снегаров, История на охридската архиепископия, т. 1: От основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците, София, 1995[2] (= И. Снегаров, История I), 339.

80 *Spomenica Timočke eparhije*, 124–125.

81 В. М. Н., Видинска епархия. Историческо минало и съвременото ѝ състояние, София, 1924 (= В. М. Н., Видинска епархия), 24. În 1381 ţarul Bdinskei (Vidinului) Straţimir a început acţiunea militară împotriva fratelui său ţarul Târnovei Ioan Šišman în același timp cu afilierea episcopiei Bdinskei (Vidinului) patriarhiei Constantinopolului.

82 Rămășiţele freştilor de la Lapuşnia indică o soluţie iconografică foarte rară, cum ar fi prezentarea Sfintei Treimi în geaconic, u număr mare de busturi ale arhireia în centura de mijloc și, de asemenea, în părţile laterale și în jurul înscrisurilor ctitoriale, apoi portretele a patruzeci de mucenici care sunt prezentaţi cu numele în interiorul medalioanelor din iederă. Prof. S. Radojčić aduce ca exemplu din sec. XI – XIV și Sfânta treime din 1592. și observă că mucenici sunt pictaţi din superstiţie, adică pentru a veghea, cu puterile lor și de a întări părţile cele mai expuse ale construcţiei spre dărâmare în cazul cutremurelor. Vezi: S. Radojčić, *Temnićki natpis. Sujeverice*

https://biblioteca-digitala.ro

refăcută în 1501 pe timpul vieţii acestuia, dar picturile sunt încheiate de abia în octombrie 1510, anul morţii acestuia, în timpul domniei lui Vlad V Vladuţ, fratele mai mic al lui Radu, după ce uzurpatorul tronului Mihnea cel Rău a fost ucis. Așa au devenit prielnice condiţiile necesare ca pe freştile de la Lapuşnia să apară chipul ctitorului Radu IV cel Mare. Aceasta indică faptul că Ţara Românească, vecină despotovinei Vidinului, avea o tradiţie culturală și duhovnicească îndelungată pe aceste teritorii „din vechime conducătorii valahi au avut grijă de biserică (Lapuşnia – S.G.) ca să o doteze, deoarece soţia ultimului conducător al Ţaratului Vidinului, Ioan Straţimir, a fost fiica voievodului vlah, Nicolae Basarab (înainte de sosirea turcilor)“.[83]

Deci, voievozii români au construit și restaurat biserici și mănăstiri în teritoriile din afara celor ale Ţării Românești numai în despotovina Vidinului, așa că se pune întrebarea: ce i-a făcut să fie ctitorii obiectelor sacrale într-o altă ţară?

Mulţi sunt înclinaţi să afirme că motivul îl constituie legăturile de sânge, dar numai pentru aceasta, din câte ştim, nimeni și nicăieri nu a clădit biserici pentru credincioșii altor ţări. Presupunerea noastră este că în despotovina Vidinului, credincioșii pentru care domnitorii românești au construit și refăcut biserici și mănăstiri au fost vlahi (români și aromâni), care s-au menţinut pe aceste teritorii până în zilele noastre.

Este ştiut faptul, spune Dušanka Bojanić-Lukač, „că vlahii au fost folosiţi pentru colonizarea zonei dintre Morava și Poreci încă din vremea Despotovinei“, și încă ceva, că „nevoia urgentă de organizare a graniţei turcești pe Dunăre de la Golubaţ până la Vidin“ arăta că Ali-beg „a acceptat și folosit intens ... în Ključ și zona Negotinului“[84] „soluţia care a prins“ la Braničevo. Este general cunoscut, trage concluziile D. Bojanić-Lukač, că după anul 1483 paşalâcul de la Vidin, după colonizarea vlahilor voinuţi, au fost colonizaţi și vlahii filurgii cu care au fost înfiinţate sau refăcute satele sangeacului Vidinului.

Însă faptul că vlahii/dacoromânii autononi existau pe teritoriul despotovinei Vidinului și înainte de sosirea turcilor îl putem observa și din recensământul turcesc din anul 1560, când, după primul talas de vlahi aromâni sosiţi de pe teritoriile Kosovo și Metohia din secolul al XV-lea, se amintește de etnonimul *vlai istar*, cu epenteticul *i*, în Timoc, de la care astăzi întâlnim toponimul *Vlaine* și hidronimul *râul Vlaina* în satul Zorunovaţ de lângă Kniajevaţ,[85] care poate fi denumit sat cu „vlahi indigeni“, adică „vechii vlahi“. Acest oico-etnonim indică existenţa unei populaţii vechi vlaho/dacoromâne înainte de sosirea turcilor pe teritoriul Timocului, iar oiconimele cum sunt *Zarvince*,[86] *Sremlan*,[87] *Ipsoder*[88] și altele, care sunt în recensămintele tur-

---

srednjovekovnih graditelja o čudotvornoj moći imena i likova sevastijskih mučenika, Zbornik za likovne umetnosti Maticnje Srpske, 5, Novi Sad, 1969, 3–11.

[83] V. M. Popović, *Manastir Lapušnja*, Glasnik eparhije timočke, IV, 1 (1998), 29.

[84] D. Bojanić-Lukač, *Negotinska Krajina i Ključ u vreme turske vladavine – na osnovu izvora iz XV i XVI veka*, GEM, 31–32 (1968–1969), 73.

[85] Д. Боянич-Лукач, *Видин*, 108.

[86] Este amintit în recensămintele din 1455, 1466. i 1560. în nahia Banja. S-a menţinut și în hidr. *Zarvina* și top. *Zarvin kamen* dintre munţii Rtanj și Slemen (Д. Боянич-Лукач, *Видин*, 84, 133; Miscellanea II, 1466, 66), și provine de la denumirea cătunului „*Vlahь Zarъvinьce*” pe care Jovan Uglješa l-a dăruit mănăstirei Hilandar în 1381. dar care, după bătălia de la Kosovo se mută pe teritoriul Sokobanja (S. Novaković, *Zakonski spomenici*, 446).

[87] Amintit în recensămintele turcești 1455, 1466. i 1560. din Crna Reka. Astăzi avem denumirea mahale *Sremljana* în Podgoraţ lângă Boljevaţ (Д. Боянич-Лукач, *Видин*, 71, 105; Miscellanea II, 1466, 25, nap. 44). Denumirea poate fi interpretată ca nume al cătunului *Vlaha Srâmënó* (M. Pešikan, *Iz istorijske toponimije Podrimlja*, Onomatološki prilozi, II, 1981, 6, 15) *„Sremci“*, care este pomenit în hristovul Dečanskoj hrisovulji din 1330., în regiunea Altin, la sud de Đakovica, Kosovo (S. Gashi, *Albansko-vlaška simbioza u svetlu onomastike*, Onomastica Iugoslavica 10, 1982, 49).

[88] Este amintit în 1560 în nahia Zagoria. În prezent avem numele satului Psoderci (astăzi s. Kosta Perčevo, jud. Mihajlovgradski – Душанка Боянич-Лукач, Видин, 123.), care a apărut cu numele de *Vlaha Pъsoderъci*, pe

https://biblioteca-digitala.ro

cești amintite mai sus, indică strămutarea *vlahilor aromâni* la sfârșitul secolului al XIV-lea și pe parcursul secolului al XV-lea de pe teritoriul Țrna Reca, în principal Kosovo și Metohie, pentru necesitățile cărora este formată *episcopia vlahă* în cadrul mitropoliei Vidinului, sub ocrotirea patriarhiei Constantinopolului.

Traducere din limba sârbă,
dr. Silvia-Diana Šolkotović

care Stefan Nemanja l-a dat bisericii Sf. Nicola din Vranie, unde se, cum aflăm din cataloagele arhiepiscopiei Ohrid, amintește de vladica român. Mai târziu în hristoavele sale, Stefan Prvovenčani supune toți vlahii de pe teritoriul său, și pe *Vlahe Рьsoderьce*, juristicției arhiepiscopului din Žiča, după care ei se mută (o mare parte din acești vlahi rămâne amintindu-se s. Рьsoderьci de lângă Vranie în secolul XIV, astăzi s. Soderci/Suderci – P. Skok, *Iz rumunske literature o balkanskim vlasima*, Гласник Skopskog naučnog društva, II, 1–2, 1928, 301) în satul, denumit după ei, Pisoder lângă Hlerin, unde se, pentru ultima oară în carte, în 1335. amintește sediul episcopiei vlahe (P. Skok, *Iz rumunske literature*, 308). De aici, sub atacurile turcești, înainte de 1396 s-au mutat pe teritoriul pe care se formează mai târziu nahia Zagoria din sangeacul Vidin.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

UNIVERSITAS VALACHORUM: PRIVILEGII ȘI COMUNITATE ÎN BANATUL MEDIEVAL

Adrian Magina
Muzeul Banatului Montan Reşiţa

Abstract: This study analyzes the royal diploma for the Romanian community in the highland Banat issued by the Hungarian king Ladislas Posthumous in 1457. The diploma is a marker for the role played by the Romanians (Wallachians) in medieval Hungary. The main official royal reason for the privileges of the eight Romanian districts was their role in the defence of the fords on the Danube. Ladislas V the Posthumous' privilege is quite unique in its own right; in substance, the diploma established the legal foundation for a *universitas* of the Romanian communities in the Highland Banat (Universitas Walachorum), but as noted in historiography (regardless of ethnicity), they never coagulated into a Saxon style *universitas*. The Romanian elite keep the idea in the mind up to the Ottoman conquest in 1658, but, in the same time was satisfied with its local level of power and power arrangements, especially in the 16th–17th centuries.
Keywords: *Hungarian Kingdom, 15th century, privileged community, the Banat*

În primăvara anului 1609 o delegaţie nobiliară din Banat s-a deplasat la Curtea princiară de la Alba Iulia. Vizita aceasta nu a rămas fără urmări căci, în 3 aprilie 1609, principele Transilvaniei, Gabriel Báthory, a reconfirmat un privilegiu medieval foarte important pentru comunităţile româneşti din Banat. Reconfirmarea s-a făcut la cererea a patru nobili din Lugoj, care vorbeau în numele tuturor nobililor, cnezilor şi românilor din teritoriul înalt al Banatului. Tot cu această ocazie era reconfirmat şi un alt privilegiu pentru oraşul Lugoj, dar în contextul de faţă importanţa lui e periferică. Conform uzanţelor, documentul original a fost adus în faţa principelui, iar după verificarea autenticităţii a fost validat recunoscându-se din nou *privilegia eorundem nobilium walachorum et keneziorum super quibuscunque ipsorum libertatibus, immunitatibus et praerogativis, a diuis quondam regibus ipsis data et concessa*. Diploma privilegială originală a fost emisă la Viena, în 29 august 1457, la cererea nobililor Mihail Dees de Temeşel şi Ştefan, fiul lui Şişman de Boziaş, ca reprezentanţi tuturor nobililor, cnezilor şi românilor din districtele Lugoj, Caransebeş, Mehadia, Almăj, Izvoarele Caraşului, Izvoarele Bârzavei, Comiat şi Ilidia[1].

Încă din secolul al XIX-lea, documentul a intrat în atenţia acelor puţini intelectuali români interesaţi de istoria compatrioţilor lor din spaţiul ardelean sau bănăţean[2]. Cel care a pus cu adevărat actul în valoare a fost istoricul maghiar Pesty Frigyes, care l-a editat în lucrarea dedicată

1 Documentul original probabil este pierdut. În prezent se păstrează în două copii, una la SJAN Cluj, fond Matskasi de Tincova şi alta la Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, DL 26615. Pentru ediţiile actului vezi notele următoare.

2 Spre exemplu Vasile Maniu, *Disertaţiune istorico-critică şi literară tractândă despre originea românilor din Dacia Traiană*, Temesvár/Timişoara, 1857, 541.

https://biblioteca-digitala.ro

vechilor districte românești din Severin[3], ulterior reeditându-l datorită importanţei sale în anexele documentare la istoria comitatului Caraş[4]. De aici a fost preluat de istoriografia românească care l-a folosit pentru a evidenţia rolul românilor în cadrul regatului medieval maghiar[5]. De ce este important acest document emis de către regele Ladislau V Postumul în anul 1457? Pentru că în mediul românesc din Banat era considerat într-adevăr foarte important de vreme de 150 de ani mai târziu bănăţenii au cerut reconfirmarea lui, în condiţiile în care multe din realităţile existente în secolul al XV-lea nu mai erau demult valabile. Asupra documentului în sine, a conexiunilor cu evenimentele din epoca în care a fost produs și a impactului său în istoria românilor din Banatul secolelor XV-XVII nu există încă nicio analiză de profunzime. Am pornit de la ideea că la un moment dat, în secolul al XV-lea, românii bănăţeni aproape au reușit să construiască o comunitate privilegiată pe criterii etnice, care însă nu a mai ajuns să fie pusă în practică. Cum a reușit comunitatea românească din Banat această „performanţă" este ceea ce mi-am propus să discut în rândurile următoare.

1. Ce a determinat emiterea documentului

Mai întâi de toate, așa cum se precizează chiar în act, privilegiul pentru comunităţile românești nu era o inovaţie. Regele Ladislau V Postumul doar a preluat și a dus la un alt nivel tradiţia privilegială de care românii din spaţiul bănăţean beneficiau de la regii maghiari de dinainte. Din păcate, nici un astfel de document nu ni s-a păstrat până în prezent, așa că nu știm nimic despre posibilul conţinut al acestor acte. Faptul că regele Ladislau se raportează la ele înseamnă probabil că e vorba de documente cunoscute în epocă dar care nu s-au mai păstrat până în prezent. În mediul românesc din Transilvania s-a mai făcut apel la documente privilegiale emise încă din vremea sfinţilor regi, fără nicio certitudine asupra existenţei lor. Se pare că, în rândul nobilimii românești, apelul la anumite privilegii emise de regii maghiari din vechime, a fost menit să justifice vechile stăpâniri imemoriale ale elitei[6]. Practica provenea mai degrabă dintr-o tradiţie orală implementată în mentalitatea nobilimii românești, pentru că astfel de piese documentare nu s-au descoperit încă.

Revenind la documentul din 1457, motivul cel mai important care răzbate din document este legat de rolul românilor în apărarea vadurilor Dunării (*vadorum Danubii*), mai exact a unei părţi a graniţei sudice, frecvent atacată de către otomani. De la finalul secolului al XIV-lea, părţile inferioare ale regatului, printre care se număra și Banatul, s-au aflat sub incidenţa raidurilor otomane. Zona dintre Mureş, Tisa şi Dunăre a avut de suferit destul de mult, fapt ce a produs un sentiment de insecuritate şi a sporit depopularea[7]. Sistemul defensiv, preconizat de

---

3 Pesty Frigyes, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek,* în *Értekezések a Történeti Tudományok köréből*, 1875–1876, 73–75.

4 Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. III Oklevéltár, Budapest, 1882, p. 404–406.

5 Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, 51–53; Ioan Aurel Pop, *Instituţii medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1991; Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania 1440–1514*, Bucureşti, 2000; Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI. Origine, statut, studiu genealogic*, Reşiţa, 2002.

6 Ioan Aurel Pop, *Din mâinile valahilor schismatici...Românii și puterea în regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*, Ed. Litera, București, 2011, 62–68. Cazul familiei nobiliare bănăţene Măcicaș, care la 1452 reclama stăpâniri vechi de 1000 de ani, analizat recent și de Petru Cosmin Covrig, *Studiu de caz asupra unui document medieval privitor la vechimea românilor din Regatul Ungariei*, în Dan Aparaschivei, ed., *Structuri, reprezentări, identităţi*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, 291–302.

7 Adrian Magina, *Border and Periphery. The southern frontier of medieval kingdom of Hungary between Belgrade and Severin (14th–16th centuries)*, în *Иницијал. Часопис за средњовековне студије*, књига 4/ *Initial. A review of medieval studies*, Volume 4, Centre for advanced medieval studies, Belgrade, 2016, p 141–164.

https://biblioteca-digitala.ro

regele Sigismund de Luxemburg pe linia Dunării, a fost eficient doar parţial, cetăţile de acolo reușind să stopeze doar incursiunile otomane majore, nu și raidurile rapide de jaf. În dorinţa eficientizării acestei linii de apărare, Sigismund, și ulterior alţi regi ai Ungariei, au încercat să-i cointereseze pe cei aflaţi sub directa ameninţare turcească, mai ales după ce experimentul teuton (1429–1435) s-a dovedit un fiasco. În acest sens s-a apelat la serviciile românilor din districtele bănăţene, direct interesaţi să își protejeze propriile bunuri. Cele 8 districte de care regele vorbește în documentul privilegial erau acele teritorii din jurul cetăţilor regale, apartenenţe ale cetăţilor respective, populate majoritar de români, care în acel areal se conduceau juridic după dreptul românesc. Cea mai mare parte a districtelor menţionate erau parte a structurii militare de graniţă, așa numitul Banat de Severin, situate geografic în zona înaltă a Banatului, înspre graniţa cu Ţara Românească. În secolul al XV-lea o parte a castelanilor din spaţiul respectiv, dar și banii de Severin, au fost la rândul lor nobili români[8], cu interes în conservarea unor drepturi specifice. Concret, românii au fost răsplătiţi cu privilegii pentru serviciul militar în favoarea Coroanei, situaţie deloc atipică în regatul medieval maghiar.

Dincolo de ce spune documentul mai este și un alt motiv nenumit, și anume întărirea partidei regale și slăbirea partidei Hunedoreștilor. Nu trebuie uitat că în acel moment regele era în conflict cu partida ce îi susţinea pe urmașii lui Ioan de Hunedoara. Disputa între cele două tabere s-a acutizat odată executarea lui Ladislau de Hunedoara. În faţa presiunilor partidei adverse, regele a găsit refugiu în afara Ungariei, la Viena, de unde a emis și actul pentru comunităţile românești. Familia de Hunedoara avea conexiuni foarte strânse cu membrii comunităţior românești din teritoriile de jos ale regatului, respectiv Banatul actual. Ladislau de Hunedoara a fost pentru o perioadă comite de Timiș, Mihail Szilágy, unchiul fraţilor Hunedorești și principalul lor suporter contra regelui își avea centrul de putere în aceleași teritorii sudice. Cred că, prin acest privilegiu, regele a urmărit dacă nu să fie de partea sa, cel puţin românii din Banat să nu îi fie ostili în conflictul deschis cu susţinătorii familiei de Hunedoara. Pentru a-i apropia şi mai mult pe românii bănăţeni de interesele Coroanei, districtul Comiat, zălogit de Sigismund de Luxemburg lui Ioan de Hunedoara, este alipit celorlalte districte privilegiate în urma cererii reprezentantului districtul, nobilul Vasa de Gamza. Actul ce consfinţea noul statut al districtului Comiat a fost emis în aceeași zi, tot la Viena[9], semn că reprezentanţii românilor bănăţeni au au exploatat situaţia conflictuală și au obţinut maximul posibil din partea Coroanei.

2. Conţinutul documentului

Prin modalitatea de redactare, documentul respectiv se încadrează în categoria privilegiilor emise de regii ungari. Din păcate lipsa originalului ne privează de cunoașterea formei exterioare a redactării (materialul folosit, pecetea etc.). Deși păstrat doar în copii relativ târzii, nu există nici un dubiu asupra autenticităţii sale, dovadă și confirmarea din 1609. Ceea ce este cu adevărat important, dincolo de forma de redactare, e chiar conţinutul actului, care aduce în prim plan un episod din istoria comunităţilor românești din Ungaria medievală.

---

[8] Lista ocupanţilor funcţiei de ban de Severin în secolul al XV-lea la Pesty Frigyes, *A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, vol. I, Budapest, 1877, 274–288; Pentru originea bănăţeană și românească a unora dintre ei Ligia Boldea, *Nobilimea*, passim; Drăgan, *Nobilimea*, 348–350.

[9] Plătind suma datorată familiei de Hunedoara, locuitorii din Comiat și-au redobândit vechiul statut juridic, din posesia privată a unui nobil revenind în cadrul domeniului regal. Ediţia documentului la Pesty Frigyes, *Oláh kerületek*, 75–76.

https://biblioteca-digitala.ro

Ce conţinea documentul?

a. Prima prevedere era aceea că niciun străin nu putea beneficia de donaţie regală în cele 8 districte, indiferent de serviciile aduse Coroanei regale. Privită din perspectiva actuală era o hotărâre oarecum discriminatorie însă perfect normală în condiţiile medievale, mai ales dacă se preconiza construirea unei identităţi comunitare (*universitas*) care, bineînţeles, se raporta la un teritoriu și o populaţie bine determinate. La trei decenii distanţă de la acest moment, sașii ardeleni vor modela celebra *Universitas Saxonum* tot prin raportarea la comunitatea locală germană, alte denominaţii etnice fiind excluse din această construcţie[10]. Este, așadar, un model privilegial normal în lumea medievală.

b. O a doua prevedere este de natură administrativă și teritorială. Cele 8 districte urmau să rămână unite, o măsură de precauţie necesară, pentru a evita ceea ce se petrecuse în trecut când parte a districtelor (Comiat spre exemplu) au fost zălogite de către rege unor magnaţi ai regatului (Ioan de Hunedoara). Indiferent dacă ideea venea dinspre români sau dinspre coroană, era o condiţie *sine qua non* pentru realizarea acelei *Universitas Valachorum*, căci unei comunităţi trebuie să îi corespundă un teritoriu.

c. A treia prevedere a actului este de natură juridică, fiind vorba despre aplicarea justiţiei în teritoriu. Locuitorii din zonă, care bineînţeles foloseau principiile dreptului românesc (*ius valachicum*), puteau fi judecaţi doar de către comitele lor. În acest demnitar ar trebui cel mai probabil să vedem un fel de comite de tipul celui întâlnit ulterior la sași, demnitate care nu s-a aplicat în epocă în cazul districtelor românești. Ioan Drăgan considera că banul de Severin era în realitate oficialul menţionat sub forma de comite, privilegiul marcând o evoluţie dinspre organizarea districtuală spre cea comitatensă[11]. Oficiul de judecată, pentru românii din arealul montan, a fost într-adevăr asumat de banii de Severin. Cei nemulţumiţi de judecata locală puteau apela direct la rege, fără să mai fie nevoie să apeleze la scaunul de judecată al comitatului Timiș, în care districtele erau încadrate administrativ. Practic, prin acest punct al actului, regele a permis românilor din zonă să se folosească oficial de *ius valachicum*, pentru ei existând un singur for de apel: cel regal[12].

d. În al patrulea rând diploma prevedea ca pedepsele ce urmau a fi aplicate românilor să nu poată fi făcute decât în prezenţa judelui nobililor. E o situaţie tipică, specifică unei comunităţi nobiliare, căci judele nobililor, prin alegerea sa de către nobilimea locală, era un reprezentant al elitei locale și, în același timp, un garant al respectării libertăţii nobiliare, pentru că se interpunea între comite și cei supuși judecăţii.

e. În fine, poate cel mai important aspect, regele recunoștea egalitatea nobilimii și cnezimii din Banat cu a adevăratei nobilimii a regatului, toţi membrii elitei bănăţene fiind scutiţi de plata taxelor și cu drept de a apela direct la judecata regală. Echivalarea juridică a elitei locale cu nobilimea adevărată a regatului, a marcat de fapt finalul unui proces de integrare a nobilimii românești din Banat în nobilimea legal recunoscută, proces iniţiat de anumite familii din zonă cu circa un secol în urmă. Până la acel moment, calitatea nobiliară adevărată nu era accesibilă decât cu greu câtorva familii bănăţene, și asta în anumite condiţii determinate[13]. Prin ultimul punct

10 Asupra organizării și funcţionării universităţii săsești (*Universitas Saxonum*) a se vedea studiile lui Georg Müller, *Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen: ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung 1224–1876*, Hermannstadt, 1927; Georg Eduard Müller, *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*, Hermannstadt, 1941.

11 Ioan Drăgan, *Nobilimea*, 239.

12 Pentru uzanţa lui ius valachicum în Banat Adrian Magina, *From custom to written law: ius valachicum in the Banat*, în Martyn Rady, Alexandru Simon, eds., *Government and law in medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia*, SSEES, London, 2013, 71–77.

13 Ligia Boldea, *Nobilimea*, 162–172.

https://biblioteca-digitala.ro

din diploma regelui Ladislau Postumul dispăreau toate constrângerile de natură juridică sau confesională prin care membrii elitei românești din Banat puteau fi asimilaţi nobililor. Totuși, între teorie și practică existau discrepanţe. Până la cucerirea teritoriului înalt al Banatului de către turci (1658), doar câteva familii nobiliare sau de origine cnezială au reușit să profite și acceadă în funcţii sau să se implice în politica locală[14]. Cnezii și micii nobili condiţionari, deși le-a fost recunoscut un statut juridic egal cu al nobilimii, raportat la avere sau importanţa în plan politic și administrativ, au rămas exact în aceleași condiţii ca până atunci.

În esenţă, cele 5 prevederi ale actului constituiau baza juridică prin care comunităţile românești din teritoriul înalt al Banatului se puteau constitui într-o *universitas*. Privilegiul este destul de clar, însă românii din Banat nu au ajuns niciodată să coaguleze o *universitas* de tipul celei săsești, iar istoriografia, indiferent de etnie, o recunoaște ca atare. Chiar dacă nu a ajuns să fie instituţionalizată, *universitas valachorum* a existat la nivel de mentalitate nobiliară, și e suficient să privim consecinţele acestui act în secolele ce au urmat. Chiar faptul că 150 de ani mai târziu era reînoit denotă clar că prevederile sale au intrat în conștiinţa/mentalitatea bănăţeană.

3. Consecinţele actului

Deși integrat în secolul al XVI-lea în Principatul Transilvaniei, Banatul a rămas un teritoriu distinct. Echivalarea nobilimii mărunte cu adevărata nobilime a regatului a modificat practic situaţia socială în secolele următoare. Banatul a devenit o adevărată pepinieră nobiliară iar Caransebeșul o „rezidenţa di nobilii", căci elita s-a urbanizat, a devenit atipică, trăind în Caransebeș și Lugoj, centre care puteau oferi o bună protecţie într-o zonă de frontieră[15]. Deși mentalitatea nobiliară a rămas neschimbată, cei mai mulţi dintre nobilii bănăţeni pot fi consideraţi mărunţi, cu domenii de foarte mici dimensiuni. Locuind în oraș au ajuns să nu se distingă prea mult de orășeni, în secolul al XVII-lea fiind probabil majoritari în mediul urban, unde preiau mai toate funcţiile oficiale[16]. Deși locuiau în oraș, deși cei mai mulţi erau nesemnificativi din punct de vedere al averii, se autodenumeau popor nobiliar (*nemes nepek*) într-un document din 1563, distingându-se de ceilalţi locuitori, de care se diferenţiază juridic[17]. În cadrul acestui popor nobiliar, de etnie românească, s-a accentuat ideea de comunitate românească, deosebită de altele din punct de vedere etnic și lingvistic. În secolul al XVII-lea, la micii nobili români din

---

14 Exemple de acest fel în studiile Ligiei Boldea, *O familie nobilă română a Banatului montan în epoca Principatului: Mâtnicenii de Ohaba Mâtnic*, în Dumitru Ţeicu, Rudolf Graf, ed., *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, Cluj-Napoca, 2011, 235–269; *Tradiţie și continuitate în lumea demnitarilor români ai Banatului de Caransebeș și Lugoj: Gârleștenii de Rudăria*, în *Analele Banatului*, XXII, 2014, p 275–294; Dragoş Lucian Ţigău, *Familia Fiat de Armeniș în secolele XV-XVII*, în *Banatica*, 14, 1996, 21–51; *Familia Bizere-Găman în secolele XV-XVII*, în *Banatica*, 15/II, 2000, 31–68; *Familia nobililor Peica de Caransebeș în secolele XVI-XVII*, în *Banatica*, 17, 2005, p. 232–253; *O familie de orășeni nobili: Ivul de Caransebeș (secolele XVI-XVII)* în *Studii și cercetări. Actele simpozionului „Banatul-trecut istoric și cultural*, Zrenjanin-Novi Sad, 2010, p. 1–16 etc; Livia Magina, *Un destin feminin în Banatul sfârșitului de secol XVI: Barbara Moise*, în *Analele Banatului*, XIX, 2011, p. 285–296.

15 Livia Magina, *Tranzacţii imobiliare într-un oraș de frontieră. Caransebeșul în secolele XVI-XVII*, în *Historia Urbana*, XXIII, 2015, p. 177–188.

16 Dragoş Lucian Ţigău, *Aspecte din activitatea prim juzilor orașului Caransebeș în secolele XV-XVII*, în Valeriu Leu, Carmen Albert, Dumitru Ţeicu, ed., *Studii bănăţene*, Timișoara, 2007, 87–136.

17 Este vorba de un document ce conţine o hotărnicie între teritoriile nobiliare din proximitatea Caransebeșului și teritoriul urban al acestui centru. Chiar dacă mulţi membri ai elitei erau rezidenţi în oraș și purtau particula nobiliară de Caransebeș, nu ezitaseră să își afirme calitatea de nobili. Culmea e că atât reprezentanţii nobilimii cât și ai orașului erau tot membri ai elitei nobiliare, distincţia între teritoriul urban și cel nobiliar fiind dată doar de considerente juridice, nicidecum sociale. Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Sibiu, Documente medievale, U IV, nr. 1029.

https://biblioteca-digitala.ro

Caransebeș apare incipient ideea unei identitățiii comunitare și etnice care, cred eu, poate proveni și din această tradiție medievală privilegială.

O a doua consecință majoră e la nivel administrativ. Comitatul Severin de mai târziu, din secolele XVI-XVII, reprezintă punerea în practică a privilegiului, pentru că administrativ și juridic districtul Caransebeș a fost suprapus de comitat. Perpetuarea unor practici din *ius valachicum* în justiție până în secolul al XVII-lea (caz unic în Transilvania), existența unui singur jude nobiliar, situație la fel unică în principat își găsesc originile, după părerea mea, în privilegiul din 1457[18].

Dreptul de rezistență al comunităților din Banat în fața donațiilor regale/princiare, așa cum era el prevăzut în actul din secolul al XV-lea, a fost o realitate în secolul al XVI-lea. De câteva ori nobilimea din Caransebeș s-a opus la donații regale/princiare în zonă pentru că respectivii nu aveau moșii acolo, făcând apel la privilegiul menționat care condiționa donațiile suveranilor de acceptul universității locale[19]. Mai mult, la finalul secolului al XVII-lea, în negocierile cu Habsburgii nobilii bănățeni cereau să se țină cont de acest aspect și de toate privilegiile lor[20]. De altfel, până la căderea Banatului înalt sub turci (1658), numărul familiilor nobiliare alogene fost extrem de mic, comunitatea elitară românească fiind prevalentă.

De ce nu au reușit totuși românii bănățeni să constituie o comunitate politică la fel ca *Universitas saxonum*? Motivele sunt, cred eu, multiple, avându-și originea chiar în actul privilegial. Mai întâi pentru că regele care a dat privilegiul a murit la câteva luni după emiterea lui, iar pe tron a ajuns Matia Corvin, inamicul fostului rege, care nu s-a grăbit să îl aplice. Evident privilegiul a fost recunoscut dar anumite prevederi, cum ar fi numirea acelui comite al românilor, nu au fost puse în aplicare nciodată. Apoi, spre finalul secolului al XV-lea, importanța militară a comunității românești per ansamblu a scăzut, nemaifiind implicați la fel de puternic în apărarea vadurilor Dunării. O bună parte din rolul defensiv din acest areal a fost preluat de elita din teritoriul de câmpie al Banatului, în bună măsură de origine sud slavă, activ implicată în războiul de uzură de pe linia Dunării[21].

În al treilea rând, cred că elita românească s-a mulțumit cu faptul că în acel areal montan, mai ales în secolele XVI-XVII, avea controlul din punct de vedere politic și administrativ. Izolați geografic după căderea Ungariei centrale în stăpânirea turcească, nobilii bănățeni s-au trezit integrați într-o altă unitate statală, Principatul Transilvaniei. După momentul de glorie din secolul al XV-lea, nobilimea bănățeană a trebuit să se reorienteze spre noua structură politică rezultată în urma evenimentelor de la mijlocul secolului al XVI-lea. Cu toate că au făcut-o, nobilii din zona Caransebeș –Lugoj nu s-au integrat total niciodată în marea politică a Principatului, și-au pierdut dinamismul public și social. Bănățenii au preferat mai degrabă funcțiile zonale (comite, vice comite, juzi ai nobililor, ai orașelor etc.), fără încercări de a depăși cadrul subsumat provinciei din care făceau parte[22]. Izolarea geografică a fost în acest fel dublată de una politică și socială, cu foarte puține excepții nereușind să iasă în evidență nici prin funcții, nici prin avere, nici prin

---

18 Adrian Magina, *At the border of Transylvania: the County of Severin/ district of Caransebeș in the 16th–17th centuries*, in *Transylvanian Review*, vol XXII, suppl. no. 4, 2013, 295–306.

19 Spre exemplu în anul 1561 comunitatea nobiliară bănățeană s-a opus introducerii în stăpânire a cancelarului Mihail Csáki, care nu era originar din Banat. Pesty Frigyes, *A Szörényi Bánság*, 300: *univeristatis dominorum nobilium comitatus Zewriniensis, asserens habere ipsam universitatem nobilium efficacia privilegia, ne videlicet maiestas regia cuipiam in comitatu ipso Zewriniensi bona non habenti bona conferre possit.*

20 Originalul, astăzi pierdut, se păstra la 1870 în arhiva familiei Ivul din Hunedoara. Copie în Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Pesty Frigyes gyűjteménye.

21 Pentru rolul nobilimii sârbești în Banat vezi Sașa Iașin, *Familii nobiliare sârbești din Banat în secolele în secolele al XV-lea și al XVI-lea*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2015.

22 Vezi lucrările citate la nota 14.

https://biblioteca-digitala.ro

capital social obţinut din înrudirile cu marea nobilime a Principatului. Pentru principii transilvăneni Banatul nu era decât un teritoriu îndepărtat, diferit de Transilvania, o zonă de graniţă, expusă permanent ostilităţii otomane, astfel că nu prea conta dacă elita românească beneficia de prevederile privilegiului, atâta timp cât o făcea în zona respectivă şi menţinea funcţională apărarea frontierei. În ultimă instanţă, tot principii erau cei care exercitau controlul efectiv prin intermediul banilor de Caransebeș-Lugoj, o formulă care continua autoritatea regală exercitată prin foștii bani de Severin. Nobilimea locală și-a asumat prevederile privilegiale, le-a perpetuat, fără să ceară mai mult pentru întreaga comunitate românească. La sași, unde componenta nobiliară era nesemnificativă, privilegiile au fost asumate de întreaga comunitate, care s-a dezvoltat într-un organism politic.

Bineînţeles, documente privilegiale pentru populaţia românească au existat, însă acesta este singurul privilegiu de tip comunitar pentru românii din Ungaria medievală, singurul care, poate, ar fi putut conduce spre o *universitas valachorum*. Așa cum am spus mai devreme, consider că într-o anume formă această comunitate privilegiată pe criterii etnice a existat, ideea ei perpetuându-se până în secolul al XVII-lea, dar e o comunitate nobiliară care de abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și-a pus problema identităţii în sens mai apropiat de cel modern, dar atunci era prea târziu pentru că Banatul ajunsese deja în mâna otomanilor.

Bibliografie

Boldea Ligia, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI. Origine, statut, studiu genealogic*, Reşiţa, 2002.

Boldea Ligia, *O familie nobilă română a Banatului montan în epoca Principatului: Mâtnicenii de Ohaba Mâtnic*, în Dumitru Ţeicu, Rudolf Graf, ed., *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneşan*, Cluj-Napoca, 2011.

Boldea Ligia, *Tradiţie şi continuitate în lumea demnitarilor români ai Banatului de Caransebeş şi Lugoj: Gârleștenii de Rudăria*, în *Analele Banatului*, XXII, 2014.

Covrig Petru Cosmin, *Studiu de caz asupra unui document medieval privitor la vechimea românilor din Regatul Ungariei*, în Dan Aparaschivei, ed., *Structuri, reprezentări, identităţi*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

Drăgan Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania 1440–1514*, Bucureşti, 2000.

Iaşin Saşa, *Familii nobiliare sârbeşti din Banat în secolele în secolele al XV-lea şi al XVI-lea*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2015.

Magina Adrian, *At the border of Transylvania: the County of Severin/ district of Caransebeş in the 16th–17th centuries*, in *Transylvanian Review*, vol XXII, suppl. no. 4, 2013.

Magina Adrian, *From custom to written law: ius valachicum in the Banat*, în Martyn Rady, Alexandru Simon, eds., *Government and law in medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia*, SSEES, London, 2013.

Magina Adrian, *Border and Periphery. The southern frontier of medieval kingdom of Hungary between Belgrade and Severin (14th–16th centuries)*, în *Иницијал. Часопис за средњовековне студије, књига 4/ Initial. A review of medieval studies*, Volume 4, Centre for advanced medieval studies, Belgrade, 2016.

Magina Livia, *Un destin feminin în Banatul sfârşitului de secol XVI: Barbara Moise*, în *Analele Banatului*, XIX, 2011.

Magina Livia, *Tranzacţii imobiliare într-un oraş de frontieră. Caransebeşul în secolele XVI-XVII*, în *Historia Urbana*, XXIII, 2015.

Maniu Vasile, *Disertaţiune istorico-critică şi literară tractândă despre originea românilor din Dacia Traiană*, Temesvár/Timişoara, 1857.

https://biblioteca-digitala.ro

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, DL = Diplomatikai Levéltár
MTAK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.
Müller Georg, *Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen: ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung 1224–1876*, Hermannstadt, 1927.
Müller Georg Eduard, *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*, Hermannstadt, 1941.
Pascu Ştefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1989.
Pesty Frigyes, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek,* în *Értekezések a Történeti Tudományok köréből*, 1875–1876.
Pesty Frigyes, *A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, vol. I, Budapest, 1877.
Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. III Oklevéltár, Budapest, 1882.
Pop Ioan Aurel, *Instituţii medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1991.
Pop Ioan Aurel, *Din mâinile valahilor schismatici...Românii şi puterea în regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*, Ed. Litera, Bucureşti, 2011.
SJAN Sibiu = Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Sibiu.
Ţigău Dragoş Lucian, *Familia Fiat de Armeniş în secolele XV-XVII*, în *Banatica*, 14, 1996.
Ţigău Dragoş Lucian, *Familia Bizere-Găman în secolele XV-XVII*, în *Banatica*, 15/II, 2000.
Ţigău Dragoş Lucian, *Familia nobililor Peica de Caransebeş în secolele XVI-XVII*, în *Banatica*, 17, 2005.
Ţigău Dragoş Lucian, *Aspecte din activitatea prim juzilor oraşului Caransebeş în secolele XV-XVII*, în Valeriu Leu, Carmen Albert, Dumitru Ţeicu, ed., *Studii bănăţene*, Timişoara, 2007.
Ţigău Dragoş Lucian, *O familie de orăşeni nobili: Ivul de Caransebeş (secolele XVI-XVII)*, în *Studii şi cercetări. Actele simpozionului „Banatul-trecut istoric şi cultural*, Zrenjanin-Novi Sad, 2010.

https://biblioteca-digitala.ro

DIN NOU DESPRE NICOLAE STOICA DE HAȚEG CA NUMISMAT ȘI PREȚUITOR AL ANTICHITĂȚII ROMANE

Costin FENEȘAN
Cercetător independent

Zusammenfassung: 1808 wurden bei Petnic, in der Nähe von Mehadia und Herkulesbad, zwei römische Grabsteine (deren Inschriften aber nicht mehr zu sehen waren) und 1812, ebendort, eine Jupiter gewidmete Votivinschrift durch feldbauende Bauern entdeckt. Davon wurde der Mehadier Erzpriester Nicolae Stoica de Hațeg benachrichtigt, auf dessen Wink sich dann Feldzeugmeister Duka, der im Banat kommandierende General, selbst ins Grenzdorf Petnic begab, die römischen Altertümer besichtigte und nach Herkulesbad bringen ließ. Zwei deren sind bisin unsere Tage erhalten geblieben, das dritte Stück aber, ein Grabstein wo das Bildnis des Dahingeschiedenen eingemeißelt war, ist in der Zwischenzeit verschollen. Da aber Stoica de Hațeg die drei römischen Altertümer in einer am 1. März 1812 geschriebenen Notiz (im Anhang veröffentlicht und abgebildet) nach der Natur gezeichnet hatte, so ist uns auch das verschollene Stück, wenn auch nur annähernd, übermittelt. Als Schätzer der römischen Altertümer legte sich Erzpriester Stoica de Hațeg eine ansehnliche Sammlung römisch-republikanischer und kaiserlicher Münzen an, die in der Gegend um Mehadia während der Feld- und Bauarbeiten gefunden worden waren. Zu dieser Sammlung (die 120 Münzentypen umfaßte) gehörten laut dem 1831 von Stoica de Hațeg selbst verfaßten Verzeichnisauch makedonische, byzantinische und alte ungarische Münzen. Als Münzensammler hat sich der Mehadier Erzpriester eines gewissen Rufes erfreut, so daß er in Beziehungen zu Museumsanstalten des Habsburgerreichs trat, um manche Stücke seiner Sammlung an den Mann zu bringen. 1812 schrieb er an das Ungarische Nationalmuseum nach Pest, mit dem Anerbieten 24 antike Münzen an dieses zu verkaufen. Darauf beauftragte der ungarische Statthalter *(Palatinus)* Erzherzog Josef den Krassoer Vizegespan Simeon Jakabbfy am 28. Januar 1813, die von Stoica de Hațeg feilgebotenen Münzen zu einen leidentlichen Preis für das Pester Museum zu erwerben (das Schreiben wird im Anhang veröffentlicht). Man wurde sich einig, nur müssen weitere Archivforschungen die Tatsache lüften ob es tatsächlich zu einem Kauf oder zu einer „Schenkung" gekommen ist, wie auch das Verzeichnis der in den Museumsbesitz gelangten Stücke auffinden.
Schlüsselwörter: Stoica de Hațeg, Mehadia, Hercilanem Bäder Römischen Alterümer, 18 Jahrhundert – 19 Jahrhundert

Antichitățile din perioada romană descoperite în Banat – fie că e vorba de inscripții funerare, votive sau onorifice, de miliarii, opere de gliptică sau reprezentări sculpturale mai mari ori mai mici, fie de vestigii ale unor edificii antice cu rosturi militare sau civile și deopotrivă de numeroasele și variatele piese numismatice – au trezit încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea interesul lumii savante europene. Datorită lucrărilor lui Pascalis Caryophilus (Pascalo Garofalo)[1] și mai cu seamă a consistentei monografii a lui Francesco Griselini[2], antichitățile romane – mai ales cele descoprite în Banatul Montan – au devenit pentru

[1] Caryophilus 1737 și Caryophilus 1738.
[2] Griselini 1780.

https://biblioteca-digitala.ro

orice vizitator străin al provinciei un element de referință aproape obligatoriu. Pentru românii localnici, cei care descopereau aceste vestigii romane fie accidental, în timpul muncii la câmp, fie în cursul unor lucrări de construcții proprii sau dispuse de autorități și nu arareori când săpau în mod deliberat în căutarea unor „comori", aceste antichități au rămas doar simple curiozități sau, în cel mai bun caz, o sursă pentru a-și întregi veniturile extrem de modeste. Despre înțelegerea semnificației istorice a acestor antichități nici nu putea fi vorba. În acest context al lumii românești din Banat de la finele secolului al XVIII-lea și începutul celui următor se desprinde însă figura interesantă a lui Nicolae Stoica de Hațeg, protopopul Mehadiei și cronicarul român al provinciei. După studii făcute la Timișoara, în cursul cărora a dobândit o bună stăpânire a sârbei și germanei dar și suficiente cunoștințe de limbă latină, rosturile vieții l-au purtat pe Nicolae Stoica de Hațeg la Viena, Carloviț și Vârșeț, într-un mediu intelectual elevat, care i-a lărgit fără îndoială orizontul de cunoaștereși i-a stimulat și mai mult curiozitatea nativă pentru trecutul provinciei natale [3]. Numirea lui Nicolae Stoica de Hațeg ca protopop al Mehadiei (1792) a însemnat pentru acesta o șansă extraordinară de a-și cultiva interesul pentru istorie. Iar Băile Herculane, aflate la mică distanță de Mehadia, i-au oferit ocazia cea mai potrivită, mai ales după ce începuseră acolo lucrările de reconstruire a stabilimentelor balneare distruse în timpul războiului austro-turc din 1788–1789. Antichitățile romane și monedele romane republicane și imperiale descoperite cu acest prilej au trezit cu siguranță interesul lui Stoica de Hațeg, amintindu-i fără îndoială de colecțiile numismatice și de antichități pe care le va fi văzut la Viena, făcându-l să întrevadă însemnătatea lor ca izvoare istorice. Nu știm dacă învățatul protopop al Mehadiei va fi consultat cărțile lui Garofalo, dar lucrarea lui Griselini i-a fost una din operele de căpătâi, care l-a luminat în privința antichităților și monedelor romane din zona în care era acasă [4]. Pentru un împătimit al istoriei ca Stoica de Hațeg faptul că românii din Mehadia și din satele aflate în împrejurimi descopereau frecvent monede romane, grecești, bizantine și medievale deopotrivă cu monumente romane funerare, votive sau onorifice, întregi sau doar fragmentare, a fost un îndemn să treacă la colectarea, respectiv la salvarea acestora. Iar îndatoririle sale ca protopop l-au dus adeseori în satele în care fuseseră găsite astfel de vestigii, fiind chemat poate chiar de către cei care le descoperiseră [5]. Cu vremea, Nicolae Stoica de Hațeg a ajuns să dețină o importantă colecție de monede romane, grecești, bizantine și medievale, putând fi socotit pe drept cuvânt unul dintre cei dintâi numismați români [6]. De altfel în 1830, când a fost vizitat la Mehadia de tânărul jurist Damaschin Bojâncă, interesat pe atunci în mod cu totul deosebit de istoria și civilizația romană, acesta a prezentat în cuvinte pline de miez colecția numismatică a octogenarului Nicolae Stoica de Hațeg [7]. În martie 1831, la întocmirea catalogului colecției sale,

---

3 Pentru instruirea de care a avut parte Nicolae Stoica de Hațeg, vezi Stoica de Hațeg 1981, p. 6–8.

4 Stoica de Hațeg 1981, p. 36–37.

5 În introducerea la catalogul colecției sale numismatice, pe care l-a întocmit în 1831, Stoica de Hațeg avea de altfel să scrie: „Cât privește însă monedele descrise în cele ce urmează, ele [au fost găsite] împrăștiate pe aici, prin munți, pe ogoarele noastre, mai cu seamă în sus de Mehadia, în jurul ruinelor cetății numite Zidina [locul unde s-a aflat castrul roman – C. F.] ... S-au găsit numai monede de argint sau de aramă, care s-au descoperit cu ocazia aratului ori care au fost aflate izolat.", vezi Stoica de Hațeg 1984, p. 187–188.

6 Vezi în acest sens Bălănescu 1993, p. 213–217 și Bălănescu 2002, p. 139.

7 Bojâncă 1833, cartea XI, capitolul IV, paragraful 1, nota infrapaginală de la p. 198–200: „Această monetă [e vorba de o monedă cu inscripția ROMA CONDITA – C. F.] și altele foarte multe romanești se află și le-am văzut la anul 1830 în vestita Numismatică Romană a domnului protopresviter din Mehadia, Nicolae Stoica de Hațeg. Acest vrednic și pentrunația sa foarte zelos bărbat s-au sârguit din tinerețele sale a aduna bani vechi, mai vârtos romanești, de carii atuncea au și adunat săpați în ținutul Mehadiei câți numai dintre Români nici [unul nu]are, nici va avea ocasion (prilej) să adune. ... Pe lângă marele numer de monete vechi romanești, grecești încă de la Filip și Alecsandru Machedon, au adunat acest preacinstit bărbat și o mulțime de monumenturi, adecă înscripții de pe table de mormânturi, a multor vestiți vechi romani ce se află a fi fost îngropați în ținutul Mehadiei. Și zic,

https://biblioteca-digitala.ro

Stoica de Haţeg a înregistrat nu mai puţin de 120 de tipuri de monede: 11 greceşti/macedonene şi geto-dace, 38 republicane romane, 56 romane imperiale (26 de argint, 22 de aramă, 13 din aliaj de argint şi aramă), 5 bizantine şi 10 medievale (germane, maghiare, sârbeşti, poloneze, raguzane) [8]. Faima colecţiei numismatice a lui Nicolae Stoica de Haţeg nu a întârziat să ajungă la cunoştinţa autorităţilor imperiale şi deopotrivă a celor interesaţi de antichităţi [9]. Avem convingerea că, în cursul întâlnirilor sale frecvente cu ofiţeri din Regimentul nr. 13 de graniţă româno-iliric – mai ales că la Mehadia se afla sediul companiei a 5-a a acestuia – şi deopotrivă cu ofiţeri din administraţia militară a Băilor Herculane, chiar Stoica de Haţeg le va fi vorbit despre colecţia sa numismatică şi de antichităţi romane. Iar de la Mehadia şi Băile Herculane informaţia a ajuns cât se poate de firesc la Timişoara, la generalul Duka, comandantul militar al Banatului. De aici până la Viena şi Pesta comunicarea a fost iarăşi de la sine înţeleasă. Drept urmare, deţinătorii de acolo a unor colecţii numismatice nu au întârziat să-şi manifeste interesul pentru a achiziţiona piese din colecţia lui Stoica de Haţeg, venind de altfel în întâmpinarea intenţiilor acestuia. Spre sfârşitul anului 1812 – probabil după ce fusese sfătuit de generalul Duka, comandantul militar al Banatului [10] – Nicolae Stoica de Haţeg i-a oferit spre cumpărare Muzeului Naţional din Pesta [11] un număr de 24 de monede antice. Oferta i-a fost adusă la cunoştinţă arhiducelui Iosif, palatinul Ungariei [12], care se implicase direct în dezvoltarea Muzeul Naţional Ungar. La 28 ianuarie 1813 palatinul s-a adresat lui Simeon Jakabffy, vicecomitele comitatului Caraş[13], cu cererea de a lua legătura cu Nicolae Stoica de Haţeg şi de a negocia cu acesta un preţ de cumpărare cât mai bun. Din ordinul trimis de palatin se poate afla, că Stoica de Haţeg oferise spre vânzare cele 24 de monede antice la preţul de 44 de galbeni, numai că – potrivit evaluărilor făcute la Pesta – valoarea intrinsecă a acestora, respectiv a metalului din care fuseseă bătute (desigur argint şi aramă), nu s-ar fi ridicat la mai mult de patru galbeni. De valoarea numismatică nu se sufla însă niciun cuvânt. În consecinţă, vicecomitelui Jakabffy i s-a cerut să obţină de la Stoica de Haţeg un preţ cât mai convenabil. Până la urmă tranzacţia a avut loc, dar încă nu ştim în ce condiţii: vânzare – cumpărare sau donaţie[14]. Problema – inclusiv stabilirea monedelor care au făcut obiectul tranzacţiei – va putea fi lămurită abia după cercetarea arhivei palatinale şi a celei a Muzeului

că la acest bărbat se află o nespusă comoară a istoriei Românilor, pentru carea neamul Românesc nu este în stare din destul a mulţemi Preacinstiei Sale. Şi fiindcă Preacinstia Sa, acum frânt de bătrâneţele cele ca la 90 ani, ar trebui să alerge vreun adevărat naţionalist dăruit de Dumnezeu cu averi şi, rescumărând pomenita comoară, să o aşeze la un loc sigur spre vecinica sa pomenire. Pentru carea faptă adevărat bunăşi mult folositoare îi va fi neamul deapururea mulţemitoriu şi numele lui va remânea la Neam şi în Patrie în veci nemuritoriu."

[8] Stoica de Haţeg 1984, p. 175–176. Pentru structura colecţiei după identificarea pieselor cu ajutorul cataloagelor moderne, vezi Bălănescu 1996, p. 333–340.

[9] La un moment dat, chiar Nicolae Stoica de Haţeg avea să noteze: „... am devenit astfel cunoscut prin ziare ca numismat (*Nomisma*), încât am fost vizitat de domnii vilegiaturişti de la Băile noastre, de persoane de vază şi de cei aflaţi în trecere, care mi-au exprimat dorinţa să las ceva scris despre lucrurile vrednice de amintire din aceste ţinuturi", vezi Stoica de Haţeg 1984, p. 187.

[10] Baronul Friedrich Peter Duka de Cadăr (1756, Osijek – 1822, Viena), general-maior (1800), general de artilerie (1813), comandant militar al Banatului (1805–1822); chemat în 1810 la Viena, a petrecut acolo mai multă vreme, timp în care la comanda trupelor din Banat s-au succedat mai mulţi locţiitori. În 1810 împăratul Francisc I i-a donat lui Duka moşiile Cadăr şi Şipet.

[11] Înfiinţat în 1802 de contele Francisc Széchényi.

[12] Joseph Anton Johann Baptist von Habsburg, arhiduce al Austriei (1776–1847) şi palatin al Ungariei (1795–1847), nepot al împărătesei Maria Tereza, fiu al împăratului Leopold al II-lea şi frate al împăratului Francisc I. În maghiară este cunoscut ca *József nádor.*

[13] Vezi doc. 2 din anexă.

[14] Într-o însemnare mai târzie, Stoica de Haţeg scrie laconic: „1813, am *donat* Muzeului Naţional de la Pesta 24 de monede romane, greceşti şi maghiare.", vezi Stoica de Haţeg 1984, p. 73. În introducerea la catalogul colecţiei sale numismatice el nu face decât să confirme caracterul tranzacţiei: „De mai mulţi ani, începând îndeosebi cu 1813 când, din ordin, domnul de Jakabffy, vicecomite al Caraşului, a venit la mine pentru a cumpăra 24 de

https://biblioteca-digitala.ro

Național Ungar, care se păstrează ambele la Budapesta. Nicolae Stoica de Hațeg a acordat o atenție deosebită nu numai monedelor antice și medievale, ci în aceeași măsură vestigiilor epigrafice, sculpturale și de artă minoră provenind din epoca romană, înregistrând cu grijă orice descoperire de care afla. Astfel, fiind informat de parohul din Petnic, Stoica de Hațeg a notat următoarele în *Cronica Banatului*: „Aicea din sus de Mehadia noastră, cale de doo ceasuri, la satul Petnic, acuma [în] an (ul) 1808, doo pietri mari cioplite, icoane, statue lucrate, la câmp în peăsăc [pământ nisipos – C. F.] bine conservate aflându-să, acolo parohul mie spunându-mi și văzându-le eu, comandirer-gheneralului Petru baron Duca am înștiințat și amândoi la Petnic ne-am dus, unde văzându-le jos, leterile citirăm așa: om • ante seius Caius • pro salute sua et suorum • VI • leg • p •” [15]. În *Cronica Mehadiei și a Băilor Herculane,* redactată în 1829, la patru ani după *Cronica Banatului*, Stoica de Hațeg s-a socotit dator să ofere date mai consistente despre descoperirea de la Petnic din 1808 [16]. Astfel, în acel an un grănicer din Petnic, care își lucra ogorul aflat lângă sat, a descoperit într-o groapă trei plăci mari de piatră – în *Cronica Banatului* se menționează doar „doo pietri” – cu imagini și inscripții. Două plăci aveau – potrivit lui Stoica de Hațeg – înălțimea de 3 picioare[17], lățimea de 2 picioare și grosimea de apoape jumătate de picior. Pe una din plăci era reprezentată o femeie, pe cealaltă doi „prinți” în partea de sus și trei „prințese” în partea de jos. Pe a treia placă, lungă de 3 picioare și lată de un picior și jumătate, se putea citi inscripția IOM • ANTE • SEIVS • CAIVS *PRO • SALVTE • SVA • ET • SVORVM • VIL • P. Stoica de Hațeg l-a informat despre această descoperire pe generalul Duka, comandantul militar al Banatului. Sosit la Petnic, acesta a dispus transportarea celor trei plăci la Băile Herculane, lângă celelalte antichitățui romane descoperite până atunci. Numai că – fapt necunoscut până acum – descoperirea de la Petnic l-a preocupat pe Nicolae Stoica de Hațeg încă din 1812. Într-o notă manuscrisă de la 1 martie 1812 [18], în care reproducea atât desenele celor două fragmente de stelă funerară cât și inscripția votivă descoperite la Petnic, Stoica de Hațeg scria următoarele: „Diferite monede de aur, argint și arme ale lor [ale romanilor – C. F.] sunt descoperite aici, în castelul de la Mehadia, dar aceste statui au fost scoase din pământ în 1808 la Petnic, la o stație [de poștă] de aici, într-o fostă biserică romană, după cum și această inscripție a fost dezgropată în 1812, tot în biserica [romană] de la Petnic.” Datele din această notă vin să limpezească situația monumentelor epigrafice romane de la Petnic și ceea ce le este cunoscut epigrafiștilor până în prezent. Constatăm astfel că,în 1808 fuseseră descoperite doar cele două monumente funerare, dintre care unul se păstrează în prezent la Muzeul din Băile Herculane. Este vorba de un relief funerar din gresie calcaroasă, având dimensiunile 108 cm × 67 cm × 41 cm, pe care, într-o nișă dreptunghiulară din registrul central, în planul al doilea, sunt reprezentate busturile destul de erodate al unui bărbat și al unei femei, în vreme ce în prim-plan sunt înfățișați trei copii. Desenul realizat de Stoica de Hațeg coincide în mare cu imaginea reală a monumentului funerar. Despre acesta ultimii editori afirmă că „locul descoperirii pare a fi, de fapt, satul Petnic, unde ar putea să fi fost transportat din Mehadia (?).”[19] Celălalt monument funerar descoprit la Petnic în 1808 și desenat de Stoica de Hațeg în 1813, pe care este reprezentat bustul unui bărbat într-un ancadrament semicircular ornat în cele două colțuri de sus cu câte o rozetă florală, pare că nu s-a mai păstrat și nici nu le este cunoscut epigrafiștilor. Despre altarul votiv cu

monede antice pentru noul MuzeuNațional de la Pesta, i *le-am dăruit* ca un iubitor de neam și patriot.”, vezi Stoica de Hațeg 1984, p. 187.

15 Stoica de Hațeg 1981, p. 81.

16 Stoica de Hațeg 1984, p. 61.

17 Un picior vienez (*Wiener Fuß*) măsoară 0,31 metri.

18 Vezi doc. 1 din anexă.

19 I. D. R. 1977, nr. 104, p. 122–123.

https://biblioteca-digitala.ro

inscripție, descoperit în 1812 la Petnic și păstrat în prezent la Muzeul din Băile Herculane, ultimii editori afirmă că piesa epigrafică „nu pare să fie de origine locală, ci adusă în epoca feudală mai curând din Mehadia decât din Băile Herculane, unde a fost transportată peste câțiva ani, văzutăși copiată de trecători, arheologi/anticari, în prima și în a doua jumătate a veacului al XIX-lea."[20] Numai că nici editorii nu au avut certitudinea deplină asupra locului de origine a altarului, de vreme ce revin cu formularea dubitativă „nefiind sigur locul inițial unde a fost ridicat altarul votiv în antichitate."[21] În schimb textul inscripției, așa cum este reprodus de Stoica de Haţeg atât în nota sa din 1812 cât și mai apoi în *Cronica Banatului* și în *Cronica Mehadiei și a Băilor Herculane* este în mod evident greșit în parte, fiind restituit corect în *Inscripțiile Daciei Romane*[22].
În legătură cu locul de descoperire a celor trei monumente epigrafice de la Petnic, despre care editorii colecției amintite cred să nu fi fost „de origine locală", ci aduse „în epoca feudală mai curând din Mehadia decât din Băile Herculane", avansăm o cu totul altă ipoteză. Știut fiind faptul că la Petnic era exploatată în timpul stăpânirii romane o carieră de piatră [23] – unde era extrasă tocmai gresia calcaroasă din care fuseseră realizate cele trei monumente epigrafice în cauză –, credem că acestea au fost cioplite de pietrarii/sculptorii din antichitate la fața locului, numai că n-au mai ajuns la destinație din motive care ne scapă. O transportare a monumentelor de la Mehadia la Petnic în cursul Evului Mediu o socotim, pe dealtă parte, cu totul lipsită de sens.
Însemnarea autografă a lui Nicolae Stoica de Haţeg de la 1 martie 1812 mai cuprinde o expunere destul de confuză în legătură cu exilarea Iuliei, fiica împăratului Augustus și a poetului Ovidius. Credem că acest pasaj este într-o bună măsură o reflectare mai târzie a diferendului de opinii, frizând uneori domeniul fanteziei, pe care cronicarul bănățean l-a avut cu generalul-comandant Duka în timpul vizitării vestigiilor romane descoperite la Petnic. Într-adevăr – așa cum ne relatează chiar Stoica de Haţeg în *Cronica Mehadiei și a Băilor Herculane* – el l-a dus pe generalul Duka la trei peșteri aflate în apropiere de Petnic, în care presupunea că ar fi locuit în timpul exilului Ovidius și Iulia. Ajunși acolo, Stoica de Haţeg relatează următoarele: „După ce am coborât [în peștera Recop – C. F.] iar eu le-am înfățișat presupunerea mea, Duka a răspuns că acestea nu ar fi încă dovezi suficiente, deoarece doar pe baza imaginilor de pe piatră și a legendelor [românești referitoare la exilul lui Ovidius – C. F.] nu se poate presupune că Ovidius ar fi fost trimis la Tomis, iar Iulia surghiunită la Iablanița [în imediată apropiere de Petnic – C. F.]." În pofida acestor obiecții ale generalului Duka, Nicolae Stoica de Haţeg a rămas pe mai departe convins că Ovidius ar fi îndurat exilul pe lângă Iablanița, iar Iulia și suita ei și-ar fi găsit refugiul în cele trei peșteri de lângă Petnic, pentru a nu ști nimic unul de celălalt [24]. Numai că, într-un alt loc din *Cronica Mehadiei și a Băilor Herculane,* Stoica de Haţeg afirmă, de această dată corect, că Iulia și însoțitorii ei fuseseră exilați de la Roma pe o insulă [25]. De altfel încă în *Cronica Banatului* (redactată în 1825) Nicolae Stoica de Haţeg își nuanțase opinia, aceasta rămânând însă pe mai departe la cea greșită în ceea ce îl privea pe Ovidius, dar corectă în legătură cu Iulia: „Ovidie, poetul, alcătuind veărse pascvile [defăimătoare – C. F.] spre ocara Iulii, de care și însuși împăratul, tatăl ei, încrezându-să, nu numai că pre Ovidiu la Tămis în Turnu sau la Sebeş, lângă Temiş,

[20] I. D. R. 1977, nr. 79, p. 105–107. Dimensiunile acestui monument, realizat tot în piatră calcaroasă, sunt 87 cm × 36 cm × 26 cm.
[21] I. D. R. 1977, p. 107.
[22] I. D. R. 1977, p. 106–107, după care reproducem atât lectura corectă a textului inscripției cât și traducerea ei: I O M [Iovi Optimo Maximo] / ANTESTI / VS * GAIVS / PRO SALVTE / SVA * ET * SV / ORVM / V. L. P. [Votum libens posuit] Lui Iupiter cel prea bun și mare / Antestius Gaius / pentru sănătatea sa și alor săi / juruința [făgăduința făcută zeului] cu bucurie a împlinit-o.
[23] I. D. R., p. 121.
[24] Stoica de Haţeg 1984, p. 61.
[25] Stoica de Haţeg 1984, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

l-au trimis, ce și pre Iulia cu prințeze, nelucrând lâna ci altele, de la Roma depărtându-le, în exzil le-au trimis."[26] În realitate, Iulia Maior (39 î. Hr. – 14 d. Hr.), fiica împăratului Augustus și a Scriboniei, a fost exilată de tatăl ei în urma comportamentului imoral, mai întâi la Rhegium (Reggio Calabria), apoi pe insula Pandataria, unde a fost lăsată să moară de foame de al treilea ei soţ, împăratul Tiberius (cu care se căsătorise în anul 12 d. Hr.), după moartea lui Augustus. În exil, Iulia a fost însoțită de o parte dintre cei cinci copii pe care i-a avut cu Agrippa, al doilea soț: Lucius, Caius, Iulia Minor, Agrippina Maior și Agrippa Postumus. În schimb Ovidius (43 î. Hr. – 18 d. Hr.) a fost exilat la Tomis în anul 8 d. Hr. din motive care nu sunt lămurite nici în zilele noastre.

Stoica de Haţeg, chiar dacă își culesese informațiile din surse credibile (de ex. Griselini), totuși s-a lăsat ispitit atât de legendele românilor localnici cât și de dorința de a-și conecta locurile natale la întâmplări din „lumea mare", așa că nu a ezitat să localizeze în Banat exilul tragic al Iuliei și al lui Ovidius. Dar, dincolo de naivitățile legate de antichitățile romane, pe care Stoica de Hațeg înțelesese a le prețui însă ca izvoare istorice, el rămâne ca un renascentist întârziat *sui generis*, purtător de mesaj pentru generația care avea să le deschidă românilor calea spre marea istorie națională aflată sub semnul științei.

Bibliografie

Bălănescu 1993 = Dana Bălănescu, *Despre preocupările numismatice ale cronicarului Nicolae Stoica de Haţeg,* în *Banatica,* 12/2 (1993).

Bălănescu 1996 = Dana Bălănescu, *Izvoarele numismatice în opera cronicarului Nicolae Stoica de Hațeg,* în *Buletinul Societății Numismatice Române,* 86–87 (1996), nr. 140–141, p. 333–340.

Bălănescu 2002 = Dana Bălănescu, *Din istoricul cercetărilor numismatice în Banat (până la 1918),* în *Patrimonium Banaticum,* 1 (2002).

Bojâncă 1833 = Damaschin Bojâncă, *Anticile romanilor, acuma întâia oară românește scrise,* partea a II-a, Buda, 1833.

Caryophilus 1737 = Paschalis Caryophilus, *De thermis Herculanis nuper in Dacia detectis dissertatio epistolaris,* Viena, 1737.

Caryophilus 1738 = Paschalis Caryophilus, *De antiquis marmoribus opusculum, cui accedunt dissertationes IV numini maiestatique Caroli VI. Magni augusti dicatum,* Viena, 1738.

Griselini 1780 = Franz Griselini, *Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte,* Viena, 1780.

I. D. R. 1977 = *Inscripțiile Daciei Romane,* ed. Ioan I. Russu *et alii*, vol. III/1, Editura Academiei Române, București, 1977.

Stoica de Hațeg 1981 = Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului,* ed. Damaschin Mioc, ediția a II-a, Editura Facla, Timișoara, 1981.

Stoica de Hațeg 1984 = Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri. Cronica Mehadiei și a Băilor Herculane. Povești moșăști scolarilor rumânești. Varia,* ediție de Damaschin Mioc și Costin Feneșan, Editura Facla, Timișoara, 1984.

[26] Stoica de Hațeg 1981, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro

1. *1812 martie 1, Mehadia.* Însemnare autografă a lui Nicolae Stoica de Haţeg despre familia împăratului Octavianus Augustus şi despre antichităţile romane decoperite la Petnic în 1808 şi 1812.
Arhivele Naţionale Timişoara, *Prefectura judeţului Severin,* nr. 7/1813, f. 3; original.

ROMA / ANTESE/ VS GAIVS / PRO SALVTE / SVA. ET. SV / ORVM. / VILE P.[1, 2]

Kaiser Octavian Augustus über Aegipten und Dalmatien triu(m)phirte. Er bezwang die aufrührischen Salassier, Cantabrier und Asturier. Er schlug die Deutschen und drang bis an die Weser; im gleichen durch den Tiberius, der auch Pannonien und Mössien eroberte und mit dem Illyricum vereinbarte. Er selbst ging in Asien, und aus Indien mit Gesa(n)dten beehrt wurde, doch hat(t)e noch den Verdruß von seiner eigenen Familie beschimpfet zu werden. Julia, seine Tochter aus der Scribonia, führte ein so schändliches Leben, daß er ihrer wegen den Ovidius nach Tomi an dem Euxinus verwies und sie endlich selbst in eine Insel entfernte. Ihre beide(n) Söhne, Caius und Lucius, die sie dem Agrippa geboren, unde welche Octavian zu Caesaren ernennt hatte, fogten ihr in den Lastern nach und starben in ihrer Jugend. Und Erlöser de Welt Jesus Christus ist gebohren.

Ein anderer schreibt, Octavian hatte eine einzige Tochter und von derselben einige Enkel, die er an Kindes statt annahm oder freylich für seine Söhne erklärte. Seine Tochter und seine Enkelinnen gewöhnte er zur eingezogenen Sittsamkeit, auch so sehr zur Arbeitsamkeit, daß diese kaiserliche Prinzessinen Wolle spinnen mußten. Doch alle seine Hoffnungen in Ansehung seiner Nachkommenschaft wurden vereitelt. Seine Tochter Julia und seine Enkelinnen (soll Diva Faustina seyn) mußte er zur Bestraffung ihres lasterhaftenn Lebens an abgelegene Örter als Gefangene verweisen. Einer seiner Enkel (soll Caius seyn) zog sich durch seine rohe Gemüthsart eben eine solche Entfernung von ihm zu. Seine beyden übrigen Enkel starben in der Blüthe ihrer Jugend. Julia war zum ersten an den Marcus, [dann] den Agrippa und zum 3-ten dem Tiberius verheurathet, von dem 3-ten verlassen und vom Vater verdammt, ins Exil nach Pandateria. Tiberius schri(e)b dem Kaiser und bat für sie. Sie wurde von Pandateria in der Landschaft Calabrien gebracht.

Ihre verschiedene Gold-, Silber- und Kupfer-Münzen werden hier im Mehadier Schloß gefunden, diese Statuen aber 1808 zu Petnik, 1 Station von hier, in eine geweste römische Kirche ausgegraben, wie auch diese Inscription 1812 eben in [der] Petniker Kirche ist ausgegraben worden.

Signatum Mehadia, den 1-ten Martii 1812.

Nicol. Sztoika de Haczeg m. ppria.
Protopop

[1] Desen în care este reprezentată stela funerară cu doi adulţi şi trei copii.
[2] Desen în care este reprezentată stela funerară cu un adult.

Traducere

Împăratul Octavian Augustus a triumfat asupra Egiptului. El i-a învins pe salasienii, cantabrii şi asturienii răsculaţi. El i-a învins pe germani şi a pătruns până la [râul] Weser. În acelaşi timp, Tiberius a cucerit Pannonia şi Moesia şi le-a unit cu Illyricum. El însuşi s-a dus în Asia, iar din India a fost onorat cu trimiterea unor soli, dar [Augustus] a avut necazul să fie supărat de propria-i familie. Iulia, fiica sa cu Scribonia, a dus o viaţă atât de scandaloasă, încât din cauza ei

https://biblioteca-digitala.ro

l-a exilat pe Ovidius la Tomis, la [Pontul] Euxin, iar până la urmă a exilat-o și pe ea pe o insulă. Caius și Lucius, cei doi fii ai ei pe care i-a avut cu Agrippa, care fuseseră numiți cezari de către Octavian, i-au urmat [Iuliei] în desfrâu și au murit încă de tineri. Și s-a născut Isus Hristos, mântuitorul lumii. Un altul scrie, că Octavian a avut o singură fiică, iar de la aceasta câțiva nepoți, pe care i-a adoptat și i-a declarat prin urmare drept proprii săi fii; la fel a procedat și cu nepoatele. Tuturora le-a dat educația cea mai bună. Și-a obișnuit fiica și nepoatele cu cea mai desăvârșită moralitate și la fel de mult cu hărnicia, anume în așa fel, că prințesele erau nevoite să toarcă lână. Numai că toate speranțele pe care și le pusese în urmașii săi au fost compromise. Pe fiica sa Iulia și pe una din nepoatele sale (e vorba de Diva Faustina) a fost nevoit să le exileze ca pe niște prizoniere în localități îndepărtate datorită vieții lor desfrânate. Pe un alt nepot (e vorba de Caius) l-a trimis departe ca urmare a firii sale brutale. Ceilalți doi nepoți rămași au murit în floarea tinereții. Iulia a fost căsătorită mai întâi cu Marcus, apoi cu Agrippa și a treia oară cu Tiberius. A fost părăsită de al treilea [soț] și condamnată de tatăl ei la exil la Pandateria. Tiberius i-a scris împăratului și s-a rugat în favoarea ei. De la Pandateria ea a fost adusă în regiunea Calabria.

Diferite monede de aur, argint și aramă ale lor sunt descoperite aici, în castelul de la Mehadia, dar aceste statui au fost scoase din Pământ în 1808, la Petnic, la o stație [de poștă] de aici, într-o fostă biserică romană, după cum și această inscripție a fost dezgropată în 1812, tot în biserica [romană] de la Petnic.

Semnat la Mehadia, la 1 martie 1812

Nicolae Stoica de Hațeg m. ppria.
protopop

2. *1813 ianuarie 28, Viena.* Arhiducele Iosif, palatinul Ungariei, către Simeon Jakabffy, vicecomitele comitatului Caraș: îi cere să negocieze cu Nicolae Stoica de Hațeg, protopresbiterul Mehadiei, un preț cât mai scăzut pentru cele 24 de monede pe care acestale-a oferit spre cumpărare Muzeului Național din Pesta.
Arhivele Naționale Timișoara, *Prefectura județului Severin,* nr. 7/1813, f. 1; original; pecete de închidere în ceară roșie.

158. Nobilis et egregie domine!

Exhibita mihi est hicce adnexa consignatio diversarum monetae specierum, quas Mehadiensis proto-presbyter Nikola Stoika possidet atque erga numerationem pretii penes quamlibet monetae speciem adnotati cedere paratus foret.

Ex his monetae speciebus illae, quae duplici crucula signatae sunt, in Museo Nationali adhuc desiderantur, pro quibus licet earum valorem intrinsecum quatuor aureos vix superaturum mihi referatur. Proprietarius 44 aureos sibi persolvendos in praeacclusa consignatione adnotavit. Cum has in concreto 24 frusta constituentes monetae species pro Museo Nationali, in quantum nimium haud pateretur pretium comparandas decreverim, praetitulatae Dominationis Vestrae hisce committendum duxi, ut circa designata 24 frusta monetae per supranominatum proto-presbyterum pro locupletando Museo Nationali quo levioripretio cedenda, cum eodem tractare et subinpretium erga quod cessurus est mihi notum reddere velit, ut dein ulteriores dispositiones facere valeam.

Cui in reliquo longaevam incolumitatem precando maneo praetitulatae Dominationis Vestrae

benevolus
Josephus palatinus pr.

https://biblioteca-digitala.ro

Viennae, die 28-a Januarii 1813
Domino ordinario vicecomiti comitatus Krassoviensis

pe verso: 158. Vienna, e Cancellaria Palatinali. Nobili et egregio domino Simeoni Jakabffy, comitatus Krassoviensis ordinario vicecomiti. Ex officio. Per Budam Lugossini.

Traducere

158. Nobile și alese domn !

Mi-a fost prezentată o listă, anexată prezentei, cu diversele feluri de monede pe care le deține Nicolae Stoica, protopresbiterul Mehadiei, pe care s-a arătat dispus să le cedeze în schimbul plății în numerar, așa cum este notat la fiecare monedă.

Dintre aceste monede, cele însemnate cu două cruciulițe sunt dorite de Muzeul Național. Despre valoarea lor intrinsecă mi s-a raportat, că abia dacă trece de patru galbeni. Proprietarul a menționat în lista anexată, că dorește să-i fie plătiți 44 de galbeni.

Deoarece am hotărât ca pe seama Muzeului Național să fie cumpărate cele 24 de monede-dar nu la un preț prea ridicat, vreau să-i ordon Domniei Voastre preastimate ca, în legătură cu cele 24 de monede care urmează să fie cumpărate de la sus-amintitul protopresbiter la un preț cât mai scăzut pentru a fi îmbogățit Muzeul Național, veți negocia cu acesta și veți binevoi a-mi face cunoscut prețul cel mai mic la care acesta este gata să le cedeze, pentru a putea da apoi dispozițiile necesare.

Dorindu-vă sănătate cât mai îndelungată, rămân al Domniei Voatre stimate

binevoitor
Iosif palatin pr.

Viena, în ziua de 18 ianuarie 1813
Domnului vicecomite obișnuit al comitatului Caraș

pe verso: 158. Viena, din Cancelaria palatinală. Nobilului și alesului domn Simeon Jakabffy, vicecomitelui obișnuit al comitatului Caraș. Din oficiu. Prin Buda la Lugoj.

https://biblioteca-digitala.ro

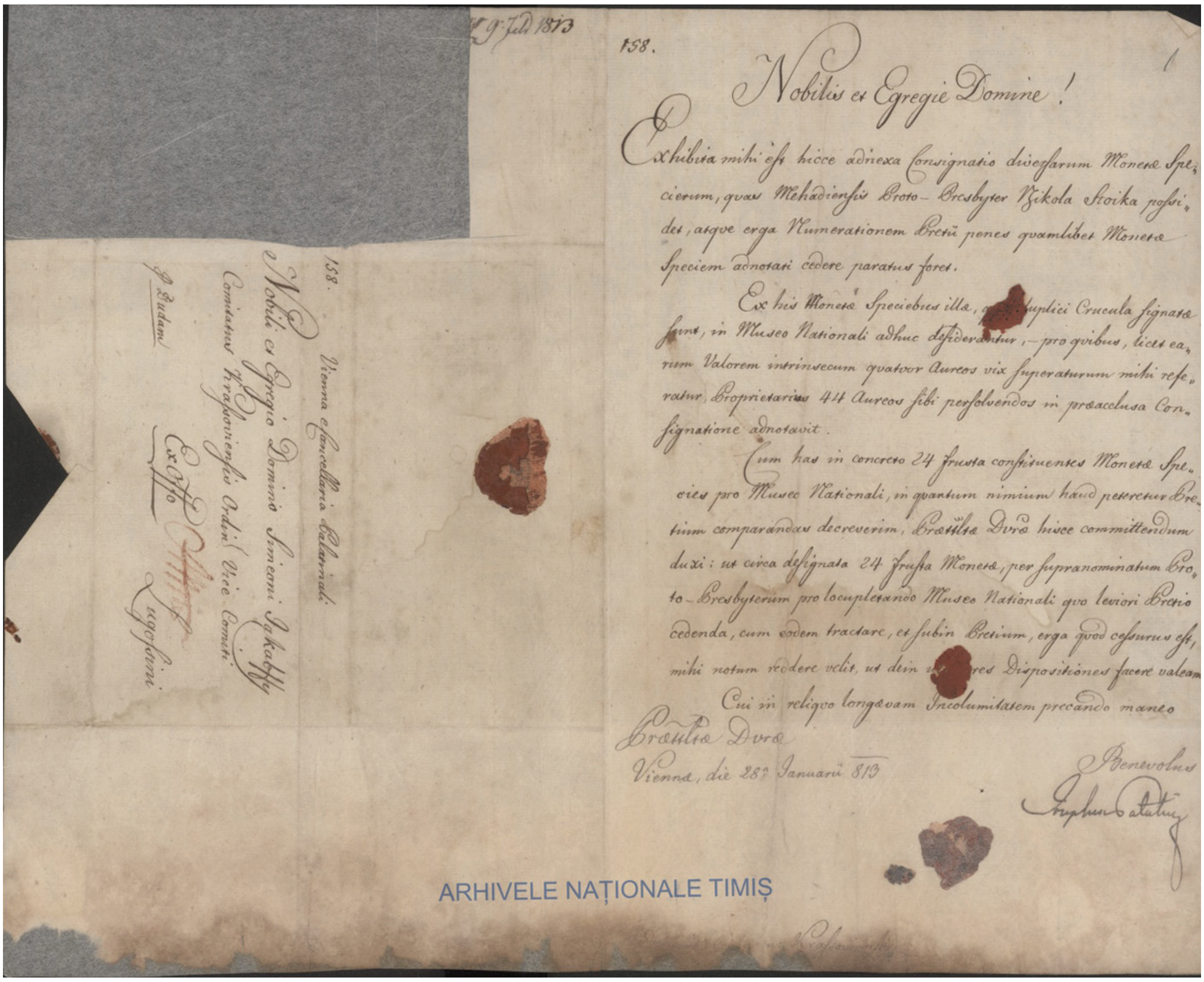

9 Feb 1813

158.

Nobilis et Egregie Domine!

Exhibita mihi est hicce adnexa Consignatio diversarum Monetae Specierum, quas Mehadiensis Proto-Presbyter Nikola Stoika possidet, atque erga Numerationem Pretii penes quamlibet Monetae Speciem adnotati cedere paratus foret.

Ex his Monetae Speciebus illa, quae duplici Crucula signatae sunt, in Museo Nationali adhuc desiderantur, – pro quibus, licet earum Valorem intrinsecum quatuor Aureos vix superaturum mihi referatur, Proprietarius 44 Aureos sibi persolvendos in praecclusa Consignatione adnotavit.

Cum has in concreto 24 frusta constituentes Monetae Species pro Museo Nationali, in quantum nimium haud peteretur Pretium comparandas decreverim, Praesenti Dominationi hisce committendum duxi: ut circa designata 24 frusta Monetae, per supranominatum Proto-Presbyterum pro locupletando Museo Nationali quo leviori Pretio cedenda, cum eodem tractare, et subin Pretium, erga quod cessurus est, mihi notum reddere velit, ut dein ulteriores Dispositiones facere valeam.

Cui in reliquo longaevam Incolumitatem precando maneo

Praesentis Dominationis

Vienna, die 28° Januarii 813

Benevolus

Stephanus Palatinus

158.

Vienna e Cancellaria Palatinali.

Nobili et Egregio Domino Simeoni Jakabffy Comitatus Krassoviensis Ordinis Vice Comiti.

P. Budam

Ex offo

Lugosini

ARHIVELE NAȚIONALE TIMIȘ

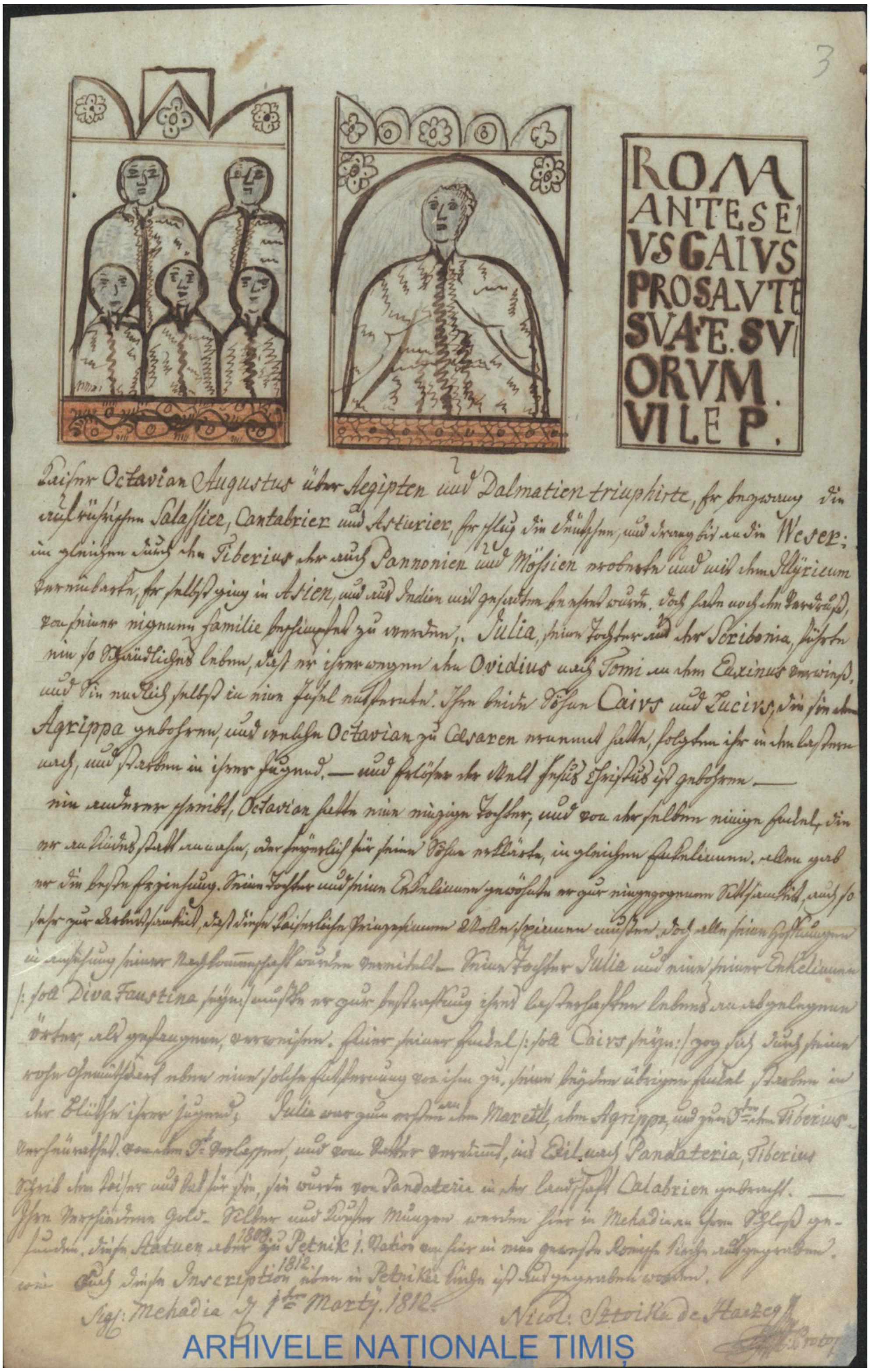

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUŢII LA STUDIEREA EVENIMENTELOR DIN ANUL 1821 ÎN JUDEŢUL VÂLCEA

Dragoş-Ionuţ ECATERINESCU

Abstract: Revolution by 1821 led by Tudor Vladimirescu, determined by internal and external realities of great tensions, in which the Romanian Lands were, marks the beginning of the Romanian's modern history, a turning point in the struggle for freedom and social justice. It was prepared by the economic-social and politico-cultural situation of the whole century that preceded it, a century known in history, due to the specific socio-political realities, under the name of the Phanariot regime.
Keywords: Tudor Vladimirescu, Revolution, Proclamation, Phanariot Regime.

Revoluţia a izbucnit pe terenul unor structuri proprii şi a unor exigenţe concrete ale societăţii româneşti. Ea a fost o reacţie la blocajul în care a fost adusă societatea de regimul fanariot, la năpăstuirile ţărănimii şi la condiţiile care înăbuşeau aspiraţiile de libertate şi de afirmare naţională a românilor.

Revoluţia lui Tudor Vladimirescu nu s-a bazat pe o mişcare şi pe un proiect ideologic bine conturat. Ea a lăsat însă în ideologia politică din România două elemente de mare semnificaţie. Astfel, *Tudor a formulat pentru prima dată teza dreptului la revoltă* ca răspuns la asuprire şi subjugare. Proclamaţia de la Padeş îi dă acestei idei o expresie populară şi o elocvenţă aparte. De fapt, textul lui Tudor Vladimirescu reproduce în termeni specifici ideea înscrisă în *Declaraţia drepturilor omului,* document fundamental al Revoluţiei franceze.

Revoluţia din 1821, reprezintă primul pas hotărât al maselor populare, care se unesc şi pornesc lupta împotriva asupritorilor, sub comanda slugerului Tudor Vladimirescu. Acest mare personaj politic, din primul sfert al veacului al XIX-lea, încă din 1818 sfătuia pe Vodă Caragea: *„ar fi bine să scapi opinca de Iuda, cu care fac mari catahrisis (abuzuri); căci tot cei săraci plătesc, iar cei mai cu stare se dau după spate. Te-ar binecuvânta norodul"*[1].

În prima parte a secolului al XIX-lea, regimul fanariot era considerat ca deosebit de asupritor şi, evident, el nu mai era reprezentativ pentru noile situaţii în care se găsea societatea românească. Recucerirea autonomiei ţării se afla în strânsă legătură cu mişcările popoarelor oprimate din zona Balcani, iar centrul de gravitaţie era societatea secretă *Eteria*, interesată într-o mişcare generală antiotomană, în fruntea căreia se afla Alexandru Ipsilanti, fiul fostului domnitor Constantin Ipsilanti.

Revoluţia de la 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, determinată de stările interne şi externe de mare tensiune în care se găseau Ţările Române, marchează începutul istoriei moderne a României, un moment de cotitură în lupta pentru libertate şi dreptate socială. Ea a fost pregătită de situaţia economico-socială şi politico-culturală a întregului secol ce i-a premers, secol cunoscut în istorie, datorită realităţilor social-politice specifice, sub denumirea de regimul fanariot[2].

1 Oţetea 1967, p. 11.
2 Deac 1976, p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro

Revoluţia a izbucnit pe terenul unor structuri proprii şi a unor exigenţe concrete ale societăţii româneşti. Ea a fost o reacţie la blocajul în care a fost adusă societatea de regimul fanariot, la năpăstuirile ţărănimii şi la condiţiile care înăbuşeau aspiraţiile de libertate şi de afirmare naţională a românilor.

Lipsiţi de consistenţa legitimităţii istorice, aflaţi în serviciul comandat, domnitorii fanarioţi trebuiau, pe de o parte, să facă faţă exigenţelor crescânde ale Porţii, pe de altă parte, să strângă pentru sine cât mai mult şi într-un timp cât mai scurt. Acest sentiment al provizoratului, al nesiguranţei şi incertitudinii înlănţuie vremea fanariotă ca o dominantă venind să explice precaritatea sporurilor creatoare ale epocii. Efemeritatea puterii domneşti şi statutul raporturilor domnitorilor cu Poarta au lăsat consecinţe ruinătoare în plan social, dar mai ales în planul moravurilor şi al estorcării maselor de ţărani.

În perioada ultimilor doi fanarioţi în Ţara Românească (Ioan Caragea şi Alexandru Şuţu) şi în Moldova (Scarlat Callimachi şi Mihail Şuţu), premergătoare mişcării revoluţionare a lui Tudor, situaţia s-a agravat. Întreaga societate intrase într-un vârtej de frustrări şi nemulţumiri.

Acţiunea lui Tudor Vladimirescu a venit, aşadar, în întâmpinarea unei stări explozive a ţărănimii. Ea a exteriorizat, totodată, nemulţumirile de ordin general şi starea de criză în societate. Tudor Vladimirescu a dat de la început şi până la sfârşitul acţiunii revoluţionare pornite de el, un *caracter antifanariot* şi, implicit, *unul naţional.* El a conservat *dimensiunea socială* a revoluţiei, dar a trebuit, prin forţa lucrurilor, să-i diminueze ascuţişul spre a putea reuni în jurul sarcinii naţionale şi structurile superioare ale societăţii, elitele acesteia. A repoziţionat, deci, dispozitivul obiectivelor, dar nu a unilateralizat ţelurile mişcării.

Revoluţia lui Tudor Vladimirescu nu s-a bazat pe o mişcare şi un proiect ideologic bine conturat. Ea a lăsat însă în ideologia politică din România două elemente de mare semnificaţie. Astfel, *Tudor a formulat pentru prima dată teza dreptului la revoltă* ca răspuns la asuprire şi subjugare. Proclamaţia de la Padeş îi dă acestei idei o expresie populară şi o elocvenţă aparte. De fapt, textul lui Tudor Vladimirescu reproduce, în termeni specifici, ideea înscrisă în *Declaraţia drepturilor omului,* document fundamental al Revoluţiei franceze.

O altă mare problemă de doctrină politică enunţată de Tudor vizează *ideea de patrie şi patriotism.* În mai multe documente, replicând membrilor Comitetului oblăduirii care îşi arogau calitatea de patrioţi, Tudor sublinia: *„Cipă semne dumneata, norod cu al cărora sânge s-au hrănit şi s-au poleit tot neamul boieresc, îl socoteşti de nimic şi numai pă jefuitori îi numeşti patria. Doar cum nu socotiţi dumneavoastră că patria se cheamă poporul iat nu tagma jăfuitorilor?"*[3]. Iată un punct nodal de judecată şi de înţelegere a ideii de patrie. Este definită în funcţie de interesele poporului, pătrunsă de un sens social. Pentru ca patria să dobândească o semnificaţie integratoare, dar poporul să desemneze totalitatea locuitorilor ţării, trebuia să li se facă dreptate celor mulţi şi dezmoşteniţi. Ideea lui Tudor este de sorginte iacobiană, fiind revelatoare de adevăr social.

Tudor Vladimirescu punea în vâltoarea evenimentelor din 1821 şi *problema naţiunii*. Nu în termeni noi faţă de reprezentările anterioare din cultura română. Interesant este că ideea revine într-un context specific. Din perspectiva procesului istoric românesc, *mişcarea revoluţionară din 1821* se înscrie pe coordonata dintre răscoala condusă de Horea, Cloşca şi Crişan de la 1784 şi revoluţia de la 1848. Nu este o răscoală ţărănească propriu-zisă ca răscoala lui Horea. Este *o insurecţie, cu vibraţii de factură ţărănească*, dar mult mai complexă, un *eveniment înglobând dimensiuni sociale şi naţionale.* În acelaşi timp, nu este o revoluţie de tipul celei din 1848. Nu a pornit de la o fundamentare spirituală istorico-culturală şi nu a întocmit un proiect politic închegat pe o mişcare ideologică.

3 Aricescu 1874, p. 155.

https://biblioteca-digitala.ro

Oricum, întreaga mişcare politică şi ideologică din etapa ulterioară a revendicat insurecţia de la 1821 ca precursoare a evenimentelor care au urmat, ca deturnator al epocii de regenerare naţională.

Gânditorii și militanţii sociali ai generaţiilor de după 1821, au perceput evenimentul ca pe un revelator al sensului dezvoltării istorice în etapele ulterioare. L-au înscris ca un moment formativ al liniei evolutive a societăţii, fiind în special subliniată conexiunea lui 1821 cu 1848. Așa a procedat Nicolae Bălcescu și Mihail Kogălniceanu.

Cel mai important program pragmatic al revoluţiei de la 1821, cunoscut și în judeţe (februarie 1821), îl reprezintă *Cererile norodului românesc*, care înglobează principiile fundamentale ale unei noi ordini sociale și în care este legitimată și promovată suveranitatea poporului, singură capabilă să ofere puterea și să impună legea.

Apelul lui Tudor Vladimirescu către *popor* a avut efectul scontat în rândul ţăranilor vâlceni, iar trupele de panduri care reprezentau grupuri din care făceau parte răzvrătiţi înarmaţi, se îndreptau spre steagul Vladimirescului, aclamând revoluţia şi strigând: *„Trăiască libertatea! Să trăiască domnul Tudor!*. La iniţiativa pandurilor care cutreierau satele, ţăranii se răzvrătesc *„primind cu ciomege, cu furci și cu topoare pe epistaţii moșierilor și pe slujbașii stăpânirii”*[4].

Rolul fundamental pe care-l va juca judeţul Vâlcea în strategia geopolitică a revoluţiei din 1821, a fost întrezărit de Tudor Vladimirescu încă din anul 1819, pe când dispunea de funcţia de vătaf de plai la Câineni. *Ideologul* slujer a prevăzut starea de spirit în plină efervescenţă a vâlcenilor, a știut, graţie peregrinărilor sale, starea administrativă și oamenii judeţului, iar mânăstările de aici, aveau să devină, mai târziu, centre de rezistenţă și apărare a revoluţiei.

Creând prima armată populară revoluţionară şi naţională şi făcând astfel să renască forţele armate proprii ale Ţării Românești – după un secol și mai bine de dominaţie străină și de încălcare gravă a suveranităţii naţionale și a integrităţii teritoriale a Principatelor – Tudor Vladimirescu a înălţat cu mândrie steagul redeșteptării naţionale a tuturor românilor, însufleţind poporul nostru să creadă în realizarea nobilelor sale aspiraţii de eliberare socială și naţională. Pentru împlinirea acestor idealuri era nevoie de unitatea tuturor forţelor din Ţara Românească. La Benești (Vâlcea), unde s-au refugiat opt familii boierești, conacul a fost atacat de căpitanii Iova și Ienciu cu arnăuţii și cu o mulţime de ţărani. Tudor, aflându-se în drum spre Slatina, la Oteteliş[5], a întrerupt marşul pentru a salva pe boierii care erau în pericol. Boierii fură conduși la conacul lui Hagi Prodan unde se dusese și Tudor cu oastea sa, compusă numai din călăreţi. Tudor le exprimă regretul de cele întâmplate și-i sfătui să se refugieze la Mănăstirea Hurezi. A dat poruncă să li se pună la dispoziţie șase care cu boi și 12 panduri care să-i însoţească până la Hurezi și le dădu și 200 de lei din pungă să aibă de cheltuială[6].

Consider de cuviinţă să ne oprim pentru a relata faptele condamnabile săvârșite la mănăstirea Benești de către o ceată, de vreo 70 de arnăuţi „hoţomani”, care se ţinea de jafuri. În acest lăcaș sfânt, aceștia au prădat și maltratat mai multe familii de mici boieri, care se retrăseseră la conacul lui Iordache Otetelișanu. *„La mănăstirea numită Benești, se aflau numeroși boieri. Oamenii lui Tudor au atacat mănăstirea cu mare furie, au cucerit-o, au omorât mai mulţi boieri, și anume pe slugerul Trandafir l-au tăiat în bucăţi, lui Petrache Poenaru i-au tăiat un braţ, pe boieroaice le-au dezbrăcat, pe fetele din casă le-au siluit, fata de 9 ani a slugerului numit Trandafir, fiind siluită de mai mulţi, a murit, odoarele de pe icoanele din biserici, le-au luat, nefiind prezent Tudor, care, sosind, a poruncit să fie omorâţi doi arnăuţi, principalii vinovaţi ai acestor nelegiuiri”*[7].

---

[4] Tamaş 2006, p. 182.
[5] Tamaş 2006, p. 182.
[6] Radu 1978, p. 115.
[7] Doc. Hurmuzaki, p. 131.

https://biblioteca-digitala.ro

Venirea căpeteniei pandurilor în ajutorul boierilor prădaţi la Benești nu dovedește caracterul antiotoman și încadrarea în Eterie a acţiunii sale. Dimpotrivă, execuţia celor doi căpitani de arnăuţi marchează disensiunea dintre conducătorul român și șefii eteriști. Prin pedepsirea elementelor nedisciplinate și prădalnice, a căutătorilor de pleașcă – fie arnăuţi, fie panduri –, Tudor n-a diminuat caracterul antifeudal al ridicării sale. Ţelul politic urmărit de el era, înainte de toate, prăbușirea regimului fanariot. Acest ţel nu putea fi atins decât printr-o acţiune organizată și Tudor a reprimat tendinţele spre anarhie și jaf ale unora dintre răsculaţi. Chiar și la Oteteliș s-a văzut că Vladimirescu apăra interesele ţăranilor, nu ale boierimii. El a trimis oșteni în satul Murgași să-l pedepsească pe zapciul aflat acolo și să-l oblige a despăgubi pe săteni: aceștia din urmă se înfăţișaseră la Tudor cu plângerea că zapciul *„îi căznește, cerându-le bani de bir i zahirele, făcându-le și alte jafuri”*[8].

După ce Tudor Vladimirescu împreună cu oastea sa revoluţionară a părăsit Otetelișul, acesta a trecut apa Cernei, apoi pădurea comunei Măciuca, traversând prin Spârleni și Creţeni. Sosit în Drăgășani, se întâlnește cu Iancu Jianu în casa acestuia, urmând ca de aici să „poposească la sfat” cu comandanţii săi în vederea asigurării unor măsuri defensive în zonă și a ridicării unor fortificaţii de apărare și rezistenţă[9].

Ţinând seama de importanţa strategică a mănăstirilor din Vâlcea, Tudor s-a îngrijit pentru a asigura o bază puternică de rezistenţă aici. În scrisoarea pe care a primit-o Ioan Solomon la Râmnic, i se comunică să lase o sută de panduri la Cozia, ca să se îngrijească de zaharelele ce sunt acolo și orice sârbi sau greci găsiţi prin mănăstiri, să fie daţi afară și să rămână numai panduri[10]. Alexandru Ipsilanti a încercat prin vicleşug să smulgă din mâna lui Tudor mănăstirile din Oltenia aprovizionate și fortificate de acesta pentru a-i servi ca bază de rezistenţă. A căutat să ademenească trupele lui Tudor Vladimirescu și a dus o acţiune de subminare a autorităţii conducătorului român punând la cale complotul căpitanilor de arnăuţi, ce avea drept scop arestarea și uciderea lui.

Tudor a văzut în mişcările lui Ipsilanti în zona Câmpulung-Curtea de Argeș-Pitești și Râmnic că ar avea de gând să se ascundă în Oltenia. El a dat ordin, ca sub pedeapsa cu moartea, nici un *zavergiu*[11] să nu fie admis în cetăţile sale oltene. Comandantul de arnăuţi Caragea a căutat să ia prin viclenie Mănăstirea Cozia, fortificată de panduri, dar «atentatul a eşuat, notează Fleischackl, graţie severei vigilenţe prin care Tudor se străduieşte să-și apere cele cinci judeţe ale Olteniei»[12]. M. Cioranu subliniază în memoriile sale importanţa strategică a mănăstirii Cozia și a districtului Vâlcea, locuri foarte greu de cucerit, sigure pentru apărare[13]. După intrarea în ţară, turcii s-au instalat în mănăstirile care apărau intrarea Văii Oltului dinspre Sud, în Șerbănești, Străjești, Mamul și Stăncești. Planul era ca, în zorii zilei de 7 iunie, armata grecească să atace mănăstirea Șerbănești, unde o parte din turci erau închiși, iar pandurii, ocolind poziţiile turcești, să le taie drumul spre Craiova. Turcii au prins de veste și au atacat detașamentul lui Anastasie, și fiind respinși au dat foc Drăgășanilor. Caravia crezu că turcii se retrag și porni fără să mai ţină seama de ordinea de bătălie stabilită. În fruntea batalionului sacru el atacă mănăstirea Șerbănești. Dar turcii îi împresurară și «năvălind asupra lor cu toată îndrăzneala au făcut mare prăpădenie, încât dintre mavrofori puţini au rămas»[14].Trupele de rezervă în loc să sară în ajutorul celor ce se aflau în pericol, o luară la fugă, târând cu ele și pe Alexandru Ipsilanti până la Râmnic. Dacă turcii nu

8 *D.I.R.*,V, p. 300.
9 Bălașa 1982, p. 60.
10 Solomon 1910, p. 21.
11 Revoluţionar grec din anul 1821.
12 Doc. Hurmuzaki, p. 697.
13 Tamaș, Nestorescu Bălcești 1980, p. 291.
14 Tamaș, Nestorescu Bălcești 1980, p. 295.

https://biblioteca-digitala.ro

i-au urmărit, meritul este al lui Iordache Olimpiotul care, cu arnăuţii săi și cu pandurii lui Ion Oarcă, a năvălit în foc și a silit pe turci să se întoarcă în mănăstiri.

Lupta de la Drăgășani a pecetluit cariera revoluţionară a lui Ipsilanti cuprins de groază și de deznădejde, ameninţat nu numai de turci, ci și de proprii săi soldaţi care, bănuindu-i intenţia de a fugi, îi ţineau calea și-i cereau solda. El s-a refugiat în Mănăstirea Cozia unde a stat trei zile «cu străji și pază îndestulă» până i-a venit autorizaţie de a trece în Transilvania.

Hagi Prodan, Mihaloglu și Macedonschi s-au retras în Oltenia cu forţele de rezistenţă, rânduite de Tudor Vladimirescu, siub comanda fratelui său Papa și a căpitanilor Dumitru Gârbea şi Ghiţă Haiducu în Mănăstirile Tismana, Cozia, Hurezi, Bistriţa, Polovragi și Lainici[15].

Este important să ne oprim asupra luptei de la Drăgășani, deoarece această acţiune militară a fost considerată ca fiind analizată injust în istoriografia veche. Istoricul Constantin D. Aricescu, în lucrarea sa[16], nu a făcut distincţie între prima și a doua luptă de la Drăgășani, deși a folosit importantele informaţii cuprinse în memoriul lui Chiriac Popescu. Ceilalţi istorici mai vechi fie au preluat ideile lui Aricescu, fie au trecut cu vederea acest eveniment important din istoria României. În noua istoriografie, abia în anul 1954 s-a precizat pentru prima oară că această luptă a avut loc în data de 29 mai 1821[17], între turcii învingători la Zăvideni și pandurii (din oastea lui Tudor Vladimirescu) veniţi de la București, care se aflau sub conducerea lui Dimitrie Macedonschi și Hagi Prodan. De atunci această luptă a fost socotită ca o acţiune independentă a pandurilor și nicidecum ca un episod premergător celei de-a doua lupte de la Drăgășani (7/19 iunie 1821).

Pentru a elucida cum au decurs firul evenimentelor, prezentăm cele două episoade ale luptei de la Drăgășani. După arestarea lui Tudor Vladimirescu la Golești, în împrejurările cunoscute, oastea pandurilor s-a dus la Pitești, condusă fiind de către Iordache Olimpiotul și Ianache Farmache.

Spre sfârșitul lunii mai 1821, forţe superioare turcești înaintaseră de la Vidin la Craiova. O parte dintre acestea s-au îndreptat spre Râmnicul-Vâlcea, prin Drăgășani. Ele aveau misiunea să interzică pandurilor și eteriștilor trecerea Oltului și să nu-i lase să ocupe mănăstirile din nordul Olteniei[18]. În ziua de 26 mai 1821, aceste forţe s-au luptat în satul Zăvideni (situat la nord de Drăgășani) cu pandurii conduși de Ioan Solomon, pe care i-au silit să se retragă.

În aceste condiţii, la 25 mai 1821, oastea pandurilor a început deplasarea de la Pitești „pe drumul Craiovei" spre Slatina, conformându-se ordinelor primite din partea conducerii Eteriei.

Oastea pandurilor fusese precedată, la două zile de marş, pe aceeași direcţie, de o avangardă alcătuită din panduri și arnăuţi, sub comanda căpitanului Simeon Mehedinţeanul și bulucbașa Iovanciu Bitoleanu. Astfel, oştirea pandurilor a fost acoperită pe direcţia de marş de către avangarda sa, care a precedat-o pe axul de mişcare de la Piteşti la Slatina și apoi până la Vultureşti. Tot în ziua de 25 mai, avangarda oștirii pandurilor a învins pe turcii care ocupaseră orașul Slatina și i-a silit să se retragă. Această veste a fost comunicată pe drum „trupului cel mare", care – între timp – se apropiase de Slatina. După o oră le-a sosit altă știre, că peste Olt, la Drăgășani, se aflau circa 3.000 de turci, detașaţi din forţele venite în Oltenia de la Vidin. Atunci, oștirea pandurilor, care se afla pe malul stâng al Oltului, s-a deplasat spre nord până la satul Vultureşti, unde a sosit în data de 27 mai 1821. În acest sat au fost ajunși de avangarda lor, comandaţi numai de Iovanciu Bitoleanu[19], care timp de șapte zile oprise pe turci să înainteze spre nord și să treacă Oltul de pe

[15] Tamaș 1974, p. 77.
[16] Aricescu 1874, pp. 283–287.
[17] Neacșu 1954, p. 142.
[18] Iorga 1921, p. 203.
[19] Neacșu 1962, p. 210.

https://biblioteca-digitala.ro

malul drept pe malul stâng. Cu toţii au poposit în acel sat, unde tot la această dată au pregătit trecerea Oltului la Drăgășani[20].

Trecerea râului Olt de către oștirea pandurilor s-a executat prin vad, în dreptul satului Vulturești, mai la nord de târgul Drăgășani. La acea epocă, locul de trecere era ascuns de o pădure deasă și mare care favoriza trecerea râului Olt prin surprindere, de la satul Vulturești drept spre satul Călina[21].

În noaptea de 27 spre 28 mai 1821, primul eșalon format din cei 300 de panduri au trecut Oltul în dreptul satului Vultureşti pe direcţia satului Călina, fiind protejaţi de pădurea mare şi deasă. De acolo eșalonul s-a deplasat mai întâi spre vest de acel sat și apoi spre sud, ocupând culele din viile situate la nord de Drăgășani. În ziua de 28 mai, la revărsatul zorilor, turcii aflaţi în mănăstirea Drăgășani au fost atrași de focul deschis de cei 300 de panduri, ei au atras împotriva lor mai multe forţe. În această zi, turcii au atacat de mai multe ori poziţia ocupată în vii de panduri, fără să obţină vreun rezultat, fiind respinși cu mari pierderi. În felul acesta, armata turcă a slăbit supravegherea oștirii pandurilor, poposită lângă satul Vulturești.

Lupta a durat toată ziua de 28 mai și s-a soldat cu pierderi mari din partea turcilor, care lăsaseră pe câmpul de război „86 de morţi și un număr mai mare de răniţi"[22]. Din cei 300 de panduri, care se războiseră cu turcii, au căzut pe câmpul de onoare 33 morţi și 17 răniţi[23].

În timp ce pandurii sub comanda lui Simion Mehedinţeanu și Iovancea din Strejești au susţinut lupta cu invadatorii turci, în viile din Dealul Drăgășanilor, pandurii rămași în stânga Oltului, au trecut pe la Poganu spre locul de luptă, protejaţi de zăvoiul de sălcii și plute, din luncă. Turcii au observat destul de târziu acest lucru și imediat s-au retras în cele trei clădiri din partea de sud-est a orașului – peste actualele străzi ce merg paralel, Traian și Decebal. Înfrânţi de braţul puternic al pandurilor, mult reduși ca număr, turcii au dat foc orașului, lăsând numai cele trei clădiri în care s-au închis. Incendiul era utilizat de turci, nu atât pentru a avea câmp deschis în partea de apus și miazănoapte, cât pentru a timora populaţia băștinașe, care sprijinea pe pandurl. Iată cum descrie Chiriac Popescu incendiul Drăgășanilor, efectuat de cotropitorii turci: *„Au ars și putea omul de trei sferturi de ceas departe, a vedea pe jos para de la flacăra cea mare, care se urcase val în aer"*[24]. Focul în Drăgășani a continuat toată noaptea.

Încă din seara de 28 mai, un număr de 250 de panduri s-au unit cu corpul ce trecuse Oltul. Ei au organizat planul de atac, care consta din încercuirea celor trei puncte fortificate. În linii mari, pandurii au ocupat cele opt drumuri, care se întâlneau la Drăgășani. În dimineaţa zilei de 29 mai, un grup de călăreţi turci[25], care în timpul noţii făcuseră de patrulă în jurul clădirilor, au intrat în curtea mănăstirii. După un scurt interval de timp turcii ies din cele trei clădiri ca să atace pe panduri. Cel care a atacat primul a fost serdarul Diamandi. Cavaleria sa a izbit frontal trupele sălbaticului Cara-Feiz, care a lăsat pe câmpul de luptă 56 de morţi *„iar ceilalţi se închiseseră în mănăstire"*[26]. În acest timp de răgaz, Macedonschi i-a confirmat lui Diamandi că Tudor a fost arestat și că el a luat comanda pandurilor. Diamandi și-a dat seama că fără Tudor lupta nu mai avean nici un sens și acesta a fost motivul, pe care nu l-a comunicat, dar pentru care el a părăsit lupta și *„s-a despărţit pe neașteptate de Macedonschi și a plecat cu cavaleria sa la Mănăstirea Horezu"*[27], ca să se unească cu restul pandurilor tudoriști, din mănăstirile de sub

[20] Neacşu 1962, p. 212.
[21] Neacşu 1962, p. 213.
[22] Aricescu 1874, p. 285.
[23] Aricescu 1874, p. 286.
[24] Berindei, Mutașcu 1962, p. 175.
[25] Berindei, Mutașcu 1962, p. 177.
[26] Aricescu 1874, p. 286.
[27] *D.I.R.*, V, p. 313.

https://biblioteca-digitala.ro

munte. Diamandi nu ar fi descărcat nici un foc de puşcă dacă ar fi ştiut de cele întâmplate cu Tudor Vladimirescu.

În faza a doua a luptei, pandurii sub comanda lui Macedonschi și Hagi Prodan au strâns cercul și în cele din urmă apropiindu-se de mănăstire și de cele două case, s-au împărţit în trei coloane, fiecare având de apărat o latură a triunghiului de foc care se concentra asupra celor trei clădiri, în așa fel încât să întrerupă legătură dintre turci.

Lupta a continuat la o bătaie de pușcă, din casele incendiate și de după meterezele improvizate.Turcii răspundeau atacului pandurilor „mai vârtos din casa șetrarului, care era mai aproape de mănăstire". Cealaltă casă, era desigur mai departe. Pandurii au continuat asediul celor trei clădiri, cu ajutorul a două tunuri mici, iar turcii pierduseră orice speranţă de a mai scăpa din această încleștare. Dar pandurii, înainte ca turcii să se predea, văzând că li se împuţinează muniţia, au slăbit atacul și socotind că nu fac altceva decât să acopere retragerea eteriștilor, în nordul Vâlcii, unde aceștia aveau să înceapă iarăși jaful, s-au retras în noaptea de 29 spre 30 mai, spre Râmnicu Vâlcea, *„la o pozițiune îndepărtare 6 ore de la Drăgășani"*[28]. Macedonschi spune textul: *„Cu oastea m-am oprit în târgușorul Râmnic"*[29]. El motivează retragerea de la Drăgășani așa: *„înfrângând pe cei 4000 de turci...am pornit să-l urmăresc pe trădătorul serdar Iamandi, căruia i-am ordonat în această luptă de la Drăgășani să atace cu cavaleria, dar îndată ce a început focul bătăliei, Iamandi a fugit cu întreaga sa cavalerie alcătuită din 2000 de arnăuţi și m-a lăsat numai cu infanteria de panduri"*[30]. Acesta este numai un motiv. Chiriac Popescu spune că turcii ar fi fost luaţi prizonieri, dacă Iordache Olimpiotul și Farmachi nu i-ar fi suspectat de infidelitate și nu le-ar fi oprit muniţia la Pitești. Turcii au luat retragerea pandurilor drept tactică de luptă *„și nu cutezară a ieși două zile din monastire și din casele unde erau închiși; după aceia rămânând puţini turci de pază în monastire, ceilalţi plecară spre Craiova, cu răniţii lor"*[31].

În această luptă, turcii au avut 500 de morţi și tot atâţia răniţi[32]. Din partea pandurilor au căzut 156 de morţi și 73 de răniţi. Între răniţi a fost și Hagi Prodan, care a fost adus la spitalul din casele Episcopiei Râmnicului.

În parte, lupta de la Drăgășani ar fi fost câștigată de panduri, dacă ei ar fi avut tot armamentul necesar, pe care li-l opriseră eteriștii la Pitești. Ar fi ţinut încercuiţi pe turci, aceștia ar fi fost nevoiţi să se predea. Iată cum Eteria, nu numai că nu a obţinut rezultate militare, dar prin lipsa ei de disciplină și ambiţie, a frânat potenţialul ofensiv al pandurilor.

După luptele pandurilor din 28 și 29 mai, turcii s-au retras în punctele puternic fortificate: mănăstirile Şerbănești, Strejeşti, Stăneşti și Mamu. O parte din turci au plecat cu răniţii lor la Craiova.

În Drăgășani au lăsat numai grupuri de strajă, care să păzească și să observe mișcările pandurilor. Cu aceste detașamente de turci s-au lovit pandurii căpitanului Ruscanu. Lupta s-a dat „pe la revărsatul zorilor", când „pandurii au călcat grajdurile dușmanului și i-au răpit un număr însemnat de cai. Astfel dușmanii se află acum la Drăgășani. În urma acestei știri, Ipsilanti a trimis de la Râmnicu Vâlcea imediat pe Vasile Caravia, asasinul lui Tudor, ca să meargă în părţile Drăgășanilor, *„să iscoadească pă subt cumpăt, starea turcilor ce se află acolo"*[33].

Lupta aceasta a pandurilor conduși de căpitanul Ruseanu a avut loc după 29 mai și după retragerea forţelor principale turcești, care stătuseră închise două zile, în cele trei clădiri. Cu

[28] Aricescu 1874, p. 286.
[29] *D.I.R.*, V, p. 522.
[30] *D.I.R.*, V, p. 523.
[31] Aricescu 1874, pp. 285–286.
[32] Berindei, Mutașcu 1962, p. 179.
[33] Berindei, Mutașcu 1962, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro

câteva zile înainte de 7 iunie, grosul armatelor turcești sosiseră din nou în Drăgășani, în speranța de a înainta și a cuceri Ocnele Mari.

Pentru a menţine moralul trupelor, comandanţii Eteriei, au scornit minciuna, că la Râmnic vine Alexandru Ipsilanti „cu muscalii". La 31 mai, aproape întreaga armată grecească de 6000 de oameni a trecut Oltul și a făcut joncţiunea la Râmnic[34] cu trupele de panduri din dreapta Oltului. În același timp, 40 de căpitani de panduri merg împreună la Ipsilanti și cer pe Tudor. Odată cu sosirea în Râmnic a trupelor grecești și a pandurilor ce veneau de la Golești, vestea asasinării lui Tudor s-a răspândit ca fulgerul. Zadarnic încercau trădătorii, asasinii și jefuitorii eteriști să înșele pe panduri. Aceștia îl vroiau pe Tudor. În ziua de 1 iunie, cei 40 de căpitani de panduri, socotind că fără el lupta era fără sens, se strânseră și făcură o jalbă către Ipsilanti.

Macedonschi văzând că armatele de panduri și chiar căpitanii nu-l recunosc de șef, pentru că i se imputa moartea lui Tudor, a mers la Ipsilanti și a amenințat că va ataca pentru aceasta pe eteriști. Ipsilanti a jurat solemn că toate zvonurile lansate despre moartea lui Tudor erau false *„și i-a afirmat cu tărie cu hotărâre că Tudor este în viață și a fost trimis de el în Basarabia"*[35]. El încercase să cumpere cu bani pe panduri și să-i despartă de Macedonschi și de Hagi Prodan, dar cert este că ei, după moartea lui Tudor, pierduseră orice șansă de izbândă. Iată cum s-a descompus cea mai autentică mișcare românească, îndreptată împotriva exploatării.

Alexandru Ipsilanti auzind de faptul că pandurii luaseră caii turcilor la Drăgășani, a trimis pe Vasile Caravia să afle situaţia turcilor. Acesta i-a adus vestea că nu sunt mulţi și au hotărât să pornească o armată spre Drăgășani. Însuși Ipsilanti s-a îndreptat spre Drăgășani, în speranţa că pandurii vor uita pe Tudor, se vor lepăda și de Macedonschi și de Hagi Prodan, şi-l vor urma.

Scrisorile lui Ipsilanti prin care numise comandant al oştilor de la Drăgășani pe Iordache și sfatul de a ataca după planul lui Dimitrie Macedonschi, căruia i se luase comanda, provocă invidia lui Caravia, care va duce la dezastrul întregii armate. În noapte de 5 spre 6 iunie, căpitanul Iordache ordonase lui Caravia să ocupe poziţia la Drăgășani și să nu atace până nu-i vin forţele de la Curtea de Argeș. Iordache a pornit în calea lor[36].

Părerea după care lupta din 7 iunie s-ar fi dat în faţa Mănăstirii Șerbănești și că turcii din mănăstirea Șerbănești au răspuns printr-un contraatac, nu are temei documentar. Mănăstirea Șerbănești este la 13 km distanţă de centrul actual al Drăgășanilor și în extremitatea de sud a comunei Ștefănești.

Reluând problema luptei, constatăm că Iordache hotărăște ca să atace pe turci pe data de 8 iunie. Acest ordin l-a transmis tuturor conducătorilor de unităţi iar el a plecat în întâmpinarea detașamentului său care venea de la Curtea de Argeş.

În partea de est și de sud a Drăgășanilor era *o pădure deasă.* Turcii, în număr de 2500, s-au oprit în spatele pădurii. Aceștia, văzându-i izolaţi pe arnăuţi, s-au năpustit asupra lor și i-au gonit. Trupele turcești erau în plin avânt. O parte din panduri s-au retras la Sutești, unde au continuat lupta, iar altă parte s-au retras până la podul Groșerii, *„la piscul ce zice al Călinii"*[37], unde au dat ultimele lupte. Turcii au fost respinși și s-au înapoiat la Drăgășani.

O parte din grecii supravieţuitori, scăpaţi în pădurea de lângă Drăgășani, au trecut Oltul şi s-au retras spre Curtea de Argeş[38]. Din cei 600 de oameni ai batalionului sacru, au scăpat 100. *„Turcii au luat prizonieri trei oameni și întreaga fanfară, care aparţinea lui Dinicu Golescu"*[39].

[34] *D.I.R.*, V, p. 431.
[35] *D.I.R.*, V, p. 455.
[36] *D.I.R.*, V, p. 572.
[37] Ceaușescu 1968, p. 52.
[38] *D.I.R.*, V, p. 98.
[39] *D.I.R.*, V, p. 318.

https://biblioteca-digitala.ro

Ipsilanti a stat la 15 km de locul bătăliei. *„Înainte de a se lumina de ziuă, la 6 iunie, un curier special s-a întors și i-a adus primul vestea despre înfrângerea totală de la Drăgășani, a întregii armate"*. Auzind aceasta, împreună cu Macedonschi, pe care-l chemase în ultimul timp spre a salva situaţia, a plecat spre Drăgășani, dar pe drum s-a întâlnit cu grupul de arnăuţi, apoi cu circa 2000, care nu au voit a li se supune și și-au continuat drumul spre Râmnic. Cu ei a plecat chiar o parte din escorta lui Ipsilanti. Însuși Vasile Caravia, asasinul lui Tudor, „beat, înconjurat de câţiva oameni" a trecut pe lângă prinţ fără să-l observe. În această situaţie de descompunere a armatelor, Ipsilanti s-a oprit pe loc, iar Macedonschi cu 14 oameni a plecat în galop ca să-și dea seama de starea lucrurilor.

Lupta de la 7 iunie, a fost o luptă fără unitate de comandă iar șefii Eteriei, niște ambiţioși, venali, incapabili și fără calităţi strategice. Turcii, „a treia zi" de abia au ieșit din Drăgășani, ca să atace pe malul stâng al Oltului, o coloană de refugiaţi civili, ce mergeau spre Austria. Socotind că sunt eteriști, i-au omorât pe toţi[40].

În cursul nopţii de 8 spre 9 iunie 1821, detașamentul de panduri români condus de căpitanul Ioan Oarcăn s-a retras în pădurile vecine, scăpând astfel prin eroismul lor urmărirea de către turci a resturilor oștirii Eteriei care se retrăgeau în mare grabă spre Râmnicu-Vâlcea, împreună cu Alexandru Ipsilanti, care nu a fost prezent pe câmpul de luptă și a lăsat să fie sacrificaţi mavroforii din batalionul sacru.

Intervenţia pandurilor români conduși de căpitanul Oarcă, în cea de-a doua luptă de la Drăgășani, a avut un rol important. Atacul acestora din tabăra de lângă satul Sutești s-a dezlănţuit cu multă hotărâre împotriva flancului stâng și spatelui oștirii otomane, care disociase atacul batalionului sacru al mavroforilor pe câmpia Drăgășanilor. Efectivul redus al pandurilor nu le-a dat însă posibilitatea să susţină mult timp atacul, dar rezistenţa lor în tabăra situată lângă podul din vecinătatea satului Sutești a atras forţele oștirii otomane, care nu a mai continuat urmărirea și distrugerea totală a oștirii Eteriei, aflată în plină retragere spre frontiera Transilvaniei.

Astfel, pandurii români și mavroforii din batalionul sacru, prin sacrificiul vieţii lor, s-au înfrăţit în lupta comună dusă împotriva Imperiului otoman.

Lupta de la Drăgășani a pecetluit cariera revoluţionară a lui Ipsilanti cuprins de groază și de deznădejde, ameninţat nu numai de turci, ci și de proprii săi soldaţi care, bănuindu-i intenţia de a fugi, îi ţineau calea și-i cereau solda. El s-a refugiat în Mănăstirea Cozia unde a stat trei zile «cu strajă și pază îndestulă» până i-a venit autorizaţie de a trece în Transilvania.

Hagi Prodan, Mihaloglu și Macedonschi s-au retras în Oltenia cu forţele de rezistenţă, sub comanda căpitanilor Dumitru Gârbea și Ghiţă Haiducu în Mănăstirile Tismana, Cozia, Hurezi, Bistriţa, Polovragi și Lainici[41].

Alexandru Ipsilanti, închis la Cozia, aștepta deznodământul soartei sale; «oștile se ţineau după el cerând de la dânsul lefile» sub ameninţarea cu moartea. Ipsilanti a cutezat totuși să le reproșeze că «au fugit din război de la Drăgășani, fără a deșerta măcar un pistol asupra vrăjmașului», acum «ducă-se unde vor vrea de a găsi de mâncare căci dânsul nici leafă are a le da, nici de mâncare». În aceste zile de panică și destrămare a armatei eteriste, un ofiţer din anturajul lui Ipsilanti și anume Nicolae Scufes (care se numără printre călăii lui Tudor) a furat casa de bani a oștirii grecești și a fugit în Austria.

La Cozia agitaţiile trupelor eteriste împotriva comandantului lor suprem devenea tot mai puternică. «Toţi strigau împotriva lui și îndrăzneala lor ajunsese până acolo, relatează Ivan Petrovici Liprandis, încât au luat cu forţa din bucătărie, de la bucătar, prânzul pregătit pentru

40 *D.I.R.*, V, p. 318.
41 Tamaș 1974, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro

el»[42]. Ca să scape de urmăritorii săi, care cerea socoteală și care nu înţelegea să-i îngăduie a se salva singur, noaptea, pe ascuns, a ieșit din mănăstire și a fugit spre Turnu Roșu.

Trădarea care s-a produs în sânul armatei grecești a făcut ca mulţi să treacă de partea turcilor. Cel mai odios episod al acestei goane după foști tovarăși de luptă, s-a petrecut la Mănăstirea Cozia. Aflând că Ipsilanti s-a oprit în acea mănăstire mai multe zile, Sava s-a dus să vadă dacă n-au mai rămas greci și arnăuţi acolo și a găsit mănăstirea întărită de serdarul Diamandi care s-a închis acolo cu 70 de arnăuţi[43]. Turcii și arnăuţii lui Sava o împresoară, dar mănăstirea avea ziduri groase și două tunuri lăsate de Ipsilanti. Asediul se arată deci lung și anevoios. Atunci Sava recurse la un vicleșug. El promise serdarului Diamandi că-i va cruţa viaţa dacă va depune armele. Diamandi și toată garnizoana s-au predat, dar au fost aruncaţi în lanţuri și cu steagurile lor au fost duși la București și de acolo la Constantinopol unde au pierit toţi de ștreang și de sabie.

Valiul de la Silistra, Mehmed Selim pașa, scria marelui vizir despre prinderea serdarului, capturile făcute de oștile otomane după lupta de la Mănăstirea Cozia arătând că s-au luat «o sută treizeci și opt de limbi, douăzcei și șase perechi urechi, patru căpăţâni, două tunuri – unul mic și unul destul de mare – precum și două care de muniţii»[44].

Tudor Vladimirescu a fost un exponent al stărilor politico-sociale din societatea românească de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, când procesul de descompunere a relaţiilor sistemului feudal era foarte avansat și când regimul de dominaţie turco-fanariot intrase în criză. Numele eroului continuă să fie un simbol al energiei poporului nostru și al capacităţii lui creatoare, generatoare de mari împliniri.

Mănăstirile vâlcene, loc de rugă și de muncă, dar și de apărare, în care pana se transforma, în vremi de cumpănă, în paloș pentru apărarea gliei naţionale, au îndeplinit un rol deosebit în strategia revoluţiei de la 1821. Ea a avut un rol important în afirmarea drepturilor naţionale ale poporului român. Îndreptată împotriva asupritorilor interni și a jugului străin, marea ridicare din 1821 a avut un dublu caracter: social-antifeudal și naţional.

Biserica a apreciat și sprijinit acţiunile întreprinse de Tudor Vladimirescu. În zona judeţului Vâlcea, s-a remarcat ca participant alături de panduri în luptele de pe Valea Oltului, arhimandritul Theodosie Bistriceanu. În anul 1977, s-a publicat un studiu intitulat *„Clerici participanţi la lupta pentru independenţă, înainte de anul 1877”*[45]. De această dată, la șirul celor ce s-au învrednicit a se înscrie în rândurile revoluţionarilor, este adăugat încă un nume.

La Arhivele Statului din Râmnicu-Vâlcea se păstrează Dosarul 718/1833, cu actele Epitropiei răposatului arhimandrit Theodosie, egumenul mănăstirii Bistriţa (din judeţul Vâlcea) «fost rebelist».

Știm că în anul 1821, mănăstirea Bistriţa a fost arsă de turci, întrucât aici se baricadaseră revoluţionarii[46]. Era egumen aici încă din anul 1819, «Theodosie arhimandrit, proin Raduliot». Participând la revoluţie, după luptele de la mănăstirea Bistriţa, arhimandritul amintit s-a refugiat împreună cu paharnicul Dimitrie Amira din București și cu alţii, la Sibiu. Intenţiona să meargă în Rusia, «pentru ale sale trebuinţe» după cum spune într-o jalbă a sa, *Călin postelnicul din Râmnicu Vâlcea.* Tot de la acesta, aflăm că în anul 1830, arhimandritul Theodosie «și-a dat obștescul sfârșit», *la Iași.* Din actele ce se păstrează în dosarul amintit, la Călin rămăsese dator 1.125 lei, sumă ce reprezenta simbria ce i se cuvenea din 1814 până în 1821, precum și niște

42 *D.I.R.*, IV, p. 321.
43 Tamaș, Nestorescu Bălcești 1980, p. 291.
44 Revoluţia de la 1821 1980, p. 382.
45 Piteșteanul 1977, pp. 313–341.
46 Bălașa, Purcărescu 1972, pp. 319–320.

https://biblioteca-digitala.ro

datorii la negustori râmniceni, de la care «luase marfă în trebuința mănăstirii», și pe care le plătise reclamantul.

Cea mai mare parte din «*calabalîc*» l-a lăsat la Sibiu, dat în primire paharnicului Dimitrie Amira «cu foaia supt iscălitură numitului». Călin postelnicul cere Marii Logofeţii să fie despăgubit din lucrurile «ce să vor dovedi la numitul boeri» și care se vor vinde la mezat.

Ceea ce vreau să remarc în această comunicare, este faptul că *pe lângă participarea lui Theodosie la revoluţia de independenţă naţională,* numitul arhimandrit era *un mare cărturar.* Avea «două lăzi cu bibliotecă» și că «acele lăzi cu cărţi, au trimis pe un diiaconu Kesarie ce-l avea lângă dânsul, cu poruncă de acolo din Sibiu, către vekilu Aghenţii din Craiova, de le-au luat acele lăzi». Într-o însemnare din 30 august 1830, se amintesc «46 de cărţi (în limba) latină, gre (a)că și franţozăşti», ce fuseseră ascunse în *Peștera de la Bistriţa.* La fila 49 punctul F din același dosar, sunt trecute între altele, «şase bucăţi filade franţuzești și latinești», ce aveau să se vândă la mezat. La fila 111, un document în copie menţionează: «lada și cufărul cu cărţi, ale răposatului arhimandrit Theodosie Bistriceanu (...) mi s-au luat de fost p-acea vreme caimacam al Craiovei d (umnealui) Costake Samurcaş, cu cuvânt că numitul, răposat (ul) arhimandrit, ar fi fost rebelist și asemenea lucruri nu să cuvine să stea la mine și nici că au voit a-m (i) da vr-un înscris». Theodosie a luat parte activă la revoluţie. Aceasta reiese, fără îndoială, și din faptul că, atunci când toţi cei neimplicaţi s-au înapoiat la posturile lor, el a rămas mai departe în exil, ca şi episcopul Ilarion.

Din dosarul menţionat prezentăm actul de la fila 2.

1833, iulie. București. Cererea lui Călin postelnicul către Marea Logofeţie a dreptăţii, ca din lucrurile răposatului arhimandrit Theodosie Bistriceanu, să fie despăgubit de suma de 1.125 lei, pentru care are zapis semnat de numitul arhimandrit.

«*Către cinstita Logofeţie a dreptăţii, prea plecată jalbă:*

Fierbinte jăluiesc prea cinstei Mari (i) logofeţii că încă din leat 1814, aflîndu-mă slugă la răposatul arhimandrit Theodosiie, proin Raduliot, până la leatu (l), între care diastima de ani făcîndu-se și egumen la sfînta mănăstire Bistriţa, din jud. Vîlcea, într-acea diiastimă de egumenie întâmplîndu-se răzvrătire în ţara aceasta (sub. D.B.), fugind și sfinţiia sa de la mănăstirea Bistriţa, au intrat în Ţara Nemţească, de unde vrînd și de acolo a merge în Rusiia pentru ale sale trebuinţi, socotindu-mă cu sfinţiia sa de multă puţină simbriia mea ce eream să iau mi-au rămas datori lei 1.125. Și neavînd bani a-mi răspunde mi-au dat un zapis cuprinzători că pînă se va întoarce de acolo, să-mâ plătească cu a lor dobîndă banii, ba și de alţi bani ce l-am plătit pă la neguţării din Rîmnic, ce printr-un al mieu credit, luase marfă în trebuinţa mănăstirii. La a căruia plecare în Rusia, având calabâlîc mult, au luat o prea puţine lucru-cu sineşi, din haine. Iar celelalte, rămase calabâlîc cu foaie supt iscălitura numitului, puindu-l într-o ladă mare, l-au lăsat la d (umnealui) *paharnicu (l) Dimitriie Amira de aici din București,* aflîndu-să și dumnealui tot acolo în *Sibii,* dîndu-i și keile ei, ca să fie îngrijitori cu a le aerisi de-a pururea. Pă care, adăstîndu-l a venit, la leat (1)1830 am înţeles că la Iaşi fiind, și-ar fi dat optșescul sfîrșit. Că de numitului, adăstîndu-l pînă acuma, ca doar să va arăta vre-un clironom al numitului, ca și eu să mă poci dăspăgubi, văz că nimini nu s-au arătat. De aceia mă rog prea cinst (itei) Marii Logofeţii ca să kibzuiască pentru aceste mai sus arătate lucruri ce prin foaiea aceia să vor dovedi la numitul boeri, ca oricum, să nu rămîi păgubaş. Sau cum va fi mila prea cinst (itei) Mari (i) Logofeţii, asupră-mi.

Prea plecat, supus,
Călin postelnicul ot Rîmnicu, jud. Vîlcea.

(Marginal:) Nr. 4843. Primit iulie 21. (1)833»[47].

[47] Bălașa 1947, pp. 518–519.

https://biblioteca-digitala.ro

Idealurile revoluţiei de la 1821 au constituit o pildă şi un nobil îndemn pentru generaţiile ce au înfăptuit marile transformări ulterioare. În cadrul acestui proces, Tudor Vladimirescu s-a impus prin curajul, tenacitatea și sacrificiul său ca un deschizător de drum nou, întruchipând energia și elanul unui întreg popor dornic să se emancipeze de orice asuprire internă și străină.

Un alt moment în care pandurii din Oltenia s-au remarcat, a fost participarea acestora în războiul ruso-turc (1828–1829). Evoluţia evenimentelor balcanice din deceniul al treilea al secolului trecut a dus din nou la un conflict armat între Rusia şi Turcia. Rusia a început operaţiunile militare concomitent pe două fronturi: în Caucaz și la Dunăre. Armata rusă destinată frontului de la Dunăre, comandată de generalul Wittgenstein, a trecut, la 14 aprilie 1828, în Moldova pe la Sculeni, Fălciu şi Vadul lui Isac, ajungând numai în câteva zile să ocupe principalele orașe din Muntenia[48]. În Craiova, trupele de cazaci au sosit la 8 mai (stil vechi) iar *„muscalii pedeștrii, miercuri, la două certi din zi"*, găsind orașul *„fugit de frica turcilor, pă unde putuse oricare"*[49]. Comandantul suprem al pandurilor a fost numit Ioan Solomon, vechi tovarăș de arme al lui Tudor Vladimirescu.

Pandurii din Oltenia au fost primii care s-au alăturat armatei ruse. Într-un timp record, şi anume într-o lună de zile, Ioan Solomon a reușit să alcătuiască o oaste pandurească având un efectiv de 3500 – 4000 de oameni. Recrutarea pandurilor a fost bine organizată cu ajutorul unor căpitani cu multă experienţă, ca Gh. Magheru, Mihalache Ciupagea, Ioniţă Ceganu ş.a., care și-au cunoscut vechii luptători din trecutul război ruso-turc (1806–1812) și din vremea mișcării revoluţionare din 1821 în faţa cărora acești comandanţi aveau o binemeritată autoritate.

Din cei 3500 – 4000 de panduri menţionaţi în amintirile lui Solomon, nu avem până acum atestaţi în izvoare documentare decât 104 în Gorj, 122 în Mehedinţi, 474 în Vâlcea[50] şi 26 în Dolj, în total de 726. Din datele consemnate, rezultă că 325 de panduri au murit în război, 62 au fost răniţi, iar 2 au căzut prizonieri la turci. Subliniem că pandurii din judeţul Vâlcea au plătit cel mai greu tribut de vieţi omenești, din cei 474 de oameni plecaţi la război, întorcându-se acasă numai 212, deci mai puţin de jumătate dintre ei.

În tabelul de mai jos[51], sunt prezentaţi numărul de panduri din judeţul Vâlcea, care au participat la războiul ruso-turc:

Panduri nr.	**Plasa**	**Unde au slujit**	**Supt a cui comandă**	**Câţi răposaţi are**	**Câţi sunt în fiinţă**	**Câţi au murit în război**	**Cât au răposat în slujbă**
139	Cernii	Calafat	Ianache Cacaliceanu	62	77	5	43
17	Otășău	Calafat	Dumitrache	7	10	-	-
212	Olteţului	Calafat	Polc. Ianache Ianache	80	-	-	-
57	Plaiu Cozii	Calafat	Ianache Sadoveanu	18	-	-	-
86	Oltul	-	-	20	-	3	-
83	Horezul	-	-	24	-	-	-

În concluzie, pentru anul 1821, acţiunile întreprinse de Tudor Vladimirescu au avut un mare ecou și au fost catalogate că se încadrează în termenul de revoluţie, dată fiind organizarea, obiectivele, numărul participanţilor, care au cuprins largi categorii sociale.

48 Istoria României 1964, p. 926.
49 Bălașa 1968, p. 4.
50 Arhivele Statului. Serviciul Judeţean Vâlcea, f. 77–90.
51 Arhivele Statului. Serviciul Judeţean Vâlcea, f. 77–90.

https://biblioteca-digitala.ro

Printre voluntarii activi care s-au distins prin susţinerea şi înrolarea în trupele lui Tudor Vladimirescu, s-au distins bărbaţii viteji, demni şi patrioţi ai ţinutului Vâlcii.

Bibliografie

ARHIVELE STATULUI. SERVICIUL JUDEŢEAN VÂLCEA, *Ocârmuirea judeţului Vâlcea,* dos. 2511 (inv. 98)/1832.

ARICESCU 1874 – Constantin D. Aricescu, *Istoria revoluţiunii de la 1821,* Editura Tipografiei Române, Craiova, 1874.

BĂLAŞA 1947 – D. Bălașa, *Arhimandritul Theodosie Bistriceanu – participant la revoluţia din 1821,* în rev. „Mitropolia Olteniei", nr. 1–2/1947.

BĂLAŞA 1968 – D.Bălașa, *Precizări cu privire la luptele de la Lânărie şi Gura Leamnei (Tg. Jiu) şi Băileşti,* în „Comunicări", seria istorică, IX, Centrul de ştiinţe sociale, Craiova 1968.

BĂLAŞA, PURCĂRESCU 1972 – D. Bălașa, P. Purcărescu, *Luptele pandurilor şi eteriştilor pe valea Oltului 1821,* în „Buridava",nr. 1/ 1972.

BĂLAŞA 1982 – D. Bălașa, *Tudor Vladimirescu şi haiducul Iancu Jianu,* în „Studii Vâlcene", nr. V/1982.

BERINDEI, MUTAŞCU 1962 – Dan Berindei, Traian Mutașcu, *Aspecte militare ale răscoalei populare din 1821,* Editura Militară, Bucureşti, 1962.

CEAUŞESCU 1968 – Ilie Ceaușescu, *Căpitanul de panduri Simion Mehedinţeanu,* Editura Militară, Bucureşti, 1968.

DEAC 1976 – Augustin, *Revoluţia naţională şi socială de la 1821 – început al epocii moderne în istoria României,* în rev. „Anale de istorie", anul XXII, nr. 5–6/1976.

DOCUMENTE PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI (D.I.R.): vol. II, Editura Academiei, Bucureşti, 1960; vol. IV, Editura Academiei, Bucureşti, 1961; vol. V, Editura Academiei, Bucureşti,1962. DOCUMENTE PRIVITOARE LA ISTORIA ROMÂNILOR culese de Eudoxiu Hurmuzaki: vol. II, Bucureşti, Editura Academiei, 1910; vol. III, Bucureşti, Editura Academiei, 1911.

ISTORIA ROMÂNIEI 1964, *Istoria României,* vol. III, Bucureşti, 1964.

IORGA 1921 – Nicolae Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu,* Bucureşti, 1921.

NEACŞU 1962 – Ioan I. Neacşu, *Luptele locuitorilor din Oltenia cu turcii în ultima fază a răscoalei din 1821,* în „Studii", anul XV, nr. 5, 1962.

NEACŞU 1954 – Ioan I. Neacşu, *Oastea pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu în răscoala din 1821,* în „Studii şi referate privind istoria României", partea a II-a, Bucureşti, 1954.

OŢETEA 1967 – Andrei Oțetea, *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mişcarea lui Tudor Vladimirescu,* Editura Academiei, Bucureşti, 1967.

PITEŞTEANUL 1977 – Gherasim Piteşteanul, *Clerici participanţi la lupta pentru independenţă, înainte de anul 1877,* în rev. „Mitropolia Olteniei", nr. 10–12/1977.

RADU 1978 – Mircea T. Radu, *1821 – Tudor Vladimirescu şi revoluţia din Ţara Românească,* Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1978.

REVOLUŢIA DE LA 1821 1980 – *Revoluţia de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe,* Bucureşti, 1980.

SOLOMON 1910 – Ioan Solomon, *Din vremea lui Tudor Vladimirescu:1821,* Editura Neamul Românesc, Vălenii de Munte, 1910.

TAMAŞ 2006 – Corneliu Tamaş, *Istoria Municipiului Râmnicul Vâlcea,* Editura Conphys, Râmnicu Vâlcea, 2006.

TAMAŞ, NESTORESCU BĂLCEŞTI 1980 – Corneliu Tamaş, Horia Nestorescu Bălceşti, *1821 în judeţul Vâlcea,* 1980.

TAMAŞ 1974 – Corneliu Tamaş, *Tudor Vladimirescu şi Vâlcea,* în Muzeul Goleşti, 1974.

https://biblioteca-digitala.ro

DESFĂȘURAREA CELEI DE-A DOUA LUPTE DE LA DRĂGĂȘANI
(7–19 IUNIE 1821)[52]
Faza I

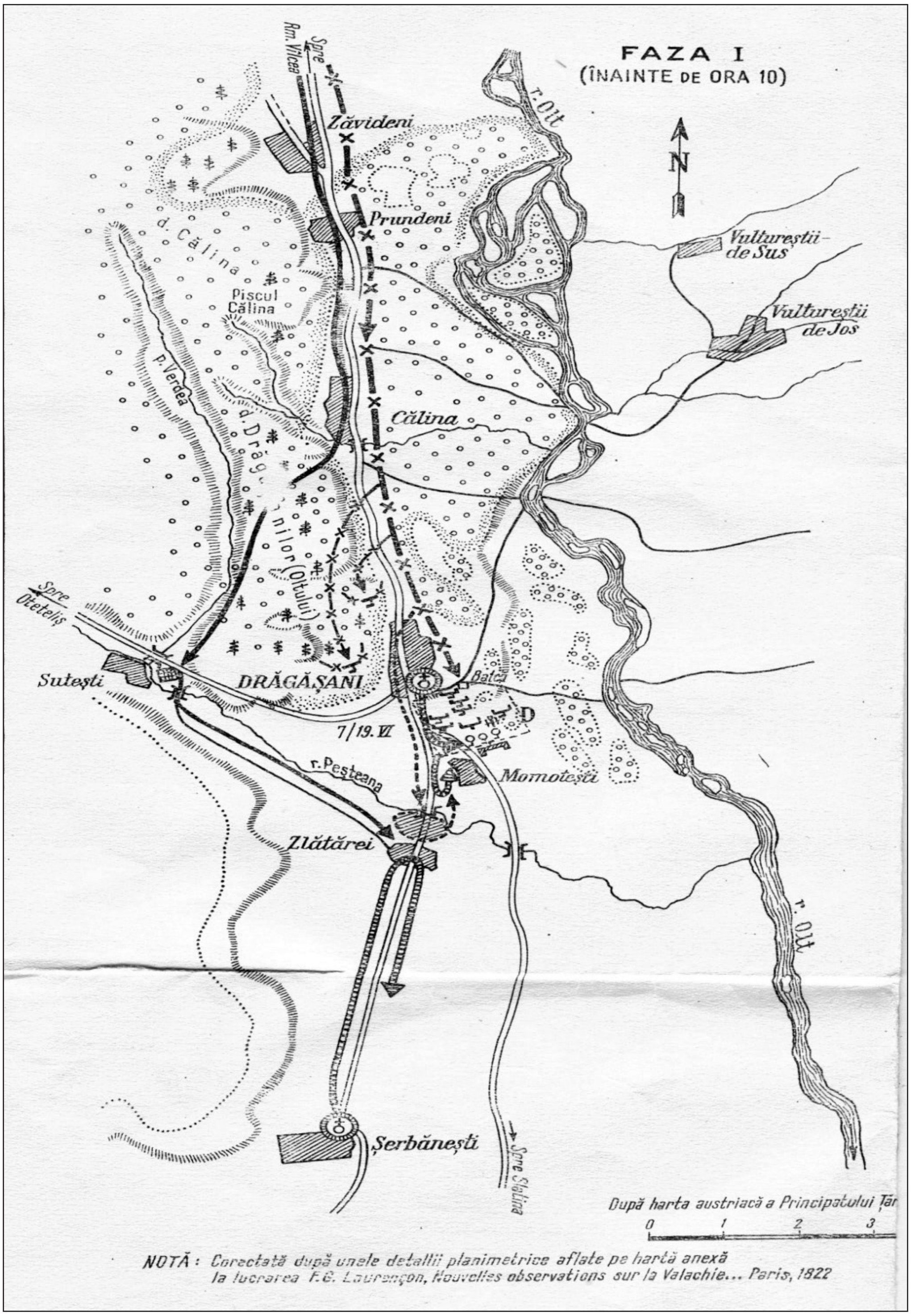

52 Neacșu 1962.

Faza II

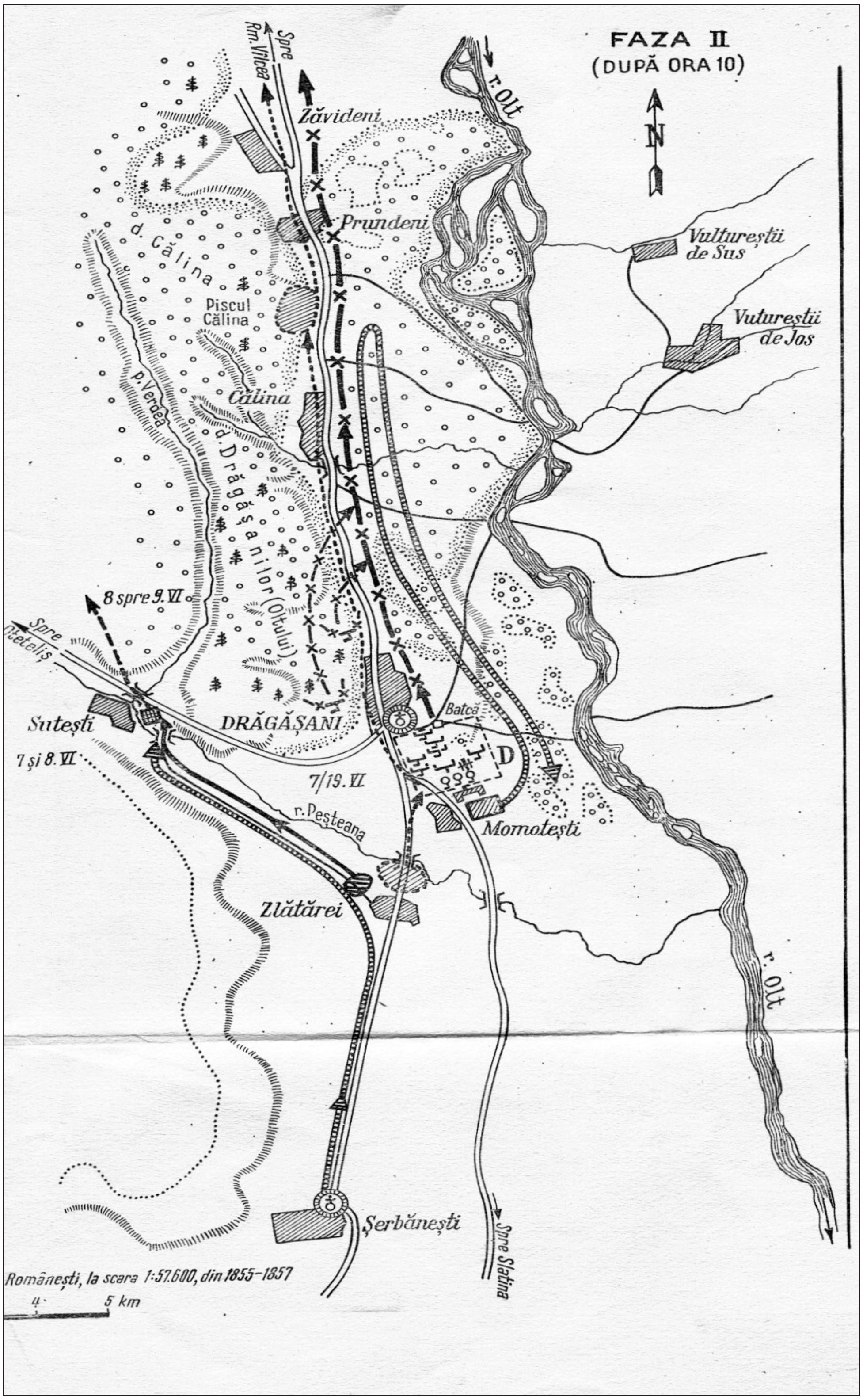
FAZA II
(DUPĂ ORA 10)
N
Spre Rm. Vîlcea
Zăvideni
Prundeni
r. Olt
Vultureștii de Sus
Vultureștii de Jos
d. Călina
Piscul Călina
Călina
p. Verdea
d. Drăgășanilor (Oltului)
8 spre 9. VI
Sutești
DRĂGĂȘANI
Batca
D
7 și 8. VI
7/19. VI
r. Peșteana
Momotești
Zlătărei
r. Olt
Șerbănești
Spre Slatina
Românești, la scara 1:57.600, din 1855-1857
4 5 km

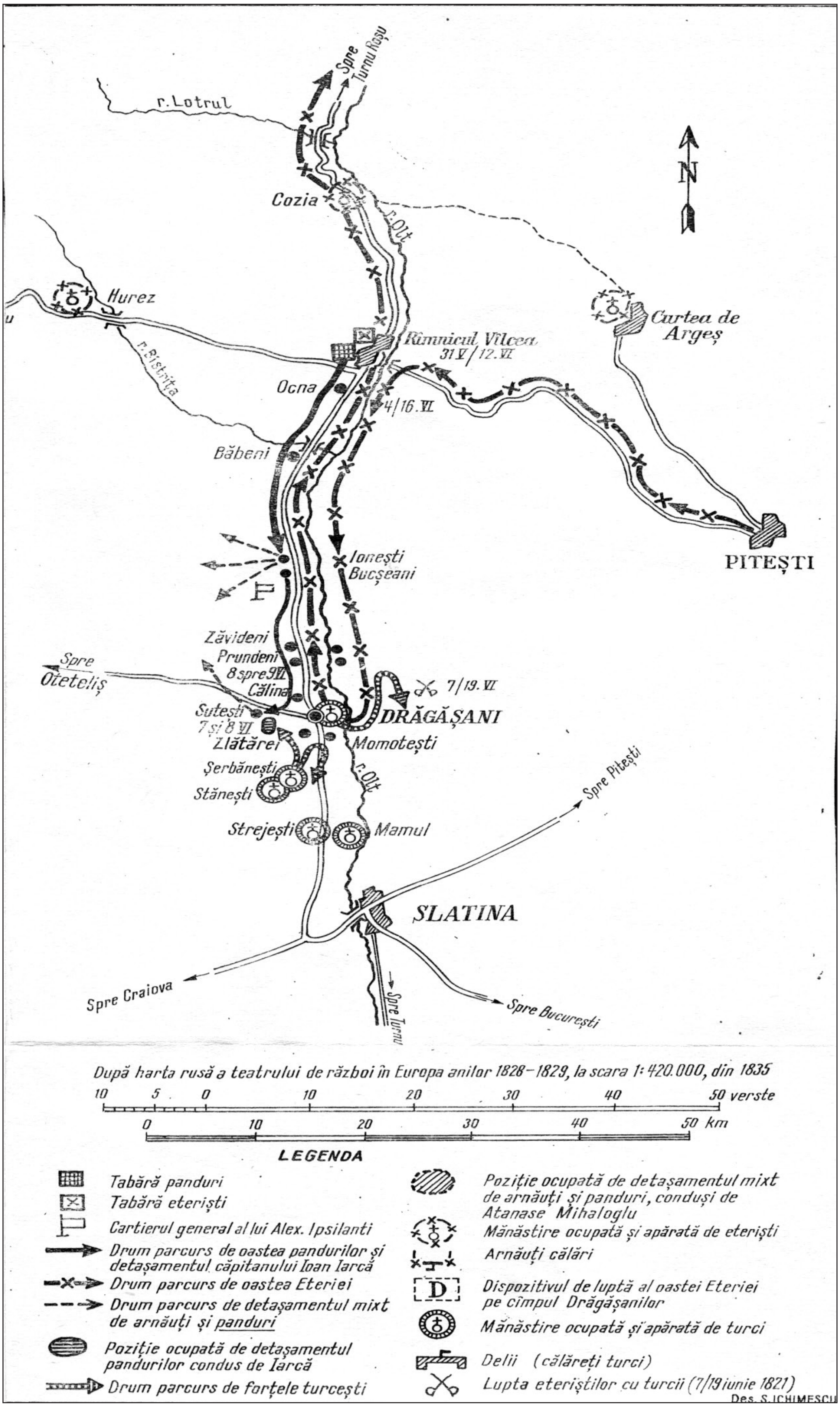

https://biblioteca-digitala.ro

DESFĂȘURAREA MIȘCĂRII REVOLUȚIONARE DIN 1821[53]

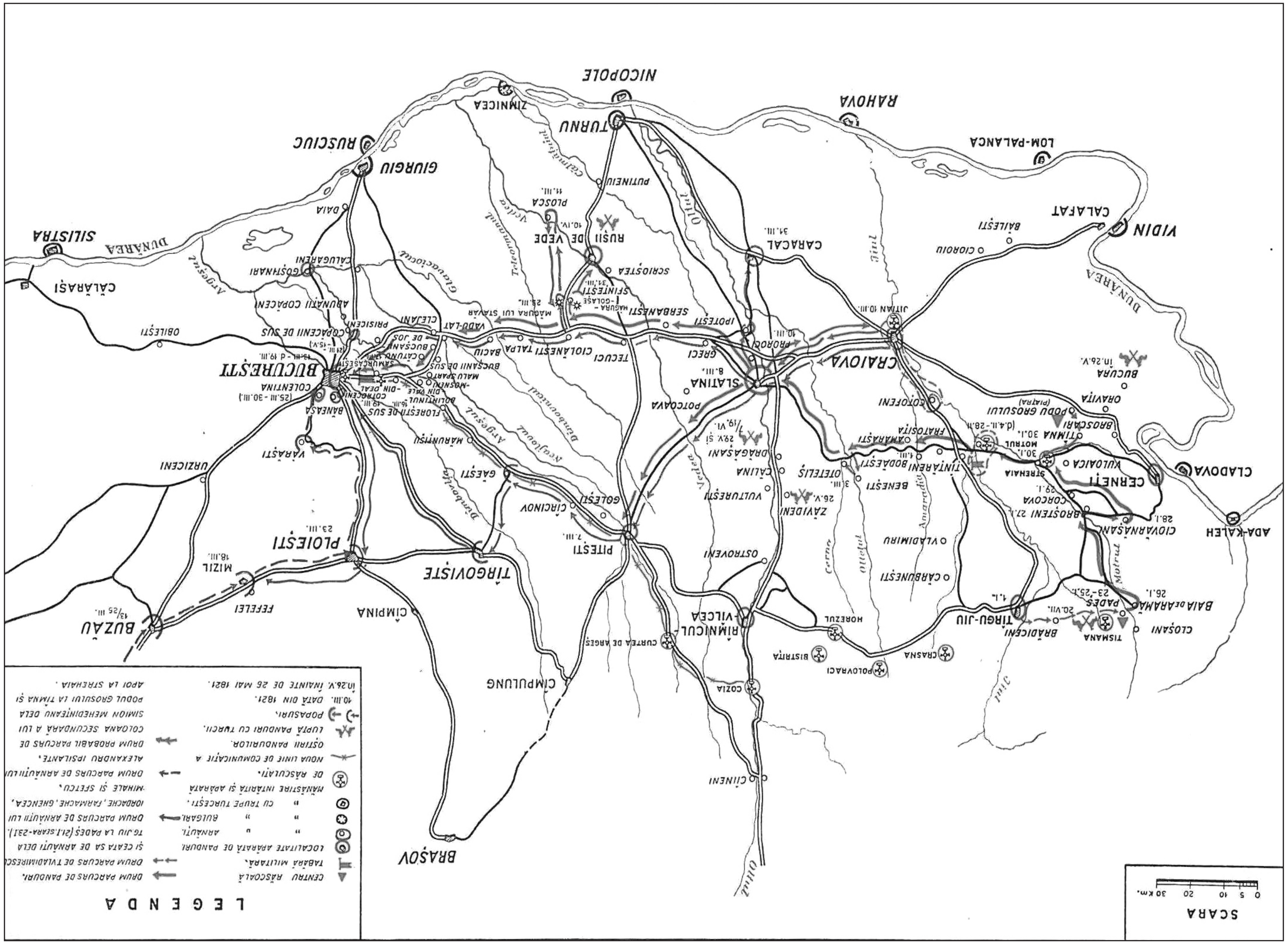

53 Istoria României 1964.

https://biblioteca-digitala.ro

TREI SECOLE DE METALURGIE LA BOCȘA

Mihai VIȘAN

Résumé: Notre recherche traite l'historique de la métallurgie et de l'industrie de la construction de machines agricoles à Bocșa, une perspective longitudinale sur tous les progrès qui se sont succédés ici sur trois siècles d'histoire. Dans cette démarche on a pris en considération le rôle majeur qui l'ont joué les vagues successives de colons allemands assis dans ces endroits, leur effort d'exception à côté de la population locale à élever le niveau de vie citadine, à la mise en oeuvre des techniques les plus avancées de l'époque dans la construction des ateliers et des fabriques à profil métallurgique, dans l'exploitation des minéraux ferreux des monts de Dognecea et, par conséquent, à la modernisation de l'appareil administratif communal. En plus, on a pris en considération le rôle déterminant des spécialistes allemands dans la production et l'exploitation du courant électrique pour répondre au besoin de consommation industrielle, d'éclairage public et ménager. La cohabitation et la coopération des habitants de Banat avec les autres groupes ethniques dans ce registre industriel surprend encore une fois, le modèle „de Banat" en tant que le modèle de „la petite Éurope".
Mots clés: Bocșa, métallurgie, minéraux ferreux

După pacea de la Passarovicz, în perioada cuprinsă între 1718–1752 în Banat se instaurează administrația civilă imperială, Comandamentul general bănăţean devenind autoritatea supremă militară în această provincie istorică, având ca for tutelar Consiliul Administraţiei Provinciale a Banatului, cu reședința la Timișoara, și for tutelar suprem Camera aulică din Viena. În perioada cuprinsă între 1752–1764, Comandamentul general bănăţean devine autoritate supremă de administraţie pentru confiniul militar, înfiinţat în 1764, cuprinzând Regimentul Confiniar iliro-bănăţean și Regimentul germano-bănăţean. Chiar și după anul 1867, când Banatul este încorporat Regatului ungar și împărţit în comitatele Timiș, Torontal și Caraș, Comandamentul general bănăţean rămânea autoritatea tutelară în administrarea întregului teritoriu de graniţă al Imperiului austro-ungar. În deceniul 1850–1860, Comandamentul general bănăţean beneficia, pe lângă atribuţiile militare, și de atribuţii civile supreme în Banatul Timișan și Voivodina sârbească (Militär und Ciwil – Guwernement – für das Banat, die serbische Woiwodschanft).

În cadrul acestei administraţii militaro-civile, activau următoarele instanţe: un guvern militar și civil cu cinci secţii și cinci subsecţii, administraţia graniţei, judecătoria militară și provincială. Odată cu desființarea Confiniului militar bănăţean (1870–1872), Comandamentul își pierde caracterul de autoritate militaro-civilă, rămânând doar Comandament militar al Diviziei nr. 17 și apoi 23 de infanterie, iar în preajma primului război mondial Comandamentul Corpului de armată nr. 7 din Timișoara. Destrămarea monarhiei austro-ungare la 1918 aduce cu sine și desfiinţarea administraţiei militare din Banat, care, timp de două secole, a avut în sfera sa de competenţă toate instituţiile administrative ale imperiului: armata propriu-zisă, justiţia, biserica, școala, finanţele, industria minieră și metalurgică, agricultura, sănătatea publică cu problema epidemiilor, colonizările, transporturile, poșta și telecomunicaţiile, propaganda etc. De-a lungul celor două sute de ani de dominaţie austriacă și austro-ungară, administraţia civilo-militară

https://biblioteca-digitala.ro

din Banat a căpătat mai multe denumiri. Astfel, între 1718–1752, ea se numea Administraţia Imperială a Banatului Timișan, pentru ca în ultima perioadă, respectiv între 1871–1918, să se numească Comandamentul militar al Diviziei 23 a trupelor de infanterie din Timişoara.[1]

Din 1526 până în 1716 Banatul se va găsi sub ocupaţie otomană. La acea dată, contele Claudius Florimund Mercy, primul guvernator imperial al provinciei bănățene, realiza o conscripționare a tuturor localităților bănățene în vederea elaborării sistemului de impozitare. Conform conscripţiei din anul 1717, comunele bocșene (avem în vedere doar Vasiova care număra circa 36 de case, iar Bocşa Veche 83 de locuinţe, ceea ce însemna circa 500–600 de locuitori)[2] erau comunităţi așezate, cristalizate din punct de vedere economic în direcția valorificării agricole a pământului și creşterii vitelor, comunități locale care la scurtă vreme vor absorbi un număr important de etnici germani folosiţi în metalurgia cuprului și fierului. După 1716, administraţia austriacă din Banat a procedat la deschiderea minelor vechi și surpate, punându-se în funcţie cuptoare de topit minereurile neferoase și feroase (la Oraviţa în 1718, la Bocşa în 1719, iar la Dognecea în 1720). În luna mai 1720 se constituie localitatea Bocșa Montană pe un teren preluat de la ţăranii români din Vasiova în scopuri industriale, translatare făcută în baza unei patente imperiale. Aici s-au mutat în 1725 furnalele de la Neuwerk. Dacă după 1718 Camera imperială s-a concentrat îndeosebi pe mineritul cuprului, aducând aici mineri şi turnători de metale din Tirol, Boemia şi Moravia, Zips, Szelmecz și Kōrmōcz[3], în anii următori extragerea şi siderurgia fierului s-au îmbunătăţit şi organizat, în special după apariţia unui ordin al Camerei imperiale din 16 martie 1723. Tehnologia iniţială era istovitoare şi ineficientă, topirea minereurilor feroase şi neferoase obţinându-se în cuptoare de dimensiuni mici în care întregul proces de fabricaţie se derula manual. Echiparea primelor cuptoare și topitorii de cupru din Altwerk şi Neuwerk s-a realizat sub conducerea inspectorilor minieri Krapf și Marco Fuldo, a consilierului cameral transilvănean Hahn, maiştrilor minieri şi topitori Anton Schmid, Kirschner şi Pölisch. Cuprul era achiziţionat din cuptoarele și topitoriile bocșene de Societatea Orientală de Comerţ (Orientalische Compagnie) la preţul de 45 florini/50 de kg. cupru brut. O parte din producţia din materialul brut de cupru era transportată şi prelucrată la Uzina de cupru din Timișoara.[4] Dezvoltarea continuă a metalurgiei până la 1738–1739, va fi curmată de o altă invazie otomană în Banat, cea din 1740.

Începuturile metalurgiei „moderne" la Bocşa (sec. XVIII-XIX) au fost strâns legate de investițiile Coroanei de la Viena în întreg Banatul istoric. Exploatările miniere de la Ocna de Fier, prin rezervele lor însemnate de zăcământ, au contribuit în mod decisiv la asigurarea vitalității și longevității vechilor stabilimente industriale bocșene și mai apoi reșițene. Începuturile exploatării miniere aurifere, a fierului și cuprului datează încă din vremea romană, urme ale acestei activități identificându-se în perimetrul minei „Iuliana", iar de prelucrare a zăcământului deasupra minei „Terezia", unde, în 1741, s-au descoperit relicvele unei topitorii de cupru. Revigorarea acestei activități s-a declanșat odată cu cucerirea Banatului de către austrieci și declararea

[1] Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Timiş, fond *Comandamentul General Bănăţean. 1718–1918,* dosar 39/1918.

[2] Francesco Griselini, Încercare de istorie politică și naturală a Banatului timișan, Editura Facla, Timișoara, 1974, p. 85; Dușan Basista, *Moniom. Oameni și locuri,* Editura Fotomat, Reșița, 2005, p. 13; Carol Brindza, *Despre trecutul istoric al Bocșei de la primele atestări documentare până în zilele noastre,* Bocșa, 1978, p. 3 – manuscris.

[3] Carmen Albert, *O monografie a Bocșei Montane din secolul al XIX-lea,* în „Semenicul", Reșița, nr. 4/2001, p. 97; documentul amintește că la Bocșa românii erau cei mai vechi și majoritari în totalul populației și că, odată cu investițiile în metalurgia locală, germanii din Carintia și Stiria, dar și din alte zone, au fost colonizați aici.

[4] Herbert Haupt, *Istoria parohiilor diecezei de Cenad* (de dr. Jenö Szentkláray, lucrare apărută la Timișoara în 1898), traducere bilingvă, germană-română, a părții referitoare la orașul bănățean Bocșa, Eigenverlag&Druck, 1999, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro

acestuia drept provincie a Coroanei de la Viena. Prima mină de exploatare a fierului de la Ocna, deschisă de austrieci pe versantul nord-vestic al Munților Dognecei, a fost mina „Helena". În ce privește cantitățile de minereu extrase, datele statistice din anul 1855 evidențiau faptul că, în perioada 1855–1950, acestea au atins valoarea de 6.322.000 de tone și că, între anii 1719–1771, vreme de 50 de ani pentru Bocșa și de aproape un secol pentru Reșița, câmpurile miniere de la Ocna de Fier au reprezentat suportul durabil al dezvoltării metalurgiei fierului.[5]

În legătură cu Munții Dognecei și cu bogățiile pe care le încastrează în adâncuri, învățatul Francesco Griselini, cel care vizitase Dognecea și Ocna de Fier între 1774–1777, avea să consemneze impresii memorabile asupra acestor zăcăminte: „Despre întreaga întindere a Munților Moraviței spre Reșița, am putea zice, ca și despre insula Elba de la coastele Toscanei, că este de fier. Minereul stă în grămezi și bolovani, din care cauză se poate scoate la suprafață cu ușurință și în mari cantități,"[6] autorul concluzionând că aici „minerii umblau aproape pe minereu."[7]

Comunitățile bocșene de odinioară (Romāna, Vasiova și Montana) au beneficiat de o așezare generoasă pe valea râului Bârzava, folosindu-se de bogățiile adâncurilor și cele terestre din proximități și beneficiind nemijlocit de investițiile substanțiale ale habsburgilor, așa încât și-au putut asigura de-a lungul vremii suportul material și managerial al primelor vetre metalurgice de exploatare și prelucrare a feroaselor și neferoaselor în provincia istorică bănățeană. Însă, pornind de la asemenea oportunitate mineralogică, administrația habsburgică avea nevoie imediat de muncitori calificați și specialiști aduși din afara provinciei. În consecință, chiar din anul 1719, după ce în anul anterior constituiseră cele patru districte miniere (Oravița, Dognecea, Sasca și Moldova), Curtea de la Viena trimitea în zonă primii coloniști, cunoscuți sub numele de „Keiserlike handwerker", între care 13 dintre ei au fost stabiliți la Oravița și 8 la Bocșa și Dognecea. Imediat după acest prim transport de coloniști în zona Banatului, a sosit un altul format din 10 mineri, 2 maiștri topitori în fier și 2 în aramă, 2 maiștri pricepuți în utilizarea ciocanelor, câte un faur (forjar) și câte un maistru care știa să construiască cuptoare înalte (furnale), coloniști proveniți din Szomolnok și Chemniz (Boemia) și care au fost stabiliți tot la Bocșa (Altwerk) și Oravița. În luna septembrie a anului 1719, din nou, la Bocșa și Oravița, sosea un număr important de coloniști (mineri, fierari și maiștri) proveniți din Neuberg. Colonizarea Banatului Montan a continuat și în anii următori, astfel încât, la 2 iunie 1722, la solicitarea guvernatorului provinciei, în zonă au fost aduși în câteva ambarcațiuni pe Dunăre 450 de mineri din Tirol împreună cu familiile lor.[8] Consilierul-baron Rebentisch a cercetat întreg arealul Bocșei și Oraviței, raportând Curții imperiale că în jurul Bocșei s-a identificat minereu de fier într-un volum atât de mare, încât ar putea „întreține" zece cuptoare înalte. Drept urmare, numai în timpul guvernării lui Mercy (1719–1738), numărul coloniștilor implantați în Banatul Montan atinsese cifra de 1790.[9]

Transportul minereului de la Ocna de Fier la Bocșa era asigurat în primii ani de un „arendator" care deținea în acest scop două căruțe trase de cai și patru care trase de boi și care era ajutat de „supușii camerali", adică românii-bănățeni. Același arendator efectua și transportul mangalului necesar cuptoarelor de la Altwerk și mai apoi Neuwerk la un preț modic derizoriu, de „numai un florin și 27 creițari".[10] Conform datelor disponibile, atât cât sunt ele cunoscute până astăzi, din zăcămintele metalifere de la Ocna de Fier, între 1778–1854 au fost extrase circa 350.000 de

5 Valeriu Fabian, *Bocșa. Trei secole de tradiție industrială,* Lupeni, 2019, text computerizat, nepublicat, p. 13.
6 Francesco Griselini, *op. cit.*, p. 87.
7 *Idem.*
8 Valeriu Fabian, *op. cit.,* p. 14.
9 Carmen Albert, *op. cit.,* p. 97.
10 Francesco Griselini, *op. cit.,* p. 104.

https://biblioteca-digitala.ro

tone de minereu de fier, producția anuală extrasă depășind, între 1890–1917, în mod constant și continuu 100.000 de tone de minereu de fier.[11]

Primele ateliere manufacturiere de prelucrare și producere a fierului, respectiv topitorii și forjerii, cele care au deschis linia modernă a metalurgiei bocșene, au fost amplasate și puse în funcțiune la Bocșa Română (Román Bocsán sau Oláh Bocsán) în anul 1719, lângă râul Bârzava, în cadrul unui stabiliment industrial denumit Teresienwerk. Cuptorul înalt a fost proiectat și ridicat după planul inspectorului minier Friedrich Freiberg, fiind executat sub comanda unor maiștri din Szolmolnok (Boemia). Cuptorul înalt producea circa 600 kg de fier brut (fontă) pe zi și consuma drept combustibil în procesul de topire a minereului o cantitate aproape dublă de mangal, iar aerul necesar întreținerii arderii amestecului de încărcătură era asigurat cu ajutorul unor suflaiuri rudimentare (foale), activate hidraulic de canalul desprins din râul Bârzava. Inițial, se obținea aici fier brut și fontă și se opina ca pe termen scurt să se fabrice și ghiulele de tun. Tehnica rudimentară, precum și amplasarea improprie a acestor furnale în partea de jos a Bârzavei genera o producție mică, situație cauzată și de întreruperea frecventă a producției (primăvara prin inundarea instalațiilor și vara prin secarea albiei râului, fapt care necesita utilizarea unei roți hidraulice de mici dimensiuni, cu bătaia în partea de jos). Eliminarea acestui impediment s-a rezolvat prin translatarea atelierelor înspre amontele cursului apei, eveniment produs în anii 1722–1723, mai întâi la Altwerk, iar mai apoi la Neuwerk, când au fost construite aici un cuptor înalt, împreună cu șase topitorii, care vor funcționa alături de o „hută" și care, la rândul ei, sprijinită de celelalte instalații industriale producea piese și sobe din fontă, fier forjat și laminat, cuie și potcoave.[12]

Aerar-ul a susținut în continuare cu noi investiții dezvoltarea complexului de instalații metalurgice la Bocșa, punând în anul 1720 bazele unei noi așezări miniere și metalurgice, cea de la Bocșa Montană (Bergwerk, Bogschan-Eisenwerk, Bocsán Bánya sau Német Bocsán), proprietate minierească-regească din comitatul Caraș, pe vatra căreia, în anul 1725, în cadrul celui de-al patrulea grup de instalații metalurgice din localitate, și ultimul, numit Eisenwerk, s-a ridicat un cuptor înalt (furnal), iar la Neuwerk s-a dat în funcțiune cea de-a treia forjerie. Cea din urmă a fost exploatată până în anul 1844, când a fost distrusă din cauza unui incendiu de proporții. Atelierele metalurgice bocșene continuau să solicite tot mai multă forță de muncă, noi maiștri forjori și turnători, noi mineri din imperiu, aspect soluționat de Camera de la Viena, astfel încât în anul 1734 a fost dat în folosință, la Eisenwerk, în spatele gării CFR de astăzi, cel de-al treilea cuptor înalt din cadrul celor patru grupuri de stabilimente metalurgice: Teresiawerk (Bocșa Română), Altwerk (zona Bichiștin de astăzi), Neuwerk sau Nepomuk și Eisenwerk. Se proiecta chiar construirea în Bocșa Montană a celui de-al patrulea furnal înalt. La nivelul acelui an, 1734, în toate instalațiile metalurgice bocșene lucrau 176 de muncitori și maiștri sprijiniți de transportatori cu cărăușia lemnului și mangalului.[13] Cu toate că în mare măsură, până la începutul secolului XIX, marea majoritate a angajaților din uzinele bocșene proveneau din rândul coloniștilor, conform aprecierilor lui Griselini și mai apoi ale istoricului I. Böhm, care și el vizitase instalațiile locului, valahii (bocșenii) „se remarcă printr-o îndemânare și inteligență deosebită, reușind să-și însușească într-un timp foarte scurt noile meserii."[14]

---

[11] Valeriu Fabian, *op. cit.,* p. 12.

[12] Una dintre piesele de fier descoperită în incinta Bisericii Romano-Catolice din Bocșa Montană, datând din anul 1721, reliefează tocmai natura producției metalurgice locale, piesa aflându-se în custodia Muzeului Banatului Montan din Reșița, iar textul de pe acea placă are următorul conținut: „Isus kommt in den Templen und macht aus Strike Geisel und drieb aus die Wexler und Verkanter Ioa. 1721"

[13] Valeriu Fabian, *op. cit.,* p. 15; Herbert Haupt, *op. cit,* p. 62.

[14] Ignaz von Böhm, *Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reisedurch des Temeswarer Bannat, Siebenbürgen Öber-und Nieder Hungarn, Frankfurt und Leipzig,* 1774, p. 60, Carmen Albert, *op. cit.,* p. 95, Herbert Haupt, *op. cit.,* p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro

La 1 iunie 1738, în urma invaziei otomane în Banat, uzinele bocșene au fost devastate, iar după această etapă instalațiile odată refăcute au fost preluate din nou de Curtea imperială, după ce, într-o etapă anterioară, parte dintre ele au fost externalizate unor întreprinzători particulari. După alungarea turcilor, la sfârșitul anului 1738 atelierele bocșene devin din nou ținta unor atacuri, de data aceasta a răsculaților locali, când, în noiembrie, 600 de oameni, „adunătură de lotri", conduși de harambașa Adam Moharu și fratele acestuia, atacă și ocupă în scurtă vreme atelierele de fabricare a armamentului, fiind cu greu respinși de către trupele de pază ale uzinei. La acel eveniment al răscoalei antiotomane din 1738–1739 au participat și bănățenii care făceau cărăușie și care prin acțiunea lor solicitau de la administrația uzinală „plata boilor și atelajelor", alături de angajații cărbunari sau de minerii locali. Din nou, în 1740, turcii au invadat iarăși Banatul, când devastează pentru a doua oară atelierele și instalațiile industriale din Banatul Montan, provocând mari suferințe populației autohtone. Din această cauză, în anul 1741, topitoriile bocșene au fost închiriate unor antreprenori particulari, însă după respingerea turcilor Maria Tereza va prelua iarăși instalațiile metalurgice în proprietatea statului, declanșându-se o etapă nouă de reviriment economic prelungit până în anul 1748. Din acel an, vreme de aproape două decenii, trezoreria imperială a intrat într-o profundă criză economico-financiară cu consecințe nefaste asupra metalurgiei bănățene și, implicit, bocșene, etapă la sfârșitul căreia, după ce instalațiile fuseseră din nou închiriate unor particulari, se mai afla în funcțiune doar un furnal înalt și câteva topitorii. La 8 martie 1769, după expirarea contractului de arendare a circa jumătate din stabilimentele industriale, Maria Tereza a decis ca acestea să fie preluate în întregime de către stat, parcul industrial să fie refăcut și chiar extins, cunoscându-se faptul că doar valoarea munițiilor fabricate în atelierele bocșene pentru fortărețele de la Petrovaradin, Esseg și Timișoara, până în anul 1769, s-a ridicat la semnificativa sumă de 200.000 de guldeni.[15] Tot în acel an, 1769, specialiștii Camerei Aulice Monetare și Montanistice raportau Curții de la Viena că locațiile industriei bocșene nu mai corespundeau unor investiții costisitoare și apreciau că zona Reșița ar fi mai indicată pentru realizarea unor noi investiții în metalurgie, mai ales că în noua locație nu exista pericolul inundațiilor și nici a secării debitului de apă, iar pe de altă parte întinse suprafețe împădurite aflate în zonă puteau asigura necesarul pentru producerea mangalului și transportul acestuia în furnale. La asemenea argumente, specialiștii au mai adăugat și alte elemente naturale defavorabile menținerii instalațiilor la Bocșa: seceta prelungită din vara anului 1769 care a scos din funcțiune furnalele înalte din Altwerk și Eisenwerk, la care s-a mai adăugat cumplita inundație din primăvara anului 1770, cea care a acoperit complet întregul amplasament uzinal de la Neuwerk, împreună cu furnalele de la Altwerk. Cu toate aceste dificultăți generate de natură, activitatea economică bocșeană nu a fost întreruptă, dovadă fiind, între altele, faptul că înseși instalațiile metalurgice reșițene, date în folosință în anul 1771, au fost proiectate ca o completare a celor de la Bocșa, fiind subordonate inițial Oficiului Minier din Bocșa până la nivelul anului 1776. Un alt argument în sprijinul tezei continuității metalurgiei bocșene l-a reprezentat alocarea unui necesar de 6450 de stânjeni de lemn pentru mangal și calcinare, precum și a 42.000 de măsuri de cărbune pentru topirea minereului de fier, iar pentru personalul de cărăușie și cărbunari au fost alocate 1608 măsuri de grâu și 8090 măsuri de porumb. La aceste argumente, se mai poate adăuga faptul că, în anul 1750, în uzinele bocșene a fost introdus transportul cărbunelui în căruțe cu osii și că în anul 1770 atelierele din Bocșa dispuneau de încă un furnal care producea 1120–1240 tone de fontă pe an și de încă trei forjerii aflate în plină activitate. Mai adăugăm faptul că, în anul 1784, pe o hartă întocmită și semnată

[15] Valeriu Fabian, *op. cit.,* p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro

de Johann Mathias Korabinski sunt reprezentate ca fiind în plină funcțiune 4 centre industriale bocșene, amintite mai sus.[16]

În anul 1775, „marea turnătorie" din Eisenwerk continua să toarne sobe de încălzit și plite pentru sobele de bucătărie, deosebit de solicitate de către consumatorii particulari datorită eficienței acestora în consumul redus de lemn, precum și „vase de bucătărie din fier turnat", bine primite și acestea în consumul casnic. După anul 1783, în atelierele metalurgice locale continuă să funcționeze instalații speciale dotate cu mașini de fabricație proprie, folosite la fabricarea țevilor de tun de 3,6 țoli diametru interior și lungimea de 26 calibre, pentru ca, în anul 1793, uzinele bocșene și cele reșițene să livreze Curții de la Neapole 20.000 de ghiulele de tun de 24–26 pfunzi, iar în anul 1814, cu ciocanele proprii, aceiași agenți economici să furnizeze suplimentar cantitatea de 5.984 maje și 50 pfunzi de fontă, depășind astfel capacitatea de prelucrare a atelierelor reșițene. Drumul ascendent al uzinelor bocșene a continuat din perspectivă tehnică și a volumului producției și după anul 1855, atunci când minele, domeniile și instalațiile industriale au fost preluate de la Camera Imperială de către SteG, agent economic care și-a îmbogățit și diversificat capitalul, printre altele, și prin reconstrucția cuptoarelor de var și cărămidă. În același an, 1855, în spațiul bocșean se găseau în funcțiune un furnal, cinci forjerii de fier și o forjerie de cupru, iar în perioada 1857–1858 vechiul furnal de la Eisenwerk a suportat o primă reconstrucție, dobândind următorii parametri: 13,3 m. înălțime (corpul furnalului a fost încins cu o mantie metalică, prinsă în cercuri de fier), volumul său a fost mărit la 58,5 m^3, iar aerului cald insuflat în cuptor i s-a asigurat o temperatură de 400–500 grade C. La cea de-a doua modernizare a furnalului din Bocșa Montană, cea din anul 1869, au fost proiectați următorii parametri de exploatare: volumul util al furnalului a fost mărit la 82 m^3, înălțimea a fost sporită la 13,4 m, încărcarea fiindu-i facilitată atunci de un „ascensor" hidraulic, astfel încât capacitatea sa de producție ajunsese la 5000 tone de fontă albă, cenușie și amestecată pe an.[17] În întreg Banatul anului 1867, din cele șapte localități miniere și metalurgice, două furnale din cele 11 câte funcționau atunci produceau fontă la Bocșa, iar în complexul Eisenwerk era dată în funcțiune o mică centrală hidraulică, deservită de o turbină de tip Francisc. Administrația austro-ungară a timpului, preocupată de valorificarea bogățiilor solului și subsolului, prin directorul său central al ministerului de resort de la Viena și consilier de Curte, Mihail Lager, dar și prin președintele Direcției Montanistice de la Oravița, investiga culmile muntoase de la Mehadia la Bocșa și decidea perfecționarea uzinelor din Reșița și construirea altora în Banatul Montan (centrul Anina), exploatarea minereurilor de la Lișava și construirea unei căi ferate între Oravița și Baziaș.

Dezvoltarea continuă a mineritului și metalurgiei în zona Bocșa (secolele XVIII-XIX) a fost strâns conexată de utilizarea potenţialului hidroenergetic din regiune. Pe teritoriul actualului judeţ, această istorie a fost posibilă datorită existenţei și exploatării debitului râurilor Bârzava-Nera-Caraş și a afluenţilor lor. În prima etapă de valorificare industrială a acestor bazine s-a procedat la plutărit, prin intermediul căruia erau transportaţi buşteni, procedeu utilizat vreme de aproape 19 ani, respectiv între 1785–1803. Odată cu reducerea suprafeţelor împădurite din valea Bârzavei, cu creşterea necesarului de combustibil lemnos la uzinele din Reşiţa, cu productivitatea redusă a minelor de la Dognecea s-a pus problema renunţării la plutărit de către tehnicienii Casei Imperiale, act stopat în 1803, când s-a trecut la experimentarea pe timp de un an a producerii mangalului în zonele de tăiere a pădurilor.[18]

---

16 Pe larg, în *Extras din Raportul anual al Direcției Montanistice Bănățene,* din 6 martie 1770; *Raportul Direcției Montanistice Bănățene către Camera Aulică Imperială de la Viena,* din 13 martie 1770.

17 Herbert Haupt, *Istoria parohiilor diecezei de Cenad*...pp. 94–97; Carmen Albert, *op. cit.,* p. 96.

18 Serviciul Judeţean Caraș-Severin al Arhivelor Naţionale, fond *StEG,* dosar nr. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

Nici acest procedeu nu a dat rezultatele scontate din punct de vedere economic, preţul fontei fiind destul de ridicat, chiar dacă în atelierele și uzinele bocșene un asemenea procedeu tehnologic a fost utilizat pe scară ridicată. Drept urmare, s-a operat un alt calcul economic asupra costurilor și un alt mod de utilizare al apei în instalaţiile metalurgice. S-a procedat la utilizarea forţei hidraulice a apei, construindu-se canale de aducţiune de la cursul principal al Bârzavei, sens în care au fost create baraje de acumulare și lacuri, atât la Bocșa, cât și la Ocna de Fier și Dognecea. La Ocna de Fier, în apropierea Dognecei, instalaţiile metalurgice au fost puse în funcţiune de apele Moraviţei, captate în spatele unui baraj. Astăzi mai pot fi identificate depunerile de aluviuni formate în spatele barajului. Tot pe valea Moraviţei, în partea ei superioară, a existat un lac atestat documentar încă în anul 1882.[19] Un alt baraj a fost construit în anul 1900, pe o vale paralelă cu cea a Moraviţei, pe valea Ferendia. Apa acestuia a fost folosită la spălarea minereului mărunt de la haldele formate ca urmare a excavaţiei Amelia. În anul 1912, în urma unor bogate averse de ploaie, haldele au alunecat spre firul Ferendia, formând un lac de acumulare numit astăzi Vârtoape.[20] Două baraje de apă pentru industria metalurgică au fost ridicate la Dognecea în anul 1724, ambele fiind înzestrate și cu canale de apă necesare alimentării. Ele apar și pe harta din 1765 a așezării Dognecea, purtând denumirea de Lacul Mare și Lacul Mic.[21]

Lacurile construite în secolul XVIII au deservit în totalitate interesele mineritului şi metalurgiei din Banatul Montan. Digurile ridicate în această perioadă erau confecţionate din piatră, spre deosebire de cele din Boemia, datate din aceeași perioadă, unde s-a folosit drept material de construcţie lutul argilos. Asemenea baraje și lacuri au fost zămislite deoarece râurile montane din zonă nu erau suficient de puternice pentru a pune în mişcare instalaţiile de pompare, mașinile de transportat, instalaţiile de șteampuri și uzinele metalurgice. Dintre canalele construite în veacul XVIII, în mod special pentru punerea în funcţiune a instalaţiilor metalurgice, trebuie amintite cele de la Bocșa și Reșiţa. Complexul metalurgic de la Bocșa Montană, în dauna perioadelor sale de criză, a beneficiat de o existenţă longevivă (furnalele au funcţionat până în 1896, ultimele mari renovări ale acestora fiind executate în anii 1861 și 1869). Din prima perioadă a existenţei instalaţiilor la Bocșa Montană datează canalul Eruga, acesta pornind de la barajul Florian, (lăţimea de 3,3 m, adâncimea de 2 m) prelungindu-se în aval prin spatele gării de astăzi din Bocșa Montană, până la confluenţa cu râul matcă, Bârzava. Canalul a continuat să fie folosit și după scoaterea din uz a ultimului furnal de la Bocșa Montană. Începând cu anul 1910 și până în 1997, apa canalului Eruga a fost folosită pentru producerea energiei electrice,[22] destinată în esenţă consumului public stradal.

După o prezentare succintă a evoluţiei instalaţiilor metalurgice bocșene până la jumătatea secolului XIX, atunci când acestea au trecut în proprietatea StEG-ului, vom proceda la un excurs cronologic, și factologic, funcţie de datele pe care le-am avut la dispoziţie, a momentelor și evenimentelor care au marcat tehnic dezvoltarea industriei metalurgice locale. Prima topitorie de metale neferoase era ridicată la Bocșa Română imediat după instaurarea dominaţiei austriece, după 1718, numită *Theresia* și care a fost amplasată în lunca Bichiștinului de astăzi, comunitate denominată de etnicii germani Altwerk. La 1719 a fost construit și dat în exploatare un cuptor de topit minereuri de fier pe locul fostei mori de la Bichiștin, acolo unde era constituită o comunitate românească omogenă. Acest eveniment marchează începutul industriei metalurgice pe

[19] Carol Brindza, *Despre utilizarea potenţialului hidroenergetic al râurilor, lacurilor și canalelor de apă din zona minieră Bocșa-Ocna de Fier-Dognecea și Oraviţa-Sasca Montană-Moldova Nouă* – Manuscris, p. 4.

[20] *Banatica,* XI, 1985, p. 300.

[21] Serviciul Judeţean Caraș-Severin al Arhivelor Naţionale, fond *StEG,* colecţia de planuri nr. 442.

[22] Ion Păsărică, *Monografia Uzinelor de Fier și domeniile din Reșiţa,* Bucureşti, 1936, pp. 59–61; M. Vișan, Stelian Pătrașcu, Cristian Rudolf, *Bocșa. Istorie și adevăr. Centenarul electrificării,* Editura Mirton, Timişoara, 2010, p. 88.

https://biblioteca-digitala.ro

valea Bârzavei bocșene, eveniment punctat în Enciclopedia României astfel: „…primul cuptor de minereu de fier s-a ridicat în anul 1718 la Oraviţa, iar al doilea în anul 1719 la Bocșa, cu o producţie de aproximativ 600 kg. fontă brută zilnic, iar consumul de cărbuni de lemn aproape dublu"[23] Imediat după anul 1718, maistrul minier Johann Schubert, slovac din Boemia, a fost împuternicit să reorganizeze mineritul bănăţean pe cheltuielile imperiului. Acesta a debutat cu efectuarea a numeroase prospecţiuni geologice ce au avut drept rezultat identificarea imensului zăcământ de fier de la Moraviţa (Ocna de Fier). Asemenea descoperire a impulsionat autorităţile să-l însărcineze pe maistrul minier Friedrich Freiberg cu ridicarea unui furnal și a ciocanelor necesare.

Inspectorul Freiberg a proiectat un mic furnal, numit Blaufeuer, în Neuwerk, după care a construit o forjă cu trei ciocane în Bocșa Montană (Germană) şi o alta cu două ciocane în Altwerkul (Bichiștinul de astăzi). Construirea uzinei de fier a avut drept consecinţă prăbușirea totală a industriei prelucrării metalelor neferoase. Câţiva ani mai târziu, respectiv în anul 1725, după construirea furnalului din Neuwerk la 1722, s-a construit un nou furnal la Bocșa Montană, în Neuwerk fiind instalată cea de-a treia forjă de fier (Eisenhammerwerk). Barajul Florian a fost construit pe râul Bârzava în zona Bocșa-Izvor în jurul anilor 1723, de unde printr-un canal de aducţiune a apei, numit canalul Eruga, provenea apa atât de necesară celor două furnale ridicate în Bocșa Germană în aceeași perioadă. Erariul a vândut în 1736 toate cele 6 ciocane de fier pentru suma de 12.000 guldeni, ca și ciocanul de la Luncani (ridicat între timp) pentru suma de 3.500 guldeni fraţilor Rosenbüchler, pentru ca, după numai un an, să lase în folosinţă furnalele celor două uzine de mai sus lui Josef Schwemminger et Comp. în schimbul livrării către aerariu a centenarului de fontă și a fontei turnate la preţul de 78 de creiţari. Uzinele au avut mult de suferit în timpul războiului cu turcii din 1738–1739, activitatea siderurgică fiind întreruptă și reluată abia în 1740.[24] Uzina de Fier de la Bocșa, laolaltă cu ciocanul de fier din cartierul Fabrik din Timișoara, a fost arendată consilierilor administraţiei timișorene Pekh și Brandenburg în anul 1752. Această arendare s-a făcut iniţial, doar pentru o perioadă de cinci ani în schimbul sumei de 2000 guldeni, dar mai apoi contractul de arendare a fost prelungit până în anul 1770, când uzina bocșeană va fi revenit aerariului montanistic cu sediul la Oraviţa.[25]

Din cauza debitului nesatisfăcător de apă din râul Bârzava, necesar punerii în mişcare a roţilor hidraulice, diminuării suprafeţelor forestiere care ofereau material lemnos necesar fabricării de cărbune de lemn-mangal, în ultimele decenii ale veacului XVIII uzina de fier a înregistrat rezultate tot mai nesatisfăcătoare, fapt care a determinat administraţia austriacă să construiască uzinele de fier de la Reșiţa.[26] Această decădere a industriei bocșene este ilustrată, în deceniul al optulea din secolul XVIII, de vizita celor doi savanţi călători prin Banat, Ignaz von Böhm și Francesco Griselini, care amintesc doar în treacăt despre Bocșa, ceea ce sugerează importanţa scăzută a uzinelor din acea perioadă. Ignaz von Böhm, la 7 iulie 1770, făcea următoarele afirmaţii: „Când Serbia se mai afla sub stăpânirea imperială, aici se aflau multe clădiri frumoase și forje de fier. Acum însă, producţia de fier a fost întrucâtva frânată. Totuși mai există unele ciocane de fier, un furnal și un cuptor în cuvă (Blaufeurer) care se deosebesc de cele în care la Roniz se produce fier concasat (Pocheisen) doar prin mărime. Aici sunt turnate ghiulele pentru artileria imperială. Minereul de fier este adus de la Dognecea…dă un fier foarte bun"[27].

[23] *Enciclopedia României,* vol. III, Imprimeria Statului, București, 1935, p. 834.

[24] *Banatica* II, Reșiţa, 1973, pp. 165–185.

[25] Carol Brindza, *Scurte date monografice privind localitățile Bocșa, Ocna de Fier, Dognecea*-manuscris, 1970, pp. 19–21.

[26] Serviciul Judeţean Caraș-Severin al Arhivelor Naţionale, fond *StEG*, nr. B 13/1870, *Ortsgeschichte Deutsch Bokschan,* p. 2.

[27] Ignaz von Böhm, *op. cit..,* p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro

Francesco Griselini, după o călătorie în Banatul istoric între 1774–1777, pomeneşte Bocşa tot într-o manieră fugară, reţinând că minereul de la Ocna de Fier era transportat la Reşiţa. Pentru anul 1780, documentele vremii atestă că în Bocşa existau două furnale care obţineau laolaltă o producţie anuală de circa 1120–2240 t. fontă brută, şi tot în acea perioadă se aminteşte că la Altwerk, Neuwerk şi Bocşa Montană funcţionau trei forjerii. Pe harta întocmită în anul 1784 de generalul austriac Johann Mathias Korabinski sunt consemnate ca funcţionând în Bocşa următoarele componente industriale: Theresian Werk (Uzina Tereza din Bocşa Veche), Nepomuk Werk (Uzina Nepomuk din Bocşa Nouă), EisenWerk (Uzina de Fier din Bocşa Montană).[28]

Chiar dacă intraseră în funcţie primele instalaţii metalurgice reşiţene, în 1771 au fost puse în producţie două cuptoare noi, iar începând cu anul 1780 aerariul va mai fi construit încă două cuptoare de topitorie cu o capacitate de producţie anuală de 20.000–40.000 de centenari de fontă şi trei forje de fier, ele rămânând în funcţiune până în jurul anului 1860. Forja de la Neuwerk a fost incendiată în anul 1844, dar va fi reconstruită ca o forjă de cupru patru ani mai târziu. În timpul războiului austro-turc din 1788–1791, trupe ale armatei turceşti năvăleau în Banat până în hotarele Bocşei, ameninţând cu distrugerea atelierelor de topitorie şi a forjelor din Neuwerk şi Altwerk. Asemenea atacuri au fost barate prin curajul judelui Iancu Avram şi a fratelui său Martin Avram, care cu ajutorul localnicilor din zonă au stăvilit pătrunderea turcilor în comunităţile bocşene, instalaţiile industriale funcţionând la capacitate. Cu toate acestea, turcii reuşesc să incendieze bisericile de lemn de la Vasiova şi Ezeriş.[29]

În timpul evenimentelor de la 1848, fără o explicaţie precisă, ciocanul de fier (forja) a fost ars, dar tot în acelaşi an Trezoreria Camerală a pus în funcţiune în Neuwerk un ciocan de cupru. Începând cu anul 1855, Bocşa va fi inclusă, împreună cu domeniile, minele şi uzinele din Banat, în proprietatea StEG, când uzinele bocşene vor fi fost predate acestei societăţi chezaro-crăieşti austriece de căi ferate ale statului, care va monopoliza efectiv o jumătate de veac economia acestei regiuni. Includerea industriei bocşene în acest monopol de stat s-a produs în august 1855, când a fost elaborat un protocol de predare-primire. Actul de predare a fost săvârşit de Friedrich Relz, directorul Direcţiei Miniere Bănăţene, iar actul preluării a fost semnat de către Carl Dubocq, subdirectorul şi şeful tuturor minelor şi domeniilor societăţii. Johann Carl Hochender, secretar în Ministerul Finanţelor, a prezidat şedinţele de predare-primire, iar Ferdinand Berghoffer a fost conţopistul şedinţelor.[30] Uzina metalurgică din Montana a beneficiat de o serie de investiţii concretizate în ridicarea, în 1861, a două topitorii cu coş de fum, dar din pricina unor erori de exploatare şi de construcţie, precum şi din cauza nerentabilităţii, în 1862 acestea au fost demolate. Cel mai modern furnal a fost înălţat la Bocşa Germană în 1869, folosindu-se de data aceasta energia mecanică obţinută cu ajutorul unei maşini hidraulice, amplasată la un terminal al canalului Eruga: „În anul 1869 a fost construit un cuptor de topit pentru lichefierea a 69% minereu de fier. Mangalul se aducea de la Cărbunari cu carul la topitorie. Aerul se asigura cu trei suflante cu burduf acţionate de apă. Ca ajutor a fost folosită şi o maşină cu aburi. Topitoria mare producea anual fontă care se transporta cu trenul la Reşiţa. Acolo se turna mai ales fontă, dar se realiza şi fier oţelit, iar uneori oţel de calitate superioară."[31]

În 1857–1858, în locul topitoriilor de fier de la Altwerk a fost construită o fabrică de cărămidă refractară, după un model belgian, cea care va produce material refractar necesar zidirii

[28] Johann Mathias Korabinski, *Atlas Regni Hungaria,* Buda, 1784.

[29] A. Diaconu, în *Foaia Diecezană,* Episcopia Caransebeşului, 1898, p. 4.

[30] Serviciul Judeţean Caraş-Severin al Arhivelor Naţionale, fond *StEG*, Protocoll welches wegen Uibergabe des Deutsch-Bogschaner k. k. aerarischen Eisenwerkes an die k. k. priv. österr, Staatseisenbahngesellschaft zu Deutsch-Bogschan am 22 und den nachfolgenden Tagen des Monats August 1855 aufgenommen worden ist.

[31] Rafael Kreuzer, Societatea de stat a căilor ferate, în *Despre numele localităţii,* manuscris redactat în limba germană, Timişoara, 1891.

https://biblioteca-digitala.ro

furnalelor din Bocșa și Reșiţa. Această fabrică a fost mutată mai târziu la Reșiţa „în locul căreia a fost construită în ultimul timp o moară de turbine cu patru pietre." Bocșa Română a fost dotată de StEG, după 1870, cu o cărămidărie și un cuptor de var, care ardea calcarul mai voluminos. În Bocșa Montană, între 1858–1860, s-au extins instalaţiile de topire cu două furnale noi care laolaltă obţineau o producţie anuală de 60.000 centenari fontă brută, destinată atelierelor reșiţene care o prelucrau superior: „Noile furnale au fost sfinţite în anul 1861 de episcopul catolic din Timișoara Alexander Bonaz. În anul 1869 aceste furnale au fost demolate și în locul lor a fost ridicat un furnal de cea mai nouă construcţie, antrenat de apă și aburi, cu o producţie de 100.000 centenari de fontă anual care urma să fie prelucrată mai departe la Reșiţa, furnalul nou fiind construit în mijlocul orașului."[32]

La instalaţiile industriale din Bocșa Montană s-a procedat la reconstruirea vechiului furnal, operaţie care s-a întins între anii 1857–1858. Deoarece această operaţie tehnologică nu a reușit în totalitate, în anul 1869, așa după cum am afirmat, StEG-ul va dispune o nouă operaţie de reconstrucţie la furnal. Noul agregat siderurgic avea o înălţime de 13,3m., iar în exterior a fost încorsetat pe toată suprafaţa într-o manta metalică prinsă în cercuri de fier. Interiorul furnalului beneficia de un volum util de 56,5 m^3, iar instalaţia de încălzire a aerului asigura o temperatură de 400–500 C. [33] Minereul de fier provenea din minele de extracţie de la Ocna de Fier și Dognecea, la care se adăuga calcarul extras dintr-o carieră de la Colţani. Este perioada în care producţia de fontă și oţel devine comparabilă calitativ cu cea din Vest, aspectele de modernitate resimţindu-se în ultimele decenii ale secolului XIX și în transportul feroviar de minereu și călători. Astfel, un element de progres tehnic în domeniul transporturilor debutează în anul 1871, când începe construcţia liniei ferate industriale Reșiţa – Bocșa Română – Ocna de Fier, cu o lungime totală de 31, 3 km., care a fost inaugurată în toamna anului 1873. Peste numai un an, Bocșa va fi legată de Voiteni printr-o linie ferată cu ecartament normal. În 1892, cu acceptul Ministerului de Comerţ maghiar, pe porţiunea Bocșa – Reșiţa s-a amenajat și deschis un trafic feroviar public limitat de persoane și mesagerie.

StEG-ul, la Bocșa, a preluat de la aerar o suprafaţă totală de 71.291 ha, suprafaţă defalcată astfel: localitatea propriu-zisă și grădinile (intravilanul și extravilanul), respectiv 302, 24 ha (525 jugăre), pășunile, respectiv 59,12 ha (102,7 jugăre), terenul despădurit de la Colţani însemnând 71,88 ha (95,6 jugăre) și 6.696, 8 ha (12.176 jugăre) de teren împădurit. La mijlocul secolului XIX Bocșa era formată din 5 așezări – comunităţi separate, coordonate toate de o singură administraţie denumită *Administraţia Uzinei de Fier de la Bocșa*. Cele cinci așezări au fost: Floriani sau Hauptwerk, Nepomunk sau Neuwerk, Altwerk, satul de cărbunari (Kohldorf), satul de ţigani (Măgura).[34]

În ce privește uzina de fier din Bocșa, aceasta era construită pentru producţia unui furnal înalt (Floßofen), a unei forje de scule, o forjă de fier și una de cupru. Furnalul (cuptorul înalt) avea denumirea de *Principele Schwarzenberg*, ciocanul de scule era denumit *Tubal Kain*, forja de fier nr. 1 era denumită *Radeczky,* forja nr. 2 purta numele de *Dietrich*, forja nr. 3 era botezată *Benedek,* iar ciocanul de cupru purta numele de *Nepomuk* și, în fine, ciocanul de fier din Altwerk era denumit Waldek. Odată cu trecerea în proprietatea StEG a minelor de fier de la Bocșa (Ocna de Fier – Moraviţa), acestora li s-au pus la dispoziţie 750.000 franci pentru derularea a noi lucrări de prospecţiune și modernizare. Tehnicienii de la StEG au constatat foarte curând, alături de cei mai importanţi producători de oţel ai timpului, că fonta obţinută la Bocșa are aceeași parametri calitativi cu cele mai respectate tipuri de fontă din Europa secolului al XIX-lea.

---

32 *Idem*, Istoria locală a Bocșei Germane, în *op. cit.*

33 Carol Brindza, *Monografia Bocșei* – manuscris întocmit în anul 2006, p. 27.

34 Rudolf Gräf, *Domeniul bănăţean al StEG. 1855 – 1920,* Editura Banatica, Reșiţa, 1997, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro

Deoarece forjele nu obţineau rentabilitate economică datorită costurilor de producţie ridicate, direcţiunea a dispus reducerea la minimum a producţiei la forja de cupru de la Neuwerk, în timp ce activitatea ciocanelor de fier de la Bocșa Veche și Neuwerk a fost închisă definitiv. Odată cu închiderea acestora, între 1857–1858 a fost ridicată, așa după cum am afirmat, o fabrică de cărămidă refractară, iar la Bocșa Germană (Montană) topitoria a fost extinsă cu două furnale, cu o capacitate de producţie de 60.000 centenari (3.360 tone) de fontă destinată uzinelor de la Reșiţa, extinderea acestei topitorii producându-se între anii 1858–1860.

Cu toate aceste noi investiţii, importanţa uzinei de fier de la Bocșa era însă în continuă descreștere, în comparaţie cu uzina de fier de la Reșiţa, fapt reflectat și în datele de producţie, care indicau că, în anul 1858, producţia furnalului de la Bocșa era de 40.070 centenari (2.243, 92 tone) de fontă și 6.278 de centenari (361, 568 tone) de fier forjat în valoare de 37.963 florini și cinci creiţari. Comparativ, la Reșiţa în același an s-au produs 98.820 de centenari (5.533,920 tone) de fontă, 8.292 de centenari (464,352 tone) de fier turnat, 90.861 de centenari (5.088,216 tone) de fier forjat în valoare de 242.842 florini și 15 creiţari.[35] După doar numai două decenii de la preluarea uzinelor de către StEG, furnalul de la Bocșa obţinea anual 5.829 tone fontă.[36]

Chiar dacă aerariul montanistic al comitatului Caraș decidea o nouă investiţie pentru construirea celui de-al doilea furnal la Bocșa Montană (zona centralei hidroelectrice) în anul 1869, producţia uzinei de fier de la Bocșa nu atingea cote prea ridicate. De reţinut este faptul că furnalul de la Altwerk și cel de la Bocșa Montană funcţionau cu cărbune de lemn, într-o perioadă în care în Europa occidentală asemenea instalaţii erau construite pentru a funcţiona cu cocs. Furnalele bocșene produceau anual aproximativ 5.000 tone de fontă albă și cenușie, folosind ca materie primă 12.250 tone de minereu de fier și 270 hectolitri de cărbune de lemn. Materiile prime erau transportate la furnal pe calea ferată care lega Reșiţa de Moraviţa și care trecea prin incinta uzinei din Bocșa Montană.

Trebuie specificat faptul că nu beneficiem de date exacte privind nivelul producţiei pentru fiecare an în parte din ultima perioadă de funcţionare a instalaţiilor metalurgice bocșene, deoarece evidenţele și dările de seamă erau ţinute de către administraţia uzinelor de la Reșiţa împreună pentru cele două uzine de fier, așa încât în tabelele care stipulau indicatorii de producţie de la furnalul din Reșiţa sunt cuprinse și cele ale furnalului de la Bocșa Germană. De-altminteri, în statisticile vremii, anul 1881 este ultimul reper temporal în care noul furnal bocșean este amintit distinct[37] cu șeful său, Julius Pilder, dar în cadrul administraţiei superioare Reșiţa la subcapitolul „Uzine de fier la Reșiţa, Bocșa și Dognecea". După numai șapte ani, respectiv în 1888, furnalul din Bocșa Montană nu mai era în funcţiune.[38] Furnalul din Bocșa Montană și cel din Dognecea au fost închise după această dată, singurul rămas în funcţiune fiind doar cel din Reșiţa, cel de la uzina de fier din Bocșa fiind demolat în anul 1898.

Cauzele deciziei camerei vieneze și a aerariului montanistic de a închide uzinele de fier de la Bocșa au fost datorate deselor inundaţii produse de râul Bârzava, diminuării suprafeţelor împădurite și a eficienţei economice scăzute prin consumul unei cantităţi uriașe de mangal, dar și a refuzului tot mai accentuat a ţăranilor bocșeni, din Ezeriș, Dognecea, Ramna de a presta robotă în ce privește transportul cu atelaje a minereului de fier de la Dănila, costurile ridicate privind transportul feroviar al minereului, intemperii legate fie de secete prelungite, fie de inundaţii care afectau cursul Bârzavei și instalaţiile metalurgice etc.

---

35 Serviciul Judeţean Caraș-Severin al Arhivelor Naţionale, fond *StEG*, nr. 6/1857–1857, *Priv. Österr-ung. Staats-Eisenbahn-Gesellschaft. Erste Generalversammlung, p. 21.*

36 *Idem,* fond *StEG*, nr. 45/1877–1878, p. 98.

37 Oscar Guttmann, *Ungarisches Montan-Handbuch ertser Jachngang,* Wien, 1881, p. 41.

38 Carl Dery, *Ungarisches Montan-Handbuch, zweiterJachngang,* Wien, 1888, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

Perioada 1855–1920, perioadă în care SteG-ul a făcut investiții succesive în metalurgia bocșeană, a cunoscut modernizări și etape de reprofilare tehnologică a vechilor agenți economici, dar și de construire din temelii a altora, noi, de productivitate tot mai ridicată. Procesul industrializării a continuat, astfel că la Bocșa Română, în anul 1884, a fost demarată construirea unei fabrici de vagoane pentru calea ferată cu ecartament îngust, agent economic finalizat relativ în scurt timp și care începea să producă deja din anul 1889. La 1 septembrie, același an, începea linia de producție a unui alt agent industrial, Fabrica de mașini și unelte agricole care, la acea dată, era compusă dintr-un atelier de montaj, o vopsitorie și o mică centrală electrică acționată de mașini cu aburi. În perioada 1903–1904, parcul industrial bocșean se îmbogățea cu încă o forjă, rod al unei investiții majore efectuată aici de SteG. Cu o înzestrare tehnică modestă, fabrica reușea la început să asambleze doar opt pluguri și câteva batoze împreună cu locomobilele lor într-un singur an. Din primul an al secolului XX, fabrica își diversifica și dezvolta producția ajungând în preajma primului război mondial să-și facă cunoscut brand-ul nu doar în întreg Banatul, ci chiar să-și desfacă produsele (mașini și utilaje agricole, precum și accesoriile și piesele de schimb aferente acestora) în Serbia, Ungaria, Macedonia, Turcia etc.

Odată cu preluarea fabricii cu întregul său capital material și uman, cu toate domeniile aferente aflate în proprietate de către UDR, eveniment produs în anul 1920, la Bocșa Română se declanșa un nou proces de adâncire a industrializării prin investiții succesive și printr-o continuă adâncire a producției de serie în ce privește fabricarea mașinilor și dispozitivelor agricole. Edificator asupra celor afirmate mai sus rămâne faptul că, în anul 1921, fabrica realiza circa 2000 de bucăți pluguri complete, 400 garnituri de grape, 200 garnituri de tăvălugi, 600 de bucăți sape cu tracțiune animală, 10 bucăți de pluguri basculante, 15 bucăți de pluguri pentru tractor și 40 tone de accesorii pentru uneltele agricole aflate în nomenclatorul de produse al fabricii. Volumul forței de muncă angajate oscila între 400 și 600 salariați, competențele lor profesionale fiind edificate prin volumul produselor realizate și livrate atât pe piața internă, cât și pe cea externă. Deosebit de vandabile deveniseră plugurile ușoare cu grindeiul de oțel (aferente solului ușor, mediu și greu), plugurile universale pentru arătură adâncă, plugurile marca „Royal" pentru cultura adâncă, plugurile reversibile de coastă pentru tracțiune animală și cu forță motrice, grapele pentru mărunțirea solului și semănături, grapele flexibile și cele cu lănțare pentru livezi și grapele cu gheare flexibile, tăvălugii cu aparat de transportat gunoi și fără aparat, tăvălugii pentru presarea și netezirea solului, precum și inele dințate de tip „Croskil", sapele americane de tip „Planet" și „Osborn" (pentru tracțiune cu cai), care erau adaptate și pentru plantarea viței de vie, apoi plugul pentru scos sfeclă etc. Paralel cu fabricarea acestor mașini și unelte agricole, fabrica mai producea și armăturile aplicabile la grindeiul plugului (trupița dublă, trupița de raniță și trupița de raniță combinată cu două gheare pentru prășit, extirpatoare, scarificatoare, marcatoare pentru semănatul cartofilor și trupița pentru scos cartofi). Diversificarea fluxului productiv incumba mai apoi sapele universale pentru cultivarea sfeclei (de tip „Reșița-Lass"), stropitoarele pentru sfeclă, prinzătorul pentru pureci tereștri (de tip „Brand"), tocătoarele de nutreț cu trei și patru cuțite, cărora începând cu anul 1929, în urma transferului de la Ciclova Montană a utilajelor și personalului de la forjerie în uzina bocșeană, li s-au adăugat sculele forjate și cele presate, astfel încât începeau să se producă în fabrica de pe malul Bârzavei cazmale, sape, târnăcoape, topoare etc. Peste puțină vreme, în anul 1930, fabrica se îmbogățea cu vechea sculărie, iar din anul 1934 începea construirea halei industriale pentru producerea în serie a potcoavelor. La 1 mai 1935, în arealul fabricii a fost dată în exploatare instalația pentru laminarea brăzdarelor, iar la 1 ianuarie 1936 a fost pusă în funcțiune instalația pentru fabricarea potcoavelor, agregat care producea 600 potcoave pe oră și care a funcționat până la nivelul anului 1970. Începând cu deceniul al cincelea al secolului XX, atunci când în agricultură se impunea tot mai

https://biblioteca-digitala.ro

pronunțat mecanizarea lucrărilor agricole, fabrica bocșeană producea într-o medie anuală circa 15.000 de pluguri, 10.000 de bucăți grape, 4000 de selectoare-vântuitoare-tocătoare, precum și 800 tone de unelte forjate și 700 de tone de diverse alte produse.[39]

Necesitățile tot mai mari ale muncii mecanizate din agricultură, pe lângă produsele deja enumerate, au impus ca fabrica să-și modifice continuu tehnologia de fabricație a unor mașini și unelte agricole din ce în ce mai complexe, procedând la producerea în serie a mașinilor agricole tractate mecanic, respectiv la fabricarea grapelor cu discuri și a cultivatoarelor. Spre edificare, amintim că în anul 1907 a asimilat fabricarea tăvălugului inelar, a grapelor combinate, a mașinilor de curățat pășuni și a plugurilor pentru deschis canale, iar peste timp, în 1930, au fost asimilate pentru fabricația în serie grapele cu discuri pentru vie, combinatoarele pentru pregătirea patului germinativ și a cultivatoarelor pentru plante tehnice.[40]

Odată cu anul 1947, la Bocșa începeau lucrările de construcție a primei hale spațioase și moderne a viitoarei Fabrici de poduri și construcții metalice, dar care a funcționat la început drept sucursală a Fabricii de poduri din Reșița. Din anul 1952, secția bocșeană a devenit entitate de sine stătătoare, calitate în care își dobândise direcțiune și buget propriu. După numai doar patru ani, în 1956, uzina bocșeană s-a defalcat în două întreprinderi cu profiluri de fabricare distincte, respectiv Uzina de construcții metalice, specializată pe fabricarea de poduri de cale ferată și rutiere și a construcțiilor metalice industriale, iar cealaltă, Fabrica de mașini agricole, care rămânea pe mai departe profilată pe fabricarea unei game tot mai diversificate de mașini agricole, continuându-și astfel linia tradițională în care se specializase. Din anul 1959, cele două unități distincte au fost din nou unificate într-o nouă entitate industrială, denumită Uzina de Construcții Metalice și Mașini Agricole (UCMMA). După anul 1960, uzina bocșeană a cunoscut o nouă și importantă etapă a dezvoltării sale prin diversificarea gamei de produse fabricate, prin creșterea semnificativă a volumului de producție realizat, dar și a nivelului calitativ al acestora, aspect care i-a adus un autentic brand în planul schimburilor economice naționale, europene și nu numai. Justificarea afirmației de mai sus rezidă în faptul că, doar în perioada 1952–1965, în urma investițiilor alocate de stat (aproximativ 100 milioane de lei), volumul producției realizate în uzină ajungea la valoarea de 352 milioane lei. Perioada 1965–1970 a reprezentat pentru uzina bocșeană o altă etapă de dezvoltare, ce a propus fonduri de investiții într-o valoare totală de 135 milioane lei, destinate în principal dezvoltării și modernizării sectorului de construcții metalice. Noile fonduri investiționale au fost îndreptate spre ridicarea a noi hale de producție, a căror suprafață totală a însemnat circa 18.000 m^2, aspect care a determinat ca puterea economică anuală de producție a respectivului sector să atingă valoarea de 50.000 de tone de construcții metalice. În acea perioadă, sectorul construcțiilor metalice a inclus și produs noi sortimente complexe, de tipul echipamentului hidromecanic al hidrocentralei de la Porțile de Fier, construcțiile metalice ale podurilor de la Cîineni (Olt) și Giurgeni – Vadu Oii (Dunăre), apoi s-a extins producția de utilaje de ridicat (macarale), ajungându-se ca în anul 1970 să se obțină un volum valoric al producției livrate de 160 milioane lei.

A urmat încă o etapă de dezvoltare extensivă și intensivă a uzinei bocșene, cea dintre 1970–1975, atunci când fondurile de investiții alocate de stat au fost îndreptate prioritar spre sectorul mașinilor agricole. În acest domeniu, urmare a noilor investiții, a fost ridicată o nouă hală de producție în suprafață totală de 8.400 m^2, destinată sporirii și diversificării fabricației de utilaje de transportat și ridicat, fapt care a însemnat pentru sfârșitul anului 1975 ca valoarea producției acestui sector să atingă 370 milioane de lei. Mai adăugăm faptul că, în direcția satisfacerii nevoii de piese turnate proprii, în UCMMA a fost construită o turnătorie de fontă cenușie,

[39] Carol Brindza, *Monografia Bocșei*....p. 31.
[40] Valeriu Fabian, *op. cit.,* pp. 20–21.

https://biblioteca-digitala.ro

cu o capacitate anuală de producție de 1800 de tone piese turnate.[41] Precizăm, ca un aspect de diversificare a producției industriale locale, faptul că începând cu anul 1950 a debutat procesul de fabricație al podurilor metalice sudate, rutiere și de cale ferată (până la acea vreme, asemenea echipamente erau realizate prin nituire).

Pe lângă realizările importante amintite mai sus, uzina bocșeană rămâne în memoria istoriei recente prin execuția corpului inelar central al Pavilionului Complexului Expozițional din București, obiectiv realizat prin nituire, lucrare de anvergură ce confirma încă o dată profesionalismul „maistorilor" bocșeni în peisajul industrial al țării. Odată cu anul 1964, procedeul de sudură electrică manuală și semiautomată a construcțiilor metalice a fost generalizat, trecându-se mai apoi la o nouă etapă a sudurii semiautomate în mediu protector cu bioxid de carbon. Din anul 1967 debuta fabricația construcțiilor hidromecanice destinate amenajărilor hidroenergetice din țară, produse industriale de tipul vanelor, batardourilor, stăvilarelor, grătarelor și mașinilor de curățat grătare, sitelor și podurilor basculante. Începând cu anul 1975, uzina din Bocșa începea fabricarea subansamblelor pentru construcția excavatoarelor gigant (de pildă, excavatorul gigant de exploatare a lignitului în bazinul Motru), iar în anii următori producându-se utilaje miniere (mașini de sudat prin frecare, instalații de absorbție a gazelor din spațiile închise sau ale celor de sablaj cu aer comprimat), a cablurilor și instalațiilor de frânare a navelor, a cuptoarelor pentru uscarea electrozilor cu ciclu termic programabil. O nouă etapă de dezvoltare extensivă a uzinei bocșene (1976–1980) a însemnat investiții susținute în cadrul sectorului sudurii, efort financiar care a determinat ridicarea unei noi hale industriale de aproximativ 32.000 m^2 și dotarea corespunzătoare a acesteia cu mașini și utilaje aferente producției de utilaj complex de ridicat (macarale portuare, construcții metalice pentru cazane, utilaje pentru industria metalurgică și subansamble pentru excavatoarele gigant), noua tranșă investițională a statului însumând atunci 385 milioane de lei.[42] Produsele executate la Bocșa și livrate economiei românești au contribuit efectiv la ridicarea unor noi obiective industriale în plan național, referindu-ne aici la cele două furnale de 700 m^3 volum util de la Reșița și de 1000 m^3 de la Hunedoara, combinatele chimice de la Borzești, Năvodari, Govora, Craiova, Turnu Măgurele, Arad, Copșa Mică și Târgu Mureș, fabricile de zahăr de la Buzău și Corabia, fabrica de ciment de la Aleșd, fabrica de armături de la Zalău, uzina de aluminiu Slatina, termocentrala de la Rogojelu și hridrocentrala de pe Lotru. Pe plan extern, doar în perioada 1965–1970 uzina a livrat poduri metalice în fosta R.F.G. (1950 tone), construcții metalice și poduri în Egipt (2665 tone) sau în Iran (1320 tone). De asemenea, în aceeași perioadă, uzina bocșeană a livrat ansambluri și mașini agricole, precum și echipamente hidromecanice în fosta R.S.F.I., Ungaria, fosta Cehoslovacie și R.P. Mongolă.[43]

După evenimentele din 1989, așa cum întreaga industrie românească a intrat într-o etapă de degringoladă, dată fiind nevoia adaptării acesteia la economia concurențială de piață, și industria metalurgică bocșeană a urmat un drum sinuos, de decadență și de prăbușire continuă, până la faliment (2005). Cauzele acestui proces de dezagregare au fost multiple, primordial plasându-se imixtiunea politicului, neavenită și brutală în actul managerial al uzinei, printr-o impunere nerealistă în staff-ul ei decizional a unor persoane fără vreo competență profesională în domeniu care, prin deciziile implementate, au deraiat continuu și nociv mecanismul de funcționare al uzinei. Căzută pradă unor asemenea demersuri partizane, întreținute cu bună știință între

41 Carol Brindza, *Scurte date monografice privind localitățile....*pp. 25–26.

42 O prezentare într-o manieră personală, cu suficiente accente subiective asupra celor mai importante livrări de agregate, echipamente tehnic, componente hidroenergetice, nucleare și eoliene etc., în Victor Creangă, „Creangă nu s-a înțeles întotdeauna cu Creangă", în V. Bogdan, *Bocșa din inimă,* vol. 2, Editura TIM, Reșița, 2010, pp. 67–76.

43 Valeriu Fabian, *op. cit.,* pp. 17–19.

https://biblioteca-digitala.ro

diferitele categorii de angajați și diferite interese politice, uzina a urmat un proces anevoios de falimentări parțiale, privatizări și reprivatizări repetate. Fost partener de încredere al clienților săi tradiționali și potențiali, C.M. Bocșa ar fi putut oferi în perioada postdecembristă, în condiții de calitate prestabilite, construcții metalice pentru poduri rulante feroviare și viaducte, poduri rulante tehnologice și de uz general, macarale turn și portabile, ansamble sudate pentru utilaje tehnologice speciale, utilaj minier, echipamente hidromecanice și agregate eoliene, precum și asigurarea la cerere a service-ului de proiectare-montaj–mentenanță în garanție și post garanție. Colaborarea uzinei în anii de tranziție cu firme de prestigiu european și mondial (Babckok, Krupp și Neuel din Germania, A.B.B. din Austria, Chida Mitsubishi și Mitsu din Japonia, FCB din Franța sau Marainvestments din SUA) ar fi putut consolida relația cu piața liberă externă pentru produsele și serviciile oferite, precum și la o refacere a relațiilor comerciale cu terți agenți economici interni. Însă, din nefericire, asemenea posibilitate nu s-a întâmplat, declinul uzinei continuând, așa încât pentru salvarea ei de la faliment s-a procedat la câteva simulacre de privatizare, toate eșuând lamentabil rând pe rând, așa cum a fost cazul privatizării de tip MEBO sau a celei din anul 2007, atunci când APAPS vindea aproape 70% din activele uzinei unei persoane fizice, interesată mai degrabă în falimentarea, nu în relansarea activității uzinale. În consecință, în anul 2005 uzina a intrat în faliment, dată la care mai activau doar 250 de angajați, față de 5200 câți număra uzina în 1989. Ca o concluzie asupra evoluției uzinei după 1989, cea mai mare parte a acesteia a devenit o ruină, un jalnic cimitir de fier vechi. Acum, în pragul tricentenarului metalurgiei bocșene, localnicii își mai pun speranța doar într-o renaștere a fostei Fabrici de mașini și utilaje agricole, dată fiind importanța ei pentru istoria recentă a Bocșei, a Banatului Montan, precum și proximitatea poziționării acesteia la magistrala Reșița-Timișoara.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

VALORIFICAREA FOLCLORULUI CĂRĂȘAN PRIN CARTEA TIPĂRITĂ, 1850−1948. PREOCUPĂRI PENTRU FOLCLORUL BANATULUI MONTAN

Cristina Anișoara ZAINEA

Abstract: The aim of this paper is to accomplish a synthesis of the historiography from Mountainous Banat in the topic of folk tradition are very numerous in the 19 and 20th century. Many of the authors were either the priest or the teacher of the locality, but there was an important category called the *peasant authors.* In their writings there are elements of folk culture and traditions, very useful now for the recreating the reality of the 19 and 20th century for the villages in Banat.
Keywords: folk, historiography, Mountainous Banat, Oravița

Bogăția folclorului bănățean reprezintă cu generozitate, în mod continuu, de secole, un izvor nesecat al dovezilor lipsite de tăgadă ale existenței noastre pe aceste meleaguri, dovezi, după cum foarte bine știm, materializate prin tradiții, obiceiuri, mentalități. Încercăm acum o sinteză-bilanț ilustrând preocupările intelectuale din epocă, mai ales cu privire specială asupra unor autori importanți și operele lor în relație directă cu tema propusă pentru cercetarea noastră.

Tradiţiile locale sunt prezente în cărţile lui *Petre Ugliș*, *Din literatura poporană. I. Poezii poporale II* (Lugoj, 1900) și *Povești din popor* (1910) ori în manuscrisul lui *Vasile Loichiţă*, *Poesii populare bănăţene*, alcătuit la Jebel. În epocă, Ioan Roșiu cere o „literatură poporală", socotind-o indispensabilă.

Damaschin Toma Bojincă, a descris în *Anticile romanilor acum întâia oară scrise* (Buda, În crăiasca tipografiie a Universităţei ungurești, Pesta, 1832), datini și obiceiuri romane „care și până astăzi se ţin în sânul românilor de acum, sau întregi sau cu oareșcare strămutare, bradul de nuntă, călușeii.[1]

Vasile Alecsandri, e prezent în zonă în 1847, la Mehadia-băi. Un manuscris orăviţean, încă nepublicat, semnat de Mihai Fomitescu (Fometescu) amintește acest eveniment. Poetul a mai făcut un popas bănăţean și în 1884, când directorul staţiunii Băile Herculane era orăviţeanul Alexandru Popovici.[2]

Lui *Athanasie Marian Marienescu* i se datorează prima culegere de colinde din Transilvania. Folclorul satelor cărășene din preajma Oraviţei este, de asemenea, des întâlnit în cărţile și culegerile sale: *Poesia popurala, balade culese și corese de…*, (Pesta, cu tiparul lui J. Herz, 1859), *Poesia popurala, brosiura II* (Viena, Editura autorului, 1867), *Novăcescii, cinci ani înaintea Academiei Romane* (Timisiora, 1886), *Steaua magilor sau cântece la nașterea Domnului Isus Christos* (Biserica Albă, Tipografia J. Wunder, 1875). Secvenţa *Argiru si Elena* e prezentă în I. U. Jarnik, *Sprachliches aus rumänischen Volksmärchen* (Wien, 1877). Marienescu e colaborator la *Chantes populaires des Roumains de Serbie publiés par Emile Picot*, extrait du Récueil de textes et de traductions publié par les professeurs de „l'Ecole des Langues Orientales Vivants" (Paris, Editions Ernest Leroux, 1889).[3]

https://biblioteca-digitala.ro

Nicolae Tincu-Velia îi dă spre tipărire, lui Marienescu, *Iovan Iorgovan și șarpele, Corbul și Mihai Vodă, Mihai Viteazul și Boierul Dobricean, Ștefan Vodă și Gegiu, Ștefan Vodă și Vlădica Ion, Coconul Răducanu și Iancu Salabeg împăratul.Sibineanu,* culese în Oravița Română, Răchitova, Broșteni, Ciclova Montană, Comorâște, Marcovăţ, Lăţunaș, Forotic.

Simeon Mangiuca e cunoscut pentru astfel de preocupări. O scrisoare către Hasdeu arată că a lucrat, după 1874, la „colecţiunea botanică".[4] În „Columna lui Traian" din 1876 (p. 355–361), Hasdeu scrie *Botanica poporală română. Recensiune: Simeon Mangiucă, De însemnătatea Botanicei românești.*[5] În colaborare e de semnalat *Kulturhistorische und ethnographische Skizzen über die Romänen der Bucovina, von Constantin Morariu, Hilfsseelsborgen bei der St. Paraskeva-Kirche in Cernaut.1 Theil. Aus der „Romanischen Revue." Mit vier Portraits und einem Auhange enthaltend: Die Colinda, ihr Ursprung, ihre astronomische und auf den kalender bezughabende Bedeutung – übersetzt nach Simeon Mangiuca* (Resicza-Wien, Selbstverlag des Herausgebers, 1888–1891).[6]

Cărturarii satului (primii dintre ei fiind învățătorul și preotul, dar foarte importanți vor fi și scriitorii țărani) folosesc în mod iscusit condeiul aducând un preţios aport în conservarea elementelor naționale românești pe care le-au întâlnit, îndrăgit și studiat in situu.

Emilian Novacoviciu pare cel mai reprezentativ pentru un capitol dedicat bilanţului cultural-axiologic cărășan. El a realizat și tipărit *Colecţiune folcloristică română din Răcășdia și jur, întocmită și edată de…,* (Oravița, Tipografia Carol Wunder, 1902), *Din comoara Banatului: Folclor. Partea a II-a, maiche sfinte, halele nopţii…, de E. N. și Ecaterina Cărălina Novacoviciu* (Oravița, Tipografia E. Desits-Progresul, 1926, cu reeditare la 1933), *Jocuri copilărești bănăţene adunate de E. N.* (Oraviţa, Tipografia I. Kaden, 1928), *Folclor pornografic bănăţean, partea hazlie, adunate din popor de…,* (Tipografia Iosif Kaden, 1930), *Sărbători băbești* (1932), *Folclor bănăţean, partea a III-a, adunat de…,* (Oraviţa, Tipografia Iosif Kaden, 1933).[7] Din banii pe cărţi înfiinţează prima bibliotecă publică în Răcășdia. O culegere depusă în manuscris la Academia Română este apreciată de Ion Bianu.

Culegerea *Sofiei Vlad-Rădulescu* (1851–1944) aborda și creaţii poporale de pe valea Cărașului. La fel în cazul poeziilor și baladelor publicate de *Livia Pascu-Becineagă* („Familia", nr. 42, 19/31 octombrie 1875, p. 489–492). antologiilor, studiilor, comentariilor lui A. Esca, I. Șchiopu, Serafim Goleţi, Nicolae Velcu, I. Pela, E. Petrovici. Sau *G. Alexici* (14 septembrie 1864, Arad – 7 februarie 1936 Oraviţa), prieten cu patronul Fekete, la hanul căruia trăgea când venea în Oravița. După ce activase la Școala de Limbi Orientale, în Budapesta (1891–1897), a fost „privat docent" (1897–1909) apoi a lucrat la catedra românească a Universității din Budapesta, din 1909. Elev al lui A. Roman, membru al Societății „Kisfaludi", culege cu H. Antal de la Seghedin cântece poporale, inclusiv din Caraș și Severin.[8] El a descoperit manuscrisul lui Dim. Ardelean, *Pesmă cu Cântări lumești și vestitoare* și a scos, în regie proprie, la Budapesta, culegerea *Texte din literatura poporană română, adunate de (…), tom I. Poezia tradiţională* (1899) în grai local (balade, descântece, povești), a realizat înregistrări cu fonograful.[9] Din 1853 colaborează la „Pallas Nagy Lexicon" (semnând „Alexi Gyorgy") (16 + 2 volume).[10]

Sofronie Marcu Liuba (3 decembrie 1850–3 octombrie 1929, Măidan), fiul învățătorului Dănilă Liuba Marcu, a lăsat *„Unele proverbe sfătuitoare"*, *„Datini și credinţe populare despre „frații sau fârtații de cruce"*, (în „Foaia Diecesană", 1890–1891) *„Material folkloristic"*, *„Jocuri copilărești"*, *„Jocuri sau danţuri populare"*, *„Leacu cailor bivași ș-a oamenilor lienoși"*, *„Jocuri copilărești din Banat"*, *„Medecina poporală. Credinţe, datini, doftorii și descântece poporale"*, (în „Familia", 1891–1892, 1901–1902), *„Balade poporale, poesii și anecdote poporali în dialectul bănăţean"*, iar în „Familia", *„Veselia românului"* (1893), *„Din dorul românului"* (1897). Cu Aurel Iana a editat *Poezii poporale* (în „Familia", 192 piese).[11]

https://biblioteca-digitala.ro

Aurelie Iana (1867–1948, Măidan), preot, colaborează cu Simeon Florea Marian, cu socrul său Sofronie Liuba la *Topografia satului și hotarului Măidan, urmată de Studiu despre celţi și nume de localităţi, de At. M. Marienescu* (Caransebeş, Tipografia Diecezană, 1895).[12]

De la *Iosif Siegescu*, prieten cu Grigore Silași, afla Coşbuc varianta din *Secaş* (Secășeni) la „*Cântecul zorilor*", specifică Văii Cărașului: Greoni, Cacova, Mercina, Broșteni, Comorâște, Lăţunaş, „obicei parţial al românilor din Banat", socotit rămășiță din vechiul cult al naturii, bocet mistic, cu nouă femei împărţite în două grupe corale. Tot el a scris piese de teatru inspirate (subiect şi grai local) din viaţa satului cărăşan.[13]

Orăviţeanul *Alexandru Popovici***,** medic și director al Băilor Herculane mai târziu, a cules şi folclor: variante la *Herculean*, *Iovan Iorgovan*. Despre *Napoleon* s-au păstrat cântece în folclorul bănăţean. În 1862, Niţă Pop, în *Lira Naţională, poesii popularizate de la mai mulţi poeţi români, adunate de…, cântăreţ naţional,* apare *Cântarea lui Buna Parte,* creaţie găsită în caietul cu 33 cântece al lui Arsenie Dragomir, ţăran din Sintești, care a mai fost restituită de cercetătorul IB. Mureșianu.[14] El afirmă, greşind, că ar fi singura pe această tematică. Dar o variantă s-a mai publicat de către calendarul lui *Birăuţiu* iar o alta a fost găsită de orăviţeanul *Nicolae Douca*, fostul director-custode al Teatrului Vechi Mihai Eminescu, într-un caiet din Ciclova Montană aparţinând familiei medicului Gheorghe Crăiniceanu de la mijlocul veacului XIX, text semnalat în „Timpul" și restituit cu un comentariu, într-un volum colectiv.[15]

Texte din *Literatura poporană română* (1897), a lui *Enea Hodoş,* ori din *Poezii poporale din Banat,* tot de el semnată, recuperează de asemenea folclorul cărăşan.

A. Corcea (14 aprilie 1868, Coștei–1951, Petroiu, în deportarea din Bărăgan), a urmat studii primare la Coştei, secundare la Liceul din Beiuș, unde a fost coleg cu Ion Popovici-Bănăţeanu,[16] superioare (teologie) la Sibiu, preot în Coştei, din 1891, în Moraviţa, s-a afirmat în mișcarea naţională, suportând o detenţie la Seghedin, în 1916 apoi ca internat la Sopron, tot în 1916 după care, în 1918, Cercul Electoral Moraviţa îi dă mandat de reprezentare la Adunarea Naţională de la Alba Iulia. Ulterior se stabilește la Mercina. În intervalul 1880–1890 culege 90 de variante din ciclul Novăceștilor, răspunzând lui Ath. M. Marienescu. În volumul său, *Balade populare, culese de…,* (Caransebeș, Editura și Tipariul Tipografiei și Librăriei Diecesane, 1899), din 20 balade, anterior culese, 8 sunt din ciclul Novăceștilor și au fost culese de la lăutarul cărăşan Vichentie Micu.[17]

Iosif Popovici (1876–1928), studentul lui Gaston Paris, J. P. Rousselot și Gustav Weigand, tipărea la „Progresul", în Oraviţa, *Poezia populară română. I. Bocetele româneşti,* în 1908 și *Poezii populare române, culese și publicate de…, I. Balade populare din Bănat,* în 1909.[18]

Damian Izverniceanu publică și el o *Colecţiune de cântece de stea la nașterea Domnului,* Oraviţa (1912), valorificând tradiţii locale,[19] alăturându-se preocupărilor dinainte de 1900 ale lui Dimitrie Cioloca sau I. Neda, după 1900.

Lucian Costin trebuie amintit la acest capitol cu *Balade, istorioare, legende și anecdote* (Timișoara, 1926), *Doine și romanţe* (Timișoara, Editura Cartea Românească, 1927), *Balade,* București, Editura Cartea Românească, 1927), *Basme și istorioare, legende și anecdote* (Timișoara, Cartea Românească, 1926), *Legende* (București, Editura Cartea Românească, 1927), *Basme și istorioare* (Timișoara, Editura Cartea Românească, 1927), *Strigături la joc* (București, Editura Cartea Românească, 1927), *Snoave* (București, Editura Cartea Românească, 1928), *Anecdote* (București, Editura Cartea Românească, 1928), *Anecdote, snoave, legende* (Craiova, Tipografia „Unirea", s. a.), *Balade bănăţene* (Craiova, Tipografia „Unirea", 1938), apoi alte 15 culegeri în colecţia „Biblioteca Folcloristică a Banatului", *Mărgăritarele Banatului, din popor adunate și poporului redate* (Timișoara, Editura Cartea Românească, 1925), *Studii asupra folclorului bănăţean, I* (Timișoara, Editura Cartea Românească, 1930), *Balada bănăţeană, studii asupra*

https://biblioteca-digitala.ro

folclorului bănăţean, II (Craiova, Tipografia „Unirea", 1941), *Ghicitori bănăţene, studii asupra folclorului bănăţean, III* (Craiova, Tipografia „Unirea", 1942), *Graiul bănăţean, 1* (Timişoara, Editura Cartea Românească, 1926), *Graiul bănăţean, II* (Turnu Severin, 1934).[20]

Menţionăm și cartea din 1924, semnată de *I. Olariu, Povestiri din Banat*, versurile din *Darul inimii mele* (1936) ale învățătorului din Rusova, *Iosif Rachiciu* dar și culegerea din 1939 (imprimată în Sibiu) semnată de *R. Mărghiticeanu* și *R. Cristea*, Poezii *populare din Banatul jugoslav*.

Ioan Ţeicu este prezent în volumul *Poezii populare române, culese și publicate de Iosif Popovici, I, Balade populare din Banat* (Oraviţa, 1909), multe culese de „studentul Ion Ţeicu în 1907." O culegere *Poezii populare din Ilidia. Balade poporale din Ilidia*, dintr-un manuscris al anului 1906, e restituită de el în volumul coordonat de Ion Stoia-Udrea, *Studii și documente bănăţene, I* (1943), fiind vorba de 19 balade.

Constantin Miu-Lerca a lăsat interesantele *Consideraţii asupra artei ţărănești din Banat: cusături și ţesături* (Timișoara, 1936), *Colinde, cu muzica lui Filaret Barbu* (Timișoara, Tipografia Românească, 1940), *Omul, oratoriu, muzica de Filaret Barbu* (1942).

Petru Rezuş, dascăl la Academia de Teologie a Caransebeșului, a stat mult timp în Oraviţa, la prietenii săi de credinţă ortodoxă, Neda și Popovici, culegând folclor din satele imediat apropiate orașului, precum Răchitova, Maidan, Agadici, Broșteni, redactând apoi „*Dacă poţi râde, râzi*", „*Proverbe și zicători din Banat*" și „*Făt-Frumos cel Luminos.*"[21]

Gh. Ciurcea (născut la 24 august 1916, la Greoni), publica în 1943, în Editura „Voinţa Banatului", volumul *Obiceiurile noastre de nuntă de pe Valea Cărașului.*

Sabin Belu, istoricul deja amintit mai sus scria, colaborând la volumul *Arta populară în Valea Jiului* (București, 1963).

Oraviţa a fost și este și azi centrul unui ţinut, al Văii Cărașului care, alături de zona dominată în ţinutul timișan de Lugoj, contribuie la expansiunea unui curent cultural unicat în spaţiul românesc, având două coordonate: *literatura condeierilor (scriitorilor) ţărani* și *literatura dialectală.*

Scriitorii ţărani, acești mirabili creatori și artiști ai scrisului, „vin să dea girul tradiției și, totodată, să ceară plusul de împlinire, necesar și firesc."[22] Camil Petrescu era și el impresionat, în 1921, de „marele număr de scriitori ţărani pe care-l dau satele bănăţene." Definiţi a fi „cărturari ţărani" (Petru Oallde), „oameni cu puţină învăţătură dar cu enorme încărcături afective" (Gh. Tomozei) ei există doar dacă sunt autori în condiţia lor social-economică. Mai ales deceniile interbelice obligă la semnalarea unei continuităţi de tradiţie, într-o provincie în care ţăranul scriitor, ţăranul dirijor și ţăranul compozitor sunt prototipurile unei emulaţii fără precedent în istoria noastră culturală.[23]

Nicolae Vucu Secășanu (1888, Secășeni–29 ianuarie 1953, Oraviţa), a urmat studii primare în sat, mare român a înfiinţat Garda Naţională la 1918, după ce a fost arestat șase luni de autorităţile vremii. Cu Ilie Crăciunel editează „Ţăranul", primul ziar din Banat după 1918, a fost fondator al „Cuvântului Satelor", la 21 mai 1932 vrea un Sindicat Agricol, proiect rostit și demonstrat la Bocșa Română, este senator de Caraș (1931–1932), fiind membru al Ligii Agrare. Piesele de teatru *Pomana* din 1927, *Nuntă fără voie*, 1928,[24] care i-a premiul de 1000 de lei oferit de revista „Thalia" din Lugoj, arată un suflet viforos dar vibrând pentru cultura autentică, poporală.

Paul Târbăţiu, (1902–24 mai 1965), absolvă studii primare în sat. El a debutat în „Poporul românesc" din Șoșdea, în 1922, reprezentând încă un valoros fondator al publicaţiei ţărănești „Cuvântul satelor" și scoate în sat „Zorile Banatului" (1 noiembrie 1928-iunie 1929, 18 septembrie 1938–1940, prima revistă literară ţărănească din Banat, editând în 1931, la Oraviţa, „Calendarul Ţăranilor". Scriitorul ţăran, condeier cum i-a consacrat comentariul specialistului pe acești temerari ai poeziei și prozei originale din mediul rural, a tipărit *Cântece și flori,*

https://biblioteca-digitala.ro

originale și culegeri, la tipografia lui Kaden în 1927. Ele sunt „dedicate cu pretenie / prietenului meu Petru Petrica". Așadar o solidaritate de generaţie, Petru Petrica, cum arătăm mai jos, fiind și el un virtual condeier. În „O lămurire pentru cetitor", semnată „Autorul", Târbăţiu vorbeşte de „mărgăritare scumpe ale poporului" şi de „cântecele de oraş", „atât de departe de sufletul poporului". Cu prefaţa lui A. Cosma, Târbăţiu scoate la 1938, în Oraviţa volumul *Sclavii pământului.*[25]

Petru Petrica (4 octombrie 1902–10 octombrie 1982, Cârnecea), urmează studii primare la Școala Confesională Ortodoxă, s-a afirmat ca redactor la „Cuvântul Satelor", a debutat cu proză în „Progresul", 2 iulie 1924. În volum a semnat *Păcate, piesă teatrală de moravuri bănăţene în trei acte pentru teatrul sătesc* (Cârnecea, Editura Autorului, 1941) și *Amurguri de vară, povestiri, cuvânt înainte de Al. Jebeleanu* (Timişoara, Editura Facla, 1976).[26]

În „Cuvântul satelor", *Ioan Ciucurel* (15 ianuarie 1897 Șoșdea–22 octombrie 1955, Șoșdea), delegat de Rittberg la Alba Iulia, publică romanul său „*Transformare*" în foileton, între 1930–1931, cartea apărând la Tipografia „Rapid", în 1931, în Timișoara. A mai dat volumul de povești *Comoara de sub nuc.* [27]

Ilie Crăciunel (18 iulie 1883, Răcășdia–28 octombrie 1940, Vrani), elevul lui Emilian Novacoviciu la şcoala primară din satul natal, întemeia cu N. Vucu-Secășanu, la 19 octombrie 1919, ziarul „Ţăranul" (cinci numere), în 1932 lua fiinţă, la o idee a sa, „Sfatul Ţăranilor Liberi", din 3 decembrie 1933 e director, cu pseudonimul Ion Ţăpligă, la „Voinţa Banatului". Camil Petrescu vorbea entuziast de o triadă istoric-simbolică a interbelicului nostru, Brătianu-Imbroane-Crăciunel.[28]

Ion Frumosu (26 ianuarie 1920–8 noiembrie 1986 Ciuchici), absolvă studii primare în Ciuchici, lucrează contabil la zootehnia satului și are un debut interesant, cu poezie, în „Fruncea", (nr. 6 din 25 martie 1939), fiind mai târziu premiat în 1945 de „Cercul Bănăţenilor" din București. Volumele *Oameni dintre apele doinelor* (Timișoara, Editura Facla, 1972), *Pământ, oameni și flori* (Reșița, 1974), *Întoarcere spre începuturi* (Timișoara, Editura Facla, 1980), *Ciuchici, monografie*, 1978.[29]

Subdialectul local e la interferare cu acelea germane[30] ori italiene, pentru că în Italia, la finele veacului XIX, când în Caraș se stabileau comunitățile venite din peninsulă, Clemens Brentano vrea cu insistenţă, în tonul unui curent al epocii, „o întoarcere la dialect."[31] Realitatea era subliniată și mai târziu, după 1918: „Dialectul vienez e asemănător celui al șvabilor bănăţeni."[32] Dar mai importante sunt succesele. Dacă limba unitară trebuie să fie „un puternic magnet",[33] ziarele, foile, au menirea „să slujască de mijlocitoare între deosebitele dialecturi."[34] Preocupări sporadice de dialectologie avem și la George Bariţiu și la Simion Bărnuţiu. Dialectul (subdialectul), graiul, nu e dezavuat, când e vorba, ca în cazul bănăţean, de literatura dialectală: „Numai să păzești o limbă cât se poate de netedă și regulată în etimologie și în ortografie."[35] I. H. Rădulescu e și mai categoric: „Noi, muntenii, moldovenii și ungurenii avem și aceeași limbă și același dialect."[36] Pentru un Seulescu, „graiul este nota esenţială ce caracterizează pe naţii."[37] Hasdeu, prietenul cărășenilor, orăviţenilor, îndemna „să studiem arcaismele și provincialismele" iar bănăţeanul I. Roșiu cere „beletristică jovială, fără trivial" și consideră indispensabilă o „literatură poporală". Literatura dialectală găsește un teren prielnic în Banatul românesc de secol XIX, unde se pune acut problema salvării fondului de arhaicitate în faţa presiunilor lingvistice alogene. Înaintemergător e, desigur, Victor Vlad Delamarina, despre care Titu Maiorescu scrie că „ (...) întroduce un element nou în mișcarea noastră literară: poezia dialectală." Maiorescu sublinia: „Românii de dincolo primesc impulsiunea dată de noi și continuă ei înșiși mișcarea. Poezia li se trezește „din somnul cel de moarte", în care o adânciseră cenușa etimologismului de la Blaj și pătura groasă a germanismelor, amândouă dușmanele limbei populare.[38] Al doilea studiu

https://biblioteca-digitala.ro

consistent în legătură cu „literatura în grai", după cel semnat la finele veacului XIX de Titu Maiorescu, aparţine lui Athanasie Marian Marienescu (1830–1914), *Dialectul român bănăţian. Studiu pe baza poeziilor dialectale ale lui Victor Vlad Delamarina* (Lugoj, 1902). În interbelic, până la celebra analiză realizată în 1943 de Gabriel Ţepelea, preocupări a avut și Onisifor Ghibu în *Contribuţii la istoria poeziei noastre poporane și culte* (București, Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare, seria III, tomul III, memoriul I, 1934).

În 1904, marele lingvist *Iosif Popovici* (1876–1928) tipărea la Sibiu conferinţa *Dialectele române,* în 1928, „Slavia" (p. 15–24) îi publica *Einigen Bemerkungen uber die Serbo-rumanischen Lehrworter, Un număr de 74 elemente sârbo-croate în graiul românilor din Banat.*[39] În 1943, *Emil Petrovici* publica o culegere de texte dialectale din satele bănăţene Pecenişca, Glimboca, Ghilad, Vălcani, Chizătău, Feneș și Secășeni, din zona Oraviţa.[40] Scrisul ţărănesc, de altfel cult și nu rural, a dat scriitori veritabili. Se prelungea, parcă, peste veacuri, obiceiul din Grecia antică, atunci când se organiza un concurs literar între ţărani, „agon" (vezi idila lui Teocrit, *Muncitorii sau secerătorii*). În scris, zice și Călinescu, ţăranii preferă idealizarea.[41] După 1910, în părţile Oraviţei, un dialectal, ţăranul *Iancu Mitrofan* din Mercina scrie în epocă „poezii poporale și glume". *Ioan Curea* debuta cu *Mince șî prostîie, în* „Semenicul". La pragul anilor '40 din veacul care a trecut, Valea Cărașului are deja o nouă generaţie de scriitori ţărani și de poeţi dialectali, mulţi continuându-și activitatea și după 1950 precum *Ion Balica, Ion Boţoc, Miu Epure-Buna, Gheorghe Bălan, Gheorghe G. Luca, V. Enuică, I. Chirilă„ I. Butan.*

Note:

I. I. DATCU, S. C. STROESCU, *Dicţionarul folcloriștilor*, București, Editura Enciclopedică Română, 1979, p. 81–82
2. AL. BISTRIŢIANU, *Vasile Alecsandri și bănăţenii*, București, Editura Cercul Bănăţenilor, 1946, p. 8 sq; GH. JURMA, *Presa și viaţa literară în Caraș-Severin*, p. 92–98; *Ovaţiunea făcută d-lui Alecsandri la Mehadia*, în „Familia", 22 iulie/ 3 august 1884, p. 364
3. *Novăceștii*, ediţie îngrijită de E. Blăjan, București, Editura Minerva, 1970; *Poezii populare de Transilvania*, îngrijită de E. Blăjan, prefaţă de Ov. Bârlea, București, Minerva, 1971; *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc, I, 1800–1891*; OV. BÂRLEA, *Istoria folcloristicii românești*; V. ENE, *Folcloriști români*, Timișoara, Editura Facla, 1977; R. VULCĂNESCU, *Dicţionar de etnologie*, București, Editura Albatros, 1979; T. CHIȘ, *Athanasie Marian Marienescu*, în volumul V. BITTE, T. CHIȘ, N. SÂRBU, *Dicţionarul scriitorilor din Caraș-Severin,* p. 163–165
4. M. M. DELEANU, *Academicianul Simeon Mangiuca (1831–1890)*, p. 42
5. *Ibidem,* p. 66
6. OV. BÂRLEA, *Istoria folcloristicii românești*; I. TALOȘ, *Activitatea folcloristică și etnografică a lui Simeon Mangiuca*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei", 1961–1964, Cluj, Editura Academiei, 1966
7. OV. BÂRLEA„ R. FLORA, *Folclor literar bănăţean*, Panciova, Editura Libertatea, 1975; I. DATCU, S. C. STROESCU, *op. cit.,* p. 309–310; L. JUCU-ATANASIU, *Din activitatea folcloristică a lui Emilian Novacoviciu*, în „Folclor Literar", I, Timișoara, 1967; B. LĂZĂREANU, *Umorul popular în culegerea unui bănăţean*, în „Adevărul Literar și Artistic", XV, seria a III-a, nr. 913, 5 iunie 1938, p. 7; I. D. SURULESCU, *Folcloristul Emilian Novacoviciu, 1862–1936*, în „Almăjul", III, nr. 4, noiembrie-decembrie 1997, p. 6; R. NOVACOVICIU, *Preotul-profesor Emilian Novacoviciu (1897–1929)*, p. 9; *Biblioteca Academiei Române*, Manuscrisul nr. 132, din 30 iunie 1924; N. DANCIU-PETNICEANU, *Emilian Novacoviciu*, în P. CIOBANU (coordonator), *Oameni ai acestor meleaguri, I,* Reșiţa, Editura Modus P. H., 1998, p. 83–87
8. M. DRAGOMIRESCU, *Gheorghe Alexici, „Texte (…)"*, în „Convorbiri Literare", XXXIII, nr. 10, 15 octombrie 1899, p. 961–963; I. DATCU, S. C. STROESCU, *op. cit.*, p. 45–46
9. G. ALEXICI, *Pagini din trecut. Din trecutul poeziei noastre populare*, în „Luceafărul", II, nr. 22, 15 noiembrie 1903, p. 366–371; Idem, *Material de limbă din „Codicele de Petrova"*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie", XIII, partea I-II, 1912, p. 278–293; III, 1913, toate trei în ediţia I. Mușlea, apărută la București în Editura Academiei (1966, 240 p.)
10. FARKAS JENÖ, *Literatura română în enciclopediile de literatură universală din Ungaria*, în „Adevărul Literar-Artistic", VI, nr. 392, 2 noiembrie 1997, p. 8–9; G. ALEXICI, *Geschichte der rumänischen Literature*, Leipzig,

https://biblioteca-digitala.ro

1906; Idem, *Geschichte der rumänischen Literatur*, în „Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte", XVII, ¾, Berlin, 1908

11. *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc, I, 1800–1891*; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*; D. IZVERNICEANU, *Pagini din istoria Banatului și scriitorii bănățeni*, în „Analele Olteniei", IV, nr. 17, ianuarie-februarie 1925; T. CHIȘ, *Sofronie Marcu Liuba,* în volumul V. BITTE, T. CHIȘ, N. SÂRBU, *Dicționarul scriitorilor din Caraș-Severin*, p. 152–153
12. *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc, I, 1800–1891*; GH. VRABIE, *Folclorul, obiect, principii, metodă, categorii*, București, Editura Academiei, 1970; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*
13. G. COȘBUC, *Elementele literaturii poporane*, ediție de I. Filipciuc, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 225; K. KESE, *Istoricul catedrei de filologie română din Budapesta*, în „Tribuna", nr. 17 (2154), 27 aprilie–3 mai 1995, p. 1 și p. 5
14. Vezi *Cântarea sau tânguirea lui Napoleon Buna Parte*, în „Luceafărul", nr. 3–5, 1939; republicată, cu un amplu comentariu, în „Paralela 45", nr. 2812, 11 mai 1999, p. 3
15. N. BOCȘAN, M. DUMA, P. BONA, *Franța și Banatul, 1789–1815*, Reșița, Editura Banatica, 1994, *passim*
16. T. TOPLICEANU, *Viața și opera lui Ion Popovici-Bănățeanu*, *1869–1893,* Caransebeş, 1930, *passim*
17. I. DATCU, S. C. STROESCU, *op. cit.*, p. 143; P. CIOBANU, *Avram Corcea, un fiu distins al Coșteiului din Banatul Sârbesc*, în volumul în P. CIOBANU (coordonator), *Oameni ai acestor meleaguri*, I, Reşiţa, Editura Modus P. H., 1998, p. 28–39; I. BĂLAN, *Un folclorist bănățean: Avram Corcea*, în „Radovi simpozijuma o jugoslovensko-ruminakom uzajamikostima u odlasti narodnic ruzizonosti", Pancevo, Editura Libertatea, 1974, p. 103–113; O. BÂRLEA, *Istoria folcloristicii românești*, p. 306–307; *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc, I, 1800–1891*;
18. N. IORGA, *O luptă literară, I,* Vălenii de Munte, Tipografia Neamul românesc, 1914, p. 254; S. C. STROESCU, *Iosif Popovici,* în volumul I. DATCU, S. C. STROESCU, *op. cit.,* p. 361–362; I. D. SUCIU, *Profesorul Nicolae Lighezan*, în „Semenicul", nr. 2, februarie 1996, p. 32–33; I. MUNTEANU, *Amintiri orăvițene*, în „Teiul", I, nr. 4–5, 15–22 iunie 1998, p. 2; SCHNELLER, *Märchen und Sägen aus Walschtirol, Ein Beitrag zur deutschen Sägenkunde*, Innsbruck, 1867, p. 16–32
19. N. DOUCA, *Damian Izverniceanu (1883–1935*), în „Foaia Oraviței", I, nr. 9, aprilie 1990, p. 1–2; D. SMÂNTÂNESCU, *Mișcarea sămănătoristă*, prefață de N. Iorga, 1933, *passim*
20. D. BOTAR, *Semnificația Banatului. Dicționar*; I. CRIȘAN, *Lucian Costin, folclorist*, în „Folclor Literar", II, 1968; GH. STERPU, *Lucian Costin*, în „Studii de Limbă, Literatură și Folclor", II, 1971), care l-a copiat și pe Marienescu; I. DATCU, S. C. STROESCU, *op. cit.,* p. 145–146
21. V. VĂRĂDEAN, *Cântecul la el acasă. Contribuție la istoricul muzicii românești din Banat*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1985, p. 21
22. ADA D. CRUCEANU, *Cărţile condeierilor ţărani,* în „Reflex", 1 iunie 1986, p. 1; I. BOTA, *Literatura condeierilor cărăşeni în „Junimea" prozatorului D. Izverniceanu*, în „Confluenţe", supliment, 6 octombrie 2000, p. 4
23. MARIN BUCUR, opinie consemnată în „Reflex", 1 iunie 1986, p. 1
24. G. ŢEPELEA, *Studii de istorie și limbă literară*, București, Editura Minerva, 1970; Idem, *Alţi scriitori dialectali bănăţeni*, în „Orizont", XIX, nr. 4, aprilie 1968, A. COSMA, *Condeieri ţărani din Banat*, în „Orizont", XXXII, nr. 12, 1971, P. PETRICA, *Gazetele ţărăneşti din Banat*, în „Orizont", XXIV, nr. 10 (263), 8 martie 1973; T. CHIȘ, *Nicolae Vucu Secășanu*, în volumul V. BITTE, T. CHIȘ, N. SÂRBU, *Dicționarul scriitorilor din Caraș-Severin*, p. 285–286; M. ILOVICI, *Tinerețea lui Camil Petrescu (1894–1921),* București, Editura Minerva, 1971; GH. JURMA, *Presa și viața literară în Caraș-Severin*; I. STĂNILĂ, *Un fenomen bănățean: țărani scriitori, țărani gazetari, țărani compozitori,*Reșița, Editura Timpul, 1994
25. GH. JURMA, *Presa și viața literară în Caraș-Severin;* I. STĂNILĂ, *Un fenomen bănățean: țărani scriitori, țărani gazetari, țărani compozitori*;T. JURJICA, *Un poet țăran: Paul Târbăţiu*, în „Flamura", 20 iulie 1968; I. CRIȘAN, *Poezia lui Paul Târbățiu*, în „Caraș-Severinul Cultural-Artistic", nr. 2, decembrie 1972; T. CHIȘ, *Paul Târbățiu*, în volumul V. BITTE, T. CHIȘ, N. SÂRBU, *Dicționarul scriitorilor din Caraș-Severin*, p. 265–266
26. G. ŢEPELEA, *Plugarii condeieri din Banat* antologie literară și publicistică, selecție și studiu introductiv de G. Ţepelea, Bucureşti, Editura „Cercul Bănăţenilor", 1943; P. VINTILĂ, *101 picături de cerneală*, București, Editura Cartea Românească, 1975, GH. JURMA, *Mic dicționar al personalităților culturale din Caraș-Severin;* I. CRIȘAN, *Petru Petrica – un dramaturg țăran*, în „Flamura", XVII, nr. 1839, 11 octombrie 1970, T. JURJICA, *„Amurguri de vară", de P. Petrica*, în „Semenicul", nr. 3, 1976, I. PETRICA, *Destăinuirile unui condeier plugar,* în „Semenicul", nr. 10, februarie 1980
27. G. ŢEPELEA, *Întâlniri cu scriitori țărani,* în volumul G. ŢEPELEA, *Amintiri și evocări,* București, Editura Fundației Culturale Române, 1994; I. BOTA, *O carte monument*, în „Banatul", I, nr. 9, octombrie-noiembrie 1994, p. 3; *Plugarii condeieri din Banat*; I. STĂNILĂ, *Un fenomen bănățean: țărani scriitori, țărani gazetari, țărani compozitori;* GH. JURMA, *Presa și viața literară în Caraș-Severin*; D. BOTAR, *Semnificația Banatului. Dicționar*; I. CRIȘAN, *Un romancier, Ioan Ciucurel*, în „Caraș-Severinul Cultural-Artistic", nr. 2, decembrie

https://biblioteca-digitala.ro

1972; T. CHIȘ, *Ioan Ciucurel*, în volumul V. BITTE, T. CHIȘ, N. SÂRBU, *Dicționarul scriitorilor din Caraș-Severin*, p. 60–61; I. MUNTEANU, V. M. ZABERCA, M. SÂRBU, *Banatul și Marea Unire, 1918*, p. 187–188

28. A. COSMA junior, *Istoria presei române din Banat*, Timișoara, Editura „Unirea Română", 1932; GH. JURMA, *Presa și viața literară din Caraș-Severin*; *În amintirea scriitorului țăran Ilie Crăciunel*, în „Cuvântul Satelor", XV, nr. 1, ianuarie 1941; G. și N. RĂDUICĂ, *Dicționar bibliografic. Calendare și almanahuri românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981; A. COSMA, *Publicistul plugar Ilie Crăciunel*, în „Orizont", XXIII, nr. 14, 3 august 1972; I. STĂNILĂ, *Un fenomen bănățean*; T. CHIȘ, *Ilie Crăciunel*, în volumul V. BITTE, T. CHIȘ, N. SÂRBU, *Dicționarul scriitorilor din Caraș-Severin*, p. 67–68
29. *Plugarii condeieri din Banat; 10 poeți țărani*, antologie alcătuită și îngrijită de Ioan Meițoiu, 1973; *Stare de dor, poeți și pictori țărani*, ediție alcătuită și îngrijită de Ioan Meițoiu, București, Editura Sport-Turism, 1983; GH. JURMA, *Mic dicționar al personalităților culturale din Caraș-Severin*; D. BOTAR, *Semnificația Banatului. Dicționar*; T. CHIȘ, *Pe urmele lui Ion Frumosu*, Reșița, Biblioteca Județeană „Paul Iorgovici", 1996; A. COSMA, *Condeieri țărani*, în „Orizont", XXII, nr. 12, decembrie 1971; G. NISTOR, *Literatura naivă*, în „Transilvania", II, nr. 6, 1973; P. M. ARDELEAN, *Întoarcerea spre începuturi*, în „Familia", XVI, nr. 12, decembrie 1980; GH. JURMA, *Lumina brazdei*, în „Orizont", XXXVII, nr. 48, 28 noiembrie 1986; T. JURJICA, *Vocea scriitorului*, în *Ibidem*; V. BITTE, *Ion Frumosu,* în volumul V. BITTE, T. CHIȘ, N. SÂRBU, *Dicționarul scriitorilor din Caraș-Severin*, p. 104–105
30. R. HOLLINGER, *Die deutsche Umgangsprache von Alttemesvar*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan", 1958; Idem, *Fenomene specifice ale limbii populare germane din Timișoara*, în „Analele Universității Timișoara", nr. 7, 1969; născut 3 august 1910, în Timișoara; V. V. MUNTEANU, *Contribuții la istoria Banatului,* Timișoara*,* 1990*,* p. 195
31. ȘT. BINDER, *Kind, Knabe, mädchen in den nordlichen Dialekten des dakoromanischen Sprachgebietes. Ein Beitrag zur Onomasiologie*, dissertation, Berlin, 1932, opinie reluată în anii noștri de W. Bahner; BIONDELLI, *Saggio sui dialetti gallo-italici*, Milano, 1853, p. 39–45
32. F. BARBU, *Cariera și personalitatea artistică a tenorului Grozăvescu*, în „Banatul", II, nr. 2, 1927, p. 13
33. G. BARIȚIU, *Românii și maghiarismul*, în „Foae pentru Minte, Inimă și Literatură", V, nr. 9, 1842, p. 69
34. /BARIȚIU/, *Scrisoarea unui aprins de iubirea literaturei*, în „Foaiea literară", I, nr. 1, 1838, p. 2
35. *Ibidem*.
36. ELIADE RĂDULESCU, *Corespondență asupra limbii române,* în „Foae pentru Minte, Inimă și Literatură", II, nr. 19, 1839, p. 149
37. S., *Observații gramaticești. Asupra limbei românești*, în „Foae pentru Minte, Inimă și Literatură", II, nr. 37, 1839, p. 289
38. T. MAIORESCU, *În memoria poetului dialectal Victor Vlad (Delamarina),* p. 157–158, p. 162; N. SÂRBU, *Victor Vlad Delamarina sau dilemele poeziei dialectale*, în „Semenicul", nr. 2, februarie 1996, p. 31
39. A. E. PETEANU, *Din galeria marilor dispăruți ai Banatului, III. Prof. dr. Iosif Popovici*, Lugoj, 1935, 51 p.; M. BUCUR, *Istoriografia literară românească, de la origini până la G. Călinescu,* București, Editura Minerva, 1973, p. 120
40. EM. PETROVICI, *Texte dialectale*, Leipzig-Sibiu, 1943, p. 1–3, Pecenișca; p. 16–21, Glimboca; p. 22–28, *Secășeni*; p. 29–32, Ghilad; p. 33–36, Vălcani; p. 44–47, Chisătău; p. 64–67, Feneș
41. G. CĂLINESCU, *Istoria literaturii române. Compendiu*, ediție de A. Rusu, București, Editura Minerva, 1983, p. 177; T. SAVESCU, *Școala și dialectele*, în „Educatorul", nr. 6, 1909

https://biblioteca-digitala.ro

DISTINCȚIE ONORIFICĂ DECERNATĂ EPISCOPULUI MIRON CRISTEA (1918)

Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS
Arhivele Naționale Istorice Centrale

Résumé: On présente, appelant à la phaleristique, à l'héraldique et à la sigillographie, l'ordre la Couronne de la Roumanie en grade de Grande croix, ordre établi par la loi du 10 mai 1881 et accordé, dans ce cas, à l'évêque Miron Cristea, par décret royal no. 3626 du 11 décembre 1918, signé par le roi Ferdinand Ier et par Ion I. C. Bratianu, président du Conseil des ministres, ministre des Affaires étrangères, chancelier des Ordres. À la fin sont présentées les reproductions graphiques de la décoration.
Mots-clés: *ordre*, *Couronne de la Roumanie*, *Grande croix*, *Miron Cristea*, *Caransebes*.

La Arhivele Naționale Istorice Centrale se află, printre altele, Decretul regal nr. 3626 din 11 decembrie 1918, semnat de regele Ferdinand I și de Ion I. C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri, ministru al Afacerilor Străine, cancelar al Ordinelor[1], prin care s-a conferit Ordinul „Coroana României" în gradul de Mare Cruce P.S.S. dr. E. Miron Cristea, episcop ortodox român în Caransebeș. Adeverința de primire a însemnelor și brevetului Ordinului confirmă că Elie Miron Cristea, născut în 18 iulie 1868, la Toplița-Română, cu domiciliul în București, le-a primit în 2 noiembrie 1921. Raportul nr. 9806 din 11 decembrie 1918, prin care regele era rugat să semneze proiectul de decret și brevetele de Mare Cruce aferente Ordinului, a fost înaintat sub semnătura lui Ion I. C. Brătianu.

Ordinul „Coroana României" a fost instituit prin legea din 10 mai 1881 cu scopul de a recompensa serviciile aduse statului. Conform *Regulamentului pentru punerea în aplicare a legii relativă la instituirea Ordinului Coroana României*, decorația de față, model 1881 (fig. 1–2)[2], era o cruce de Malta[3], cu brațe egale, smălțuită roșu, cu marginea de smalț alb. În mijlocul crucii, pe avers, este un medalion rotund, smălțuit roșu, încărcat cu coroana regală, de oțel (făurită din metalul unuia dintre tunurile luate ca trofee de la inamic, în bătălia de la Plevna de la 28 noiembrie 1877)[4] ce se termină printr-un glob, în care este înfiptă crucea „Trecerea Dunării"[5]. Medalionul este înconjurat de o bordură[6] smălțuită alb, pe care este scris cu litere și cifre aurii: *

1 Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Ministerul Afacerilor Externe – Cancelaria Ordinelor*, dosar nr. 217/1918.

2 Colecția Nelu Aldea..

3 Cruce de Malta = cruce ale cărei brațe se constituie din triunghiuri isoscele unite la vârf și cu bazele scobite în forma literei „V", creând impresia unei cruci cu opt vârfuri; vezi Andrieș-Tabac 2010, p. 112.

4 *Coroana regală de oțel* datează de la încoronarea primului rege Carol I (10/22 mai 1881); vezi *Capodopere din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României 2012*, p. 68–71.

5 Crucea „Trecerea Dunării", instituită în 1878, care este așezată în vârful coroanei regale de oțel, a fost destinată militarilor și civililor care au luat parte la operațiunile din dreapta Dunării, în timpul Războiului de Independență; vezi Cernovodeanu 1977, p. 30–31; Dogaru 1999, p. 127–134; Bahrin 2005, p. 21.

6 Bordura = piesă care înconjoară scutul, așa cum indică și numele său. Este simbolul protecției, al bunăvoinței și al recompensei; vezi O'Kelly de Galway 1901, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro

PRIN NOI ÎNȘINE * **14 MARTIE 1881** (data proclamării regatului). Pe revers, în medalionul rotund, smălțuit roșu, pe un singur rând: **10 MAIU** (data încoronării). Împrejur, în bordura smălțuită alb: * **1866** * **1877** * **1881** (datele urcării pe tron, proclamării Independenței și proclamării regatului). Cifra regală, între brațele crucii, ca și montura crucii, este de aur.[7]

Placa de Mare Cruce este de argint, sub formă de stea cu opt raze, în mărime de 90 mm, având pe ea reprodusă, în relief, aversul crucii de mai sus, inclusiv cu cifra regală dintre brațele ei. Fiecare rază se compune din alte cinci raze, cea centrală mai înaltă, iar celelalte patru descrescătoare și egale două și două (fig. 3)[8]. Lenta ordinului, de culoare albastru-închis, cu câte o dungă pe fiecare margine de culoarea oțelului, lată de 20 mm, terminată în partea inferioară printr-o fundă, are lățimea de 100 mm și are atârnată de vârful ei o cruce ca cea descrisă mai sus, în mărime de 70 mm (fig. 4)[9]. Crucea, împreună cu placa și cu lenta, formează gradul de Mare Cruce.

Izvoare:

Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Acte comemorative și de fundație*.
Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Ministerul Afacerilor Externe – Cancelaria Ordinelor*.

Bibliografie:

Andrieş-Tabac 2010 = Silviu Andrieş-Tabac, *Tipologia crucii heraldice*, în „Analecta Catholica", IV, 2008, Chişinău, 2010, p. 97–127.

Anuarul Ordinelor române pe anul 1889 împreună cu statutele lor organice 1890 = *Anuarul Ordinelor române pe anul 1889 împreună cu statutele lor organice*, Bucuresci, Imprimeria Statului, 1890.

Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Acte comemorative și de fundație*.

Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Ministerul Afacerilor Externe – Cancelaria Ordinelor*.

Artimon 1993 = Elena Artimon, *Ordine, medalii și decorații din Primul Război Mondial aflate în colecțiile Muzeului de Istorie din Bacău*, în „Carpica", XXIV, 1993, Complexul Muzeal „Iulian Antonescu" Bacău, p. 165–176.

Bahrin 2005 = Dorel Bahrin, *Sistemul decorațiilor militare–2000. Sistemul național de decorații*, Editura Economică, București, 2005.

Calianu 2006 = Eugen Calianu, *Decorațiile românești de la Cuza-Vodă la regele Mihai I*, Editura Eminescu, București, 2006.

Capodopere din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României 2012 = *Capodopere din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României*, redactor: Cornel Constantin Ilie, texte: Florentina Buzenschi, Bogdan Coconoiu, Șerban Constantinescu, Florin Georgescu, Romeo Gheorghiță, Cornel Constantin Ilie, Oana Ilie, Ginel Lazăr, Alexandra Mărășoiu, Rodica Oanță-Marghitu, Ernest Oberländer-Târnoveanu, Dragomir Nicolae Popovici, Eugen Silviu Teodor, foto: Marius

---

7 *Status des Ordres royaux de Roumanie* 1888, p. 23–26; *Anuarul Ordinelor române pe anul 1889 împreună cu statutele lor organice* 1890, p. XI-XIII; Năsturel 1901, p. 20–22; Ionescu 1915, pl. III; Ivănceanu, Ionescu, Sterescu, Tâmpeanu 1927, p. 47–61; Cricoveanu 1928, p. 48–65; Flondor, Moisil 1938, p. 87; Hamangiu 1941, p. 336–337; Constandache 1935–1942, p. 197; Fitzsimons 1973, p. 87; Marinescu 1976, p. 148; Dogaru 1981, p. 148–149; Catone, Șerbănescu, Bedivan 1992, p. 17–18; Artimon 1993, p. 168, 173; Safta, Jipa, Velter, Marinescu 1993, p. 54–59; Mamina 2004, p. 30; Calianu 2006, p. 25–26; Stănescu, Preda, Cosma, Stănescu 2012, p. 15–16; Rădulescu 2013, p. 352, 358–359; Martin, Pârvan, Opaschi 2016, p. 76–80; Szemkovics 2018 a, p. 340–343, 352; Szemkovics 2018 b, p. 212–214, 219; Szemkovics 2018 c, p. 18–19; Szemkovics, Mureșan 2018, p. 23–24 și p. 87, fig. 17–20.

8 Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Acte comemorative și de fundație*, doc. nr. 143.

9 Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Acte comemorative și de fundație*, doc. nr. 143; Cațavei 1976, p. 493–495.

https://biblioteca-digitala.ro

Amarie, George Nica, catalog editat de Muzeul Național de Istorie a României, MNIR, București, 2012, p. 68–71.

Catone, Șerbănescu, Bedivan 1992 = Ștefan Catone, Neculae Șerbănescu, Dumitrașcu Bedivan, *România: decorații 1859–1991*, Cover, București, 1992.

Cațavei 1976 = Victor Cațavei, *Din colecția de ordine și medalii a Muzeului Județean Arad (I)*, în „Ziridava", VI, 1976, p. 483–498.

Cernovodeanu 1977 = Dan Cernovodeanu, *Originea decorației „Trecerea Dunării"*, în „Revista Muzeelor şi Monumentelor. Muzee", XIV, 1977, nr. 3, p. 30–31.

Constandache 1935–1942 = Gr. Constandache, *Medaliile și decorațiunile militare românești*, în „Buletinul Societății Numismatice Române", anii XXIX-XXXVI, nr. 83–90, 1935–1942, p. 185–208.

Cricoveanu 1928 = I. G. F. Cricoveanu, *Codul decorațiunilor și al medaliilor conținând legile, regulamentele și decretele relative la crearea decorațiunilor și a medaliilor de la 1860 și până azi*, tomul VI, ediție revăzută și completată, Giurgiu, Tipografia „Ulpiu Stanculescu", 1928.

Dogaru 1981 = Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol. Album heraldic*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981.

Dogaru 1999 = Maria Dogaru, *Date noi privind Coroana de Oțel a României*, în „Herb". Revista română de heraldică, I (VI), 1999, 1–2, p. 127–134.

Fitzsimons 1973 = Bernard Fitzsimons, *Heraldry & Regalia of War*, Beekman House, New York, 1973.

Flondor, Moisil 1938 = C. Flondor, Const. Moisil, *Decorațiunile românești*, în Enciclopedia României, vol. 1, 1938, p. 85–97.

Hamangiu 1941 = C. Hamangiu, *Codul general al României (coduri, legi și regulamente), întocmit după textele oficiale*, volumul IV, *Coduri, legi, decrete și regulamente cuprinzând a doua parte din legislațiunea anilor 1861–1906: (completare la vol. II și III)*, ediția a III-a, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, București, 1941.

Ionescu 1915 = N. T. Ionescu, *Decorațiunile române – ordine, cruci și medalii*, Editura și Institutul de Arte Grafice C. Speter, București, 1915.

Ivănceanu, Ionescu, Sterescu, Tâmpeanu 1927 = Vintilă Ivănceanu, Petre Ionescu, Petre P. Sterescu și C. Tâmpeanu, *Ordine, cruci și medalii române. Istoric, legi și regulamente*, Imprimeria Statului, București, 1927.

Mamina 2004 = Ion Mamina, *Regalitatea în România: 1866–1947: instituția monarhică, Familia regală, domniile, contribuții la dezvoltarea instituțiilor culturale, monumentele de for public: cronologie*, București, Compania, 2004.

Marinescu 1976 = Fl. Marinescu, *Modificări survenite în sistemul de decorații românești în deceniul patru al secolului XX (II)*, în „Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară", tom 9, 1976, p. 138–161.

Martin, Pârvan, Opaschi 2016 = Tudor Alexandru Martin, Katiușa Pârvan, Cătălina Opaschi, *Onoarea națiunilor (II). Ordine și decorații românești din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României*, Muzeul Național de Istorie a României, București, 2016.

Năsturel 1901 = P. V. Năsturel, *Medaliile și decorațiunile române. Descrierea și portul lor de către civili, militari, clerici, magistrați și doamne*, București, Tipo-Litografia Societății „Tiparul", 1901.

O'Kelly de Galway 1901 = Cte Alph. O'Kelly de Galway, *Dictionnaire archéologique et explicatif de la science du blason*, tome I, Bergerac, Imprimerie générale du Sud-Ouest, 1901.

Rădulescu 2013 = Toma Rădulescu, *Ordine și decorații românești și străine care au aparținut acad. dr. Constantin Angelescu (1869–1948)*, în „Argesis". Studii și comunicări, Seria Istorie, XXII, Editura Ordessos, Pitești, 2013, p. 343–390.

Safta, Jipa, Velter, Marinescu 1993 = Ion Safta, Rotaru Jipa, Tiberiu Velter, Floricel Marinescu, *Decorații românești de război 1860–1947*, Editura Universitaria, București, 1993.

Status des Ordres royaux de Roumanie 1888 = *Status des Ordres royaux de Roumanie*, Bucarest, Imprimerie de l'État, 1888.

Stănescu, Preda, Cosma, Stănescu 2012 = Eugen Stănescu, Gavriil Preda, Mircea Cosma, Iulia Stănescu, *Cavaleri ai Ordinului militar de război „Mihai Viteazul"*, Sibiu, Salgo, 2012.

https://biblioteca-digitala.ro

Szemkovics 2018a = Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Distincții conferite clerului român în 1918*, în „Analele Aradului", anul IV, nr. 4, 2018, Supliment: *100 de ani de la Marea Unire*, Colecția „Astra Arădeană – 1863", „Vasile Goldiș" University Press, Arad, p. 333–355.
Szemkovics 2018b = Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Distincții onorifice acordate clerului român în 1918*, în „Crisia", nr. XLVIII, 2018, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, p. 209–221.
Szemkovics 2018c = Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Distincții onorifice acordate unor pompieri români în 1919*, în „Pentru Patrie", septembrie 2018, editată de Ministerul Afacerilor Interne, p. 36–37.
Szemkovics, Mureșan 2018 = Laurențiu-Ștefan Szemkovics, Augustin Mureșan, *Distincții onorifice conferite grănicerilor români în perioada 1918–1919 = Honorific distinctions awarded to Romanian frontier guards between 1918 and 1919*, Editura Ministerului Afacerilor Interne / Edit Moroșan, București, 2018.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1–2. *Ordinul „Coroana României în grad de Comandor”.*

Fig. 3. *Placa Ordinului „Coroana României” în grad de Mare Cruce.*

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4. *Lenta Ordinului „Coroana României” în grad de Mare Cruce.*

https://biblioteca-digitala.ro

VIAȚA ȘI ACTIVITATEA PRIMULUI PATRIARH AL ROMÂNIEI – MIRON CRISTEA

Ana ŞOŞOI
Muzeul Județean de Etnografie şi al
Regimentului de Graniță Caransebeş

Abstract: Great Romanian, man of the church, fighter of the national cause, the symbol of Christian faith, of peace, the first Patriarch of the Romania, took part in all of the national struggles of the young people at the university, joining to the members of the Romanian National Party Committee. The extensive work of Bishop Miron Cristea was: faith and ancient law, the language and the Romanian culture, the development of the church, school and economic settlements. In June 1917, in his speach from the Magnati Chamber of Budapest, on the occasion of the election of the electoral law, demands for the Romanian people democracy and universal, equal and secret right to vote and freedom of this vote. Through Drapelul (The Flag) newspaper, the people living in the region called Banat, were urged to manifest their determination to unite with Romania.
Keywords: *faith, culture, salvation, godliness, Romanian feast.*

Primul Patriarh al României Mari, marele român, luptător al cauzei naţionale, faţă bisericească, sfătuitor nepreţuit în vremuri grele, se bucura de autoritate, era simbolul credinţei creştineşti al păcii, jerfindu-și odihna și sănătatea pentru mântuirea, liniștea și propășirea ţării și neamului românesc.[1]

S-a născut în 18 iulie 1868 la Topliţa Română, la vârsta de șase ani a fost înscris la școala confesională din Topliţa Română, apoi continuă la liceul săsesc de la Bistriţa și termină, luând bacalaureatul cu mare succes, la liceul românesc de la Năsăud, în ultima clasă liceală a fost ales președintele societăţii literare studenţești „Virtus Romana Rediviva."[2]

În 1887 s-a înscris la Seminarul Teologic din Sibiu, după absolvire în anul 1890, timp de un an funcţionează la școala primară de la Orăștie ca învăţător, având și calitatea de director. Publică în ziarul *Telegraful Român* un articol cu titlul: „Învierea morţilor", articol care arată că autorul stăpânește cunoștinţele temeinice de teologie și filosofie. Dorind să-și continue studiile la o universitate europeană, a vizitat Cernăuţiul, apoi, la stăruinţa profesorului și pedagogului Ioan Popescu de la Seminarul „Andreian" din Sibiu, a ales Budapesta.[3]

Din octombrie 1891 Elie Cristea a devenit student al Facultăţii de Litere și Filosofie a Universităţii din Budapesta. În acești ani studiază literatura germană, maghiară și română, psihologia și pedagogia, precum și știinţele naturale.

S-a implicat în toate luptele naţionale ale tinerilor din universitate, alăturându-se membrilor comitetului Partidului Naţional Român. Tot la Budapesta, în anul 1893, a fost

[1] Munteanu/Zaberca/Sârbu 1992, p. 193.
[2] Alic 2013, pp. 45–46.
[3] *Ibidem*, p. 46.

https://biblioteca-digitala.ro

ales membru şi conducător al Societăţii Literare „Petru Maior" a studenţilor români din Universitate.[4]

În anul 1894, a susţinut la Universitatea din Budapesta un examen fundamental de stat din limbile maghiară, germană şi română, iar la finele studiilor de la Budapesta, pentru obţinerea diplomei de doctor în filozofie. În 18 mai 1895, a susţinut teza de doctorat cu titlul „*Viaţa şi opera lui Mihai Eminescu*", teza de doctorat reprezintă prima lucrare închinată poetului Mihai Eminescu. [5]

La 1 iulie 1895 este numit secretar al Consistoriului arhidiecezan, numirea a fost făcută provizoriu, iar în 5/7 februarie 1896 a fost ales secretar consistorial definitiv. În anul 1897 este sfinţit diacon, îmbrăţişând călugăria. [6]

La 1906 este comisar consistorial, iar în 1909 este ales episcop al eparhiei Caransebeşului, guvernul maghiar opunându-se, totuşi la 8 mai 1910 este introdus în noua sa demnitate. La istoricul eveniment au participat oameni veniţi din toate părţile ţării, în cadrul Sfintei Liturghii, la care au oficiat clericii prezenţi, s-a săvârşit slujba hirotoniei de către mitropolitul Ioan Meţianu şi episcopul Ioan Papp.[7]

Cuvântarea rostită de Miron Cristea în finalul ceremoniei a fost o împletire între cultura sa teologică, frământările naţionale ce-l animau şi dorinţa de-a păstori după tradiţie poporul din dieceza încredinţată. Fragmente din această cuvântare:

> „Mama mea, o ţărancă inteligentă şi înzestrată cu un adânc simţ firesc pentru creşterea copiilor, a fost cea dintâi fiinţă care a sădit în sufletul meu fraged de copil pe lângă sentimentele de credinţă şi evlavie ideea unui episcop şi îndeosebi a unui vlădică românesc. Ea a fost fericită a vedea, a vorbi şi a găzdui în casa părinţilor ei pe acela care încă multe veacuri va fi idealul unui arhipăstor român, pe marele nostru Andrei. De atunci sufletul meu impresionabil n-a scăpat de sub înrâurirea descrierilor acestei cu adevărat măreţe figuri din trecutul nostru... Făgăduiesc însă, că precum până acum, aşa şi de aici înainte credinţa şi legea strămoşească, limba şi cultura românească, dragostea şi înaintarea patriei străbune, vor fi stelele conducătoare ale activităţii mele."[8]

Programul de vastă muncă a episcopului Miron Cristea a fost: credinţa şi legea strămoşească, limba şi cultura românească, promovarea meseriilor printre fiii de români, dezvoltarea aşezămintelor bisericeşti, şcolare şi economice, s-a luptat pentru dreptul clerului la o donaţie din partea statului.

În anul 1917, iunie, în cuvântarea sa de la Camera magnaţilor din Budapesta cu prilejul votării legii electorale, cere pentru români democraţie şi drept de vot universal, egal şi secret şi libertatea acestui vot. Tot în acest an cere eliberarea preoţilor ortodocşi, fiind refuzat, iar cu prilejul Crăciunului, trimite credincioşilor din eparhie o pastorală, în care vorbeşte de pacea pe care o aşteptau românii din Transilvania şi Banat.[9]

La 25 noiembrie/7 noiembrie 1918, Miron Cristea ia parte la constituirea Consiliului Naţional Român din Caransebeş, a doua zi 26 octombrie/8 noiembrie, el trimite clerului o pastorală în care se ordona încetarea pomenirii împăratului Austriei şi a regelui Ungariei în Bisericile ortodoxe româneşti. În 7/20 noiembrie 1918, Consiliul Naţional Central a dispus convocarea unei adunări naţionale la Alba Iulia, adunare care să aibă loc în 18 noiembrie/1 decembrie.[10]

---

4 *Ibidem,* p. 47.
5 Alic 2013, p. 48.
6 Munteanu/Zaberca/Sârbu 1992, p. 194.
7 Foaia Diecezană 2005, p. 9.
8 *Ibidem*, p. 9.
9 Munteanu/Zaberca/Sârbu 1992, p. 194.
10 *Ibidem*, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

Foaia Diecezană din 11/24 noiembrie 1918, a anunţat întreg clerul și poporul Episcopiei Caransebeșului despre această adunare și a făcut apel la toţi credincioșii eparhiei să participe la acest „praznic românesc".

Prin ziarul *Drapelul*, bănăţenii au fost îndemnaţi să-și manifeste cu toată vigoarea hotărârea de unire cu România.[11]

Trenul care a dus la Alba Iulia caransebeșenii și locuitorii satelor din împrejurimi a plecat în 30 decembrie 1918. Caransebeşul a fost reprezentat, la Marea Adunare de la Alba Iulia, de către:

Miron Cristea (episcop, patriarh, prim-ministru), dr. Alexandru Morariu (avocat),Andrei Ghidiu (protopop), Cornel Cornean (secretar consistorial, vicepreședinte Camera Deputaţilor), Alexandru Balaș (director silvanal), Constantin Pepa (prim inginer), Valeriu Meda (Societatea Română de Lectură), Constantin Călţiun (contabil, director de banca), George Vuc (cleric), Ioan David (cleric), Nicolae Sporea, George Bona (ambii de la Societatea de Cântări și Muzică), George Borlovan, Dimitrie Beuca (ambii de la Societatea Română de Înmormântare), Elena Biju, Dimitrie Zgăvârdea (ambii de la Societatea Femeilor Române), dr. Moise Ienciu (profesor), Alexandru Buţiu (profesor, ambii de la Institutul Teologic Ortodox), George Neamţu (învăţă-tor), Iosif Olariu (învăţător), Nicolae Novăcescu și Dimitrie Baba (meseriași).[12]

Actul propriu-zis al Unirii a fost proclamat la Marea Adunare Naţională, în faţa poporului, imediat după terminarea serviciului divin, sub președinţia lui George Pop de Băsești. Cel care a avut onoarea de a da citire actului Unirii, a fost Vasile Goldiș, în calitate de referent.

Miron Cristea a ţinut în plenul adunării un discurs impresionant, la finalul discursului, se exprimă: „Am ferma nădejde că glasul vostru unanim și prin voi glasul întrgii naţiuni se va concentra asupra singurei dorinţe, pe care o pot exprima în trei cuvinte: Până la Tisa! Amin!"[13]

Imediat după istoricul eveniment, luni, 2 decembrie, în sala Tribunalului din Alba Iulia s-au întrunit membrii Marelui Sfat Naţional pentru a desemna reprezentanţii delegaţiei ce avea să înmâneze regelui Ferdinand actul Unirii.[14]

Face parte din delegaţia care duce actul Unirii la București, iar în Gara de Nord ţine un discurs magistral.

Miron Cristea rămâne la Caransebeș până la 31 decembrie 1919, când a fost ales Mitropolit Primat al României. În anul 1925, Biserica românească se ridică la rangul de Patriarhat, iar Mitropolitul Miron Cristea devine primul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române.[15]

Între anii 1827–1930 a făcut parte din Consiliu de Regenţă, iar mai târziu (1938–1939) a fost Prim-Ministru al ţării, funcţie care o deţine până la moarte. La sfârșitul lunii februarie 1939 pleacă la Cannes, în Franţa, pentru a se odihni și a-și recâștiga sănătatea șubrezită, aici nu poposește nici opt zile și în șase martie 1939, Patriarhul Miron trece la cele veșnice.[16]

Declarația adresată Marelui Sfat de la Alba Iulia
concepută de Episcopul Miron Cristea

1918, noiembrie 1/14, Caransebeș

Marelui Sfat al națiunii române din Transilvania și Ungaria în Arad

Războiul mondial a scos la iveală principiul social atât de creștinesc, că fiecare popor are pe viitor

[11] Alic 2013, p. 356.
[12] Munteanu/Zaberca/Sârbu 1992, p . 161–276.
[13] Alic 2013, pp. 358–360.
[14] *Ibidem*, p. 359.
[15] Munteanu/Zaberca/Sârbu 1992, p. 195.
[16] *Ibidem*, p. 195.

https://biblioteca-digitala.ro

dreptul a dispune liber asupra sorții sale. Noi episcopii bisericii ortodoxe-române și greco-catolice române – ca fii credincioși ai națiunii române – avem ferma convingere, că interesele de viață ale neamului românesc, ai cărui păstori sufletești suntem, pretind – ca un categoric imperativ – înfăptuirea acestui drept de liberă dispozițiune și față de neamul nostru.

Dreptul acesta se va putea realiza, numai dacă națiunea română va fi guvernată de fiii ei. În consecință, declarăm: că recunoaştem Marele Consiliu Național Român de reprezentantul și conducătorul politic al națiunii române din Transilvania și Ungaria și ne supunem întru toate hotărârile acetui Consiliu.

Caransebeş, 14 Noiembrie 1918[17]

Bibliografie:

Daniel Alic 2013 = Daniel Alic, *Eparhia Caransebeşului în perioada păstoririi Episcopului Miron Cristea (1910 – 1919). Biserică și Societate,* Presa Universitară Clujeană-Editura Episcopiei Caransebeşului, 2013.

Foaia Diecezană 2005 = *Foaia Diecezană*, Nr. 11/12, Caransebeş, noiembrie – decembrie 2005.

Munteanu/Zeberca/Sârbu 1992 = Ioan Munteanu, Mircea Zaberca, Mariana Sârbu, *Marea Unire 1918*, Editura Mitropoliei Banatului, 1992.

Munteanu/Tomoni/Zaberca 2018 = Ioan Munteanu, Vasile M. Zaberca, Dumitru Tomoni, *Banatul și Marea Unire. Bănățeni la Alba Iulia*, Editura Partoş, Timișoara 2018.

[17] Munteanu/Tomoni/Zaberca 2018, p. 398.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. Miron Cristea, tablou aflat la Episcopia Caransebeșului.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2. Miron Cristea, tablou aflat în reşedinţa episcopală din Caransebeş.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. Miron Cristea, statuie amplasată în fața Catedralei „Învierea Domnului" din Caransebeș, realizată de sculptorul Gheorghe Aurel Ardelean.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ASOCIAȚII ŞI GRUPĂRI ALE GERMANILOR DIN BANATUL MONTAN 1918−1940

Cristian RUDOLF,
Vasile Mircea ZABERCA

Abstract: The capacity of people to overcome difficulties, their power of continuous adaptation, steady progress and evolution come from the fact that they are social beings, they form communities, associating them based on different thematic groups. These are formed on the basis of common interests, problems and future plans, illustrated by various aspects of personal and public life. Having a clearly defined and explored area of interest, the various associations have a particularly important role in the community social structure. They are meant to satisfy the specific needs of man and woman, in his or her capacity of being creative, political, artful, gregarious or even playful creatures. Bringing together, in a relatively organizedsetting, more individuals related by ways of thinking, professions and crafts, hobbies, likes and dislikes,groups create inter-personal relationships and contribute to strengthening the social cohesion in a human habitat. These links are particularly strong as they are motivated by winning or keeping of rights and benefits of economic, social or political nature. If we add to the above mentioned, the factor a minority ethnic group, dominated in the collective plan by a mental and behavioral combative attitude,generated by the desire to preserve their cultural identity, language and religion, then the meetings formed on the basis of inter-personal relationships are very important for the social structure of the researched community. The case of the Germans from the Banat Highland during the interwar years is relevant in this regard.
Cuvinte cheie: *viață socială, Banatul Montan, minoritatea germană.*

Capacitatea oamenilor pentru depășirea dificultăților, continua adaptare, dar și progresul și evoluţia costantă, provin din faptul că sunt fiinţe sociale, formează comunităţi, asociindu-se în diferite grupuri tematice. Acestea sunt constituite pe baza unor comune interese, afecţiuni și planuri de viitor, ilustrate de diverse aspecte ale vieţii personale sau publice. Având un domeniu de interes clar definit și explorat, asociaţiile de diferite tipuri au un rol deosebit de important în cadrul structurii sociale comunitare. Ele au menirea satisfacerii unor nevoi specifice omului, în calitatea sa de fiinţă creatoare, politică, artistică, gregară sau chiar ludică. Reunind, într-un cadru relativ organizat, mai mulţi indivizi legaţi prin moduri de gândire, profesii şi meserii, hobby-uri, simpatii și antipatii asemănătoare, grupurile creează legături inter-personale și contribuie astfel la întărirea coeziunii într-un habitat uman. Aceste legături sunt cu atât mai puternice cu cât sunt motivate de câștigarea ori păstrarea unor drepturi și avantaje de natură economică, socială sau politică. Dacă adăugăm la cele menţionate anterior factorul unui grup etnic minoritar, dominat în plan colectiv de o atitudine mentală și comportamentală combativă, generată de păstrarea propriei identităţi culturale, lingvistice și religioase, atunci reuniunile formate pe baza relaţiilor inter-personale au o deosebită importanţă pentru structura socială a comunităţii cercetate. Cazul germanilor din Banatul Montan pe durata anilor interbelici este relevant în acest sens.

TIBISCVM, Arheologie, 8/2018, p. 219–240

https://biblioteca-digitala.ro

Îndeosebi, se cuvine să abordăm câteva probleme:

Pe de o parte, vom arăta tipurile de asociaţii formate de germanii din zona studiată şi din epoca de interes.

Pe de altă parte, vom descrie cum au afectat conflictele de muncă, în care au fost implicaţi minoritari germani, evoluţia lor socială.

1. Asociaţii de funcţionari

În cadrul spaţiului social de mici dimensiuni reprezentat de către sat, preotul şi notarul jucau un rol important în calitate de reprezentanţi ai autorităţii legale şi religioase. Astfel cei care erau implicaţi în această profesie ajungeau să aibă contact cu o multitudine de aspecte ale vieţii publice, de exemplu cu problemele legate de deţinerea fondului funciar, dar şi ale vieţii personale, anume cu aspecte ale problemelor de moştenire.

Reuniunea Notarilor din Judeţul Caraş s-a format în 29 august 1926 sub preşedinţia lui Alexandru Ruha, succedat în acel an de Gheorghe Berariu. Dintre vice-preşedinţii asociaţiei îl amintim pe Johann Ziepfl din Anina ca reprezentant al minorităţii germane din judeţ[1]. Ca urmare a diviziunii Judeţului Caraş-Severin, la începutul acelui an, corpul notarilor a trebuit să formeze două asociaţii, pentru cele două judeţe în funcţie de prezenţa membrilor săi în teritoriu[2]. Din păcate fondurile documentare conţin foarte puţine referinţe legate de Reuniunea Notarilor din judeţul Severin. Ele dezvăluie însă cum tot la 1926, apar menţiuni legate de notarul Georg Stricker din Orşova, de etnie germană.

Anul 1931 atestă prima menţiune documentară din perioada interbelică a unui notar germanîn cazul localităţii Secăşeni, persoana aflată în discuţie fiind Rudolf Socek[3]. La Moldova Veche este menţionat notarul Sigismund Frauenhoffer, iar la Reşiţa, Johann Zipfl, ambii de origine germană. Maxim Konrad era notar la Lăpuşnicu Mare, Eduard Servou la Ciclova Română, Ladislaus Sander la Pojejena, Konrad Müller la Iam iar Franz Merkler la Berlişte.

Criza economică de supraproducţie a diminuat numărul notarilor atât din cadrul majorităţii populaţiei cât şi din cadrul minorităţilor etnice. Astfel, la şedinţa Reuniunii Notarilor din Judeţul Caraş în 1933 sunt amintiţi din partea comunităţii germane doar Konrad Müller notar la Iam şi Ladislaus Sander notar la Pojejena[4].

În cursul anului 1937, documentele arhivistice oferă date despre notarul Peter Müller din Vrani[5], despre Martin Maxim Konrad la Dognecea, despre Sigismund Frauenhoffer din Dalboşeţ şi despre Adalbert Wolla la Caraşova[6]. În cadrul şedinţei Reuniunii Notarilor din Judeţul Caraş, desfăşurată pe 20 decembrie 1937, cei patru au reprezentat minoritatea germană.

Evoluţia ascendentă a comunităţii germane din Banatul Montan sub aspect economic şi social se poate urmări prin intermediul evoluţiei elitei sale din aceste planuri de manifestare ale vieţii publice. Astfel la 1938 sunt menţionaţi notarii Hermann Stich din Brebu Nou, Adalbert Wolla din Caraşova, Martin Maxim Konrad din Dognecea, Sigismund Frauenhoffer din Dalboşeţ, Michael Santer din Lupac şi Eduard Servou din Văliug[7]. Notarii Frauenhoffer, Wolla, Konrad şi Servou, figurau în categoria notarilor: „stabili / titulari" încă din 1926 fiind încadraţi cu un

---

[1] Arhivele Naţionale, Direcţia Caraş-Severin, Fond Asociaţia Notarilor Caraş, Dosar 1/1926–1938, (mai departe se vor utiliza prescurtările: A.N.D.C.S.Fd. A. N. C., Dos.) f. 1.

[2] *Ibidem*, f. 3.

[3] *Ibidem*, f. 20.

[4] *Ibidem*, f. 66.

[5] *Ibidem*, f. 131.

[6] A.N.D.C.S.Fd. A. N. C., Dos. 10/1938, f. 49.

[7] A.N.D.C.S.Fd. A. N. C., Dos. 9/1937, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

salariu lunar de 2. 450 lei[8]. Această calitate cuprindea un spor salarial, precum și certitudinea de a rămâne un timp îndelungat în funcţie, în unele cazuri până la pensionare, în cadrul aceleiaşi comune. Odată titularizaţi într-o localitate, notarii în cauză erau mult mai puţin susceptibili de a fi detașaţi sau mutaţi în alte locaţii[9]. Asemenea acţiuni se puteau efectua doar în cazul unor abateri disciplinare, fiind stabilite ca o sancţiune de către un ordin al Ministrului de Interne sau a celui de Justiţie.

2. Asociaţii politice și religioase

Autorităţile vremii au căutat să coordoneze tineretul din lăuntru prin intermediul unor organizaţii care erau modelate după structura, dar mai ales după interesele statului. Scopul acestora era dublu: pe de o parte se urmărea educarea tineretului în spiritul loialităţii faţă de stat şi monarhie, parând astfel atracţia reprezentată de curentele de extremă dreapta și stânga; pe de altă parte se avea în vedere introducerea unui program de pregătire fizică menit să îmbunătăţească performanţele băieţilor în cadrul serviciului militar, iar fetelor să le faciliteze integrarea la locul de muncă repartizabil în cazul izbucnirii vreunui conflict armat[10].

Minorităţile etnice, dar și cele religioase erau atent supravegheate de organele de ordine, care căutau să îi înregimenteze pe membrii tineri în diverse asociaţii întemeiate și patronate de stat. Comunitatea germană nu constituise o excepţie de la regulă, tineretul propriu fiind grupat într-o organizaţie formată la propunerea și sub controlul structurilor oficiale. Această grupare s-a numit Asociaţia Tineretului German din România, iniţiată la sugestia Ministerului de Interne în baza articolului 1 din Legea pentru înfiinţarea Oficiului de Educaţie al Tineretului Român, promulgată la 9 mai 1935. Ea a fost înregistrată în scriptele Ministerului Justiţiei prin actul nr. 1. 600/ 1935, întocmit la Tribunalul Brașov, secţia I-a.

Sediul său central era la Brașov, iar filialele în zonă se găseau la: Arad, Anina, Bocșa, Buziaş, Caransebeş, Deta, Făget, Gătaia, Lugoj, Oraviţa, Orșova, Oţelu Roșu, Moldova Nouă, Reșiţa, Sânicolau Mare și Timișoara. Din dispunerea geografică a filialelor se remarcă echilibrata lor proporţie în Banat. În baza acestui considerent, dar și a numărului mare de membrii, deveniţi, ce-i drept, mai mult sau mai puţin benevol, putem considera asociaţia în cauză, ca fiind reprezentativă pentru organizarea tineretului german din Banatul Montan interbelic.

Textul documentului fondator preciza că ea fusese instituită pentru a promova: „educaţia patriotică, morală, profesională, fizică și religioasă a tineretului german de ambele sexe în vârsta de 7–18 ani". Membrii erau împărţiţi în două secţii, una pentru băieţi, iar alta pentru fete. Culorile ei erau negru și alb, membrii având dreptul să poarte insigne proprii, dar și insigna organizaţiei Straja Ţării (paragraf adăugat statutului asociaţiei în 1938). În actele oficiale adresate autorităţilor statale se uzita limba română, în cele pentru uzul intern era permisă utilizarea limbii germane. Oficiul de educaţie a tineretului român exercita controlul asupra acestei organizaţii. Scopul definit era acela de: „a întări sentimentul de solidaritate atât între populaţia orășenească și cea ţărănească cât și între populaţia diferitelor provincii ale ţării" [11].

Membrii puteau deveni tinerii și tinerele care îndeplineau următoarele condiţii: erau cetăţeni români de origine etnică germană, sănătoși clinic, dăduseră dovadă de un comportament moral ireproșabil în societate, respectând legile și dispoziţiile statului român. Primirea în Asociaţia

---

[8] *Ibidem*, f. 8.

[9] *Ibidem*, f. 9.

[10] Gheorghe Zaharia, *Politica de apărare naţională a României în contextul european interbelic*: 1919–1939, București, Editura Militară, 1981, p. 82.

[11] Arhivele Naţionale, Direcţia Caraș-Severin, Fond Comisariatul de Poliţie Băile Herculane, (Prescurtat în continuare A.N.D.C.S., Fd. C.P.B.H., Dos.), Dosar 7/ 1939, f. 28.

https://biblioteca-digitala.ro

Tineretului German din România se făcea pe baza unei cereri scrise, însoţită de recomandările a trei membrii din conducerea locală. În cazul încălcării regulamentului intern, membrii vinovaţi puteau fi excluși pentru 3 luni și reprimiţi doar după absolvirea unui stagiu de evaluare.

Foștii membrii erau grupaţi după cum urmează: cei cu vârsta între 18 și 21 de ani erau numiţi „membri ajutători" și susţineau organizaţia prin exemple personale de bună purtare, împărtășirea experienţei proprii și implicarea în activităţi practice. Foștii membrii care depășiseră 21 de ani deveneau „membrii sprijinitori", ajutând organizaţia sub aspect moral și material, selectaţi fiind pentru nivelul cadrelor de conducere[12].

Dintre atribuţiile membrilor sprijinitori amintim: procurarea mijloacelor pentru excursii prin donaţii, procurarea de material educativ și angajarea de personal specializat pentru instruirea profesională, punerea la dispoziţie a obiectelor necesare și terenurilor de sport pentru educarea fizică a tineretului, desfășurarea ceremoniilor religioase, formarea de consilii pentru într-ajutorea liderului băieţilor și a șefei fetelor.

Tinerii și tinerele între 7 și 18 ani înscriși în asociaţie erau divizaţi pe criteriul vârstei: cei de gen masculin cu vârsta între 7 și 12 ani se numeau „pui de băieţi", iar cei cu vârsta între 12 și 18 ani „băieţi". Cele de gen feminin cu vârsta între 7 și 12 ani se numeau „pui de fete", iar cele cu vârsta între 12 și 18 ani „fete". Fiecare membru era obligat să ia parte anual la cel puţin 4 manifestaţii ale asociaţiei, și anume: ședinţe, excursii, șezători la foc de tabără, programe de muncă în folosul comunităţii.

Uniforma Asociaţiei Tineretului German din România era formată din următoarele piese: pentru băieţi: cravată neagră, cămașă albă cu broderii negre la guler, conţinând iniţialele organizaţiei locale, pantaloni negri, ghete sau cizme (după anotimp) de culoare închisă; șapca și tunica erau de culoare albastru închis sau neagră și fuseseră decorate cu insignele organizaţiei. Pentru fete: bluză albă cu cravată neagră, fustă de culoare albastru închis, ghete de culoare asortată.

Societatea respectivă era coordonată de următoarele foruri de decizie: comitetul executiv, cel de conducere, adunarea generală.

Comitetul executiv eraformat din președinte, vicepreședinte (fiind totodată și șeful băieţilor), șefa fetelor, secretar și casier. Membrii comitetului executiv se alegeau de către adunarea generală pe 3 ani[13]. Comitetul executiv ţinea ședinţe lunare, având următoarele atribuţii: facilita legătura cu Oficiul de educaţie al tineretului român, reprezenta asociaţia în contactele sale cu organismele publice, urmărea aplicarea directivelor și regulamentelor, supraveghea și gestiona activitatea filialelor din teritoriu, pregătea adunarea generală, coopta pe cei mai capabili șefi și șefe de grupă în comitetul de conducere.

Comitetul de conducere se compunea din comitetul executiv și din delegaţi ai diferitelor filiale, cooptaţi la conducerea organizaţiei. Ședinţele erau bianuale, având menirea de a aduce la cunoștinţa tuturor delegaţilor intenţiile Oficiului de educaţie al tineretului român și de a elabora un program unitar de lucru. Tot acest for avea dreptul de a convoca adunări generale pentru a hotărî cu privire la problemele importante de organizare sau chiar cele care vizau eventuala desfiinţare.

Adunarea generală era formată din comitetul de conducere și din acei șefi și șefe care conduceau cel puţin două „stoluri" formate din membrii asociaţiei. Mai mulţi reprezentanţi în adunarea generală puteau delega unui anumit membru dreptul de a vota în numele lor și cu toate voturile lor într-o anumită problemă, dacă considerau acea persoană drept demnă de încredere[14].

12 *Ibidem*, f. 29.
13 *Ibidem*, f. 30.
14 *Ibidem*, f. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

Dintre atribuţiile adunării generale menţionăm: alegerea membrilor comitetului executiv, aprobarea dării de seamă prezentată de acel for de decizie, numirea a trei cenzori care aprobau sau contestau bilanţul financiar anual prezentat de comitetul executiv, trimiterea invitaţiilor cu 14 zile înainte de orice şedinţă tuturor membrilor îndreptăţiţi, amânarea cu până la o oră a deschiderii unei şedinţe dacă nu se întruniseră toţi membrii participanţi, adoptarea unor hotărâri prin majoritate simplă de voturi, precum şi destituirea comitetului executiv pe baza unui vot de neîncredere a două treimi dintre membrii îndreptăţiţi.

În ceea ce priveşte organizarea băieţilor din cadrul Asociaţiei Tineretului German din România, există următoarele informaţii: cea mai mică unitate formată din 4 până la 10 băieţi se numea „cuib", fiind condusă de un „şef de cuib", în timp ce 3 cuiburi formau „un stol", grupare condusă de un „şef de stol". Stolurile dintr-o comună urbană sau rurală compuneau „o grupă" având ca lider un „şef de grupă". Acesta îi numea în funcţie pe şefii de stoluri şi cuiburi, fiind la rândul său investit de către comitetul executiv din acea localitate. Şeful de grupă împreună cu cei de stol şi cuiburi formau comitetul executiv dintr-o anumită comună.

Modelul organizaţional dovedeşte o asemănare izbitoare cu cel al formaţiunilor de extremă dreapta, fie că este vorba despre mişcarea legionară autohtonă, falangele spaniole, fasciile de luptă din Italia sau unităţile de asalt din Germania[15]. Organizarea fetelor era identică, în titulatura liderelor intervenind atributele de gen feminin. Astfel putem aminti despre „şefe de cuib, de stol şi grupe". Atât şeful băieţilor cât şi cea a fetelor aveau dreptul la mai mulţi consilieri şi consiliere care să îi ajute în desfăşurarea activităţilor curente. Împreună cu delegaţi din diferitele judeţe ei formau comitetul central al băieţilor şi cel al fetelor.

Activităţile membrilor asociaţiei constau în: educarea patriotică a tinerilor cetăţeni şi cetăţene în spiritul loialităţii faţă de legile statului; educarea morală potrivit respectului faţă de drepturile civice, dar nu şi faţă de libertăţile civile, onorarea cuvântului dat şi asumarea obligaţiilor luate faţă de semeni; şcolirea profesională pentru ridicarea nivelului economic al patriei şi a nivelului de trai al concetăţenilor; educarea fizică pentru dezvoltarea organismului într-un mod armonios şi stabilirea unui echilibru între activităţile intelectuale şi cele practice; informarea igienică pentru stabilirea unor condiţii mai bune de locuire, hrană, îmbrăcăminte, conducând la adoptarea unui mod de viaţă mai sănătos; dar şi propaganda religioasă pentru a insufla fiecărui băiat şi fiecărei fete calitatea de bun creştin.

Şedinţele începeau cu rostirea crezului adoptat de Straja Ţării, urmate de imnul Asociaţiei Tineretului German din România: „Trei culori…" şi de salutul acestei organizaţii: „Heil!" în limba germană, „Sănătate" în română. În tabere, drapelul de stat şi drapelul organizaţiei se ridicau şi se coborau în fiecare dimineaţă şi seară, ceremonia fiind însoţită de o rugăciune publică[16].

Elementele descriptive din cadrul statutelor Asociaţiei Tineretului German din România indică existenţa unei organizaţii cu profunde caracteristici politice totalitare. Această afirmaţie se motivează în baza a trei considerente: în primul rând apare tendinţa de înregimentare a unui număr cât mai mare de membri, doar pe considerentul etnic, fără a ţine seama de opţiunea personală a fiecăruia; în al doilea rând reţinem structura organizatorică cu caracter paramilitar dar şi accentul pus pe programul de antrenament fizic şi teoretic, conţinând numeroase elemente similare programului de instruire militară; în al treilea rând notăm elementele simbolistice prezente atât în uniformă, cât şi în insigne, drapel şi salutul acestei organizaţii de tineret. Aceste caracteristici de extremă drepta nu sunt o invenţie originală a spaţiului politic românesc ele regăsindu-se şi în cel austriac, belgian, croat, elen, francez, german, italian, maghiar, norvegian, spaniol, etc. Organele de decizie româneşti au modificat doar unele componente exterioare

[15] *Ibidem*, f. 32.
[16] *Ibidem*, f. 33.

https://biblioteca-digitala.ro

specificului propriu, păstrând în esenţă programul social de extremă dreapta caracteristic continentului european la vremea respectivă. Având în vedere minoritatea etnică în cauză, discursul totalitar, chiar modificat sub aspect formal, fusese acceptat fără prea multe obiecţii, mai ales de către tineri şi adolescenţi.

Alături de asociaţiile politice au existat desigur şi altele patronate de confesiunile predominante în cadrul minorităţii germane vieţuitoare în Banatul Montan interbelic. Acestea erau constant supravegheate de către autorităţi, tocmai pentru că ieşeau de sub controlul acestora.

Episcopia romano-catolică de Timişoara, fondată la 1930, se implicase prin intermediul clericilor şi mirenilor din subordinea sa, în numeroase acţiuni pentru ajutarea celor bătrâni sau suferinzi. Tineretul nu era ignorat, desigur. Atunci şi acolo au funcţionat mai multe asociaţii de adolescenţi şi tineri, conduse de clerici sau laici aflate în strânsă legătură cu structurile de decizie confesională romano-catolică de la nivel regional.

De pildă, călugăriţa Hildegardis Wulf, coordona asociaţia „Mädchenkranz", „Coroniţa fetelor", care organiza în fiecare an pelerinaje la Roma, dar şi întruniri la Băile Herculane. O bună parte din persoanele asociaţiei erau de origine etnică germană. Autorităţile se arătau interesate de excursiile peste hotare la care luau parte membrii comunităţii germane, chiar şi de cele cu caracter religios. Întrunirile desfăşurate pentru strângerea de fonduri erau de asemenea atent supravegheate pentru a se putea depista din timp orice activitate politică contrară intereselor statului. De cele mai multe ori însă, rapoartele nu aveau nimic deosebit de semnalat. Totuşi, periodic se recomanda, autorităţilor din Băile Herculane dar şi celor din Orşova să verifice bagajele lui Hildegardis Wulf pentru a găsi şi a confisca eventualele materiale cu caracter politic subversiv sau sediţios[17]. Un asemenea caz s-a petrecut pe 13 august 1937. Dar această ultimă acţiune se dovedise lipsită de rezultate concrete, după cum precizau chiar sursele documentare ale vremii.

Altă asociaţie coordonată de Biserica romano-catolică a fost Reuniunea de tineret romano-catolică din Banat, fondată pe 4 mai 1929, având sediul central la Timişoara şi filiale în judeţele Caraş, Severin şi Timiş-Torontal[18]. În Banatul de Munte această organizaţie religioasă era reprezentată la: Anina, Băile Herculane, Bocşa Montană, Caransebeş, Oraviţa, Orşova, Mehadia, Moldova Nouă şi Reşiţa. Dintre membri fondatori îi amintim pe: Josef Frank, primul preşedinte, Rudolf Hollinger, Michael Stocker, primul secretar, Dr. Franz Schmitz, Josef Trittler, Fritz Albricht şi fratele acestuia Norbert Albrich, Andreas Willwert, Stefan Fassel, Johann Wendel, Peter Marx, Franz Luchs, Johann Bürg, Andreas Seiler, Josef Krümer, Stefan Göres, Rudolf Beer, Josef Frank, Franz Jakobi, Franz Leitnek şi Franz Maurer[19]. Ca urmare a unei hotărâri spontane din acea dată a fost aleasă în unanimitate echipa coordonatoare a acestei asociaţii, alcătuită din următorii membri: conducător – Dr. Franz Schmitz, preşedinte activ – Josef Frank, vicepreşedinte – Friedrich Albrich, secretari – Michael Stocker şi Stefan Fassel, dirijorul corului – Johann Wandel, conducător sportiv – Norbert Albrich, membrii ai comitetului de supraveghere – Andreas Willwerth, Franz Luchs, Josef Krümer, Rudolf Hollinger, Peter Marx, Andreas Seiler, Stefan Görres şi Johann Bürg.

Recunoaşterea ei legală a survenit la 25 octombrie, când prin sentinţa asupra Dosarului nr. 4. 145/ 1929, Tribunalul Timiş-Torontal, Secţia I a dispus recunoaşterea Reuniunii de tineret romano-catolică din Banat ca şi persoană juridică. Doar numele fusese schimbat în Asociaţia

---

[17] Arhivele Naţionale, Direcţia Caraş-Severin, Fond Detaşamentul de Poliţie Băile Herculane, (Prescurtat în continuare A.N.D.C.S., Fd. D.P.B.H., Dos.), Dosar 3/ 1937, f. 204.

[18] Archivium Dioecesanum Timişoarensis, Fond Corespondenţa Grupului Etnic German, (Prescurtat în continuare A.D.T., Fd. C.G.E.G., Dos.), Dosar 1/ 1929–1944, f. 21.

[19] *Ibidem*, f. 22.

https://biblioteca-digitala.ro

tinerimii romano-catolice germane din Banat, deoarece oamenii legii considerau că această denumire ar fi fost mai eficientă în evitarea confuziilor. Ministerul Cultelor dăduse deja un aviz favorabil cu nr. 26. 258/ 8 iulie 1929, iar procedura pentru recunoașterea juridică fusese astfel finalizată[20].

În ceea ce privește statutul ei, aprobat de membri organizației pe 4 mai 1929 și prezentat ulterior organelor de drept, apreciem că documentul oferea o descriere bogată în informații privind activitatea și organizarea tineretului romano-catolic de etnie germană din zona studiată.

Se preciza de la bun început că scopul asociației era acela de a promova cultura, adică lectura și cântecele în mediul rural, a combate decăderea moravurilor și a calității morale a vieții cetățenilor și a da exemple concludente de bună purtare în viața cotidiană.

În cadrul structurii organizatorice existau două categorii de membrii: A și B. Din categoria A făceau parte toți tinerii de la vârsta de la 15 până la 21 de ani, căsătoriți sau holtei. Categoria B era constituită din patru grupuri de membrii: „fondatori, onorifici, obișnuiți și auxiliari".

Membrii categoriei A, erau scutiți de plata oricărei cotizații. Ei aveau însă următoarele îndatoriri: să ia parte pe timp de iarnă la prelegerile de seară, să participe la marile sărbători religioase și naționale, la înmormântările colegilor din asociație și să aibă o purtare morală exemplară. Atunci când primea calitatea de membru în asociație, fiecare persoană trebuia să semneze următoarea declarație:

> „Subsemnatul, -a, declar pe conștiința mea, că îndatoririle mele de membru, -ă, care sunt specificate în statutele de față, le cunosc în destul și le voi îndeplini cu toată sinceritatea și buna voința mea. Declar mai departe că în prezent precum și în viitor nu voi face parte din nici o societate a cărei tendințe sunt contra moralei, contra religiei, contra statului și contra tronului"[21].

„Membrii fondatori" erau acele persoane care, la întemeierea asociației achitaseră o taxă de 200 de lei. „Membrii onorifici" erau aleși dintre acele persoane de înaltă autoritate morală și nepătată reputație, ei supraveghiind activitatea obișnuită. „Membrii obișnuiți" erau acele persoane, căsătorite sau necăsătorite, care depășiseră etatea de 21 de ani și care achitau anual, în ianuarie taxa de 21 de lei. „Membrii auxiliari" ofereau ajutoare societății sub aspect moral sau material. Cei din categoria B puteau participa la toate activitățile asociației fără a plăti taxe de intrare, iar în cazul decesului cheltuielile de înmormântare fiind susținute de membrii categoriei A[22].

Asociația tinerimii romano-catolice germane din Banat era dirijată de următorii funcționari: conducătorul, președintele activ, vice-președintele, casierul, doi secretari, dirijorul corului, conducătorul sportiv și comitetul de supraveghere. Conducătorul era ales dintre persoanele de cultură superioară, care nu au încălcat vreo legiuire civilă sau religioasă și care au dat dovadă de patriotism și spirit civic, acesta fiind membru în categoria B. Președintele activ era ales dintre membrii necăsătoriți ai categoriei A, în etate de cel puțin 18 ani. În menirea sa de plenipotențiar activ al președintelui, vice-președintele, era ales la fel ca și cel dinainte. Toți ceilalți membrii ai conducerii erau stabiliți după același criteriu. Persoanele comitetului de supraveghere, erau membri de drept care trecuseră de 18 ani, poziția lor nefiind supusă la vot. Numărul lor se ridica la 18 persoane, 8 făceau parte din categoria A iar 10 din categoria B[23].

În ceea ce privește îndatoririle liderilor asociației putem menționa următoarele: Conducătorul avea sarcina de a prezida toate întrunirile și serbările organizate de organizația în cauză și

---

20 *Ibidem*, f. 23.

21 *Ibidem*, f. 24.

22 A.N.D.C.S., Fd. C.P.B.H., Dos. 7/ 1939, f. 122.

23 A.D.T., Fd. C.G.E.G., Dos. 1/ 1929–1944, f. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

fiind dator a insufla tineretului cele mai curate sentimente morale și religioase. El răspundea de averea activă și pasivă a asociației și putea fi reprezentat de către președintele activ.

Acesta avea dreptul în caz de vacanță a conducătorului, să preia atribuțiile specifice funcției fiind la rândul său secondat de vice-președinte. Cei doi secretari erau datori de a păstra în bună ordine documentele asociației, anume: procesele verbale ale ședințelor, invitațiile, convocările, notificările pentru a le prezenta comitetului activ.

Casierul gestiona fondurile asociației, elibera chitanțele de încasări și cheltuieli, dar nu avea permisiunea de a primi sau de a plăti sume mai mari de 100 de lei fără a informa în prealabil președintele activ sau vice-președintele. La fiecare ședință casierul avea sarcina de prezenta registrul de încasări și cheltuieli precum și balanța de lichidități a asociației. Părinții casierului și chiar acesta erau responsabili cu averea lor activă și pasivă, pentru activitatea desfășurată fiind înregistrați în acest sens la Curtea de Conturi. În casa de bani a asociației nu se putea depune o sumă mai mare de 1.000 de lei, banii care depășeau această cifră fiind duși imediat la banca unde era deschis un cont de păstrare și economisire a fondurilor iar chitanța de depunere se păstra în casa de bani din sediul central al organizației[24].

Comitetul de supraveghere se întrunea lunar de la 1 octombrie până la 1 aprilie în ședințe ordinare iar de la 1 aprilie la 1 octombrie într-una extraordinară. În caz de urgențe se puteau ține și mai multe reuniuni extraordinare. Una din sarcinile comitetului consta în primirea de noi membri prin vot secret, în caz de egalitate, cel al președintelui fiind decisiv. O altă sarcină se evidenția prin alegerea controlorilor financiari, a bibliotecarului și a funcționarului economist. În colaborare cu dirijorul corului și conducătorul sportiv, aceștia dețineau atribuții specifice dictate de domeniul lor particular de activitate.

Adunarea generală avea loc în fiecare an în luna ianuarie, una dintre atribuțiile sale fiind aprobarea sau reconfirmarea modelului ștampilei asociației de formă rotundă cu o cruce în centru și cu denumirea organizației în limbile germană și română. Adunarea generală putea vota dizolvarea societății, dar de asemenea, acest lucru era realizabil la ordinul sau la cerința autorităților civile și religioase ori dacă nu mai existau membrii din categoria A. În caz de dizolvare, bunurile active și pasive ale societății urmau să fie transformate în lichidități și depuse într-un nou cont bancar pentru a fi folosiți în caz de reînființare sau dacă apărea o altă asociație romano-catolică pentru tineretul de etnie germană. Documentele financiare se depuneau la sediul Episcopiei romano-catolice de Timișoara.

Aceste informații induc concluzia existenței unor asociații de tineret printre etnicii germani ai Banatului Montan, pe două filiere: în primul rând menționăm asociațiile fondate pe linie statală, înființate la propunerea organismelor ministeriale de resort și controlate în bună măsură de ele; în al doilea rând amintim asociațiile formate spontan de etnicii germani, dar aflate sub coordonarea și patronajul Bisericii romano-catolice din acea parte a Banatului. Cele două tipuri de asociații (politice și religioase) au funcționat în paralel, iar din câte dezvăluie informațiile aflate în fondurile arhivistice, ele au avut o existență lipsită de conflicte reciproce.

3. Asociații sportive și de drumeție

Proverbul latin: „mens sana in corpore sano", „o minte sănătoasă într-un trup sănătos" fusese profund apreciat de germanii din Banatul Montan în cursul deceniilor interbelice. Ei au aplicat zicala în practica zilnică prin două metode: la început, prin crearea unor asociații pentru practicarea diferitelor sporturi, iar mai apoi, prin organizarea de excursii și vacanțe în cadrul unor organizații de profil. Cele două tipuri menționate nu pot fi tratate separat, fie și numai

[24] *Ibidem*, f. 26.

https://biblioteca-digitala.ro

pentru faptul că drumeția reprezenta o formă de efort fizic, cu accente sportive, iar organizarea de vacanțe și excursii era și rămâne o activitate adresabilă tuturor categoriilor socio-profesionale, inclusiv sportivilor amatori sau profesioniști. Prin antrenamente regulate și participarea la competiții sportive, prin drumeții și concedii de odihnă efectuate într-un cadru propriu organizat, membri acestei minorități au găsit metode plăcute și folositoare pentru petrecerea timpului liber, dar mai ales întru păstrarea sănătății personale. În cele ce urmează vom descrie câteva dintre acestea:

„Asociația turiștilor din Reșița", „Reschitzarer Touristenverein", condusă de de triumviratul format din Stefan Haudek, Paul Fulda și Bruno Windhager apăruse în 1926 drept o secție de înnot[25]. Liderii asociației de la acea dată, i-au convins pe locuitorii înstăriți ai orașului să doneze fonduri pentru construirea unui ștrand pe Valea Bârzavei. Acesta fusese inaugurat festiv la 2 iunie 1929. Ajunsese să fie cunoscut în epocă sub numele de Ștrandul Turistului. În Reșița mai existase încă unul, rezervat funcționarilor S.T.e.G., care fusese deschis la 1919. Această zonă de agrement era situată în imediata apropiere a hidrocentralei Grebla[26]. Excursiile Asociației turiștilor din Reșița nu se rezumau la aceste două ștranduri, având în vedere că lângă Anina, se găsea Poiana Maialis și Valea Buhui care avea în partea terminală lacul cu același nume. De asemenea, membrii respectivei organizații turistice realizau drumeții care aveau drept țintă Vârfurile Țarcu, Godeanu, Pietrii și Retezat, situate la peste 2.000 m altitudine, ce puteau fi ușor atinse în cursul unei excursii de o zi, cu plecare din Caransebeș, Oțelu Roșu și Băile Herculane.

În 1938, „Reschitzarer Touristenverein", condusă de Stefan Haudek și de Franz Heim luase decizia de a construi o cabană pe șaua muntoasă dintre Vârfurile Semenic și Gozna nu departe de micuțul lac glaciar cunoscut sub numele de Baia Vulturilor. Lucrările au început la mijlocul lunii ianuarie datorită vremii neobișnuit de blânde. Pentru a facilita transportul materialelor, Prefectura județului Caraș dispusese pietruirea drumului de acces de la Cantonul Prislop, până la Vârfurile Gozna și Semenic[27].

Comunitatea germană din satele de „pemi" Gărâna și Brebu Nou se implicase în cursul anilor 1930 în turismul sezonier. În 1928, antreprenorul Josef Weinfurter din Gărâna a deschis o pensiune în localitate, iar Eugen Loidl una la Brebu Nou[28]. Eugen Loidl dorise inițial să cumpere hanul „Markonisch" din Brebu Nou dar îi lipsiseră fondurile. Din acest motiv a achiziționat o clădire în spatele bisericii din localitate, renovând-o pentru a fi folosită ca pensiune. Respectiva locație din Gărâna era dotată cu o încăpătoare sală de mese dar și cu una de dans. A fost plănuită și ridicarea unui hotel, proiect care nu fusese finalizat decât după încheierea celui de Al Doilea Război Mondial. La 1934, Martin Köstner, un alt proprietar întreprinzător din Gărâna, deschisese o pensiune pentru schiorii care veneau în timpul iernii fiind ajutat de Alexander Pap și Paul Eichinger care își ridicaseră fiecare câte un han funcționând alternativ în timpul verii sau iernii[29]. Pentru transportul pasagerilor se foloseau autobuze achiziționate în urma unui contract cu Uniunea proprietarilor de autovehicule din România, iar în timpul iernii, patronii de pensiuni trimiteau săniile proprii după oaspeți până la Slatina Timiș.

În anul 1934 se născuse ideea de a construi un motel pentru învățătorii și preoții romano-catolici, subvenționat din Fondul de înmormântări al Diecezei romano-catolice de Timișoara. Profesorii de la Liceul „Banatia" din Timișoara se înscriseseră și contribuiseră la acest proiect.

[25] *Aus flugprogram des Toursistenvereins die Natuerfreunde für das Jahr 1924*, Reșița, Buchdruckerei Anton Leeb, 1924, p. 112.

[26] Victor Brăftălean, *25 de ani de mișcare muncitorească la Reșița: 1903–1928*, Reșița, Editura InterGraf, 1998, p. 86.

[27] *Idem*, p. 87.

[28] *Reschitzaer Zeitung*, Reșița, XLIV, Nr. 44, 1 noiembrie 1930, p. 2.

[29] *Ibidem*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Sub conducerea revizorului şcolar Josef Etienne şi a învăţătorului Johann Kiry din Gărâna, ambii de origine germană, fusese aleasă o parcelă de 1 ha, cumpărată de la primăria localităţii. Planurile de construcţie fuseseră realizate de arhitectul Franz Leitner din Timişoara. La 4 iulie 1937, în prezenţa a peste 1.000 de invitaţi ai comunităţii germane din Banatul de Munte, canonicul Josef Nischbach a sfinţit edificiul. Clădirea avea 8 camere la etajul întâi și 4 la mansardă.

Asociaţia de drumeţie „Reschitzarer Wandervögel-Vereinigung" fusese întemeiată la 1923 prin iniţiativa profesorilor Alexander Tietz şi Bruno Windhager. Alături de excursii, se organizau vizionări de diapozitive şi concerte de muzică clasică din opera compozitorilor: Johann Sebastian Bach, Joseph Haydn, Wolfgang Amadeus Mozart şi Richard Wagner. În anul 1928 societatea cumpărase o clădire neterminată la periferia Reşiţei renovată de membri săi şi transformată în sediu. Hoinăritul prin natură, curăţarea izvoarelor, concursurile de cântece par să fi fost modalităţi de loisir pentru membrii din Wandervögel – Vereinigung. Expediţiile nu se organizau doar în împrejurimi, ci şi pe Dunăre, pe litoralul Mării Negre, în Austria şi Bavaria, mai ales pe durata vacanţei de vară. Asociaţia aderase la clubul „Süddeutsche Vandervögel", „Clubul păsărilor drumeţe din Germania de sud" care la rândul său devenise în 1932 parte a „National-Sozialistische Selbsthifebewegung", „Mișcarea de autoajutor național-socialistă". Membrii de la Wandervögel–Vereinigung nu se preocupau de politică, deși cei mai mulţi erau înscriși în grupul: „Sozialistischer Arbeiter Jugend", „Tineretul muncitoresc socialist". Asupra însemnătăţii acesteia, monograful Karl Ludwig Lupșiasca se exprimase astfel:

> „Am fost, precum toţi tinerii, din toate timpurile, flămânzi după evenimente. Asociaţia ni le-a oferit. Ne-a educat și ne-a crescut, pe noi, copii muncitorilor și meșteșugarilor. A deșteptat şi a hrănit în noi dragostea și interesul pentru cultura germană, a întărit apartenenţa noastră la spiritul german, fără a degenera în șovinism. Tietz era de părere că un bun meseriaș valorează tot atât cât un intelectual. Ceea ce au experimentat membrii asociaţiei, i-a marcat pentru tot restul vieţii lor" [30].

Una dintre destinaţiile frecvente ale membrilor din „Wandervögel–Vereinigung" era zona Muntelui Mic, de lângă Caransebeş. În 1933 fusese construită acolo cabana „Theresia", de către fraţii Eduard, Oskar şi Viktor Prohaska. Clădirea putea găzdui 35 persoane. La parter se afla bucătăria, sala de mese și camera administratorului, iar la mansardă nișe, cu câte două paturi pentru oaspeţi. La iniţiativa lui Viktor Prohaska, care studiase hidraulică la Graz și a directorului Uzinelor electromecanice din Timişoara, Cornel Miklossi fusese construită nu departe de barajul de pe pârâul Sebeșel pensiunea numită „Bella Vista" la care aveau acces membri din „Wandervögel–Vereinigung". Ea dispunea de apă curentă, canalizare, curent electric, încălzire centrală prin aburi şi telefon[31]. Era alcătuită din beci, parter, etaj și mansardă. Încăperile se compuneau din bucătărie, sală de mese, cameră de zi, 2 băi şi 12 dormitoare, cu o capacitate de 24 de paturi. Camera de zi era dotată cu jocuri de societate, radio, gramafon, discuri şi biblioteca conţinând 300 de volume donate de „Editura Fundaţiilor Regale".

Activitatea sportivă nu fusese neglijată în tot acest timp, lucrătorii români şi germani din Reşiţa întemeind după 1919 Secţia de sport muncitoresc din Reşiţa (S. S. M. R.). Ea era antrenată de către sportivii de la clubul de profil al firmei U.D.R. și reușise să atragă cei mai buni fotbaliști și antrenori din ţară, în 1929 câștigând campionatul naţional al sportului rege. Cei mai mulţi sportivi amatori din Reşiţa frecventau restaurantul „Rotter" din urbe. Acolo își avea sediul Asociaţia de bicicliști și motocicliști „Vorwärts", „Înainte". Președinte era Albert Rotter,

---

[30] Karl Ludwig Lupșiasca, *Dem Emporbringen und Aufblühen dieser Bergwerke. Eine Geschichte des Banater Berglands in der Zeitspanne 1855–1920*, București, ADZ – Verlag, 2000, p. 160.

[31] Dan Ghinea, *Enciclopedia geografică a României*, vol. II, București, Editura Enciclopedica, 1996–1998, p. 101.

https://biblioteca-digitala.ro

iar vice-președinte Adalbert Henn. Cursele de motociclete, precum cea din 5–6 iulie 1930 erau subvenţionate de către U.D.R. De obicei ele cuprindeau două etape pe traseul: Moldova Nouă – Caransebeş, tur și retur[32]. Participanţii erau originari din Timişoara, Arad, Orșova, Oradea, Cluj şi Bucureşti.

Alături de curse de motociclete se mai organizau dispute de lupte libere precum cel din 2 noiembrie 1930. Campionatul naţional „Ringmeeting", desfăşurat la Reşiţa, fusese subvenţionat de primăria din urbe cu statui comemorative pe seama tuturor contributorilor[33]. Aceste statui, realizate de muncitorii secţiei de turnări neferoase a U.D.R.-ului, erau din argint și reprezentau un sportiv de lupte greco-romane care ţinea în mâna stângă o cunună de laur din bronz, iar în dreapta un drapel de aur pe care scria în română și germană: „Premiul orașului Reşiţa" „Wandpreis der Stadt Reschitza".

Suspiciunea de activitate politică extremistă interzisă prin lege fusese extinsă, din păcate, asupra acţiunilor desfășurate de către organizaţiile sportive. „Asociaţia germană de gimnastică din Orșova", „Deutscher Turnverband Orșova" fusese pusă sub supraveghere în 25 august 1937, deoarece membri minorităţii cehe și slovace locale au raportat organelor legii, că la întrunirile respective s-ar putea desfășura activităţi antistatale, mascate sub forma unor exerciţii sportive. În concluzie, Ministerul de Interne ordonase organelor de Poliţie din Băile Herculane și Orșova să menţină respectiva asociaţie cu caracter sportiv sub un atent și discret control[34].

Tot membrii comunităţii cehe și slovace au informat organele de poliţie din judeţele Caraş şi Severin că tinerii germani din Sadova Veche, cu vârste cuprinse între 15 și 21 de ani formaseră o echipă de football, numită „Asociaţia de sport Sadova Veche" „Sportverein Alt-Sadowa", exprimându-și intenţia de a dona încasările locuitorilor nevoiași. Echipa fusese antrenată și condusă de către Armundt Ligl, Johann Covaki și Johan Wolf. Membrii echipei, în număr de 28 participaseră în 18 iunie 1939 la întrunirea tineretului german din Banat, organizată la Timișoara, care a avusese drept principal invitat pe liderul organizaţiei „Hitlerjugend", Baldur von Schirach[35]. În nota informativă se preciza însă că uniforma de joc a echipei nu prezenta elemente militare ori de propagandă nazistă, constând în pantaloni scurţi negrii cu bretele verzi și tricouri albe fără nici un fel de insigne.

Aceste informaţii conduc la concluzia unei intense activităţi sportive şi turistice, efectuată de către germanii din Banatul Montan interbelic. Elementul definitoriu al acesteia fusese legat de caracterul asociaţiilor formate din minoritari și de nivelul lor de organizare. Pe de o parte putem conclude, susţinuţi de informaţii bibliografice și arhivistice, că organizaţiile de sport și turism ale etnicilor în cauză aveau un caracter amator, ele fiind constituite din adulţi și tineri cu preocuparea principală referitoare la instruirea școlară, munca industrială, dar care aveau puţine legături cu sportul și turismul profesionist. Pe de altă parte evidenţiem gradul înalt de organizare al excursiilor și întrecerilor sportive, eficenta lor desfășurare și buna cooperare cu reprezentanţii locali statali de la nivel judeţean și cu cei ai firmelor economice zonale, pentru gestionarea reușită a resurselor necesare organizării și desfășurării unor atari evenimente.

4. Asociaţii de pensii şi ajutor reciproc

Clasicii latini afirmau că una dintre principalele meniri a membrilor unei comunităţi consta în a oferi „consilium et auxilium", adică „sfat și ajutor" semenilor lor în caz de nevoie. Ţinut

---

32 *Idem*, p. 161.
33 *Idem*, p. 162.
34 A.N.D.C.S., Fd. D.P.B.H., Dos. 3/ 1937, f. 234.
35 A.N.D.C.S., Fd. C.P.B.H., Dos. 7/ 1939, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

muntos, adeseori încercat de intemperiile naturii, Banatul Montan a impus un trai aspru pe seama locuitorilor săi, indiferent de etnie. Ţinutul le-a fost un mentor necruţător de viaţă, întărindu-i și îndârjindu-i în faţa vicisitudinilor sorţii mereu schimbătoare, confirmând proverbul „aspru meşteşugul, aspru și dascălul". Membrii minorităţii germane își acordau ajutor pe mai multe filiere: fie spontan, fie prin intermediul unor asociaţii specifice, fie în cadrul unor instituţii și fonduri specializate, aflate sub patronajul principalei firme industriale a micro-regiunii, anume U.D.R.-ul. Exemplele următoare susţin această afirmaţie.

Existenţa agricultorilor germani din Munţii Semenicului era una dificilă în prima jumătate a secolului XX. Invenţiile tehnice își făceau loc cu greu în cadrul unei societăţi conservatoare, în care forţa animalelor de tracţiune și numărul braţelor de muncă reprezentau mijloace considerate drept sigure pentru asigurarea bunăstării materiale. Această prosperitate ocolea, de multe ori însă chiar familiile cu mulţi membrii și multe animale de lucru. Terenurile celor cunoscuţi sub numele de „pemi", erau situate la o altitudine medie de 1.000 de metrii. Acest fapt permitea doar o diminiuată cultivare a cerealelor, cartoful rămânând principalul aliment de subzistenţă pentru ţărani. Alte ramuri mai prospere ale agriculturii erau zootehnia și, până la un punct, pomicultura. Încă din secolul XIX existase obiceiul ca din fiecare gospodărie un membru să plece la lucru, fie la exploatările de lemn din pădurile înconjurătoare, fie într-un centru industrial: la Reşiţa, Anina, Oţelu Roșu etc. Situaţia materială era adeseori suplimentar îngreunată de intemperiile naturale și accidentele casnice având efecte dezastroase pentru o întreagă comunitate sătească.

Monografii Karl Ludwig Lupșiasca și Josef Schmidt susţineau opinia potrivit căreia existenţa satelor germane din Munţii Banatului era marcată de frecvente dezastre naturale. Evenimentele petrecute susţineau acest punct de vedere, arătând că viaţa comunităţilor de „pemi" era departe de a fi una fericită. Inundaţiile de la Sadova Veche și incendiile de la Gărâna s-au dovedit a fi deosebit de distrugătoare pentru aceştia. Un asemenea foc de proporţii avusese loc pe 9 noiembrie 1929 când s-a aprins șura din gospodăria lui Franz Köstner, locuitor din satul Gărâna. Vântul purtase flăcările la grajdul și locuinţa nefericitului proprietar, iar mai apoi la alte construcţii din vecinătate, oprindu-se doar în faţa zidurilor de cărămidă ale gospodăriei lui Franz Pfaffl. Prin intervenţia energică a pompierilor voluntari din Gărâna și Brebu Nou focul fusese stăvilit, neexistând victime. În schimb se produseseră importante pagube materiale: 11 locuinţe și 12 construcţii anexe au fost mistuite de flăcări. Valoarea bunurilor distruse se ridica la 250.000 lei. Până în 9 noiembrie 1930 mare parte a daunelor au fost compensate prin donaţii generoase din partea: primăriei locale – 41.000 lei, comunităţii germane din Reşiţa – 64.000 lei, celei din Brebu Nou – 12.510 lei, Direcţiei Generale a U.D.R. – 10.000 lei, Organizaţiei judeţene a comunităţii germane cu sediul la Lugoj – 4.400 lei și a primăriei Văliug – 3.270 lei[36]. Astfel se strânseseră, într-un an calendaristic, 135.180 lei, dar diferenţa de 114.820 lei fusese acoperită de proprietarii care suferiseră pagubele. Notăm că ajutorul se ridicase la mai bine de jumătate din valoarea sumei totale, dar că nu reușise să suplinească totalul pagubelor produse.

În contextul creşterii tensiunii externe și prefigurării celui de al doilea conflict mondial, minoritatea germană fusese atent supravegheată de către oficialităţi. Având în vedere că se anticipa că cel de Al Treilea Reich va declanșa conflagraţia militară, toate asociaţiile formate de etnicii germani din Banatul de munte erau atent moniotorizate. Acţiunea își găsea justificarea în dorinţa de asigurarea unui climat de calm social, dar mai ales, deoarece se dorea prevenirea acţiunilor de sabotaj în zona cea mai industrializată a ţării noastre. Informaţiile următoare susţin acest punct de vedere.

[36] *Ibidem*, f. 71.

https://biblioteca-digitala.ro

La 26 iunie 1939 Comisariatul de poliţie din Băile Herculane raporta că în localitatea Sadova Veche, cetăţenii de origine etnică germană trecuţi de vârsta de 21 de ani formaseră un comitet de ajutor reciproc în caz de accidente, catastrofe naturale, război, etc. El era condus de Augustin Milota și număra 34 de membrii. Fiecare dintre ei poseda un carnet pe care aplica timbre în valoare de 2 sau 5 lei lunar. Aceste timbre erau fabricate în Reich și se aduceau lunar de la Timișoara de conducătorul acestei organizaţii.

Nota informativă din 5 iulie 1939 trimisă Ministerului de Interne de Poliţia din Băile Herculane, menţiona că acest comitet de ajutor reciproc, amintit la Sadova Veche se extinsese în localitatea Gărâna, cu toate că numărul membrilor din ambele sate este de numai 32 persoane. Organizaţia adoptase denumirea de N.A.F.: „Nazionale Arbeitsfront", „Frontul Naţional de Muncă", cotizaţia fiecărui membru variind între 10 și 25 lei lunar. Stephan Neff din Reșiţa, de meserie fotograf, fusese identificat de poliţie ca lider al acestei organizaţii[37].

Conducerea Ţinutului Timiș a trimis o solicitare Poliţiei din Băile Herculane, pe data de 8 iulie 1939 cu privire la petiţiile: „unor indivizi particulari germani și ai comunităţii germane din Banat", legate de înfiinţarea: „unor aziluri de copii în comunele germane" [38]. Se preciza că înainte de aprobarea acestei cereri, comisariatele de poliţie din teritoriul ţinutului trebuiau să trimită rapoarte detaliate cu privire la natura acestor instituţii de caritate. Organele de ordine din Băile Herculane aveau sarcina: „de a culege în modul cel mai discret, informaţiuni asupra acestor aziluri și care este adevăratul scop al înfiinţării lor", rezultatul investigaţiilor urmând a fi comunicat până la data de 13 iulie.

Nota informativă din 9 iulie 1939 aducea unele completări în discuţia azilurilor pentru copii germani. Dirijatorii Ţinutului Timiș arătau că era vorba despre un proiect elaborat de: „Secţia socială a comunităţii germane din Timișoara" pentru a deschide în satele cu populaţie de limbă maternă anterior numită de pe cuprinsul judeţelor Arad, Timiș-Torontal, Caraș și Severin, aziluri de zi: „pentru supravegherea copiilor germani în etate de 2–12 ani, pe timpul lucrului la câmp și a secerișului adică între 9 iulie și 25 august anul curent". Se reclamau reprezentaţilor poliţiei din teritoriul ţinutului să supravegheze cu atenţie aceste instituţii de îngrijire a minorilor pentru a impune respectarea strictă a programului anunţat.

La 13 ianuarie 1940 Poliţia din Băile Herculane trimisese o dare de seamă către conducerea Siguranţei Statului din Timişoara în care preciza că membrii comunităţii germane din urbe realizaseră o colectă în valoare de 15.000 lei pentru instituirea unui „Centru social german" local, „Deutsches Heim". Având în vedere faptul că această acţiune de colectare de fonduri pentru realizarea unui institut de ajutor social părea să se fi generalizat la nivelul întregului Banat se solicita urmărirea cu atenţie a acestui proiect pentru a se putea depista dacă sub masca unor activităţi de caritate se ţineau manifestări cu caracter politic subversiv. Pe 12 iunie 1940 organele legii din Băile Herculane și Orșova raportau Ministerului de Interne elemente privind mecanismul strângerii de fonduri din cadrul comunităţii germane:

> „Fiecare organizaţie locală a germanilor adună donaţii în bani, aceștia sunt trimiși Gauleiterului din Timișoara, iar de acolo, sunt expediaţi prin curieri speciali la sediul central al organizaţiei germanilor din România, localizat în capitală. Dintre curieri sunt aleși persoanele cele mai puţin cunoscute de organele legii pentru a fi ferite de supraveghere" [39].

În colaborare cu iniţiativele spontane și asociaţile de ajutor formate de etnicii germani, membrii respectivi au jucat un rol în cadrul unor instituţii de pensii coordonate de principalele

[37] *Ibidem*, f. 83.
[38] *Ibidem*, f. 99.
[39] A.N.D.C.S., Fd. D.P.B.H., Dos. 10/ 1940, f. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

firme angajatoare locale. Având în vedere că U.D.R.-ul era principala întreprindere industrială și minieră a zonei, mulţi minoritari au depus cotizaţii și au primit ajutoare de la Insitutul de pensii al acesteia. Împreună cu românii, etnia majoritară, dar și cu altele, cei în cauză se integraseră într-un sistem de pensii private și ajutor reciproc care le oferise fondurile necesare de subzistenţă.

Instituţia sus pomenită, succedând organizaţiei „Bruderlade", „Casa frăţească", apăruse pe 9 ianuarie 1925. Sarcinile sale constau în asigurarea pensiilor de bătrâneţe, de îmbolnăvire profesională și accident profesional pentru muncitorii, funcţionarii și directorii U.D.R.-ului precum și acordarea unor indemnizaţii pentru văduvele și orfanii muncitorilor în cauză. Organismul avea un comitet de administrare alcătuit din 14 persoane: 1 președinte, de obicei liderul sindical, 1 vice-președinte numit de acesta, 4 membrii aleși de lucrători, 4 numiţi de conducerea U.D.R.-ului și 4 aleși dintre lucrătorii pensionaţi. Votarea lor se făcea prin scrutin direct, egal, secret și liber exprimat, iar primii clasaţi erau avansaţi conducerii spre validare.

Membrii implicaţi trebuiau să cotizeze 20% din primul salariu, inclusiv din indemnizaţia de chirie, 35% din mărirea salarială în cazul unei promovări și 5 % din veniturile obișnuite lunare. În cazul unui concediu neplătit de 3 luni, angajaţii alocaţi la acest sistem de pensii, trebuiau să achite 10% din valoarea ultimei retribuţii lunare cuvenite. Același lucru era valabil în cazul în care un lucrător era mobilizat în armată pentru 6 luni. În cazul unor sistări de plăţi care depășeau o jumătate de an, se putea realiza acoperirea sumelor neplătite la întoarcerea în câmpul muncii. Dacă un membru ieșea la pensie după 10 ani de activitate, el își putea continua plăţile într-o manieră similară cu cea a cazului concediului neplătit. Orice angajat care cotizase cel puţin un deceniu avea dreptul la pensie din partea organismului citat. Aceasta însuma 30% din ultimul salariu lunar. În cazul unei cotizaţii de două decenii se mai adăugau câte 2% la ultimul salariu încasat de la U.D.R. pentru fiecare an din următorul segment de cotizaţii. Pentru orice an care depășea limita stabilită de cotizaţii se mai adăugau 3% din valoarea ultimei remuneraţii încasate. În cazul în care un muncitor suferea un accident profesional și avea mai puţin de 30 de ani cotizaţi, atunci un deceniu de cotizaţii i se adăuga automat la numărul de ani deja cotizat pentru calcularea pensiei[40].

Văduvele aveau drept la pensie de urmaș dacă se căsătoriseră cu cel puţin 1 an înainte de pensionarea soţului angajat. Durata putea fi mai scurtă numai în cazul în care cel decedat suferea de vreo boală cronică sau dacă fusese victima unui accident profesional. Văduvele soţilor care depășiseră 50 de ani etate ori erau mai în vârstă decât ele cu 15 ani nu aveau drept la pensie de urmaș. Cele al căror soţi cotizaseră între 10 și 13 ani primeau o pensie în valoare de 23% din valoarea ultimului salariu lunar, suplimentată cu 1% dacă perioada de cotizare se situa între 14 și 40 de ani. Cele care se recăsătoreau pierdeau dreptul la pensie de urmaș. Orfanii de unul dintre părinţi obţineau 8,33% din valoarea ultimului salariu lunar al tatălui, dacă mai aveau fraţi ori surori, procentajul fiind de 16, 66%, dacă erau unicii urmași. Orfanii de ambii părinţii aveau aceleași drepturi de pensie precum văduvele. Pensiile se plăteau până la vârsta de 22 ani, numai dacă băieţii nu aveau un loc de muncă, iar pentru fete, dacă ele nu erau căsătorite. În cursul anilor 1930, pe fundalul crizei economice de supraproducţie, pensiile se fixaseră la 28% din ultimul salariu lunar pentru o cotizaţie de un deceniu și la 53% din aceeași sumă pentru cotizarea neîntreruptă între 11 și 35 de ani[41].

Analizând activitatea asociaţiilor de ajutor reciproc și pensii, atât a celor formate de germani, cât și a celor în care au activat membrii acestei etnii, observăm o permanentă grijă pentru

40 *Reschitzaer Zeitung*, Reșiţa, XLIV, Nr. 38, 20 septembrie 1930, p. 2.

41 Vasile Mircea Zaberca, *Momente din istoria economiei naţionale românești,* Reșiţa, Editura "Eftimie Murgu" , 1996, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro

asigurarea mijloacelor pecuniare care să ajute pe cotizanţi a depăși mai ușor peste anumite evenimente nefericite din viaţa lor dar și preocuparea continuă pentru siguranţa financiară a intervalului următor încetării activităţii profesionale. Prin depuneri constante la fonduri de pensii și ajutor reciproc, membrii comunităţii minoritare germane au sperat să-și poată constitui mijloacele bănești apelabile în caz de urgenţă. În bună parte ei au reușit acest lucru, după cum demonstrează informaţiile analizate în capitolul dedicat vieţii economice.

5. Sindicate profesionale şi bresle de meserii

Banatul de munte era, fără-ndoială, una dintre cele mai industrializate zone ale României interbelice. Prezenţa unui mare număr de muncitori calificaţi sau în curs de calificare, tradiţia seculară în domeniul minier și metalurgic, resurse abundente ale subsolului, toate acestea au contribuit la dezvoltarea unei vieţi active economice, cu centrul de greutate axat pe principalele ramuri ale industriei. Încă din a doua jumătate a secolului XIX muncitorii industriali au format organizaţii profesionale de tip sindical, parte integrantă a unor organizaţii similare din cadrul dublei monarhii. În prima parte a veacului XX, aceste sindicate profesionale au câștigat un spor important de autoritate în cadrul vieţii sociale și economice a zonei prin finalizarea cu succes a negocierilor cu patronatul pentru îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă și de muncă.

După Marea Unire din 1918, sindicatele profesionale din Banatul Montan au stabilit contacte și colaborări cu organizaţii similare de pe cuprinsul României întregite, luând parte la activitatea economică și socială. Este interesant de observat că unele structuri organizatorice ale sindicatelor, precum grupul „Bărbaţilor de încredere", „Vertraungsmänner", fondat în deceniile dinaintea lui 1918 continuase să funcţioneze cu succes. Etnicii germani reprezentau o bună parte dintre membrii sindicatelor locale, având convingeri politice social-democrate ori socialiste, fapt evident din interpelarea datelor următoarele:

Cei mai mulţi dintre ei, membrii ai organismelor profesionale ale minerilor și metalurgiștilor, manifestau simpatii faţă de programul politic de centru-stânga. Mulţi făceau parte din Partidul Social Democrat. La 25 mai 1919 a avut loc la Timișoara conferinţa socialiştilor în cadrul căreia liderul Josef Mayer propusese înfiinţarea unei organizaţii pentru Banat, păstrarea programului anterior conflagraţiei mondiale și nealinierea la vreo centrală social-democrată până la clarificarea apartenenţei teritoriale a Banatului. Muncitorii zonali fuseseră reprezentaţi de colegul lor german din Reșiţa, Georg Petkovics[42]. În 7 și 8 septembrie avusese loc la Sibiu o întrunire a organizaţiilor social-democrate din provinciile nou unite cu Vechiul Regat la care participaseră doi reprezentanţi ai socialiștilor din Banat[43]. Se căzuse de comun acord asupra unei declaraţii prevăzând o unificare de principiu cu organizaţiile socialiste din Moldova, Muntenia, Oltenia și Dobrogea.

Divergenţele din cadrul organizaţiilor socialiste din Banat au devenit evidente odată cu desfășurarea congreselor celei de a II-a și a III-a Internaţionale Socialiste, la Geneva și Moscova în februarie și martie 1919. Participanţii din Reșiţa și Anina, spre deosebire de cei din Timișoara solicitau tot mai puternic alinierea la cea de a III-a Internaţională. În ședinţa din 20 ianuarie 1920, aripa de extremă stânga a socialiștilor din Banat reușise îndepărtarea lui Josef Mayer de la conducerea organizaţiei regionale. La 20 aprilie se hotărâse modificarea denumirii organizaţiei politice din Partidul Social-Democrat Bănăţean în Partidul Socialist al Banatului. Spre deosebire de colegii și co-etnicii lor din Timișoara, sindicaliștii germani din Banatul Montan adoptaseră

42 Georg Hromadka, *Reschitza – eine Hochburg der Sozialdemokratie im europäischen Südosten*, în *Arbeiterbewegung und Arbeiterdichtung*, Band 5, Stuttgart, Seliger Archiv, 1982, p. 91.

43 *Idem*, p. 92.

https://biblioteca-digitala.ro

teza luptei de clasă și a dictaturii proletariatului salutând formarea celor dintâi republici sovietice în Rusia, Ungaria și Bavaria[44].

La 15 august 1920 a avut loc la Cluj-Napoca congresul partidelor și sindicatelor socialiste din Banat și Transilvania. Întemeierea unei federaţii sindicale fusese realizată fără probleme, în schimb nu se putuse desăvârși unificarea partidelor socialiste. În 12 septembrie a acelui an fusese convocată prima întrunire postbelică a sindicatelor metalurgiste din Banatul Montan sub conducerea liderului Johann Staudt. Din partea centralei regionale a sindicatelor bănăţene, cu sediul la Timișoara, participaseră liderii socialiști Josef Gabriel și Rudolf Weltner[45]. La propunerea emisă de cel din urmă, adunarea hotărâse aderarea la Uniunea Metalurgiștilor fondată la Cluj-Napoca. Liderul sindical Staudt și-a depus mandatul pe motiv că acesta expirase din 1918, iar în locul său aufost aleși alţi doi lideri sindicali, anume: Josef Ebert și Peter Bernau[46]. Datorită diferenţelor legate de aderarea la a III-a Internaţională Socialistă, lucrătorii metalurgiști din Reșiţa au decis la 20 decembrie 1920 separarea organizaţiilor socialiste de cea din Timișoara. Nu fusese exclusă, totuși, de la bun început colaborarea, sindicaliștii din Reșiţa comunicând celor din Timișoara că în cazul unor delegaţii realizate în scopuri de interes comun sprijinul lor material va fi acordat fără rezerve:

> „Organizaţia locală Reșiţa a luat hotărârea ca până la înfiinţarea unei Centrale pe ţară să rămână pasivă. Vă rugăm să sprijiniţi membrii noștri care vin la dumneavoastră, conform tabelului alăturat, iar noi ne obligăm să vă achităm chitanţele. În schimb, sprijinim corespunzător membrii organizaţiilor locale aparţinând Centralei, respectiv organizaţiilor judeţene, în caz că se deplasează la noi și nu vă cerem nimic, noi dispunând la ora actuală de mijloace financiare suficiente. Vă rugăm să activaţi cu toată puterea în așa fel, încât mult dorita și atât de necesara Centrală pe ţară să prindă viaţă cât mai curând”[47].

Cadrul legislativ pentru desfășurarea activităţilor grupurilor socio-profesionale fusese stabilit de Legea pentru organizarea asociaţiilor sindicale din 26 mai 1921. Potrivit acesteia, sindicatele trebuiau confirmate ca persoană juridică de un tribunal de la nivelul judeţului de formare. Deși legea în cauză permitea doar organizaţii pur profesionale, fără afiliaţii politice, totuși sindicatele fuseseră și rămăseseră strâns legate de partidele socialiste, trecând prin experienţa fragmentării și fuziunii acestora. De exemplu, la 19–21 iulie a aceluiași an, a avut loc la Ploiești congresul partidelor și organizaţiilor socialiste cu ocazia căruia se hotărâse formarea Uniunii Muncitorilor Fierari, Metalurgiști și Chimiști din România precum și a Uniunii Minerilor.

Mulţi lucrători germani din aceste ramuri industriale specifice centrelor urbane din Banatul de munte au aderat la sus numitele asociaţii profesionale. Dintre muncitorii germani aleși în conducerea acestor uniuni de angajaţi îi amintim pe Anton Daum, Peter Bernau, Leopold Wein și Franz Geislinger[48]. Socialiștii din România au decis aderarea lor la Uniunea Partidelor Socialiste din Europa cu sediul la Viena. La Reșiţa, se formase pe 6 august 1921 Centrala sindicală a siderurgiștilor, condusă de Peter Bernau. Acestuia îi urmaseră ca lideri sindicali Peter Rohm, în 1930 și Franz Klein, în 1935. La Anina se formase în același an, un sindicat minier condus de Eftimie Gherman, iar mai apoi de Rudolf Hirschvogel și Ioan Banci. În 1938 ei au fost urmaţi în funcţia de lider sindical de către activistul comunist Rudolf Moser.

În 1923 se formase primul sindicat comunist din Banatul Montan, condus de Koloman Müller, afiliat Federaţiei Internaţionale a Sindicatelor Comuniste cu sediul la Amsterdam. El era

[44] Victor Brăftălean, *op. cit.*, p. 73.
[45] Georg Hromadka, *op. cit.*, p. 94.
[46] *Idem*, p. 95.
[47] Victor Brăftălean, *op. cit.*, p. 75.
[48] *Idem*, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro

preponderent compus din lucrătorii minieri ai firmei U.D.R. Un sindicat alcătuit din lucrători forestieri ai U.D.R. cu simpatii și opţiuni comuniste se formase în cursul aceluiași an, iar la 27 ianuarie 1924 fusese alcătuit un sindicat comunist al lucrătorilor metalurgişti. Pentru a atenua animozităţile dintre muncitorii cu convingeri socialiste și cei cu simpatii comuniste fusese convocat între 7 și 9 mai 1927 Congresul sindicatelor profesionale din România. Muncitorii din Reşiţa l-au delegat la acest congres pe Victor Brăftălean, iar cei din Anina, pe Johann Nemcsok. Congresul hotărâse crearea unei centrale sindicale unitare pentru regiunea Banatului românesc subdivizată în secţii pentru fiecare localitate în care activau muncitori industriali[49].

La alegerile parlamentare din iunie 1920, au candidat, din partea muncitorilor români, maghiari, sârbi, croaţi, cehi, slovaci și, nu în ultimul rând, germani ai Banatului Montan, Josef Mayer pentru un loc de deputat și Johann Staudt pentru unul de senator[50]. Primul fusese ales în Parlament din partea judeţului Caraş-Severin, fără ca mandatul său să fi fost validat. Șase ani mai târziu, Koloman Müller candidase ca deputat în judeţele Timiș-Torontal, Caraş și Severin. Acesta obţinuse 4,88% din voturi în Timiș-Torontal și 12,6% din voturi în Caraş și 2,87% în Severin dar nu intrase în Parlament deoarece partidul reprezentat, Blocul Muncitorilor și Ţăranilor, nu atinsese nivelul de 2% din sufragii pentru reprezentarea la nivel naţional. Un an mai târziu, în 1927, situaţia se repetase: masiv ajutat de voturile muncitorilor germani acelaşi candidat social-democrat obţinuse 5,73% din voturi, în Timiș-Torontal, 9,18%, în Caraş şi 4,37%, în Severin fără a putea activa ca deputat din cauza problemei de procedură electorală anterior menţionate.

La 10 noiembrie 1928 se formase un guvern naţional-ţărănist la care au colaborat Partidul Social-Democrat, Partidul German și Partidul Evreiesc. Social-democraţii români și germani din judeţele Caraş și Severin i-au ales ca deputaţi pe Eftimie Gherman și pe Johann Steinbauer iar cei din judeţul Timiş-Torontal pe Josef Pistiner și pe Josef Proschaszka. Forţa social-democraţilor fusese adeverită cu ocazia alegerilor locale din februarie 1929. În cartea sa, Victor Brăftălean aprecia contribuţia muncitorilor germani alături de cei români, maghiari, cehi, slovaci, arătând că aceștia contribuiseră la întărirea organizaţiei socialiste locale: „cu toate că au avut de luptat împotriva dezinteresului și a apatiei unei părţi din proletariat"[51].

Dintre cei 15 membri ai Consiliului Local Reşiţa, aleşi la 1925, 7 erau social-democraţi, fiind aleși dintre muncitorii români, germani, maghiar, cehi și slovaci. Potrivit unei liste de prezenţe la ședința sindicală din 20 februarie 1926, numele acestora erau: Peter Bernau, Bela Brodnyanszky, Franz Drescher, Ferdinand Gavron, Peter Rohm, Adalbert Schimek, Johann Steinbauer. Lor li se adăugau 2 membrii supleanţi, anume: Franz Sandor și Johann Stoikovics. Remarcăm că un număr important de consilieri social-democraţi: Bernau, Drescher, Gavron, Rohm, Steinbauer erau de origine germană, fapt care indică procentajul sporit al acestei minorităţi în cadrul categoriei sociale a muncitorilor industriali, dar mai ales în cel al organizaţiilor socio-profesionale de tip sindical[52].

Ca urmare a alegerilor locale din 1929 situaţia social-democraţilor se îmbunătăţise, ei ocupând 9 din cele 18 posturi ale Consiliului Local Reşiţa. În 1932, raportul devenise mai favorabil membrilor partidului anterior amintit, ei deţinând 12 din cele 18 locuri de consilier local din Reşiţa. La Anina situaţia era chiar mai bună decât cea din Reşiţa. Astfel, în 1926 fusese ales primar în localitate candidatul social-democrat, în persoana liderului sindical german Rudolf

---

49 *Idem*, p. 95.

50 *Idem*, p. 96.

51 Karl Ludwig Lupșiasca, *Höhepunkt ihrer Geschichte. Eine Geschichte des Banater Berglands in der Zeitspanne 1920–1948*, Reşiţa, Editura Banatul Montan, 2006, p. 97.

52 *Idem*, p. 98.

https://biblioteca-digitala.ro

Hirschvogel. Perioada sa de dirijuire a adus un spor simţitor de voturisocial-democraţilor care la alegerile locale din 1932 obţinuseră 68% din sufragiile exprimate.

Politica de românizare a guvernelor interbelice se concretiza uneori în măsuri puţin morale ori legale la adresa reprezentanţilor minorităţilor sau a organizaţiilor sindicale. Astfel, în cursul anului 1938 au fost atacaţi în plină zi conducătorii sindicali din Anina și Oraviţa: Rudolf Moser și Eftimie Gherman[53]. Acest incident nu reprezenta singura șicană: în cazul angajărilor și promovărilor la fabricile U.D.R., lucrătorii se plângeau că dintre maiștrii și funcţionarii inferiori care aparţineau minorităţilor naţionale, prea puţini erau promovaţi în poziţii de conducere ca funcţionari superiori ai respectivei firme. Referitor la această stare de fapt problematică, ziarul „Reschitzaer Zeitung" relata următoarele la 22 mai 1938:

> „Înainte erau angajaţi doar unii absolvenţi la aceste întreprinderi ale U.D.R.-ului ca practicanţi cu un salariu minim. Ei trebuiau să muncească ani de-a rândul cu ambiţie și să se perfecţioneze pentru a avansa treptat. Atunci când se ştie că principala calificare constă în apartenenţa naţională, se poate observa pe baza bunului simţ omenesc înnăscut, cum aceşti tineri protejaţi nu consideră munca și perfecţionarea continuă drept condiţii esenţiale pentru avansare. În schimb ei se comportă arogant, sucombă la exuberanţa juvenilă, fac propagandă naţionalistă, dar se feresc să lucreze în fabrici sau mine" [54].

Tot atunci un alt articol al cotidianului citat făcea un rechizitoriu aspru la adresa politicii de promovare a firmei U.D.R.:

> „Orice copil din Reşiţa ştie că producţia de fabrică se bazează în primul rând pe o clasă de mijloc solidă, bine pregătită și cu experienţă de muncă care este recrutată din rândul muncitorilor calificaţi și a maiștrilor autohtoni. Aceștia și-au demonstrat expertiza de-a lungul anilor. În contradicţie, mulţi dintre noii ingineri și lucrători proaspăt angajaţi, au cauzat firmei U.D.R. pagube de milioane de lei, dacă ne aducem aminte de ultimele procese pierdute de această firmă"[55].

Pentru a păstra corectitudinea relatării, menţionăm că adeseori publicaţiile locale criticau compania U.D.R. pentru faptul că nu angaja suficienţi muncitori și funcţionari români comparativ cu numărul celor aparţinând grupurilor etnice minoritare. Astfel, un articol din periodicul „Glasul Bârzavei", apărut în 21 ianuarie 1939 arată numele unor muncitori recent angajaţi lacompania sus numită: Szilághy, Ungermann, Strobl, Kabál, Bohn, Schweg și Pajsz. Articolul se încheia cu o acuzaţie nerostită la adresa conducerii firmei în cauză:

> „Nu comentăm politica de cadre, deoarece ştim că orice am scrie despre acest fapt, este foarte bine cunoscut domnului director Bálint".

În data de 19 august 1938 Sindicatul metalurgiștilor din Reșiţa convocase o întrunire generală a membrilor săi, având drept subiect următoarele puncte de dezbatere: negocierea contractului colectiv cu U.D.R.-ul și stabilirea cotizaţiilor membrilor pentru activităţile sportive. În comisia de negociere au fost aleși următorii muncitori români și germani: Franz Klein, Peter Bernau, Karl Lindner, Iosif Musteţiu, Ion Popeţi și Michael Gemmel. Cotizaţiile sportive se fixaseră la 0,5% din salariul fiecărui muncitor, care se scădea odată cu cotizaţia pentru activităţi muzicale din salariul net încasat. Din suma totală colectată pentru activităţi sportive, Secţia de educaţie fizică a sindicatului reţinea 60%, iar Clubul de sport al U.D.R. –ului primea 40%. Respectiva reuniune fusese ultima întrunire sindicală a muncitorilor metalurgiști din Reșiţa pe

[53] *Reschitzaer Zeitung*, Reșiţa, LII, Nr. 17, 24 aprilie 1938, p. 3.
[54] *Reschitzaer Zeitung*, Reșiţa, LII, Nr. 19, 22 mai 1938, p. 1.
[55] *Ibidem*, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

parcursul anilor interbelici. O săptămână mai târziu sindicatele profesionale au fost dizolvate și înlocuite cu breslele de meserii, iar negocierile pentru contractele colective de muncă au fost amânate până pe 14 noiembrie a aceluiași an[56].

Potrivit modelului corporatist, susţinut intens de către un teoretician economic important al României interbelice, Mihail Manoilescu, breslele se limitau la activitatea din domeniile industrial, agricol, comercial, tehnic și cultural, fiind exclusă *a posteriori* orice manifestare socială și politică. Breslele funcţionau doar în palier naţional, nu însă și internaţional, contactele profesionale cu străinătatea urmând a fi aprobate de Ministerul Muncii. În acest fel, se spera din partea guvernului diminuarea contactelor dintre lucrătorii industriali sindicalizaţi din ţară și confraţii lor de specializări asemănătoare de peste hotare. Aceste contacte se datorau existenţei unor puternice legături de factură istorică, pe filiera social-democrată, dintre sindicatele autohtone din anumite ramuri ale industriei și cele din cadrul altor state europene de specializări apropiate, dacă nu chiar identice. Sindicatele lucrătorilor industriali din Banat, Crișana, Maramureș, Transilvania și Bucovina aveau multiple legături cu cele similare din Ungaria, Cehoslovacia, Austria, Polonia, având în vedere faptul că înainte de 1918 acestea susţinuseră partidele de factură social-democrată și socialistă din cadrul Monarhiei dualiste, atât din Cisleithania cât și Transleithania.

Decretul regal din 12 octombrie 1938 prevedea înfiinţarea breslelor de lucrători, menite să înlocuiască sindicatele profesionale. Muncitorii metalurgiști din Reșiţa se confruntaseră cu această situaţie la 2 decembrie, când fusese stabilită conducerea locală, fiind de fapt schimbarea numelui conducerii sindicale anterioare[57]. Au rămas în funcţii: Franz Klein, președinte, Peter Bernau și Emil Teodor, vice-președinţi, Hans Langhardt, secretar general. La 22 decembrie 1938Iosif Musteţiu și Karl Lindner au semnat pentru lucrători contractul colectiv de muncă. Acesta conţinea câteva prevederii favorabile muncitorilor: creșterea salarială generală de 6%, plătibilă retroactiv începând cu data de 1 octombrie curent; construirea de locuinţe pentru muncitori prin investiţia U.D.R.-ului și dotarea fiecărei secţii de muncă cu instalaţii de dușuri. Chiar și muncitorii de origine germană și maghiară care aveau convingeri comunistefervente, precum: Josef Bayerle, Ferdinand Klipitsch, Augustin Virág și Johann Bido (Secretarul U.T.C.-ului pentru Banat) se arătaseră de acord cu acest contract, deși în toamna lui 1938 protestaseră vehement împotriva desfiinţării sindicatelor.

Conducerea organizaţiei „Comunitatea Germană Populară din România", „Deutsche Volksgemeinschaft Rumäniens" a folosit ocazia dispariţiei sindicatelor profesionale pentru a negocia formarea unei secţii proprii în cadrul breslelor de lucrători pe baza următoarelor considerente: Organismul suscitat fusese și rămăsese exponentul intereselor germanilor din Banatul Montan mai puternic decât Partidul Social-Democrat; dacă lucrătorii respectivi aveau parte de organizaţia lor distinctă, se puteau înscrieîn număr cât mai mare și existând o secţie specifică lor în cadrul breslelor de meserii, membriiputeauconlucra mai ușor cu patronatul și colegii români[58].

În general muncitorii sindicaliști respectivi, iar mai apoi cei din bresle evitaseră contactul cu reprezentanţii trimiși de „Deutsche Volksgemeinschaft" pentru a forţa aderarea la aceasta, pe considerent că organizaţia în cauză era burgheză și clericală, fiind subordonată intereselor patronatului capitalist[59].

---

56 Nicolae Jurca, *Mișcarea socialistă și social-democrată din România: 1934–1944: poziţia sa faţă de fascism și război*, București, Editura Litera, 1978, p. 82.

57 Nicolae Jurca, *Social-democraţia în România: (1918–1944)*, Sibiu, Hermann Verlag, 1993, p. 72.

58 Julius Baumann, *Geschichte der Banater Berglanddeutschen Volksgruppe*, Viena, Eckertschriften Verlag, 1989, p. 27.

59 *Idem*, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro

La 10 zile după promulgarea Decretului cu privire la formarea Grupului Etnic German, pe 1 decembrie 1940, a fost fondată organizaţia „Muncitorimea Germană din România", „Deutsche Arbeiterschaft Rumäniens" (D.A.R.). Între timp breslele de meserii fuseseră desfiinţate. Filiala D.A.R.din partea montană a Banatului, era condusă de Julius Baumann, iar cea din Reşiţa de Hans Langhardt. Drepturile muncitorilor au fost cel puţin parţial respectate, chiar şi în condiţiile militarizării fabricilor şi uzinelor autohtone, în cursul lui 1940. În cadrul ultimului contract colectiv de muncă încheiat atunci cu firma U.D.R. se preciza că muncitorii se bucurau de următoarele drepturi: ziua de muncă de 8 ore, 12 sărbători legale pe an la care se adăugau 3 sărbători religioase romano-catolice, concediu plătit între 7 şi 30 de zile anual potrivit vechimii la locul de muncă, sporuri salariale pentru orele suplimentare, subvenţii pentru achiziţionarea lemnelor de încălzire şi iluminatului pe bază de curent electric, recunoaşterea sistemului „Bărbaţilor de încredere". Dintre liderii români şi germani ai muncitorilor din Reşiţa care au semnat acest contract îi amintim pe: Julius Baumann, Ilie Fărcăşescu, Michael Gemmel, Hans Langhartd, Aurel Minea şi Iosif Musteţiu.

Tot în toamna lui 1940, fuseseră arestaţi o serie de lideri sindicali ai muncitorilor germani şi români din urbe sub acuzaţia că erau membrii P.C.R. Ei au fost eliberaţi în anii următori, în funcţie de evoluţia particulară al conflictului mondial. Dintre cei reţinuţi îi amintim pe: Anton Breitenhofer, Adolf Drucker, Robert Grabovsky, Josef Fedor, Franz Hromadka, Georg Hromadka, Karl Lindner, Ioan Popeţi şi Josef Puvak[60].

Una dintre principalele preocupări ale sindicatelor profesionale din zonă în intervalul interbelic o constituise asigurarea cadrului logistic adecvat pentru desfăşurarea activităţilor lor cu caracter social şi cultural. Aceasta presupunea găsirea ori edificarea unor clădiri potrivite sub aspect funcţional pentru desfăşurarea anumitor acţiuni sau organizarea unor evenimente. Dacă la începutul deceniilor interbelice sindicatele muncitorilor industriali din micro-regiune optaseră pentru închiererea unor asemenea spaţii, către finalul perioadei interbelice dispuneau deja de fonduri suficiente pentru a construi sediile considerate necesare. Informaţiile următoare ilustează această stare de fapt:

Anul 1918 marcase sfârşitul primei conflagraţii mondiale, dar şi un prag de reorganizare a sindicatelor profesionale din Reşiţa. Ele se împărţiseră pe 5 categorii de meserii: ale siderurgiştilor, constructorilor, tâmplarilor, croitorilor şi pantofarilor. Întrunirile aveau loc de obicei, în casele corespunzătoare ale unor comercianţi care întreţineau legături cu cercurile socialiste şi social-democrate[61]. De pildă, sindicatul siderurgist se reunea în spaţiul de la parterul casei familiei Weiß din Reşiţa. Aceste măsuri erau însă doar de scurtă durată şi nu ofereau decât o soluţie provizorie.

Membrii sindicatelor profesionale, indiferent de etnia aparţinătoarele solicitau liderilor înălţarea unui sediu care să permită şedinţe cu mulţi membrii dar care să poată adăposti şi un club de biliard, biblioteca extinsă, încăperi corespunzătoare pentru asociaţiile de drumeţie, coruri şi fanfare ale muncitorilor din Reşiţa. Noul proiect necesita fonduri importante, motiv pentru care se formase o societate pe acţiuni menită să permită membrilor realizarea contribuţiilor băneşti în schimbul achiziţionării de procente. La 11 decembrie 1921 cele 5 sindicate au publicat în gazetele locale planul pentru „Societatea de acţiuni a Căminului Muncitoresc Reşiţa", „Reciţarer Arbeiterheim Aktiengeselschaft". Comitetul de întemeiere, numărând 45 de persoane a pus în vânzare 3. 750 de acţiuni în valoare de 2.000 de lei fiecare[62]. Sub aspect pecuniar, 75%

[60] *Idem*, p. 29.

[61] Ioan Scurtu, *Civilizaţia românească interbelică: 1918–1940,* Bucureşti, Editura Fundaţiei „România de Mâine", 2008, p. 190

[62] Josef Schmidt, *Die Deutschböhmen im Banate*, Timişoara, Deutsche Buchdruckerei Verlag, 1938, p. 125.

https://biblioteca-digitala.ro

din costul acţiunii se achita pe loc, iar ulterior, restul de 25% plus o taxă de 15 lei pentru timbre. La şedinţa generală din 23 martie 1924 se stabilise că societatea deţinea deja un capital de 1, 5 milioane lei, dar că valoarea unei acţiuni scăzuse la 200 lei[63]. Direcţiunea societăţii fusese preluată de muncitorul german Peter Rohm. Acesta dispusese cumpărarea și demolarea a trei clădiri din centrul vechi al Reșiţei pentru crearea unei parcele de teren suficient de mare pentru construirea căminului muncitoresc. Principalii acţionari au fost muncitori siderurgiști și constructori, membrii de partid social-democraţi, cei ai asociaţiilor muncitorești de muzică, sport și drumeţie, preponderenţi germani[64].

Localul a fost terminat în 1934, oferind spaţiu pentru: Secţia de femei a Partidului Social-Democrat, filiala Reșiţa, Asociaţia de copii „Șoimii Roșii", conducerea locală a Partidului Social-Democrat și comitetele sindicale de muzică și sport. În 1936 avusese loc inaugurarea festivă a căminului, marea sală de întruniri fiind dotată cu o scenă și 888 de fotolii potrivit conceptului social-democrat de împărţire a timpului: 8 ore de muncă, 8 ore, odihnă și 8 ore pentru folosul personal al fiecărui muncitor.

Totuși, activitatea muncitorilor sindicalizaţi din metalurgie și minerit nu se concentrase numai la orașul Reșiţa. Pe baza unei legi din 1927, fiecare localitate trebuia să posede un cămin cultural, având personalitate juridică. Primarii aveau datoria să aloce o parcelă de teren pentru construcţie și să caute sponsori financiari pentru ridicarea clădirii. Activitatea fusese încununată de succes având în vedere faptul că în doar 11 ani (1927–1938), în judeţele Caraș și Severin se construiseră 15 noi cămine culturale. La insistenţele etnicilor germani din Steierdorf și Sigismund, două cartiere ale Aninei, Secretarul Sindicatului minier, Eftimie Gherman și Ministrul Muncii și Ocrotirii Sociale, Traian Haneș au declanșat procesul birocratic pentru edificarea unui cămin cultural. Donaţiile lucrătorilor germani din cele două cartiere au asigurat majoritatea fondurilor, permiţând ridicarea unei clădiri cu o sală mare de ședinţe și spectacole, șase birouri, o curte și grădină cu o pistă dublă de popice. Mai mult de 2.000 de lucrători au realizat donaţii bănești pentru ridicarea acestui cămin cultural. Lucrările au început în 20 august 1932 și fuseseră finalizate la 2 septembrie 1934[65].

Existenţa sindicatelor profesionale din Banatul Montan în cadrul cărora etnicii germani deţineau funcţii de conducere fusese strâns legată de cea a partidelor de factură social-democrată și socialistă. Bazându-se pe un larg sprijin popular dintre muncitorii industriali ele au reușit să influenţeze în avantajul lor rezultatele unor alegeri locale și parlamentare. Atunci când locul deţinut, în cadrul structurilor organizaţionale ale lucrătorilor din industrie, fusese luat de breslele de meserii, activitatea politică se diminuase dar nu dispăruse complet, ea fiind înlocuită de un interest sporit faţă de problemele economice exprimate de membrii respectivi. Una dintre principalele probleme rezolvate de muncitorii sindicalizaţi din areal pe durata anilor interbelici fusese construirea unor sedii funcţionale care să asigure baza logistică adecvată pentru diferite acţiuni și evenimente cu caracter social și cultural.

---

63 Victor Brăftălean, *op. cit.,* p. 90.

64 Josef Schmidt, *op. cit.,* p. 126.

65 Árpád Bender și Franz Kehr, *Auf und nieder immer wieder*, în *Banater Berglanddeutsche*, XIV, München-Viena, 1988, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

Bibliografie

Surse inedite

Fonduri documentare

Arhivele Naţionale: Direcţia judeţeană Caraş-Severin

1. Fond: Asociaţia Notarilor Caraş, Dosare: 1/1926–1938; 9/1937; 10/1938.
2. Fond: Comisariatul de Poliţie Băile Herculane, Dosar 7/ 1939.
3. Fond: Detaşamentul de Poliţie Băile Herculane, Dosare: 3/1937; 7/1939; 10/1940.

Archivium Dioecesanum Timişoarensis

1. Fond: Corespondenţa Grupului Etnic German, Dosar 1/ 1929–1944.

Cărţi

1. Baumann, Julius, *Geschichte der Banater Berglanddeutschen Volksgruppe*, Viena, Eckertschriften Verlag, 1989.
2. Brăftălean, Victor, *25 de ani de mişcare muncitorească la Reşiţa: 1903–1928*, Reşiţa, Editura InterGraf, 1998.
3. Ghinea, Dan, *Enciclopedia geografică a României,* vol. II, Bucureşti, Editura Enciclopedica, 1996–1998.
4. Jurca, Nicolae, *Social-democraţia în România: (1918–1944),* Sibiu, Hermann Verlag, 1993.
5. *Idem*, *Mişcarea socialistă şi social-democrată din România: 1934–1944: poziţia sa faţă de fascism şi război*, Bucureşti, Editura Litera, 1978.
6. Lupşiasca, Karl Ludwig, *Dem Emporbringen und Aufblühen dieser Bergwerke. Eine Geschichte des Banater Berglands in der Zeitspanne 1855–1920*, Bucureşti, ADZ–Verlag, 2000.
7. *Idem*, *Höhepunkt ihrer Geschichte. Eine Geschichte des Banater Berglands in der Zeitspanne 1920–1948*, Reşiţa, Editura Banatul Montan, 2006.
8. Schmidt, Josef, *Die Deutschböhmen im Banate*, Timişoara, Deutsche Buchdruckerei Verlag, 1938.
9. Scurtu, Ioan, *Civilizaţia românească interbelică: 1918–1940,*Bucureşti, Editura Fundaţiei „România de Mâine“, 2008.
10. Zaberca, Vasile Mircea, *Momente din istoria economiei naţionale româneşti,* Reşiţa, Editura "Eftimie Murgu", 1996.
11. Zaharia, Gheorghe, *Politica de apărare naţională a României în contextul european interbelic*: 1919–1939, Bucureşti, Editura Militară, 1981.
12. ****, Ausflugprogram des Toursistenvereins die Naturfreunde für das Jahr 1924*, Reşiţa, Buchdruckerei Anton Leeb, 1924.

Studii şi articole

1. Bender, Árpád şi Kehr, Franz, *Auf und nieder immer wieder*, în „*Banater Berglanddeutsche*", XIV, München-Viena, 1988.
2. Hromadka, Georg, *Reschitza – eine Hochburg der Sozialdemokratie im europäischen Südosten*, în „*Arbeiterbewegung und Arbeiterdichtung*", Band 5, Stuttgart, Seliger Archiv, 1982.

Ziare

1. *Reschitzaer Zeitung,* Reşiţa, XLIII: nr. 38–20 septembrie 1930; XLIV: nr. 44 – 1 noiembrie 1930, LII: nr. 17–24 aprilie 1938, nr. 19–22 mai 1938.

https://biblioteca-digitala.ro

ASPECTE ALE VIEŢII POLITICE DIN BANAT ÎNTRE ANII 1938–1940

Radu PĂIUŞAN
Universitatea de Vest din Timişoara

Daniel FLOCA
Şcoala Gimnazială Sânpetru Mare, judeţul Timiş

Résumé: Analysant, généralement, l' état d' esprit et l' attitude des banatiens envers la politique, pendant cette période, n' importe qu' il s' agit de la population roumaine ou des minorités, on peut observer la croissance graduelle des mécontentements, question évidente aux conditions d' une crise intensifiée, de l' instauration d' un état d' incertitude, auxquelles s' ajoute le régime de dictature personnelle du Roi Charles II, qui ne peut pas résister aux contraintes intérieures et extérieures.
Cette incertitude a determiné, parmi les minorités, le rapprochement et l' affiliation à la politique des pays d' origine, aux conditions de l' instabilité générale européenne.
L' essence de la cohabitation qui se manifeste, cependant, sur le territoire du Banat s' inscrit dans les coordonnées ordinaires et paisibles, fait qui prouve la durabilité des rapports inter-humains dans la zone roumaine.
En conclusion, pendant la période 1938–1940, l' activité politique du Banat s' est déroulée sur les coordonnées de l' activité politique de la Roumanie.
Mots clés: Banat, vie politique, Période 1938-1940, Roi Charles II

Plasată în cadrul internaţional, odată cu adoptarea deciziilor politice semnate la München, la 29 septembrie 1938, se deschide o nouă evoluţie a situaţiei, atât internaţionale, cât şi în România.

Continua agravare a situaţiei politice europene și internaţionale va culmina, la 1 septembrie 1939, cu declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial. Prin dezmembrarea Cehoslovaciei, poporul român va pierde unul din cei mai apropiaţi și loiali prieteni, care, prin colaborarea politică și economică, prin livrările de armament și tehnică de luptă, contribuia la întărirea capacităţii de apărare a României. La München, Marile Puteri occidentale și-au definit, cu claritate, sferele de influenţă pentru ele și pentru Germania, situaţia României devenind, astfel, deosebit de dificilă, în primul rând datorită faptului că Franţa și Anglia au acceptat ca zona balcanică să intre în sfera de influenţă germană. Astfel, Germania va declanșa o puternică ofensivă pentru consolidarea poziţiilor sale în România, sub raport economic și politic.

Situaţia în care se găseşte statul român este deosebit de delicată, în primul rând datorită presiunilor brutale ale Germaniei naziste, dar și datorită instabilităţii politice interne, aceasta pe fondul unei stări de război existente, în această perioadă, în Europa.

Guvernul României a considerat că este indicat ca să lărgească relaţiile economice cu Germania, pentru depășirea crizei politice intervenite între România și Reich-ul nazist, evitându-se, astfel, posibilitatea unei agresiuni din partea statului german și încercând, astfel, determinarea liderilor naziști să nu sprijine pretenţiile revizioniste ale Ungariei şi Bulgariei.

https://biblioteca-digitala.ro

Ca urmare a acestui fapt și a acestei stări de lucruri, Carol al II-lea a trimis, în Germania, o serie de fruntași politici români, care, tratând posibilitățile unor bune relații economice, să obțină – din partea celui de-Al Treilea Reich – garantarea granițelor țării și respingerea pretențiilor teritoriale ale Ungariei horthyste.

Astfel, la 21 ianuarie 1939, profesorul Gheorghe Brătianu și Atta Constantinescu au început convorbirile cu oficialitățile germane, iar Nicolae Malaxa a demarat tratativele cu reprezentanții cercurilor de afaceri germane.

Concomitent, se duc tratative și la București, între membrii guvernului român, pe de o parte, și reprezentanții diplomatici și ai cercurilor de afaceri germani, pe de altă parte.

La 23 martie 1939, șeful delegației germane, Helmuth Wolhat, amenința cu întreruperea tratativelor începute la 12 februarie 1939, în cazul în care Germania nu are prioritate asupra raporturilor comerciale.

În această situație, se va semna „Tratatul asupra promovării raporturilor economice între Regatul României și Reich-ul german".

Germania va primi largi posibilități de a pătrunde în economia românească, iar statul român se obliga să elaboreze un plan economic pe mai mulți ani, care să țină seamă de cerințele de import germane.

Se menționează înființarea unor societăți mixte pentru valorificarea zăcămintelor de minereuri din Banat și Dobrogea, prelucrarea țițeiului și crearea unor zone libere, în care să se instaleze întreprinderi germane cu profil industrial, comercial și de transporturi.

Tratatul nu a reprezentat o adeziune a României la politica Axei, cercurile politice pro-occidentale românești păstrându-și opțiunea franco- și anglofilă. La 6 martie 1939, după încetarea din viață, la Cannes, în Franța, a patriarhului Miron Cristea, președintele Consiliului de Miniștri, ministrul de Externe român, Grigore Gafencu, a luat măsuri de contracarare a consecințelor acestui tratat, încheind tratate similare cu Franța, în martie 1939, și, apoi, cu Anglia, căutând și o apropiere de Uniunea Sovietică, avansându-se ideea unui pact de neagresiune cu vecinul de la Răsărit.

Ultima inițiativă va rămâne doar un deziderat, deoarece, la 23 august 1939, Germania și U.R.S.S. vor încheia un pact de neagresiune.

În cursul anului 1939, situația României a continuat să se agraveze, și datorită măsurilor militare ce s-au luat la granițele de vest, de nord și de est ale țării.

Începând cu 14 martie 1939, în Ungaria s-a decretat mobilizarea generală și a început o concentrare de forțe militare la frontiera cu România. S-au înregistrat chiar unele incidente la frontiera dintre cele două state.

La rândul ei, Bulgaria a întreprins mobilizări și concentrări de trupe la granița de sud a României. În fața acestor lucruri, guvernul condus de Armand Călinescu decretează mobilizarea generală, fapt ce a constituit un moment crucial pentru statul român; demonstrând unitate morală și patriotică, statul român și-a manifestat hotărârea de a lupta pentru apărarea integrității țării[1].

În discursul ținut la Congresul general al breslelor din 3 mai 1939, caracterizând situația politico-militară din Europa și politica externă a României drept o politică de amiciție și de bună vecinătate, însă fermă în apărarea independenței și integrității teritoriale, șeful guvernului român, Armand Călinescu arată semnificația chemării sub arme a oștirii și modul cum a fost primită de populația țării, în acele momente de cumpănă.

---

1 *23 August 1944. Documente*... 1984, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

> „Ce este rezistenţa noastră a avut prilejul să simtă toată lumea; toţi cei care au văzut elanul patriotic cu care rezerviștii noștri au alergat la cazărmi, au putut să înţeleagă. Iar acea mişcare, care, de pretutindeni se schiţează, de la cea mai modestă manifestare până la cea mai largă, care constă în oferta de contribuţie pentru apărarea ţării, este cea mai strălucită dovadă a stării noastre sufletești”[2].

Din punct de vedere politic, starea de spirit existentă are la bază şi instituirea unei dictaturi regale, cu un an înainte, în noaptea de 10/11 februarie 1938, când guvernul prezidat de patriarhul Miron Cristea[3] a trecut la introducerea stării de asediu, autorităţile militare având dreptul de a face percheziţii, interzicerea unor publicaţii sau a unor articole de presă nefavorabile, interdicţia întrunirilor politice.

Desigur, pentru a impune un astfel de sistem, era nevoie de o nouă Constituţie, capabilă să reziste în faţa unei Constituţii existente, considerată a fi cea mai democratică din istoria românilor.

Se propune, astfel, ca noua Constituţie să fie supusă unui referendum, pentru care au avut loc pregătiri specifice impunerii unui sistem dictatorial.

Una dintre primele măsuri a fost aceea a lansării și răspândirii unei „proclamaţii” a regelui Carol al II-lea, prin care, pe lângă faptul că se justifică necesitatea unui nou sistem, se aduc şi noi argumente, astfel încât să se creeze, cu orice preţ, o imagine favorabilă în sânul poporului şi o adeziune pe măsură.

Se dispun, astfel, măsuri de difuzare și publicare, sub formă de afiş sau pe prima pagină, a unor publicaţii în marea majoritate a localităţilor ţării.

Analizând ideile desprinse din aceste publicaţii, se poate trage următoarea concluzie. În noua Constituţie propusă se caută o statornicire a datoriilor și drepturilor cetăţenești, sporind, de asemenea, autoritatea și independenţa guvernului, și se reduce numărul senatorilor și deputaţilor.

În altă ordine de idei, se prevăd pedepse aspre pentru răufăcători şi, îndeosebi, pentru cei vinovaţi de risipa avutului și bunului public, statornicindu-se drepturi pentru ţărănime, pe pământul pe care îl stăpânise prin expropriere[4].

Noua Constituţie se va supune unui plebiscit, pe data de 24 februarie 1938.

În judeţul Timiş-Torontal, stricta supraveghere a fost coordonată de noul prefect, colonelul Gheorghe Praporgescu, şi de subprefect, dr. Iuliu Ionescu[5].

Rezultatul votului din 24 februarie 1938 asupra noii Constituţii ne determină să tragem concluzii clare asupra modului prin care noul regim s-a instaurat în România.

Pentru conformitate, vom arăta aceste cifre.

La nivel naţional, rezultatele plebiscitului au fost[6]:

- voturi pentru: 4.283.495, reprezentând 99,87%.
- voturi contra: 5.413, reprezentând 0,13%.

În judeţele din Banat, rezultatele voturilor au fost:

- judeţul Timiş-Torontal: 107.302 pentru; 681 contra;
- judeţul Severin: 63.807 pentru; 324 contra;
- judeţul Caraş: 33.559 pentru; 19 contra.

---

2 *23 August 1944. Documente...* 1984, p. 21.

3 Scurtu 1982 a, p. 203.

4 Arhivele Naţionale, Serviciul Judeţean Timiş (în continuare A.N., S.J.T.), fond *Prefectura judeţului Timiş-Torontal*, d. 3/1938, f. 2.

5 *Ibidem*, f. 4.

6 *Voinţa Banatului*, Timişoara, anul XVIII, nr. 10, 10 martie 1938, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

În urma acestui referendum, menţionăm faptul că s-a dus o activitate de lămurire asupra celor care au votat „contra", concluzia fiind o revenire asupra celor exprimate în ziua de 24 februarie 1938. Astfel, 516 persoane au revenit asupra votului în judeţul Timiş-Torontal, acum declarându-se de acord cu noua „Constituţie".

La data de 27 februarie 1938, a fost promulgată noua Constituție, care consfinţea regimul de dictatură regală[7].

În conformitate cu noua Constituţie, desfăşurarea unor activităţi politice, din cadrul partidelor sau al altor formaţiuni, va constitui un act de contradicţie în noul sistem centralizat. Astfel, printr-un decret regal din 30 martie 1938, se va reglementa, în mare măsură, această problemă, interzicându-se activitatea partidelor politice[8].

Pentru unele partide, activitatea a încetat, însă, anterior. Putem da exemplul Partidului „Totul pentru Ţară", acesta fiind considerat – de regimul carlist – „incomod", iar, în conformitate cu circulara emisă de șeful său, Corneliu Zelea Codreanu, își încetează activitatea în ziua de 21 februarie 1938.

Impunerea noului sistem politic al lui Carol al II-lea se va caracteriza prin impunerea, în funcţiile administrative și ca prefecţi, a militarilor de carieră.

Această implicare a armatei impunea un nou sistem politic, ca o măsură abilă a regelui, pentru că, astfel, se puteau emite ordine de la o instituţie la alta și care trebuiau, evident, executate.

Dovadă a acestei practici este sistemul de ordine și dispoziţiuni pe care le execută ofiţerii în instituţii administrative, cum ar fi Prefectura unui judeţ.

Circulara din februarie 1938, emisă spre execuţie, prin care Statul Major al Diviziei 1 Infanterie din Timişoara ordona Prefecturii judeţului Severin să ia măsuri privind interzicerea activităţilor politice și, îndeosebi, de cenzurare a presei, este concludentă[9]. Se face cunoscut faptul că, în conformitate cu Înaltul Decret Nr. 856 din 11 februarie 1938, ce instituie starea de asediu pe întreaga ţară, judeţul Severin se afla sub jurisdicţia teritorială a comandantului Diviziei I din Timişoara, și care cere o intervenţie promptă referitor la cenzura presei ce apare pe raza judeţului Severin.

Precizările făcute pentru factorii de răspundere din judeţul Severin au fost ca nicio informaţie despre viaţa de partid, întruniri sau consfătuiri, să nu apară în presă.

De asemenea, comentariile negative la adresa guvernului sunt interzise.

Se cere o evidenţă strictă a oricărei audienţe la Suveran și se vor publica doar comunicatele date de mareşalul Palatului. Se va interzice publicarea, în presă, a orice fel de comentariu negativ sau a criticilor aduse instituţiilor fundamentale ale statului.

În hotărârile Consiliului de Miniștri, întrunit la Palatul Regal în ziua de 9 martie 1938[10], se vor lua măsuri prin care ziarele sunt considerate întreprinderi comerciale și vor fi supuse unor controale stricte, menite să dovedească originea fondurilor de întrebuințare.

Se vor declara, la organizaţii de partid, precum și la alte orientări politice specifice, apartenenţele.

În Timişoara[11] avem următoarele publicaţii cu orientare politică:

1. Partidul Naţional-Ţărănesc – publicaţiile: „Vestul", „Voinţa Banatului", „Lumea", „Unirea Română".

2. Partidul Naţional-Liberal: „Renașterea", „Biruinţa".

---

7 Scurtu 1982 a, p. 203.

8 Savu 1976, p. 125.

9 A.N., S.J.T., fond *Prefectura judeţului Severin*, d. 6/1938, f. 3.

10 *Biruinţa*, Timişoara, anul VI, nr. 454, 10 martie 1938, p. 1.

11 A.N., S.J.T., fond *Prefectura judeţului Timiș-Torontal*, d. 3/1938, f. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

3. Partidul Naţional-Creştin: „Graiul Românesc".
4. Partidul Poporului German: „Rundchan", „Banater Tagblatt", „Banater Deutsche Zeitung".
5. Partidul Liberal Nazist – „Santinela".
6. Legionarii – „Scut și armă".
7. Publicaţii cu tendinţă antiromânească și extremiste: „Praxis Medici".
8. Stânga extremă: „Katolikus Munkáslap".
9. Pangerman-hitlerist: „Der Ruff".
10. Publicaţii cu tendinţă antiromânească: „Temesvári Fintor".
11. Publicaţii cu caracter șantajst, compromiţător: „Ecoul".

Din acest moment, presa din Banat a fost vizibil marcată, desfășurările cu caracter democratic fiind influenţate negativ. De asemenea, toate domeniile vieţii sociale au simţit consecinţele intervenţiei brutale a factorilor de decizie.

Ideea unei formaţiuni politice, a unui partid unic care să se subordoneze regimului dictatorial, a fost acceptată de o anumită categorie a intelectualității române din această perioadă. Merită menţionată, în acest sens, atitudinea favorabilă exprimată de către Armand Călinescu, într-un memoriu, la 20 octombrie 1938[12].

Continuarea acestei idei se va materializa prin adeziunile pancarliste și, astfel, la 15 decembrie 1938 ia fiinţă, prin Decretul 4321, noul partid unic, „Frontul Renașterii Naţionale"[13].

Înfiinţarea acestui partid unic presupune, conform articolelor legate de constituire, câteva aspecte deosebit de importante.

Ca organizaţie politică, are – drept scop – mobilizarea conștiinţei naţionale. S-a stabilit limita de vârstă de 21 de ani pentru românii care doresc să se înscrie în F.R.N., existând posibilitatea unui control amplu în teritoriu. Altă activitate decât cea a F.R.N. va fi socotită clandestină, iar autorii ei pedepsiţi cu degradarea civilă de la 2 la 5 ani[14].

Șeful suprem al partidului era regele; sub îndrumarea lui directă își desfășurau activitatea Consiliul Superior Naţional al F.R.N., format din 150 de membri, și Directoratul F.R.N., alcătuit din 30 de membri.

Principiul liberei adeziuni la F.R.N. era înlocuit, adesea, cu cel al obligativităţii.

În fiecare Ţinut s-au organizat întruniri de constituire a organizaţiilor din teritoriu și, totodată, s-a făcut o intensă propagandă în toate mediile, menită să creeze un curent favorabil acestei organizaţii, atât pentru înscrierea unui număr mare de persoane, cât și pentru a câștiga încrederea populaţiei.

La 22 ianuarie 1939, în Ţinutul Timiș, mai precis la Timișoara, în sala „Capitol", a avut loc o adunare a Frontului Renașterii Naţionale, cu scopul afirmat de „cunoaștere mai adâncă a programului de realizări care vor urma"[15].

Au fost stabilite organizaţiile F.R.N. pe fiecare clasă socială, ca și numirea președinţilor acestora.

Importanţa înfiinţării F.R.N. în Ţinutul Timiș consta în aceea că a reușit să integreze, în structurile sale, reprezentanţi ai tuturor minorităţilor, cu toate că în spatele acestei organizaţii se desfășurau interese personale.

Durata de funcţionare a acestui partid unic a fost, însă, destul de scurtă ca să capete un caracter de masă, integrat și trainic.

---

12 Savu 1976, p. 156.
13 Savu 1976, p. 158.
14 *Voinţa Banatului*, Timișoara, anul XVIII, nr. 51–52, 25 decembrie 1938, p. 4.
15 Savu 1976, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro

În vara anului 1940, odată cu relansarea politicii de reconciliere între sistemul dictatorial şi grupările naţionaliste de dreapta, în special cu legionarii, „Frontul Renașterii Naţionale" își va schimba denumirea în „Partidul Naţiunii".

Constituirea unui partid unic presupune și pregătirea naţiunii în eventualitatea unei agresiuni externe. Astfel, statutul de funcţionare al F.R.N. dispune înfiinţarea unor unităţi de „Gardă Naţională" în toate localitățile, menite să intervină în zona respectivă, în caz de conflict.

În urma dispoziţiunii venite de la centru, rezidentul regal al Ţinutului Timiș primește instrucţiuni precise cu privire la organizarea în teritoriu a gărzilor naţionale; acesta va remite, la rândul său, dispoziţiuni în acest sens către prefecţii din subordine[16].

În condiţiile unei iminente înrăutăţiri a situaţiei politice, de la sfârșitul anului 1939 și începutul anului 1940, rolul și organizarea acestor formaţiuni devenea tot mai importantă.

Acest lucru se poate observa și dintr-o serie de acţiuni de stabilire a responsabilităţii acestor organizaţii, în caz de nevoie.

Astfel, conform comunicării făcute de secretariatul general al F.R.N., în iunie 1940, către toţi președinţii de ţinut, capitală, judeţ, municipii rezultă că „Garda Naţională F.R.N." are o organizaţie proprie, are însărcinări comune cu restul organizaţiilor Frontului, bine precizate de lege, mai ales pentru pregătirea și executarea mobilizării pe timp de război[17].

Analizând planul de acţiune pentru menţinerea ordinii, liniștii și siguranţei pe teritoriul judeţului Severin, emis, la 25 mai 1940, de Prefectura acestui judeţ, se poate constata rolul important pe care l-au avut formaţiunile de „Gardă Naţională". În fiecare comună rurală sau urbană din judeţ s-a format câte o gardă naţională, constituită de români valizi, neimobilizaţi, capabili de a purta armă și care sunt membri ai Gărzilor Naţionale F.R.N. de mobilizare, precum și tinerii premilitari și jandarmii posturilor respective.

Gărzile Naţionale vor fi dotate cu armament ce se distribuie prin Legiunile de Jandarmi, plus armamentul ce s-a găsit disponibil în comună sau la jandarmi.

Premilitarii ce intră în componenţa Gărzii cu armamentul ce-l au deja, cei ce vor avea arme vor fi întrebuinţaţi în servicii unde nu necesită arme, bineînţeles dacă aceștia nu vor putea fi înarmaţi cu arme de vânătoare sau revolvere[18].

În această perioadă, o altă formă de organizare existentă în ţară, dar și în Banat, având în vedere exclusiv tineretul, era organizaţia „Straja Ţării". Scopul pentru care a fost creată, precum și sistemul ei de funcţionare sunt făcute cunoscute prin „Legea pentru organizarea și funcţionarea Străjii Ţării", al cărei text a fost publicat în Monitorul Oficial Nr. 126, partea I din 3 iunie 1939, cu rectificări efectuate în iulie 1939.

În același timp, se emite o lege privind organizarea și folosirea tineretului în caz de mobilizare (13 mai 1939) și care prevedea, în principal, la articolul 1, următoarele: *„Tot tineretul, de la 7 la 18 ani băieţii și de la 7 la 21 ani fetele, este obligat a presta serviciu Patriei în caz de mobilizare, sub ordinele «Străjii Ţării»"*[19].

Aceste sisteme de organizare purtau denumirea de stoluri, pe lângă acestea existând și stoluri extrașcolare. Conform cu legislaţia în vigoare, și în Ţinutul Timiș s-a trecut la alcătuirea acestor formaţiuni. Astfel, din raportul privitor la organizaţia Străjii Ţării din Ţinutul Timiș, din iunie 1939, reţinem cele de mai jos[20]. Au fost numiţi, în calitate de comandanţi ai legiunilor de străjeri și străjere, următorii: Comandanta legiunii de străjere Arad – directoarea Buerescu

[16] *Voinţa Banatului*, Timişoara, anul XIX, nr. 3, 22 iunie 1939, p. 4.
[17] A.N., S.J.T., fond *Prefectura judeţului Timiş-Torontal*, d. 22/1939, f. 10.
[18] A.N., S.J.T., fond *Prefectura judeţului Severin*, d. 19/1940, f. 38.
[19] *Idem*, d. 28/1940, f. 1–3.
[20] *Idem*, d. 19/1939, f. 105.

https://biblioteca-digitala.ro

Florica; Comandantul legiunii de străjeri Arad – directorul Ascanu Crișan; Comandanta legiunii de străjere Timiș-Torontal – profesoara Rusovan Smaranda; Comandantul legiunii de străjeri Timiș-Torontal – profesorul Ţucu Nicolae.

În raportul, pe anul 1939, al Prefecturii judeţului Timiș-Torontal, rezultatele din teritoriu au fost meritorii.

Educaţia morală, naţională și fizică a tineretului de ambe sexe se făcea, cu rezultate frumoase, în cadrul instituţiei „Straja Ţării"[21].

La începutul anului 1940, se face simţită nevoia reînnoirii spiritului naţional. Astfel, la 4 ianuarie 1940, guvernul anunţă un nou program de înfăptuiri, menţionând întărirea solidarităţii în F.R.N.[22]

Din discursul regelui Carol al II-lea reiese împărtășirea ideii de sprijin, fără șovăire, a întăririi solidarităţii în F.R.N., în administraţie dezvoltându-se, tot mai mult, spiritul gospodăresc, iar producţia va fi stimulată în toate sectoarele economiei naţionale; perfecţionarea și desăvârșirea apărării naţionale va fi preocupare de căpetenie.

Ideologia Frontului Renașterii Naţionale a fost consolidată și prin vizitele, în teritoriu, ale secretarilor general pentru principalele ocupaţiuni.

Un exemplu concludent a fost vizita secretarului de stat pentru ocupaţiunile intelectuale, Victor Moldovan[23], la Oraviţa, în 8 ianuarie 1940.

Manifestările publice desfășurate cu acest prilej au avut loc într-un cadru festiv. Cuvintele deputatului dr. Ion Ţeicu, primarului ing. Petre Corneanu, avocatului dr. Em. Ciulei și deputatului Eftimie Gherman au fost ascultate de o audienţă numeroasă, formată dintr-un important număr de intelectuali, profesori, medici, cadre din oraș și din judeţ ale F.R.N., precum și Garda F.R.N.

La sfârșitul acestei vizite s-au expediat telegrame de adeziune la politica F.R.N., factorilor de conducere, urmând ca secretarul general, Victor Moldovan, să se deplaseze la Reșiţa, Bocșa Montană și Lugoj.

La Lugoj au participat atât autorităţile locale administrative, reprezentate prin prefectul Panait Boitan și prin dr. Ionel Dobrin, cât și demnitarii F.R.N., secretari judeţeni.

Liviu Peia la intelectuali, Grigore Popescu la industrie și comerţ, Romulus Boldea la agricultură, într-o perfectă armonie de vederi, au organizat primirea secretarului general, Victor Moldovan, într-un cadru festiv. Cu acest prilej, s-au luat în discuţie situaţiile din teritoriu, în ceea ce privește solidaritatea între membrii F.R.N. și reorganizarea acestuia.

În data de 22–23 ianuarie 1940, presa din Banat va menţiona, și ea, semnarea decretului-lege cu privire la reorganizarea Frontului Renașterii Naţionale[24].

Astfel, noul decret anulează dispoziţiile legale promulgate la 15 decembrie 1938, care reglementau, până acum, funcţionarea F.R.N. ca singura organizaţie politică din România. În principiu, dispoziţiile generale ale acestor două legi sunt aceleași. În ceea ce privește membrii, noua lege deosebește două categorii: aderenţii (încă neconfirmaţi) și activii (confirmaţi).

Se precizează că funcţionarii publici și funcţionarii întreprinderilor particulare de interes public trebuie să fie membri F.R.N. În fiecare comună va funcţiona un președinte și trei secretari (unul pentru fiecare categorie profesională) și un comandant al „Gărzilor Naţionale".

În vederea organizării la sate, nu există decât un singur secretar. În comunele unde nu există locuitori cu ocupaţii comerciale sau industriale, nu se va impune un secretar din această categorie.

---

21 A.N., S.J.T., fond *Prefectura judeţului Timiș-Torontal*, d. 21/1939, f. 3–11.
22 *Idem*, d. 4/1939, f. 6.
23 *Dacia*, Timișoara, anul II, nr. 2, 4 ianuarie 1940, p. 3.
24 *Idem*, nr. 6, 10 ianuarie 1940, pp. 3–4.

https://biblioteca-digitala.ro

Președintele, secretarii și membrii Sfatului (în comunele rurale) sunt aleși de membrii F.R.N. din comună și sunt confirmaţi de organizaţia judeţeană. Analog, se constituie organizaţiile comunale F.R.N. și cele din orașe.

Președintele și cei trei secretari, precum și membrii Sfatului sunt desemnaţi de către organizaţia judeţeană din listele de recomandare ale organizaţiilor profesionale.

Comunele urbane nereședință au Sfatul comunal compus din 9 membri, cele de reședință din 12 membri, iar municipiile din 15 membri. Organizaţia de plasă are rol de coordonare și control; ea cuprinde un președinte, trei secretari și comandantul „Gărzii Naţionale", dar fără Sfat.

Președintele și secretarii sunt numiţi de conducerea Frontului Renașterii Naţionale din ţinutul respectiv. Judeţele își au organizaţia F.R.N. analog organizată.

Sfatul judeţean cuprinde 30 de membri. Se mai instituie și o adunare judeţeană, compusă din toţi conducătorii organizaţiilor inferioare, președinţi, secretari și comandanţii „Gărzilor Naţionale".

În urma recomandării acestei adunări, Comisia Superioară a F.R.N. numește președintele și secretarii.

Organizaţia pe ţinut cuprinde un președinte, un secretar și un comandant al Gărzii Naţionale.

Adunarea pe ţinut cuprinde, pe lângă președinţii, secretarii și comandanţii „Gărzilor Naţionale" pe judeţe, președinţii organelor de reședinţă, câte trei delegaţi ai Sfaturilor judeţene și pe parlamentarii de ţinut.

În urma recomandării adunării, Comisia Superioară F.R.N. desemnează pe cei 12 membri ai Sfatului ţinutului. Municipiul București este socotit echivalentul unui ţinut.

Președinţii, secretarii și membrii Sfatului ţinutului sunt numiţi pe doi ani. Cei dintâi demnitari se vor numi de organele superioare, cele din teritoriu nefiind constituite.

O dispoziţie importantă era aceea că „primarul și ajutorii de primar vor fi numiţi dintre demnitarii organelor locale sau dintre membrii Sfatului comunal".

Organele superioare ale F.R.N. sunt: Consiliul Suprem Naţional, alcătuit din 18 membri, și Directoratul, format din 30 de membri.

Jumătate din membrii Consiliului Suprem Naţional sunt numiţi prin decret-lege, iar jumătate sunt numiţi de către adunările de ţinut.

Membrii Directoratului sunt numiţi prin decret-lege; Garda Naţională este condusă de un comandant, numit – pe doi ani – prin decret-lege regal. Acesta este egal, în rang ierarhic, cu prim-secretarii F.R.N.

În declaraţia oficială, făcută după promulgarea acestei legi a Frontului Renașterii Naţionale, de către consilierul regal Gh. Tătărescu, cităm:

> „În cadrul F.R.N. astfel organizat își găsesc, în chip firesc, locul toate energiile creatoare ale ţării și se vor așeza la posturile de conducere, pe temeiul alegerii și al selecţiunii, toate valorile naţiunii... voinţa populaţiei se va îmbina armonios cu necesităţile umanităţii și a ierarhizării în conducere, făcând din aceasta singura forţă politică pusă la dispoziţia Coroanei, instrumentul de realizare a ţelurilor statului, precum și a tuturor aspiraţiilor neamului nostru"[25].

Programul de îmbunătăţire a sistemului unipartidic, de la începutul anului 1940, avea să-și schimbe radical viziunea. Astfel, în luna iunie 1940, sub influenţa evenimentelor externe, dictatura regală a adoptat noi măsuri ce vor netezi drumul extremismului spre putere.

A doua zi după capitularea Franţei, la 21 iunie 1940, „Frontul Renașterii Naţionale" a fost transformat în „Partidul Naţiunii", declarat „partid unic și totalitar", aflat sub conducerea

---

[25] *Idem*, nr. 18, 24 ianuarie 1940, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

supremă a regelui Carol al II-lea. Decretul-lege a apărut în Monitorul Oficial Nr. 142 din 22 iunie 1940[26].

Următorul decret-lege care rezolva problema organizării politice și totalitare a statului român, semnat în ziua de 21 iunie 1940 și apărut în Monitorul Oficial Nr. 142 din 22 iunie 1940, arăta, printre altele, și interdicțiile asupra unor persoane care nu se supun noilor legi în vigoare[27].

Odată cu formarea noului partid unic, „Partidul Naţiunii", se poate constata că în rândurile noului partid își fac apariţia și elementele naţionaliste și extremiste. Edificator a fost exemplul lui Horia Sima, urmat, apoi, la ordinele sale, și de legionarii săi.

Evident, regele Carol al II-lea nu a întârziat să-și răsplătească noul convertit, care se autointitula „sluga preasupusă și plecată a Majestăţii Sale".

În urma remanierii, din 28 iunie 1940, a cabinetului Gheorghe Tătărescu, Horia Sima a fost numit subsecretar de stat la Ministerul Educaţiei Naţionale, iar la 4 iulie 1940, odată cu formarea cabinetului Gigurtu, Sima a devenit ministru al Cultelor și Artelor, noul guvern având încă doi reprezentanţi din partea Mișcării Legionare: dr. Vasile Noveanu, ministru al Inventarului Avuţiei Publice și Augustin Bideanu, subsecretar de stat la Departamentul Finanţelor.

Carol al II-lea s-a văzut pus în faţa unei situaţii deosebit de delicate, atunci când a comunicat lui Fabricius hotărârea de a renunţa la garanţiile anglo-franceze și de a realiza o înţelegere cu Germania. Ulterior, la 1 iulie 1940, Carol comunica Berlinului, prin același Fabricius, dorinţa de a fi trimisă, în România, o misiune militară germană, cu scopul de a realiza o colaborare bilaterală „puternică".

Spre sfârșitul lunii iulie 1940, în viaţa politică românească se conturează o seamă de fenomene care demonstrau că cercurile conducătoare, la sugestia lui Carol al II-lea, adoptau calea unei atitudini tot mai concesive faţă de Mișcarea Legionară, fapt care va ușura, tot mai mult, ascensiunea acesteia spre puterea statului.

La 28 iulie 1940 au fost amnistiate o serie de delicte politice comise după 1939, îndeosebi de legionari.

La 9 august 1940, Carol al II-lea a semnat decretul-lege privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România. Această lege cu conţinut rasial crea, pentru etnicii evrei, o seamă de discriminări faţă de restul populaţiei ţării.

Luna august, dar și începutul lunii septembrie din anul 1940, pot fi caracterizate printr-o stare de spirit de adâncă indignare și revoltă, printr-o adevărată explozie de mânie a populaţiei faţă de regimul de dictatură regală, acesta dovedindu-se incapabil să apere integritatea teritorială a ţării.

În momentul când a devenit cunoscută hotărârea impusă României, la Viena, de von Ribbentrop și contele Ciano, prin care partea de nord a Transilvaniei, locuită – în majoritate – de români, era ruptă din trupul ţării și predată Ungariei horthyste, în întreaga ţară au fost declanșate mari manifestaţii. România a cedat, la 30 august 1940, un teritoriu de 43.492 km², cu o populaţie de 2.667.000 locuitori, din care doar 37,1% erau maghiari și secui, 2,76% germani, 3,7% evrei și alte naţionalităţi[28]. Teritoriul care revine Ungariei va fi evacuat de către trupele române, într-un termen de 14 zile, și cetăţenii stabiliţi în acest teritoriu pot alege între retragerea din teritoriul cedat Ungariei sau acceptarea noului stat, dobândind, de drept, cetăţenia ungară[29].

---

[26] Scurtu 1982 b, p. 350.
[27] Scurtu 1982 b, p. 351.
[28] Șuţa 1991, pp. 86–88.
[29] Buzatu 1991, pp. 114–115.

https://biblioteca-digitala.ro

În ceea ce privește zona Banatului, starea de spirit a populaţiei de origine maghiară nu era tensionată, iar atitudinea generală, conform unor statistici ale Chestionării Publice din 10 iulie 1940, realizată la Lugoj, stipula următoarele: „minoritatea maghiară este mai puţin activă și mai slab organizată ca cea germană".

Nu s-au observat acţiuni făţişe, șovine, dar este cert că, în rândul organizaţiilor cu caracter sportiv, cultural și de ajutor, precum „Căminul Maghiar", „Reuniunea de binefacere a femeilor maghiare", „Reuniunea de cântări și muzică maghiară" („Magyar dalora"), etc., se cultivă sentimente naţionaliste. Şi în cadrul acestei minorităţi s-au constatat manifestări de reţinere, cu ocazia concentrărilor.

Se spera ca Germania să sprijine revendicările maghiare; se constata, totuși, că, deși nu le convine, întru totul, dominanţa românească, preferă să trăiască liniştiţi, decât să meargă la război[30].

În perioada premergătoare semnării actului de la Viena, starea de spirit a minorităţii maghiare a fost continuu ţinută sub strictă observaţie, de către factorii abilitaţi ai statului. Astfel, în raportul rezidentului regal al Ţinutului Timiș din 9 iulie 1940 se menţionează următoarele: „*Curentul iredentist maghiar este manifestat de comunitatea maghiară, mai numeroasă în Lugoj, unde și mișcarea e mai accentuată, scopul urmărit fiind menţinerea trează a conștiinţei maghiare, întreţinerea spiritului revizionist, pregătirea minorităţii maghiare pentru luptă, în toate împrejurările, operând, într-un caz eventual, în spatele frontului*"[31].

Minoritatea maghiară, în Banat, a avut o organizare bine pusă la punct. Astfel, în Lugoj existau patru circumscripţii, fiecare cu câte 25 de grupe, o grupă având, la rândul ei, 8–12 membri.

Secţiile mai aveau, în complexul lor, asociaţii cultural-sportive ori social-economice. Propaganda era făcută prin broșuri, ilustrate, cărţi, ședinţe cu caracter cultural, economic. De asemenea, biserica ocupa un loc important; predicile și procesiunile religioase reprezentau un mod excelent de comunicare.

Șefii de grupe au fost impulsionaţi să activeze pe toate planurile, făcându-se recomandări, în acest sens, ca și femeile să fie introduse în organizaţii.

Diferenţa între minoritatea maghiară din Banat și minoritatea maghiară din alte zone ale ţării era că, în Banat, manifestaţiile de naţionalism maghiar și afinitate faţă de Ungaria horthystă erau mai puţin pronunţate; chiar atitudinea iredentistă în rândul maghiarilor din Banat nu a crescut simţitor în 1940, an critic, din punct de vedere politic, între statul ungar și România.

Referitor la starea de spirit a minorităţii maghiare din ţară, există o notă informativă primită, din Ţinutul Timiș, de Prefectura judeţului Severin: „*unii dintre conducătorii maghiari sunt convinși că masa populaţiei maghiare din România nu simpatizează ideea dezlipirii de această ţară*"[32].

În raportul elaborat, la 24 iulie 1940, în cadrul Prefecturii judeţului Severin, ca urmare a notei informative primite, se precizează că, din partea minorităţii maghiare, s-a remarcat un pronunţat dezinteres pentru treburile politice și administrative ale statului.

Nu au existat zvonuri cu privire la o eventuală autonomie; toţi sunt convinși că politica de prietenie cu Ungaria, cu puterile Axei, vor duce – de la sine – la rezolvarea revendicărilor teritoriale.

În teritoriu, atitudinea conducătorilor maghiari și a funcţionarilor publici manifesta loialitatea strict necesară. Este just că populaţia maghiară din Banat nu privește cu ochi buni situaţia

30 A.N., S.J.T., fond *Prefectura judeţului Severin*, d. 18/1940, f. 41.
31 *Ibidem*, f. 3–4.
32 *Ibidem*, f. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

dificilă a ţăranilor din Ungaria, situaţia acestora fiind mai dificilă decât în România, concluzia fiind că ţăranii din colonia Dumbrava, care intenţionau să plece în Ungaria, au renunţat[33].

Analizând, la modul general, starea de spirit și atitudinea față de politică a locuitorilor din Banat, în această perioadă, fie că este vorba de populaţia românească, fie că este vorba de minorităţi, se poate observa că, în rândul acestora, cresc nemulţumirile treptat, lucru evident în condiţiile de accentuată criză, de instaurare a stării de nesiguranţă, la care se adaugă regimul de dictatură personală a regelui Carol al II-lea, care nu face faţă situaţiei interne și externe.

Această nesiguranţă a determinat, în rândul minorităţilor, apropierea și afilierea la politica ţărilor lor de origine, în general în condiţiile instabilităţii generale din Europa.

Esenţa convieţuirii existente, totuși, în Banat se înscrie în coordonatele normale și pașnice, fapt ce demonstrează trăinicia relaţiilor interumane existente în zona românească.

În concluzie, în perioada anilor 1938–1940, activitatea politică din Banat s-a desfășurat pe coordonatele activităţii politice existente în România.

Bibliografie

1) Arhivele Naţionale, Serviciul Judeţean Timiş, fond *Prefectura judeţului Severin*.
2) Arhivele Naţionale, Serviciul Judeţean Timiş, fond *Prefectura judeţului Timiş-Torontal*.
3) *Biruinţa*, Timişoara, 1938.
4) Buzatu 1991 = Gh. Buzatu, *România cu și fără Antonescu*, Editura Moldova, Iaşi, 1991.
5) *Dacia*, Timişoara, 1940.
6) *23 August 1944. Documente...* 1984 = *23 August 1944. Documente*, vol. II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984.
7) Savu 1976 = Al.Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România (1919–1940)*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976.
8) Scurtu 1982 b = I. Scurtu, *Istoria României între anii 1918–1944. Culegere de documente*, vol. I, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1982.
9) Scurtu 1982 a = I. Scurtu, *Viaţa politică din România. 1918–1944*, Editura Albatros, Bucureşti, 1982.
10) Şuţa 1991 = I. Şuţa, *România la cumpăna istoriei*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1991.
11) *Voinţa Banatului*, Timişoara, 1938–1939.

[33] *Ibidem*, f. 13–14.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

APLICAREA CONVENȚIEI DE ARMISTITȚIU ÎM JUDEȚUL SEVERIN (1944–1947)

Eusebiu NARAI
Universitatea de Vest din Timişoara

Abstract: Although it tried to evoid the transformation of Romania in a theatre of war, the state-hit from August 23rd, 1944, was followed, inevitably, by the soviet military occupation.
After eliberating the southern part of the country from german troops, the romanian army got engaged in the fight for freedom of the north-west territory of Transilvania, which territory was given to Hungary through the Dictate of Viene on August 30th, 1940, followed by taking the cities soldiers and officers were sacrificed. Unfortunately, this part of the country got under soviet military administration on November 11th, 1944. Hoping that it will obtain the participation to war, the romanian army got involved in the west campain under soviet comand, until the surrender of Germany, on May 9th, 1945, but the human and material sacrifices of people were substantial.
The Armistice Convention, signed at Moscow, on September 12th 1944, was considered a tiry Treaty of Peace, because of its foresights, completed by a series of normative acts, elaborated between september 1944-march 1945, with a negative effect over the romanian economy, especially the agriculture.
According to the Treaty of Peace, signed at Paris, on February 10th, 1947, the initial limit for paying the war repairing to the Soviet Union was going to be extended with two years.
The military operations developed in Banat have determined a bad influence for the agricultural works and the level of health of the population.
During 1944 and 1948, the economy of Banat was unpleasantly surprised by two major events, such as: the redrawall of the german troops and the entrance of the russian troops in this area.
The economic situation of the Severin district decreased so much because of some factors, like: the war situation, the rubberies, the abuses of the soviet army, the lack of main materials. Although, it increased the number of industrial societies. During the regime of Antonescu, there were many industrial societies with different uses, such as: textile, metalurgic, chimic, alimentary, paper industry, skin industry and others. Some of them are: the Nădrag factories, Ferdinand factories, „Mundus-Borlova-Armeniş" and „Schramm, Hüttl and Schmidt" factories.
Keywords: Banat, Severin county, 1944 – 1947, Vienna Diktat August 30th 1940

Situaţia economică a judeţului Severin s-a deteriorat foarte mult în perioada studiată, în urma intervenţiei unor factori obiectivi și subiectivi, precum: starea de război, jafurile și abuzurile comise de trupele sovietice, rechiziţiile în contul Convenţiei de Armistiţiu, sistarea activităţii unor firme industriale și comerciale cu capital german și maghiar de pe raza judeţului, scăderea șeptelului de animale, lipsa materiilor prime și a capitalului necesar pentru funcţionarea – la capacitate maximă – a întreprinderilor industriale ș.a.m.d.

Jafurile comise de către militarii sovietici pe raza Legiunii de Jandarmi Severin au avut și un impact emoţional asupra populaţiei judeţului, determinând o atitudine ostilă faţă de trupele sovietice aflate în trecere sau staţionate în zonă. Astfel, în toamna anului 1944 a fost spartă casa

https://biblioteca-digitala.ro

de bani de la ocolul silvic *Coşava*, care conţinea suma de 720 000 lei. În acelaşi timp, ostaşii sovietici au furat o cantitate însemnată de spirt rafinat de la Fabrica de oţet *Margina*. Tot în toamna anului 1944, au fost jefuiţi 46 de locuitori din comuna *Obreja*[1].

Devastările sovietice au vizat clădiri şi chiar localităţi întregi. De pildă, în zilele de 16 şi 17 septembrie 1944, mai mulţi soldaţi sovietici au intrat în castelul de pe domeniul regal *Mocsony-Căpâlnaş* şi au ridicat lucruri de valoare. Încercarea lor de a pătrunde la etajul clădirii în cauză, unde se aflau numeroase bunuri aparţinând demnitarilor Casei Regale, a fost oprită – cu dificultate – de către 4 soldaţi români de la Cercul Teritorial Arad, cantonaţi la domeniul regal. Cu această ocazie, a fost devastată şi casa administratorului general al domeniului, ridicându-se diferite obiecte de valoare, bijuterii şi suma de aproximativ 1 000 000 lei. Însă, incidentul a avut şi alte conotaţii: instigatorul de pe raza comunei, care i-a condus pe soldaţii sovietici la castel, a declarat că-l va împuşca pe administratorul general al domeniului şi pe alţi „oameni fideli regimului", având asupra lui o listă în care erau trecuţi preoţii şi locuitorii mai înstăriţi din comună[2].

În unele cazuri s-a ajuns şi la incidente armate, în care au fost implicaţi militarii sovietici, în urma tentativelor de jaf eşuate ale acestora. Astfel, în ziua de 28 septembrie 1944, jandarmii români din *Mehadica* au încercat să prevină devastarea unei cârciumi din localitate de către doi soldaţi sovietici, dar au fost atacaţi cu focuri de armă de aceştia; în urma schimbului de focuri, unul din soldaţii sovietici a fost ucis, iar celălalt rănit[3].

Localitatea *Căprioara* a fost jefuită, de nenumărate ori, în cursul lunii septembrie 1944, de câţiva militari sovietici constituiţi în bande, populaţia comunei fiind în imposibilitatea de a se apăra. În consecinţă, Prefectul judeţului Severin a trimis o notă circulară către Pretura plasei Birchiş (de care aparţinea localitatea menţionată), cuprinzând măsurile imediate ce trebuiau adoptate în vederea reprimării actelor reprobabile comise de ostaşii armatei sovietice „*pe cuprinsul plasei: locuitorii, constituiţi în gărzi, vor patrula tot timpul (zi şi noapte) în comune şi atunci când vor vedea elemente care nu se pot justifica, le vor dezarma şi, în stare de arest, le vor înainta – prin organele jandarmeriei – Comandamentului sovietic din Lugoj; primarii, notarii şi şefii posturilor de jandarmi vor ţine – tot timpul – între ei strânse legături, iar împreună cu gărzile vor menţine ordinea şi siguranţa în sate şi comune, acolo unde este cazul chemând în ajutor jandarmii din plutonul mobil care a luat fiinţă în nordul judeţului*". Este evident că aceste fenomene negative se manifestau pe o scară mult mai largă[4].

Uneori, au fost afectate chiar şi instituţii care depindeau direct de Prefectura judeţului Severin. Astfel, în luna septembrie 1944, un mic grup de ostaşi sovietici a luat caii şi trăsura aflate în proprietatea orfelinatului din *Găvojdia* şi a pătruns în magazia de alimente a aceleiaşi instituţii de ocrotire socială, devastând-o în întregime[5].

Armata sovietică a devastat şi sediile unor firme industriale de pe raza judeţului Severin, în special din Lugoj, Caransebeş şi Orşova. De exemplu, în cursul lunii septembrie 1944, militarii sovietici au jefuit sucursala din *Caransebeş* a Fabricii de bere „Timişoreana" S.A., producând o pagubă în valoare totală de 2 018 868 lei, constând în băuturi (bere, vin şi ţuică) şi diverse materiale (cai de povară, butoaie, măsuri pentru vin, lăzi de bere, etc.), bunurile fiind ridicate sub ameninţarea armelor[6].

---

[1] Rămneanţu 1997, p. 431.

[2] Serviciul Judeţean Timiş al Arhivelor Naţionale (în continuare SJTAN), fond *Prefectura judeţului Severin – Biroul Armistiţiului*, d. 74/1944, f. 2.

[3] *Ibidem*, f. 3.

[4] *Ibidem*, f. 6.

[5] SJTAN, fond *Prefectura judeţului Severin-Biroul Armistiţiului*, d. 75/1944, f. 1.

[6] Serviciul Judeţean Caraş-Severin (Caransebeş) al Arhivelor Naţionale (în continuare SJCSAN), fond *Primăria oraşului Caransebeş*, d. 14 a/1944–1945, f. 153.

https://biblioteca-digitala.ro

De asemenea, în intervalul 21–29 septembrie 1944, o unitate militară sovietică a fost cantonată în sediul Fabricii de marmeladă din *Caransebeș*, *„răstimp în care nu a dat voie nimănui să se apropie de fabrică”*. După plecarea ostașilor sovietici s-a procedat la inventarierea bunurilor firmei, constatându-se o pagubă în valoare de 72 408 lei. Din magaziile fabricii au dispărut: 200 kg petrol, 40 buc funduri de butoaie, 347 buc doage de butoaie, 4 m pânză, 40 kg sodă calcinată, 80 buc șuruburi, 12,5 kg cuie ș.a.m.d.[7]

Nici firmele comerciale din judeţul Severin nu au scăpat „atenţiei” militarilor sovietici. Astfel, la trecerea armatei sovietice prin *Orșova* (12–24 septembrie 1944), de la firma „Dunărea” au fost preluate, fără forme legale, diverse mărfuri (carne și preparate din carne, conserve, băuturi alcoolice, ţigări, dulciuri, șosete, serviete, articole din stofă, etc.) în valoare de 1 206 366 lei[8].

Trupele sovietice au devastat, prin forţa armelor, numeroase instituţii de interes public şi proprietăţi ale persoanelor fizice de pe cuprinsul judeţului Severin. De pildă, în luna septembrie 1944, armata sovietică a pricinuit Ocolului Silvic din *Orșova* pagube de 72 554 lei, în decurs de trei zile[9].

După ce au pătruns în incinta fabricii de textile „Jandera” din *Orșova* (septembrie 1944), soldaţii sovietici au deteriorat mașinile și acoperișul, au distrus rezervorul și instalaţia electrică, provocând daune în valoare de 1 317 110 lei prin dispariţia unor produse din inventarul fabricii (mărfuri, fire de bumbac, curele, accesorii, aparat telefonic, rechizite de birou, arhivă și registre). Și din locuinţa comandantului militar al fabricii au fost furate diverse obiecte (paltoane, costume de haine, cămăși, pantofi, ciorapi, pardesiuri ș.a.), pagubele ridicându-se la suma de 581 000 lei[10].

Și serviciile comunale au avut de suferit de pe urma comportamentului abuziv al trupelor sovietice aflate în trecere sau cantonate pe raza judeţului Severin. De pildă, în perioada 17–27 septembrie 1944, de la Uzina Electrică din *Orșova*, al cărei personal fusese evacuat la Băile Herculane din cauza apropierii liniei frontului, militarii sovietici cantonaţi în incinta uzinei, precum și alţii aflaţi în trecere au ridicat, în mod abuziv, obiecte și aparatură în valoare de 529 750 lei[11].

Luna octombrie 1944 a fost marcată de fapte asemănătoare, care puneau – la grea încercare – răbdarea locuitorilor judeţului. Astfel, la fabrica de cherestea, butoaie și parchete din *Caransebeș* armata sovietică a pricinuit pagube în valoare de 2 149 000 lei, constând în: bani, găsiţi în biroul patronului fabricii; o mașină de scris; curele; scule; cca 60 m^2 parchete; scânduri; lemne de foc; covoare persane; alimente (compoturi, dulciuri, slănină și zahăr); haine, etc. În același timp, a fost luată – fără forme legale – întreaga documentaţie privind activitatea fabricii: registrele comerciale, registrul-inventar, hârtii de scris și plicuri, cu antetul fabricii ș.a.m.d.[12]

Într-un proces verbal întocmit de Comisariatul de Poliţie Orșova, în luna octombrie 1944, erau consemnate pagube în valoare de 262 000 lei, constatate la Societatea Anonimă Minieră „Creditul Carbonifer”, agenţia *Orșova*, bănuielile planând asupra unor soldaţi sovietici cantonaţi în Orșova, însă nu s-a putut dovedi nimic, neexistând niciun martor ocular al evenimentelor[13].

Trupele sovietice, aflate în trecere prin *Orșova* (octombrie 1944), au cauzat pagube însemnate populaţiei orașului, valoarea totală a acestora depășind suma de 3 000 000 lei. Au fost

[7] *Ibidem*, f. 318.
[8] SJTAN, fond *Comisariatul Poliţiei orașului Orșova*, d. 68/1944, f. 98–99.
[9] *Ibidem*, f. 210.
[10] *Ibidem*, f. 213.
[11] SJTAN, fond *Prefectura judeţului Severin-Biroul Armistiţiului*, d. 45/1944, f. 1.
[12] SJCSAN, fond *Primăria orașului Caransebeș*, d. 14 a/1944–1945, f. 159–160.
[13] SJTAN, fond *Comisariatul Poliţiei orașului Orșova*, d. 68/1944, f. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

ridicate – fără nicio justificare legală – diferite articole de îmbrăcăminte şi încălţăminte, veselă, alimente de primă necesitate pentru sezonul rece, animale de tracţiune, băuturi alcoolice, etc.[14]

În unele cazuri, devastările produse de militarii sovietici au avut motivaţii absurde. De pildă, în ziua de 11 octombrie 1944, mai mulţi soldaţi sovietici *„au început să dea jos firele telefonice române de pe reţeaua telefonică a Societăţii de Telefoane între comuna* ***Valeaboului*** *(judeţul Severin) şi comuna* ***Delineşti*** *(judeţul Caraş), pentru a instala fire proprii*", provocând pagube apreciabile statului român[15].

Jafurile au continuat pe tot parcursul anului 1945. Trupele sovietice aflate în trecere au prădat localităţile *Găvojdia, Jena, Sacul, Tincova-Căvăran, Prisaca, Zăgujeni* şi *Jupa*.

La începutul anului 1945, întâlnim o situaţie deosebită în localitatea *Sâlha-Coştei*, ostaşii sovietici prezenţi aici având un comportament relativ bun.

În acelaşi timp, rutenii din *Copăcele* şi *Criciova* practicau un comerţ ilegal cu militarii sovietici; aceştia din urmă primeau băutură şi dădeau, în schimb, diverse mărfuri furate. Jandarmii nu puneau capăt acestui comerţ la negru, de teama unor incidente cu „aliaţii" sovietici, deşi ***ordinul general nr. 984 200*** din 30 septembrie 1944 – semnat de către generalul Gheorghe Mihail (la acea dată, şeful Marelui Stat Major Român) – prevedea ca armata, poliţia şi jandarmeria să se opună, la nevoie chiar recurgând la arme, în cazurile când ostaşii sovietici, izolaţi sau în grupuri, vor încerca să ridice cu forţa sau să jefuiască bunurile statului, precum şi cele particulare[16].

Numai în luna martie 1945, armata sovietică a ridicat, fără forme legale, o serie de bunuri şi materiale de la locuitorii oraşului *Caransebeş*, valoarea totală a pagubelor însumând 34 743 168 lei: 3 050 kg grâu; 5 250 kg orz; 3 650 kg ovăz; 19 750 kg porumb; 1 486 kg făină de grâu; 9 088 kg cartofi; zarzavat, zahăr, untură, slănină, alcool, brânză – în cantităţi mari; 35 066 buc ţigări; 24 000 kg lemne de foc; 25 cai; 19 porci; 68 oi; 125 păsări; un număr considerabil de bovine; autoturisme şi trăsuri; 436 obiecte mecanice; 64 covoare; diverse articole de îmbrăcăminte (paltoane, cămăşi, costume de haine); 342 piese de mobilier; 99 buc bijuterii şi ceasuri, etc[17].

Abuzurile armatei sovietice au determinat ostilitatea populaţiei româneşti şi se încerca, de multe ori, găsirea altor vinovaţi pentru acţiunile la care se pretau trupele sovietice sau, cel puţin, formularea unor explicaţii plauzibile care să îmbunătăţească imaginea destul de defavorabilă a „aliaţilor" sovietici. În acest sens, în luna februarie 1946, ministrul justiţiei (Lucreţiu Pătrăşcanu) a înaintat suveranului două proiecte de legi, menite a distrage atenţia de la adevăraţii autori ai actelor reprobabile petrecute pe tot cuprinsul ţării: ***legea privind portul uniformelor aliate***, prin care deţinerea acestora – de către persoane neautorizate – era pedepsită cu muncă silnică de la 5 la 25 ani; ***legea privind portul ilegal de armă***, prin care toţi posesorii de arme şi muniţii fără autorizaţie erau obligaţi să le depună la sediile poliţiei şi jandarmeriei în interval de 5 zile (în Capitală) şi, respectiv, 15 zile (în provincie), în caz de refuz fiind pasibili de o pedeapsă de 25 ani muncă silnică[18].

Anul 1946 a fost marcat de alte abuzuri săvârşite de armata sovietică pe raza judeţului Severin. Astfel, în luna aprilie 1946, unitatea militară sovietică din *Orşova*, care instala linia telefonică directă Belgrad-Moscova, a preluat toate firele telefonice (civile şi militare) din Valea Dunării, pe direcţia Orşova-Moldova Nouă-Baziaş până la punctul de frontieră Socol, fiind întreruptă legătura telefonică a autorităţilor româneşti cu comunele din Valea Dunării. Deşi această situaţie, de-a dreptul excepţională, a fost adusă la cunoştinţa Comisiei Aliate de Control

---

14 *Ibidem*, f. 51.

15 SJTAN, fond *Prefectura judeţului Severin-Biroul Armistiţiului*, d. 74/1944, f. 19.

16 Rămneanţu 1997, p. 431.

17 SJCSAN, fond *Primăria oraşului Caransebeş*, d. 14 a/1945, f. 43.

18 *Banatul*, Timişoara, anul II, nr. 36, 16 februarie 1946, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

și au fost semnalate intervenţii repetate pentru eliberarea liniei telefonice în favoarea autorităţilor statului român din partea organelor superioare de conducere ale armatei române, a administraţiei Porţilor de Fier, a Societăţii de Telefoane, problema a rămas în suspensie până la sfârșitul anului 1946[19].

Exemplele privind comportamentul abuziv al trupelor sovietice aflate în trecere sau staţionate în judeţul Severin pot continua la nesfârșit.

* * *

Starea economică dificilă a locuitorilor de pe raza Legiunii de Jandarmi Severin a fost cauzată și de obligaţiile pe care aceștia au fost nevoiţi să le achite, conform prevederilor Convenţiei de Armistiţiu din 12 septembrie 1944.

Comunele situate pe cuprinsul postului de jandarmi *Caransebeșul-Nou* nu au primit banii pentru alimentele pe care armata sovietică le-a rechiziţionat. Același lucru îl întâlnim și în localitatea *Barna*, unde sătenii erau nemulţumiţi de faptul că nu li s-a achitat plata pentru transporturile de lemn efectuate în contul sovieticilor. Rapoartele întocmite de către postul de jandarmi *Birchiș* scoteau în evidenţă un adevăr indiscutabil: preţul plătit de către sovietici pentru vitele rechiziţionate era mult mai mic decât preţul existent pe piaţa liberă. Astfel, pentru o vită, sovieticii plăteau 70 000–80 000 lei, iar pe piaţă aceasta ajungea la suma de 150 000–200 000 lei. Aceeași situaţie este întâlnită și în localităţile *Parul, Gruni, Cutina, Bodo, Zăbalţi, Bruznic, Glimboca*, unde ţăranii refuzau să mai predea animalele în contul Armistiţiului (la *Glimboca* se cerea să se intervină cu forţa)[20].

Aplicarea articolului 10 din Convenţia de Armistiţiu[21] ***și a anexei sale***[22] a stârnit reacţii ostile din partea locuitorilor judeţului Severin, iar excesul de zel (în unele cazuri) manifestat de autorităţile locale pentru îndeplinirea obligaţiilor înscrise în Convenţia de Armistiţiu au contribuit, din plin, la starea de nemulţumire a populaţiei.

De multe ori, rechiziţiile sovietice pentru nevoile frontului depășeau posibilităţile reale ale populaţiei, însă cererile sovieticilor nu ţineau cont de acest aspect. De pildă, într-o adresă a Biroului M.O.N.T., care funcţiona pe lângă Prefectura judeţului Severin (7 decembrie 1944), se solicita Cercului Teritorial Severin să pună imediat la dispoziţia unităţii militare sovietice nr. 1 534 următoarele materiale: 80 m^3 scânduri; 150 buc stâlpi; 100 buc plăci placaj (furnir); 30 kg cuie; două cazane, fiecare având o capacitate de 40 kg; 3 000 buc cărămizi. Materialele urmau să se rechiziţioneze de pe raza orașului Lugoj sau de la fabrica „Mundus-Borlova-Armeniș” din Caransebeș[23].

---

19 SJTAN, fond *Prefectura județului Severin*, d. 1/1946–1947, f. nenumerotată.

20 Rămneanțu 1997, p. 430.

21 *Art. 10*: *„Guvernul român trebuie să facă în mod regulat, în monedă românească, plățile cerute de către Înaltul Comandament Aliat (sovietic), pentru îndeplinirea funcțiunilor sale și, în caz de necesitate, va asigura folosința întreprinderilor industriale și de transport aflate pe teritoriul României, precum și a mijloacelor de comunicație, stațiunilor generatoare de energie, întreprinderilor și instalațiilor de utilitate publică, depozitelor de combustibil, petrol, alimente și alte materiale sau servicii, în acord cu instrucțiunile date de către Înaltul Comandament Aliat (sovietic).*
Vasele de comerț românești, care se găsesc atât în apele românești, cât și în cele străine, vor fi supuse controlului operativ al Înaltului Comandament Aliat (sovietic), pentru folosirea lor în interesul general al aliaților (vezi anexa la art. 10)”. (*România liberă*, București, anul II, nr. 33, 17 septembrie 1944, p. 2).

22 *Anexa la art. 10*: *„Guvernul român va retrage și răscumpăra, în limitele de timp și potrivit condițiunilor pe care Înaltul Comandament Aliat (sovietic) le va specifica, toate monedele deținute pe teritoriul românesc și emise de Înaltul Comandament Aliat (sovietic) și va înmâna moneda astfel retrasă, fără plată, Înaltului Comandament Aliat (sovietic)”*. (*Ibidem*, p. 3).

23 SJTAN, fond *Prefectura județului Severin-Biroul Armistițiului*, d. 8/1944, f. 18.

https://biblioteca-digitala.ro

În cursul lunii decembrie 1944, unitatea militară sovietică nr. 1 534 și-a mărit considerabil pretenţiile, solicitând – în mod insistent – rechiziţionarea a diverse materiale, precum: 5 000 buc cărămizi; 6 briciuri pentru ras; 6 mașini de tuns[24]; 11 ceasuri deșteptătoare; 10 kg cuie de cizmărie; 15 kg cuie de lemn; 6 buc ciocane pentru cizmărie; 4 buc cleşti pentru cizmărie; 3 buc cleşti de tăiat cuie; 300 buc creioane chimice; 200 buc creioane simple; 100 buc hârtie-indigo; 50 kg hârtie de birou; 6 buc cântare, pentru o greutate de 10 kg; 10 buc dălţi late; 10 buc dălţi înguste; 5 buc rindele; 6 buc cuţite mari; 2 buc rindele mari; 5 buc mașini de tocat carne; 1 buc casetă de fier ş.a.m.d.[25]

Și unitatea militară sovietică nr. 21 973 a formulat unele cereri în luna decembrie 1944, dar pretenţiile sale se rezumau la obţinerea a 3 buc ventilatoare electrice, de câte 0,50 kw fiecare, prin rechiziţionarea acestora de la firmele care funcţionau în Lugoj[26].

Nemulţumirea populaţiei faţă de rechiziţiile ce s-au efectuat în contul Convenţiei de Armistiţiu a persistat pe tot parcursul anului 1945 (*Birchiş, Teregova, Ferdinand* și *Făget*).

O notă de sinteză întocmită de către conducerea Legiunii de jandarmi Severin, la data de 26 februarie 1945, sublinia că, datorită rechiziţiilor pentru sovietici, ţăranii nu vor mai avea animale pentru muncile câmpului. Această situaţie a fost întâlnită, de fapt, în localităţile *Topleţ* și *Jupalnic*, unde au fost ridicate – de la unii locuitori – chiar și ultimele vite[27].

Cheltuielile pentru întreţinerea armatei sovietice se ridicau la sume apreciabile. De exemplu, în luna februarie 1945, Primăria orașului Caransebeş a achitat – în acest scop – suma de 5 702 947 lei. Cheltuielile primăriei constau în: hrana trupelor sovietice în trecere (mese servite la restaurante, aprovizionări cu alimente de strictă necesitate); înfiinţarea și întreţinerea cantinelor pentru ostașii sovietici; întreţinerea diferitelor Comandamente sovietice și trupe în trecere, exceptând Subcomisiile Aliate de Control (costul chiriei plătite pentru camerele sau casele rechiziţionate, plata camerelor la hoteluri); folosirea braţelor de muncă și a vehiculelor proprii – pentru descărcări și încărcări de șlepuri și vagoane cu muniţii sau cereale, transporturi în magazii sau la diferite distanţe, amenajări de aeroporturi; sprijin pentru construirea de barăci, prin furnizarea de scânduri și alte materiale de construcţie ş.a.m.d.[28]

Rechiziţiile locuinţelor din mediul urban erau supuse reglementărilor Ministerului Afacerilor Interne. Ordinul circular nr. 12 353/M., emis de M.A.I. (Direcţiunea M.O.N.T.) în ziua de 24 martie 1945, stipula următoarele: *„apartamentele și încăperile locuite de familiile ofiţerilor activi și de rezervă (români* – n.n.*) plecaţi pe front vor fi exceptate de la orice fel de rechiziţii, iar pentru imobilele mari, în care se găsesc locuinţe ale ofiţerilor (români* – n.n.*) plecaţi pe front și care sunt supuse rechiziţionării, se va raporta în prealabil Ministerului (Afacerilor Interne* – n.n.*), spre a obţine și avizul Ministerului de Război în aceste cazuri*”[29].

Autorităţile locale erau obligate să pună la dispoziţia armatei sovietice și mijloacele de transport din dotarea proprie sau aflate în inventarul a diferite instituţii și firme de pe raza judeţului Severin. Astfel, în intervalul 1 ianuarie–10 martie 1945, armata sovietică a rechiziţionat – pentru nevoile proprii – cca 800 căruţe și un autoturism pentru transportarea unor materiale de război, precum și lemne de foc și fân, livrate garnizoanei sovietice din orașul Lugoj, Comenduirii Pieţii Sovietice și diverselor localităţi în care staţionau trupe sovietice. Trebuie menţionat faptul că, în judeţul Severin, erau cantonate 4 unităţi militare sovietice (UM 21 973, UM 92 811, UM 47 972

24 *Ibidem*, f. 102.
25 *Ibidem*, f. 154.
26 *Ibidem*, f. 98.
27 Rămneanţu 1997, p. 430.
28 SJCSAN, fond *Primăria orașului Caransebeş*, d. 12/1945, f. 1–2.
29 SJTAN, fond *Prefectura judeţului Severin*, d. 1/1944–1945, f. nenumerotată.

https://biblioteca-digitala.ro

și UM 01 534), la care se adăuga Centrul de Exploatare Severin și Garnizoana sovietică, ambele aflate în orașul Lugoj[30].

În anul 1945 au intervenit noi reglementări privind livrările pentru armata sovietică. Conform acestora, Armata Roșie urma să se aprovizioneze prin intermediul Corpurilor Teritoriale, care au preluat atribuţiile prefecturilor de judeţ în acest domeniu. Printre altele, Prefecturii judeţului Severin îi revenea sarcina de a colecta și livra lunar cantitatea de 10 t unt, cu începere de la data de 1 noiembrie 1944, însă posibilităţile judeţului erau net inferioare pretenţiilor sovietice, astfel încât – în primele două luni ale anului 1945 – fuseseră livrate doar 3,6 t unt, adică de cca 3 ori mai puţin decât cererile sovietice pentru o singură lună[31].

Articolul 10 din Convenţia de Armistiţiu presupunea și rechiziţionarea vaselor aflate în porturile românești. După ce o parte din navele staţionate în portul Orșova au plecat la Tekija (Serbia), o altă parte au ajuns la Turnu-Severin, iar în rada portului menţionat mai sus au intrat alte vase, la 24 februarie 1945, o comisie mixtă româno-ruso-sârbă a preluat 6 nave de provenienţă iugoslavă, aflate în port în ziua respectivă, în contul Convenţiei de Armistiţiu[32].

Erau necesare eforturi financiare considerabile și pentru întreţinerea Subcomisiei Aliate de Control din judeţul Severin. Astfel, în perioada august 1944 – mai 1945, adică până la încheierea operaţiunilor militare în Europa, prestaţiile directe pentru întreţinerea subcomisiei amintite mai sus s-au ridicat la suma de 2 724 552 lei, cheltuieli repartizate după cum urmează: hrana în natură (până la 1 februarie 1945) – 749 500 lei; alocaţia de hrană în numerar (1 februarie–8 mai 1945) – 1 678 700 lei; înzestrarea cu mobilier și utilaj, obiecte de cazarmament – 23 700 lei; iluminat, încălzire, apă, canal, etc – 37 486 lei; chirii pentru cazare la particulari, hoteluri ș.a.m.d. – 76 666 lei; cheltuieli de transport – 92 189 lei; rechizite de cancelarie, solicitate de membrii subcomisiei – 66 311 lei[33].

Deţinem informaţii despre valoarea totală a prestaţiilor și serviciilor efectuate pentru trupele sovietice de pe raza judeţului Severin în intervalul 1 aprilie–31 decembrie 1945. De pildă, în al doilea trimestru al anului 1945 s-a cheltuit suma de 99 875 633 lei[34].

Prestaţiile în contul articolului 10 din Convenţia de Armistiţiu au scăzut considerabil în perioada 1 iulie–11 septembrie 1945, în urma plecării în U.R.S.S. a majorităţii cetăţenilor sovietici, aflaţi temporar în judeţul Severin, precum și a încetării stării de război, astfel încât suma necesară reprezenta doar 9 566 126 lei, adică cca 10,5% din suma cheltuită în al doilea trimestru al aceluiași an[35].

Datorită situaţiei economice dificile în care se afla și judeţul Severin, a inflaţiei galopante, a unor reparaţii și amenajări făcute la spitalele care tratau soldaţii sovietici, precum și a altor factori, cheltuielile pentru întreţinerea armatei sovietice și a organismelor sovietice care controlau modul de executare a Convenţiei de Armistiţiu la nivelul judeţului Severin au crescut în ritm rapid, în intervalul 12 septembrie–31 decembrie 1945 atingând cifra de 24 128 086 lei[36].

Întreprinderile industriale și comerciale din judeţul Severin au fost obligate să-și aducă o contribuţie însemnată la executarea Convenţiei de Armistiţiu. Astfel, în luna septembrie 1945, datorită lipsurilor manifestate la firmele de pe raza judeţului Severin, Biroul pentru aplicarea Armistiţiului din cadrul Prefecturii judeţului solicita aprobarea ODESFER-ului pentru livrarea unei cantităţi de 1,1 t cuie, de diferite mărimi, de la „Industria Sârmei" din Câmpia Turzii, cuie

[30] *Ibidem*, f. nenumerotată.

[31] SJTAN, fond *Prefectura judeţului Severin-Biroul Armistiţiului*, d. 18/1945, f. 13.

[32] *Idem*, d. 15/1945, f. 2.

[33] *Idem*, d. 5/1945–1946, f. 1.

[34] *Ibidem*, f. 12.

[35] *Ibidem*, f. 11.

[36] *Ibidem*, f. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

necesare pentru lucrările de reparaţii, amenajări și dotări cu mobilier *„la cantonamentele de iarnă, pe seama trupelor sovietice staţionare în acest judeţ*”; această cantitate urma să fie ridicată de Prefectura judeţului Severin-Biroul Armistiţiului, contra cost, în contul Convenţiei de Armistiţiu, în termen de 15 zile[37].

Apropierea iernii a determinat rechiziţionarea unor clădiri, considerate indispensabile pentru cantonarea temporară a trupelor sovietice. Însă, majoritatea clădirilor rechiziţionate aveau nevoie de reparaţii urgente, pentru a fi funcţionale în sezonul rece. De pildă, la începutul lunii septembrie au fost rechiziţionate castelele din comunele Găvojdia și Sacul, ambele fiind reparate într-un interval de timp foarte scurt (cca 10 zile lucrătoare de la primirea avansului), sumele cheltuite în acest scop fiind destul de ridicate (6 600 000 lei, respectiv 4 900 000 lei)[38].

În intervalul august 1944-decembrie 1945, trupelor sovietice staţionate pe raza judeţului Severin le-au fost livrate subzistenţe, furaje și diferite materiale în valoare totală de 1 953 647 893 lei, de fapt mărfuri foarte variate: 2 148 capete bovine; 1 667,53 t carne tăiată; 2,13 t cârnaţi; 21,03 t făină albă; 28,5 t făină integrală; 1 200 raţii pesmeţi; 8,5 t paste făinoase; 20,07 t griș; cca 781 t cartofi; 34 420 raţii conserve de carne; 51,8 t slănină; 16,9 t untură; 8,3 t ulei; 33 t unt; 49 298 buc ouă; 0,25 t brânză; 10,5 t lapte; 16,6 t zahăr; 48,1 t sare; 1,04 t păsări; 0,73 t tutun; 65 090 cutii chibrituri; 1,46 t săpun; aproximativ 25 t pâine; 74 t oțet; 10 t fructe proaspete; 0,1 t vin; 181,1 t legume; 5,9 t varză acră; 33,5 t fasole; 5,42 t murături; cca 4,1 t carne afumată; 21 buc butoaie mari; 140,6 t ovăz; 9 285,9 t fân; 5 t paie; 19 469 m^3 lemne de foc; 1,5 t cărbuni; 168 m^3 scânduri ș.a.m.d.[39]

Contribuţia firmelor industriale din judeţul Severin la îndeplinirea sarcinilor ce decurgeau din Convenţia de Armistiţiu nu era deloc de neglijat. De exemplu, luna decembrie 1945 era termenul de scadenţă pentru livrarea fabricatelor produse de Uzina Nădrag (din cadrul societăţii „Titan-Nădrag-Călan”), comandate de armata sovietică în contul Convenţiei de Armistiţiu: 812,1 t tablă albă; 260 t tablă decapată; 30,3 t tablă galvanizată. Totuși, o serie de factori (lipsa materiilor prime, costurile ridicate ale procesului de producţie, etc) au determinat livrarea, la timp, a unei cantităţi infime de mărfuri pentru trupele sovietice (124 t tablă). Uzina Nădrag trimitea produsele menţionate mai sus altor firme și instituţii din ţară, în același scop: firma „Fraţii Mecher” din Timişoara; Oficiul de Vânzare din Deva; firma „Fritz Auner” din Mediaş; fabrica de conserve „Știrbey” din București; fabrica „Grierul” din Galaţi; fabrica „Stella” din Capitală; uzina „Scandia” din Sibiu; subsecretariatele de stat ale Marinei și Armatei de Uscat; Aeronautica Militară; firmele „Fruco”, „Speranţa”, „Scandia Română”, „Flora” ş.a. – toate din Bucureşti; firma „Ștefan Podsudek” din Deva; fabrica de spirt „Bragadiru”, cu sediul în Capitală ș.a.m.d.[40]

Uzina Nădrag era obligată să trimită produsele proprii, fabricate în atelierele sale, acelorași firme și instituţii (în contul Convenţiei de Armistiţiu) și la sfârșitul anului 1946. Imposibilitatea de a livra cantităţile cerute de armata sovietică a devenit un fenomen firesc pentru acele vremuri, deși se încerca – din răsputeri – executarea, cu promptitudine, a prevederilor Convenţiei de Armistiţiu. Astfel, în luna decembrie 1946, din cantitatea de 684,9 t tablă (albă, decapată şi galvanizată), ce trebuia livrată armatei sovietice, doar 86,7 t tablă au ajuns la destinaţie[41].

De altfel, întreprinderile industriale de pe raza judeţului Severin trebuiau să onoreze – la timp și la standarde ridicate – o serie de comenzi pentru armata sovietică și în cursul anului

---

[37] SJTAN, fond *Prefectura judeţului Severin-Biroul Armistiţiului*, d. 19/1946, f. 199.

[38] *Idem*, d. 6/1945, f. 2, 6.

[39] SJTAN, fond *Delegatul Comisiei Române pentru Aplicarea Armistiţiului-judeţul Severin*, d. 4/1945–1946, f. 75.

[40] SJCSAN, fond *Titan-Nădrag-Călan–Uzina Nădrag* (în continuare *T.N.C.–Uzina Nădrag*), d. 5/1945–1947, f. 1.

[41] *Ibidem*, f. 29.

https://biblioteca-digitala.ro

1946. Totuși, firmele industriale din plasele Teregova[42], Birchiş[43], Făget[44], Balinţ[45], Sacul[46] şi Lugoj[47] nu au primit comenzi din partea armatei sovietice, deoarece nu dispuneau de capacitatea de producţie necesară pentru îndeplinirea sarcinilor ce decurgeau din Convenţia de Armistiţiu.

În schimb, două întreprinderi care funcţionau în plasa Orşova erau obligate să execute – cu prioritate – comenzile armatei sovietice: întreprinderea „Cloșani" din Ogradena Veche urma să trimită 300 m st lemne de foc unităţilor militare sovietice staţionate în zonă, valoarea comenzii ridicându-se la 1 200 000 000 lei, iar minele „Baia Nouă" din Eibenthal trebuiau să furnizeze 650 t cărbuni armatei sovietice, în valoare de 25 759 897 lei[48].

În plasa Caransebeş figurau trei întreprinderi care primeau comenzi din partea armatei sovietice: uzinele metalurgice din Ferdinand (azi – Oţelu Roşu), fabrica de cherestea „Lomaș-Moroeni" din Zăvoi și fabrica de mașini „Energia" din Caransebeşul Nou. De pildă, fabrica de cherestea din Zăvoi a executat o parte din comanda primită (3 045 mc cherestea fag, 774 mc cherestea brad și 592 mc traverse de brad) cu promptitudine, însă nu deţinem informaţii despre valoarea totală a comenzii și despre avansul plătit de Armata Roșie fabricii respective. De asemenea, fabrica de mașini „Energia" din Caransebeșul Nou a livrat armatei sovietice 50 buc bucătării de campanie, dotate cu trei cazane fiecare, precum și 50 000 buc potcoave pentru cai, în valoare de 180 000 000 lei, comanda fiind executată în întregime și la termenul de scadenţă stabilit cu beneficiarul său[49].

O singură întreprindere („Margina Reşiţa") de pe raza plasei Margina a executat comenzi pentru armata sovietică. Astfel, în anul 1946, fabrica menţionată mai sus a dus la îndeplinire sarcina primită, livrând o cantitate de 74 t oțet, în valoare de 95 692 232 lei, la termenul stabilit anterior[50].

În orașul Lugoj, reşedinţa judeţului Severin, două întreprinderi, ambele din sectorul industriei textile, primeau comenzi din partea armatei sovietice. Astfel, „Industria Textilă" a executat trei comenzi, constând în ţesături, în valoare totală de 459 442 969 lei (prima comandă – pentru suma de 220 857 124 lei, a doua comandă – pentru suma de 76 202 293 lei, a treia comandă – pentru suma de 162 383 552 lei), iar „Moara și Ţesătoria" din aceeași localitate a onorat două comenzi, în valoare totală de 89 116 679 lei (prima comandă – pentru suma de 74 940 292 lei, a doua comandă – pentru suma de 14 176 387 lei). Marea majoritate a comenzilor au fost livrate şi achitate în întregime, însă a doua comandă executată de „Moara și Ţesătoria" Lugoj a fost achitată parţial, restul banilor urmând să parvină firmei în cel mai scurt timp posibil[51].

Centrul de Exploatare Severin urmărea îndeaproape repartizarea alimentelor de strictă necesitate pentru unităţile militare sovietice de pe raza judeţului Severin. De exemplu, într-o adresă trimisă Biroului Armistiţiului, din cadrul Prefecturii judeţului Severin, la data de 28 mai 1946, se solicita – în mod insistent – repartizarea cantităţii de 30 t fasole, cotă obligatorie impusă judeţului Severin pe trimestrul II al anului 1946, autorităţile sovietice plângându-se, deseori, de întârzierile produse în livrarea mărfurilor către unităţile militare sovietice din zonă[52].

---

42 SJTAN, fond *Prefectura județului Severin-Biroul Armistițiului*, d. 9/1946, f. 2.
43 *Ibidem*, f. 7.
44 *Ibidem*, f. 9.
45 *Ibidem*, f. 10.
46 *Ibidem*, f. 13.
47 *Ibidem*, f. 14.
48 *Ibidem*, f. 3.
49 *Ibidem*, f. 5.
50 *Ibidem*, f. 8.
51 *Ibidem*, f. 6.
52 SJTAN, fond *Prefectura județului Severin-Biroul Armistițiului*, d. 67/1945–1946, f. 54.

https://biblioteca-digitala.ro

Mai mult chiar, în judeţul Severin bântuia pesta porcină, astfel încât Centrul de Exploatare Severin se dovedea incapabil să satisfacă pretenţiile armatei sovietice pe trimestrul II 1946 (1 t grăsimi şi 5 buc porci). Pentru remedierea acestei situaţii, Centrul de Exploatare Severin a cerut – pe un ton imperativ – obţinerea unei autorizaţii din partea Biroului Armistiţiului, absolut necesară pentru colectarea a 200 de porci din alte regiuni ale ţării. Solicitarea sa a primit răspuns favorabil, în luna iunie 1946[53].

Prestaţiile şi serviciile efectuate pentru trupele sovietice şi subcomisiile Comisiei Aliate de Control din judeţul Severin în cadrul articolului 10 din Convenţia de Armistiţiu (întreţinere mobilă, lumină, apă, canal, chirii efectiv plătite, spălatul rufelor, tăiatul lemnelor, plata muncitorilor, etc) – exceptând lucrările de construcţie, amenajările şi reparaţiile de imobile ş.a.m.d. – atingeau suma de 26 578 861 lei în anul 1946, cu menţiunea că Subcomisiile Comisiei Aliate de Control din judeţul Severin s-au transferat la Timişoara şi nu au mai pretins fonduri pentru funcţionarea lor. Pornind de la acest considerent, suma era mult mai mare decât cea alocată în anul 1945 (25 404 962 lei), cheltuielile pentru trupele sovietice fiind de 10 715 398 lei, iar pentru Subcomisiile Comisiei Aliate de Control – 14 689 564 lei, o sumă considerabilă, determinată şi de inflaţia crescândă şi deprecierea leului. Merită amintit şi faptul că, în intervalul 12 septembrie–31 decembrie 1946, s-a cheltuit suma de 1 565 188 lei, dintre care 1 187 688 lei pentru trupele sovietice şi 377 500 lei pentru Subcomisiile Comisiei Aliate de Control[54].

Disfuncţionalităţile survenite în aprovizionarea trupelor sovietice, în prima jumătate a anului 1947, au determinat nemulţumirea profundă a autorităţilor sovietice. Astfel, Direcţia Intendenţei Grupului de Sud al Armatelor Sovietice a sesizat Ministerul de Război şi Comisia Română de Legătură cu Comisia Aliată de Control asupra faptului că organele administrative române din unele judeţe au împiedicat aprovizionarea trupelor sovietice, „*interzicând firmelor să achiziţioneze legume, cartofi, zarzavaturi şi furaje pentru a fi livrate în cadrul obligaţiunilor art. 10 al Convenţiei de Armistiţiu*". Prefecturilor li se aduceau, în principal, două acuze: pe de o parte, făceau intervenţii pentru scutirea judeţelor pe care le gestionau de a livra cotele fixate de legume, cartofi şi zarzavaturi sau pentru a suspenda – fără aprobarea organelor centrale – livrarea acestor cote; pe de altă parte, interziceau achiziţionarea de legume şi zarzavaturi de pe o suprafaţă mai mică de 50 km în jurul oraşelor de reşedinţă, deşi erau trimise comenzi doar acelor furnizori care aveau propriile grădini de zarzavaturi în apropierea oraşelor respective. Din motivele prezentate mai sus, aprovizionarea cu legume, cartofi şi zarzavaturi a unităţilor militare sovietice suferea mari întârzieri, în primele luni ale anului 1947.

Luând în considerare această stare de lucruri, în luna iulie 1947, Prefectura judeţului Severin a trimis un comunicat tuturor preturilor celor 9 plase componente ale judeţului, în care se cerea – în mod insistent – acestora să verifice, cu maximum de responsabilitate, atât contractele încheiate de furnizori cu statul român, cât şi documentele pe baza cărora furnizorii se prezentau în diferite comune de pe raza judeţului, pentru achiziţionarea unor mărfuri. De asemenea, preturile erau somate să împiedice comiterea de abuzuri şi să nu neglijeze aprovizionarea populaţiei civile[55].

Deşi ratificarea Tratatului de Pace cu Naţiunile Unite (septembrie 1947) punea capăt regimului Convenţiei de Armistiţiu, efectele sale vor fi resimţite, timp îndelungat, de populaţia judeţului Severin.

Modul în care au fost gestionate fondurile pentru aplicarea armistiţiului a ridicat multe semne de întrebare. De abia în luna august 1948, Ion Borlovan, şeful Serviciului Financiar din

[53] *Ibidem*, f. 55.
[54] SJTAN, fond *Prefectura judeţului Severin-Biroul Armistiţiului*, d. 39/1946, f. 4.
[55] *Idem*, fond *Prefectura judeţului Severin*, d. 1/1947, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

cadrul Prefecturii judeţului Severin, a dat o declaraţie în acest sens. Vom spicui, din această declaraţie, câteva fragmente relevante: *„prestaţiunile prevăzute în tabelul întocmit de Ministerul Afacerilor Interne, în legătură cu executarea Convenţiei de Armistiţiu, au fost executate prin Prefectura judeţului (Severin –* n.n.*); împuternicitul C. Al. C., lt. Frunză, și delegaţii dânsului, în foarte multe cazuri, refuzau fie confirmarea, fie eliberarea de dovezi în justificarea prestaţiunilor prestate de Prefectura judeţului (Severin –* n.n.*); împuternicitul C. Al. C. a ridicat diferite sume, între altele pentru asistenţă medicală, indemnizaţie de hrană, etc, pe care nu le confirma, în toate cazurile, cu formele cerute de noi (Serviciul Financiar –* n.n.*)... procese-verbale de constatarea executării prestaţiunilor, potrivit legii 191, nu s-au dresat (întocmit –* n.n.*) de noi, întrucât actele justificative originale erau deja înaintate la Ministerul Afacerilor Interne, de unde nu le-am mai reprimit pentru completare*”[56].

Imobilele din judeţul Severin, trecute în proprietatea U.R.S.S. în baza legii nr. 182/1946, au fost reevaluate de către organele administraţiei locale în cursul lunilor octombrie-noiembrie 1948, ţinând cont de reforma monetară (august 1947) și de evoluţia economiei naţionale în perioada 1946–1948. Desigur, această reevaluare confirma rolul dominant al Uniunii Sovietice asupra României și a întregului spaţiu est-european, precum și eforturile depuse de autorităţile românești pentru satisfacerea – cu prioritate – a pretenţiilor sovietice. Astfel, au fost reevaluate 4 imobile, dintre care trei erau situate în orașul Orșova, iar unul în comuna Făget. În urma reevaluării rezultau valori mult mai mici decât cele estimate în septembrie 1944: pentru imobilul din Orșova, str. Republicii, nr. 3, s-a stabilit valoarea de 200 000 lei, faţă de 1 500 000 lei (septembrie 1944); imobilul din aceeași localitate, str. Republicii, nr. 3A, a fost apreciat la valoarea de 250 000 lei, incomparabil mai puţin decât în luna septembrie 1944 (2 000 000 lei); imobilul situat în Orșova, str. 23 August, nr. 45, a fost cotat la valoarea de 150 000 lei, de zece ori mai redusă decât în septembrie 1944 (1 500 000 lei); imobilul din comuna Făget, str. I.V. Stalin, nr. 79, a fost apreciat la valoarea de 170 000 lei, mai scăzută comparativ cu luna septembrie 1944 (250 000 lei)[57].

Exemplele prezentate mai sus relevă efortul considerabil depus de populaţia judeţului Severin pentru îndeplinirea sarcinilor Convenţiei de Armistiţiu, precum și pretenţiile exagerate ale părţii sovietice în raport cu posibilităţile reale ale locuitorilor judeţului.

* * *

Aplicarea articolului 11[58] ***și a anexei sale***[59] a produs, la rândul său, nemulţumirea profundă a locuitorilor judeţului Severin, în condiţiile în care economia locală se străduia – din răsputeri – să supravieţuiască efectelor războiului și măsurilor etatiste, care constituiau o lovitură puternică la adresa iniţiativei particulare.

---

56 *Idem*, fond *Prefectura judeţului Severin-Biroul Armistiţiului*, d. 1/1948, f. 97.

57 *Ibidem*, f. 99.

58 *Art. 11*: *„Pierderile pricinuite Uniunii Sovietice prin operaţiunile militare și prin ocuparea de către România a teritoriului sovietic, vor fi compensate faţă de Uniunea Sovietică de către România, însă, luând în consideraţie că România nu numai că s-a retras din război, dar a declarat război și, în fapt, duce război contra Germaniei și Ungariei, părţile sunt de acord ca compensaţiile pentru pierderile menţionate să nu fie plătite în întregime de România, ci numai în parte, și anume în sumă de 300.000.000 dolari ai Statelor Unite, plătibili în curs de șase ani în mărfuri (produse petroliere, cereale, materiale lemnoase, vase maritime și fluviale, diverse mașini, etc).*
România va plăti despăgubiri pentru pierderile pricinuite, în România, proprietarilor celorlalte State Aliate și naţionalilor lor, pe timpul războiului, despăgubiri a căror sumă va fi fixată ulterior (vezi anexa la art. 11)”. (*România liberă*, București, anul II, nr. 33, 17 septembrie 1944, p. 2).

59 *Anexa la articolul 11*: *„Baza pentru regularea plăţilor de reparaţii prevăzute în art. 11 al prezentei Convenţii va fi dolarul american la paritatea sa aur din ziua semnării convenţiei, adică 35 de dolari pentru o uncie de aur*”. (*Ibidem*, p. 3).

https://biblioteca-digitala.ro

În perioada august 1944-decembrie 1945, în judeţul Severin au fost colectate şi predate, în contul articolului 11 al Convenţiei de Armistiţiu, 224 de bovine, în valoare de 81 096 524 lei, din cota de 500 de bovine stabilită pentru acest interval de timp, şi doar două cabaline, în valoare de 850 000 lei, din cota de 207 cabaline, cotă care includea – în mod obligatoriu – 60 de armăsari. Pentru remedierea situaţiei, Comisia Română pentru Aplicarea Armistiţiului din judeţul Severin a cumpărat – din fonduri proprii – 22 de cai, iar alţi doi cai au fost preluaţi de la o unitate militară românească de pe raza judeţului[60].

La începutul anului 1946, Comisariatul guvernului pentru aprovizionarea cu lemne de foc a remis o adresă Detaşamentului de Exploatare Silvică al judeţului Severin, în care sublinia faptul că judeţul Severin va livra cantităţile de lemne de foc necesare delegatului-împuternicit al Armatei Roşii. Serviciul Silvic judeţean urma să colecteze lemnele de foc deţinute de firmele particulare de profil, în cazul în care nu putea fi asigurată cantitatea cerută prin intermediul Casei Pădurilor Statului. Livrarea trebuia să se realizeze pe baza unui proces-verbal, iar facturile întocmite erau vizate de Serviciul Silvic judeţean şi, apoi, înaintate Comandamentului Teritorial, Detaşamentului de Exploatare Silvică al judeţului Severin revenindu-i obligaţia de a raporta bilunar cantităţile predate către Comisariatul guvernului pentru aprovizionarea cu lemne de foc[61].

Firmele industriale şi diferite instituţii din judeţul Severin au fost nevoite să livreze cantităţi considerabile de mărfuri în contul articolului 11 din Convenţia de Armistiţiu, şi în prima jumătate a anului 1947. De pildă, într-o şedinţă a Consiliului de Administraţie desfăşurată în ziua de 14 decembrie 1946, Comunitatea de Avere din Caransebeş a decis să livreze 200 metri steri lemne de foc, în intervalul ianuarie-martie 1947, pentru a executa – cu prioritate – prevederile articolului 11 din Convenţia de Armistiţiu[62].

În primul trimestru al anului 1947 se întâmpinau dificultăţi în colectarea laptelui pentru fabricarea untului, deoarece *„judeţul (Severin –* n.n.*), fiind deficitar în furaje şi având în urmă un an secetos (1946 –* n.n.*), vacile erau alimentate în mod insuficient, nedând – astfel – randamentul scontat*”. Nu trebuie omis faptul că a fost stabilită o cotă lunară de unt de o tonă pentru judeţul Severin, respectiv două tone pentru judeţul Caraş[63].

Situaţia colectării untului pe raza judeţului Severin s-a îmbunătăţit treptat, în al doilea trimestru al anului 1947. Oficiul Economic al judeţului Severin a intervenit, în repetate rânduri, la autorităţile în drept (Ministerul Agriculturii şi Domeniilor-Serviciul Furajelor) pentru deblocarea stocurilor de tărâţe şi floarea-soarelui, ce urmau a fi distribuite proprietarilor de vite sub formă de furaje, însă nu s-a primit niciun răspuns până la finele lunii iunie 1947. Deoarece, prin ordinul nr. 1 474 din 15 februarie 1947, Prefectura judeţului Severin-Cabinet a dispus accelerarea ritmului de colectare a untului pe întreg teritoriul judeţului, avându-se în vedere aplicarea unor sancţiuni severe în caz contrar, Oficiul Economic Severin era obligat ca, pe lângă colectarea de lapte în vederea fabricării untului, să furnizeze zilnic anumite cantităţi de lapte de băut sanatoriului din Băile Herculane, pentru bolnavii armatei sovietice. Pe lângă aceasta, Oficiul Economic Severin trebuia să furnizeze cantitatea de 4 tone lapte pentru trimestrul II al anului 1947, în contul Convenţiei de Armistiţiu[64].

Din toate exemplele oferite mai sus reiese, în mod evident, impactul negativ al prevederilor Convenţiei deArmistiţiu asupra populaţiei judeţului Severin şi măsurile administrative,

---

[60] SJTAN, fond *Delegatul Comisiei Române pentru Aplicarea Armistiţiului-judeţul Severin*, d. 4/1945–1946, f. 76.

[61] *Idem*, fond *Prefectura judeţului Severin*, d. 6/1945, f. nenumerotată.

[62] SJCSAN, fond *Comunitatea de Avere Caransebeş*, d. 109/1945, f. 257.

[63] SJTAN, fond *Prefectura judeţului Severin-Biroul Armistiţiului*, d. 19/1946, f. 30.

[64] *Ibidem*, f. 42.

https://biblioteca-digitala.ro

cu caracter punitiv, adoptate de organele locale de conducere împotriva celor care încercau să se sustragă, din motive obiective sau subiective, de la îndeplinirea sarcinilor ce decurgeau din Convenţia de Armistiţiu.

* * *

Articolul 12[65] ***al Convenţiei de Armistiţiu*** s-a dovedit, încă de la început, o modalitate de spoliere a economiei din judeţul Severin. De pildă, în luna octombrie 1944, urmau să fie „restituite" în URSS numeroase bunuri provenite de la diferite instituţii din Basarabia și nordul Bucovinei (aflate sub administraţie sovietică în luna iunie 1941, data începerii operaţiunii „Barbarossa"), precum: Guvernământul Transnistriei din Odessa; primăriile unor comune (Adâncata – jud. Storojineţ, Cireș-Opaideni – jud. Storojineţ, Răcușeni – jud. Cernăuţi, Colta – Transnistria, Davideni – nordul Bucovinei, Vișiniţa – jud. Storojineţ ș.a.); Uzina Electrică din Văscăuţi (jud. Storojineţ); Seminarul Teologic din Chișinău; Școala Normală de Fete din Cernăuţi; Școala de Cântăreţi din Bălţi; școlile de agricultură din Purcari (jud. Cetatea Albă) și din Grinăuţi (jud. Soroca); Camera Agricolă Cetatea Albă, Episcopia din Bălţi, etc. În baza articolului 12 din Convenţia de Armistiţiu trebuiau trimise în Uniunea Sovietică o serie de materiale aflate în câteva localităţi de pe raza judeţului Severin (Căpâlnaș, Margina, Caransebeș, Orșova, Tufări, Făget, Rusca Montană, Teregova ș.a.m.d.): piese de la Fabrica Textilă Lugoj (mașini de bobinat, de tricotat și cusut, electromotoare, bormașini, etc); piese aflate în patrimoniul Fabricii de marmeladă din Caransebeș (pompe de apă și aer, manometre, pompe centrifuge, ţevi de fier și aramă, etc); spirt rafinat și nerafinat, produs la Fabrica de spirt din Margina; piese și materiale mecanice de la Fabrica „Fanto" din Tufări (tablă neagră, rezervoare, butoaie metalice, electromotoare, strunguri, fierăstraie, polizoare ș.a.m.d.); mașini de scris, pianine, recuzită de scenă, samovare, biciclete, aparate cinematografice, case de fier pentru bani, obiecte bisericești, etc[66].

La sfârșitul anului 1944 era semnalată expedierea unei cantităţi apreciabile de bunuri în Uniunea Sovietică. Acestea urmau să părăsească Lugojul în ziua de 22 decembrie 1944, cu destinaţia Constanţa, în 10 vagoane de tren. Pot fi amintite câteva bunuri, înscrise într-un tabel special întocmit în acest scop: un birou de cancelarie, o pianină, două scaune, un samovar, un butoi, un cazan, trei căruţe, trei foarfeci, 7 felinare, găleţi zincate, putini, saci, ţesale, tuci, cauciucuri, aparate de proiecţie, aparate de presiune, aparate electrice, albume, barometre, balanţe, călimări, lămpi electrice, lămpi cu petrol, perdele, mașini de scris marca „Urania", condici, aparate radio, ceasornice, clepsidre, căruţe, hamuri ș.a.m.d.[67]

Articolul 12 din Convenţia de Armistiţiu presupunea și „restituirea" animalelor provenite din U.R.S.S. De exemplu, în luna februarie 1945, judeţul Severin era obligat să trimită în Uniunea Sovietică un număr de 2 772 animale (118 cabaline, 22 bovine, 2 630 ovine și două porcine). Cele mai multe cabaline proveneau din orașele Lugoj (79) și Orșova (15). Majoritatea bovinelor au fost expediate din orașul Lugoj (7) și plasa Orșova (7). De asemenea, ovinele au fost colectate, îndeosebi, din plasele Făget (1 720), Lugoj (405) și Margina (374)[68].

---

[65] *Art. 12*: *„Guvernul român se obligă ca, în termenele indicate de către Înaltul Comandament Aliat (sovietic), să restituie Uniunii Sovietice, în bună stare, toate valorile și materialele luate de pe teritoriul ei în timpul războiului, aparţinând statului, organizaţiilor politice și cooperative, întreprinderilor, instituţiilor sau cetăţenilor particulari, și anume: utilajul fabricilor și uzinelor, locomotive, vagoane de căi ferate, tractoare, autovehicule, monumente istorice, valori de muzeu și orice alte bunuri".* (*România liberă*, București, anul II, nr. 33, 17 septembrie 1944, p. 2).

[66] SJTAN, fond *Prefectura judeţului Severin-Biroul Armistiţiului*, d. 57/1944, f. 68–75.

[67] *Ibidem*, f. 33–34.

[68] SJTAN, fond *Prefectura judeţului Severin*, d. 1/1944–1945, f. nenumerotată.

https://biblioteca-digitala.ro

Rechiziţionarea cailor în vederea „restituirii” lor în Uniunea Sovietică reprezenta o problemă destul de delicată, în al doilea trimestru al anului 1945. Comisia care se ocupa de cumpărarea cabalinelor urma să rechiziţioneze, cu plata în numerar, din judeţul Severin, 439 de cai, în scopul expedierii în U.R.S.S. în ziua de 14 aprilie 1945. Pentru executarea acestei operaţiuni, Biroul M.O.N.T. din cadrul Prefecturii judeţului Severin solicita – în mod expres – pretorilor plaselor Lugoj, Balinţ, Sacul şi Făget să ia măsuri imediate în sprijinul acţiunii: toţi deţinătorii de cai (cu vârsta de minimum doi ani) trebuiau să se prezinte, la reşedinţele de plasă, însoţiţi de notarii și primarii comunelor din plasele respective, având asupra lor tabele nominale care să cuprindă numele proprietarilor de cabaline, fiind obligatorie şi prezenţa unui delegat al fiecărei preturi implicate în operaţiune. Neprezentarea deţinătorilor de cai în faţa comisiei era pedepsită cu confiscarea cailor nedeclaraţi, cu amenzi cuprinse între 50 000–500 000 lei și, uneori, chiar cu închisoare de la 15 zile la 3 luni. Autorităţile locale care dădeau dovadă de neglijenţă sau de reavoinţă în executarea dispoziţiilor Prefecturii erau considerate „sabotori” ai Convenţiei de Armistiţiu, urmând să fie destituiţi și, apoi, arestaţi. Erau exceptate, de la rechiziţionare, două categorii de cai: *„caii autorităţilor de stat, caii pur-sânge englez și trăpașii înscriși în registrele oficiale ale societăţilor recunoscute de stat”*[69].

Evident, disfuncţionalităţile nu au întârziat să apară. Astfel, numai în plasa Lugoj, în luna aprilie 1945, 14 comune au refuzat să declare – în faţa Comisiei de cumpărare a cabalinelor – numărul precis al cailor susceptibili a fi expediaţi în Uniunea Sovietică: Lugojel – 16 cai; Sâlha-Coștei – 38 cai; Herendești – 59 cai; Satu Mic – 35 cai; Darova – 43 cai; Boldur – 73 cai; Jabăr – 69 cai; Oloșag – 8 cai; Pietroasa Mare – 74 cai; Scăiuș – 47 cai; Știuca – 33 cai; Sărăzani – 7 cai; Bârna – 37 cai; Vișag – 258 cai. Alte comune au evitat să se prezinte în faţa comisiei menţionate: Fârliug, Pogănești, Jurești, Botești, Drinova, Dezești, Valea Mare și Remetea-Pogănici. Defecţiuni în aplicarea articolului 12 din Convenţia de Armistiţiu au fost semnalate și în alte plase ale judeţului Severin[70].

În schimb, rechiziţionarea vitelor de tăiere, în vederea expedierii lor în U.R.S.S., nu ridica mari probleme autorităţilor însărcinate cu îndeplinirea acestor obligaţii. De pildă, în luna iunie 1945, 53 de locuitori ai orașului Caransebeş au predat vite, cu o greutate cuprinsă între 240–635 kg fiecare, în valoare totală de 14 063 269 lei, unii locuitori contribuind cu două sau mai multe vite[71].

La sfârșitul anului 1945, pe raza judeţului Severin au fost colectate – pentru a fi expediate în Uniunea Sovietică – 5 260 animale, în valoare totală de 1 225 671 206 lei, dintre care: 2 570 bovine, în valoare de 940 267 206 lei; 900 ovine, în valoare de 18 702 000 lei; 1 790 cabaline, în valoare de 266 702 000 lei. Dintre acestea, doar 2 455 fuseseră – cu adevărat – ridicate de pe teritoriul U.R.S.S. (35 bovine, 1 537 ovine și 883 cabaline), restul reprezentând compensarea pentru pagubele produse în Uniunea Sovietică, în viziunea autorităţilor sovietice[72].

Anul 1946 a fost marcat de numeroase dificultăţi în respectarea prevederilor articolului 12 din Convenţia de Armistiţiu, datorită crizei în care se zbătea agricultura românească. Într-un raport trimis de Prefectura judeţului Severin, Serviciul Armistiţiului către Comisariatul General pentru Executarea Armistiţiului, în luna octombrie 1946, este redată situaţia colectărilor de bovine și cabaline, în contul Convenţiei de Armistiţiu. Conform documentului menţionat mai sus, colectările de bovine decurgeau aparent normal, însă locuitorii judeţului solicitau sprijinul autorităţilor locale pentru stoparea livrării vitelor din rasa Siementhal (apte pentru reproducţie

69 *Ibidem*, f. nenumerotată.
70 *Ibidem*, f. nenumerotată.
71 SJCSAN, fond *Primăria orașului Caransebeş*, d. 14 a/1945, f. 41–42.
72 SJTAN, fond *Delegatul Comisiei Române pentru Aplicarea Armistiţiului-judeţul Severin*, d. 4/1945–1946, f. 77.

https://biblioteca-digitala.ro

și foarte bine îngrijite) și pentru repartizarea cotelor de vite, în funcție de tonajul fiecăreia. De asemenea, caii din județul Severin care trebuiau expediați în Uniunea Sovietică nu mai corespundeau condițiilor cerute de Direcția Colectărilor din Ministerul de Război, deoarece *„în acest județ, caii cei mai buni au fost rechiziționați în timpul războiului de către unitățile armatei și nu au rămas în teritoriu decât cai improprii, în stare mizeră, șchiopi, orbi, cu enfizem pulmonar, etc”*. Vom prezenta greutățile întâmpinate în această perioadă, folosind – din abundență – citate din raportul respectiv: *„la colectarea celor 3 000 vite în contul art. 12, din cauză că n-au sosit la timp banii pentru colectări, iar colectarea acestor vite – cu toate rapoartele noastre anterioare – s-a făcut în epoca când vitele erau bolnave de febră aftoasă și a trebuit ca pe cele sănătoase să le aftizăm și să le întreținem un timp îndelungat până s-au îndreptat, având cheltuieli foarte mari de întreținere și storcându-ne posibilități de furaje, plata îngrijitorilor a costat statul sume mari de bani în acest timp”*; *„restul de 875 vite, ce mai avem de expediat, nu le putem expedia din lipsă de vagoane și ne este teamă să nu rămână în întreținerea noastră până la primăvară (a anului 1947 –* n.n.*), fiind informați că nu se vor mai face expedieri de vite pentru U.R.S.S.”*; *„deoarece în acest județ caii s-au triat de Comisia X-a de 6 ori, locuitorii – văzând că Comisia nu are de unde să aleagă cai (întrucât caii din județ nu corespund cerințelor) și gândind că sunt șicanați – în ultimul timp refuză a mai veni cu ei în fața Comisiei”*. Erau lansate și unele propuneri pentru îmbunătățirea situației existente: *„să ni se trimită fondurile necesare pentru lichidarea cheltuielilor avute cu colectarea și întreținerea vitelor, iar în viitor să nu se mai ordone colectări fără a se da bani, deoarece locuitorii refuză să mai predea vite sau furaje fără a fi achitate în momentul ridicării”*; *„din acest județ s-au dat până în prezent, în executarea Convenției de Armistițiu, un număr foarte mare de vite, astfel că rugăm ca – în viitor – să se țină seama de acest lucru și să ni se repartizeze o cotă mai redusă în proporție cu vitele rămase”*; *„în urma colectărilor masive de vite și aprovizionării cu vite a armatelor aliate, posibilitățile de furaje din județ s-au redus în mod simțitor și nu mai putem colecta furaje și pentru alte județe”*[73].

Aceste cereri repetate nu puteau fi ignorate mereu de organele administrative din județul Severin. În consecință, Biroul pentru Aplicarea Armistițiului din cadrul Prefecturii județului Severin a solicitat Ministerului Afacerilor Interne, la sfârșitul lunii octombrie 1946, trimiterea – de urgență – a sumei de 3 568 347 lei, sumă cheltuită de Prefectură cu ocazia colectărilor de vite în contul articolului 12 din Convenția de Armistițiu, pornind de la considerentul că M.A.I. dispunea de fonduri speciale pentru executarea Convenției de Armistițiu, în valoare de 621 506 165 lei[74].

Deși operațiunile de „restituire” a bunurilor provenite din U.R.S.S. au încetat în primul trimestru al anului 1947, articolul 12 din Convenția de Armistițiu (la fel ca articolele 3, 5, 8, 10 și 11) au avut un impact negativ asupra vieții economice a județului Severin, fiind afectate – pentru mult timp – aprovizionarea cu mărfuri de strictă necesitate, funcționarea întreprinderilor și instituțiilor locale, starea de sănătate a populației ș.a.m.d.

* * *

Situația economică a județului Severin s-a deteriorat foarte mult în perioada studiată, în urma intervenției unor *factori* obiectivi și subiectivi, precum: starea de război, jafurile și abuzurile comise de trupele sovietice, rechizițiile în contul Convenției de Armistițiu, sistarea activității unor firme industriale și comerciale cu capital german și maghiar de pe raza județului, scăderea șeptelului de animale, lipsa materiilor prime și a capitalului necesar pentru funcționarea

[73] *Ibidem*, f. 24–25.
[74] SJTAN, fond *Prefectura județului Severin-Biroul Armistițiului*, d. 48/1946–1947, f. 15–16.

https://biblioteca-digitala.ro

– la capacitate maximă – a întreprinderilor industriale ş.a.m.d. Jafurile comise de către militarii sovietici pe raza Legiunii de Jandarmi Severin au avut şi un impact emoţional asupra populaţiei judeţului, determinând o atitudine ostilă faţă de trupele sovietice aflate în trecere sau staţionate în zonă. Starea economică dificilă a locuitorilor de pe raza Legiunii de Jandarmi Severin a fost cauzată şi de obligaţiile pe care aceştia au fost nevoiţi să le achite, conform prevederilor Convenţiei de Armistiţiu din 12 septembrie 1944.

Bibliografie

1. *Banatul*, Timişoara, 1946.
2. Rămneanţu 1997 = Aspecte ale vieţii economice şi politice din judeţul Severin în perioada 1944–1946, în *Analele Banatului*, serie nouă, Timişoara, V, 1997.
3. *România liberă*, Bucureşti, 1944.
4. Serviciul Judeţean Caraş-Severin (Caransebeş) al Arhivelor Naţionale, fond *Comunitatea de Avere Caransebeş*.
5. Serviciul Judeţean Caraş-Severin (Caransebeş) al Arhivelor Naţionale, fond *Primăria oraşului Caransebeş*.
6. Serviciul Judeţean Caraş-Severin (Caransebeş) al Arhivelor Naţionale, fond *Titan-Nădrag-Călan–Uzina Nădrag*.
7. Serviciul Judeţean Timiş al Arhivelor Naţionale, fond *Comisariatul Poliţiei oraşului Orşova*.
8. Serviciul Judeţean Timiş al Arhivelor Naţionale, fond *Delegatul Comisiei Române pentru Aplicarea Armistiţiului-judeţul Severin*.
9. Serviciul Judeţean Timiş al Arhivelor Naţionale, fond *Prefectura judeţului Severin*.
10. Serviciul Judeţean Timiş al Arhivelor Naţionale, fond *Prefectura judeţului Severin-Biroul Armistiţiului*.

https://biblioteca-digitala.ro

FILE DIN ISTORIA PREOCUPĂRILOR DE VALORIFICARE A POTENȚIALULUI TURISTIC-CULTURAL ÎN ORAVIȚA ȘI ÎN ȚARA CARAȘULUI, 1850–1948

Ion Gheorghe CHIRAN

Abstract: The aim of this paper is to present the most important cultural and natural objectives of the are of Caraş Land and of Oraviţa town as a touristic potential. In the 19th and 20th century Oraviţa was the most important town in the are and a lot of constructions were build and now are representative images for the past history.
Keywords: Oravița, Caraș Land, 1850–1948, the tourist-cultural potential

Valea Cărașului și orașul Oraviţa sunt o realitate istoric-geografică din spaţiul civilizaţiei româneşti, habitat situat în colţul sud-vestic al actualului judeţ Caraș-Severin, acel „Caraș al contrastelor”, cum îl definea *Enciclopedia României* din 1938[1], în vremea când Banatul interbelic mai includea judeţele Timiş-Torontal și Severin, acestea împreună cu judeţul Caraș însumând 21 plase (plăși, în limbajul administrativ de atunci), 7 orașe și 588 sate.

Ţinutul apare într-o descripţie entuziastă la călătorul Heraut Berry, între 1441–1443, în relaţia de călătorie a veneţianului Andrea Badoaro care traversa, în 1572, Bosnia, Serbia și Banatul de Munte, revenind în Macedonia, în cartea lui Henry Bloemt, *A Voyage into the Levant* (Londres, 1650), cu realităţi din 1634. Aceeaşi viziune o are, la 1840, soţul Matildei Bonaparte, prinţul Anatol Demidov care, în Banat, vizita zonele Orșova, Clisura, Anina-Oraviţa și ţinutul piemontan, spre Mehedinţi, Cerneţi.[2]

Forma și conţinutul culturii o dă, aici, *peisajul.* Iosif Vulcan, prieten și oaspete însemnat al orăviţenilor, în ultimele decenii din veacul XIX, a surprins frumoasa poziţionare geografică într-o poezie, tipărită întâia dată în „Familia” (nr. 38 din 11 octombrie 1874) apoi în volumul „Lira mea”, apărut la Oradea, în 1882 (la pagina 226). Manuscrisul autograf fusese trimis unuia din prietenii orăviţeni ai autorului (Ilie Trăilă, Atanasie M. Marienescu, poate Simeon Mangiuca), ulterior intrat în posesia lui Sim. Sam. Moldovan, care-l publică în introducerea la monografia din 1938.[3]

Orașul Oraviţa, habitatul modern, e amintit în cronica generalului conte Fernando de Marsigli, la 6 martie 1697. Localitatea e aşezată într-un defileu depresionar iar *geologia zonei* e specifică autohtonului danubian: calcare din jurasic și cretacic inferior, mărturii ale magmatismului laramic de vârstă paleogenă în perimetrul Oraviţa, Ciclova Montană, Ilidia, Sasca Montană, Moldova Nouă. Orașul e situat la 45°5’ latitudine nordică și 39° 20’ longitudine estică, cu 253 m înălţimea medie a reliefului, reprezentat de coline și dealuri cu denumiri specifice precum Colilia (502 m), Dealul Mare (378 m), Corcana (206 m), Coșoviţa (483 m), Prisaca (413 m) iar în preajmă Simion (902 m), Lup (704 m), Tâlva Mare (845 m), Tâlva Mică (674 m), Rol (976 m), Marila (649 m), Racoviţa (510 m), Poiana Iuliei (710 m).. Orașul se află la 218,7 m deasupra nivelului mării, habitatul său are peste 5 km lungime, în 1940 altitudinea în centrul urbei fiind calculată la 259 m.

https://biblioteca-digitala.ro

Relieful înalt e dominat de Munţii Aninei, prelungire a ramei terminale vestice a Carpaţilor Meridionali, parte din frontul carpatic apusean, munţi fragmentaţi de bazine intramontane. Ei sunt alcătuiţi din șisturi cristaline, gresii și conglomerate din carbonifer, permian și liasic.

Spre nord-est, în Cheile Cărașului, avem formaţiuni de șisturi cristaline (roci metamorfice), apoi la Marila, Brădet, Anina, Ilidia roci sedimentare din paleozoic de vârstă permiană intercalate de tufuri și tufite, roci sedimentare mezozoice depuse în jurasic și cretacic inferior precum și calcare străpunse de banatite, magmatism datorat mișcării alpine laramice, la Oraviţa și Ciclova Montană, banatite la sud și la nord, pe Valea Ciclovei, Valea Ghicinului, Maidan, Tâlva-Mică, Poiana Crucii și zona Lacului Mare din Oraviţa dar și microdiorite cuarţifere, granodiorite, aplite granitice, andezite.

Ca particularităţi natural-geografice trebuie menţionate în zonă Cheile Nerei (18 km) cu cascada Beușniţa, Lacul Ochiul Beiului și cascadele care, în descrierea unui specialist, „se resfiră ca părul desfăcut în șuviţe ce împânzesc coasta priporoasă”[51a], Cheile Buhuiului (8 km), Cheile Vicinicului (2 km), Cheile Gârliștei (9 km), izbucurile Cărașului și Bigărului, Valea Minișului de un farmec pitoresc aparte, peșterile Comarnic, Plopa, Buhui, Liliecilor, Carașova, Sfânta Elena, Peștera de sub Padina Popii, Peștera Lenuţa, Piatra Rolului, Peștera cu Apă (20 m), Poiana Nucilor, Ciclova Montană, Avenele de la Muierea Moartă, formate pe diacloză (cel mare de 30 m), Avenul mare de pe Muntele Simion, Avenul cu gheaţă, Avenul Bijuteria, Avenul de 100 metri.

Tot în Oraviţa, în partea veche a urbei, avem două lacuri antropice, Lacul Mare (8,8 ha) și Lacul Mic (2,2 ha) cu 11000 m^3 volum, respectiv 420 m^3. La contactul cu muntele există straturi acvifere sub presiune dar și izvoare termo-minerale.[4]

Toate aceste realități și prioritățile culturale valabile și azi la bilanțul civilizației românești, adică Teatrul Vechi, căile ferate Oravița-Iam-Baziaș și Oravița-Anina, farmacia montanistică, monetăria imperială, determină organizări și proiecte ale administrațiilor locale pe temeiul exprimării valorificării turistice a orașului și zonei. Astfel, din 1888,*Clubul de Gimnastică și Scrimă* folosește ca loc de antrenament și recreere zona din preajma lacurilor iar din 1893 *Societatea Carpatină Turistică* preia în grija sa lacurile și organizează, sezonier, concursuri de ambarcaţiuni mici. Tot atunci lacurile sunt integrate sistemului de cură Kneipp, împreună cu traseul de vilegiatură „*Kneippweg*”, pe malul Lacului Mic. Lângă Lacul Mare este canalizat *izvorul Fuhrwesenbad*. Din 21 iulie 1900, lângă Lacul Mare, proprietarul Franz (Francisc) Grau amenajează *Staţiunea de Vilegiatură Valea Minerilor, Bányávélgy*, „băi și loc climateric”, director fondator fiind George Petrovici.

Ample lucrări de *amenajări pentru agrement și vilegiatură* au loc în 1911, 1926, 1937 și 1941. Din punct de vedere al valorificării potenţialului turistic, ţinutul dominat de habitatul orăviţean a fost inclus în proiecte numeroase, până la 1940 parte realizându-se, parte rămânând până azi doar frumoase promisiuni.

Grădina de Tir („Schützengarten”) are destinaţii sportive, culturale dar și de recreere, (În parcul donat de arhitectul Ioan Bibel la *1872*, s-au amenajat un salon, o „cuglărie”, un amfiteatru natural pentru spectacole în aer liber, o sală pentru spectacole, toamna și iarna. Această „*Schützengarten*”, „*Grădina deTir*” devine sub președinţia lui Aurel Maniu „centru sportiv şi cultural.”) Din 1872,la 1878 primele amenajamente de la Marila vor să dea locului statutul de staţiune climaterică, în 1888 se inaugurează o „Naturheilbad” în Oraviţa,

În 1893 se deschide investiţia cu rol medical-climatic „Băile Kneipp”. Situat în Oraviţa Montană, stabilimentul recreativ al protipendadei locale, a fost creat în jurul izvorului din preajma sediului Direcţiei Montanistice Oraviţa. Aflat pe un teren căruia încă din secolul XVIII Griselini îi găsea o componenţă argiloasă, de „turmalină neagră și mică în care se zăresc grăunţe

https://biblioteca-digitala.ro

de feldspat", izvorul atrăsese atenţia şi înainte de amenajările din 1886–1889, ca un specific al pânzei de apă subterană din zonă. Caracterizată de o mineralizare cifrată între 170–290 mg./l, coroborată cu dezvoltarea zooplanctonului, ea aparţine zonei de sedimentare ale calcarelor jurasice şi cretacicului inferior. De altfel, încă din 1834, „farmacopeea" austriacă la care colaboraseră pe baza experienţei din teritoriile coroanei farmacişti itineranţi dintre cei ce au atins în cercetările lor spaţiul bănăţean, insera „*aquafontano*" („*BrunnenWasser*") ca un amendament propice la stările de vomă. Faima băilor motivează de ce, între alţii, în august 1906 au venit la tratament Iosif d'Ester, directorul Şcolii Maicilor Anglicane din Bucureşti şi confesorul regelui Carol I al României, profesorul Carol Fischer de la Liceul „Gheorghe Lazăr".

Sistemul curativ avea la Oraviţa, ca resursă, apa mineralizată provenind din izvoarele de la Tâlva Mică şi de sub Simion (899 m) dar şi un al treilea, de la Porcaru-Rolu Nou (988 m), captate într-o aducţiune de sinteză în incinta fostei băi comunale orăviţene.Aurel Maniu a amenajat şi un drum de cură naturistă, „*Kneippweg*", între Oraviţa şi Marila, prin pădurile de brad, pin negru, fag din preajma Oraviţei.

La *30 iulie 1893* are loc *Adunarea Generală a asociaţiei Societatea Carpatină Turistică Ardeleană E. K. E.*, secţia Caraş-Oraviţa, având ca preşedinte pe avocatul Pavel Fitz, iar ca vicepreşedinte pe procurorul general al Curţii de Apel din Timişoara, Alexiu Gojdu. Ea organiza descinderi ale membrilor săi în pitorescul ţinutului. După Marea Unire, *Asociaţia de Turism „Banatul"* Oraviţa are în conducerea ei şi o feminină, pe Brigitte Hedbawny, cu fetiţa ei de 8 ani.

În 1929 Sim. Sam. Moldovan participă cu informaţii, date statistice la redactarea lucrării „Călăuza Societăţii Sud-Carpatine" şi ajută financiar excursia de o zi pe Muntele Simion – Înălţimea (Dealul) Sperl – Izvorul din Vale, o activitate care are un timp de 5 ore. În 18 februarie 1934, filiala Asociaţiei Carpatine Transilvane din Oraviţa a avut pe ordinea de zi a şedinţei sale o informare în legătură cu reuniunea de la Cluj, urmând conferinţa despre turism a dr. I. Tulogay apoi o conferinţă despre trasee transilvane şi bănăţene, prezentată de dr. Ernest Balogh. Aceeaşi societate a organizat în 19 mai 1934 un „autotur", vizitând noul ştrand din Sasca Română şi Nera şi Comarnicul. În 27–28 mai, acelaşi an, au făcut o excursie pe Dunăre, apoi la Herculane. Casierul asociaţiei era V. Gruber, cel care difuza în zonă publicaţia „Erdelyi".

La 21 iulie 1900, aminteam mai sus că se deschide staţiunea „Valea Minierilor" („Banyavőlgy") iar în 1911 intră în activitate filiala orăviţeană a lui „Wander-und Turistenverein" („Asociaţia de Drumeţii şi Turism").

După 1918, „Societatea Română de Hidrologie şi Climatologie" înfiinţată la Bucureşti, în 1922, prin efortul lui N. Viorel şi A. Teohari, a avut prin specialiştii ei un număr de descinderi în Oraviţa şi în zonă. În primăvara lui 1922 o echipă face măsurători în vederea re-clasificării celor două lacuri din cartierul Forviz. A fost atunci prezent la Oraviţa şi George Vâlsan.

În vara anului 1926 s-au luat probe din apa termală (termo-minerală) a ştrandului Ciclova-Montană, alimentat de un izvor care iese din vechea galerie romană de exploatare a aurului. În 1931, societatea căuta un sediu pentru o staţie meteorologică, iar în 1936 a venit în Oraviţa Ion Simionescu, la invitaţia profesorului Dionisie Iana, realizând împreună deplasări la cariera de la Măidan, pe Muntele Simion, pe Culmea Rolului şi la Marila.

În 1933 se fac primele amenajamente în pădurea de pe Valea Mare (la „Izvorul Rece"), cu un mic laborator de măsurători meteo, dezafectat ulterior, în 1941. În acel an, studenţii şi profesorii Facultăţii de Geologie-Geografie din Bucureşti şi din Cluj organizează excursii de documentare în Oraviţa şi în Valea Cărașului.[5]

Așadar, trecutul istoric are aici, argumentele unor noi puncte de plecare pentru valorificarea potențialului cultural-turistic în Oravița și în Țara Carașului. Totul depinde de modul în care vom ști să ne desprindem din inerția teoretizărilor fără orizont și vom trece la concretizările firești.

https://biblioteca-digitala.ro

NOTE:

1. *Enciclopedia României*, II, 1938, p. 115; M. GRIGORE, *Caracterizarea morfogenetică a regiunii montane din jumătatea de est a Banatului,* în „Realizări în geografia României", Bucureşti, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1973, p. 100–110; A. E. PETEANU, *Banatul pitoresc. Impresii și reflecții, I,* Lugoj, Tipografia Corvin, Lugoj, 1940, 55 p., *passim.*
2 N.IORGA, *Privelişti bănăţene,* în „Revista Fundaţiilor Regale", VII, nr. 11, 1 noiembrie 1939;Idem, *Istoria românilor prin călători,* p. 649–651, p. 617, p. 651–652, p. 557, p. 631, p. 424 şi p. 522;N. DOBRESCU, *Câteva date istorice privitoare la Banat şi Românii bănăţeni*, în „Transilvania", XXXVI, nr. 1, ianuarie-februarie, 1905
3. SIM. SAM. MOLDOVAN, *Judeţul Caraş şi oraşul Oraviţa*, Oraviţa, Tipografia J. Kaden, 2–3 iunie 1933, p. 14;SIM. SAM. MOLDOVAN, *Oraviţa de altădată şi teatrul cel mai vechiu din România,* Oraviţa, Tipografiile Orăviţene Felix Weiss (fosta C. Kehrer, fondată 1863), Progresul (fondată 1907), Iosif Kaden (fosta C. Wunder, fondată 1868), 1938, *passim*; *Pharmacopoea austriaca*, editioquarta emendata, Vindobonae, TypisCaes. Reg. Aulae et Status Typographiae, 1834, p. 6; *Monografia oraşului Oraviţa,* manuscris, 1940, realizată de profesorii şi elevele Gimnaziului de Fete „Regina Maria", Oraviţa; D. HAUFE, *Despre semnificaţia istorică şi demografică a Banatului*, în „Revista Institutului Social Banat-Crişana", IV, nr. 14, 1936, p. 51–54
4. *Caraş-Severin, monografie,* Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1981, p. 15–17; M. BIZEREA, *Cadrul natural şi social al Banatului,* în „Aspecte din flora şi fauna Banatului", ediţia a II-a, Timişoara, 1973, p. 8–24; V. LEU, *Muntele*, în „Orizont", XV, nr. 7 (1450), 22 iulie 2003, p. 15; GR. BUGARIN, *Munţii Banatului,* în „Enciclopedia Turismului Românesc", II, 1935, p. 105; A. CUCU, *Harta comparativă a Daciei, după coordonatele geografice ale lui Ptolemeu şi studiul ei,* Timişoara, 1929, 14 p., *passim;* M. GRIGORE*, Caracterizarea morfogenetică a regiunii montane din jumătatea de est a Banatului,* în volumul *Realizări în geografia României,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973, p. 99–112; E. MOLNAR, *Aşezările de cea mai mare altitudine din Banat,* în „Buletinul Universităţii Babeş-Bolyai. Seria Ştiintele Naturale", I, nr. 1–2, 1957; G. VERGEZ-TRICOM, *Les types d'habitat dans le Banat roumaine,* în „Mélanges de l'Institut Français en Roumanie", Bucureşti, 1928; I. SIMIONESCU, *Ţinutul dealurilor*, capitolul V din volumul I. SIMIONESCU, *Tinere, cunoaşte-ţi Ţara*, ediţia a III-a, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1939, p. 27; J. BLACHE, *L'homme et la Montagne*, Paris, 1933, p. 21–39 şi p. 42–50; V. BIROU, *Oameni şi locuri din Căraş,* Timişoara, Editura Astrei Bănăţene, 1940, p. 5; GH. RUNCAN, *Muntele Semenic*, prefaţă de I. Băiaş, Oraviţa, Tipografia Românească „L. Ţunea s.a.", p. 7–9; M. GRIGORE, *Munţii Semenic. Ghid turistic*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, p. 7; Idem, *Munţii Semenic. Potenţialul reliefului,* Bucureşti, Editura Academiei, 1981, *passim;*C. OVIDIU, *Mediul geografic al judeţului Caraş-Severin,* în „Ţară de Dor", IX, nr. 5 (35), 2002, p. 19; S. TRUŢI, *Rolul monumentelor naturii din Banat în dezvoltarea turismului,* în volumul *Geografia Banatului,* Timişoara, 1976, p. 173–176;N. SCHMIDT, V. GLĂVAN, *Posibilităţi de valorificare turistică în sudul Banatului,* în volumul *Lucrările celui de-al II-lea Colocviu Naţional de Geografia Turismului,* Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1975, p. 263–267; O. RĂUŢ, *Frumuseţile Văii Caraşului,* în „Lecturi geografice", I, 1967, p. 141–145;M. OLARU, *Unele aspecte privind circulaţia turistică şi posibilităţile de valorificare a potenţialului turistic din partea de sud-vest a ţării,* în „Buletin Ştiinţific Studenţesc", 1977, p. 245–254
45. V. SENCU, *Văile de doline din carstul munţilor Banatului,* în „Studii şi Cercetări de Geologie, Geofizică şi Geografie", seria Geografie, tom XVII, nr. 2, 1970, p. 177–186; I. POVARĂ, N. SCHMIDT, A. PETCU, *Obsérvations morphospéologiques éffèctuées dans la zone située entre Oraviţa et Ciclova Montană (Banat),* în „Livre du Centenaire Emile G. Racovitza, 1868–1968", Bucarest, 1970, p. 621–626; A. PETEANU, *Pe Valea Caraşului,* în „Enciclopedia Turistică Română", IX, 1942, p. 103–108;. Informaţii utile şi la academicianul, originar din Iertof, un sat de lângă Oraviţa,
5. Importante sunt aplicaţiile şi studiile locale,precum acelea ale lui C. CREŢU, *Excursie botanică pe Valea Oraviţei*, în „Ţară de Dor", XI, nr. 2 (41), 2004, p. 13; *Valea Ciclovei,* în „Foaia Oraviţei", XIV, nr. 67, 2003, p. 5; *Prin Caraşova la Izbucul Caraşului*, în „Foaia Oraviţei", XIII, nr. 63, 2003,p. 8; *Parcuri şi Rezervaţii naturale din Banat. Parcul naţional Cheile Nerei-Beuşniţa*, în „Ţară de Dor", nr. 2 (29), 2001, p. 16–17; I. GH. CHIRAN, *Oraviţa, Ciclova Montană, Avenele de la Muierea Moartă, Mănăstirea Călugăra*, în „Teiul", I, nr. 2, 1 iunie 1998,p.2;*Traseul Oraviţa – Mănăstirea Călugăra – Peştera Sfânta Elena,* Oraviţa, în „Teiul", I, nr. 4–5, 15–22, iunie 1998, p. 4; A. PETCUŢ, *Coşava – părticică din existenţa noastră,* în „Cântecul Vârstelor", VI, nr. 2 (13), mai 2003, p. 11; A. ŞĂRĂMĂT, *Munţii Aninei,* în „Foaia Oraviţei", VII, nr. 50, octombrie 1996, p. 4; E. POLGAR, *Rezervaţia Naturală Valea Ciclovei – Ilidia,* în „Foaia Oraviţei", VI, nr. 45, mai 1995, p. 4 şi „Foaia Oraviţei", VII, nr. 47, ianuarie 1996, p. 4; M. MOŞOARCĂ, *Geologia zonei Oraviţa*, în „Foaia Oraviţei", XIII, nr. 63, 2003, p. 4; A. CHERECHEŞ, *Relieful peisajului orăviţean*, în „Foaia Oraviţei", XIII, nr. 62, 2002, p. 4;

https://biblioteca-digitala.ro

O CĂLĂTORIE DE POVESTE PE DRUMURILE ROMANE DIN BANAT

Gheorghe Popovici
Universitatea „Eftimie Murgu" din Reșița

„Istoria este facla trecutului
pusă în întunericul prezentului
ca să lumineze viitorul."
[Adaptare de P.G. după Moisi A., 1934]

Abstract: In this papers are presented the result of the study regarding the need of knowing the Banat's history from the Roman period (106–271) in order to develop the cultural-historical tourism in Mountainous Banat. The touristic product proposed by us is Roman road in Banat, which comprises three touristic routs: Imperial Road I **Lederata – Tibiscum:** *Lederata (at the confluence of the Caraş into the Danube,in Serbia) – Arcidava (Vărădia) Centum Putea (Surduc) – Bersobis (Berzovia) – Aizizis (Ezeriş-Fârliug) Caput Bubalis (Păltiniş- Banat) – Tibiscum (Jupa-Caransebeş);* Imperial Road II **Dierna – Tibiscum:** *Dierna (Orşova) – Ad Mediam (Hercule's Bath) – Praetorium (Mehadia) Ad Pannonios (Domaşnea-Teregova) – Gaganis (Armeniș) – Masclianis (Slatina Timiş –Bucoşniţa) – Tibiscum (Jupa – Caransebeş);* Imperial Road III **Tibiscum – Sarmizegetusa:** *Tibiscum (Jupa-Caransebeș) – Traianu (Iaz) Agmonia (Zăvoi) – Pons Augusti (Marga) Tapae (Bucova) – Sarmizegetusa Ulpia Traiana Augusta.* On each route are presented the main touristic objectives which can be seen and are grounded the proposal for rehabilitation of the historical artifacts as a sequence of scenes as those on Trajan's Column.
Keywords: History of Banat, ancient Banat, cultural-historical tourism, Roman roads, touristic product

1. Premise

Într-o perioadă în care omul secolului al XXI-lea este tot mai mult supus unor griji reale și virtuale, este necesar tot mai mult să ne întoarcem cu fața spre istorie și cultură. Cultura unui om, după reflexia lui E. Herriot, este *„ceea ce rămâne după ce ai uitat totul"*.[1] Ea este urmarea unei educații bine făcute nu doar acasă, nici măcar la școală, ci întreaga viață. Una din modalitățile de întregire a culturii unui om în timpul vieții este călătoria în locuri pline de istorie, așa cum este și Banatul – ca destinație de turism cultural istoric. Pentru ca o călătorie să fie considerată turism cultural istoric este necesar să se îndeplinească 3 (trei) cerințe:

1) să aibă ca motivație dorința de cunoaștere a istoriei unui loc;

2) produsul turistic are o anumită semnificație cultural-istorică care creează curiozitate, satisfacție și mulțumire pentru vizitatori;

3) există un ghid care prin informațiile date spune vizitatorilor „povestea și istoria locului".

1 Popovici G., *Valorificarea produsului turistic cultural din Banatul Montan prin marketing electronic,* UVT, Timișoara, 2007, pag.115.

https://biblioteca-digitala.ro

Drumurile romane din Banat pot deveni cu adevărat o atracţie turistică autentică pentru vizitatorii români sau străini dacă este cunoscută istoria Banatului în perioada stăpânirii romane (101–271 d.Ch.)

2. Argumentele lucrării

Banatul este un teritoriu plin de farmec natural, dar și de istorie. Povestea istoriei Banatului cuprinde zece perioade distincte și șapte stăpâniri, dintre care cea romană a fost timp de aproape 165 ani (106–271 d. Ch.). Tot în Banat a trăit primul om modern din Europa, în urmă cu 40 000 de ani. Sunt mărturie fragmentele de mandibulă și craniu (Ion și Vasile) descoperite în anul 2002, în Peștera cu Oase de pe Valea Minișului, în apropiere de Anina.

Banatul istoric este „ţara dintre râuri", fiind delimitat la nord de Mureş, la vest de Tisa, la sud de Dunăre, iar la răsărit de râul Cerna și lanţul de munţi (Munţii Godeanu și Munţii Ţarcu) care trece prin vârful Gugu (2291 m) și se închide la Porţile de Fier ale Transilvaniei din Munţii Retezat. Regiunea se întinde pe o suprafaţă de 28 526 kmp, un spaţiu comparabil cu al Belgiei, din care, astăzi, două treimi (18 966 kmp) aparţin României, o treime, cea vestică, Serbiei (9 276 kmp), și un mic colţ din jurul orașului Szeged, este în Ungaria (284 kmp).

Banatul Montan se identifică, în cea mai mare parte, cu judeţul Caraș-Severin, fiind „între-git" cu zona Orșova – Cazanele Dunării din judeţul Mehedinţi, având o suprafaţă de 9 015 kmp și o populaţie de 292 850 locuitori, 9 orașe și 72 de comune.

Judeţul Caraș-Severin este situat în partea de sud-vest a României, învecinându-se cu Serbia (la sud-vest) și judeţele Timiş, Hunedoara, Gorj și Mehedinţi. Cu o suprafaţă de 8520 km^2 și o populaţie de 274 277 locuitori (2011), 8 orașe și 69 de comune, Caraș-Severinul face parte din Regiunea de Vest a României, alături de judeţele Timiș, Arad și Hunedoara.

Banatul antic, delimitat de cele patru râuri (Mureş, Tisa, Dunăre și Cerna) și lanţul de munţi din Carpaţii (Ţarcu – Godeanu) închis de Porţile de Fier ale Transilvaniei, este primul teritoriu din Dacia cucerit de romani și ultimul din care au plecat după anul 271.

„Toate drumurile duc la Roma" este vorba de cugetare cu mult adevăr pentru perioada de înflorire romană. Pe oriunde au învins, romanii au căutat să lege provinciile cucerite cu Roma prin drumuri militare și comerciale pe care aduceau din inima imperiului cultura și civilizaţia latină, reușind să facă din regiuni sălbatice ţinuturi înfloritoare, pline de castre romane și cetăţi despre care Banatul Montan oferă turiștilor cele mai frumoase dovezi.

Totodată, *„în ţinuturile pe care le-au cucerit, romanii au și locuit"; coloniștii aventurieri își schimbau bucuroși vetrele vechi cu ţările nou cucerite, pentru că așa urmăreau să-și înlesnească traiul, ducând acolo o viaţă mai tihnită.* **(Simu T., 1924).**

După cele două războaie cu dacii (101 –102 și 105–106 d. Hr.), împăratul Traian așează în Dacia o mulţime de coloniști din Illiria și Pannonia care, contopindu-se îndeosebi cu femeile dacice, au transformat provincia înzestrată de la natură cu toate bogăţiile în „Dacia Felix" – o provincie roditoare în care era „raiul pe pământ". Așa s-a petrecut și-n Banat, unde se pot vedea și astăzi vestigii trainice.

Aproape întreaga zonă a Banatului Montan fost strânsă ca într-un cleşte prin centura de drumuri romane militare construite în timpul celor două războaie dintre daci și romani. De la Dunăre, s-au deschis cele două drumuri: un drum de la **Lederata** (Ram-Baziaș), la apus, și altul de la **Dierna** (Orșova), la răsărit. Răscrucea drumurilor era **Tibiscum** (Caransebeș-Jupa), de unde se continua pe cel de-al treilea drum, care ducea pe Valea Bistrei până la noua capitală a provinciei – **Sarmizegetusa Ulpia Traiana Augusta.**

„Orice drum începe cu primul pas" spune un proverb vechi și reprezintă totodată un îndemn

https://biblioteca-digitala.ro

pentru turiștii care vin în România. Venind în Banat, călătorii vor căuta urmele pașilor romanilor în siturile arheologice, vestigiile villae rusticae, valurile și ruinele castrelor romane, pe care le vor întâlni în cale pe cele trei mari drumuri imperiale romane din Banat:

Drumul Imperial I Lederata – Tibiscum:
Lederata (la vărsarea Carașului în Dunăre, in Serbia) – Arcidava (Vărădia)
Centum Putea (Surduc)-Bersobis (Berzovia)–Aizizis (Ezeriș-Fârliug)
Caput Bubalis (Păltiniș – Banat) – Tibiscum (Jupa-Caransebeș)

Drumul Imperial II Dierna – Tibiscum:
Dierna (Orșova) – Ad Mediam (Băile Herculane) – Praetorium (Mehadia)
Ad Pannonios (Domașnea-Teregova) –Gaganis (Armeniș) –
Masclianis (Slatina Timiș –Bucoșnița) – Tibiscum (Jupa-Caransebeș)

Drumul Imperial III Tibiscum – Sarmizegetusa:
Tibiscum (Jupa-Caransebeș) – Traianu (Iaz)
Agmonia (Zăvoi) – Pons Augusti (Marga)
Tapae (Bucova) – Sarmizegetusa Ulpia Traiana Augusta

După cele două războaie (**101 – 102** și **105 – 106**), romanii, sub conducerea lui Traian, cuceresc Dacia și o transformă în provincie romană înfloritoare: Dacia Felix-*Dacia roditoare, fertilă,* parte care cuprindea Banatul, Oltenia și sud-vestul Transilvaniei.

Romanii stăpânesc Dacia **165** de ani, timp în care va avea loc plămădirea poporului român.

Pentru valorificarea bogăţiilor din solul și subsolul Banatului Montan, romanii au unit cele două drumuri principale prin drumuri de legătură secundare, precum cel de pe malul stâng al Dunării, de la Dierna (Orșova) la Lederata (Ram-Baziaș) sau cel care străbate Craina, Valea Almăjului și Valea Nerei până la Arcidava (Vărădia), în Valea Carașului. De-a lungul lor s-au ridicat așezări tip „villae rusticae" și castre romane, cum sunt **Villa rustica de la Căunița de Sus** (Gornea) și **Castrul roman de la Tarnița** (Pojejena).

Aproape întreaga zonă a Banatului Montan era strânsă ca într-un clește în centura de formă triunghiulară a castrelor romane, cu baza linia Dunării determinată de **Lederata** (Ram-Baziaș), la apus, și **Dierna** (Orșova), la răsărit. Vârful triunghiului era **Tibiscum** (Caransebeș-Jupa), de unde drumul ducea pe Valea Bistrei până la noua capitală a provinciei – **Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa**.

În goana lor după aur, mii de coloniști au venit din *„toată lumea romană"* (*toto orbe Romano,* zice cronicarul vremii) **(Djuvara, 2010).** Dacă în Munţii Apuseni, romanii extrăgeau aurul din subteran, în Banat, ei îl obţineau îndeosebi prin spălarea nisipului aurifer din albia râurilor Nera, Bârzava, Caraș și a celorlalte râuri ale Clisurii Dunării.

Pentru a supraveghea malurile Dunării și a păzi podul construit de Traian, în Dacia Ripensis, provincie ce acoperea teritoriul actual al Banatului, romanii au construit orașe conduse de un prefect, așa cum se cunoaște numele unuia dintre prefecţi, Marcus Papirus, din timpul împăratului Antonius Pius (138 – 161 d.Hr.). În vremea lui Septimiu Sever (193 – 211 d.Hr.), Dierna (Orșova) a primit rang de municipiu. Totodată, coloniștii romani au făcut comerţ cu sare cu dacii liberi din Crișana și Maramureș, care erau în afara Imperiului Roman, au cultivat viţă de vie și s-au amestecat cu populaţia indigenă.

La primele contacte cu băștinașii, romanii au avut surpriza să constate că se înţelegeau ca și cum ar vorbi aceeași limbă, ceea ce a ușurat comunicarea și întemeierea de familii mixte și proprietăţi și, totodată, a favorizat nașterea poporului român și a limbii române.

https://biblioteca-digitala.ro

Românii sunt urmaşii cu bune şi rele ai romanilor aventurieri şi ai frumoaselor femei dace.

Înflorirea şi belşugul provinciei Dacia Felix n-a durat însă prea mult, pentru că la hotarul imperiului şi-au făcut apariţia popoarele migratoare.

3. Miezul problemei

Călătoria pe cele trei drumuri imperiale romane se va realiza pe 3 (trei) trasee turistice tematice prezentate în figura 1:

Fig. 1. Harta drumurilor romane

Primul drum imperial roman **Lederata – Tibiscum** este *„chiar traseul urmat de Traian în prima campanie militară împotriva dacilor din anul 101. Acest traseu este cunoscut în singura informaţie păstrată la gramaticul Priscianus, după Dacicele lui Traian: ... inde Berzobim, deinde Aizi processimus (de acolo am înaintat spre Berzobis, iar apoi spre Aizis...). Columna lui Traian reprezintă foarte bine această etapă în scenele de început, de după trecerea Dunării, prin amenajările pe care armata romană le efectua pe măsura înintării în regatul dacic, până la bătălia de la Tapae (Scenele I-XVI)”.*[2]

Romanii conduşi de împăratul Traian trec Dunărea pe un pod de vase la **Lederata**, localitatea Ram în Serbia de astăzi, la gura râului Caraş. S-a continuat drumul pe o distanţă de 12 mile romane (1 milă = 1.48 km), care înseamnă 18 km, prin **Translederata** (Banatska Palanka, Serbia) până la castrul **Ponte-Fluvii**, de pe dealul din apropierea localităţi sârbeşti Grebenac. De aici, drumul o lua spre miază – noapte pe Valea Caraşului până la castrul roman **Arcidava** (Vărădia de astăzi), aflat tot la 12 mile (18 km) depărtare de Ponte-Fluvii.

[2] Benea D., *Istoria Banatului –Antichitatea,* Editura Academiei Române, Bucureşti, 2016, pag. 130.

https://biblioteca-digitala.ro

Călători pe „drumurile romane", turiştii îşi pot imagina întreg Banatul Montan împânzit de: castre romane, orașe civile romane, valuri romane, villae rusticae și mine romane. Așa sunt și așezările romane de pe malul stâng al Dunării de la **Bacunis** (Pojejena), **Mudava** (Moldova Veche) şi **Contra Novae** de la Căunița (Gornea-Sichevița).

Cum drumul roman Lederata –Tibiscum nu este încă uşor de străbătut, se propune ca această călătorie poate începe de la de la **Mudava** (Moldova Veche) și de aici pe drumul naţional DN 57 până la intersecţia din apropierea localităţii Grădinari cu drumul judeţean 573 care duce la Vărădia unde, la castrul roman **Arcidava**, se va face conexiunea cu vechiul drum roman. Traseul urmăreşte ca, din alba marmură patinată de vreme a altarelor votive şi din vestigiile rămase în pământ, fiecare turist să poată descifra și reconstitui, măcar parţial, sensul și ritmul vieţii în Banat, în timpul stăpânirii romane:

Primul pas pe **Drumurile Romanilor** este în zona turistică „Clisura Dunării" și, apoi, se va continua pe Valea Carașului și Valea Bârzavei, unde sunt urmele drumului **Lederata – Tibiscum.** Este primul drum roman pe care l-a străbătut împăratul Traian cu armata sa spre Sarmizegetusa, în primul război daco-roman (101–102 d.Hr.).

Traseul turistic nr. 1: Primul drum imperial al romanilor: **Lederata – Tibiscum:**

Lederata (Ram, Serbia) – Mudava (Moldova Veche)
Arcidava (Vărădia) – Centum Putea (Surduc)
Bersobis (Berzovia) – Aizizis (Ezeriș-Fârliug)
Caput Bubalis (Păltiniș – Banat) – Tibiscum (Jupa-Caransebeș)

Din portul **Mudava** (Moldova Veche) se face un scurt popas pe Clisura Dunării la 14 mile romane (1 milă = 1,48 km), altfel spus la 20 km de la intrarea în defileu, după Stânca Babacaia. În Depresiunea Sicheviţa-Liubcova se ajunge la Podul Păzăriște de la Căuniţa, unde se pot vedea urmele unei „villa rustica" – așezare romană rurală, în apropierea locului unde a fost castru roman Contra Novae, ale căror ruine sunt acum în apele Dunării.

Contra Novae (Gornea – Sicheviţa)

Vestigiile romane de la Căuniţa de Sus, **villa rustica,** şi cetatea romană din perioada târzie de tip *Castellum quadrilurgium***, Contra Novae,** de la Căuniţa de Jos, ambele în apropierea unor vechi așezări dacice de la Gornea, „*dovedesc că romanii au întocmit așezări noi de tip rural, au fost înălţate clădiri din piatră și cărămidă și cu încălzire de tip „hippocaust*". (Dragomir I., 2003).

Astăzi, cetatea este acoperită de apele Dunării și se mai poate vedea doar **„villa rustica"** cu cele două cuptoare de ars cărămidă. O reconstituire a unui cuptor este expusă în Muzeul Banatului Montan din Reșiţa.

La **Muzeul sătesc din Gornea** se pot vedea: macheta cetăţii romane târzii, cărămizi cu ștampile romane ale *Legiunii a VII-a Claudia*, vase de ceramică romană lucrate manual, o cambestrie de aruncat săgeţi ale arcașilor din unitatea „*Equittas sagittari*" și îndeosebi **o inscripţie romană cu scriere cursivă** în limba latină care constituie **prima mărturie** la trecere de la scrierea pe „papirus" la scrierea pe „tabula cerata". Inscripția de la Gornea este un document-mărturie şi atât de important pentru istoria formării limbii române (Figura 2).

În colecţia de etnografie se pot admira costumele populare pentru femei şi bărbaţi, bine conservate încă din secolul al XIX-lea. Sunt unice și deosebite „amintirile din epoca de lemn": războiul de ţesut, leagăne de transportat copiii în spate, strung de lemn pentru confecţionarea butucilor de la roţile de căruţe, vechi de aproape 100 de ani, un ulcior realizat dintr-o singură bucată din lemn de nuc, cârja cu scaun numită „iada" – un baston de păstor cu scaun confecţionat dintr-un singur trunchi de crengi.

https://biblioteca-digitala.ro

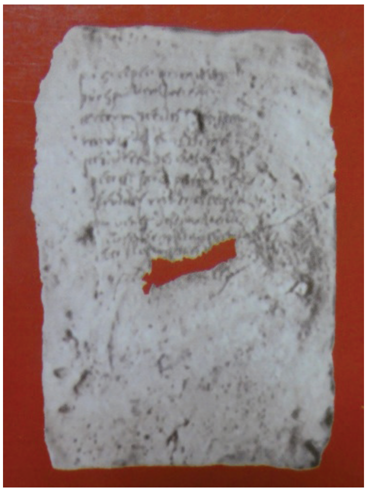

Inscripţie cu scriere romană

Villa rustica

Fig. 2. Inscriția și vila rustica de la Gornea-Sichevița

După popasul de la Villa Rustica și la Muzeul sătesc din Gornea, se pot vizita: Mănăstirea „Intrarea în biserică a Maicii Domnului" din Gornea și Ansamblu de mori cu ciutură și butoni de pe Valea Cameniţei.

Călătoria continuă pe același drum de întoarcere către Moldova Nouă prin îngustarea Coronini-Alibeg, unde drumul este săpat în stâncă. La primul izvor de la marginea drumului se ajunge la **Peştera Gaura cu muscă**. Accesul la peşteră este uşor de la izvorul de lângă drum pe o potecă până la gura de intrare a peșterii, care se află numai la 50 m de șosea. Din peșteră se deschide o priveliște minunată asupra Văii Dunării ca printr-un binoclu de piatră îndreptat spre Serbia. În acest loc mulţi tineri au avut „Aripile frânte".

De aici, după numai 500 m se ajunge la **Stânca Babacai,** supravegheată de pe malul românesc de **Cetatea medievală „Sf. Ladislau",** numită popular „Culă", și de pe malul sârbesc de **Cetatea Golumbac.**

La „Culă" se ajunge pe cărarea pietruită de la Campusul de Vară a Universităţii „Eftimie Murgu" din Reşiţa**,** de la Coronini. La Pensiunea „Campus UEMR" de turism se poate face un scurt popas pentru a avea cea mai odihnitoare vedere a Dunării, a cărei apă numai aici bate unic în culoarea galben-verzui – „Frumoasa Dunăre galbenă", așa cum a numit-o Jules Verne. Un loc numai bun pentru o tabără de vară, de pictură sau sculptură.

De la Coronini la portul Moldova Veche se parcurg încă 7 km. La intrarea în Moldova Veche, din drumul principal se desprinde o ramificaţie spre dreapta și, după 4 km, se poate ajunge la Moldova Nouă – centru minier de neferoase din vremea romanilor și până astăzi. Drumul roman comercial din trecut continua spre Sasca Montană prin Rezervaţia Valea Mare, ce se întinde pe 400 ha cu specii de floră și faună submediteraneană.

La Sasca Montană, drumul roman comercial peste Dealul Gheorghe se intersectează cu drumul comercial care vine din drumul roman principal Dierna – Tibiscum și străbate Craina, Valea Almăjului și Valea Nerei. De la Sasca Montană drumul roman auxiliar continuă pe Valea Carașului până la Arcidava (Vărădia).

Portul de la Moldova Veche este așezat pe fosta cetate dacică **Mudava,** și apoi transformată în castru roman.

https://biblioteca-digitala.ro

Mudava (Moldova Veche)

Castrul roman de odinioară a fost construit pe vechea **Mudava** dacică. Este locul unde Dunărea își desface cursul în două braţe, formând „Ostrovul lui Decebal", iar pe vremea romanilor se înălţa un puternic castru roman.

Astăzi, edificiul portului și vama sunt clădite pe ruinele fostei fortăreţe. Locul a fost stabilit de istoricul Leonard Bohm, în vara anului 1879, când apa Dunării a scăzut și s-a putut face o examinare minuţioasă a ruinelor castrului. În apropierea vechilor mine, în anul 1850, un proprietar de mine a găsit lămpi de origine romană și table cu inscripţii romane. Toate acestea evidenţiază îndeajuns că Moldova Nouă, pe vremea romanilor, a fost un însemnat centru minier, exploatându-se în ocnele romane, pe lângă fier și aramă, chiar argint și aur.

Tot pe ruinele cetăţii dacice Mudava a fost în evul mediu o cetate, care dispare însă în secolul al XV-lea, după desele incursiuni ale turcilor.

După aproape 5 km de mers din port spre Munţii Locvei se ajunge în localitatea Pojejena.

Bacunis (Pojejena)

La Pojejena a fost un castru roman și un turn de strajă situat pe marginea terenului de inundaţie al Dunării. Astăzi, ruinele castrului roman **Bacunis** (Pojejena) sunt acoperite de apele Lacului de acumulare Porţile de Fier. Se poate face însă un inedit popas la noul **Complex Turistic Pojejena,** de la malul Dunării, la care se ajunge după 500 m, pe drumul spre Socol și Baziaș.

Revenind la drumul principal DN 57 se continuă călătoria spre Oraviţa, trecând Munţii Locvei prin mijlocul pădurilor de fag și stejar. De la podul din Valea Radimnei se urcă 7 km în serpentine până la popasul din vârful Piatra Albă, după care se coboară tot 7 km pe alte spectaculoase serpentine „în ac de păr" până la podul de peste Nera de la Naidăș.

După 35 km de la Moldova Nouă (portul Moldova Veche), se trece pe lângă punctul de frontieră cu Serbia de la Naidăș. Parcurgând încă 21 km se ajunge la Oraviţa, un alt important centru minier roman cu urme ale „aurăritului".

Tentaţia de a vizita atât de mult căutatele obiective turistice din Oraviţa nu poate fi oprită; de la prima gară până la primul teatru din România, totul atrage ca un magnet. În căutarea drumului romanilor pe Valea Carașului, călătoria va continua spre Grădinari. Cotind spre stânga din șoseaua principală, la Greoni, se ia drumul pe secundar DJ 573, bine întreţinut, care duce la **Vărădia** unde sunt urmele castrului roman **Arcidava.**

Arcidava (Vărădia)

Vărădia este situată pe dreapta Carașului, la poalele dealului Chilii, lângă hotarul cu Serbia. Ea este una dintre cele mai vechi localităţi din Banat. În timpul statului dac aici a fost cetatea Arcidava, iar în timpul stăpânirii romane în Dacia, un castru roman. Acesta era la 12 mile romane (17 km) de Ponte – Fluvii (Zgrebenăţ – Serbia). Totodată, Arcidava a fost nodul de intersecţie a drumului militar Lederata –Tibiscum cu drumul roman comercial dinspre Ţara Almăjului.

Castrul roman era aproape de podul peste Caraș și de drumul ce duce la Greoni, în locul numit „Rovină". Cetatea era legată cu un coridor de un turn de strajă de pe dealul Chilii. Apropiindu-ne tot mai mult de vârful Dealul Chiliilor se zărește Biserica medievală din secolul al XII-lea, aparţinând Baronului Anton Baici de Vărădia. Aici a fost în trecut o bogată activitate spirituală, acum e una plină de mister. Lianele și pădurea deasă acoperă fostele grădini care erau pline de trandafiri. Treptele săpate în tuf calcaros (stâncă) erau calea de acces la capelă, astăzi sunt acoperite de arbori și mărăcini, iar în chiliile călugărilor de odinioară sălășluiesc liliecii. Când veţi vedea lespezile de piatră unicat în România, din apropierea bisericii, pe care trece umbra baronului, veţi simţi fiorii de teamă din apropierea vampirilor.

https://biblioteca-digitala.ro

Vărădia este un sat mediteranean, cu case dese și străzi înguste. La Vărădia s-a născut Paul Iorgovici (1764 –1808), unul din marii umaniști ai vremii. El a fost adeptul scrisului cu litere latine, pe care l-a folosit în operele lui.

Revenind în drumul principal DN 57 Oraviţa-Timişoara, se trece cu mașina pe terasele și lunca râului Caraș cu izvorul termal și după 5m se ajunge la Grădinari.

În Grădinari atrage atenţia călătorilor monumentala biserică ortodoxă și monumentul eroilor cu coloane în stil doric, din mijlocul localităţii.

Urcând dealul, drumul trece pe lângă un **turn de strajă** în stil roman, astfel că vizitarea lui este ușoară. *„De pe culmea dealului Cacova se deschide o priveliște de o rară frumuseţe, în zilele cu soare, asupra întregii văi a Carașului. Spre est apar pe fundalul cerului albastru munţii vineţii ai Aninei, spre sud smalţul multicolor al culturilor și luncilor, punctat pe alocuri de roșul acoperișurilor caselor din sate, spre vest apar unduioasele linii ale munţilor Vârșeţului."* [Bizerea M., 1971].

Mai departe, drumul coboară pe frumoasa vale a Cernovăţului, atingând localităţile Comorâște și Forotic, până la **Surducul Mare**, lângă care a fost castrul **Centum Putei.**

Centum Putei (Surducul Mare)

Castrul roman **Centum Putei** (Surducul Mare) era tot la 12 mile romane (17 km) de Arcidava (Vărădia). Aici s-au găsit în 1882 urme ale castrului roman de forma preferată de romani, cea dreptunghiulară, în locul numit de localnici „Rovină". În mai multe rânduri, aici s-au găsit vase de lut, monede și cărămizi cu pecetea Legiunii a IV-a, Flavia Felix. Castrele, ca și drumurile și valurile, erau construcţii militare, ridicate pretutindeni pe unde zburase „acvila romană". Castrele romane aveau ziduri puternice și lungi până la 200 m. Ele aveau patru porţi de ieșire construite în fiecare zid. Porţile și colţurile zidurilor erau întărite cu turnuri de apărare. În afara zidurilor, castrele erau împrejmuite, cu excepţia intrărilor de la porţi, cu șanţuri adânci de 3 până la 10 m, având o lăţime de 20–30 m, care în timp de asediu se umpleau cu apă.

Din drumul roman de 12 mile (17 km) dintre Centum Putei (Surducul Mare) și Bersobis (Berzovia), astăzi, se poate vedea o porţiune de 5 km în apropiere de Biniș.

Bersobis (Berzovia)

Veche fortăreaţă dacică, Bersobis a fost luată în stăpânire de Traian încă din primul război dintre daci și romani, devenind un important castru roman. Numele așezării este de origine dacă și înseamnă *„Cetatea fetei"*. Legenda spune că în timpul războiului lui Traian contra lui Decebal, aici a stat sora lui Decebal. În Bersovis a fost cantonată Legiunea a IV-a Flavia Felix, a cărei ștampilă apare pe cărămizile clădirilor din castru. După ce Dacia devine provincie romană, castrul militar Bersobis devine municipium. Orașul roman a luat un puternic avânt comercial, deoarece aici s-au încrucișat drumurile de la Arcidava (Vărădia) și Mudava (Moldova Veche).

Pe lângă drumurile principale, romanii au construit și drumuri laterale. Un drum roman comercial pornea de la **Mudava** (Moldova Veche) și trecea prin centrele miniere romane de la Moldova Nouă la Sasca, iar de aici la Ciclova și Oraviţa, se continua prin Maidan, Dognecea și Bocșa și se termina la Bersobis (Berzovia).

Cetatea Berzobis (Berzovis) a fost construită acolo unde munţii se pierd în șes, la răscruce de drumuri, devenind astfel un centru nu numai strategic, ci și comercial. Localitatea este așezată chiar pe locul vechiului castru roman și în apropiere se vede bine valul cetăţii pe „drumul Erinii" sau drumul furii și urmele caselor zidite după modelul celor din Pompei.

Drumul roman a continuat încă 12 mile (17 km) până la următorul castru roman Azizis ale cărui urme s-au găsit la Fârliug și Ezeriș.

https://biblioteca-digitala.ro

Azizis (Fârliug-Ezeriş)

De la Berzovia, călătoria poate continua pe vechiul drum roman, acum asfaltat, care trece prin Ramna, Valeapai, Duleu, Valea Mare și se ajunge la Fârliug. Sunt două păreri ale arheologilor asupra locului unde a fost castrul roman Azizis. Una îl plasează în hotarul localităţii Fârliug, alta pe dealul din apropierea localităţii Ezeriş, unde s-a descoperit temelia unei construcţii romane. Până când arheologii se vor pronunţa, ca turişti încercaţi să pronunţaţi cele două denumiri una după alta: Azizis – Ezeriș. Aici poate fi cheia răspunsului adevărat.

Călătoria poate continua până la Soceni, unde se intră pe șoseaua Reşiţa-Caransebeş. După localitatea Soceni, la 2 km se află **Mănăstirea „Acoperământul Maicii Domnului"**, loc de credinţă ortodoxă. La jumătatea drumului dintre Reşiţa şi Caransebeş se ajunge la localitatea Brebu, loc al cărui nume arată că în trecut aici se găseau castori, animale rozătoare cu blană scumpă, astăzi atât de rare în zonă. Un drum se desprinde de la Brebu spre Zorlenţul Mare (5 km), localitate cunoscută pentru aromata răchie de Banat. Se urcă dealul cu livezi de cireși până la intersecţia cu drumul spre Delinești și Valea Denii. În popasul de la răscruce, în lunile mai şi iunie, veţi găsi cele mai gustoase și aromate cireșe din Banat.

Caput-Bubalis (Păltiniș-Banat)

Drumul duce în serpentine frumoase spre castrul roman **Caput-Bubalis**, din apropierea Păltinişului. Vechiul nume al satului a fost Valea Boului, traducerea în limba română a cuvântului latin Caput bubalis. Cetatea romană sub formă pătrată a servit drept punct de sprijin în ofensiva romanilor spre **Tibiscum.**

Traseul turistic nr. 2: Al doilea drum imperial al romanilor: **Dierna – Tibiscum:**

Dierna (Orșova) – Ad Mediam (Băile Herculane) – Praetorium (Mehadia)
Ad Pannonios (Domașnea-Teregova) – Gaganis (Armeniș)
Masclianis (Slatina Timiș –Bucoșnița) – Tibiscum (Jupa-Caransebeș)

În zona turistică „Băile Herculane" a Banatului Montan se poate călători pe cel de-al doilea drum imperial roman: **Dierna –Tibiscum.**

> „Ca pretutindeni în imperiu, romanii au construit drumuri militare și comerciale solide, netede și largi, iar de-a lungul lor, la anumite distanţe se ridicau pentru călători lăcașuri de repaus, unde se schimbau trăgătorii. Unde poziţia topografică îngăduia se construiau turnuri de strajă, care aveau menirea să supravegheze nu numai drumurile, dar și să observe orice încălcare străină." (Simu T., 1924).

În războaiele dacice, legiunile romane erau însoţite de specialiștii în lucrări genistice și de topometrie care, îndată ce au trecut fluviul, aveau ca misiune să facă ridicări topografice şi, acolo unde erau aşezări dacice mai importante, au fost ridicate **castre romane**. Peste tot, romanii căutau să utilizeze și nu să distrugă ceea ce găseau de folos pentru cucerirea și stăpânirea Daciei. Așa s-au construit, după cucerirea Daciei, oraşele romane şi villa rustica pe tot teritoriul Banatului.

Călătoria poate începe fie din **Orşova,** de la Ostrovul Dunării, unde se poate vedea locul prin care, în primul război daco-roman (101–102), romanii au trecut Dunărea pe podul de vase, fie de la **Drobeta Turnu Severin**, de lângă vestigiile Podului lui Apollodor din Damasc, pe unde romanii au trecut Dunărea în cel de-al doilea război daco-roman (105–106).

Drobeta *(Turnu Severin)* este locul unde se poate vedea capul de pod din construcţia **Podului lui Traian**. O adevărată operă pentru acea vreme, podul avea 1135 m lungime, 15 m lăţime şi se sprijinea pe 20 de piloni.

https://biblioteca-digitala.ro

„După prima expediţie în Dacia împotriva dacilor, din anii 101–102, Traian a fost cel care a amenajat primul port naval la Drobeta, a săpat primul canal navigabil al Dunării ce a străbătut colţii de stâncă de la Porţile de Fier." (Costencu M., 2006). Drobeta a primit titlul de *municipium* în anul 124 d.Hr., cu prilejul vizitei împăratului Hadrian în Dacia romană.

De la Drobeta Turnu Severin se ajunge la Dierna (Orșova de astăzi) după parcurgerea celor 17 mile romane (25 km). Din Ostrovul Orșovei vechi călătoria se abate din drum spre **Cazanele Dunării** pentru a vedea prima dată cele două mărturii despre strămoșii daci și romani: Statuia lui Decebal și Tabula Traiana.

Cele două „sculpturi în stâncă" stau aproape față în față, una pe malul românesc, cealaltă pe malul sârbesc, fiind despărțite Dunăre, fluviu care a stat ca hotar dintotdeauna între daci și romani.

Statuia lui Decebal este cea mai mare sculptură în piatră din Europa, înaltă de 40,45 m și lată de 25 m. Totodată, este a șasea statuie din lume ca înălţime după: Statuia lui Buddha din Japonia (120 m), Statuia lui Guanyn din China (108 m), Statuia Rodina din Ucraina (102 m), Statuia lui Petru cel Mare din Rusia (98 m) și Statuia Libertății din SUA (93 m).

Ideea a fost sugerată de sculpturile gigant ale celor patru preşedinţi americani dăltuite în munţii Rushmore (SUA). De pe vapor sau din drumul Clisurii, Statuia lui Decebal impresionează prin dimensiunile lucrării. Ea este cu 8 m mai înaltă decât statuia lui Iisus de la Rio de Janeiro și cu 10 m mai mare decât Colosul din Rhodos, legendarul monument grecesc și una din cele 7 minuni ale lumii antice. Chipul regelui Decebal se aseamănă cu cel reprezentat în scena a XXIV-a de pe Columna de la Roma. Numai nasul statuii are aproape 7 m lungime și 4 m lăţime.

Dacă se face raportul între lungimea și înălţimea statuii, se va descoperi „secretul" dăltuirii acesteia, dat de numărul divin φ = **1.618,** prin care se obţine „secţiunea de aur" în marile sculpturi ale lumii.

La Statuia lui Decebal au lucrat 12 sculptori-alpiniști, conduși de sculptorul român Florin Cotarcea, originar din Orșova, care a adus unele modificări la proiectul statuii realizat de sculptorul italian Mareo Galeotii di Pietrasanta. Sculptura în piatră s-a realizat în zece ani, în perioada 1994–2004. La început s-a făcut defrișarea zonei și pregătirea stâncii, apoi au fost transportate materialele de lucru cu barca până la baza stâncii și de aici s-au dus cu rucsacul în spate pe frânghii. Piatra s-a lăsat greu prelucrată, necesitând mult efort fizic și mai ales minte inteligentă. Așa s-a întâmplat în ziua când o placă de 8 tone de stâncă s-a fisurat și era pericolul prăbușirii ei. Atunci s-a decis dinamitarea „nasului" și remodelarea lui pe o armătură de fier-beton.

Statuia lui Decebal în Golful Mraconia din Cazanele Mici ale Dunării se constituie ca o replică la „Tabula Traiana", situată la câteva sute de metri în aval, pe malul sârbesc.

Decebal, fiul lui Scorilo, a fost destinat să fie rege al dacilor în perioada 87 –106 d.Hr., când statul dac era ameninţat de pericolul roman. Teritoriul peste care a domnit Decebal era mai puţin întins decât cel al statului condus de Burebista, însă acoperea în mare parte limitele de astăzi ale României. El a condus dacii în luptele cu legiunile romane din anii 88–89, 101–102, 105–106 d.Hr. Despre calităţile regelui dac, sunt mărturie vorbele istoricului Dio Cassiu, care spunea:

„Era foarte priceput în planurile de război și iscusit în înfăptuirea lor, știind să aleagă prilejul de a-l ataca pe dușman și a se retrage la timp. Dibaci în a întinde curse, era un bun luptător și se pricepea să folosească izbând, dar și să iasă cu bine dintr-o înfrângere. Din această pricină, multă vreme a fost un dușman de temut pentru romani." (Meilă M., 2012). Dacii au avut un adevărat cult al Dunării. Înainte de a porni la luptă, *„ei beau apă din Danubius cu un anumit ritual ca într-o primitivă împărtășanie. Comuniunea cu apele fluviului le dădea încredere și putere."* (Meilă M., 2012).

https://biblioteca-digitala.ro

Cu toată vitejia dacilor, după cel de-al doilea război (105–106 d.Hr.) romanii au fost învingători. Învins de Traian, Decebal s-a sinucis pentru a nu cădea viu în mâinile duşmanului. Astfel, urmăritorii lui, călăreţii romani conduși de Tiberius Claudius Maximus, au ajuns prea târziu și nu au mai avut ce captura. Atunci, au tăiat capul și braţul drept ale lui Decebal și le-au dus la Ranisstorium, unde se afla Traian. Din ordinul împăratului, capul lui Decebal a fost trimis la Roma pentru a confirma locuitorilor victoria romanilor asupra viteazului rege.

După mai bine de 1900 de ani, capul lui Decebal a fost imortalizat pe stâncă la margine de ţară, faţă în faţă cu Tabula Traiana ce aminteşte de rivalul său roman, împăratul Traian.

La baza statuii este inscripţia care aminteşte de lucrare şi finanţatorul ei (Figura 3):

DECEBALUS REX.	Regele Decebal.
DRAGAN FECIT.	Drăgan a făcut.

Fig. 3. Statuia lui Decebal

Dintotdeauna, omul a căutat să facă lucruri iscusite a căror grandoare și spectaculozitate să poată egala frumuseţea naturală a Defileului Dunării. Așa s-a născut ideea renumitului profesor universitar şi tracolog **Iosif Constantin Drăgan**, născut în oraşul bănăţean Lugoj, de a se sculpta în stânca de la Cazane statuia lui Decebal, regele dacilor în perioada celor două războaie daco-romane.

Lucrarea a costat 1 milion de dolari, fiind suportată de Fundaţia Drăgan. Nu a fost însă o cheltuială zadarnică, deoarece **Statuia lui Decebal** tăiată în stânca de la Mraconia este, astăzi, cel mai cunoscut și mai căutat obiectiv turistic din Clisura Dunării.

La intrarea în Cazanele Mici ale Dunării dinspre Orșova, pe malul sârbesc, la km 964,5 fluvial, se păstrează încă **Tabula Traiana.** Acum ea este ridicată cu peste 30 m mai sus faţă de locul iniţial, pentru a nu fi inundată de apele fluviului prin construirea Lacului de acumulare Porţile de Fier (1964–1971).

Tabula Traiana a fost dedicată împăratului Traian, în anul 103 d.Hr., când s-au încheiat lucrările drumului roman de pe malul drept al Dunării. Construirea drumului de-a lungul fluviului a început în anii 33–34 d.Hr., sub domnia împăratului Tiberiu şi a fost continuată în timpul lui Vespasian până în dreptul localităţii Milanovać. Apoi, drumul a fost restaurat din porunca lui Domiţian (75–80 d.Hr.) şi s-a terminat pe vremea lui Traian, dornic să ocupe Dacia cât mai repede. Pentru construirea drumului, stânca era sfărâmată cu ajutorul focului și a daltei, fapt pentru care lucrarea a durat atâţia ani. Drumul roman săpat lângă mal era atât de îngust încât carele abia puteau trece într-un singur şir. El avea porţiuni suspendate deasupra apei, cu podele din lemn aşezate pe grinzi de stejar înfipte în peretele de stâncă. Totodată, drumul construit de

https://biblioteca-digitala.ro

romani era folosit pentru tractarea ambarcaţiunilor la trecerea prin locurile periculoase. Această tehnică, denumită „halaj”, a fost folosită până la construirea barajului, doar că, în timp, forţa oamenilor a fost înlocuită cu puterea boilor și apoi a mașinilor cu aburi.

Cea mai mare parte a drumului roman de pe malul drept al Dunării este astăzi sub apele lacului de acumulare. Deasupra lui s-a construit un drum modern cu viaducte și tunele care oferă o panoramă de neuitat a Cazanelor Dunării de pe malul sârbesc.

A rămas doar Tabula Traiana cu inscripţia cioplită în stâncă pe o suprafaţă netezită și mărginită cu o „ramă” pe care sunt doi delfini plutind pe apă și un vultur roman în zbor. Coincidenţă sau nu, ca și Statuia lui Decebal de pe malul românesc, Tabula Traiana are tot „un raport de aur” dintre lungimea de 4 m și lăţimea sa de 2,5 m, doar că scara este de 10 ori mai mare pentru chipul lui Decebal (Figura 4).

„IMP.CAESAR.DIVI.NERVAE.F.NERVA.TRAIANUS.AUG.GERM.PONT.
MAXIM.TRIB.MONTIS.ANFRACTIBUS SVPERATIS.VIAM.PATEFECIT.”

„Împăratul Cezar, fiul divinului Nerva, Nerva Traianus Augustus Germanicus, mare pontif, învestit cu puterea de tribun a patra oară, tată al patriei, consul a treia oară, a tăiat muntele și-a făcut acest drum de-a lungul fluviului.”

Fig. 4. Tabula Traiana

https://biblioteca-digitala.ro

Traducerea liberă a textului latin de pe tabula închinată împăratului Traian și drumurilor romane de pe Clisura Dunării poate fi citită lângă imaginile inserate.

După primul pas pe drumul roman **Lederata – Tibiscum** se poate face al doilea pas pe cel mai însemnat drum roman din Banat, **Dierna – Tibiscum**, care începe de la gura Cernei și parcurge culoarul Timiș-Cerna până la Tibiscum. După reperarea locului pe unde romanii, în anul 101 d.Hr., au trecut Dunărea pe podul de vase, la intrarea în Golful Ogradena, călătoria poate începe din Dierna (Orşova)

***Dierna** (Orşova)*

Deși astăzi, atât orașul roman Dierna, cât și fortificaţiile medievale de mai târziu sunt sub apele Dunării, prin construcţia barajului de acumulare Porţile de Fier (1964–1971), Orşova este punctul de plecare pe cel mai important drum militar al romanilor în ambele războaie daco-romane, **Dierna –Tibiscum**, pe culoarul Timiș-Cerna și, de acolo, pe Valea Bistrei în sus, până la Sarmizegetusa, în inima Daciei.

Colonia romană **Dierna** a fost ridicată la rang de *municipium* în timpul împăratului Traian și a fost întemeiată pe ruinele unei cetăţi dacice numită **Zerna**. Mai târziu, așezarea s-a numit **Dierna**, iar pe timpul domniei împăratului Antonius Pius este numită **Tierna.** Castul roman a fost garnizoana *Legiunii V Macedonica.*

Chiar dacă nu a cunoscut o dezvoltare atât de înfloritoare ca Drobeta, municipiul roman Dierna, a fost un important punct de vamă sub titulatura „statio Tsiernensis", unde se percepeau taxe atât pentru mărfurile și bogăţiile exploatate de romani din Dacia, cât și pentru persoanele ce călătoreau înspre și dinspre Dacia.

***Ad Mediam** (Băile Herculane)*

De la Dierna, drumul continuă spre Ad Mediam (Băile Herculane), unde se ajunge după parcurgerea celor 11 mile romane (1 milă = 1,48 km), altfel spus 17 km.

Staţiunea balneoclimaterică Băile Herculane se identifică cu antica staţiune **Ad Mediam,** unde erau „scălzile vindecătoare", care și-au păstrat până astăzi bunul renume. La izvoarele lui Hercules se adunau romanii, de la pătura cea mai de jos până la cei mai înalţi demnitari, nu numai din Dacia, dar și din celelalte provincii romane mai îndepărtate (Figura 5).

> *„La **Băile romane** (astăzi, cuprinse în zidurile hotelului Roman) au venit la odihnă și s-au tratat guvernatorii Daciei romane, comandanţi de legiune și de cohorte, coloniști romani și populaţia autohtonă romanizată."* [Cristescu I., 2012].

Istoricul Griselini susţine că însuși împăratul Traian ar fi fost ziditorul acestui oraș vestit pentru izvoarele lui tămăduitoare. În anul 1736, când sub comanda generalului Andreas Hamilton, guvernatorul Banatului, se începe restaurarea băilor, pe Valea Cernei s-au dezgropat o mulţime de antichităţi romane: table cu inscripţii, statui, monede ş.a., cate toate vorbesc despre înflorirea acestor locuri pe vremea împăraţilor romani. Cea mai mare parte din aceste bogăţii istorice au luat drumul Vienei, în Biblioteca Imperială. Doar transportul din anul 1755 nu a ajuns la destinaţie, semn că nu toate mărturiile locurilor trebuie să ajungă și să fie păstrate de străini. Atunci corabia cu relicvile romane s-a scufundat în Dunăre, lângă Budapesta. S-a păstrat la muzeul din Băile Herculane tabula votivă cu atestarea staţiunii romane din anul 153 d.Hr. Tot la Băile Herculane căutaţi inscripţiile romane închinate zeilor pentru a înţelege cultul pe care-l aveau romanii faţă de renumitele băi și ocrotitorii acestora: un altar închinat lui Hercules și apelor lui calde, și un altul înclinat zeului Esculap și Higiei. O inscripţie unică este cea a lui Traian care mulţumește nu numai zeilor Jupiter și Stator, ci și lui Hercules pentru victoria lui asupra lui Decebal:

https://biblioteca-digitala.ro

IOVI. STATORI. HERCULI. VICTORI. M.ULPIUS. NERVA TRAJANUS. CAE-SAR. VICTO. DECEBALO. DOMITA. DACIA VOTUM. SOLVIT. ASPICE. ROMULE. PATER. GAUDETE QVIRITES. VESTRA. ISTA. EST. GLORIA.

Copia statuii romane a lui Hercules

Tabula votivă a lui Traian

Macheta castrului roman Praetorium (Mehadia), realizată de gen.Nicolae Cena

Băile termale de la Ad Mediam

Inscripţia XIII pe cărămida de la castrul roman Ad Pannonios (Domaşnea)

Fig. 5. *Ad Mediam* (Băile Herculane)

https://biblioteca-digitala.ro

Praetorium *(Mehadia)*

De la Ad Mediam (Băile Herculane) drumul continuă spre nord până la **Praetorium** (Mehadia), castru roman aflat între Mehadia și Plugova, la distanţa de 14 mile (20 km). Castrul și așezarea civilă romană au fost construite pe locul numit de localnici „La Zidine". Mult timp acest loc a fost confundat de mulţi cu staţiunea balneară Băile Herculane, aflată la 13 km spre sud-est, pe șosea și pe Valea Cernei Castrul de la Mehadia a fost descoperit de istoricul Nicolae Stoica de Haţeg, în anul 1829, fiind una dintre cele mai tari construcţii de acest gen ale romanilor, dovadă fiind însăși temelia și zidurile care se disting și astăzi.

Ad Pannonios *(Domașnea – Teregova)*

După 9 mile (14 km) de mers se ajunge la Domașnea, localitate identificată cu așezarea romană **Ad Pannonios.** În hotarul localităţii se aflǎ drumul și castrul roman, mărturii fiind: *o diplomă militară* datată din anul 159 și emisă de împăratul Antoninus Pius pe numele unui ostaș veteran Ivornecus, care a fost descoperită pe dealul Domașnei, la un turn roman, *monedele de argint și cărămizile cu inscripţia XIII,* simbol al legiunii Gemina, în zidurile unei așezări romane din locul numit „Coveiul lui Ioșca" de la intrarea în localitate, cum se vine dinspre Băile Herculane.

Gaganis *(Armeniș)*

Prin serpentine largi se urcă dealul Domașnei, după care drumul roman trece prin Poarta Orientală, pas de înșeuare la 500 m înălţime care separă Cerna de Timiș. După 9 mile (14 km) de la Ad Pannonios (Domașnea) se ajunge la castrul roman **Gaganis** de la Teregova ce se află pe drumul imperial Dierna–Tibiscum la confluenţa râului Timiș cu pârâul Hideg. Acest castru puternic rivaliza cu cel de la Orșova prin clădirea lui impozantă. Urmărind zidurile fortăreţei care se menţin și astăzi până la un metru înălţime se poate spune că acest castru roman a *fost „o strajă vigilentă care păzea cheia ce deschide drumul prin Valea Timișului la Tibiscum."* [**Simu T., 1924**].

Masclianis *(Slatina Timiș –Bucoșniţa)*

Trecând prin strâmtoarea Cheilor Teregovei și pe lângă Mănăstirea „Piatra scrisă" de la Armeniș, se ajunge la castrul roman **Masclianis** aflat în perimetrul patrulaterului dat de hotarele comunelor Slatina Timiș – Bucoșniţa – Petroșniţa –Vălișoara. În anul 1871, aici s-a găsit o stelă funerară romană cu inscripţii din așezarea romană ce se întindea în linie dreaptă între Petroșniţa și Vălișoara.

Tibiscum *(Jupa-Caransebeș)*

După parcurgerea ultimelor 14 mile (20 km), se ajunge la castrul roman ce poartă numele râului, la **Tibiscum**, lângă orașul Caransebeș de astăzi.

Traseul turistic nr. 3: Al treilea drum imperial al romanilor: **Tibiscum – Sarmisegetuza:**

Tibiscum (Jupa-Caransebeș) – Traianu (Iaz) –
Agmonia (Zăvoi) – Pons Augusti (Marga) –
Tapae (Bucova) – Sarmisegetuza Ulpia Traiana Augusta (Sarmisegetuza)

În zona turistică „Scorilo", pe Valea Bistrei, sunt urmele drumului roman **Tibiscum – Sarmisegetuza**, pe care turiști îl pot parcurge de la Caransebeș la Sarmisegetuza Ulpia Traiana Augusta

https://biblioteca-digitala.ro

Plecarea cu mașina proprie sau autocarul se face din centru municipiului Caransebeş. Așa cum am făcut și la celelalte două trasee, pentru o clipă, se face o abatere pe drumul european E70 spre Timişoara şi după 6 km se ajunge la Jupa-Caransebeş unde este **Rezervaţia arheologică Tibiscum**.

Tibiscum *(Jupa – Caransebeş)*

Venind dinspre Caransebeş pe drumul european E70, în Jupa, la un kilometru de la șosea, se află **Situl arheologic Tibiscum.** Rezervaţia de piatră se întinde pe 17 ha şi cuprinde un muzeu și monumente antice romane care constituie puncte de atracţie atât pentru turiști, cât și pentru specialiști.

Fondat de către romani în jurul anului 106 d.Hr., ca o importantă fortificaţie militară, **Tibiscum** devine în timp scurt şi o importantă aşezare civilă comercială, politică şi religioasă care, în timpul lui Septimius Severus sau Caracalla, a fost ridicată la rang de *municipium.* Orașul se întindea pe malurile râului Timiş, numit în trecut Tibis, din limba traco-dacică.

Ajungând în incinta fortificaţiei pentru Legiunea XIII Gemina, se pot vedea **Castrul Mare** și **Castrul Mic**. Deosebit de interesantă este partea orașului antic, unde s-a păstrat pe o porţiune de 100 m drumul pavat cu date din gresie. De-o parte și de alta a drumului sunt conservate cele 10 clădiri, printre care căutaţi templul închinat lui **Jupiter** (clădirea III). Intraţi și în muzeul Rezervaţiei, inaugurat în 1980, care are o sală de 350 m^2, unde sunt expuse principalele descoperiri arheologice. Aici se pot admira: altarul închinat zeului **Apollo**, coloane şi vase romane și alte 800 de obiecte din ceramică, sticlă, fier, aramă și marmură. Căutaţi cele două necropole romane dispuse de-o parte și de alta a drumului ce duce la așezarea romană Tibiscum-Iaz. Călătoria va continua pe centura municipiului Caransebeş spre Oţelu Roșu, pe Valea Bistrei în sus, până la Sarmizegetusa.

Taberna Traianu *(Iaz)*

De la castrul roman Tibiscum-Jupa, drumul se întoarce către răsărit spre așezarea civilă romană Tibiscum-Iaz, cele două vestigii fiind despărţite de râul Timiș.

Ruinele orașului roman se pot vedea în locul numit „**Traianu**" (trainic sau durabil, din limba sârbă!) de la hotarul localităţii Iaz unde, recent, s-au descoperit urme de locuire romană târzie. Aici veţi găsi ruinele **magazinului roman „Taberna"** situat pe principala arteră comercială „**Decumanus Maximus**", care traversa „municipium" din partea de vest spre est. Din această arteră s-au păstrat până astăzi aproape 400 m, cu urmele clădirilor aflate pe ambele părţi ale acesteia. Veţi constata că magazinul roman de la Tibiscum-Iaz are o structură identică cu cele de la Pompei, având dimensiunile de 8 m lungime și 2 m lăţime, iar fundaţia a fost atât din piatră cât și din marmură, ceea ce indică faptul că proprietarul avea o afacere prosperă.

Este edificatoare pentru viaţa creştină de la Tibiscum şi descoperirea în zonă a **altarul închinat împărătesei Cornelia Salonina**, care din anul 260 d.Hr. primește titlul de Augusta. A surprins existenţa acestui altar ridicat de cel mai înalt for al orașului „ordo municipii Tibiscensium" pentru sănătatea unei împărătese, însă, el este o recunoștinţă a comunităţii creştine de la Tibiscum. Se cunoaște faptul că împărăteasa Salonina Augusta a îmbrăţişat credinţa creştină şi tot ea la înduplecat pe împăratul Gallienus să fie tolerant faţă de creştini.

Agmonia *(Zăvoi)*

Plecând din Tibiscum – Iaz spre Sarmizegetusa, drumul roman duce la castrul roman **Agmonia,** de la Zăvoi, aflat la 14 mile romane (1 milă = 1,48 km), adică la aproape 20 km de Tibiscum – Caransebeş.

https://biblioteca-digitala.ro

Aici este **„Palatul lui Traian”**, una dintre cele mai importante descoperiri arheologice din România, la acest început de mileniu. În primăvara anului 2009, cu ocazia săpării unei gropi în cimitirul din localitatea Zăvoi, au fost găsite vestigiile unui palat roman, vechi de 1910 ani. Situl arheologic este unic în România prin construcţia sa, păstrând în totalitate tradiţia romană de arhitectură (Figura 6).

VESTIGII ŞI URME

Drumul roman

Vestigiile palatului lui Traian de la Zăvoi

Fig. 6. Urme ale drumurilor romanilor în Banat

Așa cum afirmă istoricul bănăţean Adrian Ardeţ, directorul Muzeului de Etnografie și al Regimentului de Graniţă din Caransebeş: *„ zidurile au fost realizate din piatră de carieră fasonată, încăperile aveau un sistem de încălzire prin podea, cu ajutorul unor tuburi de ceramică (procedeul Hipocaustum), iar băile erau izolate cu un amestec special de cărămidă și mortar prin tehnica „Opus Signium” care nu permitea înfiltrarea apei în ziduri. S-au găsit urmele unei săli de 100 m², o baie, o piscină, intrarea clădirii, o parte din curtea interioară unde se află canalele de scurgere ale apelor, pavate cu cărămidă și acoperite la rândul lor cu lespezi de piatră. Printre materialele de construcţie nu se află și marmura, deoarece cariera de marmură de la Bucova va fi exploatată abia după cucerirea statului dac de către romani. Palatul a fost construit în toamna anului 101 d.Hr și a fost folosit de împăratul Traian în timpul iernii dintre anii 101–102, înainte de lupta decisivă cu Decebal și cucerirea de către romani a Regatului Dac.*” (Jurnalul de Caraș-Severin, 2009).

Palatul de la Agmonia a fost ridicat de către arhitecţi și meşteri aduși din Italia.

Conform izvoarelor istorice privind primul război daco-roman (101–102 d.Hr.), la 25 martie 101, Traian părăsește Roma și în fruntea celor 14 legiuni romane cu 150 000 de ostași, trece Dunărea pe poduri de vase, prin două locuri: la Lederata, în dreptul vărsării Carașului în Dunăre, și la Dierna, la vărsarea Cernei în Dunăre. Prima coloană, sub conducerea lui Traian însoţit de Hadrian, viitorul său succesor, a trecut Dunărea la Lederata. De la Lederata au urmat drumul pe Valea Carașului până la Arcidava (Vărădia), prin Centum Putea (Surduc) și Bersobis (Berzovia), apoi prin Aizizis (Ezeriș-Fârliug), Caput Bubali (Păltiniș-Banat) până la Tibiscum (Caransebeş).

La Tibiscum, armata lui Traian a făcut joncţiunea cu o a doua coloană de ostași romani care au trecut Dunărea tot pe pod de vase la Dierna (Orșova), sub conducerea lui Laberius Maximus. Traian a sosit pe Valea Bistrei cu gândul să cucerească fortăreaţa Sarmizegetusa. Însă, din cauza drumului greu și a atacurilor triburilor dacice, ofensiva romană s-a oprit pe timpul iernii la palatul din apropierea castrului Agmonia. *„Împăratul Traian preferă să oprească înaintarea și să lase trupele să se odihnească”*, scria Hadrian Daicoviciu în lucrarea sa *„Dacii”*. Astfel, Traian cu armata sa au petrecut iarna anilor 101–102 în Dacia, urmând să fie reluată ofensiva în primăvara

https://biblioteca-digitala.ro

următoare. Până la descoperirea din anul 2009, nu se cunoștea cu precizie locul unde s-a iernat. Prin conservarea și restaurarea vestigiilor, Palatul lui Traian de la Zăvoi va deveni un obiectiv turistic care va atrage cu siguranţă un număr mare de turiști și specialiști, dar și curioși pasionaţi de istoria daco-romană.

Pons Augusti *(Marga)*

De la Zăvoi, drumul roman duce la castrul și podul **Pons Augusti** (Podul Împăratului) de la vărsarea Nemeşului în Bistra, în apropierea localităţii turistice Marga, distanţa socotită de romani fiind de 8 mile (12 km). Aici a fost un punct vamal pentru toţi cei care treceau din Dacia intracarpatică spre provinciile din sudul Dunării. Vameșii puteau încasa taxe pe mărfuri și pe călători. Între anii 100–120 d.Hr. strategii romani au construit fortul *Margum*, de unde provine și denumirea localităţii. În imediata apropiere de castrul Pons Augusti, la Voislova, se păstrează o așezare civilă din perioada romană, unde a fost descoperit un altar votiv dedicat **zeului Marte** și un alt altar votiv dedicat **zeiţei Nemesis** pentru sănătatea producătorilor de burdufuri din Dacia romană. Tot la Marga se pot vedea urme de mine și flotaţii de aur din vremea romanilor.

Tapae *(Bucova)*

Drumul roman ajunge la „Porţile de Fier ale Transilvaniei", după ce trece prin localităţile Bouţari şi Bucova. Aici este localizată așezarea **Tapae** unde s-au dat două bătălii răsunătoare între armatele romane și cele conduse de Decebal în anul 87 d.Hr. împotriva împăratului Domiţian şi în anul 102 d.Hr. împotriva împăratului Traian.

La Porţile de Fier ale Transilvaniei, veche cale de trecere între Banat și Ardeal, la 700 m altitudine, s-au dus luptele dintre dacii netemători de moarte conduși de Decebal și romanii cuceritori conduși de Traian.

În primul război daco-roman (101–102), de la Tibiscum, armata romană a înaintat către inima Daciei, străbătând Valea Bistrei, iar lupta s-a dat la Tapae, unde dacii sunt înfrânţi și, în urma tratatului de pace încheiat, Decebal este obligat, printre altele, să cedeze romanilor teritoriul Banatului.

Potrivit istoricului Dio Cassius *„la Tapae a avut loc o cumplită bătălie între daci și romani. Romanii au avut nenumăraţi morţi și răniţi și fiindcă nu mai aveau cu ce lega rănile, însuși Traian nu cruţă nici chiar veșmântul său și-l tăie, ca să facă din el feși, iar soldaţilor morţi în luptă porunci să li se ridice un altar."*

Căutaţi urmele acestui altar pentru a localiza definitiv bătălia de la Tapae.

Până la descoperirea altarului de la Tapae, identificaţi șanţurile și valurile de apărare ale dacilor în punctul numit „La Șanţuri" și localizaţi pe Dealul Prigor cariera antică de marmură din perioada romană de la Bucova.

Sarmizegetusa Ulpia Traiana Augusta *(Sarmizegetusa)*

La 20 mile romane (30 km) de Porţile de Fier ale Transilvaniei şi de antica așezare Tapae, în depresiunea Haţeg, este capitala Daciei romane „**Sarmizegetusa Ulpia Traiana Augusta".**

Capitala romană a fost construită între anii 108–110 d.Hr. și primește numele de Sarmizegetusa, după capitala regatului dac al lui Decebal, **Sarmizegetusa Regia,** aflată doar la 40 km.

Turiștii care merg pe drumul romanilor din Banat, Tibiscum – Sarmizegetusa, și trec pragul sitului arheologic din judeţul Hunedoara, vor fi nevoiţi să își pună imaginaţia la încercare și să reconstruiască în minte toate clădirile din care se văd acum doar urme de ziduri: Forumul Roman, unde se luau cele mai importante decizii, atât de strategie militară, cât și administrative,

https://biblioteca-digitala.ro

Palatul Augustalilor, Templul lui Nemesis, unde femeile aduceau ofrande zeiţei, băile cu apă caldă, pavate, cu gresie, în care se relaxau romanii, amfiteatrul cu lojile unde stătea publicul să vadă lupta gladiatorilor cu taurii și templul mare care vuia de lume ce intra și ieșea.

4. Concluzii

Din studiu realizat se desprind următorele concluzii:

1) O primă concluzie este **necesitatea de a cunoaște istoria locului** pentru a propune trasee de turism cultural-istoric. Banatul Montan a fost multă vreme provincia de „La marginea Imperiului". Romanii doreau Dacia pentru aurul ei. Așa au început, în timpul împăratului Tiberius, să construiască pe malul drept al Dunării, drumul roman ce traversa Clisura Dunării, între anii 33–34 d.Hr. Drumul a fost prelungit pe vremea împăratului Vespasian până în dreptul actualei localităţi sârbești Milanovăc. Mai târziu, în anul 89 d.Hr., împăratul Dominiţian reface drumul construit în timpul domniei lui Tiberius și este terminat în zona Cazanelor în anul 103 d.Hr. de către Traian. La ordinul împăratului Traian, drumul a fost tăiat prin piatra Cazanelor, cu poduri de lemn așezate pe grinzi ancorate în stâncă. Pentru consemnarea evenimentului, pe malul drept al Dunării (malul sârbesc!), romanii au săpat în stâncă faimoasa **Tabula Traiana**, la intrarea în Cazane dinspre Orșova. Astăzi, o mare parte a drumului roman se află sub apele Dunării, iar tabula scrisă a fost ridicată cu câţiva metri mai sus pentru a rămâne vizibilă.

În **primul război daco-roman** (101–102 d.Hr.), cele 14 legiuni romane cu 150 000 de ostași, sub conducerea lui Traian, trec Dunărea pe poduri de vase, prin două locuri: la Lederata, în dreptul vărsării Carașului în Dunăre, și la Dierna, la vărsarea Cernei în Dunăre. Prima coloană, sub conducerea lui Traian însoţit de Hadrian, viitorul său succesor, a trecut Dunărea la Lederata. Nu au lipsit topometrii și specialiștii în lucrări genistice care, îndată ce au trecut fluviul, aveau ca misiune să facă ridicări topografice și, acolo unde erau așezări dacice mai importante, au fost ridicate castre romane. De la Lederata au urmat drumul pe Valea Carașului până la Arcidava (Vărădia), de aici urmând Valea Cernovăţului spre Centum Putea (Surduc) și Berzobis (Berzovia), apoi către Aizizis (Ezeriș-Fârliug), Caput Bubali (Păltiniș-Banat) s-a ajuns la Tibiscum (Caransebeș-Jupa). Acolo au făcut joncţiunea cu o a doua coloană de ostași romani care au trecut Dunărea tot pe pod de vase la Dierna (Orșova), sub conducerea lui Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei inferioare.

Între Dierna și Tibiscum, coloana a mers pe culoarul Timiș-Cerna, fiind construite castrele romane Ad Mediam (Mehadia), Praetorium (Domașnea), Ad Pannonios (Teregova), Gaganis și Masclianis.

De la Tibiscum, armata romană a înaintat către inima Daciei, străbătând Valea Bistrei, iar lupta s-a dat la Tapae, loc aflat la hotarul dintre Banat și Transilvania. Aici, la Porţile de Fier ale Transilvaniei, dacii, sub comanda lui Decebal, sunt înfrânţi și în urma tratatului de pace încheiat, Decebal este obligat, printre altele, să cedeze romanilor teritoriul Banatului.

Dar Decebal n-a respectat tratatul, a reclădit cetăţi, a căutat alianţe și atunci Traian, hotărât să ducă o a doua campanie de cucerire a Daciei, l-a pus pe arhitectul grec din Syria, Apollodor din Damasc, să clădească un pod peste Dunăre, la Drobeta Turnu Severin. Privit ca o adevărată operă pentru acea vreme, podul avea 1135 m lungime, 15 m lăţime și se sprijinea pe 20 de piloni. Capul de pod poate fi văzut și astăzi la Drobeta Turnu Severin.

În **cel de-al doilea război daco-roman** (105–106 d.Hr.), Traian și armata romană trec Dunărea la Drobeta Turnu Severin pe podul lui Apollodor. De data aceasta romanii pătrund cu trei coloane spre capitala Daciei, Sarmizegetusa Regia, prin trei pasuri: Pasul Poarta de Fier a Transilvaniei, Pasul Vulcan și Pasul Turnu Roșu. Au loc lupte crâncene și, în cele din

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7. Machetă de recostrucție a termelor romane

urmă, romanii cuceresc capitala Sarmizegetusa, iar Decebal se sinucide, pentru a nu cădea în mâinile romanilor.

Pentru a reconstitui acest război între daci și romani, la Roma s-a ridicat **Columna Traiana**, tot de către Apollodor din Damasc, la 12 mai 113 d.Hr., pe care într-o spirală lungă de 200m sunt arătate scene de lupte în care regele Decebal apare în trei tablouri (bătălia de la Tapae, încheierea păcii și momentul sinuciderii), iar împăratul Traian în 58 de tablouri. Întreaga coloană a fost modelată din marmură de Carrara.

2) **A doua concluzie** este referitoare la nevoia ca pe **traseele turistice cultural-istorice** să se refacă anumite vestigii ale urmelor romanilor în Banat pentru a putea deveni cu adevărat atracții turistice. Una din căi ar fi reconstrucția termelor și a vilelor rustice romane după machete ca cea reprodusă în figura 7.

3) A treia concluzie a studiului este de unire a eforturilor oamenilor de specialitate (istorici, oameni de cultură s.a) cu oamenii de decizie din administrația locală și regională pentru realizarea **unui proiect comun de dezvoltare a turismului cultural-istoric în Banat** și promovarea produselor turistice autentice așa cum pot fi „Drumurile Imperiale ale Romanilor în Banat". Pe fiecare traseu vor fi prezentate principalele obiective turistice care pot fi văzute și sunt argumentate propunerile pentru refacerea vestigiilor istorice ca o secvență de scene asemănătoare cu cele de pe Columna lui Traian.

Referințe bibliografice

1. Benea D., *Istoria Banatului – Antichitate,* Editura Academiei române, București, 2016
2. Bizerea M., *Ghidul turistic al județului Caraș-Severin,* Editura Facla, Timișoara, 1971
3. Costencu M., *Autenticitatea produsului turistic cultural-eveniment-Drumul romanilor, UEM Reșița, 2004*
4. Cristescu I., *Drumul romanilor,* Editura Semne, București, 2006
5. Dragomir, I., *Monografia satului Gornea,* Editura Marineasa, Timișoara, 2003
6. Lazarovici G., *The Danube Script in light of the Turdas and Tărtăria discoveries,* Editura MEGA, Cluj-Napoca, 2009
7. Meilă M., *Drumul apelor-Bârzava,* Editura TIM, 2012
8. Popovici G., *Banatul Montan – ghid turistic*, Editura TIM, Reșița, 2011, 2013, 2014, 2016
9. Simu T., *Drumuri și cetăți romane în Banat*, Editura Corvin, Lugoj, 1924
10. *** Jurnalul ce Caraș-Severin, V*estigiile palatului lui Traian de al Zăvoi*, interviu cu Adrian Ardeț, 2009

https://biblioteca-digitala.ro

ASPECTE PRIVIND CONSERVAREA COLECȚIEI DE FOTE DIN PATRIMONIULUI MUZEULUI MUNICIPAL CÂMPULUNG

Sanda SAFTA
Șef serviciu, Muzeul Municipal Câmpulung

Rodica NIȚU
Conservator, Muzeul Municipal Câmpulung

Abstract: The paper presents aspects regarding the preventive preservation of the collection of popular women's port from the patrimony of the Municipal Campulung Museum. The muscelean port collection is valuable both from artistic point of view and also ethnographical one, being a real heritage testimony of muscelean existence. The presented models as well as their symbolism are timeless evidence of peasant's women artistry and imagination, also being a real heritage ethnographical jewelries, promoted on royal level inclusively by Queen Elisabeta and Queen Maria.
Keywords: ornamentation, ethnography, heritage, evidence, artistry, jewelries.

Secția de Etnografie și Artă Populară „Lilly, Margareta și Gică Ștefănescu" a Muzeului Municipal Câmpulung Muscel din str. Republicii nr. 5, este adăpostită într-o clădire declarată monument istoric în anul 2008, de importanță națională, înscrisă în LMI poziţia 368, 369-AG-II-m-A–13578.

Imobilul a fost construit în anul 1735 de tetrilogofătul Ștefănescu, ultimul proprietar fiind avocatul Gheorghe Ștefănescu (1888–1959).[1] În 1920 arhitectul câmpulungean D.I. Berechet[2] a realizat un proiect de restaurare care a fost premiat în anul 1928 la Salonul Oficial de Arhitectură.

Muzeul este organizat tematic, având în structura sa: interioare țărănești specifice zonei Muscel, port popular muscelean de o mare diversitate, obiecte casnice și de uz gospodăresc caracteristice ocupațiilor tradiționale din mediul rural, piese de mobilier pirogravat și sculptat, o bogată colecție de ceramică din toate zonele țării precum și țesături de interior din acest areal geografic.

---

[1] Mare proprietar urban și rural, jurist, parlamentar, filantrop. Studii liceale și superioare în Capitală. Notificat, frecvent, Gică/Gheorghe Ștefănescu. Suprafeţe de teren, imobile, cabinet individual, alte bunuri cu valoare deosebită, București, Câmpulung (Muscel) și localități apropiate, preluate de stat după 1945. Avocat, Baroul Muscel, recunoscut în domeniu, apărarea intereselor unor importante familii din România. Senator în perioada interbelică, reprezentând Partidul Naţional Liberal. Membru corespondent al Camerei de Comerţ și Industrie Argeș (1929). Acţiuni caritabile: rezidirea Bisericii *Flămânda*, Câmpulung (1939–1940), în memoria fiicei sale, Margareta, planuri, arhitectul George Matei Cantacuzino; finanţarea cercetărilor ştiinţifice pentru combaterea cancerului, venerarea numelui soţiei sale, Lilly; donaţii pentru biblioteca Liceului de Fete, din localitate.

[2] La orele 11, în ziua de luni 27 ianuarie 1896 se năștea Dimitrie, cel de al nouălea născut al negustorului Nae Ionescu Berechet (1835–1905) şi al soţiei sale Maria n. Popescu, (1855–1943) la Câmpulung. Arhitect de renume, D.I. Berechet se stinge din viață la 1 iulie 1969, fiind îngropat în cripta sa de la biserica Parcul Domeniilor (Cașin) din București, ctitoria sa de suflet.

https://biblioteca-digitala.ro

Patrimoniul secției cuprinde 6113 bunuri culturale din mai multe tipuri morfologice: textil, lemn, ceramică, metal, fototecă și clișee pe sticlă.

– Colecția de textile: 1639 piese de port național și țesături de interior (zona Muscel);
– Colecția de ceramică: 1510 piese (zona Muscel și alte regiuni etnografice ale țării);
– Colecția lemn și metal: 1214 piese (zona Muscel);
– Colecția de ouă încondeiate: 165 bucăți (zona Muntenia și Bucovina);
– Fototecă: 945 fotografii și cărți poștale;
– Filomotecă: 610 clișee pe suport sticlă și clișee film alb-negru;

Din totalitatea acestor bunuri culturale, o parte din ele sunt expuse publicului vizitator în expoziția de bază și expozițiile temporare organizate în timpul anului, restul fiind depozitate în depozitele de specialitate: textile, ceramică, lemn și metal conform normelor de conservare în vigoare.

Din domeniul textil putem menționa colecția de ii, de fote, țesături de interior, de marame și cămăși bărbătești.

Numai 1$^{\%}$ din colecția de fote, sunt expuse în expoziția permanentă de bază (datorită spațiului muzeal restrâns), iar cu ocazia diverselor expoziții temporare, ateliere interactive sau activități pedagogice realizate în colaborare cu unitățile de învățământ, sunt scoase din depozite și etalate pentru publicul vizitator și alte bunuri culturale, care fac parte din colecția de textile.

Frumusețea și noblețea costumului muscelean a impresionat în decursul secolelor XIX și XX o serie dintre marii maeștrii ai picturii românești, între care Nicolae Grigorescu, Gheorghe Tăttărescu, Theodor Aman și Carol Popp de Szathmary, acuarelele, desenele și uleiurile înfățișând omul din popor în strălucitul costum muscelean, evidențiind coloritul și bogăția ornamenticii populare.

Portul popular femeiesc în zona Muscel este tipul de costum cu fotă compus din: acoperământul capului (broboadă, maramă, pălărie), ia (cămașa femeiască), fota, betele și încălțămintea (scarpeți, opinci, ghete). Materiile prime de bază sunt *inul, cânepa, lâna, pieile animalelor* provin de obicei din gospodăria proprie. *Bumbacul* care a început să pătrundă în secolele XVII, XVIII la sate este folosit din ce în ce mai mult, când el se cultivă și pe ogoarele țării noastre. În multe regiuni din țară, în ornamentarea pieselor de port se folosesc două *tehnici* diferite: *alesăturile la război* (cu mâna, cu speteaza și în cocleți) și *broderia cu acul*. Coloritul bogat al ornamenticii populare se realiza prin substanțe colorante extrase din diferitele rădăcini, tulpini și flori de pe plaiurile și din pădurile noastre. Mai târziu, culorile chimice au înlocuit coloranții vegetali și au adăugat noi tonuri cromaticii populare.

Fazele de prelucrare ale materiilor prime sunt numeroase și fiecare acțiune se îndeplinește cu multă meticulozitate. Elementele de port prezintă o bogată și frumoasă compoziție ornamentală. Nici una dintre piesele de port femeiesc nu este lăsată fără ornamente, executate în tehnici dintre cele mai variate, cu un simț artistic desăvîrșit, atât de caracteristic pentru populația Muscelului.

Fotele din colecția de port popular sunt foarte valoroase din punct de vedere artistic, majoritatea datând de la începutul sec.al XX-lea și sfârșitul sec. al XIX-lea, lucrate cu măiestrie, pasiune și artă, de către țăranca musceleancă. Multe din piesele textile au fost achiziționate din comune care au aparținut județului Muscel ca: Rucăr, Stoenești, Albești, Valea Mare, Lerești, Schitu Golești, Poenari, etc. și Câmpulung. O mică parte au fost donate instituției. În Muscel fota strâns înfășurată pe trup dă o ținută maiestuoasă femeilor. Suprafața dreptunghiulară a fotei este împodobită pe trei laturi cu broderii sau alesături din lână, mătase, fir de aur ori argint. Împreună cu cămășile bogat ornamentate, fotele formează un ansamblu foarte bogat și decorativ.

https://biblioteca-digitala.ro

Fota se țese de obicei în patru ițe, însă s-a introdus și fota țesută în două ițe, purtând denumirea de *fotă scorțată,* fiindcă se țese ca și o scoarță. Dimensiunile variază între: lungimea – 1,30 cm și 1,40 cm, iar lățimea între 80–90 cm. Împodobirea fotei se face fie din țesătură și în acest caz constă din simple vergi (dispuse totdeauna vertical pe lățimea ei), sau aleasă cu mâna la război în motive geometrice, florale sau vegetale. Înainte de 1880, ea consta din niște vărgi sau benzi late, așezate la capetele fotei sau la poale. După anul 1900 a survenit o modificare în ornamentarea fotei ales, treptat, alesăturile de la capete au devenit mai bogate, iar fâșiile s-au lățit mai mult. Fota a început să fie înconjurată de jur împrejur, în afară de partea superioară, de o alesătură lată, din lână, mătase sau fir. Și la ornamentarea fotelor mai noi s-a păstrat echilibrul compoziției decorative.

Fota se ornamentează în motive geometrice sau florale, în banda lată de 20–30 cm, numită „vargă", deasupra motivelor apare altul mai îngust. Pe partea care se suprapune, cea din față numită „căpătâi", întâlnim același motiv de pe poale, spatele rămânând neornamentat sau se ornamentează mai simplu. Celălalt căpătâi sau „căpătâiul înfundat" nu se ornamentează decât cu vărgi în aceleași culori din motivul fotei. Femeile mai tinere poartă fota de lucru brăzdată de dunguliţe în rînduri verticale dese, iar cele mai în vârstă, fota neagră de lucru. În Muscel, varga de la poale are diverse denumiri ca: *mînz, bantă sau nadă*. Termenul de *nadă* a rezultat, când în zonă, după Primul Război Mondial, s-a început executarea pe scară industrială a unor fîșii colorate, care se coseau la poala fotei negre, având o lățime de circa 12 cm.

Motivele ornamentale geometrice mai frecvente întâlnite sunt: romb, romboid, pătrat, triunghi, hexagon, linii, puncte, etc. Acestea sunt îmbinate armonic datorită unui simţ dezvoltat al artistul popular, realizând o gamă impresionantă de elemente decorative cu caracter geometric. De asemenea, în decorarea fotei nu lipsesc nici motivele vegetale, putând apărea singure, sau în asociere cu motivele geometrice, ele fiind stilizate în mod constatnt de-a lungul anilor. Toate au în compoziția ornamentală roluri diferite, unele marcând contururile câmpurilor ornamentale sau brăzdează orizontal aceste zone, sau devin elemente centrale ale unui ornament.

După tipul de fotă ornamentată se disting două categorii: cele care se purtau în zilele de lucru și altele în zilele de sărbătoare.

Din punct de vedere cromatic, fota este țesută din bumbac sau fir din lână, simplă (neagră) sau cu deosebit de ornamentată cu fir de mătase în nuanțe de maro, roșu, grena, mov, galben, verde și albastru, în asociere uneori cu firul metalic auriu și argintiu, fir janir, sau fir nylon. Această multitudine de culori și bogăție decorativă deosebește costumul popular de Muscel de celelalte costume din alte zone ale țării.

Arta populară românească păstrează un fond comun, manifestat în elemente ornamentale, de culoare, de formă, în categorii de obiecte. Acestea sunt elementele tradiționale care se păstrează în timp, peste orânduiri și formează caracteristica artei populare românești, îi dau unitate și îi definesc specificul etnic.

Portul românesc este unitar pe tot teritoriul țării, prin piesele care îl alcătuiesc, prin elemente caracteristice, ornamentale și cromatice. Fondul comun se exprimă într-un stil propiu, în care se îmbină elemente de formă, ornamentică, cromatică cu respectarea unor reguli de compoziţie specifice artei decorative. Fondul comun se îmbogățește mereu prin elemente noi, care apar datorită condițiilor specifice unei regiuni, dintr-o orânduire dată.

În funcţie de materialul cu care este țesută fota, le-am clasificat astfel:

– Fotă cu fir metalic auriu și argintiu;

– Fotă cu fir genel (janel, janir) auriu și argintiu;

– Fotă cu fir nylon (lame) auriu și argintiu;

– Fotă cu fir mătase;

https://biblioteca-digitala.ro

– Fotă cu fir din lână.

Vom prezenta câteva din aceste modele de fote în funcție de materialul component:
– Fotă – Nr. inv. 1730/390
Proveniență: Achiziționată în anul 1973, din Câmpulung Muscel, jud. Argeș.
Datare: Sec. XX
Material, tehnică: Fotă țesută la război în patru ițe, urzit bumbac, cu fir metalic argintiu și auriu, mătase.
Dimensiuni: L = 136 cm, l = 88 cm

Descriere: Formă dreptunghiulară, din cotoane negre, țesută în patru ițe, aleasă cu mâna la război, ornamentată cu motive geometrice (romburi) cu fir metalic auriu și argintiu, mătase mov și bleumarin. Decorul dispus aproape pe toată suprafața în două registre late, la căpătâi și poale, la celălalt capătâi cu un registru îngust cu fir metalic auriu.
Cromatica: negru, auriu, argintiu, mov, bleumarin.
Stare de conservare: bună.

– Fotă – Nr. inv. 240/240
Proveniență: Achiziționată în anul 1976, din Câmpulung Muscel, jud. Argeș.
Datare: Sec.XX
Material, tehnică: Fotă țesută la război în patru ițe, urzit bumbac, cu fir metalic argintiu, mătase.
Dimensiuni: L = 125 cm, l = 75 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

Descriere: Formă dreptunghiulară, din cotoane negre, țesută în patru ițe, aleasă cu mâna la război, ornamentată cu motive geometrice (rombul în trepte) cu fir metalic argintiu, picată cu mătase grena și portocalie. Decorul dispus aproape pe toată suprafața în două registre late la căpătâi și poale, la celălalt capătâi, cu cinci vărguțe cu fir metalic argintiu din țesătură.

Cromatica: negru, argintiu, grena, portocaliu.

Stare de conservare: bună.

– Fotă – Nr. inv. 4171/1285

Proveniență: Donație în anul 2007, din Câmpulung Muscel, jud. Argeș.

Datare: ½ Sec.XIX

Material, tehnică: Fotă țesută la război în patru ițe, urzit bumbac verde, cusut cu fir metalic auriu și argintiu.

Dimensiuni: L = 150 cm, l = 92 cm.

Descriere: Formă dreptunghiulară, din cotoane verde deschis, țesută în patru ițe, aleasă cu mâna la război, ornamentată cu motive geometrice, motive florale și fitomorfe cu fir metalic auriu și argintiu. Decorul dispus pe aproape toată suprafața în două registre late la căpătâie și poale, chenar tot cu motive geometrice care încadrează registrele. Între cele două căpătâie un alt registru cu motive fitomorfe și florale.

Cromatica: verde deschis, auriu, argintiu.

Stare de conservare: bună.

– Fotă – Nr. inv. 4059/1235

Proveniență: Donație în anul 1998, din Câmpulung Muscel, jud. Argeș. Fota provine din com.Văleni, jud. Dâmbovița.

Datare: ½ Sec.XIX

Material, tehnică: Fotă țesută la război în patru ițe, urzit bumbac, fir metalic auriu, încheiat cu croșeta.

Dimensiuni: L = 135 cm, l = 80 cm.

Descriere: Fotă de formă dreptunghiulară, din cotoane negre, țesută în patru ițe, aleasă cu mâna la război, ornamentația la partea din față aplicată din șase registre orizontale cu motive florale și fitomorfe, despărțite de câte un registru îngust cu motive florale. Poalele aplicate cu două registre înguste cu motive florale. Celălalat căpătâi țesut cu vărgi roșii, mov și romburi din mătase albă și fir janir. Pe margini colțișori croșetați.

https://biblioteca-digitala.ro

Cromatica: negru, auriu, roșu, alb, mov.
Stare de conservare: bună.

– Fotă – Nr. inv. 272/272
Proveniență: Achiziție în anul 1975, din com. Rucăr, jud. Argeș.
Datare: ½ Sec.XX
Material, tehnică: Fotă țesută la război în două ițe, urzit lână, cu fir janir auriu și argintiu, lânică galbenă,roz, albastru, verde, mov, bleumarin; cusut, croșetat.
Dimensiuni: L = 133 cm, l = 78 cm.

Descriere: Formă dreptunghiulară, din lână roșie, țesută în două ițe, aleasă cu mâna la război, ornamentată cu motive florale cu fir janir auriu și argintiu și cu lânică galbenă roz, mov, albastru, bleumarin, verde. Decorul dispus pe toată suprafața cu opt registre verticale florale, la poale și pe una din părți a fotei cusută o bentiță cu colțișori croșetați din lânică albastră, pe margine vărguțe cu fir janir din țesătură.
Cromatica: roșu, auriu, argintiu, verde, mov, roz, albastru, galben, bleumarin.
Stare de conservare: bună.

– Fotă – Nr. inv. 266/266
Proveniență: Achiziție în anul 1975, din com. Rucăr, jud. Argeș.
Datare: Sec.XX
Material, tehnică: Fotă țesută la război în patru ițe, urzit bumbac, cu fir janir auriu și argintiu, arnici albastru, roz.

https://biblioteca-digitala.ro

Dimensiuni: L = 127 cm, l = 83 cm.

Descriere: Formă dreptunghiulară, din cotoane negre, țesută în patru ițe, aleasă cu mâna la război, ornamentată cu motive florale cu fir janir auriu, cu arnici albastru, roz și motive geometrice. Decorul dispus pe aproape toată suprafața în două registre late la căpătâi și poale, chenar colțișori care încadrează registrele, la un capăt cu X suprapuse și un alt rând de colțișori.

Cromatica: negru, auriu, argintiu, albastru, roz.

Stare de conservare: bună.

– Fotă – Nr. inv. 4241/1353

Proveniență: Achiziție în anul 2008, din loc. Câmpulung, jud. Argeș.

Datare: Sec.XX

Material, tehnică: Fotă țesută la război în patru ițe, urzit bumbac, cu fir janir auriu și argintiu, mătase grena.

Dimensiuni: L = 130 cm, l = 85 cm.

Descriere: Formă dreptunghiulară, din cotoane negre, țesută în patru ițe, aleasă cu mâna la război, ornamentată cu motive geometrice cu fir janir auriu, picată cu mătase grena. Decorul dispus pe aproape toată suprafața în două registre late la căpătâi și poale, chenar colțișori care încadrează registrele, la celălalt căpătâi cu vărguțe fir janir din țesătură. Spatele cu un rând de motive geometrice (romburi).

Cromatica: negru, auriu, argintiu, grena.

Stare de conservare: bună.

https://biblioteca-digitala.ro

– Fotă – Nr. inv. 4887/1519

Proveniență: Achiziție în anul 2013, din loc. Costești, jud. Argeș.

Datare: Sec.XX

Material, tehnică: Fotă țesută la război în patru ițe, urzit bumbac cu mătase vișinie și albastră, cu fir janir auriu și argintiu, mătase grena, verde, roz, mov, maro.

Dimensiuni: L = 127 cm, l = 74 cm.

Descriere: Formă dreptunghiulară, din cotoane negre și mătase vișinie și albastră, țesută în patru ițe, aleasă cu mâna la război, ornamentată cu motive geometrice cu fir janir auriu și argintiu, și mătase grena, verde, mov, roz. Decorul dispus pe aproape toată suprafața în două registre late (cu registre înguste fiecare) la căpătâi și poale, chenar colțișori cu fir janir,care incadrează registrele, la celălalt căpătâi cu vărguțe fir janir din țesătură. Spatele cu două rânduri de romburi.

Cromatica: vișiniu, albastru auriu, argintiu, grena, verde, mov, roz, maro.

Stare de conservare: bună.

– Fotă – Nr. inv. 4820/1489

Proveniență: Achiziție în anul 2013, din com. Stoenești, jud. Argeș.

Datare: Sec.XX

Material, tehnică: Fotă țesută la război în patru ițe, urzit bumbac, cu fir lame auriu.

Dimensiuni: L = 135 cm cm, l = 71 cm.

Descriere: Formă dreptunghiulară, din cotoane albastre, țesută în patru ițe, aleasă cu mâna la război, ornamentată cu motive geometrice cu fir lame auriu. Decorul dispus pe aproape toată suprafața în două registre late la căpătâi și poale, chenar care încadrează registrele, la celălalt capătâi cu cinci vărguțe din fir lame auriu.

https://biblioteca-digitala.ro

Cromatica: albastru, auriu.
Stare de conservare: bună.

– Fotă – Nr. inv. 4830/1499
Proveniență: Achiziție în anul 2013, din loc. Câmpulung, jud. Argeș.
Datare: Sec.XX
Material, tehnică: Fotă țesută la război în patru ițe, urzit bumbac, cu fir lame auriu și argintiu, mătase roșie, albastru, roz, mov.
Dimensiuni: L = 145 cm cm, l = 70 cm.

Descriere: Formă dreptunghiulară, din cotoane negre, țesută în patru ițe, aleasă cu mâna la război, ornamentată cu motive florale și geometrice cu fir lame auriu și argintiu și cu mătase roșie, roz, mov, albastru. Decorul dispus pe aproape toată suprafața un registru lat la căpătâi, la poale un registru îngust cu motive geometrice și deasupra lui un rând cu flori, chenar care încadrează registrele, la celălalt căpătâi cu vărguțe din țesătură.
Cromatica: negru, auriu, argintiu, roșu, mov, roz, albastru.
Stare de conservare: bună.

– Fotă – Nr. inv. 4256/1368
Proveniență: Achiziție în anul 2008, din loc. Câmpulung, jud. Argeș.
Datare: Sec.XX
Material, tehnică: Fotă țesută la război în patru ițe, urzit bumbac, cu mătase grena, mov, verde, albastru, bej, maro, croșetat cu mătase bej.
Dimensiuni: L = 138 cm cm, l = 72 cm .

Descriere: Formă dreptunghiulară, din cotoane negre, țesută în patru ițe, aleasă cu mâna la război, ornamentată cu motive geometrice, cu mătase verde, grena, albastru, mov, maro.

https://biblioteca-digitala.ro

Decorul dispus pe aproape toată suprafața în două registre la căpătâi și poale mai îngust, la celălalt căpătâi cu vărguțe maro, grena, albastru, bej din țesătură. Pe o margine colțișori croșetați din mătase bej.

Cromatica: negru, grena, albastru, verde, mov, bej.

Stare de conservare: bună.

– Fotă – Nr. inv. 4750/1423

Proveniență: Achiziție în anul 2012, din com.Poenari de Muscel, jud. Argeș.

Datare: Sec.XX

Material, tehnică: Fotă țesută la război în patru ițe, urzit bumbac, cu mătase grena, mov, verde, albastru, bej, maro, croșetat cu mătase bej

Dimensiuni: L = 142 cm cm, l = 70 cm.

Descriere: Formă dreptunghiulară, din cotoane negre, țesută în patru ițe, aleasă cu mâna la război, ornamentată cu motive florale (laleaua) și geometrice, cu mătase verde, grena, bleumarin, alb, galben, roz. Decorul dispus pe aproape toată suprafața în două registre late la căpătâi și poale, un chenar cu motive geometrice care încadrează cele două registre, la celălalt căpătâi cu vărguțe galbene din țesătură.

Cromatica: negru, grena, bleumarin, verde, alb, galben, roz.

Stare de conservare: bună.

– Fotă – Nr. inv. 4831/1500

Proveniență: Achiziție în anul 2013, din loc. Câmpulung, jud. Argeș.

Datare: Sec.XX

Material, tehnică: Fotă țesută la război în două ițe, urzit lână, mătase, croșetat.

Dimensiuni: L = 132 cm cm, l = 76 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

Descriere: Formă dreptunghiulară, din lână roșie, țesută în două ițe, aleasă cu mâna la război, ornamentată cu motive geometrice, cu lânică galbenă, albastru, bleumarin,verde și mătase. Decorul dispus pe toată suprafața în vărgi multiclore cu lânică și mătase diferite nuanțe. Pe margine cu colțișori croșetați din mătase roșie.

Cromatica: roșu, verde, albastru, galben, bleumarin, alb, roz.

Stare de conservare: bună.

– Fotă – Nr. inv. 3571/654

Proveniență: Achiziție în anul 1982, din com. Lerești, jud. Argeș.

Datare: Sec.XX

Material, tehnică: Fotă țesută la război în patru ițe, urzit bumbac, lânică vernil, verde, roz, bleu, roșu, bleumarin.

Dimensiuni: L = 128 cm, l = 91 cm.

Descriere: Formă dreptunghiulară, din cotoane mov, țesută în patru ițe, aleasă cu mâna la război, ornamentată cu motive florale și fitomorfe cu lânică de diferite nuanțe. Decorul dispus pe aproape toată suprafața cu motive la cele două căpătâie și poale, între ele un alt rând cu motive florale.

Cromatica: mov, bleu, roșu, verde, roz, bleumarin, siclam, alb.

Stare de conservare: relativ bună.

– Fotă – Nr. inv. 1255/903

Proveniență: Donație în anul 1971, din Câmpulung Muscel, jud. Argeș.

Datare: Sec.XX

Material, tehnică: Fotă țesută la război în patru ițe, urzit lână, mătase.

Dimensiuni: L = 138 cm, l = 86 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

Descriere: Formă dreptunghiulară, din lână roșie, țesută în patru ițe, aleasă cu mâna la război, ornamentată cu motive geometrice cu lână verde și mătase galbenă și albă. Decorul dispus pe aproape toată suprafața în două registre late unul la căpătâi și altul la poale, celălalat căpătâi cu vărgi din țesătură.

Cromatica: roșu, verde, galben, alb.

Stare de conservare: Relativ bună.

Aspecte privind conservarea colecției

Funcţia specifică de *conservare* a patrimoniului ştiinţific concentrează toate activităţile având ca finalitate păstrarea nealterată a acestui patrimoniu, atât material, cât şi ştiinţific. Ansamblul acestor activităţi cuprinde:

– Asigurarea securităţii muzeului;

– Activitatea de conservare;

– Activitatea de restaurare.

Activitatea de conservare cuprinde atât conservarea preventivă (pasivă), constând în măsuri de optimizare a ambientului, cât şi în conservarea activă, cuprinzând tratamente aplicate pieselor (de curăţire, de consolidare şi de protecţie). În depozitele muzeale se desfăşoară o conservare preventivă (pasivă) şi doar dacă este cazul se aplică şi conservarea activă.

Factorii de deteriorare a bunurilor din muzee sunt:

– Factori ambientali: pe de o parte microclimatul (temperatura, umiditatea şi compoziţia chimică a atmosferei) iar pe de altă parte mediul luminos;

– Factori mecanici: presiuni, tensiuni, frecări;

– Factori chimici: acizi şi substanţe caustice în emanaţii difuzate în atmosferă;

– Factori biologici: bacterii, alge, ciuperci, vegetaţii saprofite, insecte (molii, carii, termite), rozătoare;

– Catastrofe naturale: cutremure, inundaţii, incendii;

– Acţiunea omului: intenţionată sau incompetentă;

În depozite cât şi expoziţii, aplicăm măsuri de prevenire şi control a activităţii factorilor dăunători, atât metode tradiţionale, cât şi metode noi.

Colecția textile se află în depozitul situat la demisolul secției istorie, strada Negru Vodă 119. Construcția monument istoric, înscrisă în LMI la poziția: 345.AG-m-B–13555, a fost construită pentru a fi sediul Administrației Financiare, între anii 1934–1936, după planurile arhitectului Statie Ciortan[3].

Monumentul istoric din str. Negru Voda nr. 119, a reușit de-a lungul existenței sale să fie evidențiat, atât din punct de vedere arhitectural, cât și istoric, punându-și în valoare și valoarea de utilizare. O parte din imobil servește Administrației Financiare, iar o altă parte, partea dinspre strada principală, este administrată de Muzeul Municipal Câmpulung unde din anul 1977 se află secțiile Istorie, Artă Plastică și Științele naturii, iar la demisol se află 5 depozite. Asemeni tuturor clădirilor ridicate în perioada mai sus amintită și acest edificiul are probleme în ceea ce privește conservarea, respectiv infiltrații la nivelul acoperișului, infiltrație ascensională, modificări cromatice la nivelul fațadelor, proasta gestionare a sistemului de colectare a apei pluviale,

---

[3] S-a născut în 1876 în comuna Roșiuța, pe atunci în județul Mehedinți. La Şcoala de arhitectură din Bucureşti (absolvită în 1904) i-a avut profesori de arhitectură pe Ion Mincu şi Ermil Pangratti, cărora le datorează orientarea înspre stilul neoromânesc.A fost arhitect-şef şi director al secţiei tehnice a Ministerului de Finanţe, postură din care realizează un întreg program al percepţiilor fiscale, atât în Bucureşti cât şi în ţară, lăsându-i-se libertatea de a le proiecta în stil neoromânesc. Activitatea sa profesională se completează cu cea de profesor la Şcoala Superioară de Arhitectură. În perioada 1929–1932 a condus Societatea Arhitecților din România.

https://biblioteca-digitala.ro

probleme care ne crează dezechilibre din punct de vedere al microclimatului, atât în expoziția de bază cât și în depozite.

Dat fiind regimul de proprietate, clădirea fiind proprietatea Administrației Financiare, Muzeul Municipal Câmpulung nu poate interveni asupra edificiului din punct de vedere a remedierii deficiențelor, decât la nivel de mici intervenții de întreținere.

La demisol alături de depozitul secției etnografie, se află și depozitul de artă plastică, iconografie, bibliotecă și fond documentar, istorie și personalități și științele naturii, în fiecare dintre ele confruntându-ne cu aceleași probleme legate de microclimat.

Din fericire prin măsuri preventive și mai ales prin monitorizare permanentă, am reușit să ținem sub control condițiile microclimatice, evitând astfel orice posibil atac fungic sau biologic.

Din punct de vedere al dotărilor, încercăm să ne descurcăm cu câteva dezumidificatoare, în fiecare depozit sunt amplasate termohidrometre, iar pentru perioada funcționării centralei, caloriferele sunt reglate în parametrii admiși, iar fiecare calorifer are atașate umidificatoare ceramice.

În ceea ce privește colecția în discuție, de-a lungul timpului a trecut prin toate etapele de conservare și ne referim aici la perioada în care conform normelor perioadei, era folosită naftalina, acum interzisă, procedeu care ne-a creeat probleme, atât în ceea ce privește colecția, cât și al sănătății personalului. Este bine cunoscut faptul că acest produs face parte din lista produselor cancerigene.

Am aerisit și curățat de stratul aplicat de naftalină și am schimbat sistemul de așezare, mai accesibil, cu mijloacele de care am dispus. Am folosit aceleași rafturi, pe care le-am acoperit cu folie cu bule, înpachetând pe lung fotele, iar între laturile împăturite, am așezat hârtie subțire. Peste fiecare, am așezat o bucată de folie cu bule și numărul de inventar la vedere, atât cel cusut pe obiect, cât și cel scris pe cartonaș, pentru o ușoară identificare. Am folosit sistemul așezării una peste cealaltă, la final infoliindu-le pe toate cu bucata de folie din prelungirea celei așezate pe raft, creând astfel un labirint ambiental, izolându-le cumva de orice noxă sau infestare biologică.

Între fote am aplicat pliculețe antimolii, iar la terminarea așezării de sus până jos am aplicat pentru protecție, perdele camuflante. Nu toate piesele din colecție sunt într-o stare bună de conservare, dată fiind proveniența lor, donații sau achiziții. Multe au nevoie de restaurare, dar cum muzeul nu are restaurator pe suport textil, noi încercăm să le menținem starea actuală prin măsuri preventive.

Depozitul este prevăzut cu geamuri cu orientare spre răsărit și miazăzi, pe care am aplicat prin lipire un autocolant care nu permite intrarea razelor solare.

În spațiul de depozitare, podeaua este din plăci de lemn stejar, respectiv parchet, încălzirea este centralizată, iluminatul se realizează cu tuburi fluorescente cu lumină albă, ferestrele sunt acoperite cu material textil de culoare neutră și autocolant. Fiind poziţionat pe colţ, are doi pereţi exteriori, unul pe latura estică, iar celălalt pe cea sudică. Această orientare determină expunerea directă a zidurilor la radiaţia solară timp de 4 – 5 ore zilnic. Spațiul este prevăzut cu ferestre cu gratii, de dimensiuni mari, la fel și ușa de intrare. Ferestrele au tocurile din lemn, tot atât de vechi ca și clădirea muzeului, etanșeitatea pe alocuri este deteriorată, reprezentând puncte vulnerabile ale rezistenţei termice. Zidurile sunt de 0,80 m grosime, din cărămidă, acoperite cu mortar și finisate cu var pe interior, cu probleme de infiltrație ascensională. Amplasat într-o încăpere la demisol, cu o structură cu rezistenţă termică mai scăzută, cauzată de etanșeitatea precară a ferestrelor, izolarea termică inexistentă a exteriorului zidurilor și de cei 2 pereţi exteriori, reprezintă principalele motive care provoacă uneori instabilitate microclimatică în acest spațiu.

https://biblioteca-digitala.ro

Aspecte din depozit textile

A fost montat și un sistem de securitate respectiv camere video. În depozit este instalat un termohigrometru digital și un dezumidificator, care este descărcat periodic, măsură necesară datorată prezenței umidității ascensionale.

O dată pe săptămână, sunt citite aparatele și se face reglajul în funcţie de necesităţi. La calorifere au fost instalate termostate, care pot fi reglate pentru anume valori ale temperaturii. Microclimatul este monitorizat, este menținut stabil, se înscrie în limitele acceptate de regulile de conservare: 18/20°C, umiditatea relativă se situează în jurul valorii de 50–55% însă iarna, când funcţionează sistemul de încălzire, pentru a menţine această valoare a umidităţii constantă, au fost instalate și umidificatoare ceramice cu apă, pe calorifere.

https://biblioteca-digitala.ro

Este bine cunoscut faptul că procesul de îmbătrânire nu poate fi oprit, ci doar frânat sau încetinit, prin aplicarea de măsuri care să asigure etalarea și manipularea corectă a acestor bunuri, precum și prin menţinerea lor într-un ambient corespunzător.

Concluzii

Pe baza observaţiilor făcute în timp, considerăm că cea mai bună metodă de eliminare a dăunătorilor și degradărilor de orice tip, atât în depozitare cât și în expunere este prevenţia.

Bibliografie

Bănățeanu, Tancred, Focșa, Gheorghe, Ionescu, Emilia – *Arta Populară în Republica Populară Română. Port. Țesături. Cusături,* Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, Sibiu, 1957.

Bobu Florescu, Florea, Stahl, Paul, Petrescu, Paul – *Arta Populară din zonele Argeș și Muscel,* Ed. Academiei R.S.R., București, 1967.

Bobu Florescu, Florea – *Portul Popular din Muscel,* Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.

Creangă, Doina, Maria –*Bazele conservării științifice,* Ed. Universității Suceava, Suceava, 2005.

Doagă, Aurelia – *Ii și cămăși românești*, Ed.Tehnică, București, 1981.

Gutman, Marta –*Tendințe în conservarea preventivă,*Ed. Astra Museum, Sibiu, 2009.

Mavrodin, Teodor și colaboratorii – *Argeșul și Mușcelul. Spații istorice ale românismului*, vol.II, Ed. Tiparg, Pitești, 2013.

Moldoveanu, Aurel*, Conservarea preventivă a bunurilor muzeale,* ediția a IV-a, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2010.

Săvoiu, Adrian, Chița, Gheorghe, Crăciun, Ioan – *Chipuri de odinioară din Muscel,* Ed. Ars Docendi, București, 2010.

Săvoiu, Adrian, – *Câmpulungul în mărturiile vremii,* Ed. Ars Docendi, București, 2008.

Tomida, D., Ecaterina – *Cusăturile și broderiile costumului popular din România,* Ed. Tehnică, București, 1972.

Vlăduțiu, Ion, – *Creatori populari contemporani din România,* Ed.Sport – Turism, București, 1981.

*** *Modele de cusături pentru costume naționale române culese în Județul Muscel,* Ed. Ars Docendi, București, 2010.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUȚII LA CUNOŞTEREA OBICEIURILOR DE ÎNMORMÂNTARE DE PE VALEA TIMIŞULUI

Florina CIVIG
Muzeul Județean de Etnografie și al
Regimentului de Graniță Caransebeș

„Avântul către civilizație poate fi pentru popor o foarte mare primejdie, dacă uită două lucruri: ce are și ce poate. Tradiția, obiceiurile pot fi uitate dar ucise nu, dacă li se taie drumul în clasele de sus, rămân și se adâncesc tot mai mult în clasele de jos. A admira o civilizație străină, vrednică de respect este o datorie. A o imita, fără schimbare, este o umilință, și una fără folos. Popor civilizat este acela care a ajuns să satisfacă sănătos și armonios nevoile sale cele adevărate, înălțate către un ideal care întrece cerințele vieții elementare și biruie egoismul individual”
(Nicolae Iorga)

Summary: The same as the wedding, the burial is connected with complex of peculiar customs. Of course these practices are meant to preserve the body of the deceased. The customs meant to prepare for the dead a life as pleasant as posible in the kingdom come are then underlined. Finally the duties of the family of the deceased are described. They are obliged to observe the calendar date refering to the almsgiving which have to be done in the memory of the dead. According to the village conception, these obligations determine the integration of the deceased in the new world.
Keywords: Timiș Valley, funeral customs, Romanian villages

„Create de popor și trasmise pe cale orală, din generaţie în generaţie, datinile și obiceiurile au devenit în cursul vremii o necesitate a vieţii, în ele reflectându-se dorinţa de o viaţă mai bună, mai prosperă, cu mai multă „bucurie, veselie și avuţie”[1].

Zestrea unei naţiuni o constituie valorile sale culturale și tradiţionale: graiul, portul, obiceiurile și religia.

Obiceiurile au contribuit întotdeauna la închegarea unei colectivităţi, la păstrarea formelor tradiţionale de viaţă.

> „Omul de pretudineni, din totdeauna și-a legat viaţa de manifestatea naturii, de ciclurile ei veșnice. A delimitat anul, cu lunile, săptămânile și zilele, a stabilit anotimpurile, a descoperit solstiţii și echinocţii și în legătură cu toate acestea și-a organizat munca, și-a stabilit sărbătorile.”[2]

1 Mihăilescu 1988, p. 63
2 Zetocha 1977, p. 225

https://biblioteca-digitala.ro

Obiceiurile au un caracter colectiv şi general. Colectivităţile tradiţionale le-au conservat cu o anumită „forţă a păstrării", care a făcut ca anumite obiceiuri să rămână chiar și după ce și-au pierdut sau și-au schimbat semnificaţia.

Efortul moral al colectivităţii sătești potenţează bogăţia manifestărilor tradiţionale care subliniează cele trei puncte cardinale ale trecerii omului prin viaţă: naştere, căsătorie, moarte.

Mai mult decât atât, căsătoria costituie vârful unei piramide, structurată pe experienţa magico-ceremonială pe care o oferă existenţa umană. Astefel privind structura piramidală a riturilor de trecere, observăm că naşterea şi înmormântarea înseamnă participare activă unilateral, cel de al doilea termen fiind pasiv în cadrul ceremoniei, iar nunta oferă, prin excelenţă, o construcţie binară, cele două componemte – nucleul familial nou format şi colectivitatea sătească – condiţionându-se reciproc[3].

Forţa tradiţiei este mai puternică în domeniul datinilor legate de viaţa de familie decât cel al obiceiurilor în general, că obiceiurile la care ia parte un grup mai restrâns de oameni, în raport cu întreaga colectivitatea sătească, au o persistenţă de asemenea mărită, că rânduiala datinilor tradiţionale constituie încă, cel puţin pentru anumite domenii şi zone, o realitate etnografică vie. Obiceiurile practicate la înmormântare se păstrează cel mai aproape de substanţa lor tradiţională, cu momentele esenţiale neschimbate.

Ceremonialul determinat de prilejul morţii are un caracter compus, el se constituie dintr-o sumă de elemente care se recunosc prin relaţie, coparticipă, coexistă într-o absolută unitate[4].

Obiceiurile utilizate de înmormântare au ca scop deci integrarea defunctului în noile condiţii ale unei vieţi presupusă ca fiind existent după moarte. Rigurozitatea respectării ceremonialului în toate verigile lui este implicată de la sine, pentru că nimic nu trebuie uitat în contextul trist al despărţirii de cei vii. Unicul ţel este de a mulţumi spiritual decedatului, de a-i tăia posibilitatea reîntoarcerii. Credințele și practicile în legătură cu moartea și înmormântarea sunt numeroase si variate, cu multe aspecte și caracteristice locale[5].

Marea despărțire este considerată un moment de sfâșietoare durere pentru familie și pentru comunitate, căci, în afară de pierderea definitivă a unei ființe dragi, sau pur și simplu a unui cunoscut – membru al comunității, se reamintește fiecăruia că viața nu este nemuritoare în formele ei individuale[6]. Credințele și practicile în legătură cu moartea și înmormântarea sunt numeroase și variate, cu multe aspecte caracteristice locale.

La ceremonialul funerar participă, de obicei, un număr mare de oameni, uneori întreaga colectivitate a satului, care prin prezența sa este alături și ia parte la durerea familiei. Aceasta se îndeplinește în baza unor datini străvechi și este considerată drept îndatorire socială, morală.

Etapele distincte în desfășurarea ceremonialului de înmormântare sunt următoarele:

I. Pregătirea mortului:
1. Lumina gin mână
2. Spălatul
3. Punerea pe masă
4. Priveghiul
5. Zorile
6. Punerea în sicriu

II. Drumul mortului de acasă la „progage" (cimitir)

---

3 Antonescu 1971, p. 275
4 Ciucă 1978, p. 241
5 Vlăduțiu 1973, p. 407
6 Bodeanu / D. Florița / Chariton / Ghiuță / S. Florița / Jurconi 1975, p. 189

https://biblioteca-digitala.ro

1. Plecarea din casă
2. „ Hoginile”
3. Popasul din biserică
4. Înmormantarea

III. Pomenile-izvoarele.

I. Pregătirea mortului

1. *Lumina gin mână*

Respectându-se tradiția după ce moare un om în casă oglinzile sunt acoperite cu pânză, iar ceasurile sunt întoarse cu fața la perete.

Lumânarea cu care omul își dă sufletul este făcută din trei fire de sfoară pe care s-a mulat ceară de-alungul jur împrejur. Cele trei fire de sfoară sunt împletite în trei, ca semn al trinității creștine. Aceasta este numită „lumina gin mână” a mortului.

2. *Spălatul*

Cadavrul este asezat într-un strat de nisip, care este udat cu apă rece la diferite intervale. Este asfel ținut până în ajunul înmormântării, toate acestea având ca scop conservarea trupului celui decedat.

Dacă persoana decedată este bărbat, va fi spălat de un bărbat, iar dacă este femeie, va fi spălată de o femeie[7].

În ajunul înmormântării, cadavrul este spălat pe o scândură, îmbrăcat în haine noi și apoi asezat în copârșeu (sicriu). În general obiectele care au aparținut intim mortului sunt puse în sicriu pentru a-l însoți (batistă, pieptene, oglindă), fie date de pomană[8].

Bătrânii păstrează obiceiul de a fi îmbrăcați cu piese de îmbrăcăminte tradițională, caracterisitică localității respective. Nu arareori oamenii bătrâni, cu deosebire bătrânele de la sate, își pregătesc din vreme hainele în care urmează să fie îmbrăcate după deces. S-a mai păstrat obiceiul de a îmbrăca tinerii necăsătoriți în costume de mire și mireasă și de a face înmormântarea în formă de nuntă.

3. *Punerea pe masă*

Mortul este aşezat pe o masă acoperită cu ponevi, la cap o lumânare, iar mâinile cruciş pe piept. În mâna dreaptă i se pune o lumânarea de ceară făcută de preot, la care se adaugă un bânuț și o batistă. Din pânza care va acoperi fața mortului, numita „sălie”, se taie marginile. Când ulterior, înmormântării, unii membrii ai familiei se îmbolnăvesc, aceștia sunt afumati cu fâșii din marginile tăiate, care au fost aprinse[9].

În timpul celor trei zile cât este ținut în casă mortul, vin să „se cânte” rudele, prietenii, cunoscuții. După mort se cântă numai femeile și totodată, este menționat faptul că cea mai mare parte a ceremonialului este legat de femei.

4. *Priveghiul*

Valer Butură, într-un studiu de mare consistenţă ideatică, analizează priveghiul, rezumând că „în cele trei zile de pregătire a ceremonialului, mortul era nu numai o prezenţă materială, ci şi spirituală”. De aceea, în credinţele şi obiceiurile de tradiţie străveche erau exprimate atât regretele pentru plecarea lui din rândul celor vii, cât şi perspectivele lumii în care se ducea.

Conform literaturii religioase, „priveghiul creştinesc” este o priveghere a rudelor, pretenilor şi cunoscuţilor, pe lângă trupul răposatului, pe parcursul zilelor şi al nopţilor până la

---

7 Inf. Boştioca Maria, loc. Buchin,nr. 92, 83ani.
8 Inf. Bugărin Maria, loc. Buchin,nr. 33, 82ani.
9 Inf. Bona Elisabeta, loc. Ilova, nr. 114, 85ani.

https://biblioteca-digitala.ro

înmormântare. Cuvântul «priveghi» amintește de practica creştinilor din vechime, care citeau din cărţi sfinte, cântau cântece duhovniceşti sau săvârşeau rugăciuni, ce durau peste noapte, până în zori". De asemenea, „motivele" pentru care răposatul se înmormântează a treia zi, sunt mai multe: pe de o parte, aceste zile sunt pentru organizarea și pregătirea înmormântării, apoi cei apropiaţi au timp să ajungă pentru a-și lua rămas bun. Un alt motiv este acela că, în vechime, nu existau medici pentru a constata moartea și atunci aceste zile erau suficiente familiei pentru a se convinge dacă cel adormit a decedat sau a fost în comă".[10]

5. Zorile

În zorii fiecărei zile cât mortul este supravegheat în casă, 3–4 femei apar la

ferestra camerei în care se află întins mortul și cântă *zorile.* Îndreptându-se cu fața spre răsărit, femeile invocă zorile să nu se grăbească să răsară pentru ca cel decedat să-și poată termina pregătirile pentru „marea călătorie»[11]. Dăm mai jos textul acestui cântec.

„Zori, zorilor,
De ce n-ați zorit
Mai de dimineață
Ca ieri dimineață?
–Noi am fi zorit,
Dar ne-am zăbovit
Până-am despărțit
Pe × de nevastă
(Ion), dragă (Ioane),
Ia tu seama bine
Pe drumul ce-ți vine,
Să n-apuci pe stânga
Că e cale rea,
Cu plug rău arată
Cu spini semănată
Cu sânge pătată
Dar să mi-ți apuci
Tot pe mâna dreaptă
Că-i calea gireaptă
Cu plug alb arată
Cu flori semănată
Cu lacrimi udată
La mijloc de brazdă
E pom înflorit"[12]

Ofranda de cântec nu este decât o călătorie muzicală în „lumea supranaturală". Contrar riturilor de separare față de morți, cântecul de pomană, asemenea darurilor în: alimente, îmbrăcăminte, încălțaminte, apă, și nu în ultimul rând de lumină, este ritual de agregare, de aglutinare a celor două lumi[13].

---

[10] *Rânduiala înmormântării și parastasele pentru cei adormiți*, Ed. Anestis, p. 11–12
[11] Inf. Moater Brândusa, loc. Slatina-Timișului, nr. 76, 80 ani.
[12] Inf. Bona Raveca, loc. Ilova, nr, 98, 85 ani.
[13] Jompan 2005, p. 79

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă „zorile", și „bocetul" propriu-zis sunt produse folclorice ceremoniale, legate fiind de înmormântare, „cântecul de pomană" se încadrează în categoria cântecelor rituale. Cântecul de pomană este o practică întâlnită în mai multe localități din Banat.

6. Punerea în sicriu

Sunt câteva obiceiuri legate de credința în strigoi. Multe obiceiuri arată că, în concepția populară tradițională, între lumea celor vii și a celor morți există o legătură și că poporul se temea numai de cei morți care se puteau face strigoi.[14]

Alături de mort în sicriu se mai punea tămâie, usturoi (să nu se facă strigoi), o pungă cu mac (ca să numere bobițele și să nu aibă timp să se întoarcă printre cei vii), piaptăn, oglindă, aparat de ras dacă este bărbat, rumenele (farduri) dacă este femeie[15]. Pentru ca mortul să nu se facă strigoi, se obișnuiește ca mâinile și picioarele să-i fie legate cu sfoară-ață (din care dacă cine fură o bucată poate face decântece de a lega pe cineva să nu se mai căsătorească), iar când se ajunge la gropă i se dezleagă picioarele și mâinile, pentru ca sufletul lui să poată căuta libertatea de dincolo[16]. Seria de practici se continuă cu ungerea sicriului cu usturoi, înconjurarea sicriului cu spini, ca mortul să fie împiedicat să mai iasă de acolo, presărarea macului în sicriu, pentru ca mortul sa-l numere și să uite astfel de revenirea în lumea părăsită de el[17]. Pentru fiecare membru al familiei se face câte o păpușă mică și se aruncă în sicriu, ca să le moară moartea.

II. Drumul mortului de acasă la progage

1. Plecarea din casă

La plecarea din casă mortul este scos cu capul înainte, sicriul fiind purtat pe brate. În casă se răstoarnă masa și se sparge oala de pământ pentru a se sparge toate rele.

2. Hoginile

Cortegiul pleacă de la casa mortului spre biserică, iar pe acest drum se oprește de atâtea ori câte răscuri apar în cale. Aceste opriri se numesc *„hoginile mortului"*.

3. Popasul în biserică

Ajunși la biserică se face slujba mortului, după care, înainte de a fi scos i se dă ultima sărutare de pe urmă.

4. Înmormântarea

După prohodul din cimitir, coșcigul este coborât în mormânt și apoi se toarnă vin roșu, se presară boabe de grâu, se aruncă monede de metal, după care toți cei prezenți trebuie să ia în mână câte un bulgăre mic de pământ, să-l arunce în groapă, iertându-i pentru toate pe care decedatul, fiind încă în viață, le săvârșise față de ei. După ce sicriul este acoperit de pământ, se dă ca pomană peste mormânt o gaină, precum, și câteva piese de îmbrăcăminte ale defunctului[18].

După îngropare, groparii se aseazǎ roată în jurul gliei rămasă de la săpare, iar o femeie, care a adus la cimitir un vas cu apă, stând pe o bucată de lut le toarnă bărbaților care au săpat și pe uneltele lor conținutul, pentru a se spăla. Apoi oala este spartă de o piatră. Această lespede va fi asezată în fața mormântului, unde va stat timp de șase săptămâni, servind ca suprafață pe care se aprinde tămâia.

---

14 Bodeanu / L. Florița / Chariton / Ghiuță / D. Florița / Jurconi1975, p. 192

15 Inf. Civig Floarea, loc Valea-Timișului, nr. 45, 82 ani.

16 Inf. Izvercian Maria, loc. Valea-Timișului, nr. 110, 79 ani.

17 Inf. Dragalina Floarea, loc. Bolvașnița, nr. 65, 87ani.

18 Inf. Gurgu Ana, loc. Valea-Timișului, nr. 44, 76 ani.

https://biblioteca-digitala.ro

J. Mbiti, cercetător al conceptelor religioase ale popoarelor africane afirmă că: „Mormântul este simbol al despărțirii între morți și vii, el devine în chip paradoxal locul de întâlnire dintre cele două lumi[19]"

Interesant cum de cunosc acest lucru bănăţenii care la nunți și nedei cheamă muzicanți la cimitir, la mormintele celor dragi pentru a le aduce ofranda de cântec popular.

III. Pomenile-izvoarele

După înmormântare, rudele defunctului invită pe cei prezenți să meargă la pomană. Pomenile sunt rânduite astfel: în ziua înmormântării, la 9 zile, la 6 săptămâni, la jumătate de an și la un an de la înmormântare. Timp de 40 de zile se cară apoi apă la oameni străini, pentru ca „să aibă" mortul pe lumea cealaltă un izvor de apă sau o fântână din care să-și potolească setea[20].

Din discuțiile purtate cu diferiți informatori rezultă că la baza interesului pentru ceremonial stă o profundă necesitate și aspirație omenească de exprimare a stărilor euforice și entuziaste sau dimpotrivă a celor depresiv-dezolante, de scoatere din banal a unor fapte din viata cotidiană.

Obiceiurile în legătură cu moartea și înmormântarea au început să-și piardă, în ultimele decenii, rigurozitatea și semnificația. Treptat, treptat se renunță astăzi la facerea podurilor și a stărilor. O dată cu ridicarea nivelului general de cultură al maselor se pierde și mai mult conținutul inițial al diverselor practici cu caracter magico-religios, îndeplinindu-se multe dintre ele numai ca formă sau renunțându-se chiar cu totul la ele.

Fără obiceiuri și tradiții populare, fiecare dintre noi ar fi mai sărac și nu ar cunoaște valorile spirituale ale neamului său.

Bibliografie

Antonescu 1971 = Romolus Antonescu, *Înmormântarea și obiceiurile ei în satul Borlova*, 1971.

Ciucă 1978 = Răzvan Ciucă, *Cu privire la obiceiurile de înmormântare de pe Valea-Timișului,* 1978.

Bodeanu/L. Florița/Chariton/ N. Bodeanu/Lucia S. Florița/O. Chariton/C. Ghiuță/Dan S. Chiuță/D. Florița/Jurconi Florița/V. Jurconi, *Obiceiuri de înmormântarea din zona Fârdea-Gladna-Zolt, jud. Timiș,* 1975.

Jompan 2005 = Dumintru Jompan, *Ofranda de cântec sau cântecul de pomană,* 2005.

Mbiti 1974 = J. Mbiti, *Africanische Religion und Weltanscauung,* Berlin, 1974.

Mihăilescu 1988 = Nicolae Mihăilescu, *Datini si obiceiuri din zona „Valea Sebeșului"*, jud. Caraș-Severin, 1988.

Vlăduțiu 1973 = Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească,* Editura Științifică 1973.

Zetocha 1977 = Albina – Maria Zetocha, *Datini și obiceiuri de primăvară la slavii din Nădlac,* 1977.

[19] Mbiti, 1974, p. 191.

[20] Inf. Cucuruz Mărioara, loc. Bolvașnița, nr. 88, 77 ani.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. nr. 1 – Slujba mortului la plecarea din casă

Fig. nr. 2 – Oprirea la răscruce – rugăciunea stâlpilor (hoginile)

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. nr. 3 – Slobozitul apei (izvorului)–1977

Fig. nr. 4 – Slobozitul apei (izvorului) – 1977

https://biblioteca-digitala.ro

DUMITRU JOMPAN, *MARGA ETNOGRAFICĂ, OCUPAŢII SECUNDARE (ANEXE),* EDITURA ALTIP ALBA-IULIA, 2018

Carmen NEUMANN
Muzeul Judeţean de Etnografieşi al
Regimentului de Graniţă Caransebeş

Prezenta lucrare cu titlul *Marga etnografică, ocupații secundare (anexe)* a apărut la Editura ALTIP Alba-Iulia 2018, pagini 103 din care 85, pagini text, 7 pagini imagini, 1 pagină tabelul respondenţilor şi o bibliografie bogată.

Lucrarea se remarcă prin multitudinea surselor de informare şi prin ampla documentare, surprinde obiceiurile din viaţa omului, nu doar în specificul lor tradiţional, ci şi în cele mai sensibile elemente religioase ce intră în desfăşurarea lor. De asemenea, în carte sunt prezentate ocupaţiile secundare ale locuitorilor din comuna Marga.

În capitolul I (p. 5–16) *Albinăritul*, autorul prezintă albinăritul ca ocupaţie de bază a mărganilor. Folclorul credinţelor şi obiceiurilor a asimilat practici în care mierea şi ceara îndeplinesc rolul de element apotropaic. Trimiterile la folclor referitoare la această ocupaţie au fost făcute cu scopul de a demonstra că stupăritul la Marga s-a practicat dintodeauna.

În capitolul capitolul II (p. 16–38) *Alimentaţia tradiţională la: ospeţe şi nunţi, înmormântare, reţete culinare, repere etnografice referitoare la hrană în folclorul literar şi al obiceiurilor*. În Marga, ca de altfel pretutindeni nunta, botezul momentul trecerii de la viaţă la moarte a generat vechi tradiţii şi obiceiuri alimentare.

Lăsând la o parte obiectele cărora li se atribuie un scop utilitar mortului, autorul aminteşte obiceiuri şi ritualuri desfăşurate la înmormântare şi pomana de după. Capitolul se încheie cu reţete culinare tradiţionale, repere etnografice deosebit de interesante, cu exemple de practici şi obiceiuri legate de sărbători, obiceiuri nelegate de date fixe, proverbe şi zicători.

Capitolul III (p. 43–61) *Culesul din natură* este format din cinci subcapitole, culesul plantelor alimentare, medicinale, tinctoriale, tanante şi cele fără de care nu se pot practica unele datini, obiceiuri şi meşteşuguri ţărăneşti.

Capitolul IV (p. 61–68) *Lucrul la pădure,* locuitorii din Marga au fost mari furnizori de lemne, exploatarea pădurii a reprezentat pentru ei şi familiile lor o sursa de câştig. Munca la pădure, întodeauna a fost deosebit de grea,autorul descrie cu lux de amănunte procedeele folosite de a transport a lemnul din vărful dealului în sat.

Capitolul V (p. 68–74) *Pescuitul,* ca şi în alte aşezări montane pescuitul a fost o îndeletnicire secundară a localnicilor, cel mai răspândit era pescuitul cu mâna, cu undiţa, construirea unui baraj din pietre de râu, copii pescuiau şi ei cu furculiţa pe ape maimici. Dintre speciile de peşte ce erau prinse pe apele de munte sunt: păstrăv, mreanăşi clean.

Capitolul VI (p. 74–85) *Vânătoarea* acest capitol este format din 24 de sub capitol unde sunt amintite etapele vânătorii, organizarea unei partie de de vânatoare, curse şi capcane de vânătoare, şi o listă cu vânătorii şi gonaşii de ieri şi de azi din Marga. Cpitolul se încheie cu prezentarea

https://biblioteca-digitala.ro

balului vânătorilor și a câtorva povești vânătorești. Tabelul respondenților (p. 85–87) și iconografie p. (87).

Lucrarea de față reprezintă o adevărată operă de artă etnografică, un mod de a valorifica un tezaur arhivistic bogat, aducând cotribuții valoaroase la cunoșterea localității Marga. Cred că nu numai prin bogăția informației științifice, ci și prin autoritatea sa morală, Dumitru Jompan este îndreptățit să scrie Marga etnografică, care-i încoronează o viață de muncă, de pasiune și de iubire față de locurile natale în care a văzut lumina zilei și s-a format în univerul spiritual al satului. Ea nu este o simplă prezentare a unui sat cu oamenii săi, ci și o carte istorie pentru cititori.

https://biblioteca-digitala.ro

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ActaMN	– Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP	– Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActaSic	– Acta Siculina, Sfântu Gheorghe
ActaTS	– Acta Terrae Septemcastrensis, Universitatea „Lucian Blaga", Sibiu
AGGH	– Acta Geodaetica et Geophysica Hungarica, Sopron
Alba Regia	– Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár
AnaleSI	– Anale. Seria Informatică, Timişoara
AnB (S.N.)	– Analele Banatului, Serie Nouă, Timişoara
Angustia	– Angustia, Sfântu Gheorghe
Antaeus	– Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
AnUA	– Annales Universitatis Apulensis, Alba Iulia
Antiquity	– Antiquity, Cambridge, Newbury
APS	– Archeologia Pradziejowa i Średniowieczna, Varșovia
Apulum	– Apulum, Alba Iulia
ArchAustr	– Archaeologia Austriaca, Viena
ArchCam	– Archaeologia Cambrensis, Wales
ArchE	– Archäologie in Eurasien, Berlin
Archaeolingua	– Archaeolingua, Budapest
Archaica	– Archaica, Beograd
Arheologija	– Arheologija. Organ na Arheologičeskija Institut i Muzej, Sofia
Arheovest	– Arheovest, Timişoara
ASF	– Archaeologia Slovaca Fontes, Bratislava
BA	– Biblioteca de Arheologie, Bucureşti
BAM	– Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, Iași
Banatica	– Banatica, Reşiţa
BAR	– British Archaeological Reports, Oxford
BB	– Bibliotheca Brukenthal, Sibiu
BerRGK	– Bericht der Römisch-Germanischen Komission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M.-Berlin
BHAB	– Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Muzeul Banatului, Timişoara
BHAUT	– Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis, Timişoara
BJ	– Bonner Jahrbücher, Bonn
BiblSeptem	– Bibliotheca Septemcastrensis, Sibiu
BMN	– Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj-Napoca
Britannia	– Britannia A Journal of Romano-British and Kindred Studies, The Society for Promotion of Roman Societies
BrukAM	– Brukenthal. Acta Musei, Muzeul Național Brukenthal, Sibiu
BUA	– Bibliotheca Universitatis Apulensis, Alba Iulia
CAANT	– Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă, București
CAI	– Centar za Arheološka Istraživanja, Beograd
Caiete Banatica	– Caiete Banatica, Reșița
Carpica	– Carpica. Bacău
CCA	– Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Bucureşti

https://biblioteca-digitala.ro

CCDJ	– *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, Călărași
CPF	– Cahiers des Portes de Fer, Beograd
CercArh	– Cercetări Arheologice, Bucureşti
Dacia (N.S.)	– Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Bucureşti
DissPann	– Dissertationes Pannonicae, Budapesta
DP	– *Documenta Praehistorica,* Ljubljana
Drobeta	– Drobeta. Drobeta -Turnu Severin.
EJA	– European Journal of Archaeology
Epigraphica	– Epigraphica, Bologna
EphNap	– Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
FVL	– *Forschungen* zur Volks- und Landeskunde, Sibiu
Gallia	– Gallia, Paris
Germania	– Germania, Frankfurt am Main
IDR	– Inscripţiile Daciei Romane, Bucureşti
Istros	– Istros, Brăila
JahrMusLinz	– Jahrbuch des Oberösterreicischen Musealvereins, Linz
JAK	– Jahresberichte aus Augst un Kaiseraugst, Liestal
JAS	– Journal of Archaeological Science. Society for Archaeological Sciences, San Diego
JFA	– Journal of Field Archaeology, Boston
JRGZM	– Jahrbuch des Römisch-Germanischen Museums, Mainz
JRS	– The Journal of Roman Studies, Londra
MN	– Muzeul Naţional, Bucureşti
OIC	– Oriental Institute Communications, Chicago
OJA	– Oxford Journal of Archaeology, Oxford
Paléorient	– Paléorient. Revue Pluridisciplinaire de Préhistoire et Protohistoire de l'Asie du Sud-Ouest et de l'Asie Central, Paris
PB	– Patrimonium Banaticum, Timişoara
PZ	– Praehistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig
QR	– Questiones Romanicae, Timișoara-Szeged
RevB	– Revista Bistriței, Bistrița
RHGT	– Review of Historical Geography an Toponimastics, Timișoara
SA	– Sovetskaya Arkheologiya, Moscova
Sargetia	– Sargetia. Buletinul Muzeului Civilizaţiei Dacice şi Romane, Deva
SBA	– Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, Bonn
SCIV(A)	– Studii şi Cercetări de Istorie Veche (şi Arheologie), Bucureşti
SlArch	– Slovenská Archéologia, Bratislava
SPPRFVG	– Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia, Trieste
SSEEP	– Studies into South-East European Prehistory, Suceava
StAA	– Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
Starinar	– Starinar, Belgrad
StHHA	– Studia Histocica. Historia Antigua, Salamanca
StudClas	– Studii Clasice, București
StudiaUBB. Historia	– Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia, Cluj-Napoca
Studii de Preistorie	– Studii de Preistorie, Asociația Română de Arheologie, București
SUCSH	– Studia Universitatis Cibiniensis Series Historica, Sibiu
SympThrac	– Symposia Thracologica
Tibiscum	– Tibiscum. Studii şi Comunicări de Etnografie şi Istorie, Caransebeş
Tibiscus	– Tibiscus, Timişoara
TRÉT	– Történelmi és Régészeti Értesitő, Temesvár (Timişoara)
Valahica	– Complexul Național Muzel Curtea Domnească, Târgoviște
Ziridava	– Ziridava, Arad

https://biblioteca-digitala.ro

ISSN: 1453-505x